

Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte

Na počesť Anny Divičanovej
a k 30. výročiu VÚSM

ACTA PARTIS MINORIS SLOVACAE

BÉKEŠKÁ ČABA
2021

Výskum Slovákov v Maďarsku
v interdisciplinárnom kontexte

Na počesť Anny Divičanovej
a k 30. výročiu VÚSM

Acta Partis Minoris Slovacae 2021

Redaktorka edície / Sorozatszerkesztő / Series Editor

TÜNDE TUŠKOVÁ

Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte

Na počesť Anny Divičanovej
a k 30. výročiu VÚSM

A magyarországi szlovákok kutatása interdiszciplináris kontextusban

Gyivicsán Anna tiszteletére
és az MSZKI 30. évfordulójára

The Research of the Slovaks in Hungary in Interdisciplinary Context

In Honor of Anna Gyivicsán
and the 30th Anniversary of the Research Institute

Editori – Szerkesztők – Editors

JÓZSEF DEMMEL

KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ

TÜNDE TUŠKOVÁ

ALŽBETA UHRINOVÁ (HLAVNÁ A ZODPOVEDNÁ REDAKTORKA)

Békešká Čaba 2021

Vydanie publikácie podporili / A könyv megjelenését támogatták / The publication of the book was financially supported by

Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí

Úrad vlády Maďarska

BGA NKUL-KP-1-2021/1-000807

Recenzenti / Szakmai lektorok / Reviewers

Miroslav Dudok

Róbert Kiss Szemán (Literatúra, Jazykoveda)

László Szarka

Jazykové lektorky / Nyelvi lektorok / Language Correction

Zuzana Benková (slovenské texty domácich autorov)

Rita Hornoková (anglické texty)

Alžbeta Uhrinová-Hornoková (maďarské texty)

Preklady / Fordította / Translations

Martin Aksamit, Hajnalka Avar, Erzsébet Árgyelán, Veronika Gyurkó, Zuzana Hargašová,

Rita Hornok, Dagmar Kročanová, Zdenka Mária Madacká,

Pál Maruzs, Ondrej Mihál', Petra Strnádová, Péter Szvetnik

Technická redaktorka / Technikai szerkesztő / Technical Editor

Zuzana Kunovacová Gulyásová

Prípravné práce / Előkészítő munkák / Preparation Works

Magdaléna Laczová

Juraj Rágyanszki

Obal / Borító / Cover Design

Martin Kraszlán

Vydavateľ / Kiadó / Publisher

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku / Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete /

Research Institute of Slovaks in Hungary

Za vydanie zodpovedá / Felelős kiadó / Responsible Publisher

Tünde Tušková

ISBN 978-615-5330-25-4

ISSN 2631-1275

Typografia a tlačiareň / Tipográfia és nyomdai munkálatok / Typography and Printing

Croatia Nonprofit Kft., 2021

Zodpovedný vedúci / Felelős vezető / Leader in Charge

Csaba Horváth

Jubilejnú publikáciu venujeme ako prejav našej úcty a vďaky
zakladateľom Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku
a jeho prvej riaditeľke Anne Divičanovej.
Zborník je zároveň vyjadrením našej úcty a vďaky
bývalým, ako aj zosnulým kolegom,
a tiež externým spolupracovníkom
a partnerským inštitúciám.

K narodeninám...
Pani Anne Divičanovej

*Tu bolí, tam bolí,
už aj v zime
jarný dážď mrholí!
I Tebe už
z očí svietia
tých čarovných
osemdesiat! –
ktoré zaplnila si
v prvom mesiaci
roku 2020!
Áno, čas nás tlačí
každého,
mladého i pokročilého.
Aj túžby potíšku
núkajú bez hurhaja
nové ciele!
Ó, Bože! – tá radosť
kde – kde je? –
všeličo zo skúsenosti
už vieme... Vieme! –
– že žiť chceme!!
Všemohúci Ty
to dopraj nám!*

S úctou
Juraj Dolnozemský
s rodinou a Komlóšanmi
Slovenský Komlós 14. 02. 2020

Anna Divičanová so zakladateľmi VÚSM a kolegami*

* Zdroj: VÚSM, Ludo Pomíchal. Zostavila Zuzana Kunovcová Gulyášová.

Obsah – Tartalom – Contents

Predslov	17
Előszó	21
Foreword	25
Slávnostné príhovory – Ünnepi köszöntők – Festive Greetings	29
<i>Pozdravný príhovor</i> (Tünde Tušková)	31
<i>Príhovor jubilantky</i> (Anna Divičanová)	32
<i>Pozdrav k tridsiatemu výročiu založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a „prvej dáme“ výskumu našej slovenskej komunity (Anton Paulik)</i>	35
<i>30 rokov na ceste k sebaopoznaniu</i> (Alžbeta Hollerová Račková)	38
<i>Ünnepi köszöntő</i> (Varga Tamás)	39
<i>Slávnostný príhovor</i> (Tamás Varga)	41
<i>Vystúpenie Jána Varša</i>	43

A. Jubileá – Jubileumok – Anniversaries

Jubilantka Anna Divičanová – A jubaláló Gyivicsán Anna – The Jubilee Anna Gyivicsán	45
<i>Laudácia pri príležitosti životného jubilea prof. Anny Divičanovej, CSc. (Anna Kováčová)</i>	47
<i>Laudatio</i> (Magdaléna Paríková)	51
Pamätná medaila, blahoželanie a pozdravný list	54
Biografia Anny Divičanovej	57
Výberová bibliografia Anny Divičanovej za roky 2009 – 2019	59

**30-ročný Výskumný ústav – A 30 éves Kutatóintézet – The 30-Year-Old
Research Institute 67**

TÜNDE TUŠKOVÁ – ALŽBETA UHRINOVÁ

Dôležité míľniky v histórii Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku . . . 69

Mérföldkövek a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete történetében . . . 107

Milestones in the History of the Reseach Institute of Slovaks in Hungary . 107

Laudatio na Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Miroslav Kmeť) . . . 109

Pamätná medaila 112

Cena Pro Cultura Slovaca 113

B. Štúdie – Tanulmányok – Studies

História – Történelem – History (Ed. J. Demmel) 115

ŠTEFAN ŠUTAJ

Slováci v Maďarsku a Maďari na Slovensku vo výmene obyvateľstva
Problematika starých a chorých 117

A magyarországi szlovákok és a szlovákiai magyarok a lakosságcsere
folyamatában. Idősek és betegek 130

Slovaks in Hungary and Hungarians in Slovakia in the Population
Exchange. Elderly and Sick 130

LÁSZLÓ SZARKA

Jazvy zahojené, príbehy rozchádzajúce sa. Príspevok k dejinám a pamäti
výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948 131

Beforrott sebek, eltérő történetek. Adalék az 1946–1948-as lakosságcsere
történetéhez és emlékezetéhez 144

Healed Wounds, Differing Stories. An Addition to the History
and Memory of the Population Exchange of 1946–1948 144

LUBOŠ KAČÍREK

Slováci v Maďarsku na stránkach slovenskej tlače v kontexte výmeny
obyvateľstva v rokoch 1946 – 1947 146

A magyarországi szlovákok a szlovák sajtó hasábjain az 1946–1947-es
lakosságcsere kontextusában 154

The Slovaks in Hungary on the Pages of the Slovak Press in the Context
of the Population Exchange in 1946–1947 155

JANKO RAMAČ – DANIELA MARČOKOVÁ – JASNA UHLÁRIKOVÁ	
<i>Písanie slovenskej tlače v Juhoslávií o Slovákoch v Maďarsku medzi dvoma vojnami</i>	156
A jugoszláviai szlovák sajtó írásai a magyarországi szlovákokról a két világháború között	167
Writings of the Slovak Press in Yugoslavia about the Slovaks in Hungary between the Two World Wars	168
JÓZSEF DEMMEL	
„ <i>Mňa to naskrz negeniruje.</i> “ <i>Ludovít Haan a štruktúra jeho slovenskej a maďarskej identity</i>	169
„ <i>Engem ez nem feszélyez.</i> ” Haan Lajos identitásának szlovák és magyar struktúrái	183
” <i>It Doesn’t Bother Me.</i> “ Slovak and Hungarian Structures of Lajos Haan’s Identity	184
KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ	
<i>Z turianskej evanjelickej fary do „Svätoplukovho hniezda“</i> Komlóšsky farár Ludovít J. Hrdlička	185
A nagyturányi evangélikus paplaktól „ <i>Svätopluk fészékébe</i> ” A tótkomlói lelkész, Ludovít J. Hrdlička	200
From the Lutheran Rectory in Nagyturány to ” <i>Svätopluk’s Nest</i> ” The Pastor of Tótkomlós, Ludovít J. Hrdlička	200
Kultúrna história a národopis – Művelődéstörténet és néprajz – Cultural History and Ethnography (Eds. J. Demmel a K. E. Szudová)	203
JÁN BOTÍK	
<i>Ku konceptuálnym podobám interdisciplinarity pri výskume Slovákov v Maďarsku</i>	205
Interdiszciplinaritás a magyarországi szlovákokat érintő kutatásokban . . .	213
Interdisciplinarity in the Research of Slovaks in Hungary	213
IVANA KONTRIKOVÁ ŠUSTEKOVÁ	
<i>K problematike doplnkových a nerol’níckych zamestnaní v obci Veňarec</i> . . .	215
A nem paraszti és kiegészítő foglalkozások Vanyarc községben	229
On the Issue of Non-Agricultural and Supplementary Occupations in Vanyarc	230

PETER CHRASTINA	
<i>Stereotypy slovenského kolonistu Dolnej zeme pohľadom Mateja Bela:</i>	
<i>Oravská stolica</i>	231
Az Alföld szlovák telepeseinek sztereotípiái Bél Mátyás: <i>Árva vármegye</i>	
című írásának szemszögéből	240
Stereotypes of the Slovak Settler of the Lowland from the Perspective	
of Matthias Bel's <i>Orava County</i>	241
MARIÁN ŽABENSKÝ	
<i>Výskum kultúrnej krajiny na Dolnej zemi</i>	244
Az Alföld kulturális tájképének kutatása	253
Research of the Cultural Landscape of the Lowland	254
ANNA KOVÁČOVÁ	
„ <i>Pešť stojí za reč</i> “ (J. Neruda). <i>Priestorové a personálne atribúty</i>	
<i>hlavného mesta Uhorska</i>	255
„ <i>Pest szót érdemel</i> ” (J. Neruda). A történelmi Magyarország fővárosának	
területi és perszonális attribútumai	267
„ <i>Pest is worth talking about</i> “ (J. Neruda). Spatial and Personal Attributes	
of the Capital of Hungary	268
Literatúra – Irodalom – Literature (Ed. K. E. Szudová)	271
ERIKA BRTÁŇOVÁ	
<i>O čom sa kázalo v sarvašskom chráme na prelome 18. a 19. storočia</i>	273
Miről szóltak a prédikációk a szarvasi templomban a 18. és 19. század	
fordulóján?	284
What the Sermons Preached about in the Church of Szarvas at the Turn	
of the 18 th and 19 th Century?	284
DANA HUČKOVÁ	
„ <i>Verne slúžiť cirkvi a národu.</i> “ <i>Ludovýchovné aktivity</i>	
<i>Jána Pravdoľuba Bellu</i>	285
„ <i>Híven szolgálni az egyházat és a nemzetet.</i> ” Ján Pravdoľub Bella	
népművelői tevékenysége	292
„ <i>To Serve Faithfully the Church and the Nation.</i> “ Ján Pravdoľub Bella's	
Educational Activities	293

KATARÍNA MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ

Nížina ako inšpiratívny prameň poézie Juraja Dolnozemskeho

Aspekty priestorovosti a krajinnej semiotiky 294

Az alföldi táj mint inspirációs forrás Juraj Dolnozemský költészetében

A térbeliség és a tájszemiotika aspektusai 304

The Scenery of the Hungarian Lowland as a Source of Inspiration in Juraj

Dolnozemský's Poetry. Aspects of Spatial and Landscape Semiotics . . 305

PATRIK ŠENKÁR

Imrich Fuhl ako vlajkonosič svojej generácie v pozadí vlastných

slovenských básní 306

Fuhl Imre mint nemzedékének zászlóvivője szlovák nyelvű versei

háttérében 313

Imrich Fuhl as a Flagbearer of His Generation in the Background of His

Slovak Poems 314

Jazyk a jazykoveda – Nyelv és nyelvészet – Language and Linguistics

(Ed. A. Uhrinová) 315

PAVOL ŽIGO

Podstata duchovnej kultúry z jazykovedného hľadiska. Atlas ľudovej

kultúry Slovákov v Maďarsku 317

A szellemi kultúra lényege nyelvészeti szempontból. A magyarországi

szlovákok népi kultúrájának atlasza 329

Spiritual Culture from a Linguistic Perspective. *Atlas of the Slovak Folk*

Culture in Hungary 329

JÚLIA MARLOKOVÁ SZABÓOVÁ

Lexikálne osobitosti pilišských slovenských nárečí 331

A pilisi szlovák nyelvjárások lexikai jellemzői 339

Lexical Peculiarities of the Slovak Dialects in Pilis 340

IVETA VALENTOVÁ

Motivácia a jazyková výstavba čívskych priezvisk 341

A piliscsévi vezetékeknek nyelvi formája és motivációja 360

Motivation and Language Form of the Surnames in Piliscsev 360

ANITA HUŤKOVÁ

- Výrazová kategória koloritu v románe P. Závadu „Jadvigín vankúšik“*
Jazykové, štylistické, kultúrne a prekladové aspekty 362
- A kolorit kifejező kategória Závada Pál *Jadvigá párnája* regényében
Nyelvi, stilisztikai, kulturális és fordítási aspektusok 373
- Color as a Category of Expression in P. Závada's Novel *Jadvigá's Pillow*
Verbal, Stylistic, Cultural and Translation Aspects 374

SÁNDOR JÁNOS TÓTH

- Teoretické a metodologické východiská triedenia a spracovania jednotiek jazykovej krajiny* 375
- A nyelvi tájképi elemek feldolgozásának és osztályozásának elméleti és módszertani alapjai 391
- Theoretical and Methodological Basis for the Typology of the Elements of the Linguistic Landscape 391

LADISLAV GYÖRGY

- Jazyk (dvojjazyčnosť) a (dvojitá) identita v Békešskej a Čongrádskej župe*
Slovensko-maďarský kontext 392
- Nyelv (kétnyelvűség) és (kettős) identitás Békés és Csongrád megyében
Szlovák-magyar kontextus 402
- Language (Bilingualism) and (Dual) Identity in Békés and Csongrád Counties. The Slovak-Hungarian Context 402

JURAJ RÁGYANSZKI

- Vlakom do jazykovej asimilácie. Slávnostné odovzdanie sarvašskej železničnej trate v kontexte maďarizačných zámerov* 404
- Vonattal a nyelvi asszimilációba. A szarvasi vasútvonal ünnepélyes átadása a magyarosító célkitűzések kontextusában 410
- Railways to Linguistic Assimilation. The Inauguration of the Szarvas Railway Line in the Context of the Hungarianization Intentions 411

Aktuálne otázky národnostného školstva – A nemzetiségi oktatás kihívásai napjainkban – Current Issues in Minority Education

- (Ed. T. Tušková) 413

JOZEF VÝROST

- Vnímaný status učiteľa slovenského jazyka na národnostných školách v Maďarsku a pracovná spokojnosť: sonda do údajov z empirického výskumu* 415

A magyarországi közoktatásban dolgozó szlovák nyelvtanárok státusza és a munkával való elégedettségük: az empirikus kutatási adatok szondája	420
The Perceived Status and Work Satisfaction of Slovak Language Teachers in Minority Schools in Hungary: Data from Empirical Research	420
MÁRIA ĎURKOVSKÁ	
<i>Interakcia pedagóg – žiak – rodič na slovenských školách v Maďarsku</i> . .	421
Tanár–diák–szülő interakció a magyarországi szlovák iskolákban	432
Teacher – Student – Parent Interactions in Slovak Minority Schools in Hungary	432
MARCEL LINCÉNYI	
<i>Výučba občianskej výchovy u Slovákov v Maďarsku na príklade Slovenského gymnázia a základnej školy v Békešskej Čabe</i>	434
Az állampolgári ismeretek oktatása a magyarországi szlovákok számára a békéscsabai szlovák gimnázium és általános iskola példáján	442
The Civic Education of the Slovaks in Hungary on the Example of the Slovak High School and Primary School in Békéscsaba	443
ANNA ISTVÁNOVÁ	
<i>Slovenčina na Univerzite ELTE – Centrum slovanskej metodiky</i>	444
Szlovák nyelv az ELTE BTK-n – Szláv Módszertani Központ	451
Slovak Language Teaching at ELTE – Slavonic Methodology Centre	451
EVA HORVÁTHOVÁ FARKASOVÁ	
<i>Hrové metódy osvojovania si slovenského jazyka v materských školách</i> . .	452
A szlovák nyelv játékos nyelvelsajátítási módszerei az óvodákban	459
Playful Language Acquisition Methods of the Slovak Language in Kindergartens	460
RITA HORNOKOVÁ	
<i>Očakávania a skúsenosti štípendistov z Maďarska študujúcich na Slovensku. Z výsledkov empirického výskumu</i>	461
A magyarországi szlovák származású hallgatók elvárásai és tapasztalatai a szlovák állami ösztöndíjprogrammal kapcsolatban Egy empirikus kutatás eredményeiből	475
Student's Expectations and Experiences about Slovakia's Minority Scholarship Programme. From the Results of Empirical Research	476

Príloha ku kapitole

RENÁTA ONDREJKOVÁ

<i>Študentsko-vedecké aktivity Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pre slovenskú mládež</i>	477
A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének a szlovák fiatalok számára szervezett tudományos diáktevékenységei	500
Student Scientific Activities of the Research Institute of Slovaks in Hungary for the Slovak Youth	500

C. Prílohy – Mellékletek – Appendices

Fotografické prílohy – Fényképmellékletek – Photographic Appendices ..	503
Z histórie ústavu – Az intézet történetéből – From the History of the Institute (Zost. Z. Kunovcová Gulyásová)	503
Jubilejná konferencia – Jubileumi konferencia – Jubilee Conference (Zost. K. E. Szudová)	521
Podakovanie a edičné poznámky – Köszönetnyilvánítás és szerkesztői megjegyzések – Acknowledgements and Editorial Notes	535

Predslov

Jubilejná publikácia *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte* vychádza na počesť jubilea Anny Divičanovej a k 30. výročiu založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (ďalej aj VÚSM) v edícii *Acta Partis Minoris Slovacaе*. Široko koncipovaný zborník vedeckých príspevkov prináša štúdie zahraničných a domácich historikov, kulturológov, etnografov, etnológov, literárnych vedcov i lingvistov a doktorandov. Väčšina z nich odznela na rovnomennej konferencii s medzinárodnou účasťou 13. – 14. februára 2020 v Békešskej Čabe. Podujatie svojou účasťou a slávnostnými príhovormi poctili zástupca mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca Slovenskej republiky v Maďarsku *Róbert Maxián*, predseda Úradu Slovákov žijúcich v zahraničí *Ján Varšo*, parlamentný hovorca Slovákov v Maďarsku *Anton Paulik*, predsedníčka Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku *Alžbeta Hollerová Račková* a viceprimátor mesta Békešská Čaba *Tamás Varga*. Ich príhovory publikujeme po pozdrave riaditeľky VÚSM *Tünde Tuškovej*. Cítíme sa poctení, že záujem o program a rokovanie prejavili mnohí ďalší milí hostia i naši spolupracovníci, priaznivci.

Prvá časť kapitoly *Jubileá* je venovaná významnému životnému jubileu prvej riaditeľky Výskumného ústavu, univerzitnej profesorky, kulturologičky, etnologičky a slovakistky *Anny Divičanovej*. V knihe uvádzame jej biografriu a publikácie vydané v rokoch 2009 – 2020. Personálna bibliografia Anny Divičanovej za roky 1965 – 2009 sa nachádza v predošlom jubilejnom zborníku na jej počesť *Kontexty identity* (Krekovičová – Uhrinová – Žiláková, 2010, s. 35 – 52). V mene domácich kolegov a partnerských inštitúcií zo Slovenska jej na konferencii zblahoželi *Anna Kováčová* a *Magdaléna Paríková*. Na počesť oslávenkyne napísal báseň spolurodák zo Slovenského Komlóša, básnik *Juraj Dolnozemský*. Laudácie a báseň publikujeme v zborníku. Na konferencii odzneli i prekrásne komlóšske ľudové piesne v podaní vnučky básnika Alíz Agodovej. Náročný hudobný program na fujare Panny Réky Szegediovej, žiačky Hudobnej strednej školy Bélu Bartóka v Békešskej Čabe, potešil nielen jubilantku, ale aj všetkých prítomných.

V podkapitole *30-ročný Výskumný ústav* v obsahlej štúdií s bohatou prílohou priblížia dejiny inštitúcie *Tünde Tušková* a *Alžbeta Uhrinová*. Na jubilejnej

konferencii sme si 30. výročie vzniku VÚSM pripomenuli aj výstavou *30-ročný Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku*. Výstavu otvoril iniciátor založenia bádateľskej dielne a predseda Vedeckej rady VÚSM *Matej Šipický*. V závere tejto časti uverejňujeme laudáciu na Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku od *Miroslava Kmeťa*, ktorú napísal pri príležitosti odovzdania vyznamenania *Cena Pro Cultura Slovaca* v roku 2020.

Cieľom konferencie bolo zhrnúť a prezentovať najnovšie výsledky domácich a zahraničných výskumov venovaných Slovákom v Maďarsku. Vedecké štúdie uverejnené v zborníku zodpovedajú tematicky široko koncipovanej vedeckovýskumnej činnosti oslávenkyne a Výskumného ústavu, zameriavajú sa na históriu, kultúrnu históriu, etnografiu, literatúru, jazyk a školstvo. Kniha obsahuje 30 príspevkov od 33 autorov (z toho 19 osôb reprezentuje vedecké a vysokoškolské pracoviská na Slovensku, 3 osoby v Srbsku, 1 osoba v Poľsku a 9 osôb v Maďarsku). Editori zoradili štúdie do piatich kapitol.

V kapitole *História* osem autorov v šiestich štúdiách analyzovalo rôzne príbehy z minulosti Slovákov v Maďarsku, čiastočne z 19. a prevažne z 20. storočia. Kapitola však nesleduje chronologické poradie, pretože prvé tri štúdie prezentujú problematiku československo-maďarskej výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1947, čo je snáď najdôležitejšia historická udalosť spojená s dnešným stavom slovenskej národnosti v Maďarsku. Traja renomovaní historici, *Štefan Šutaj*, *László Szarka* a *Luboš Kačírek*, analyzujú tému novým spôsobom. Štefan Šutaj sa zameriava na perspektívu jednotlivca prežívajúceho veľké historické udalosti a skúma hlavne osudy starších a chorých prisídlencov. László Szarka študuje historickú pamäť výmeny obyvateľstva, zatiaľ čo Luboš Kačírek píše o tom, ako je prezentovaná a ako figuruje téma Slováci v Maďarsku na stránkach slovenskej tlače v Československu medzi rokmi 1946 – 1947. Štvrtá štúdia, spoločný text *Janka Ramača*, *Daniely Marčokovej* a *Jasny Uhlárikovej*, tiež analyzuje tlač, slovenské juhoslovenské noviny, z hľadiska toho, ako sa v nich spracúva téma slovenského obyvateľstva v Maďarsku medzi dvoma svetovými vojnami. Posledné dve práce sú o dvoch luteránskych farároch z Dolnej zeme, o Ludovítovi Haanovi z Békešskej Čaby a Ludovítovi Hrdličkovi zo Slovenského Komlóša. *József Demmel* rozoberá, ako a kedy Haan prezentoval alebo zatajil svoju slovenskú identitu. *Kristína Estera Szudová* predstavuje okolnosti Hrdličkovho zvolenia za kňaza v roku 1904.

Nasledujúca kapitola *Kultúrna história a národopis* zahŕňa v sebe päť štúdií, tri s kultúrno-historickou a dve s národopisnou tematikou. Do tejto kapitoly sme zaradili štúdiu *Jána Botíka*, ktorá sa venuje konceptuálnej podobe interdisciplinarity pri výskume Slovákov v Maďarsku. Z príspevku *Ivany Kontrikovej Šustekovej* sa dozvieme, ktoré neroľnícke a doplnkové zamestnania vznikli vo Veňarci v 1. polovici 20. storočia ako kultúrny fenomén a ktoré sa stali jedným z činiteľov formovania lokálnej kultúry. Prostredníctvom práce *Petra Chrastinu* dostávame odpoveď na to, aké stereotypy mali slovenskí kolonisti Dolnej zeme

z pohľadu Mateja Bela na Oravskú stolicu. *Anna Kováčová* zhrnula, aké zážitky získali západní, ale aj českí cestovatelia, keď navštívili hlavné mesto Uhorska v 18. a 19. storočí. Výskum kultúrnej krajiny na Dolnej zemi na príklade Vojľovice v Srbsku, Sarvaša a Slovenského Komlóša v Maďarsku sonduje *Marián Žabenský*.

Milovníci literárnej vedy si v tomto zborníku nájdu niečo pre seba v kapitole *Literatúra*. Zhodou okolností sa dve zo štyroch štúdií venujú literárnej činnosti evanjelických farárov pôsobiacich na Dolnej zemi a dve nám prezradia rôzne aspekty básnickej tvorby dvoch významných slovenských básnikov v Maďarsku. Prvé tri príspevky sa zameriavajú predovšetkým na osobnosti, ktoré boli literárne činné prevažne na Dolnej zemi – *Erika Brtáňová* písala o Samuelovi Tešedíkovi a Danielovi Bockovi, *Dana Hučková* o ľudovýchovných aktivitách Jána Pravdoluha Bellu a *Katarína Maruzsová Šebová* o tvorbe Juraja Dolnozemskeho. *Patrik Šenkár* vzdal hold básnickej tvorbe a publicistike Imricha Fuhla, čím nám predstavil inšpirácie básnika, ktorý pochádza z Piliša.

V kapitole *Jazyk a jazykoveda* sa nachádza sedem štúdií z pera slovenských a domácich lingvistov. Prezentované sú jazykovedné disciplíny, ako dialektológia, onomastika, štylistika a translológia, jazyková krajina (linguistic landscape) a sociolingvistika. Príspevky predstavujú nové komparatívne výskumné výsledky o *Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (*Pavol Žigo*), o pilišských slovenských nárečiach (*Júlia Marloková Szabóová*), o čírvskych priezviskách (*Iveta Valentová*). Tento príspevok bol vypracovaný v rámci dohody o spolupráci medzi Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku. Zaujímavé sú ešte nepublikované výskumné zistenia o preklade románu P. Závadu *Jadvigín vankúšik* (*Anita Hučková*), teória a metodológia jazykovej krajiny (*Sándor János Tóth*) a taktiež príspevky o používaní jazyka v súčasnosti (*Ladislav György*) a koncom 19. storočia (*Juraj Rágyanszki*).

Do kapitoly pod názvom *Aktuálne otázky národnostného školstva* sú zaradené príspevky odborníkov tak zo Slovenska, ako aj z Maďarska. Práce sa zameriavajú na rôzne oblasti slovenského národnostného školstva v Maďarsku. Sú to výsledky viacerých výskumov, v ktorých sa aplikovala rôzna metodika. Každá štúdia predstavuje alebo analyzuje súčasnú situáciu, stav v spomínanom školskom prostredí. Z výsledkov spoločného projektu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (VÚSM) a Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV (SvÚ CSPV SAV) v Košiciach pod názvom *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania a Súčasný stav a fungovanie slovenského národnostného školstva – reflexia pedagógov, reflexia študentov a reflexia rodičov* sa skúma pracovná spokojnosť učiteľov (*Jozef Výrost*), analyzuje sa forma komunikácie pedagógov s rodičmi a žiakmi, taktiež miera pocitu opory pedagóga u rodičov svojich študentov (*Mária Ďurkovská*). V kapitole sa píše o aktuálnom stave výchovy vo vzťahu k občianstvu (*Marcel Lincényi*), o práci a poslaní Cen-

tra slovanskej metodiky (*Anna Istvánová*). Môžeme získať informácie o hrových metódach osvojovania si slovenského jazyka v materských školách (*Eva Horváthová Farkasová*), o študentsko-vedeckých aktivitách mládeže slovenského pôvodu (*Renáta Ondrejková*), tiež o očakávaniach a skúsenostiach štipendistov z Maďarska na Slovensku (*Rita Hornoková*). Cieľom spomínaných štúdií bolo zmapovať pre nás známu či skôr menej známu oblasť školstva, ktorá má veľký vplyv na budúcnosť našej národnosti.

V poslednej časti publikácie vo fotografickej prílohe približujeme 30-ročnú históriu a súčasnú činnosť Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, taktiež jubilejnú konferenciu, usporiadanú na počesť inštitúcie a životného jubilea jej prvej riaditeľky *Anny Divičanovej*.

Na záver by sme sa v mene bývalých a súčasných vedúcich a kolegov VÚSM chceli poďakovať každému, kto nejakým spôsobom – ústretovou spoluprácou, morálnou či finančnou podporou – napomáhal prácu a rozvoj tejto špecifickej bádateľskej dielne.

Békešská Čaba február 2021

Editori

Előszó

Gyivicsán Anna tiszteletére és a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI) megalapításának 30. évfordulója alkalmából jelenik meg *A magyarországi szlovákok kutatása interdiszciplináris kontextusban* című jubileumi kiadvány az *Acta Partis Minoris Slovacae* sorozatban. Az átfogó tematikájú, tudományos írásokat közreadó kötet külföldi és hazai történészek, kulturológusok, néprajzkutatók, etnológusok, irodalomtudósok, nyelvészek és doktoranduszok tollából származó tanulmányokat tartalmaz. E dolgozatok túlnyomó többsége elhangzott a 2020. február 13–14-én Békéscsabán megrendezett azonos című nemzetközi konferencián. Az eseményt megtisztelte részvételével és ünnepi beszédet mondott *Róbert Maxián*, a Szlovák Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott magyarországi nagykövetének képviselője, *Ján Varšo*, a Határon Túli Szlovákok Hivatalának elnöke, *Paulik Antal*, a magyarországi szlovákok parlamenti szószólója, *Hollerné Racskó Erzsébet*, az Országos Szlovák Önkormányzat elnöke és *Varga Tamás*, Békéscsaba alpolgármestere. Felszólalásuk szövege a kötetben *Tuska Tiinde*, az MSZKI igazgatónőjének köszöntő beszéde után kapott helyet. Megtiszteltetés számunkra, hogy számos meghívott vendég, valamint külső munkatársunk és támogatónk is érdeklődést tanúsított a program és tanácskozás iránt.

A *Jubileumok* című fejezet első részének tárgya a kutatóintézet alapító igazgatónőjének – *Gyivicsán Anna* egyetemi tanár, kulturológus, etnológus, szlovákista – jeles jubileuma. A jubiléum életrajzát és a 2009–2020 közötti években megjelent publikációinak bibliográfiáját is tartalmazza a kötet. Gyivicsán Anna 1965–2009 közötti időszakra vonatkozó személyi bibliográfiája a tiszteletére kiadott előző jubileumi kötetben, a *Kontexty identity – Az identitás összefüggései* című kiadványban található (*Krekovičová – Uhrinová – Žiláková*, 2010, 35–52.). A konferencián *Kovács Anna* a hazai kollégák, *Magdaléna Paríková* a szlovák partnerintézmények nevében gratulált a jubiléumnak. Tiszteletére költeményt írt tótkomlói születésű földije, *Juraj Dolnozemský* költő. A laudációkat és a verset is közöljük a kötetben. A költő unokája, Agod Alíz előadásában gyönyörű tótkomlói népdalok is felcsendültek a konferencián. Az ünnepeltet és valamennyi jelenlévőt egyaránt megörvendeztette a Békéscsabai Bartók Béla Zenei

Szakközépiskola növendékeinek színvonalas zenei műsora, Szegedi Panna Réka furulyajátéka.

A *30 éves Kutatóintézet* című alfejezetben *Tuska Tünde* és *Uhrin Erzsébet* gazdag függelékekkel ellátott, átfogó tanulmánya olvasható az intézmény történetéről. Az MSZKI megalapításának 30. évfordulójáról kiállítással is megemlékeztünk a jubileumi konferencián. *Sipiczki Mátyás*, a kutatóműhely megalapításának kezdeményezője, az MSZKI Tudományos Tanácsának elnöke nyitotta meg a *30 éves a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete* című kiállítást. Az alfejezetet *Miroslav Kmet'* laudációja zárja, melyet a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2020-ban elnyert *Pro Cultura Slovaca Díjához* írt.

A konferencia célja a magyarországi szlovákokról szóló hazai és külföldi kutatások legfrissebb eredményeinek összefoglalása és bemutatása volt. A kötetben közölt tanulmányok – a jubiláns és a Kutatóintézet tematikailag széles körű tudományos kutatási tevékenységével összhangban – a történelemre, művelődéstörténetre, néprajzra, irodalomra, nyelvre és az oktatásra fókuszálnak. A kötetben 33 szerző 30 dolgozata kapott helyet, 19 fő szlovákiai, 3 fő szerbiai, 1 fő lengyelországi és 9 fő magyarországi tudományos, illetve egyetemi kutatóhelyet képvisel. A szerkesztők öt fejezetbe rendezték a tanulmányokat.

A *Történelem* című fejezetben nyolc szerző hat tanulmánya elemzi a magyarországi szlovákok múltjának – részben a 19. század, nagyjából a 20. század – különböző történeteit. A fejezet azonban nem kronologikus felépítésű, mivel az első három tanulmány tárgya az 1946–1947 között lezajlott csehszlovák–magyar lakosságcsere, amely valószínűleg a legfontosabb történelmi esemény a magyarországi szlovák nemzetiség jelenlegi állapotával kapcsolatosan. Három neves történész – *Štefan Šutaj*, *Szarka László* és *Luboš Kačírtek* – új megközelítésben vizsgálja a témát. *Štefan Šutaj* a nagy történelmi eseményeket átélő egyén perspektívájára fókuszál, és főképpen az idősebb s beteg áttelepültek sorsára irányul. *Szarka László* a lakosságcsere történelmi emlékezetét vizsgálja, *Luboš Kačírtek* pedig arról ír, hogyan szerepel a magyarországi szlovákok témája a csehszlovák sajtó hasábjain az 1946–1947 közötti időszakban. Szintén sajtóelemzés a fejezet negyedik tanulmánya, *Janko Ramač*, *Daniela Marčoková* és *Jasna Uhláriková* közös munkája, amely a jugoszláviai szlovák írott médiát vizsgálja, abból a szempontból, miként látatja a két világháború közötti magyarországi szlovák lakosság témakörét. Két alföldi evangélikus lelkészről – a békéscsabai Haan Lajosról és a tótkomlói Ludovít Hrdličkáról (Hrdlicska Lajos) – szól a fejezet két utolsó dolgozata. *Demmel József* görcső alá veszi, hogyan és mikor vállalta vagy titkolta szlovák identitását Haan. *Szuda Krisztina Eszter* pedig áttekin-tést ad Hrdlička 1904-ben történt pappá választásának körülményeiről.

A következő fejezet a *Művelődéstörténet és néprajz* címet viseli, s öt dolgozatot foglal magába; három művelődéstörténeti és két néprajzi témájút. Itt kapott helyet *Ján Botík* tanulmánya, melynek tárgya az interdiszciplinaritás fogalmi formája a magyarországi szlovákok kutatásában. *Ivana Kontriková Šusteková* dol-

gozatából megtudhatjuk, mely nem paraszti és kiegészítő foglalkozások alakultak ki Vanyarcon a 20. század első felében kulturális fenoménként, s melyek váltak a lokális kultúra formálódásának egyik tényezőjévé. *Peter Chrastina* írása révén választ kapunk arra, milyen sztereotípiáik voltak az Alföld szlovák telepe-seinek Bél Mátyás Árva vármegyét leíró munkájának szemszögéből. *Kovács Anna* összefoglalta, milyen élményeket szereztek a nyugati és a cseh utazók, amikor a 18. és a 19. században Magyarország fővárosába látogattak. *Marián Žabenský* az Alföld kulturális táj kutatását vizsgálja a szerbiai Vojlovice, valamint a magyarországi Szarvas és Tótkomlós példáján.

Az irodalomtudomány szerelmesei a kötet *Irodalom* című fejezetében talál-nak kedvükre valót. Véletlen körülmények folytán az itt szereplő négy tanul-mányból kettő az Alföldön tevékenykedő két evangélikus lelkész irodalmi mun-kásságával foglalkozik, kettő pedig feltárja két jelentős magyarországi szlovák költő alkotótevékenységének különböző aspektusait. Az első három dolgozat olyan alkotókról szól, akik irodalmi tevékenységüket főképpen az Alföldön foly-tatták. *Erika Brtánová* Tessedik Sámuelről és Boczkó Dánielről, *Dana Hučková* Ján Pravdoľub Bella népművelői tevékenységéről, *Maruzsné Sebó Katalin* Juraj Dolnozemský költészetéről ír. *Patrik Šenkár* a pilisi származású Fuhl Imre költé-szetét és publicisztikai tevékenységét méltatja, bemutatva alkotói inspirációit.

Szlovák és hazai nyelvészek tollából származó hét tanulmányt tartalmaz a *Nyelv és nyelvészet* című fejezet s a dialektológia, névtan, stilsztika és transzla-tológia, a nyelvi tájkép (linguistic landscape), valamint a szociolingvisztika tudom-ányágakat foglalja magába. Valamennyi dolgozat új kutatási eredményekről számol be. *Pavol Žigo* *A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza* című kiadványt elemzi, komparatív módszerrel, *Szabóné Marlok Júlia* a pilisi szlovák nyelvjárásokat, *Iveta Valentová* pedig a piliscsévi vezetékneveket. Ez utóbbi a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Stúr Nyelvtudományi Intézete és a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete közötti együttműködési megállapo-dás keretében készült. Figyelemre méltó *Anita Hučková Závada Pál* *Jadviga párnája* című regényének fordításával kapcsolatos, mostanáig publikálatlan kutatósi megállapításokat tartalmazó tanulmánya, *Tóth Sándor János* dolgozata a nyelvi tájkép elméletéről és módszertanáról, valamint *Ladislav György* és *Rá-gyanszki György* munkája; előbbi szerző a mai, míg utóbbi a 19. század végi nyelvhasználatról ír.

Szlovákiai és magyarországi szakemberek tanulmányait tartalmazza *A nemzetiségi oktatás kihívásai napjainkban* című fejezet. A dolgozatok a magyaror-szági szlovák nemzetiségi oktatás különböző témaköreire fókuszálnak, és külön-böző módszertani megközelítésekkel végzett kutatások eredményeiről számolnak be. Valamennyi tanulmány a fent említett iskolai környezet jelenlegi helyzetét, állapotát mutatja be, illetve elemzi. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI) és a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalom- és Pszichológiatudom-ányi Központ Társadalomtudományi Intézete (SZTA TPK TI) *A magyarországi*

szlovák nemzetiségi oktatás reflexiója jelenlegi és jövőbeni működésének kontextusában és A magyarországi szlovák nemzetiségi oktatás jelenlegi helyzete és működése – pedagógusok –, diákok és szülők reflexiója című közös projektjeinek kutatási eredményeibe nyújt betekintést *Jozef Výrost* és *Mária Ďurková* dolgozata. Előbbi szerző tanulmányának témája a tanárok munkával való elégedettség, utóbbi szerző elemzi a pedagógusok szülőkkel és diákokkal való kommunikációjának formáit, valamint a pedagógusok támogatottságérzetének mértékét diákjaik szülei részéről. A fejezet további részében öt szerző dolgozata szerepel. *Marcel Lincényi* az állampolgári ismeretek oktatásának jelenlegi helyzetéről ír. *István Anna* tollából a Szláv Módszertani Központ tevékenységéről és küldetéséről olvashatunk. *Horváthné Farkas Éva* írásának témája a szlovák nyelv játékos nyelvelsajátítási módszerei az óvodákban. *Renáta Ondrejková* cikke a szlovák származású diákok tudományos tevékenységéről, *Hornok Rita* munkája a Szlovákiában tanuló magyarországi ösztöndíjasok elvárásairól és tapasztalatairól szól. A felsorolt tanulmányok célja az oktatás számunkra ismert vagy inkább kevésbé ismert területének feltérképezése volt, mely terület nagy hatással van nemzetiségünk jövőjére.

A kiadvány befejező részének fényképes mellékletével szemléltetjük a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének 30 éves történetét és jelenlegi tevékenységét, valamint a jubileumi konferenciát, amelyet az intézmény és első igazgatónöje, *Gyivicsán Anna* tiszteletére rendeztünk.

Végezetül, az MSZKI korábbi és jelenlegi vezetői, valamint munkatársai nevében szeretnénk köszönetünket kifejezni mindazoknak, akik bármilyen módon – segítőkész együttműködéssel, erkölcsi vagy anyagi támogatással – hozzájárultak ennek a specifikus kutatóműhelynek a munkájához és fejlődéséhez.

Békéscsaba, 2021. február

A szerkesztők

Foreword

The jubilee publication *The Research of the Slovaks in Hungary in an Interdisciplinary Context* is published in honor of Anna Gyivicsán's birthday and the 30th anniversary of the founding of the Research Institute of Slovaks in Hungary (hereinafter VÚSM) in the edition of *Acta Partis Minoris Slovacae*.

The broadly conceived collection of scientific contributions presents studies by foreign and domestic historians, culturologists, ethnographers, ethnologists, literary scholars as well as linguists and doctoral students. Most of these studies were presented at the conference of the same title with international participation on February 13–14, 2020 in Békéscsaba. The event was honored by the participation of the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Slovak Republic to Hungary, *Róbert Maxián*, the Chairman of the Office of Slovaks Living Abroad, *Ján Varšo*, the Parliamentary Speaker of Slovaks in Hungary, *Anton Paulik*, the President of the Slovak Self-Government in Hungary, *Hollerné Racskó Erzsébet*, and Deputy Mayor of Békéscsaba, *Tamás Varga*. Their speeches are published after the greetings from the director of VÚSM, *Tünde Tuska*. We are honored that many other distinguished guests, our colleagues, and our supporters showed interest in the program and the following discussion.

The first part of the chapter “Anniversaries” is dedicated to the significant anniversary of the first director of the Research Institute, university professor, culturologist, ethnologist and Slovakist, *Anna Gyivicsán*. In this volume we present her biography and her publications published in the years 2009–2020. The personal bibliography of Anna Gyivicsán for the years 1965–2009 can be found in the previous jubilee collection in her honor: *Contexts of Identity* (Krekovičová–Uhrinová–Žiláková, 2010, pp. 35–52).

On behalf of her domestic colleagues and partner institutions from Slovakia, *Anna Kovács* and *Magdaléna Paríková* congratulated Anna Gyivicsán on the conference. The poet *Juraj Dolnozemský*, a fellow Slovak from Tótkomlós, wrote a poem in her honor. The laudations and the poem are included in this volume. The conference also featured beautiful folk songs from Tótkomlós performed by the poet's granddaughter Alíz Agod. The music program featured the flute play

of Panna Réka Szegedi, a pupil of the Béla Bartók Music High School in Békéscsaba, for the delight of not only the honoree but also everyone present.

The sub-chapter “The 30-Year-Old Research Institute” presents the history of the institution in a comprehensive study with a rich appendix by *Tünde Tuska* and *Erzsébet Uhrin*. At the jubilee conference, we also commemorated the 30th anniversary of the RISH (VÚSM) with an exhibition about the 30-year-old Research Institute of Slovaks in Hungary. The exhibition was opened by *Matej Šipický*, the initiator of the establishment of the research institute and the chairman of the Scientific Council of the VÚSM. At the end of this sub-chapter, the laudation for the Research Institute of Slovaks in Hungary by *Miroslav Kmeť* is published, which he wrote on the occasion of being nominated for the Pro Cultura Slovaca award in 2020.

The aim of the conference was to summarize and present the latest results of domestic and foreign research devoted to the Slovaks in Hungary. The studies published in the volume correspond thematically to the broadly conceived scientific research activities of Anna Gyivicsán and the Research Institute; they focus on history, cultural history, ethnography, literature, language and education. The book contains 30 contributions from 33 authors (19 of which represent scientific institutions and universities in Slovakia, 3 in Serbia, 1 in Poland, and 9 in Hungary). The editors categorized the studies into five chapters.

In the “History” chapter, eight authors in six studies analyze various stories from the past of the Slovaks in Hungary, partly from the 19th, but mostly from the 20th century. However, the chapter does not follow a chronological order. The first three studies present the issue of the Czechoslovak-Hungarian population exchange in the years 1946 – 1947, which is perhaps the most important historical event associated with the current state of Slovak minority in Hungary. Three renowned historians, *Štefan Šutaj*, *László Szarka* and *Luboš Kačírek*, analyze the topic in a novel way. Štefan Šutaj focuses on the perspective of individuals experiencing major historical events and examines mainly the fate of elderly and sick displaced persons. László Szarka studies the historical memory of the population exchange, while Luboš Kačírek writes about how the topic of Slovaks in Hungary was presented between 1946 and 1947 on the pages of the Czechoslovak press. The fourth study, a joint text by *Janek Ramač*, *Daniela Marčoková* and *Jasna Uhláriková*, also analyzes the press – Slovak newspapers in Yugoslavia – in terms of how they deal with the topic of the Slovak population in Hungary between the two world wars. The last two works are about two Lutheran pastors from the Lowland region: *Ludovít Haan* from Békéscsaba and *Ludovít Hrdlička* from Tótkomlós. *József Demmel* discusses how and when Haan presented or concealed his Slovak identity. *Krisztina Eszter Szuda* presents the circumstances of Hrdlička’s election as a priest in 1904.

The next chapter, “Cultural History and Ethnography”, includes five studies: three with a cultural-historical and two with an ethnographic theme.

This chapter includes a study by *Ján Botík*, which deals with the conceptual study of interdisciplinarity in the research of Slovaks in Hungary. From the contribution of *Ivana Kontriková Šusteková*, we learn which non-agricultural professions originated in Vanyarc in the first half of the 20th century as a cultural phenomenon, and which became one of the main factors in the formation of local culture. Through the work of *Peter Chrastina*, we learn about the stereotypes of the Slovak colonists of the Lowland from the perspective of Matej Bel in Orava. *Anna Kovács* summarizes the experiences of Western as well as Czech travelers when they visited the capital of Hungary in the 18th and 19th centuries. *Marián Žabenský* has researched the cultural landscape of the Lowland using the examples of Szarvas and Tótkomlós in Hungary and Vojlovice in Serbia.

Lovers of literature will find interest in the chapter “Literature” in this collection. Coincidentally, two of the four studies deal with the literary work of Lutheran pastors working in the Lowland region, and two reveal various aspects of the poetic work of two important Slovak poets in Hungary. The first three articles focus mainly on personalities who were literarily active in the Lowland: *Erika Brtáňová* wrote about Samuel Tešedík and Daniel Bocko, *Dana Hučková* about the folklore activities of Ján Pravdoľub Bella, and *Maruzsné Sebó Katalin* about the work of Juraj Dolnozemský. *Patrik Šenkár* paid tribute to the poetic work and journalism of Fuhl Imre, introducing us to the inspirations of the poet, who comes from Pilis.

In the chapter “Language and Linguistics” there are seven studies written by Slovak and domestic linguists. Linguistic disciplines such as dialectology, onomastics, stylistics and translatology, linguistic landscape, and sociolinguistics are presented. The contributions present new research results on the *Atlas of Slovak Folk Culture in Hungary (Pavol Žigo)*, on the Slovak dialects of Pilis (*Szabóné Marlok Júlia*), and on the surnames in Csév (*Iveta Valentová*).

This volume was prepared within the framework of a cooperation agreement between the Ludovít Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences and the Research Institute of Slovaks in Hungary. Interesting are the so far unpublished research findings on the translation of the novel *Jadviga’s Pillow* by P. Závada (*Anita Hut’ková*), on the theory and methodology of the linguistic landscape (*Sándor János Tóth*), as well as the contributions on the use of Slovak language today (*László György*) and at the end of the 19th century (*György Rágyanszki*).

The chapter entitled “Current Issues of Minority Education” includes contributions from experts from both Slovakia and Hungary. The works focus on various areas of Slovak minority education in Hungary and are the results of several studies in which different methodologies have been applied. Each study presents or analyzes the current situation and the state in the mentioned school environment. From the results of the joint projects of the Research Institute of Slovaks in Hungary and the Institute of Social Sciences of the Centre for Social and

Psychological Sciences SAS (SvÚ CSPV SAV) in Košice entitled “Reflections on Slovak Minority Education in Hungary in the context of the present and other perspectives of its functioning” and “The current state and functioning of Slovak minority education – reflections of teachers, students and parents”, *Jozef Výrost* examines the job satisfaction of Slovak teachers, and *Mária Ďurkovská* analyzes the form of communication between teachers, parents and students, as well as the degree of support of the teacher among the parents of their students.

The chapter presents studies about the current state of education in relation to citizenship education (*Marcel Lincényi*), and about the work and mission of the Centre of Slavic Methodology (*Anna István*). We can read about gamification methods of learning the Slovak language in kindergartens (*Horváthné Farkas Éva*), about the student-scientific activities of Slovak minority youth (*Renáta Ondrejková*), as well as about the expectations and experiences of scholarship recipients from Hungary studying in Slovakia (*Rita Hornok*). The aim of the studies was to map the known and rather lesser-known areas of education, which have a great influence on the future of the Slovak minority in Hungary.

In the last part of the publication, in a photographic appendix, we present the 30-year history and current activities of the Slovak Research Institute of Slovaks in Hungary, as well as the jubilee conference organized in honor of the institution and the anniversary of its first director, *Anna Gyivicsán*.

In conclusion, on behalf of former and current RISH directors and colleagues, we would like to thank everyone who in some way – by friendly cooperation, moral support, or financial support – helped the work and the development of this research institute.

Békéscsaba, February 2021

The editors

Slávnostné príhovory

•

Ünnepi köszöntők

•

Festive Greetings

Pozdravný príhovor

Vážení prítomní, milí hostia!

Je mi ctou a zároveň i potešením, že Vás môžem privítať na slávnostnom plenárnom zasadnutí našej konferencie s názvom „*Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte.*“ Dnešné stretnutie má v rade predchádzajúcich aktivít nášho ústavu výnimočný, sviatočný nádych, nakoľko si v rámci neho pripomínáme dve významné výročia. Ide o dvojité okrúhle narodeniny, ktoré sú navzájom úzko späté a v ktorých sa harmonicky prelínajú osobné a inštitucionálne väzby.

V polovici januára tohto roka oslávila svoje okrúhle životné jubileum prvá dáma slovakistických vied v Maďarsku, zakladajúca riaditeľka nášho ústavu, univerzitná profesorka Anna Divičanová a taktiež v tomto roku si pripomínáme tridsiate výročie vzniku Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku sídliaceho v Békešskej Čabe. Dvojité narodeniny viažuce sa k dejinám nášho ústavu vnímate ako nekaždodenný sviatok, ktorému venujeme našu jubilejnú konferenciu.

Neodmysliteľným znakom sviatku ako takého je spomínanie. Hovorí sa, že ľudia oslavujú to, na čo sa hodlajú pamätať. Nejde však len o holé spomínanie ani v našom prípade. Keby išlo iba o to, sviatky by sa ľahko vyprázdnil. Akt spomínania skrýva v sebe aj možnosť bilancovania uplynulých udalostí, ale aj potenciál neustáleho obnovovania. V zmysle týchto myšlienok pristupujeme k spomínaným dvom jubileám v nádeji, že výsledky doterajších výskumov – z pohľadu rôznych vedných disciplín realizovaných v tematickom okruhu „Dolnozemskej Slováci“, za spolupráce domácich a zahraničných odborníkov – otvárali cestu k revitalizácii našej národnosti.

Milí hostia! Tešíme sa, že ste naše jubilejné podujatie poctili svojou prítomnosťou a dvojité narodeniny týkajúce sa minulých desaťročí nášho ústavu spolu oslavujete s nami.

Tünde Tušková, riaditeľka VÚSM

Príhovor jubilantky

Osemdesiat rokov v živote človeka je asi náhodné. A náhodné je, ak človek aj posledné desaťročia strávi aktívne v práci, v rodinnom kruhu a nestratí kontakt s vedeckým životom, ktorému sa venoval od mladí svojho života.

Vďaka tomu, že som mala v rodinnom kruhu okolo seba pracovitých ľudí, naučila som sa tvrdo a húževnato pracovať. Tu by som spomenula dve svoje staré matky. Starú matku po otcovi, rodenú Annu Duskovú, horlivú evanjeličku, ktorá ma „prinútila“ hlbšie spoznať slovenskú evanjelickú kultúru, prinútila ma čítať bibliu a spievať z *Tranoscia* (Keď som bola u nej, vstávali sme ráno o štvrtej, začínajúc deň žalmami vítajúcimi ráno a slnko). S liberálnejšími názormi na svet som sa stretla u druhej starej mamy Márie Tóthovej, ktorá napr. v 1917 – 1918 zorganizovala kolektívne varenie obeda pre ruských zajatcov umiestnených v chotári Slovenského Komlóša (Dodnes neviem, ako sa moja stará mama Tóthová – popri tom, že tvrdo pracovala na poli a v domácnosti, dostala k čítaniu; vždy mala niekde otvorenú knižku v maďarčine alebo v slovenčine, krásnu literatúru; v jej repertoári boli napr. Jesenského a Tajovského novely, vydané počas prvej svetovej vojny v Rusku).

Nakoľko je môj dosiahnutý vek náhodný, natoľko nepokladám za náhodný jav 30-ročnú existenciu Slovenského výskumného ústavu v Békešskej Čabe, ktorý mi poskytol a aj v súčasnosti poskytuje terén pre vedeckú a vedecko-organizačnú činnosť.

Návrh založiť ústav sa zrodil v kruhu slovenskej čabianskej inteligencie. Iniciátormi boli biológ, univerzitný profesor a neskorší člen Slovenskej akadémie vied Matej Šipický a Anna Ištvánová, kultúrna pracovníčka pre oblasť slovenskej kultúry. Návrh odznel na kongrese Zväzu Slovákov v Maďarsku v r. 1988. Vedenie Zväzu (Mária Jakobová-Šingelová a neskôr Ruženka Egyedová-Baráneková ako predsedníčky) podporilo návrh a aj realizáciu návrhu.

Prečo vznikol ústav práve v Békešskej Čabe? Tu sme mali a máme vynikajúce slovenské zázemie. Podľa výskumov Alžbety Uhrinovej-Hornokovej vieme, že kedysi si až 60 – 80 osôb slovenskej inteligencie „zarábalo alebo zarába na chlieb“ znalosťou slovenského jazyka.

Ústav začal fungovať v 1989/90 ako ústav civilnej organizácie; podčiarkujem, že zákon o národnostiach z r. 1993 umožnil národnostiam v Maďarsku zakladať si vlastné inštitúcie; a vedecké ústavy ostatných národností v Maďarsku boli založené až po ratifikovaní tohto zákona.

Ústav je jedinečný aj v tom zmysle, že bol založený so zámerom interdisciplinárne skúmať históriu, jazyk, ľudovú kultúru a prítomnosť slovenských jazykových ostrovov v Maďarsku.

Nebolo ľahké nájsť vhodné miesto, nejakú kanceláriu pre ústav. Po dlhšej kalvárii nám vtedajší predseda Maďarskej akadémie vied Ferenc Glatz poskytol miesto v budove Dolnozemskeho výskumného strediska Maďarskej akadémie vied. A prostredníctvom nadácie MAV, zodpovedným bol Áron Petneki, nám poskytli aj dva statusy pre dvoch mladých historikov, pre Jána Gomboša a Štefana Tótha.

Pravdou je, že F. Glatz poznamenal: „*No, tak ako vidím, budete umocňovať regionálne dejiny na Dolnej zemi.*“ Ústav ale dokázal, že sa kultúra, jazyk, história a prítomnosť slovenských societ roztrúsene žijúcich po celom Maďarsku skúmali a skúmajú so širším, univerzálnym prístupom.

Za organizačnú stabilitu ústavu môžeme ďakovať Jánovi Chlebnickému, bývalému riaditeľovi Slovenského gymnázia v Békešskej Čabe a dlhé roky vedeckému tajomníkovi ústavu, ktorý práve na školskom poli získal organizačné a komunikačné vedomosti. Tešili sme sa, že sa k nám hneď na začiatku pridružil Ondrej Krupa, vtedy už uznávaný výskumník na poli etnografie a výborný zberateľ tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku.

Boli sme ústavom, ktorý od svojho počiatku spolupracoval s vynikajúcimi predstaviteľmi slovenského vedeckého života na Slovensku. My sme boli jediní, ktorí sme svoje projekty realizovali spolu s kolegami zo slovenských výskumných ústavov SAV a univerzít, vysokých škôl, napr. z Etnologického ústavu SAV (vtedy na čele s Milanom Leščákom) – zrod národopisného atlasu ľudovej kultúry v Maďarsku; a Eve Krekovičovej môžeme ďakovať za zozbieraný bohatý materiál slovenských ľudových piesní. Kolegovia, prednášatelia univerzít Magdaléna Paríková, Jaroslav Čukan odhalili zákonitosti menšinového bytia a rozvoja etnickej kultúry.

Vďaka spolupráci so Spoločenskovedným ústavom SAV v Košiciach sa realizovali jedinečné sociologické výskumy slovenskej inteligencie a rodiny Slovákov v Maďarsku. Nakoľko boli tieto výskumy unikátne, dokazuje aj to, že Maďarská akadémia vied poprosila Máriu Homišinovú, aby zrealizovala podobný výskum v kruhu ostatných slovanských minorít v Maďarsku.

Na čele ústavu som bola 12 rokov a teším sa, že sa tri vynikajúce výskumníčky stali riaditeľkami i usmerňovateľkami ústavu: Alžbeta Uhrinová-Hornoková, Anna Kováčová a Tünde Tušková, ktorá aj v súčasnosti zastáva túto funkciu. Veľmi sa teším, že spolu so svojimi spolupracovníkmi, bývalým vedeckým tajomníkom Alexandrom Tóthom, súčasťou vedeckou tajomníčkou Magdalénou

Laczovou a vynikajúcou dokumentátorkou a knihovníčkou Zuzanou Kunovacovou Gulyášovou zabezpečili a naďalej zabezpečujú stabilitu Slovenského výskumného ústavu, dnes Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (VÚSM).

Všetci sme – okrem A. Tótha a A. Kováčovej – maturanti Slovenského gymnázia v Békešskej Čabe, čo je dôkazom toho, že sme boli z týchto lavíc schopní vstúpiť do roviny najzložitejšej intelektuálnej práce, do roviny vedeckého života, a tvoriť v slovenskom jazyku.

Teším sa, že ústav vedel získať pre svoju činnosť mladých erudovaných pracovníkov: Józsefa Demmela, Kristínu Szudovú, Juraja Rágyanského.

Do budúcnosti prajem ústavu a jeho pracovníkom všetko najlepšie a mnoho energie pri vedeckej a populárno-vedeckej tvorbe.

A ďakujem všetkým kolegom zo Slovenska, že mňa i nás poctili svojou prítomnosťou.

Anna Divičanová, prvá riaditeľka VÚSM

Pozdrav k tridsiatemu výročiu založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a „prvej dáme“ výskumu našej slovenskej komunity

Keď nie sme schopní skúmať a spracovať svoju minulosť, zmapovať a pochopiť svoju súčasnosť, nemôžeme samostatne budovať základy svojej budúcnosti. A na to, aby sme boli schopní skúmať svoju minulosť a súčasnosť, potrebujeme mať vlastných výskumníkov a vlastné inštitúcie so samostatným rozpočtom. Pravdepodobne takto rozmýšľal aj iniciátor vzniku Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, genetik Matej Šipický. Na jeho podnet, skoro presne sto rokov po založení Maďarskej (vtedy ešte Uhorskej) národopisnej spoločnosti vznikol prvý samostatný národnostný výskumný ústav v Maďarsku. Ústav, ktorý za tridsať rokov svojej existencie dokázal správnosť vyššie uvedenej myšlienky, a ktorý sa potom stal vzorom zakladania nielen ďalších inštitúcií Slovákov, ale aj pri vytváraní výskumných organizácií ostatných národností.

Roky 1988 – 1990 boli rokmi založenia nových politických, spoločenských, kultúrnych a iných organizácií. Predchádzajúce spoločenské zriadenie práve zanikalo a pred ustálením novej spoločensko-politickej štruktúry v krajinách strednej a východnej Európy sa zobúdzali okrem iných záujmových skupín v spoločnosti aj národnosti. Nielen v Maďarsku, ale vo všeobecnosti, v bývalých socialistických krajinách. Aj u nás vznikali nové slovenské spoločenské organizácie, dokonca sme istý čas koketovali s myšlienkou na založenie akejsi politickej strany Slovákov, neskôr národností v Maďarsku. Do tohto všeobecného spoločenského diania dobre zapadala iniciatíva založenia výskumného ústavu.

Vo vhodnom čase a na vhodnom mieste vzniknutá myšlienka sa pomerne rýchlo uskutočnila. Samozrejme, založiť organizáciu či inštitúciu bolo vždy ľahšie, ako vytvoriť jej organizačnú štruktúru a zabezpečiť finančnú bázu jej fungovania. No v málopočetnej národnostnej komunite, ktorá si práve v týchto dekádoch horko-tažko vytvárala úzku vrstvu svojej inteligencie, nebolo ľahké nájsť vhodných ľudí potrebných na vypracovanie prvých základných dokumentov a prvých výskumných programov vznikajúceho ústavu.

Napokon, keďže vedenie vtedy ešte jedinej, aj pred prijatím nového zákona o spolčovaní existujúcej spoločenskej organizácie Slovákov v Maďarsku, Demokratického zväzu Slovákov v Maďarsku, si osvojilo snahu založiť vlastnú

inštitúciu vedcov – Slovákov, ktorí si už na toto obdobie získali dobré meno v rámci Národnostného oddelenia Maďarskej národopisnej spoločnosti či v múzeách, alebo iných výskumných organizáciách, vznikol koncom roka 1989 idea založenia Slovenského výskumného ústavu.

Za tridsať rokov svojej existencie si ústav vydobyl popredné miesto medzi národnostnými inštitúciami tak v Maďarsku, ako aj v okolitých štátoch. Vybudoval sieť výskumníkov doma, v materskej krajine a v iných susedných štátoch. Pracovali v ňom naši poprední národopisci, historici, jazykovedci a predstavitelia iných disciplín. Z dielne výskumného ústavu vyšlo niekoľko desiatok publikácií, ktoré vyvolali ohlas nielen doma, ale aj v zahraničí. Pracovníci ústavu zorganizovali množstvo podujatí, výskumné tábory, interdisciplinárne konferencie a – čo ja osobne pokladám za najdôležitejšie – v rámci vedeckej súťaže mladých zapojili do svojej činnosti aj ďalšie generácie Slovákov v Maďarsku.

Z rámca medzinárodnej spolupráce by som vyzdvihol podpísanie dohody o spolupráci s radom výskumných pracovísk Slovenskej akadémie vied. Keďže v niektorých spoločenskovedných disciplínach ústav dodnes nemá vlastného odborníka, táto spolupráca umožňuje zapájať do interdisciplinárnych výskumov aj odborníkov zo Slovenska, ktorí nám pomáhajú pri spracovaní našej súčasnosti uplatňovaním vedeckých metód, napríklad sociológie.

Keďže ústav nepracuje len pre vedeckú obec, za nesmierne dôležité považujem aj jeho vedecko-popularizačnú aktivitu. Pod názvom „Z pohľadu vedy“ približujú záujemcom výsledky svojej výskumnej práce. Do tejto časti činnosti zaraďujem aj zostavenie a publikovanie čítaniek z dejín dolnozemskej slovenskej miesty, ktoré dodnes slúžia ako podkladové zbierky na prípravu učebníc zo slovenskej vzdelanosti. Ich vplyv na najmladšie generácie výskumníkov, žiakov našich dvoch stredných škôl, vidieť neraz aj na vedeckých súťažiach organizovaných pre mladých.

Z uvedeného vyplýva, že ústav sa nadnes etabloval do nášho spoločenského života ako hlavná inštitúcia výskumu, zhromažďovania a spracovania toho, čo sa dá zozbierať z minulosti, kultúry, etnografie a jazyka Slovákov v Maďarsku. Keď sa ktokoľvek, akákoľvek inštitúcia či organizácia zaujíma o Slovákov v Maďarsku, nemôže obísť toto vedecké pracovisko. Skratka, patrí k nášmu spoločnému majetku, k nášmu duchovnému bohatstvu.

V krátkosti som už spomenul pracovníkov ústavu. Takéto komplexné vedecké pracovisko na svoju činnosť potrebuje schopných výskumníkov z rôznych oblastí, ktorí ale vedú rozmyšľať komplexne a ktorí vidia svoje úlohy aj v súvislosti s inými odborníkmi, oblasťami výskumu. A aby sa pracovníci takéhoto typu našli, musí mať pracovisko v obci výskumníkov dobré meno, a na to, aby si pomerne rýchlo vydobylo dobré meno, potrebuje osobnosť typu Anny Divičanovej.

Anka Divičanová bola jednou zo zakladateľov, zároveň prvou riaditeľkou ústavu. Už pri založení novej inštitúcie mala za sebou úctyhodné úspechy v oblasti výskumu dolnozemskej Slovákov, disponovala potrebným vedeckým titu-

lom a tiež množstvom publikácií z tejto oblasti hodných uznania. Jej osobnosť prilákala i mladšiu generáciu jej bývalých študentov, ale aj tých, ktorí hľadali svoju budúcnosť na poli spracovania dejín či etnografie našich obcí a miest. Pod jej vedením sa ustálila štruktúra a program výskumného ústavu. Na základe svojich skúseností z predchádzajúcich rokov pokračovala v organizovaní výskumných táborov, aby stihla do činnosti zapojiť študentov a vychovať z nich mladých výskumníkov. Keď sa pozrieme na súčasné zloženie pracovníkov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, musíme uznať, že táto jej snaha nebola zbytočná.

Viesť výskumné pracovisko nie je jednoduché nikde vo svete. Viesť národné výskumné pracovisko v Maďarsku, aj keď v posledných rokoch základné financovanie je pomerne zabezpečené, nikdy nebude to, čo si predstavujeme ako svoje ideálne pôsobisko. O tom by nám vedeli rozprávať všetky bývalé riaditeľky ústavu. Ale to, čo dokázala Anna Divičanová ako prvá riaditeľka, ktorá okrem svojej profesorskej práce na univerzite stihla vymyslieť základnú štruktúru novej inštitúcie, dokázala z roka na rok vybojovať potrebné peniaze na fungovanie a na výskumy ústavu, sa nedá zopakovať. A je dobré, že ani netreba! Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku doteraz funguje na základoch, ktoré položila prvá generácia pracovníkov z tých peňazí, ktoré – v spolupráci s vedením Celoštátnej slovenskej samosprávy – vybojovala prvá riaditeľka, a žije z toho kreditu, ktorý postupne s Annou Divičanovou vytvárali prví spolupracovníci Ján Chlebnický, Ondrej Krupa, Ján Gomboš a ostatní.

Teraz nám, ktorí sme s ústavom periodicky spolupracovali, ktorí sme sa snažili pomôcť vytvárať podmienky spočiatku na prežitie, potom aj na rozvoj tohto vedeckého pracoviska, nezostáva nič iné, ako zagratulovať prvej dáme výskumu Slovákov v Maďarsku, zakladateľke a prvej riaditeľke k jej doterajšej hodnotnej práci, zablahoželať jej k životnému jubileu a popriať jej, aby dožila aj ďalšie úspechy a ďalšie výročia existencie, z pohľadu našej komunity svojho najdôležitejšieho diela, Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.

Anton Paulik, parlamentný hovorca Slovákov v Maďarsku

30 rokov na ceste k sebapoznaniu

Náš výskumný ústav sa dožil svojich 30. narodenín. Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku a naša komunita je právom hrdá na túto inštitúciu, ktorá bola v čase veľkých spoločenských zmien prvou národnostnou vedeckou dielňou v Maďarsku. Zásľuhu na jeho založení mali slovenskí intelektuáli z Dolnej zeme a týmto krokom sa začalo budovanie siete inštitúcií slovenskej národnosti. Zakladatelia a prvá riaditeľka ústavu chodili po nevyšľiapanej ceste. Vďaka ich úsiliu sa podarilo zabezpečiť finančné a materiálne podmienky fungovania novozaloženej inštitúcie a vybudovať odborné kontakty doma a na Slovensku.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku je dnes inštitúciou, ktorú prevádzkuje CSSM. Podmienky fungovania má zabezpečené zo štátneho rozpočtu a ústav je uznávaný vedou doma i v zahraničí. Jasným dôkazom toho je aj dnešná jubilejná konferencia. Počas mojich rokovaní sa ma často pýtajú, ako prispieva ústav k zachovaniu a rozvoju slovenskej komunity v Maďarsku? Interdisciplinárny charakter ústavu je zárukou toho, že výsledky výskumu poskytujú verejným činiteľom „muníciu“ na prípravu rozhodnutí vo viacerých sférach nášho života. Vedomosti o minulosti našej národnosti sa stávajú súčasťou učiva na slovenských národnostných školách a zohrávajú významnú úlohu pri formovaní identity najmladšej generácie. Pomáhajú nám pochopiť vývoj osudu našej národnosti, vysvetliť spoločenské a politické procesy ovplyvňujúce našu súčasnosť. Bohatá publikačná činnosť v slovenskom a maďarskom jazyku vypovedá o nás domácej a slovenskej odbornej verejnosti, prispieva k tomu, aby nás viac poznali. Ale hádam najväčším prínosom tridsaťročnej existencie nášho výskumného ústavu je jeho prínos k sebapoznaniu. Podmienkou toho, aby sa potomkovia zakladateľov Slováckmi obývaných lokalít v Maďarsku mohli hrdo hlásiť k svojim koreňom, je to, aby poznali svoju minulosť a kultúrne dedičstvo. Zakladateľom a prvým pracovníkom ústavu vyjadrujem úprimnú vďaku za ich priekopnícku prácu. Prvej riaditeľke inštitúcie, profesorky Anne Divičanovej, blahoželám k jej životnému jubileu a želám jej pevné zdravie! Do budúcnosti prajem veľa úspechov nášmu ústavu a k dosiahnutým výsledkom gratulujem!

Alžbeta Hollerová Račková, predsedníčka CSSM

Ünnepi köszöntő

*Tisztelt Helyettes Nagykövet Úr! Tisztelt Főkonzul Úr, Igazgató Asszonyok!
Kedves dr. Gyivicsán Anna! Tisztelt Hölgyeim és Uraim!*

Szarvas Péter polgármester úr és Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata nevében tisztelettel köszöntöm Önöket ezen az ünnepi eseményen. A tegnapi napon az ünneplés már kezdetét vette, hiszen a 100 éves jubileumát megélő alföldi szlovák kalendáriumok bemutatójára került sor a Szlovák Kultúra Házában. A telt ház, az emelkedett hangulat és maga a centenárium ténye imponáló történelmi kontextusba helyezte a hazai, Békés megyei és csabai szlovákság múltját, jelenét és ebből fakadóan jövőjét is.

Számunkra, akik itt élünk, kiemelten fontos volt a 2018-as esztendő, amikor városunk újratelepítését, újjáéledését, fejlődésének kezdetét ünnepeltük, emlékezve a 300 évvel ezelőtti történetekre. E három évszázaddal ezelőtti sorsdöntő esemény alapját a szlovák telepesek és az itt élő magyar családok fektették le, ők írták közösen városunk történetének meghatározó fejezeteit.

Ezt jól szimbolizálta két évvel ezelőtti júliusban a „*Mindenki, aki csabai!*” – Békéscsaba300 Fesztivál, amelynek során a közös munka gyümölcse egy méltó, a múltat is megelevenítő, több ezer embert megszólító rendezvény lett. Azt a hétvégét a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete által szervezett könyvbemutató, a *Fejezetek a békéscsabai szlovákok múltjából és jelenéből* című kötet bemutatója indította.

Szintén egyedi eleme volt az egész esztendő programozatának a múltat megelevenítő *Szárnyad árnyékában* című színdarab bemutatása és sikere a Jókai Színházban. Úgy gondolom, a több meghatározó mérföldkő között ez is egy fontos állomás volt – mind a lokálpatriotizmus, mind az itt élő szlovákság szempontjából.

És egy nagyon fontos állomás volt az, amikor Sipiczki Mátyás, genetikus és a békéscsabai szlovák értelmiség kezdeményezése nyomán 1990-ben a Magyarországi Szlovákok Szövetsége megalapította békéscsabai székhellyel a *Szlovák Kutatóintézetét*, és első igazgatójával, Dr. Gyivicsán Annával megkezdte működését.

Én ezúton köszönöm meg az Intézet három évtized alatt végzett tevékenységét, egyúttal gratulálok hozzá!

A jubileumi születésnapját ünneplő Gyivicsán Annának pedig a nagyszüleitől tanult jókívánságot tolmácsolom: *Pan Boh Zsivi!*

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Varga Tamás, Békéscsaba Megyei Jogú Város alpolgármestere

Slávnostný príhovor

Vážený pán zástupca veľvyslanca! Vážený pán generálny konzul, vážené pani riaditeľky!

Milá pani Dr. Anna Divičanová! Vážené dámy, vážení páni!

V mene pána primátora Pétera Szarvasa a Samosprávy župného mesta Békešská Čaba Vás srdečne vítam na tomto slávnostnom podujatí. Oslavy sa začali už včera, keď sa v Dome slovenskej kultúry konala prezentácia dolnozemsých slovenských kalendárov, dožívajúcich sa storočnice. Preplnená sála, povznesená atmosféra a samotný fakt 100. jubilea posunuli minulosť, prítomnosť a, samozrejme, aj budúcnosť Slovákov žijúcich v našej vlasti, v Békešskej župe a na Čabe do imponujúceho historického kontextu.

Pre nás, ktorí tu žijeme, bol rok 2018 mimoriadne dôležitý. Oslavovali sme znovuosídlenie, znovuzrodenie, počiatky rozvoja nášho mesta, pripomínajúc si udalosti pred 300 rokov. Základy tejto osudovej udalosti pred 3 storočiami položili slovenskí kolonisti a tu žijúce maďarské rodiny, spoločne napísali rozhodujúce kapitoly dejín nášho mesta.

V júli pred dvomi rokmi to symbolizoval festival Békešská Čaba 300 – „*Každý, kto je Čabän!*“ „*Mindenki, aki csabai!*“ Spoločná práca priniesla svoje ovocie v podobe dôstojného podujatia, ktoré jednak oživilo minulosť, a zároveň oslovilo tisíce ľudí. Spomienkový víkend odštartovala prezentácia knihy *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*, usporiadaná Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku.

Ďalším jedinečným prvkom celoročnej série programov bolo úspešné predstavenie divadelnej hry *V tieni tvojich krídel*, ktorá bola inscenovaná v Jókaiho divadle a sprítomnila minulosť.

Myslím si, že medzi viacerými rozhodujúcimi míľnikmi bola aj táto zastávka dôležitá – tak z hľadiska lokálpatriotizmu, ako aj z hľadiska tu žijúcich Slovákov.

Veľmi dôležitou zastávkou v histórii mesta bola tiež iniciatíva genetiky Mateja Šipického a čabianskej slovenskej inteligencie Zväzu Slovákov v Maďarsku.

V r. 1990 bol založený Slovenský výskumný ústav so sídlom v Békešskej Čabe, ktorý začal fungovať pod vedením jeho prvej riaditeľky Dr. Anny Divičanovej.

Touto cestou sa chcem poďakovať za prácu, ktorú ústav za tieto 3 dekády odviedol. A zároveň zablahoželať k nej!

Anne Divičanovej, oslavujúcej svoje životné jubileum, tlmočím želanie, ktoré som sa naučil od svojich starých rodičov: Nech Vás Pán Boh živí!

Ďakujem za Vašu pozornosť!

Tamás Varga, viceprimátor mesta Békešská Čaba

Vystúpenie Jána Varša

„Ján Varšo vo svojom vystúpení ocenil bádateľský prínos VÚSM pri skúmaní historicko-kultúrneho a jazykovo-sociologického vývoja Slovákov v Maďarsku v rôznych etapách spoločensko-politických pohybov v Uhorsku a Maďarsku a tiež z hľadiska identifikovania sa slovenskej národnosti v jej domovskom štáte. VÚSM odovzdal Pamätnú medailu ÚSZZ za aktivity na poli zachovania kultúrnej identity a posilňovania národného povedomia Slovákov v Maďarsku a tiež aj prof. Anne Divičanovej za jej ľudský a vedecký prínos z pohľadu celosvetovej dôležitosti a intelektuálno-spoločenského dosahu Slovákov žijúcich v zahraničí v nadväznosti na ich zásluhosť o potvrdzovanie dôležitosti a dosahu vedeckej práce Slovákov pre ich domovské štáty, ako aj v komunikácii s materským Slovenskom. J. Varšo pri ocenení A. Divičanovej vyzdvihol nielen dlhoročnú odbornú angažovanosť pani profesorky, ale aj jej ľudské kvality a kultúrno-duchovný potenciál, ktorým desaťročia pozitívne ovplyvňuje národné povedomie i sebavedomie Slovákov v Maďarsku.“

<https://www.uszz.sk/sk/vyskumny-ustav-slovakov-v-madarsku-si-30-rokov-cinnosti-pri-pomina-vedeckou-konferenciou-s-medzinarodnou-ucastou-v-bekesskej-cabe>

<https://www.uszz.sk/sk/pocta-vyskumnemu-ustavu-slovakov-v-madarsku-v-bekesskej-cabe-pri-prilezitosti-30-jubilea-jeho-zasluznej-cinnosti>

<http://www.oslovma.hu/index.php/sk/kultura/155-kultural-kultura1/1465-vskumn-ustav-slovakov-v-maarsku-30-ron> (cit. 16. 03. 2020)

**JUBILEÁ
JUBILEUMOK
ANNIVERSARIES**

A

Jubilantka Anna Divičanová

•

A jubiláló Gyivicsán Anna

•

The Jubilee Anna Gyivicsán

Laudácia pri príležitosti životného jubilea prof. Anny Divičanovej, CSc.

Jubilejná konferencia VÚSM sa koná na počesť 80. narodenín univerzitetnej profesorky Anny Divičanovej, určujúcej autority vedeckého života Slovákov v Maďarsku.

Univerzitná profesorka Katedry slovanských filológií na Univerzite Loránda Eötvösa, prvá riaditeľka VÚSM, kulturologička, etnologička a slovakistka Anna Divičanová oslávila v januári tohto roka okrúhle životné výročie.

Anna Divičanová pochádza zo slovenskej lokality v Maďarsku, zo Slovenského Komlóša. Jej silná citová väzba a náklonnosť k slovenskej dedine predurčila aj celé smerovanie jej profesionálneho života. Jej životná a zároveň aj vedecká dráha je nepochybne spojená nielen s rodiskom a dolnozemskými Slovákami, ale aj s ostatnými lokalitami Maďarska sčasti osídlenými obyvateľstvom slovenskej národnosti.

Môžeme povedať, že sa prof. Divičanová stala významnou osobnosťou slovenskej kultúrnej elity determinujúcou spoločenský, ako aj vedecký život Slovákov v Maďarsku. Nielen slovenská, maďarská, ale aj stredoeurópska komunita ju považuje za významnú osobnosť vedeckej a vedecko-pedagogickej sféry.

Som presvedčená, že nebudem zveličovať, keď zdôrazním jej pozitívne charakterové vlastnosti, profesionálne kvality a úspechy. Teší sa totiž nielen všeobecnej úcte a uznaniu, ale aj obľube medzi Slovákami v Maďarsku, ako aj medzi Slovákami v ostatnom zahraničí. Napriek tomu, že ju mnohí oslovujú či spomínajú ako *naša Anka*, je rešpektovanou vedeckou osobnosťou, vyznačujúcou sa výnimočnými ľudskými kvalitami. Charakterizuje ju húževnatosť, cieľavedomosť a vytrvalosť, pritom je obetavá, skromná a dobrosrdečná.

Jubilantka svoje tvorivé sily zasvätila slovenskej vede a slovenskej kultúre, a to nielen v Maďarsku, ale aj na Slovensku. V roku 1975 získala titul doktor filozofie východoeurópskych dejín, v roku 1988 obhájila kandidátsku dizertačnú prácu z historických a národopisných vied. V roku 1997 získala titul habilitovanej profesorky.

Vo veľkej miere sa zaslúžila o vedecké poznávanie života Slovákov v Maďarsku a o prehĺbenie vedeckých kontaktov medzi Slovenskom a Maďarskom.

Anna Divičanová patrí k najznámejším slovakistom, etnológom a kulturológom. Jej vedecká činnosť v sebe zahŕňa kultúru, históriu, literatúrnú vedu a jazyk Slovákov v Maďarsku.

Počas jej dlhej vedeckej a pedagogickej dráhy sa zúčastňovala medzinárodných konferencií, početných terénnych výskumov a vo svojich teoreticky a metodologicky orientovaných publikáciách a vedeckých štúdiách (publikovaných aj vo svetových jazykoch) sa sústreďovala prevažne na problematiku vzťahu menšín a väčšinového národa. Pri príležitosti 70. narodenín sa muzikologička E. Krekovičová vyjadrila k jej vedeckej práci takto: „*Je však len málo takých, čo majú odvahu a trpezlivosť dlhé desaťročia krôčik po krôčiku, v nepretržitom a živom kontakte so sledovaným terénom tvrdohlavo hľadať a overovať isté všeobecné trendy v rozmanitosti žitej a meniacej sa reality.*“

Ako profesorka na katedre slovanských jazykov mala nepochybne veľký vplyv na dorast, na nasledujúcu generáciu. Na univerzite bola školiteľkou mnohých študentov a doktorandov, viedla ich pri ďalšom vedeckom štúdiu a podnietila záujem o kultúrnu históriu, o literatúru, ako aj o tradície Slovákov v Maďarsku. Rady a skúsenosti tejto profesionálnej výskumníčky a pedagogičky boli vždy cenné a nenahraditeľné.

Dovolím si byť osobná. K téme svojej doktorandskej práce som sa dostala na návrh profesorky Divičanovej, ktorá veľmi dobre ovláda „biele miesta“ v poznaní kultúrnej histórie Slovákov v Maďarsku, resp. v Budapešti. Metodické usmernenia pri výskume a vynikajúce rady, ktoré prof. Divičanová odovzdávala nielen mne, ale aj ostatným kolegom, boli vždy veľmi vzácne. Vďaka jej usmerneniu vzniklo na katedre slovakistiky viacero úspešných a kvalitných záverečných dizertačných prác.

Anna Divičanová determinovala a usmerňovala aj vedecký a bádateľský život Slovákov v Maďarsku. V roku 1990 sa stala zakladateľkou a riaditeľkou prvého národnostného výskumného ústavu a vedeckého pracoviska, dnešného *Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku* (vtedy ešte Slovenského výskumného ústavu Zväzu Slovákov v Maďarsku), pôsobiaceho v Békešskej Čabe. Počas jej pôsobenia v rokoch 1990 až 2002 sa z VÚSM stalo kľúčové pracovisko základného výskumu jazyka, dejín, národopisu, sociolingvistiky, sociológie a kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku.

K rozvoju kulturológie, etnológie a jazykovedy Slovákov v Maďarsku prispela pani profesorka mimoriadne bohatou vedecko-organizačnou prácou.

Bibliografia erudovanej a uznávanej Anny Divičanovej je rozsiahla a tematicky rôznorodá. Ako bádatel'ka národnostnej kultúry a histórie sa usilovala zmapovať základné tradičné atribúty viažuce sa k slovenskému etniku a histórii Slovákov v Maďarsku.

Bohatá vedeckovýskumná činnosť jubilatky sa vyznačuje nielen rozsiahlosťou, ale aj multidisciplinárnosťou. Viacero rokov sa venovala najmä výskumom súvisiacim s národnostnou kultúrou, vzťahom človeka, jazyka a kultúry

ry. V priebehu najaktívnejších rokov svojej vedeckej dráhy skoncipovala viaceré významné štúdiu, ku ktorým patria: *Vývojové premeny tradičnej kultúry* pre Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku (1996) alebo monografia základného významu, ako: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku* z roku 1998, v ktorých prezentovala a odhalila takmer tristoročnú prítomnosť Slovákov na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku, ako aj špecifické črty slovenskej kultúry v Maďarsku. Analyzovala pritom bohato diferencovaný jazyk, kultúru a konfesijnú identitu slovenskej komunity v Maďarsku. V publikácii *Dimenzie národnostného bytia a kultúry* /r. 2002/ sa zaoberala špeciálnymi premenami tradičnej menšinovej – ľudovej, cirkevnej a vysokej – kultúry. Spolu s Ondrejom Krupom vydala populárno-vedeckú knižku *Slováci v Maďarsku* s cieľom vzájomne spoznávať vlastné dejiny, tradíciu a vlastnú kultúru počas dlhodobého spolunažívania Slovákov v Maďarsku.

Pani profesorka vždy reálne a pragmaticky premýšľa, porovnáva a analyzuje slovenskú minoritnú kultúru v širšom európskom a multikultúrnom kontexte. Jej dlhoročnú systematickú a cieľavedomú bádateľskú činnosť zhodnotil prof. Botík takto: „*O žiadnej inej enkláve či ucelenej časti zahraničných Slovákov doposiaľ nevznikol taký celistvý, interkultúrne a multidisciplinárne rozpracovaný obraz ako je ten, ktorý vytvorila Anna Divičanová o Slovákoch v Maďarsku.*“

Posledným pracoviskom Anny Divičanovej bola Katedra slovanskej filológie na Filozofickej fakulte Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti, kde prednášala literárne a kultúrnohistorické disciplíny.

Pani profesorku aj v súčasnosti pozývajú otvárať konferencie, do komisie pri obhajobe doktorandských dizertačných prác z literárnej vedy, prednášať na vedecké a populárno-vedecké programy a naďalej je aktívna najmä v redaktorskej činnosti.

Vedecká, odborná a organizačná práca Anny Divičanovej bola ocenená mnohými vyznamenaniami: Maďarská národopisná spoločnosť jej udelila cenu *Pro Ethnographia Minoritatum*, dostala vládne vyznamenanie *Pro Minoritate* a za vedeckú a výchovnú činnosť na univerzitách získala cenu Petra Pázmányho *Pro Renovanda Cultura Hungariae*. Od Celoštátnej slovenskej samosprávy dostala cenu *Za našu národnosť*, od Matice slovenskej *Zlatú medailu Cyrila a Metoda*, *Cenu Ondreja Štefanka*, ktorá sa udeľuje každý rok v Nadlaku a stala sa čestnou občiankou Slovenského Komlóša.

Pri tejto vzácnej príležitosti mi, Anka, dovoľ ešte raz Ti zablahoželať nielen k Tvojim narodeninám, ale aj k dosiahnutým početným a cenným výsledkom v oblasti etnológie, etnografie, skúmania kultúrnej tradície a spôsobu života v historickej a komparatívnej perspektíve.

My, ktorí pani profesorku Annu Divičanovú dobre poznáme a mali sme možnosť s ňou spolupracovať, vyjadrujeme úprimné uznanie jej neutíchajúcej

činnosti a životnej energii, prejavujúcej sa aj v jej nepoľavujúcej ľudskej či výskumnej aktivite.

Vážená pani profesorka, milá Anka,

k Tvojmu životnému jubileu si dovoľujem srdečne Ti zablahoželať v mene všetkých Tvojich bývalých kolegov, priateľov a známych. Želám Ti, aby studnica tvorivej energie a síl zostala natrvalo plná.

Prajem Ti dostatok zdravia, šťastia, množstvo tvorivých nápadov a v neposlednom rade veľa radosti a spokojnosti v rodinnom kruhu.

Anna Kováčová, bývalá riaditeľka VÚSM

Laudatio

Vážená pani profesorka, drahá Anka!

Je mi ctou po stretnutí na konferencii venovanej Tvojim vzácnym narodeninám a pripomenutiu si Tvojich dlhoročných aktivít vo vedeckej, pedagogickej a publikačnej činnosti, pripojiť sa niekoľkými myšlienkami ku kruhu gratulantov.

Pri tejto príležitosti mi nedá, aby som bola v túto chvíľu osobná a načrela v čase späť o viac ako štyri desaťročia, kedy som ako končiaca študentka odboru národopis na bratislavskej Univerzite J. A. Komenského mala príležitosť nadviazať kontakt s Tebou, milá Anka. Už od počiatku, vďaka častým kontaktom medzi akademickým a univerzitným pracoviskami pri odborných vedeckých podujatiach a spoločných terénnych výskumoch – tak na Slovensku ako aj v Maďarsku – boli naše stretnutia po tie roky viac ako čulé. Vyplyvalo to nielen zo vzájomnej ľudskej sympatie, ale popri iných témach národopisného štúdia, veľmi skoro aj z rovnakého vedecko-výskumného zamerania a záujmu o dejiny, spôsob života, kultúru slovenskej pospolitosti žijúcej viac ako tri storočia na území Maďarska, kde našli nový domov a vytvorili početné enklávy a diaspory. Vďaka Tebe, spolu s ďalšími kolegyňami a kolegami sa nám výskumníkom – prichádzajúcim zo Slovenska – otváral svet slovenskej pospolitosti. Dodnes si spomínam aj na početné terénne výskumy v mnohých lokalitách organizované pod názvom „Gyűjtő tábor“. Utkveli mi v pamäti, aj preto, okrem zberu údajov, fotografovaniu a nahrávaniu rozhovorov sa konali aj každodenné večerné stretnutia venované získaným poznatkom a prípadným otázkam súvisiacim s danou výskumnou témou. Nezriedka sa týchto rozhovorov zúčastnili aj príslušníci slovenskej menšiny, sami prispeli zaujímavými „obrázkami“ o svojom živote, občas zaspievali a ponúkli nás dobrotami slovenskej kuchyne. Za zvlášť prínosné považujem na základe mojej skúsenosti, že sa na výskume mohli podieľať aj poslucháči národopisu prichádzajúci zo Slovenska. Vnímam to ešte dodnes ako neobyčajne cennú skúsenosť, ktorá ponúkala osobitnú súčasť „živého“ výskumu s respondentami, čo prispelo k poznaniu a porozumeniu existencie slovenskej kultúry v Maďarsku, ktorú si príslušníci menšiny vytvorili.

Ešte ako študentka národopisu, neskôr už skončená etnologička, som pri mnohých stretnutiach v teréne a vedeckých podujatiach a diskusiách postupne pochopila, ako sa v jednej z lokalít osídlených Slováckmi – v Slovenskom Komlóši – od detstva formovala nielen Tvoja citová celoživotná väzba k rodisku. Aj vďaka rodinnému zázemiu, v ktorom si vyrastala, ktoré sa stalo „kolískou“ poznania, ktoré Ťa postupne upútalo a napokon vyústilo aj do Tvojej celoživotnej profesionálnej orientácie. Nezriedka si sa po tie roky spolu strávené pri terénnych výskumoch v rozhovoroch vracala a spomínala na prostredie rodiny, kde si nadobúdala nielen „intímny“ vzťah ku komlóšskemu spoločenstvu a vnímaniu jeho každodennosti a sviatočnosti. Tieto väzby zaiste do veľkej miery neskôr prispeli nielen k sústredenému záujmu pri voľbe študijného zamerania na univerzite v Budapešti, a to na odbore v kombinácii slovenský jazyk a literatúra s históriou. Zaiste sa už v tom čase formovala aj širšia perspektíva Tvojho neskoršieho multidisciplinárneho prístupu k zvolenému odbornému štúdiu slovenskej minority v Maďarsku, ako aj o ostatné dolnozemske, Slováckmi osídlené oblasti širšieho teritória v Európe, kde sa na trvalo usídlili.

Tvoje vedecké zorné pole si popri etnologickom zameraní postupne obohatila záujmom o sociolingvistiku, ako aj o štúdium a analýzu slovenskej minoritnej kultúry v širšom európskom a multikultúrnom kontexte. Svedčia o tom publikačné výstupy nielen v Maďarsku, ale i v zahraničí, ako aj účasť na konferenciách, ktoré vedeckú – domácu i zahraničnú – komunitu upútali exaktnou a presvedčivou znalosťou kultúry, jazyka, spôsobu života slovenskej minority v Maďarsku. K týmto poznatkom si dospela dôsledným reflektovaním jazykovej, kultúrnej a konfesionalnej rozmanitosti slovenských enkláv a diaspor žijúcich v Maďarsku už počas výskumov a neskôr aj analýze pri získaných poznatkoch, tak publikačne, ako aj v pedagogickej a neskôr dlhodobej organizačnej činnosti.

Bibliografia Tvojej publikačnej činnosti svedčí aj o tom, že trvalým výskumným cieľom bolo a ostalo štúdium prítomnosti Slovákov žijúcich vo viacerých oblastiach na území Maďarska. Táto celoživotná väzba sa premietla nielen do vedeckých prác sprostredkujúcich exaktný obraz o reáliách charakterizujúcich špecifiká a premeny tradičnej kultúry, ako aj jazykovej a konfesionalnej dimenzie charakterizujúcej dnes už viac ako tristo ročnú existenciu slovenského etnika v Maďarsku. Dôležitým „adresátom“ výsledkov Tvojho dlhoročného štúdia boli nielen súčasní príslušníci slovenského etnika žijúci v Maďarsku, ale aj nasledujúce generácie, ktorým si Tvojimi dlhoročnými výskumami chcela zanechať svedectvo o existencii a tradíciách ich každodennosti a sviatočnosti ako posolstvo o minulosti ich predkov prichádzajúcich so svojim kultúrnym dedičstvom z viacerých slovenských žúp niekdajšieho Uhorska. V tejto súvislosti sa mi žiada – zaiste aj v mene slovenských kolegov – vysloviť vďaka za sprostredkovanie mnohých poznatkoch, ktoré nás inšpirovali k výskumu slovenských minorít v Maďarsku, ako aj príbuzných či rodákov, ktorí sa rozhodli hľadať nový domov na Slovensku. Preto si rada pripomínam nezabudnuteľné príležitosti častých spoloč-

ných terénnych výskumov na južnom Slovensku zameraných na spôsob života a kultúru prisídlených Slovákov z Maďarska.

S úctou si spomínam na roky keď som mala česť byť členkou Vedeckej rady *Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*, ktorý si s Tebe príslovečným elánom prijala v roku 1990 viesť ako prvá riaditeľka prvého národnostného výskumného ústavu a tým inkorporovať do svojho výskumného programu. Do portfólia aktivít ústavu si s obdivuhodným elánom a presvedčením začlenila dovtedajšie výsledky a dlhoročné úsilie niekoľko desaťročí trvajúcich výskumov a publikácií „nestorov“ a „ochrancov“ kultúry a spôsobu života slovenskej minority osídlených na území Maďarska. A to v oblasti histórie, etnografie, literárnej vedy, religionistiky, geografie, jazykovedy, pedagogiky a ďalších vedených disciplín. Usilovala si tiež o možnosti publikovania výsledkov bádateľov tak v réžii ústavu, ako aj o formy kooperácie s mnohými inštitúciami podporujúcimi tieto aktivity. Pritom si dbala o kontakty so slovenskými vedeckým a pedagogickými pracoviskami. Toto snahu si uplatňovala aj smerom k mladšej generácii slovenskej minority v Maďarsku a rovnako aj na Slovensku, s cieľom pripomínať minulosť, spôsob života a kultúry ich predkov.

Dlhodobé štúdium slovenskej minority vyústilo aj do realizácie vydania syntetizujúcej publikácie *Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (1996). Toto dielo, pod Tvojim vedením milá Anka, bolo výsledkom kolegiálnej a profesionálnej spolupráce kolektívu slovenských a maďarských etnografov. V období príprav a cizelovania tematicky náročného diela, ktorého súčasťou bolo aj kartografické zobrazenie jednotlivých javov ľudovej kultúry, trávili spoluautori dlhé odborné diskusie v Békešskej Čabe. Keďže som v tom čase konala výskumy v lokalitách v blízkosti mesta, mala som možnosť zúčastniť sa niektorých rozhovorov a diskusií. Rozhovory a argumenty, ktoré odzneli v čase prípravy atlasu dodnes vnímam ako spomienku na rozhladenú, vzdelanú pani kolegyňu, profesorku Divičanovú, komlóšsku rodáčku, ale i európsky rozhladenú etnologičku, ktorá svoju celoživotnú väzbu k slovenskej menšine odovzdala ich predkom, súčasníkom a mladšej generácii dala „do vienka“ aby nezabúdali na svoje korene...

Milá Anka, moje spomienky na mnohé stretnutia, na priateľstvo a na spoločne strávené podujatia spomínam s vďakou za vzácne rozhovory a dobré rady pri výskumoch a štúdiu Slovákov doma i v zahraničí.

Ad multos annos!

Magdaléna Paríková, etnologička*

* Doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Katedra etnológie, Filozofická fakulta Univerzity J. A. Komenského, Bratislava; Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická Fakulta Univerzity Cyrila a Metoda, Trnava; Katedra etnológie a folkloristiky, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína a Metoda, Nitra; Lehrstuhl für Volkskunde, Maximilian Universität, München (ako hosťujúca docentka).

Pamätná medaila Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí

Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí

Za zásluhy o upevňovanie národného povedomia
a kultúrnej identity Slovákov v zahraničí

udeľujem
pamätnú medailu
Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí

prof. PhDr. Anne Divičanovej, CSc.

pri príležitosti vzácneho životného jubilea
za vedecko-výskumnú, publikačnú a osvetovú činnosť
počas celoživotného pôsobenia, za angažovanosť
v historicko-kultúrnom a duchovno-spoločenskom
bádaní života Slovákov v Maďarsku,
za osobnostný vklad, ktorým aktívnou účasťou
v slovenskom verejnom živote pozitívne ovplyvňuje
sebauvedomovanie sa Slovákov v Maďarsku.

Ján Varšo
predseda

BLAHOŽELANIE

Vážená pani

prof. PhDr. Anna Divičanová, CSc.

dovoľte mi, aby som Vám v mene Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV srdečne zablahoželala k Vášmu významnému životnému jubileu.

Veľmi si vážime dlhoročnú spoluprácu medzi našim pracoviskom a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku, ktorej dušou ste boli. Po dlhé roky ste stáli na čele spoločného bilaterálneho projektu *Etnologické výskumy slovenského etnika v Maďarsku*, ktorý významne prispel ku získavaniu poznatkov o slovenskej menšine v Maďarsku prostredníctvom výskumných táborov s účasťou vedcov z oboch strán slovensko-maďarskej hranice.

Vďaka tejto spolupráci vzniklo predovšetkým mnoho cenných publikačných výstupov a zároveň sa utužovali vzťahy medzi viacerými generáciami odborníkov z oboch inštitúcií.

Do ďalších rokov Vám želáme mnoho zdravia, síl a tvorivej inšpirácie na poli stále aktuálneho etnologického výskumu kultúry slovenskej menšiny v Maďarsku.

So srdečným pozdravom,

V Bratislave, dňa 5. 2. 2020

Mgr. Tatiana Zachar Podolinská, PhD.
riadiateľka Ústavu etnológie a sociálnej
antropológie SAV

Pozdravný list Národopisnej spoločnosti Slovenska

Národopisná spoločnosť Slovenska, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

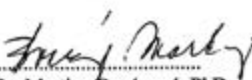
Vážená pani
prof. PhDr. Anna Divičanová, CSc.

Vážená pani profesorka Divičanová,

dovoľte, aby som Vám, ako čestnej členke Národopisnej spoločnosti Slovenska, k Vášmu významnému životnému jubileu v mene členstva NSS z celého srdca zaželela zdravie a spokojnosť v rodine.

Vysoko si ceníme prácu, ktorú ste vykonali na poli výskumu kultúry slovenskej menšiny v Maďarsku, zvlášť jej jazyka a histórie. Vážime si aj Váš veľký podiel na poli spolupráce s Národopisnou spoločnosťou Slovenska, pre ktorú je ctou, že ste jej čestnou členkou. Želáme Vám ešte veľa tvorivých nápadov a sil aj naďalej pracovať na tomto poli k Vašej spokojnosti, prehliajúc poznatky o minulom i súčasnom živote slovenských komún v Maďarsku.

S úprimným srdečným pozdravom

PhDr. Martina Bocánová, PhD.
predsedníčka NSS

V Bratislave, dňa 12.2.2020

Biografia Anny Divičanovej

**kulturologička, etnologička, slovakistka
univerzitná profesorka Katedry slovanskej filológie
na Filozofickej fakulte Univerzity Loránda Eötvösa, Budapešť
riaditeľka Výskumného ústavu Slovákov
v Maďarsku, Békešská Čaba**

Narodila sa v Slovenskom Komlóši (15. 01. 1940)

Maturovala na Slovenskom gymnáziu v Békešskej Čabe (1958)

Diplom získala:

na Filozofickej fakulte Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti (1963)
odbor: slovenský jazyk a literatúra – história

Pracoviská:

Vysoká škola Gyulu Juhásza v Segedíne (1963 – 1967)

Stredoeurópska skupina Spoločenskovedného ústavu v Budapešti (1967 – 1969)

Ministerstvo osvetý (1969 – 1974)

Filozofická fakulta Univerzity Loránda Eötvösa (1974 – 2010)

Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku, resp. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba (1990 – 2009)

Vedecká činnosť:

Kultúra, história, literatúra a jazyk Slovákov v Maďarsku; dimenzie ľudovej, cirkevnej a vysokej kultúry; vzťah kultúry väčšiny a menšiny; procesy akulturácie, problém kultúrneho konfliktu a kultúrnych zmien, vrstvy multikultúr; vzťah jazyka, kultúry a society; problematika cirkev a menšiny, národnosť a hospodárstvo. Zakladateľka špeciálneho vedeckého pracoviska Slovákov v Maďarsku, riaditeľka Slovenského výskumného ústavu (1990 – 2002)

Funkcie:

čestná členka Maďarskej národopisnej spoločnosti

čestná členka Slovenskej národopisnej spoločnosti

predsedníčka Zväzu Slovákov v Maďarsku (1990 – 1996)

členka Vedeckej rady Ústavu etnológie SAV (do 2004)

členka redakcie Slovenský národopis
členka redakcie národopisného Revue
redaktorka Národopisu Slovákov v Maďarsku
členka Národopisného výboru Maďarskej akadémie vied
členka verejného telesa Maďarskej akadémie vied
členka vedeckej rady VÚSM
hlavná poradkyňa (2002 – 2009) od r. 2010 titulárna vedecká poradkyňa VÚSM
predsedníčka kuratória nadácie Collegia Eötvösa (2004 – 2020)
predsedníčka kuratória Verejnoprospešnej nadácie ZSM Lipa (2006 – 2015)

Vyznamenania:

1997 Pro Minoritate (vládne vyznamenanie)
2000 Pro Ethnographia Minoritatum (Maďarská národopisná spoločnosť)
2004 Pro Renovanda Cultura Hungariae – Cena Petra Pázmánya
za vedeckú a výchovnú činnosť na univerzitách
2004 Za našu národnosť (Celoštátna slovenská samospráva)
2005 Zlatá medaila Cyrila a Metoda (Matica slovenská)
2008 Čestná občanka Slovenského Komlóša
2015 Cena Ondreja Štefanka (Nadlak)
2020 Za komlóšskych Slovákov (Slovenský Komláš)

Tituly:

1975: doktor filozofie

Názov doktorandskej práce *Spoločenské a kultúrne postavenie Slovákov v Maďarsku a inštitúcie 1958 – 1968*. (Filozofická fakulta Univerzity Loránda Eötvösa)

1988: kandidátka historických a národopisných vied

Názov kandidátskej práce

Jazyk – kultúra – spoločenstvo. Etnokultúrne premeny na slovenských ostrovoch. (Filozofická fakulta Univerzity Loránda Eötvösa)

1997: profesorka – Dr. hab., sociolingvistika

Názov práce: *Vzťah jazyka a kultúry, dvojjazyčná kultúra*. (Filozofická fakulta Univerzity Loránda Eötvösa)

Zostavila Zuzana Kunovacová Gulyásová

Výberová bibliografia Anny Divičanovej za roky 2009 – 2019

Táto bibliografia nadväzuje na bibliografiu prác Anny Divičanovej za roky 1965 – 2009, ktorá vyšla v predošlom jubilejnom zborníku na jej počesť, *Kontexty identity*. Ed. E. Krekovičová – A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2010, s. 35 – 52.

Monografie

Čabianske priezviská. Red. Tünde Tušková. 1., 2. vydanie. Békešská Čaba: VÚSM v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ludovíta Štúra SAV 2015, 2017. 260 s. (spoluautori Ján Chlebnický, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová, Iveta Valentová).

Komlóšske priezviská. Ed. Tünde Tušková. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2017. 183 s. (spoluautori Ján Chlebnický, Tünde Tušková, Iveta Valentová).

Štúdie, príspevky a recenzie

2009

Myšlienky k najnovšej knihe Jána Botíka. In: *Ludové noviny*, 2009, roč. 53, č. 4, s. 5.
Migrácia a priezviská: (Rodinné mená v Malom Kereši a Čemeri). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku* 22, s. 33 – 43.

Zväz Slovákov v Maďarsku: 60 rokov spolu (1948 – 2008). In: *Dolnozemský Slováč*, (14/29) 3, s. 16.

2010

Folklorne hnutie – jeden z najpevnejších prvkov našej identity. In: *Ludové noviny*, (54) 48, s. 4.

Myšlienky prvej riaditeľky na úvod: k 20-ročnému jubileu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In: *20 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: VÚSM s. 7 – 9.

Az első igazgatónő bevezető gondolatai: a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete fennállásának 20. évfordulójára. ford. Lampert Csaba. In: *20 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Red. A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM s. 9 – 11.

Húszéves a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. Dostupné na: *Barátság* (17) 5, s. 6584. Za Štefanom Lamim. In: *Slovenský národopis*, (58) 1, s. 85 – 86.

Az etnikai kulturális modellek nyelvi és tartalmi dualitása. In: *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában*. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon. Red. Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, s. 63 – 75.

A magyarországi szlovákok nemzetiségi tipológiája. In: *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában*. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon. Red. Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, s. 183 – 211.

2011

Príčiny odlišnosti priezvisk v slovenských osadách v Maďarsku. In: *Jazykovedné štúdie*, XXIX. Život medzi apelatívami a propriami. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda s. 50 – 61.

Na úvod – Bevezető. In: *Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája*. Red. A. Divičanová – A. Kováčová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku s. 7 – 14.

Mozaika cirkevných dejín a cirkevnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In: *Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája*. Red. A. Divičanová – A. Kováčová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, s. 14 – 34.

Niekoľko myšlienok o priezviskách Slovákov v Maďarsku. In: *Ludové noviny*, (55) 23, s. 4.

2012

„Van Magyarországon egy cseh nyelven vallásos szlovák közeg.” Dostupné na: In: *Társadalmi Együttélés*, (1) 1. Elektronická periodika: https://epa.oszk.hu/02200/02245/00001/pdf/EPA02245_Tarsadalmi_egyutteles_2012_01_Bindorffer.pdf (cit. 31. 01. 2021) (spoluautorka Györgyi Bindorffer).

A bolognai rendszer ambivalens hatása a magyarországi szlovák felsőoktatásra. Dostupné na: In: *Társadalmi Együttélés*, (1) 2. Elektronická periodika: https://epa.oszk.hu/02200/02245/00002/pdf/EPA02245_tarsadalmi_egyutteles_2012_2_gyivicsan_anna.pdf (cit. 31. 01. 2021).

Ambivalentný vplyv bolonského systému vo vysokoškolskej výchove slovenskej inteligencie v Maďarsku. In: *Dolnozemský Slováč*, (17/32) 1/2, s. 12 – 13.

2014

- Slovenskí evanjelici v Novohrade a Níredháze. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku* 23, s. 171 – 178.
- Správa o činnosti VPN ZSM za rok 2013. In: *Ludové noviny*, (58) 21, s. 8. (spoluautor Imrich Fuhl).
- Vedecko-organizačná činnosť Ondreja Krupu. In: *Dolnozemský Slováč*, (19/34) 4, s. 28 – 30.
- Zsuzsanna Erdélyiová a jej vzťah k slovanskej vede a kultúre. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku* 23, s. 197 – 200.

2015

- Vedecko-organizačná činnosť Ondreja Krupu. In: *Čabiansky kalendár 2015*, s. 54 – 57.
- Vedecko-organizačná činnosť Ondreja Krupu. In: *Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu. Eds. A. Kováčová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav CSSM 2015, s. 74 – 80.
- Stratené tradície: zmena krstných mien v poslednom polstoročí v prostredí Slovákov v Maďarsku. In: *Jazykovedné štúdie XXXII*. Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty. Ed. K. Balleková – G. Múcsková – L. Králik. Bratislava: Veda, s. 346 – 353.
- Poznámky k mapám. In: *Čabianske priezviská*. Red. Tünde Tušková. 1., 2. vydanie. Békešská Čaba: VÚSM v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, s. 156 – 164.
- Triedenie najstarších a najfrekventovanejších priezvisk podľa motivácie vzniku. In: *Čabianske priezviská*. Red. Tünde Tušková. 1., 2. vydanie. Békešská Čaba: VÚSM v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, s. 44 – 73.
- Odkazy čabianskych priezvisk. In: *Čabianske priezviská*. Red. Tünde Tušková. 1., 2. vydanie. Békešská Čaba: VÚSM v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, s. 18 – 44.
- A csabai csaláднеvek üzenete. In: *Čabianske priezviská*. Red. Tünde Tušková. 1., 2. vydanie. Békešská Čaba: VÚSM v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, s. 228 – 245.
- Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí, o jazyku, o kultúre: (Štefan Leška, Karol Straka, Ľudovít Haan). In: *Dolnozemský Slováč*, (20/35) 1/2, s. 28 – 31.

2017

- Poznámky k mapám. In: *Komlóšske priezviská*. Ed. Tünde Tušková. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 147 – 148.

- Odkazy komlósských priezvisk. In: *Komlósske priezviská*. Ed. Tünde Tušková. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 21 – 57.
- A komlósi családnevek üzenete. In: *Komlósske priezviská*. Ed. Tünde Tušková. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 163 – 167.
- Dr. Krupa András (Csanádalberti, 1934 – Békéscsaba, 2015). Krupa András a kutató és az ember. In memoriam dr. Krupa András. In: *Honismeret*, (45) 1, s. 90 – 91.: <https://honismeret.hu/honismeret-folyoirat/2017-1-s-90-92>.
- Szlovák írásbeliség Magyarországon napjainkban: 1989 – 2016. In: *Barátság* (24) 5, s. 9107 – 9108.

2018

- Békešská Čaba ako model etnickej (slovenskej) kultúry. In: Miroslav Kmeť, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová et al.: *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku s. 21 – 37.
- Békéscsaba mint szlovák etnikai kulturális modell. In: Miroslav Kmeť, Tuska Tünde, Uhrin Erzsébet et al. *Fejezetek a békéscsabai szlovákok múltjából és jelenéből*. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete s. 21 – 39.

2019

- Kiállítás megnyitó. In: *Barátság* (26) 1, Príloha: Lami István Emlékkülés – Pamätné zasadnutie Š. Lamiho s. 13 – 14.
<http://real.mtak.hu/104445/1/Lukacs60.kotetCC2019.pdf>
<http://real.mtak.hu/102432/1/NYOMARKAYKOTET.pdf>
http://real.mtak.hu/102621/1/VigVelence_DubrovnikCC2019.pdf

Edičná činnosť

2011

- Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája*. Otázky vývoja kultúry II. A kultúrafejlődés kérdései II. Békešská Čaba: VÚSM 314 s. (spoluredaktorka Anna Kováčová)
- Identita, história a kultúra*. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi. Budapešť – Békešská Čaba: VÚSM, 174 s. (spoluredaktorka Anna Kováčová)

O Anne Divičanovej a publikáciách VÚSM

Výskumníci zo Slovenska a z Dolnej zeme (1993 – 2020)

- Fuhl, Imrich: Materinský jazyk, kultúra, spoločnosť. In: *Ludové noviny*, (36) 43, (1993), s. 4.
- Kósa, László: A magyarországi szlovákok. In: *Regio*, (5) 1, (1994), s. 204 – 207.
- Vanovičová, Zora: [Namiesto curriculum vitae] Rozhovor s dr. Annou Divičanovou. In: Pripojená výberová bibliografia. *Slovenský národopis*, 4, (Bratislava) 1994, s. 471 – 477.
- Zsilák, Mária: Anyanyelv, kultúra, közösség. In: *Kétnyelvűség*, (2) 6, (1994), s. 51 – 53.
- Futala, Tibor: Anyanyelv, kultúra, közösség. In: *Kisebbségkutatás*, (4) 2, (1995), s. 182 – 184.
- Ráčková, Alžbeta: V Sarvaši sa zachovali aj staré ľudové remeslá. Rozhovor s vedúcou Slovenského výskumného ústavu dr. Annou Divičanovou. In: *Ludové noviny*, (39) 29, (1996) s. 1 – 2., *Čabiansky kalendár 1997*, s. 36 – 39.
- Dillnbergerová, Sylvia: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. In: *Slovenský národopis* (45) 1, (1997), s. 132 – 133
- Eperjessy, Ernő: Vyznamenanie národnostným národopiscom. In: *Ludové noviny*, (40) 29, (1997), s. 1.
- Majnek, Attila: Prezentácia publikácie A. Divičanovej a O. Krupu „Slováci v Maďarsku“. In: *Ludové noviny*, (40) 44, (1997), s. 1 – 2.
- Fazekašová, Mária: „Slováci v Maďarsku“ na Slovensku. In: *Ludové noviny*, (41) 29, (1998. 7. 16), s. 4.
- Krupa, Ondrej: Anna Divičanová. In: *Slavistická folkloristika*. Informačný bulletin. Red. Katarína Žeňuchová. Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied. 1 – 2, (1999), s. 34 – 35.
- Paríková, Magdaléna: Jubileum Anny Divičanovej. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 15, (1999), s. 11 – 15.
- Andruška, Peter: Pozoruhodné vedecké dielo o Slovákoch v Maďarsku. In: *Literárny týždenník*, (13) 21, (2000. 5. 25), s. 10.
- Krekovičová, Eva: A. Divičanová: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. In: *Slovenský národopis* (48) 1, (2000), s. 138 – 141.
- Vanovičová, Zora: K jubileu prof. Anny Divičanovej. In: *Slovenský národopis*, (48) 1, (2000), s. 114 – 115.
- Fuhl, Imrich: Premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku: Nová kniha Anny Divičanovej. In: *Ludové noviny*, (44) 42, (2001. 10. 18), s. 3.
- Kníchal, Oldřich: Prvé desaťročie Slovenského výskumného ústavu 1990 – 2000. In: *Ludové noviny*, (46) 39, (2003. 9. 25), s. 3.

- Wlachovský, Karol: Život v etnickej kultúre (národopise) a etnická kultúra (národopis) v živote. Nové knižné publikácie Anny Divičanovej. In: *Ludové noviny* (19. augusta 2004), s. 10.
- Botík, Ján: Bádateľský profil profesorky Anny Divičanovej. In: *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 15 éve*. Zostavili: Anna Divičanová – Alžbeta Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM (2005), s. 94 – 99.
- Botík, Ján: K jubileu profesorky Anny Divičanovej. In: *Slovenský národopis* (53) 1, (2005), s. 81 – 84.
- Krekovičová, Eva: K životnému jubileu Prof. PhDr. Anny Divičanovej, CSc. Dr. hab. In: *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 15 éve*. Zostavili: Anna Divičanová – Alžbeta Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM (2005), s. 99 – 103.
- Homištinová, Mária: Anna Divičanová a empirické výskumy v oblasti etnicity Slovákov žijúcich v Maďarsku. In: *Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Eds. Eva Krekovičová, Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková. Békešská Čaba: Celoštátna slovenská samospráva, ELTE BTK SZFT, ÚE SAV, VÚSM (2010), s. 372 – 379.
- Húszvéves a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. In: *Barátság*, (17) 5, (2010), s. 6584 – 6589. Dostupné na: http://nemzetisegek.hu/repertorium/2010/05/belivek_42-47.pdf (cit. 31. 01. 2021).
- Krekovičová, Eva: K osobnosti a dielu prof. Anny Divičanovej, Dr. hab. pri príležitosti jej okrúhleho jubilea. In: *Dolnozemský Slovák*, (15/30) 1, (2010), s. 19 – 20.
- Krupa, Ondrej: O jubilantke a jubilejnej knihe. In: *Dolnozemský Slovák*, (15/30) 1, (2010), s. 21 – 22.
- Paríková, Magdaléna: Jubileum prof. Anny Divičanovej. In: *Slovenský národopis*, (58) 1, (2010), s. 90 – 91.
- Bibliografia Anny Divičanovej: 2001 – 2009. In: *Slovenský národopis*, (58) 1, (2010), s. 92 – 95.
- Paríková, Magdaléna: [...] kompletný prehľad jej publikačnej činnosti [...]. In: *Slovenský národopis*, (58) 1, (2010), s. 104.
- Székely, András Bertalan: Egy kisebbségi kultúrakutató jubileuma. A hetvenéves Gyivicsán Anna köszöntése. In: *Honismeret*, 2, (2010), s. 90 – 91.
- Uhrinová, Alžbeta: Predslov – Előszó. In: *Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Eds. Eva Krekovičová, Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková. Békešská Čaba: Celoštátna slovenská samospráva, ELTE BTK SZFT, ÚE SAV, VÚSM 2010, s. 7 – 9.
- Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Eds. Eva Krekovičová, Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková. Békešská Čaba: Celoštátna slovenská samospráva, ELTE BTK SZFT, ÚE SAV, VÚSM 2010. 554 s.
- Uhrinová, Alžbeta: Jubilanti jubilujúceho Výskumného ústavu. *Náš kalendár na rok 2010*, s. 38 – 42.

- Uhrinová, Alžbeta: Okružle životné jubileum profesorky Divičanovej: odborný životopis Anny Divičanovej. In: *Dolnozemský Slovák*, (15/30) 1, (2010), s. 18.
- Chiša, Anna: Recenzia knihy. In: *Dolnozemský Slovák*, (16/31) 3, (2011), s. 35 – 36.
- Botík, Ján: Laudatio na Annu Divičanovú. In: *Dolnozemský Slovák*, (20/35) 1 – 2, (2015), s. 9 – 11.
- Uhrinová, Alžbeta: K životnému jubileu Anny Divičanovej. In: *Studia Slavica Hungarica*, (60), 1, (2015), s. 202 – 205.

V médiách o jubilatke a VÚSM

- Bárkányi, Z. (V.): Nenechajme pochovať našu národnosť. In: *Ludové noviny*, (34) 38, (1990) s. 1 – 2.
- Kamocza, Márta (interjúalany Gyivicsán Anna): Ne használjanak politikai eszköznek bennünket. In: *A Hét* (Bratislava), (37) 3, (1992), s. 7.
- Fazekas-Ruck, Levente: Létkérdés az alapszerződés. In: *Magyar Nemzet*, (1994. 8. 2), s. 5.
- Fuhl, Imrich (Anna Divičanová): Ani my sami dostatočne nepoznáme svoje kultúrne hodnoty. In: *Ludové noviny*, (37) 13, (1994), s. 4.
- (if) Fuziková, Ildika: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. In: *Ludové noviny*, (38/39. od č. 42) 31, (1996), s. 2.
- Hardi, Péter: Magyar-szláv együttélés ezer év óta (Gyvicsán Anna). In: *Pest Megyei Hírlap*, (1994. 6. 18), s. 8; *Békés Megyei Hírlap* (1994. 7. 22), s. 8.
- Mayer, Éva: Bemutadják dr. Gyivicsán Anna néprajzkutatót, a Magyarországi Szlovákok Szövetségének elnökét. In: *Barátság*, (1) 2, (1994), s. 113 – 114.
- Botlik, József [interjúalany] Gyivicsán Anna: Újjáteremteni a nemzetiségi létet. In: *Magyar Nemzet*, (61) (1998. 6. 11), s. 13.
- Ku dňu národnosti: cena Za menšiny Anne Divičanovej. In: *Ludové noviny*, (41) 2. (1998. 1. 8), s. 1.
- Puntigán, József: A magyarországi szlovákok. In: *Új Szó*, (1998. 1. 14), s. 9.
- Trenková, Erika: Etnografka a profesorka do špiku kostí: nositeľka ceny Za menšiny Anna Divičanová. In: *Ludové noviny*, (41) 5, (1998. 1. 29), s. 1, 4.
- Trenka, Erika (interjúalany Gyivicsán Anna): Testestül-lelkestül néprajzkutató: Gyivicsán Anna. In: *Barátság*, (5) 1, (1998. 2. 15), s. 2033 – 2034.
- Vándor, Andrea: Könyvpremier a szlovákságnál. In: *Békés Megyei Nap*, (5) 5, (1998. 2. 5), s. 5.
- Vándor, Andrea: Nincs pénz a nemzetiségi kutatóintézetekre: Fizetésük (ha kapnak) elmarad a felsőoktatásétól (Gyvicsán Anna, Chlebniczki János). In: *Békés Megyei Nap*, (7) 3, (2000. 01. 18), s. 1, 8. *Prvé desaťročie Slovenského výskumného ústavu* (2003), s. 183 – 187.
- Fuhl, Imro: Premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku: Nová kniha Anny Divičanovej. In: *Ludové noviny*, (44) 42, (2001. 10. 18), s. 3.

- Könyvbemutató a Szlovák Kulturális Intézetben. In: *Barátság*, (10) 5, (2003. nov. 15), s. 4074.
- Karácsony, Zoltán: Hat évtized a hazai szlovák kultúráért: interjú Dr. Gyivicsán Annával. In: *Barátság*, (12) 2, (2005. ápr. 15), s. 4569 – 4570.
- Veres, Emese Gyöngyvér: Tótkomlósi szálak: rádióinterjú Gyivicsán Anna néprajzkutatóval. In: *Napút*, (9) 7, (2007. szept.), s. 55 – 60.
- Račková, Alžbeta: Komlőš – pevný bod a zázemie: Anna Divičanová čestnou občiankou svojho rodiska. In: *Ludové noviny*, (52) 35, (28. aug. 2008), s. 1.
- Račková, Alžbeta: Prvá dáma slovenskej vedy v Maďarsku jubiluje. In: *Ludové noviny*, (54) 4, (28. jan. 2010), s. 1, 4.
- Gratulálunk Prof. Dr. Gyivicsán Annának! In: *Barátság*, (22) 2, (2015) s. 8177.
- Trenková, Erika: Anna Divičanová – autorita nielen medzi Slovákmí v Maďarsku. In: *Ludové noviny*, (64) 2, (2020) s. 8 – 10. Dostupné aj na: <https://www.slovenskezahranicie.sk/sk/krajania-informuju/3202/anna-divicanova---autorita-nielen-medzi-slovakmi-v-madarsku> (cit. 31. 01. 2021).
- Trenka, Erika „Egy nyelv akkor él, ha használják.” Ford. Árgyelán Erzsébet Katalin. In: *Barátság*, (26) 1, (2020) s. 9930 – 9931.
- Lauková, Zuzana: Za komlőšských Slovákov. In: *Komlősi Hírmondó*, (26) 9, (2020), s. 8.
- Gyivicsán Anna nemzetiségkutató (Tótkomlós, 1940. január 15). Dostupné na: <http://www.naputonline.hu/wp-content/uploads/2020/09/naput110.pdf> (cit. 31. 01. 2021).
- Kisebbség–többség kulturális kapcsolatáról [...] / [interjúalany] Gyivicsán Anna; riporter Kunstár Csaba. In: *Reggeli krónika – Kossuth Rádió* (1998. 3. 25).
- A „Megérkeztünk” szimpóziumot dr. Gyivicsán Anna, egyetemi tanár vezette. Tervei közt szerepel egy komlősi családnevekből álló kötet kiadása. Ez egy komplex munka, amelyhez több intézmény segítsége szükséges. Szlovák nemzeti múzeum MR4 Nemzeti Rádió műsorán. Dostupné na: <https://mediaklikk.hu/2016/05/06/szlovak-nemzetisegi-musor-az-anyasag-vagy-karrier/> (cit. 31. 01. 2021).

Zostavili Zuzana Kunovacová Gulyásová a Kristína Estera Szudová

**JUBILEÁ
JUBILEUMOK
ANNIVERSARIES**

30-ročný Výskumný ústav

•

A 30 éves Kutatóintézet

•

The 30-Year-Old Research Institute

1990-2020 | **VÝSKUMNÝ
ÚSTAV
SLOVÁKOV
V MAĎARSKU**

Dôležité míľniky v histórii Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku

TÜNDE TUŠKOVÁ – ALŽBETA UHRINOVÁ

Príspevok venujeme
prvej riaditeľke
Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku
Anne Divičanovej
a ďalším zakladateľom inštitúcie

Štúdiá sa zameriava na významné míľniky tridsaťročného Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (ďalej aj VÚSM). Naším cieľom je predstaviť a priblížiť nielen históriu, ale aj súčasnú činnosť nášho ústavu. Pri príležitosti okrúhleho výročia je vhodná chvíľa pokúsiť sa bilancovať činnosť uplynulých rokov a preskúmať, zrevidovať aktualitu a poslanie našej špecifickej bádateľskej dielne.

Idea založenia slovenského výskumného ústavu vznikla koncom osemdesiatych rokov, v čase, keď v odbornej literatúre a v politických prejavoch charakterizovali Slovákov v Maďarsku ako najrýchlejšie sa asimilujúcu národnosť v strednej Európe. Práve preto chceli iniciátori tento spomínaný nepriaznivý stav slovenskej národnosti zmeniť, alebo aspoň ten zrýchlený asimilačný proces spomaliť. Domnievali sa, že založenie inštitúcie, ktorá by vedecky analyzovala spoločenské procesy týkajúce sa minulosti a súčasnej situácie Slovákov v Maďarsku, bude v záujme zachovania ich jazyka, kultúry, tradícií a posilnenia ich slovenskej identity. Iniciatívu zdola zrealizovala spoločenská organizácia Zväz Slovákov v Maďarsku, hlavne jeho predseda, univerzitný profesor, genetik čabianskeho pôvodu Matej Šipický, ktorý je až dodnes predsedom Vedeckej rady Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, a čabianska slovenská inteligencia na čele s bývalou riaditeľkou Domu slovenskej kultúry v Békešskej Čabe Annou Ištvánovou, ktorá bola toho času podpredsedníčkou Zväzu Slovákov v Maďarsku.

Ústav vznikol priamo po politických zmenách – po zmene režimu a ešte pred prijatím *Zákona o menšinách* v roku 1993, ktorý umožnil národnostiam v Maďarsku založiť si vlastné samostatné inštitúcie. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe bol oficiálne založený Zväzom Slovákov v Maďarsku v roku 1990. K tomu treba tiež dodať, že slovenský výskumný ústav bol prvým vedeckým ústavom svojho druhu v Maďarsku a slúžil ostatným národnostiam ako vzor.

Ciele a úlohy ústavu na základe koncepcie zakladateľov vypracovala jeho prvá riaditeľka, teraz oslávená univerzitná profesorka Anna Divičanová¹ spolu s prvými pracovníkmi ústavu – s etnografom Ondrejom Krupom a vtedajším vedeckým tajomníkom Jánom Chlebnickým. Ciele ústavu sú zakotvené v *Zakladajúcej listine* a *Štatúte* (pozri Prílohu č. 1 a 2), podľa ktorých hlavnými výskumnými oblasťami majú byť sociológia, história, národopis, pedagogika, psychológia a dialektológia, neskoršie sa rozšírili o kultúrnu antropológiu a o sociolingvistiku. Popri výskumoch a edičnej činnosti má byť inštitúcia doškolovacím centrom pre inteligenciu, poskytovať odbornú pomoc školám, popularizovať výsledky vedeckovýskumnej činnosti v kruhu slovenských a maďarských odborníkov a vychovávať dorast.

Finančné a personálne podmienky

Začiatky fungovania ústavu (roky 1990 – 1997) boli z finančného hľadiska nádejné a perspektívne. Roky 1997 – 2001 boli možno najťažšie a najmenej sľubné pre nepravidelné financovanie ústavu, čím hrozilo nebezpečie jeho zániku. Mohlo sa to stať práve preto, že inštitúcia bola založená bez vládnej pomoci, a preto sa nenašla žiadna čiastka v štátnom rozpočte, pomocou ktorej by bola zabezpečená jej stála a stabilná činnosť. Situáciu zachránil fakt, že v roku 2001 prebrala prevádzkovanie inštitúcie Celoštátna slovenská samospráva, ktorá v tom čase patrila k Ministerstvu spravodlivosti. Vtedajší štátny tajomník spomínaného ministerstva prisľúbil na rok 2001 päťmiliónovú podporu z menšinového intervenčného fondu. V roku 2001 podpísala Celoštátna slovenská samospráva dohodu so Zväzom Slovákov v Maďarsku o prevzatí inštitúcie a od 2. apríla 2001 sa stala jej prevádzkovateľom (pozri Prílohu č. 3). Z toho istého dňa je datovaná zakladajúca listina, v ktorej po prvý raz figuruje nový názov: „*Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku*“ (Fuzik, 2005, s. 270).

Rok 2003 sa vyznačoval tým, že v štátnom rozpočte prvýkrát existovala samostatná položka pre inštitúcie celoštátnych menšinových samospráv. Tým sa začalo garantovať financovanie ústavu, ktoré je v súčasnosti z tohto hľadiska stabilné. Systém financovania ústavu stojí na dvoch pilieroch: štátnom rozpočte a úspešných projektoch. Z nich je štátny rozpočet hlavný a najdôležitejší zdroj finančných príjmov. Financie z neho sú využívané hlavne na úhradu nákladov na fungovanie inštitúcie a na pokrytie personálnych nákladov.

Personálne zloženie ústavu sa od začiatku v značnej miere zmenilo. Spočiatku sa pracovníkmi ústavu stali Ján Chlebnický, Ondrej Krupa a na polovičný

¹ Anna Divičanová riadila inštitúciu v rokoch 1990 – 2002.

úvazok zamestnali dvoch mladých historikov, Jána Gomboša a Štefana Tótha. Predsedníctvo Zväzu Slovákov poverilo usmerňovaním vedeckej činnosti ústavu Annu Divičanovú, ktorá bola riaditeľkou ústavu až do roku 2002. Vtedy na základe konkurzu Celoštátnej slovenskej samosprávy sa novou riaditeľkou inštitúcie stala Alžbeta Uhrinová-Hornoková. Najprv pracovala na polovičný úvazok a od roku 2003 bola zamestnaná na plný úvazok. Keďže hlavný vedecký pracovník Ondrej Krupa v roku 2002 prerušil svoj pracovný pomer, na jeho miesto bolo vypísané výberové konanie, ktoré vyhral Alexander Ján Tóth a od roku 2003 sa stal pomocným vedeckým pracovníkom ústavu. V tom čase pozostával pracovný kolektív ústavu z ôsmich ľudí. V roku 2010 vypršalo riaditeľke Uhrinovej druhé funkčné obdobie, a tak sa rozhodla, že tretíkrát sa na post riaditeľky VÚSM neprihlási. Ešte počas tohto obdobia sa Ján Chlebnický definitívne rozhodol odísť do dôchodku (v r. 2006) a na uvoľnené pracovné miesto bola na základe konkurzného konania prijatá kulturologička Anna Kováčová. V roku 2009 zmenil Alexander Ján Tóth pracovisko a prestal pracovať vo Výskumnom ústave. Ten istý rok, teda v roku 2009, vo veku 53 rokov nečakane umrel vedecký pracovník ústavu, historik a archivár Ján Gomboš. Tretou riaditeľkou ústavu sa stala Anna Kováčová, ktorá riadila inštitúciu až do roku 2016. Drastický pokles počtu výskumníkov sa trochu zlepšil, keď bola od 1. januára 2010 zamestnaná na polovičný úvazok lingvistka Tünde Tušková a od roku 2011 historik József Demmel. V nasledujúcich rokoch zase nastal pokles v počte stálych a externých pracovníkov. V roku 2015 nás navždy opustil jeden zo zakladajúcich členov, vedecký pracovník Ondrej Krupa. V roku 2017 sa najprv Anna Kováčová, potom o dva roky, v roku 2019, Alžbeta Uhrinová-Hornoková rozhodli odísť do dôchodku. Bývali kolegovia ústavu sa externe často zapájajú do vedeckovýskumnej činnosti inštitúcie.

Na základe konkurzu Celoštátnej slovenskej samosprávy riadi inštitúciu od roku 2017 Tünde Tušková. Personálne osadenstvo tvoria okrem riaditeľky dvaja výskumníci, historici József Demmel a od roku 2019 Kristína Estera Szudová, na polovičný úvazok je zamestnaný lingvista Juraj Rágyanszki, na plný úvazok pracuje vedecká tajomníčka Magdaléna Laczová a knihovníčka, referentka Zuzana Kunovacová-Gulyásová (Viac o pracovníkoch pozri: <http://vusm.slovaci.hu/sk/nasi-kolegovia>).

Inštitúcia spolupracuje s mnohými externými pracovníkmi, ktorí svojou prácou ústavu výrazne pomáhajú, bez ich pomoci by spomínaná malá skupina nevedela plniť svoje úlohy.

Projekty

Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku (1996)² bola prvá kolektívna a syntetizujúca vedecká práca ústavu. Do projektu sa zapojili tak odborníci zo Slovenska, ako aj domáci slovenskí pedagógovia, výskumníci. Anna Divičanová v štúdií *Vývojové premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku* píše o vývine, ktorým prešla tradičná kultúra od vzniku prvých etnických a jazykových diaspór (od prelomu 17. a 18. storočia) až po rok 2000. Mojmír Benža charakterizuje *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* vo vzťahu k *Etnografickému atlasu Slovenska* a k *Maďarskému národopisnému atlasu* ako ich organický doplnok (Benža, 2003, s. 123). Na výskum bolo vybratých 23 lokalít, ktoré reprezentovali všetky regióny Maďarska, v ktorých žije slovenská národnosť. *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* mal za cieľ zhromaždiť doklady i spomienky o ľudovej kultúre tu žijúcich Slovákov, aby tým sprístupnil obraz spôsobu života a kultúry spomínanej národnosti.

Medzi hlavné diela treba zaradiť monografiu jubilatky Anny Divičanovej *Jazyk, kultúra, spoločensvo* (1993), ktorá sa zaoberá etnokultúrnymi zmenami na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Medzi iným nás informuje o tom, ako sa v kruhu slovenských societ následkom interetnických vzťahov vytvorili dvojazyčné kultúrne modely a dozvedáme sa tiež, na akom sociokultúrnom pozadí sa formoval charakter a mentalita dolnozemsých Slovákov. Autorka práce sa snaží vysvetliť tie zmeny a pohyby, ktorými sa národnostná kultúra líši od väčšinovej kultúry. Spomínaný zložitý proces jazykových a kultúrnych hodnôt demonštruje na príklade troch lokalít odlišného typu. Sú to Malý Kereš (Kiskőrös), Répáshuta (Répáshuta) a Níredháza (Nyíregyháza).

Ďalším základným dielom je trojzväzková práca *Ondreja Krupu: Kalendárne obyčaje I., II., III.*, v ktorých autor analyzuje kalendárne zvyky Slovákov v Maďarsku. Zaoberá sa ich zvláštnosťami a špecifickými etnickými charakteristikami, ktorými sa líšia od tradícií maďarského a slovenského národa. V systéme kalendárnych obyčají je pri jednotlivých kalendárnych dňoch zachytené okrem obyčajov, ktoré súviseli s obdobím zimného a letného slnovratu, aj vykonávanie niektorých, hlavne poľných prác, taktiež je zachytený obradový folklór (piesne, vinše, koledy, hry).

Treba vyzdvihnúť – v rámci našich prvých významných projektov – aj miestnohistorické čítanky Jána Chlebnického, *Čabiansku* (1996), *Komlóšsku* (2000) a *Sarvašskú čítanku* (2002), ktoré boli venované do pozornosti študentom a pedagógom slovenským, a zvlášť maďarským. Séria publikácií slúži ako učebná pomôcka, preto je dvojazyčná. Redaktori a autori čítaniek chceli zabezpečiť

² Presné bibliografické údaje publikácií analyzovaných v štúdií nájdete na: <http://vusm.slovaci.hu/sk/nase-publikacie/2019-01-24-11-38-49>

väčšinouj spoločnosti možnosť, aby si tiež prečítala a spoznala spomínané miestnohistorické práce. K ďalším vedeckovýskumným projektom počas uplynulých tridsiatich rokov patria:

Historický, kultúrohistorický program

- Genealogický výskum – v kontexte migrácie slovenského obyvateľstva na Dolnú zem v 18. – 19. storočí aj s ohľadom na presídlených Slovákov z r. 1946 – 1948.
- Skúmanie a spracovanie histórie, kultúrnych dejín, spoločenského života a života významných osobností Slovákov v Maďarsku, vrátane Budapešti a jej okolia.
- Spoločenskovedná história Slovákov v Uhorsku v 19. storočí.
- Dejiny dolnozemsých Slovákov v Maďarsku v medzivojnovom období.
- Výskum ľudovej, cirkevnej a vysokej kultúry Slovákov žijúcich v Maďarsku.
- Vzäjomnosť majoritnej a minoritnej kultúry (viac o historických a kultúrno-historických projektoch Kováčová, 2010, s. 25 – 29; 30 – 34).
- Výskum slovenského národnostného školstva v Maďarsku v súčasnosti (viac k tomu Ďurkowská – Tušková, 2019, s. 6 – 18, 2020, s. 6 – 18; Tušková – Ďurkowská, 2019, s. 104 – 112).

Jazykový program

- Dialektologické výskumy.
- Sociolingvistické výskumy používania slovenčiny, slovensko-maďarského bilingvizmu, jazykových postojov, jazykových autobiografií, jazykovej krajiny a interferenčných javov (o najnovších výskumoch napr. Tuska – Uhrin, 2020a, 2020b).
- Onomastické výskumy: výskum priezvisk, prezývok Slovákov v Maďarsku, výskum terénnych názvov slovenských lokalít v Maďarsku (viac k tomu Tušková, 2010, s. 35 – 41).

Etnologický program

- Poverový svet, ľudové zvyky, ľudové rozprávky, ľudové spevy, detské hry Slovákov žijúcich v Maďarsku.
- Výskum tradičnej, nehmotnej a hmotnej kultúry, folklóru, zvykov a tradícií, resp. ich premien v súčasnosti.

Vyššie uvedené programy ústavu vznikli a uskutočnili sa vďaka pomoci našich partnerských inštitúcií (viď nižšie).

Konferencie, sympózia, tábory

Prvá konferencia bola zorganizovaná v roku 1993 v Békešskej Čabe pri príležitosti 275. výročia znovuosídlenia Békešskej Čaby Slovákami. Na konferencii na spomínanú tému odznelo 26 prednášok. Dnes, po dvadsiatich siedmich rokoch od prvej konferencie ústavu, sú tu z prednášateľov prítomní až šiesti (A. Divičanová, M. Šipický, J. Botík, M. Paríková, K. Maruzsová-Šebová, Š. Šutaj) a taktiež recenzent konferenčného zborníka – J. Chlebnický. Ďalšími účastníkmi prvej konferencie boli významní vedci, ako P. Király, M. Žiláková, K. Jakubíková, M. Szilágyi, O. Krupa, M. Benža, P. Slavkovský, I. Ripka, P. Rozkoš, I. Polányi, M. Barthová-Fazekašová, M. Harpány, L. Bartalská, A. Maťovčík, E. Balážová, M. Demeter-Zayzon, V. Paukovič, J. Gyurok, P. Radó, G. Szabómihályová.³

Dnešná konferencia – pod záštitou ústavu – je v poradí sedemnásť. V spolupráci s inými inštitúciami sa zorganizovalo ešte ďalších 14 vedeckých stretnutí. Boli to konferencie a sympózia o tu žijúcich Slovákoch, avšak vždy v širších súvislostiach (pozri Prílohu č. 4).

Od začiatku vzniku ústavu, ba ešte predtým, sa takisto začali organizovať tzv. národopisné výskumné tábory. Ich organizátorom bol v rokoch 1977 – 1991 Demokratický zväz Slovákov v Maďarsku (neskôr Zväz) a od roku 1991 až po súčasnosť Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. Teraz sú to už interdisciplinárne výskumné tábory. Ich cieľom je predstaviť určitú Slovákami obývanú lokalitu Maďarska, poukázať na jej slovenský charakter, vzbudiť o ňu záujem aj medzi maďarskými obyvateľmi, no najmä oživiť slovenské povedomie. Snažíme sa zmapovať ešte živé pamiatky tradičnej kultúry, ľudovej medicíny, takisto zmeny a transformácie identity a materinského jazyka obyvateľov danej lokality. Venujeme pozornosť humánnej geografii, výskumu terénnych názvov, kultúrnemu potenciálu Slovákov, ale aj charakteristike národnostnej základnej školy v danej obci. Ak si preštudujeme program prvého tábora z roku 1977, ktorý bol v Banke, môžeme zistiť, že programy sú podobné aj v súčasnosti. To svedčí o tom, že už vtedy to bolo dobre premyslené. Ústav v roku 2019 zorganizoval svoj 36. výskumný tábor (Zoznam výskumných táborov pozri v Prílohe č. 5). Od roku 2018 sme sa rozhodli výsledky výskumov po každom tábore uverejniť v edícii *Studia Interdisciplinaria*.

³ Prednášky Sympózia o Slovákoch v Maďarsku vyšli v roku 1993 v konferenčnom zborníku pod názvom *275 rokov v Békešskej Čabe*.

O vedecko-popularizačných programoch a aktivitách

V rámci vedecko-popularizačných programov treba vyzdvihnúť študentské vedecké súťaže, ktoré ústav organizuje od roku 2003 s cieľom zapojiť do vedeckého výskumu žiakov základných a stredných škôl a študentov univerzít. Počas týchto rokov sa zorganizovalo 15 súťaží a zrodilo sa okolo 400 prác. V roku 2020 bolo ústne kolo súťaže naplánované v Novom Meste pod Šiatrom, kam sa prihlásilo 37 študentov, ale pre pandémiu koronavírusu sme ho museli zrušiť. Písomné práce študentov porota vyhodnotila a určila umiestnenia v oboch kategóriách. Naším cieľom je vzbudiť záujem mladej generácie o vedeckovýskumnú činnosť, aby mali možnosť spoznať a predstaviť nedávnu históriu Slovákov, školy, obce, mesta, rodín i jednotlivcov v závislosti od danej témy (Zoznam študentských vedeckých súťaží pozri v Prílohe č. 6).

Pozitívne hodnotené sú aj vedecko-popularizačné prednášky s názvom *Z pohľadu vedy*, ktoré sú organizované pre širšiu verejnosť. Ich cieľom je zviditeľniť výsledky vedeckej činnosti ústavu a vzdelávať v slovenskom jazyku. Od roku 2002 odznelo v rámci série *Z pohľadu vedy* 110 prednášok (Zoznam vedecko-popularizačných prednášok pozri v Prílohe č. 7).

Prvá kniha a tie ďalšie

Výsledky určitého vedeckovýskumného pracoviska sa dajú ľahko odsledovať, veď sú pre odbornú verejnosť a ďalších záujemcov dostupné prostredníctvom vydaných publikácií. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku od svojho založenia vydal samostatne, resp. v spolupráci s partnerskými inštitúciami, 85⁴ kníh a dve elektronické knihy (e-books) o minulosti a súčasnosti, o ľudovej a modernej kultúre a o jazyku Slovákov v Maďarsku, vrátane učebných pomôcok (Zoznam publikácií vydaných VÚSM pozri na: <http://vusm.slovaci.hu/sk/nase-publikacie/2019-01-24-11-38-49>). S finančnou podporou Výskumného ústavu a za účasti jeho pracovníkov vyšlo vyše 20 ďalších publikácií.

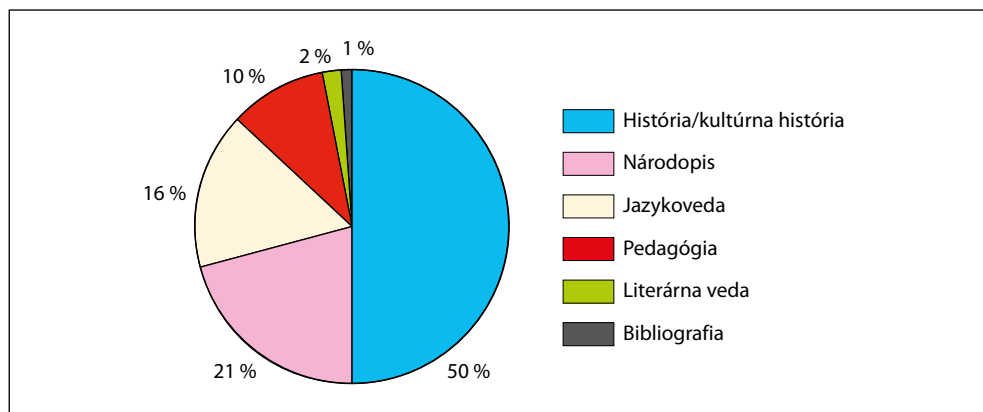
Prvou publikáciou Slovenského výskumného ústavu je *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*, slovensko-nemecké dvojjazýčné vydanie – *Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. Slowakisch-deutsche zweisprachige Ausgabe. Výskumný ústav jedinečný a cenný výskumný materiál vydaním vlastne zachránil pred zabudnutím. Atlas uzrel svetlo sveta v roku 1993 v tej istej forme, ako ho pred 30 rokmi autori zostavili. Prácu si objednala Maďarská akadémia vied v r. 1949, rukopis bol hotový aj s mapami do r. 1965, potom viac ako 30 rokov čakal

⁴ Po konferencii v roku 2020 vyšlo ešte vo vydání ústavu ďalších šesť kníh, a za účasti a s finančnou podporou VÚSM tri.

na vydanie, na vydavateľa. Autormi atlasu sú Erik Fügedi, Ferenc Gregor a Péter Király, hlavným redaktorom je Péter Király. V atlase je kartografickou metódou zaregistrovaný synchronný stav slovenských nárečí v Maďarsku v období rokov 1949 – 1965 a podaný ich systematický prehľad. V publikácii sa pozornosť venuje aj problematike miešania nárečí, problému vzniku prechodných a zmiešaných typov nárečí, ako i otázkam jazykovej integrácie, dvojjazyčnosti a maďarsko-slovenským jazykovým vplyvom, interferenciám.

V tom istom roku vyšla prvá kniha so spoluvydavateľmi *Čabjanskí nárečovní slovník – Csabai tájszótar*. Rukopis Júliusa Dedinského prepracovali a doplnili Juraj Ando a Matej Mazán. Spoluvydavateľmi knihy sú Mestská samospráva župného mesta Békešská Čaba, Zväz Slovákov v Maďarsku a Výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku. Slovník obsahuje skoro 800 čabianskych nárečových slov a výrazov, ktoré sú preložené do spisovnej slovenčiny a maďarčiny. Ich významy sú objasnené vetnými príkladmi v nárečí, ktoré sú tiež preložené do maďarčiny.

V ďalšej časti príspevku analyzujeme edičnú činnosť Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, a to z hľadiska vedného odboru, jazyka publikácií, zloženia autorov a spoluvydavateľov. V období 1990 – 2020 publikoval VÚSM samostatne, resp. v spolupráci so svojimi domácimi a zahraničnými partnerskými inštitúciami, 85 kníh a dve elektronické knihy/e-books (spolu 100 %; Graf č. 1).

Graf č. 1: Publikácie podľa vedeckého odboru⁵

Zdroj: VÚSM

Najviac (43, t. j. skoro 50 %)⁶ je vydaných v kultúrnohistorickom a historickom tematickom okruhu. Po nich nasledujú etnografické, etnologické publikácie

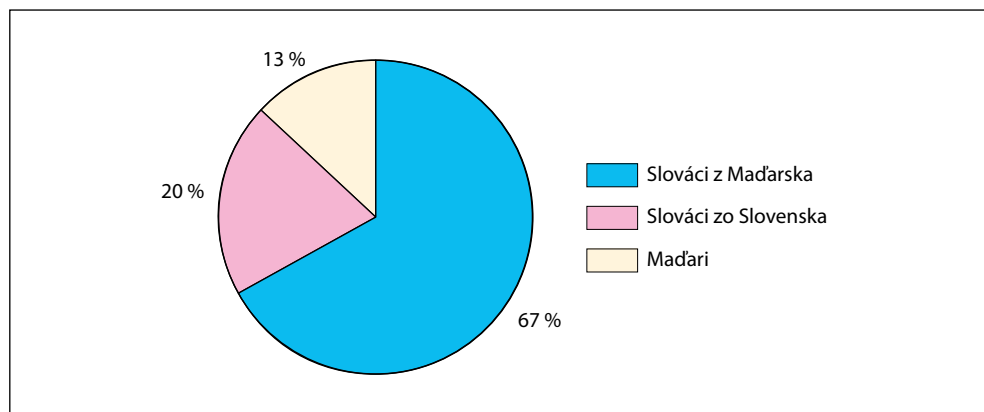
⁵ Grafy zostavil Juraj Rágyanszki.

⁶ Čísla sú zaokrúhľované podľa pravidiel matematiky.

(18, t. j. 21 %). Počet čisto jazykovedných publikácií je 14 (16 %). Tematika jazyka ale nechýba ani v jednej práci o slovenskej národnosti. Z lingvistického hľadiska sú zaujímavé aj ďalšie individuálne a kolektívne monografie, v ktorých sú všestranne analyzované slovenské zmiešané dialekty, súčasná jazyková situácia a predstavené jazykové pamiatky. V edičnej činnosti ústavu je najmenej zastúpená literárna veda (2 tituly = 2 %) a bibliografie (1 titul = 1 %), ale za účasti výskumníkov ústavu vyšli ešte ďalšie bibliografie, repertoriá (Kunovacová Gulyásová – Tóth, 2008; Tušková, 2012; Uhrinová, 2019).

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku od založenia inštitúcie pokladá za jednu zo svojich najdôležitejších úloh podporu škôl, poskytnutie pomoci pedagógom pri ich zodpovednej práci, preto publikuje aj rôzne učebné pomôcky, metodické príručky (9, t. j. 10 %). Už spomínaný projekt regionálno-historických čítaniek slúži priamo pedagógom a žiakom, študentom. Čítanky zostavené Jánom Chlebnickým, *Čabianska* (1996), *Komlóšska* (2000) a *Sarvašská* (2002), sú potrebné a obľúbené učebné pomôcky, ako aj knižka *Pripravujeme sa na jazykovú skúšku* (2004), *Pracovné listy* a *CD* (2005) a *CD-Testy* (2007) ku knihe. Zostavili ich Viera Barková, Alžbeta Uhrinová, Alexander Ján Tóth, Erika Kraslánová, Zenta Dóžová a ďalší.

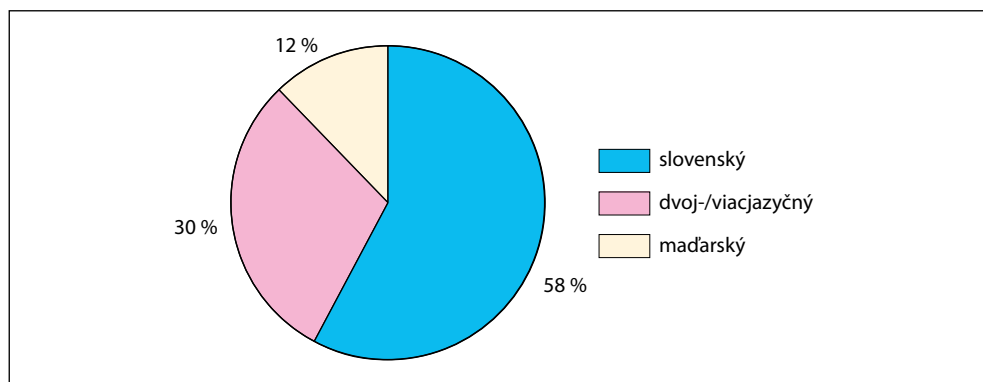
87 publikácií napísalo a redigovalo viac ako 150 (100 %) autorov, editorov (*Graf č. 2*).

Graf č. 2: Autori publikácií
Zdroj: VÚSM

Veľa z nich vzniklo v spoluautorstve, resp. spoluredigovaní. Z autorov, editorov cca 100 (67 %) patrí k slovenskej národnosti v Maďarsku, cca 30 (20 %) sú Slováci zo Slovenska a cca 20 (13 %) Maďari. 50 (cca 58 %) publikácií bolo vydaných v slovenskom jazyku (*Graf č. 3*), 26 (cca 30 %) dvojjazyčne a 11 (cca 12 %) v maďarčine.

Treba ale poznamenať, že dvojjazyčné publikácie nie sú vždy symetrickým prekladom, veľakrát je pre ne charakteristická asymetrická dvojjazyčnosť, niektoré štúdie, časti knihy sú uverejnené len v slovenčine a niektoré len v maďarčine. Výskumný ústav pokladá za dôležité vydávať svoje publikácie aj v maďarskom jazyku, lebo výskumníci nechcú, aby pre jazykovú bariéru⁷ ich diela čítala len úzka vrstva ovládajúca slovenčinu.

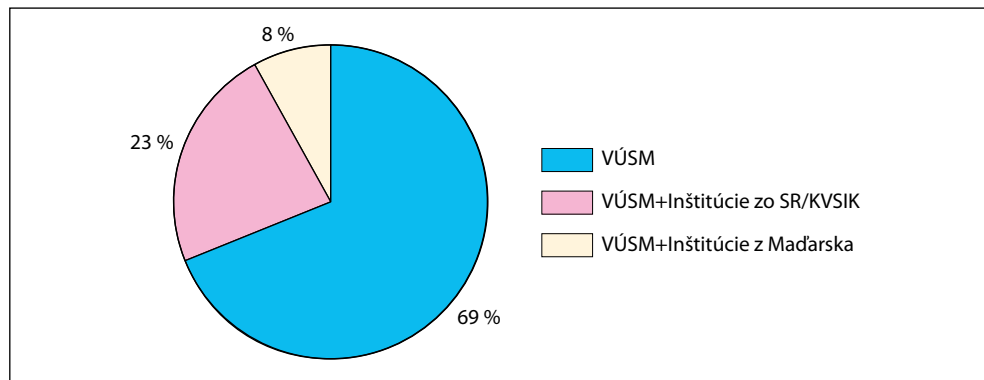
Graf č. 3: Jazyk publikácií
Zdroj: VÚSM

Okrem maďarského jazyka sa iné jazyky okrem resumé – málokedy vyskytujú. Doteraz v ústave vyšla len jedna kniha, už spomínaný slovensko-nemecký nárečový atlas, a trojjazyčné bulletiny. Viacjazyčných publikácií je málo, sú to hlavne knihy, ktoré boli vydané pri príležitosti životných jubileí výskumníkov. Jazyk napísaných diel je v prevažnej väčšine spisovná slovenčina, autori sa usilujú vyhovieť normám súčasného slovenského jazyka, uvedomujú si ale, že menšinový variant spisovného slovenského jazyka, aj odborného, resp. vedeckého, sa zákonite odlišuje od jazyka používaného na Slovensku, čo priamo a bezprostredne ovplyvňujú mimojazykové a jazykové faktory (viac k tomu Uhrinová, 2005, s. 20 – 21). Hlavne v národopisných publikáciách a zbierkach sa nachádzajú výskumné materiály v stredo-, západo- a východoslovenskom nárečí a v bibeckej češtine.

⁷ Väčšina Slovákov v Maďarsku – ani príslušník inteligencie – neovláda na takej úrovni spisovnú slovenčinu, aby bola schopná v nej čítať odbornú a vedeckú literatúru. V odborných kruhoch a v kruhu mládeže, studentov sa prejavuje postupne zvyšujúci sa záujem o tunajšiu slovenskú národnosť. Pravidelne vyhľadávajú VÚSM pri písaní diplomových, dizertačných či vedeckých prác. Túto tendenciu členov našej komunity a predstaviteľov majoritného národa hodnotíme pozitívne a chceme im vyhovieť aj literatúrou napísanou po maďarsky (Uhrinová, 2005, s. 21).

Najviac kníh bolo napísaných pôvodne v slovenskom jazyku (vyše 60, cca 70 %), ale publikujeme, z rôznych dôvodov⁸ veľa krát uverejňujeme aj preklady.

Prevažnú väčšinu publikácií (60, t. j. 69 %) vydal Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku samostatne (Graf č. 4), ďalšie so spoluvydavateľmi zo Slovenska, z rumunského Nadlaku (20, t. j. 23 %) i z Maďarska (7, t. j. 8 %).⁹

Graf č. 4: Vydavatelia publikácií
Zdroj: VÚSM

Najčastejšími partnermi inštitúcie pri príprave a publikovaní kníh boli, resp. sú Ústav etnológie, Jazykovedný ústav, Spoločenskovedný ústav SAV, Katedra histórie Univerzity Mateja Bela, Katedra manažmentu kultúry a turizmu Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, tiež Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Vydavateľstvo Ivan Krasko v Nadlaku, Ústav histórie MAV, Slovenský inštitút v Budapešti, Maďarská národopisná spoločnosť v Budapešti a slovackistické pracoviská na Univerzite Eötvösa Loránda v Budapešti a na Segeďínskej univerzite.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku počas svojej existencie okrem už spomínaného *Studia interdisciplinaria* začal publikovať viac edícií, ktoré sa dožili niekoľkých titulov. Napríklad *Otázky vývoja kultúry – A kultúrafejlődés kérdései* (2 tituly), dvojjazyčné miestnohistorické *Čítanky* (3 tituly), *Doktorandské práce – Doktorok dolgozatok* (2 tituly), *Výber z prameňov – Forrásválogatás*

⁸ Robíme to predovšetkým preto, lebo vítame a ceníme si práce o slovenskej národnosti v Maďarsku zrodené aj v maďarčine a v iných jazykoch. Nechceme stratiť ani tých kolegov, ktorí nemali možnosť naučiť sa spisovnú slovenčinu, ich vedecký prínos uprednostňujeme pred ich jazykovou znalosťou. Musíme sa ale úprimne priznať, že niekedy aj v dôsledku našej zaťaženia, zaneprázdnenosti, nedostatku času neprekladáme nami napísané práce, spisy (Uhrinová, 2005, s. 21).

⁹ Viac o publikáciách ústavu nájdete (Uhrinová 2017, 2019).

(1 titul), *Otázky slovenského školstva v Maďarsku – A magyarországi szlovák iskolarendszer kérdései* (1 titul). Doteraz najúspešnejšou edíciou ústavu sú *Korridor knihy – Korridor könyvek*, v rámci ktorej vyšlo 12 kníh z oblasti slovenskej a maďarskej histórie. Najnovšími edíciami ústavu sú *Acta Partis Minoris Slovacae*, v ktorej boli v roku 2018 uverejnené výsledky poslednej konferencie pod názvom *Mať volá? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 48* a *Bibliotheca Ludovici Haan*, v ktorej budú publikované regionálne, miestnohistorické diela.

Vďaka postupne sa zvyšujúcej finančnej podpore v poslednom období mohli mať viac našich kníh druhé vydanie, resp. dotlač. Prvá z nich bola publikácia *Kalendárne obyčaje II.*, ktorá vyšla v roku 2009 pri príležitosti životného jubilea 75. narodenín Ondreja Krupu. V rokoch 2017 – 2018 môžeme po dlhej pauze evidovať šesť ďalších znovuvydání. Medzi populárne knihy patria *Čabianske a Komlóšske priezviská* a *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe* (takisto aj v maďarskom jazyku *Fejezetek a békéscsabai szlovákok múltjából és jelenéből*).¹⁰

Doteraz posledná kniha Výskumného ústavu uzrela svetlo sveta koncom januára tohto roku. Je to syntetizujúca monografia Kataríny Maruzsovej-Šebeovej o slovenskej poézii *Poetika priestoru v poézii Slovákov v Maďarsku*. Autorka v práci uplatňuje dnes aktuálne literárnovedné a interpretačné stratégie, a tým stavia do nového svetla lyriku Gregora Papučeka, Alexandra Kormoša, Imricha Fuhla a Juraja Dolnozemskeho.

V roku 2020 vyšla v Nadlaku najnovšia publikácia Ladislava Lenovského *Slováci v Maďarsku dnes (etnokultúrne sondy do vybraných komunit)*. Práca je zostavená zo štúdií, ktoré vznikli na základe sondážnych terénnych výskumov v interdisciplinárnych výskumných táboroch organizovaných VÚSM v jednotlivých lokalitách v priebehu rokov 2005 – 2017. Vydavateľmi knihy sú Vydavateľstvo Ivan Krasko a Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.

Korridor

Výskumný ústav bol v rokoch 2008 – 2014 spoluvydavateľom časopisu *Dolnozemský Slovák*. VÚSM plánoval založiť aj vlastný časopis, ale spočiatku sľubný podnet sa nakoniec nezrealizoval. *Korridor*, dvojjazyčné periodikum, slovensko-maďarský historický časopis, vznikol v roku 2014 vďaka budovaniu vzájomných vedeckých kontaktov medzi slovenskými a maďarskými historikmi. Vydal ho Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku so spoluvydavateľmi – Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied, Fórum inštitútom pre výskum menšín, Historickým ústavom Výskumného strediska filo-

¹⁰ Okrem spomenutých sú to knihy J. Demmela: *A kettős identitás ára* a L. Kačíreka: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*.

zofie Maďarskej akadémie vied. Zakladajúci a zodpovedný redaktor časopisu bol József Demmel. V roku 2014 boli publikované naraz štyri čísla, dve v maďarskom a dve v slovenskom jazyku, ktoré sú sčasti totožné, ale obsahujú aj také príspevky, ktoré sa v druhej jazykovej mutácii nenachádzajú. Sú v nich uverejnené štúdie, ktoré sa zaoberajú konfliktnými témami, ako je viacnásobná identita, vytváranie vzájomného obrazu, asimilácia, pretrvávanie národných mýtov alebo otázky historickej pamäti, resp. sú v nich prezentované nové historické knihy a predstavení najvýznamnejší odborníci. Napriek tomu, že odborná verejnosť s veľkým záujmom privítala iniciatívu, časopis sa dožil len jedného roka a predovšetkým z finančných dôvodov zanikol.

Prezentácie, krsty kníh VÚSM

Snažíme sa o to, aby sa odborníci a záujemcovia čo najskôr zoznámili s našimi novými publikáciami, preto pravidelne organizujeme ich prezentáciu. Vďaka Domu zahraničných Slovákov boli v rokoch 2002 – 2004 vystavené knihy ústavu na Knižnom veľtrhu v Bratislave. V roku 2012 túto tradíciu oživila Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Kraska (Rumunsko, Nadlak) a odvtedy je pod jej gestorstvom na *Bibliotéke* pravidelne predstavená literárna a vedecká tvorba dolnozemskej Slovákov. Od roku 2016 sú tu recenzentmi prezentované aj niektoré vybrané tituly z našej tvorby. V rokoch 2005 – 2008 sme mali prostredníctvom Cudzojazyčnej knižnice možnosť vystaviť naše publikácie na *Medzinárodnom knižnom festivale v Budapešti* a v roku 2008 na 15. festivale dve knihy¹¹ aj predstaviť. Na 23. knižnom festivale bol Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku prítomný ako vydavateľ.¹² Okrem uvedených festivalov boli knihy našej inštitúcie vystavené, resp. predávané, na Medzinárodných folklórnych festivaloch na *Na jarmoku* (v Nadlaku, Bratislave, Segedíne, Békešskej Čabe). Každoročne sa prezentujeme našimi publikáciami aj na knižných festivaloch župného strediska.

Nové výzvy, modernizácia

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku pokladá za dôležité zviditeľniť svoju činnosť v čo najširšom kruhu. Od roku 2018 tomuto cieľu slúži nová iniciatíva

¹¹ Ján Gomboš (ed.): *Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia)*. Výber z prameňov a Alžbeta Uhrinová – Mária Žiláková (eds.): *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Bibliografia a štúdie – I. a II. zväzok.

¹² Na veľtrhu v r. 2016 – keď čestným hosťom 23. medzinárodného knižného festivalu bolo Slovensko – boli predstavené historické diela M. Michela, J. Demmela a autorskej dvojice E. Kowalskej a K. Kanteka.

inštitúcie uverejňovať elektronické verzie kníh (eBooks) na webovej stránke (pozri: <http://vusm.slovaci.hu/sk/kiadvanyok/2019-01-24-11-39-51>), ako aj založenie facebookovej stránky ústavu v tom istom roku (pozri: <https://www.facebook.com/VUSM.MSZKI/>). Doteraz je na internete pre záujemcov dostupných 26 publikácií, skoro 30 % z celkového počtu kníh. Na trojjazyčnej (slovenskej, maďarskej a sčasti anglickej) domovskej stránke môžeme od roku 2019 nájsť pri niektorých knihách aj stručné anglické zhrnutie; tak môžu dostať základné informácie aj tí odborníci, ktorí sa zaujímajú o naše publikácie, no neovládajú slovenský ani maďarský jazyk.

Spolupráca, kontakty

Odborná pomoc slovenských a domácich kolegov a akademických pracovníkov, resp. vysokoškolských inštitúcií, je pri riešení našich vedeckovýskumných úloh pre nás nenahraditeľná. Prvú dohodu o spolupráci podpísala v roku 1995 riaditeľka VÚSM Anna Divičanová a riaditeľ Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach Štefan Šutaj. Ústav odvtedy postupne rozširuje svoje kontakty s domácimi a zahraničnými vedeckými a vzdelávacími inštitúciami (zoznam partnerov pozri v Prílohe č. 8 a 9). Rok 2006 je dôležitým medzníkom v dejinách bádateľskej dielne, lebo v tomto roku bola podpísaná Dohoda o spolupráci medzi Slovenskou akadémiou vied a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku, tým sa v značnej miere zlepšili podmienky výskumnej práce.

Vedecká rada

Pri VÚSM pracuje Vedecká rada (ďalej aj VR). Predsedom VR je iniciátor založenia inštitúcie Matej Šipický. Členovia zastupujú maďarské a slovenské akademické pracoviská (zoznam súčasných a bývalých členov VR pozri na: <http://vusm.slovaci.hu/sk/o-ustave/vedecka-rada>). Vedecká rada zasadá dvakrát ročne, priebežne hodnotí a pripomienkuje vedeckú a vedecko-organizačnú činnosť bádateľskej dielne. Návrhy, rady a uznesenia VR znamenajú pre naše pracovisko ozajstnú odbornú pomoc.

Na záver

Ciele a úlohy skoncipované pri založení ústavu sú stále aktuálne, je ešte veľa nepreskúmaných oblastí, nových, resp. nedokončených vedeckých tém a úloh. Dejiny slovenských lokalít, inštitúcií, významných osobností, internetické kon-

takty, premeny etnickej identity, kultúry, školstva, zvykov, jazykovej situácie sú veľmi zaujímavými a aktuálnymi vedeckovýskumnými otázkami.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku chce aj v súčasnosti popri nových oblastiach posledného obdobia vyhovieť predovšetkým pôvodným požiadavkám, splnenie týchto cieľov pokladáme za našu hlavnú úlohu. Rozšírenie domácej a medzinárodnej spolupráce môže znamenať ďalšie možnosti a rozvoj inštitúcie.

O histórii Výskumného ústavu boli vydané jubilejné publikácie, štúdie, bulletin a diplomové práce, v ktorých sa záujemcovia môžu podrobnejšie zoznámiť s prácou slovenských výskumníkov. Knihy: Divičanová, Anna – Chlebnický, Ján (eds.) 2003; Divičanová, Anna – Uhrinová, Alžbeta (eds.) 2005; Uhrinová, Alžbeta (ed.) 2010; bulletin: Tóth, Alexander Ján (ed.) 2003; 2005; 2007; Tušková, (ed.) 2011; štúdie: Kováčová (2017, s. 133 – 148); Tušková (2018a, s. 491 – 495; 2018b, s. 461 – 465); diplomová práca: Kudjáková, Andrea (2013).

LITERATÚRA

- BENŽA, Mojmir: Ciele a koncepcia Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza – célok és koncepció. In: *Prvé desaťročie Slovenského výskumného ústavu – A Szlovák Kutatóintézet első évtizede 1990 – 2000*. Eds. A. Divičanová – J. Chlebnický. Békésksa Čaba: VÚSM 2003, s. 123 – 132.
- DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján (eds.): *Prvé desaťročie Slovenského výskumného ústavu – A Szlovák Kutatóintézet első évtizede. 1990 – 2000*. Békésksa Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2003. 199 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna – UHRINOVÁ, Alžbeta (eds.): *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Pamätnica venovaná Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku (1990 – 2005) – *A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézet 15 éve*. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézet jubileumi kiadványa (1990 – 2005). Békésksa Čaba: VÚSM 2005. 459 s.
- ĐURKOVSKÁ, Mária – TUŠKOVÁ, Tünde: Téma slovenského národnostného školstva v Maďarsku v projektoch Slovenskej akadémie vied a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In: *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania*. Eds. M. Đurková, T. Tušková. Košice: CSPV SAV a VÚSM 2019 (eBooks), 2020 (tlačaná verzia), s. 6 – 18. Dostupné na: https://www.svusav.sk/wp-content/uploads/2019/12/Reflexia_slovenskeho_narodnostneho_skolstva_v_Madarsku.pdf (cit. 10. 04. 2020). <http://vusm.slovaci.hu/sk/nase-publikacie/2019-01-24-11-38-49> (cit. 10. 04. 2020).
- FUZZIK, Ján: Namiesto doslovu – Utószó helyett – Instead of postscript. In: *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézet 15 éve*. Eds. A. Divičanová – A. Uhrinová. Békésksa Čaba – Békéscsaba: VÚSM 2005, s. 269 – 274.
- KOVÁČOVÁ, Anna: Historický a kultúrnohistorický program Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – *A magyarországi Szlovákok Kutatóintézet történeti és*

- kultúrtörténeti programja. In: *20 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – A magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 20 éve – 20 Years of the Research Institute of the Slovaks in Hungary*. Ed. A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2010, s. 25 – 29; 30 – 34.
- KOVÁČOVÁ, Anna: Pôsobnosť Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In: *Slovenský svetový kalendár na obyčajný rok 2017*. roč. 1. Šef. ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenský kultúrny klub 2017, s. 133 – 148.
- KRUPA, Ondrej (ed.): *275 rokov v Békešskej Čabe* (Prednášky Sympózia o Slovákoch v Maďarsku Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1993. 213 s.
- KUDJÁKOVÁ, Andrea: *Dejiny Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Diplomová práca. Školiteľ: Miroslav Kmeť. Banská Bystrica: FHV UMB 2013. 78 s.
- KUNOVACOVÁ GULYÁSOVÁ, Zuzana – TÓTH, Alexander Ján: Súhrnná bibliografia o slovenskom jazyku v Maďarsku. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. – A szlovák nyelv Magyarországon I*. Eds. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2008, s. 31 – 48.
- TUSKA, Tünde: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. In: Miroslav Kmeť – Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet et al. *Fejezetek a békéscsabai szlovákok múltjából és jelenéből*. Békéscsaba: MSZKI 2018, s. 491 – 495.
- TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet: A 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképe In: *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül*. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1) előadásairól. Eds. J. I. Heltai – B. Oszkó. Budapest: Nyelvtudományi Intézet 2020a, s. 454 – 463
- TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet: Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése – Még egyszer a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképéről. In: *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Red. A. Borbély. Budapest: Nyelvtudományi Intézet 2020b, s. 240 – 260. Dostupné na: http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/index.html (cit.15. 12. 2020)
- TUŠKOVÁ, Tünde: O lingvistických výskumoch a o výchovno-vzdelávacej činnosti Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku / A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének lingviztikai kutatásairól és oktató-nevelő tevékenységeiről. In: *20 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 20 éve – 20 Years of the Research Institute of the Slovaks in Hungary*. Ed. A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2010, s. 35 – 41.
- TUŠKOVÁ, Tünde: *Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára* (1920 – 1948, 1991 – 2012). Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2012. 213 s.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. In: Miroslav Kmeť – Tünde Tušková – Alžbeta Uhrinová et al. *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba: VÚSM 2018, s. 461 – 465.
- TUŠKOVÁ, Tünde – ŽURKOVSKÁ, Mária: Vybrané aspekty vyučovania slovenského jazyka v Maďarsku. In: *Slovenské národnostné školstvo a zachovanie národnostného povedomia v krajinách strednej, južnej a východnej Európy*. Red. P. Hlásnik – K. Chovancová – E. Pečeňová – B. Unc – S. Zolňanová. Nadlak: Vydavateľstvo – Editura Ivan Krasko 2019, s. 112.

- UHRINOVÁ, Alžbeta: 15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In: *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Pamätnica venovaná Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku (1990 – 2005) – *A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 15 éve*. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete jubileumi kiadványa (1990 – 2005). Eds. A. Divičanová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2005, s. 15 – 27.
- UHRINOVÁ, Alžbeta (ed.): *20 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – A magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 20 éve – 20 Years of the Research Institute of the Slovaks in Hungary*. Békešská Čaba: VÚSM 2010. 224 s.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: *Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989*. Bibliografia slovenských a dvojjazyčných publikácií. Békešská Čaba: VÚSM. V spolupráci s Knižnicou cudzojazyčnej literatúry v Maďarsku 2017. 433 s.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: *Slovenské publikácie v Maďarsku v rokoch 1989 – 2018*. Bibliografia. Riga: Globeedit 2019. 196 s.

BULLETINY

- Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Research Institute of the Slovaks in Hungary*. Zostavil: Alexander Ján Tóth. Békešská Čaba: VÚSM 2003. 12 s.
- Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Research Institute of the Slovaks in Hungary*. Zostavil: Alexander Ján Tóth. Békešská Čaba: VÚSM 2005. 16 s.
- Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Research Institute of the Slovaks in Hungary*. Zostavil: Alexander Ján Tóth. Békešská Čaba: VÚSM 2007. 23 s.
- Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Research Institute of the Slovaks in Hungary*. Zostavila: Tünde Tušková. Békešská Čaba: VÚSM 2011. 46 s.

LINKY NA VÚSM

- <http://vusm.slovaci.hu/sk/>
<http://vusm.slovaci.hu/hu/>
<http://vusm.slovaci.hu/en/>
<https://www.facebook.com/VUSM.MSZKI>

PRÍLOHY¹³:

Príloha č. 1: Zakladajúca listina ústavu z r. 2016¹⁴

Okirat száma: 456-1/2016

Alapító okirat módosításokkal egységes szerkezetbe foglalva

Az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV. törvény 8/A. §-a alapján a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete alapító okiratát a következők szerint adom ki:

1. A költségvetési szerv megnevezése, székhelye, telephelye

- 1.1. A költségvetési szerv
 - 1.1.1. megnevezése: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
 - 1.1.2. rövidített neve: MSZKI
- 1.2. A költségvetési szerv idegen nyelvű megnevezései:
 - 1.2.1. szlovák nyelven: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
 - 1.2.1.1. rövidített neve szlovák nyelven: VÚSM
- 1.3. A költségvetési szerv
 - 1.3.1. székhelye: 5600 Békéscsaba, Szabó Dezső utca 40-42.

2. A költségvetési szerv alapításával és megszűnésével összefüggő rendelkezések

- 2.1. A költségvetési szerv alapításának dátuma: 2001. 05. 09.

3. A költségvetési szerv irányítása, felügyelete

- 3.1. A költségvetési szerv irányító szervének
 - 3.1.1. megnevezése: Országos Szlovák Önkormányzat
 - 3.1.2. székhelye: 1114 Budapest, Fadrusz utca 11/A.

¹³ Prílohy zostavili Zuzana Kunovacová Gulyášová a Magdaléna Laczová.

¹⁴ Dokumenty existujú len v maďarčine, prvé dvojazyčné sú dostupné v knihe A. Divičanová – J. Chlebnický, eds. (2003).

4. A költségvetési szerv tevékenysége

- 4.1. A költségvetési szerv közfeladata:
A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény alapján a magyarországi szlovák nemzetiség kulturális autonómiájának megteremtése és megóvása.

- 4.2. A költségvetési szerv főtevékenységének államháztartási szakágazati besorolása:

	szakágazat száma	szakágazat megnevezése
1	722000	Társadalomtudományi humán kutatás, fejlesztés

- 4.3. A költségvetési szerv alaptevékenysége:
A magyarországi szlovák nemzetiség történelmének, nyelvének, hitéletének, kultúrájának, hagyományainak gyűjtése, tudományos igényű feldolgozása, publikálása és megőrzése, a hazai szlovákság helyzetét érintő társadalmi folyamatok elemzése, a nemzetiségi nyelvű oktatás, ill. a kulturális élet fejlődésének szakmai támogatása.

Az MSZKI tudományos műhely, továbbképző intézmény, tanácsadó központ szerepét látja el a magyarországi szlovákság életével kapcsolatos történelmi, néprajzi, kulturális és oktatásügyi vonatkozásban. Tevékenysége során együttműködik a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia intézeteivel.

- 4.4. A költségvetési szerv alaptevékenységének kormányzati funkció szerinti megjelölése:

	kormányzati funkciószám	kormányzati funkció megnevezése
1	014040	Társadalomtudományi, humán alapkutatás
2	083020	Könyvkiadás
3	083030	Egyéb kiadói tevékenység
4	085010	Szabadidős tevékenységekkel, sporttal, kultúrával és vallással kapcsolatos alkalmazott kutatás és fejlesztés
5	097010	Oktatáshoz kapcsolódó alkalmazott kutatás és fejlesztés

- 4.5. A költségvetési szerv illetékessége, működési területe: országos.

5. A költségvetési szerv szervezete és működése

- 5.1. A költségvetési szerv vezetőjének megbízási rendje: A költségvetési szerv mindenkor vezetőjét az Országos Szlovák Önkormányzat Közgyűlése (a továbbiakban „Közgyűlés”) a Közgyűlés elnöke (a továbbiakban: elnök) javaslata alapján, nyilvános pályázati eljárás lefolytatását követően, a Közgyűlés választja határozott, öt éves időtartamra.

A vezető tekintetében – a felmentés esetét kivéve – az elnök gyakorolja a munkáltatói jogokat. A felmentés jogát a Közgyűlés gyakorolja.

- 5.2. A költségvetési szervnél alkalmazásban álló személyek jogviszonya:

	foglalkoztatási jogviszony	jogviszonyt szabályozó jogszabály
1	munkaviszony	a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény

2	közalkalmazotti jogviszony	a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény
3	közfoglalkoztatási jogviszony	a közfoglalkoztatási jogviszonyban állókra a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény és a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény („Sztv.”)
4	megbízási jogviszony	a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény

6. Záró rendelkezés

Jelen alapító okiratot 2016. január 01. napjától kell alkalmazni, ezzel egyidejűleg a költségvetési szerv 2014. május 14. napján kelt 390-2/2014 okiratszámú alapító okiratot visszavonom.

Kelt: Budapest, 2015. szeptember 22.

Az állambáztartásról szóló törvény végrehajtásáról szóló 368/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet 5. § (4) bekezdése alapján a Magyar Államkincstár nevében igazolom, hogy jelen alapító okirat módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövege megfelel az alapító okiratnak a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2016. november 29. napján kelt, 2017. január 01. napjától alkalmazandó 456-2/2016 okiratszámú módosító okirattal végrehajtott módosítása szerinti tartalmának.

Kelt: Budapest, 2016. december 14.

[Handwritten signature]
Magyar Államkincstár

A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK KUTATÓINTÉZETÉNEK SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA

A Szervezeti Működési Szabályzatot (a továbbiakban „SZMSZ”) az Országos Szlovák Önkormányzat (a továbbiakban „OSZÓ”) Szervezeti és Működési Szabályzatával, valamint más jogszabályokkal összhangban kell értelmezni.

1.

Az SZMSZ hatálya és tagozódása

- (1) Az SZMSZ hatálya kiterjed
 - (i) a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetére (a továbbiakban „Kutatóintézet”), mint költségvetési intézményre,
 - (ii) a Kutatóintézettel együttműködő oktatókra, tudományos kutatókra és alkalmazottakra,
 - (iii) a Kutatóintézettel szerződésben álló személyekre.
- (2) Az SZMSZ-t az OSZÓ Közgyűlése határozatban fogadja el. Az SZMSZ elfogadásához minősített többség szükséges.
- (3) Az SZMSZ módosítását kezdeményezheti az OSZÓ Elnöke, az OSZÓ Közgyűlése bármely bizottsága, a Kutatóintézet igazgatója, az OSZÓ Hivatalvezetője. Az SZMSZ módosításához minősített többség szükséges.
- (4) Az SZMSZ-szel összhangban kell állnia a Kutatóintézetben alkotott valamennyi szabályzatnak, nyilatkozatnak és intézkedésnek.

2.

A Kutatóintézet

- (1) A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetét a Közgyűlés az OSZÓ 27/2001. (V.09.) számú KGY határozata alapján vette át.
- (2) Az OSZÓ Kutatóintézete önállóan működő költségvetési szerv. Pénzügyi és gazdasági feladatait az irányító szerv által jóváhagyott megállapodás alapján az Országos Szlovák Önkormányzat Hivatala látja el.
- (3) A Kutatóintézet
 - a) Elnevezése: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
Rövidített elnevezése: MSZKI
Szlovák nyelven: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
Szlovák elnevezés rövidítése: VÚSM
 - b) Irányító szerve: Országos Szlovák Önkormányzat
 - c) Székhelye: 5600 Békéscsaba, Szabó Dezső u. 40-42.
 - d) Törzskönyvi azonosító száma: 598075
 - e) Alapításának dátuma: 2001. 05. 09.

- f) Alapító okiratának száma 456-1/2016, kelte 2016. december 14.
g) bélyegzője: kör alakú az intézmény szlovák és magyar nyelvű elnevezésével és középen a címerével

3.

A Kutatóintézet feladatai

(1) A Kutatóintézet közfeladata:

A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. Törvény alapján a magyarországi szlovák nemzetiség kulturális autonómiájának megteremtése és megőrzése.

(2) A Kutatóintézet alaptevékenysége:

A magyarországi szlovák nemzetiség történelmének, nyelvének, hitéletének, kultúrájának, hagyományainak gyűjtése, tudományos igényű feldolgozása, publikálása és megőrzése, a hazai szlovákság helyzetét érintő társadalmi folyamatok elemzése, a nemzetiségi nyelvű oktatás, ill. a kulturális élet fejlődésének szakmai támogatása.

Az Intézet tudományos műhely, továbbképző intézmény, tanácsadó központ szerepét látja el a magyarországi szlovákság életével kapcsolatos történelmi, néprajzi, kulturális és oktatásügyi vonatkozásban. Tevékenysége során együttműködik a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia intézeteivel.

Államháztartási szakágazati besorolása:

722000 Társadalomtudományi humán kutatás, fejlesztés

Az alaptevékenysége kormányzati funkció szerinti megjelölése:

014040 Társadalomtudományi, humán alapkutatás

083020 Könyvkiadás

083030 Egyéb kiadói tevékenység

085010 Szabadidős tevékenységekkel, sporttal, kultúrával és vallással kapcsolatos alkalmazott kutatás és fejlesztés

097101 Oktatáshoz kapcsolódó alkalmazott kutatás és fejlesztés

(3) A Kutatóintézet vállalt feladatai:

- a) a kutatók és munkatársak kutatómunkájának összehangolása,
- b) a kutatási tevékenység hatékonyabbá tétele, mind a szellemi kapacitás, mind az infrastruktúra területén,
- c) a kutatás egységes megjelenítése és képviselete a hazai és nemzetközi tudományos szervezetekben és rendezvényeken,
- d) a meglévő kutatási eszközpark gazdaságosabb kihasználása, az eszközpark fejlesztése, új eszközpark kiépítése,
- e) a hazai és nemzetközi pályázatokban való hatékonyabb részvétel elősegítése,
- f) nemzetközi kapcsolatok kiépítése és fejlesztése,
- g) a hazai és szlovákiai egyetemekkel való szervezett kapcsolattartás, közös kutatómunkák és pályázatok koordinálása,
- h) a doktoranduszképzésben való egységes és hatékony részvétel, a doktoranduszok kutatómunkájának támogatása, a szellemi és infrastrukturális kutatói háttér biztosítása.

- (4) A Kutatóintézet a feladatait az alkalmazott munkatársak, csatlakozó oktatók és tudományos kutatók együttműködésében látja el.
- (5) A Kutatóintézet költségterítéses szolgáltatásként, illetőleg vállalkozási tevékenységként külső megbízók számára kutatási, fejlesztő, szaktanácsadó, szolgáltató, szakértési és egyéb feladatokat láthat el.

4.

A Kutatóintézet anyagi forrásai

- (1) A Kutatóintézet 3. §-ban foglalt feladatainak ellátásához szükséges alapvető anyagi feltételeket az OSZÖ, másrésztől saját források (pályázatok) útján biztosítja.
- (2) A mindenkor érvényes költségvetési törvényben az Országos Szlovák Önkormányzat számára megállapított általános működési támogatás keretein belül az Országos Szlovák Önkormányzat Közgyűlése által, a költségvetésben megállapított összeg.
- (3) A Kutatóintézetben folyó kutatások országos hatáskörű szerv által kezelt más előirányzatról is támogathatók.
- (4) Az említett források Kutatóintézeten belüli felhasználásáról - a vonatkozó jogszabályok és belső szabályok, szabályzatok rendelkeznek.
- (5) A Kutatóintézet ellenérték fejében vállalkozási (szerződéses) munkát is végezhet.
- (6) A Kutatóintézet pályázaton és egyéb forrásból szerzett tárgyi eszközeivel hozzájárul az infrastruktúrájának fejlesztéséhez.

5.

Együttműködés más intézményekkel

- (1) A Kutatóintézet feladatai ellátása körében tartósan, vagy eseti feladatra szervezeten (pl. pályázatokban) együttműködhet más hazai és külföldi intézményekkel (tudományos kutató, fejlesztő, oktató intézményekkel stb.).
- (2) A Kutatóintézet külső intézményekkel történő együttműködésének feltételrendszerét szerződésben rögzíti.
- (3) Az OSZÖ Hivatalával történő együttműködés szabályait szerződésben kell rögzíteni.

6.

A Kutatóintézet szervezeti felépítése

- (1) A Kutatóintézet személyi állományát kutatók és más alkalmazottak alkotják. Az alkalmazottak a munkaszerződésüknek, illetve a munkaköri leírásuknak megfelelően végzik munkájukat.

- (2) A Kutatóintézet statisztikai állományi létszáma 5 fő.
- (3) Kutató dolgozhat megbízási szerződés alapján, illetve vállalkozóként is. Ebben az esetben a szerződés tartalmazza a munkavégzés feltételeit.
- (4) A Kutatóintézet vezetőjét az Országos Szlovák Önkormányzat Közgyűlése a Közgyűlés elnöke javaslata alapján, nyilvános pályázati eljárás lefolytatását követően, a Közgyűlés választja határozott, öt éves időtartamra. A vezető tekintetében – a felmentés esetét kivéve – az elnök gyakorolja a munkáltatói jogokat. A felmentés jogát a Közgyűlés gyakorolja.
- (5) A Kutatóintézet tudományos munkájának – véleményező jogú - és tanácsadó testülete a Kutatóintézet Tudományos Tanácsa. A Tudományos Tanács a működési rendjét maga alkotja meg. A tudományos tanácsba az OSZÖ Közgyűlése delegálja a tagokat

7.

A Kutatóintézet működése

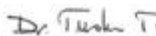
- (1) Az igazgató feladata és hatásköre:
- a) a Kutatóintézet törvényes képviselője,
 - b) a Kutatóintézetben folyó tudományos kutatási és gazdasági tevékenység irányítása, összehangolása, ellenőrzése,
 - c) a Kutatóintézet rendelkezésére álló források feletti - jogszabályok és szabályzatok szerinti - rendelkezés,
 - d) a Kutatóintézet fejlesztési tervének összeállítása, a jóváhagyott terv végrehajtásának megszervezése,
 - e) a Kutatóintézet hazai és nemzetközi kapcsolatainak irányítása,
 - f) a Tudományos Tanács vezetésével kapcsolatoesteendőkéllátása vagyis a tanácsülések összehívása, a Tanács döntéseinek előkészítése és a határozatok végrehajtásának biztosítása,
 - g) eljárás mindazon ügyekben, amelyeket jogszabály, szabályzat a hatáskörébe utal.

8.

Zárórendekezesek

A jelen SZMSZ-t az OSZÖ Közgyűlése 97/2019 (IX.24.) OSZÖ KGY sz. határozatával fogadta el.

Budapest, 2019. szeptember 24.

Dr. Tüska Tünde
igazgató

Hollerné Racskó Erzsébet
elnök

Výpis zo zápisnice Valného zhromaždenia Celoštátnej slovenskej samosprávy zo dňa 13. dec. 2000

Kivonat az Országos Szlovák Önkormányzat Közgyűlésének 2000. december 13-án tartott üléséről

24/2000 (12.13.) sz. határozat

Kívánja-e az OSZÖ Közgyűlése a békéscsabai Szlovák Kutatóintézet átvételét deklarálni a Magyarországi Szlovákok Szövetségétől, meghatalmazza-e a Közgyűlés az OSZÖ-t az intézmény átvételéhez szükséges jogi, anyagi és adminisztratív kérdések kidolgozásával a következő Közgyűlésre, valamint az alapító okirat módosításával?

Szavazás: igen 49, nem 0, tartózkodott 1 (elfogadva)

Fuzik János
elnök

Výpis zo zápisnice Valného zhromaždenia Celoštátnej slovenskej samosprávy zo dňa 9. máj 2001

Kivonat az Országos Szlovák Önkormányzat Közgyűlésének 2001. május 9-én tartott üléséről

27/2001 (05.09.) sz. határozata:

Az Országos Szlovák Önkormányzat Közgyűlése elfogadja a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete Alapító Okiratát.

Szavazás: igen 43, nem 0, tartózkodott 0 (elfogadva)

Fuzik János
elnök

Príloha č. 4: Vedecké konferencie, sympóziá

1. *275 rokov v Békešskej Čabe – 275 év Békéscsabán*
15. – 16. máj 1993, Békešská Čaba (Békéscsaba)
2. *250 rokov v Slovenskom Komlóši – 250 év Tótkomlóson*
16. – 17. máj 1996, Slovenský Komlós (Tótkomlós)
3. Odborná konferencia pri príležitosti 10. výročia orosláňskeho slovenského pamiatkového domu – Tudományos konferencia az oroslányi szlovák emlékház 10. évfordulójára
11. október 1997, Oroszlán (Oroszlány)
4. *275 rokov v Sarvaši – 275 év Szarvason*
16. – 17. október 1997, Sarvaš (Szarvas)
5. *275 rokov v Poľnom Berinčoku – 275 év Mezőberényben*
2. októbra 1998, Poľný Berinčok (Mezőberény)
6. *275. výročie znovuzaloženia dediny Čerňa – Ünnepség Bakonycsernye község újrateremtésének 275. évfordulója alkalmából*
28. máj 1999, Čerňa (Bakonycsernye)
7. *Sympóziium o pilíšskych Slovákoch organizované pri príležitosti 300. výročia založenia Čívu Slovákmí – Szimpóziium a pilisi szlovákokról Piliscsév szlovákok által történt alapításának 300. évfordulója alkalmából*
15. – 16. október 1999, Čív (Piliscsév)
8. *Vedecká konferencia pri príležitosti 300. výročia usadenia sa Slovákov v Oroszláni – Tudományos konferencia a szlovákok Oroszlányba településének 300. évfordulójára*
8. – 9. september 2001, Oroszlán (Oroszlány)
9. *Slovenčina v menšinovom prostredí – medzinárodná vedecká konferencia VÚSM*
A szlovák nyelv kisebbségi környezetben – Az MSZKI nemzetközi tudományos konferenciája
17. október 2003, Békešská Čaba (Békéscsaba)
10. *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku – jubilejná medzinárodná vedecká konferencia pri príležitosti 15. výročia založenia VÚSM*
A magyarországi szlovákok kultúrája, nyelve és történelme – jubileumi nemzetközi tudományos konferencia a MSZKI megalakulásának 15. évfordulója alkalmából
14. – 15. október 2005, Budapešť (Budapest)

11. *Slovenčina v menšinovom prostredí II.* – Medzinárodná vedecká konferencia VÚSM
A szlovák nyelv kisebbségi környezetben II. – Az MSZKI nemzetközi tudományos konferenciája
17. – 18. október 2007, Békeeská Čaba (Békéscsaba)
12. *Identita, história a kultúra, Dejiny Slovákov na Dolnej zemi – Identitás, történelem és kultúra – Az alföldi szlovákok történelme*
11. – 12. november 2010, Budapest (Budapest)
13. *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí – Szlovák nyelv és kultúra kisebbségi környezetben*
15. – 16. november 2012, Békeeská Čaba (Békéscsaba)
14. *Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí – A kisebbségek szellemi és szociális kultúrája többségi környezetben*
9. – 10. október 2014, Békeeská Čaba (Békéscsaba)
15. *Etnokonfesionalita na Dolnej zemi – Konfesionalna identita verzus národná identita*
Etnokonfeszionalitás az Alföldön – Konfeszionalis identitás verzus nemzeti identitás
11. – 12. november 2016, Budapest (Budapest)
16. *„Mať volá?“ Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946 – 1948 a jej následky na ľudské osudy – Csehszlovák–magyar lakosságcsere 1946–48 és annak hatása az emberi sorsokra*
12. – 13. október 2017, Békeeská Čaba (Békéscsaba)
17. *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte – A magyarországi szlovákok kutatása interdiszciplináris kontextusban*
13. – 14. február 2020, Békeeská Čaba (Békéscsaba)

Vedecké a odborné podujatia v spolupráci

1. *Vedecká činnosť Slovákov v Maďarsku.* Medzinárodný seminár.
18. november 2004, Bratislava. *Partneri:* Dom zahraničných Slovákov v Bratislave, Slovenské národné múzeum v Bratislave, Celoštátna slovenská samospráva, Múzeum Mihálya Munkácsyho
2. Jubilantské podujatie, konferencia a vedecká konferencia študentov organizovaná pri príležitosti 100. výročia narodenia evanjelického farára, historika, etnografa Júliusa Dedinského. 4. – 6. a 24. marec 2005, Békeeská Čaba. *Partneri:* Dom slovenskej kultúry, Múzeum Mihálya Munkácsyho a evanjelická cirkev

3. Konferencia Segedínskej národopisnej akademickej komisie. 15. november 2006, Békešská Čaba. *Partner*: Múzeum Mihálya Munkácsyho
4. *Analytické sondy do textu 3. Filológia v 3. tisícročí – jej vyhlídky a smerovanie* Konferencia. 13. september 2007, Banská Bystrica. *Partner*: Katedra slovakistiky Filologickej fakulty UMB
5. Slávnostné podujatie a spomienkové vedecké zasadnutie evanjelickej cirkvi usporiadané pri príležitosti 200. výročia polozenia kameňa Veľkého evanjelického chrámu v Békešskej Čabe – 6. – 7. október 2007, Békešská Čaba. *Partner*: Čabianska evanjelická cirkev
6. Workshop pod názvom *Etnická stabilita – etnické zmeny*. 10. – 11. apríl 2008, Šamorín (Somorja)
7. Workshop Fórum inštitút pre výskum menšín a 29. – 30. september 2008, Budapešť. *Partner*: Slovenský inštitút v Budapešti (Budapest)
8. Projekt V4 pod názvom *Vyučovanie materinského jazyka a dvojjazyčná situácia Slovákov v Srbsku, Maďarsku, Rumunsku, Česku a v Poľsku*. 15. – 16. máj 2008, Báčsky Petrovec. *Partner*: Asociácia slovenských pedagógov Báčsky Petrovec
9. Pamätné zasadnutie na počesť Michala Žilinského. 11. november 2008, Békešská Čaba. *Partner*: Spolok ochranárov mesta
10. Spoločná prezentácia s Fórum inštitútom pre výskum menšín: Menšiny pod drobnohľadom výskumníkov. 11. máj 2010, Budapešť. *Partner*: Slovenský inštitút v Budapešti
11. Slovensko-maďarský seminár o výskume slovenských osobných mien. 17. máj 2010, Bratislava. *Partneri*: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Matica slovenská
12. Prezentácia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pri príležitosti 20. výročia jeho založenia. 7. október 2010 Martin. *Partneri*: Slovenská národná knižnica, Matica slovenská
13. Prezentácia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pri príležitosti 20. výročia jeho založenia. 26. október 2010, Bratislava – Petržalka. *Partner*: Pedagogická knižnica v Bratislave
14. Vedecké sympóziu 200. výročia narodenia Ľudovíta Štúra prebiehalo pod názvom *Ľudovít Štúr – v zrkadle maďarskej historiografie*. 15. september 2015, Budapešť – *Salón Korridor*. *Partner*: Slovenský inštitút v Budapešti. Séria Salónu Korridor – v období 2015 – 2017.

Príloha č. 5: Slovenské zberateľské a výskumné tábory v chronologickom poradí

1.	1977	Banka, Agárd, Horné Peťany, Novohrad (Bánk, Ósagárd, Felsőpetény, Nógrád)	Novohradská župa
2.	1978	Častá, Sudice, Patvarec, Šámšon (Csesztve, Szügy, Patvarc, Sámsonháza)	Novohradská župa
3.	1979	Malý Kereš (Kiskőrös)	Báčsko-malokunská župa
4.	1980	Šára (Dabas-Sári)	Peštianska župa
5.	1981	Tatabánya, Séleš, Bánhida, Tardoš (Tatabánya, Vértesszőlős, Bánhida, Tardosbánya)	Komárňansko- ostrihomská župa
6.	1982	Čuvár, Ďurka, Pišpek, Jača (Csővár, Galgagyörk, Püspökhatvan, Acsa)	Peštianska župa
7.	1983	Vácrátót, Maglód, Sára, Čemer (Dabas-Sári, Csömör)	Peštianska župa
8.	1984	Čerňa, Jášč, Capár (Bakonycsernye, Jásd, Szápár)	Vesprémska župa
9.	1985	Sarvaš (Szarvas)	Békešská župa
10.	1986	Bañačka, Fizér, Vágašská Huta, Veľká Huta (Rudabányácska, Füžér, Vágáshuta, Nagyhuta)	Boršodsko-abovsko- zemplínska župa
11.	1987	Alkár – Horná Huta – Fiskális Huta (Mátraszentimre, Mátraszentistván, Mátraszentlászló)	Hevešská župa
12.	1989	Santov (Pilisszántó)	Peštianska župa
13.	1990	Santov (Pilisszántó)	Peštianska župa
14.	1991	Pol'ný Berinčok (Mezőberény)	Békešská župa
15.	1992	Slovenský Komlós (Tótkomlós)	Békešská župa
16.	1993	Nová Huta (Bükkszentkereszt)	Boršodsko-abovsko- zemplínska župa
17.	1994	Békešská Čaba (Békéscsaba)	Békešská župa
18.	1995	Malý Kereš (Kiskőrös)	Báčsko-malokunská župa
19.	1996	Sarvaš (Szarvas)	Békešská župa
20.	1997	Békešská Čaba–Vinice, Jamina (Békéscsaba – Erzsébethely, Jamina)	Békešská župa

21.	1998	Šóškút, Tárnok (Sóskút, Tárnok)	Peštianska župa
22.	1999	Čemer (Csömör)	Peštianska župa
23.	2000	Banka (Bánk)	Novohradská župa
24.	2001	Kestúc (Kesztlőc)	Komárňansko- ostrihomská župa
25.	2002	Baňačka, Dolný Regmec (Sátoraljajhely-Rudabányácska, Alsóregmec)	Boršodsko-abovsko- zemplínska župa
26.	2003	Ambróz, Albert, Pitvaros (Ambrózfalva, Csanádalberti, Pitvaros)	Čongrádska župa
27.	2004	Šámšon, Lucina (Sámsonháza, Lucfalva)	Novohradská župa
28.	2005	Čerňa, Jášč, Capár, Eška (Bakonycernye, Jásd, Szápár, Öskü)	Vesprémska župa
29.	2006	Veľký Bánhedeš (Nagybánhegyes)	Békešská župa
30.	2008	Békešská Čaba (Békéscsaba)	Békešská župa
31.	2009	Senvaclav (Piliszentlászló)	Peštianska župa
32.	2011	Dabaš-Šáry (Dabas-Sári)	Peštianska župa
33.	2013	Veňarec (Vanyarc)	Novohradská župa
34.	2015	Dunaed'ház (Dunaegyháza)	Báčsko-malokunská župa
35.	2017	Tardoš (Tardos), Bánhid(a), Síleš (Vértesszőlős)	Komárňansko- ostrihomská župa
36.	2019	Čív (Piliscsév)	Komárňansko- ostrihomská župa

Príloha č. 6: **Študentské vedecké súťaže**

1. *Zo školských lavíc do života*. 2003. Békešská Čaba / Békéscsaba
2. *Zo školských lavíc do života II*. 2006. Békešská Čaba
3. *Alma mater*. 2009. Nové Mesto pod Šiatrom / Sátoraljaújhely
4. *Ja a moji predkovia*. 2004. Sarvaš / Szarvas
5. *Ja a moji predkovia II*. 2007. Sarvaš
6. *Ja a moji predkovia III*. 2010. Slovenský Komlós / Tótkomlós
7. *Živý odkaz osobností zašlých čias*. 2005. Békešská Čaba
8. *Živý odkaz osobností zašlých čias II*. 2008. Budapešť
9. *Živý odkaz osobností zašlých čias III. / „Staviteľské pamätihodnosti Slovákov v Maďarsku“* 2011. Békešská Čaba
10. *Spoločenský život Slovákov v Maďarsku*. 2012. Sarvaš. V spolupráci so Slovenským pedagogickým metodickým centrom CSSM
11. *Pátranie po predkoch – Dejiny mojej rodiny* 2013. Békešská Čaba
12. *Slovenské samosprávy a ich aktivity – k 20. výročiu založenia národnostných samospráv v Maďarsku*. 2014. Budapešť
13. *Čo prezrádzajú rodinné albumy / Možnosti používania slovenského jazyka v mojom okolí*. 2016. Nové Mesto pod Šiatrom
14. *Významné historické udalosti 20. storočia v mojej rodine – Subjektívna história / Kapitoly zo života Slovákov v Maďarsku*. 2018. Slovenský Komlós
15. *Môj slovenský svet*. 2020. Nové Mesto pod Šiatrom

2011

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Békešská Čaba – DSK	23. febr.	Szabó Gilinger Eszter	Nyelvi látképek és nyelvi kisebbségek Európában (Prednáška odznela v maďarčine)	Uhrin Erzsébet
Veľký Bánhedeš – Kultúrny dom	4. apríl	Ondrej Krupa	Slovenské poverové zvyky a obyčaje v Békešskej a historickej Čanádskej župe	Jolana Pepová
Budapešť – Slovenská zákl. škola a gymn. (knižnica)	17. máj	Mária Homišinová	Materinský jazyk Slovákov v Maďarsku ako dôležitý etnoidentifikačný ukazovateľ	Anna Kováčová
Békešská Čaba – DSK	5. okt.	Miroslav Kmeť	Zaujímavosti z dolnozemskej historiografie	Tünde Tušková
Slovenská škola – Békešská Č.	14. okt.	Peter Chrastina	Vnímanie krajiny v minulosti – historická krajina slovenskej enklávy Békešská Čaba	Edita Pečeňová
Budapešť – Lutherov dvor	14. nov.	József Demmel	Hranice identity. Životná dráha Štefana Jančoviča a Jozefa Viktorína na priesečníku slovenských a maďarských dejín	Anna Kováčová
Budapešť – Lutherov dvor	29. nov.	Anna Kováčová	Fragmentsy z denníka ev. kaplána F. F. Ruppeldta	Anna Divičanová
Sarvaš – Vernosť	6. dec.	Peter Chrastina	Geografia a geopolitika karpatskej kotliny od prelomu letopočtov do roku 1000.	Tibor Mótyan

¹⁵ V rokoch 2002 – 2010 odznelo v sérii spolu 71 prednášok (pozri bližšie Divičanová – Uhrinová, 2005, s. 313 – 316; Uhrinová ed., 2010, s. 81 – 85).

2012

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Veľký Bánhedeš – Kultúrny dom	15. okt.	Alžbeta Uhrinová	VÚSM a Veľký Bánhedeš	Jolana Pepová
Budapešť – Slovenská zákl. škola a gymn. (knížnica)	9. nov.	József Demmel	Zaujímavosti z korešpondencie L. Štúra	Anna Kováčová
Čív	14. nov.	Mária Jurkovičová	Zmeny slovenských kalendárnych zvykov v Číve a Kestúci	Anna Kováčová
Békešská Čaba Slovenská zákl. škola a gymn.	11. dec.	József Demmel	Zaujímavosti z korešpondencie L. Štúra	Michal Lászik

2013

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Budapešť – Slovenská národnostná samospráva XII. obvod	12. nov.	Alžbeta Uhrinová	Používanie slovenského jazyka v Maďarsku v súčasnosti	Michal Hrivnák
Slovenský Komlós	5. dec.	Tünde Tušková	O Transociu	Zuzana Lauková

2014

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Békešská Čaba – DSK	4. jún	Milina Sklabinská, Katarína Mosnáková	Slováci v Srbsku z aspektu kultúry	Anna Kováčová

2014

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Békešská Čaba – DSK	8. okt.	Mojmír Benža, Daniela Kusendová, Juraj Majo	Predstavenie Historického atlasu ev. cirkvi a. v. na Slovensku	Anna Kováčová
Békešská Čaba Szabó D. u. 40. VÚSM	12. nov.	Uhrin Erzsébet	Az intézetünk helye Békéscsabán – Miesto nášho ústavu v B. Čabe (spolu s Ochránarmi mesta)	Tuska Tünde
Békešská Čaba – Slov. škola	18. nov.	Katarína Gajdošová	Slovenský národný korpus	Alžbeta Uhrinová
Békešská Čaba – DSK	27. nov.	József Demmel	A kettős identitás ára Szeberényiek Békéscsabán – Szeberényiovcí na Čabe	Michal Lászik Ádám Erdész

2017

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Katedra slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity	4. apríl	Iveta Valentová Renáta Ondrejková	Projekty Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave L. Štúra SAV SAUS a časopis Slovenčinár	Tünde Tušková
Békešská Čaba – DSK	29. máj	Martin Ološtiak Lucia Ološtiaková	Prešovská slovakistická lexikografia Neologizmy v slovenčine z pohľadu teórie lexikálnej motivácie	Tünde Tušková Stanislava Spáčilová
Čív – Kultúrny dom	1. jún	József Demmel	Slovenský kňaz, maďarský historik: Ludovít Haan Szlovák lelkész, magyar történész: Haan Lajos (Prenáška odznela v maďarčine)	Anna Kováčová

2017

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Šárišáp – Kultúrny dom	13. okt.	Anna Kováčová	Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948 / „Mat' volá!“ – československá propaganda k presídleniu sa Slovákov aj zo Šárišápu Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere (1946–48) / „Hív az anyaföld!” – a sárisápi szlovákok áttelepülése kapcsán kifejtett csehszlovák propaganda. (Přednáška odznela v maďarčine)	–
Békešská Čaba – Univerzita Sv. Štefana	28. sept.	Uhrin Erzsébet	Szlovák-magyar tudományos együttműködések Békéscsabán (Přednáška odznela v maďarčine)	Máthé Ilona

2018

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Békešská Čaba – DSK	11. jan.	Ondrej Mihál'	Kultúrny, spoločenský a náboženský život Slovákov v Kanade a ľudová kultúra vo Vojvodine	Anna Kováčová
Békešská Čaba – DSK	12. apríl	Ladislav György	Slovenský jazyk vo Veľkom Krtíši	Tünde Tušková
Stará Huta	05. okt.	Eva Császáriová	Proces pomadžarčovania priezvisk v troch slovenských Hutách v Bukovom pohor	Tünde Tušková
Šámšonház	07. okt.	József Demmel	Haanovci a Šámšonház	Kristína Szudová
Slovenský Komlós – knižnica	14. nov.	Ján Chlebnický	Čo prezrádzajú komlóšske slovenské rodinné mená?	Kristína Szudová
Békešská Čaba – DSK	28. nov.	Juraj Rágyanszki	Liturgia – Bibličtina v kruhu slovenských evanjelikov	József Demmel

Miesto	Čas	Prednášajúci	Názov prednášky	Moderátor
Békešská Čaba – DSK	28. febr.	Alžbeta Uhrinová	Účast' Slovákov na oslavách pri príležitosti 300. výročia Békešskej Čaby	Tünde Tušková
Mlynky – Stredisko piliárskych Slovákov	3. máj	Júlia Szabóová Marloková	Mlynčianske slovenské nárečie	Juraj Rágyanszki
Dom národností v Zugló	13. jún	Anna Ištvánová	Anton Straka v Budapešti	Juraj Rágyanszki
Sarvaš – Vernosť	19. nov.	Erika Brtáňová	Daniel Boczkó	Juraj Rágyanszki

Skratky: DSK – Dom slovenskej kultúry, SAUS – Slovenská asociácia učiteľov slovenčiny.

Poznámka

V rokoch 2011 – 2019 odznelo **39**, celkovo od roku 2002 sa realizovalo **110** prednášok.

Boli roky, keď sa prednášky *Z pohľadu vedy* prelínali, boli to vlastne prezentácie.

Príloha č. 8: Pracovné kontakty, zahraničné partnerské inštitúcie

SLOVENSKO:

- ▶ Slovenská akadémia vied (SAV)
- ▶ Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
- ▶ Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
Spoločenskovedný ústav SAV Košice
- ▶ Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
- ▶ Historický ústav SAV
- ▶ Ústav slovenskej literatúry SAV
- ▶ Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave,
Katedra slovenského jazyka
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Katedra etnológie a muzeológie

- ▶ Filozofická fakulta Univerzity Filozofa Konštantína v Nitre,
Katedra manažmentu kultúry a turizmu
- ▶ Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Katedra histórie
- ▶ Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
- ▶ Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave,
Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií
- ▶ Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Komárno,
Katedra slovenského jazyka a literatúry
- ▶ Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí, Bratislava
- ▶ Matica slovenská, Martin
- ▶ Slovenská národná knižnica, Martin
- ▶ Slovenské národné múzeum Bratislava, Martin
- ▶ Fórum inštitút – inštitút pre výskum menšín, záujmové združenie
právnických osôb, Šamorín
- ▶ Dotyk ľudskosti, o. z., Komárno

ČESKÁ REPUBLIKA:

- ▶ Academia Rerum Civilium – Vysoká škola politických a spoločenských
vied, Kutná Hora
- ▶ Filozofická fakulta Univerzita Karlova Praha, Katedra stredoevropských
studíí

RUMUNSKO:

- ▶ Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Kraska, Nadlak
- ▶ Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București,
Departamentul de Filologie Rusă și Slavă (Fakulta cudzích jazykov
a literatúr Univerzity v Bukurešti, oddelenie rusistiky a slavistiky)

SRBSKO:

- ▶ Oddelenia slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade
- ▶ Slovenské vydavateľské centrum v Báčskom Petrovci

Príloha č. 9: Pracovné kontakty, domáci partneri VÚSM

- Výskumný ústav pre etnické a národné menšiny Maďarskej akadémie vied – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
- Jazykovedný ústav, MAV – MTA Nyelvtudományi Intézet
- Historický ústav Filozofického výskumného centra Maďarskej akadémie vied – MTA BTK Történettudományi Intézet
- Katedra slovanských filológií na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti – ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet
- Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Segedínskej univerzity – Szegedi Tudományegyetem Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék
- Knižnica cudzojazyčnej literatúry v Maďarsku, Budapešť – Országos Idegennyelvű Könyvtár, Budapest
- Župná knižnica v Békešskej Čabe – Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba
- Múzeum Mihálya Munkácsyho, Békešská Čaba – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
- Dom slovenskej kultúry, Békešská Čaba – Szlovák Kultúra Háza, Békéscsaba
- Evanjelický archív v Békešskej Čabe – Békéscsabai Evangélikus Gyülekezeti Levéltár
- Slovenské stredné a základné školy
- Inštitúcie Celoštátnej slovenskej samosprávy
- Slovenské samosprávy a civilné organizácie
- Slovenské médiá

Összefoglalás

Mérföldkövek a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete történetében

A tanulmány a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 30 éves történetének jelentős mérföldköveit veszi számba. Áttekinti az intézmény 1990. évi megalapításának körülményeit, a személyi és tárgyi feltételek alakulását, a tudományos és ismeretterjesztő, valamint a kiadói tevékenységet, számba veszi a partnerintézményeket. A múlt fontosabb állomásai mellett az intézet jelen tevékenységét is be kívántuk mutatni. A kutatóintézetben az elmúlt 30 év alatt négy igazgatónő (Gyivicsán Anna, Hornokné Uhrin Erzsébet, Kovács Anna, Tuska Tünde) irányításával – a vezetők kivételével – összesen 10 fő dolgozott, akik önállóan vagy nemzetközi, illetve hazai együttműködésben több tudományos projektet vezettek. Kutatási eredményeiket hazai és külföldi konferenciákon, tudományos folyóiratokban, monográfiákban, konferenciakötetekben ismertették, legtöbbször szlovák és magyar nyelven, de jelentek meg írásaik németül, angolul, románul is. A kutatóintézet a 30 éves évfordulójáig önállóan vagy partnereivel 17 konferenciát szervezett, 85 nyomtatott és két elektronikus könyvet adott ki, de társszervezőként, valamint közreműködőként számos további rendezvény megrendezésében és kiadvány megjelenítésében segédkezett. Az intézmény sajátos kutatási módszerének tekinthetőek a kollektív interdiszciplináris kutatótáborok, melyek nemzetközi részvétellel Magyarország szlovákok lakta településein valósulnak meg. A legutóbbi a 36. volt a sorban. A tudományos ismeretterjesztést is fontos feladatunknak tartjuk, ennek érdekében szervezzük a *Z pohľadu vedy / Tudomány szemszögéből* című előadássorozatot, melynek keretében 2002-től 110 előadás hangzott el. A fiatalok kutatómunka iránti érdeklődésének felkeltését szolgálják a diákkutató versenyek (eddig 15). A kutatóintézet munkáját széles körű hazai és nemzetközi együttműködési hálózat, valamint Tudományos Tanács segíti. Az intézmény alapításakor megfogalmazott célok máig aktuálisak, melyeket – a mai digitális kor modernizációs kihívásainak való megfelelés mellett – továbbra is fő feladatainknak tekintünk.

Summary

Milestones in the History of the Research Institute of Slovaks in Hungary

The study presents the most significant milestones in the 30-year history of the Research Institute of Slovaks in Hungary. It reviews the circumstances of the establishment of the institute in 1990, the development of its personal and material conditions, scientific and educational activities, as well as the publishing activities carried out by the institute and its partner institutions until 2020. In addition to the most important milestones of the past, we also overview the current activities of the institute. Over the past 30 years, under the leadership of four directors (Anna Gyivicsán, Erzsébet Hornokné

Uhrin, Anna Kovács, Tünde Tuska), 10 people worked at the institute, who have led several scientific projects independently or in international or national cooperation. Their research results were presented at national and international conferences, published in scientific journals, monographs and conference volumes, mostly in Slovak and Hungarian languages, but also in German, English and Romanian languages. Until its 30th anniversary, the Research Institute independently or with partners organized 17 conferences, published 85 printed and 2 electronic books, and co-organized a number of additional events and co-published several publications. The interdisciplinary research camps, which are carried out with international participation in the settlements inhabited by Slovaks in Hungary, can be considered as a special research method of the institution. The most recent one was the 36th in line. We also consider the dissemination of scientific knowledge to be the institute's important task. For this purpose a series of lectures entitled "Z pohľadu vedy / From the Perspective of Science" are organized, within this framework 110 lectures have been held since 2002. Student research competitions (15 so far) serve to arouse young people's interest in research. The work of the Research Institute is supported by an extensive national and international cooperation network, as well as by the Scientific Council. The goals set when the institution was founded are still relevant today, which – in addition to meeting the modernization challenges of today's digital age – we still consider to be our main tasks.

Kontakty

doc. Dr. Tünde Tušková, PhD.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Segedínskej univerzity
tuskatunde@yahoo.co.uk

doc. Dr. Alžbeta Uhrinová, PhD., mim. prof.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

uhrinova@index.hu

Laudatio na Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe (najskôr s názvom Slovenský výskumný ústav) sa zrodil pred tridsiatimi rokmi. Bolo to v čase, keď som začínal svoj profesijný život v Békešskej Čabe, a samotná myšlienka vzniku inštitúcie, ktorá by vedecky skúmala minulosť i súčasnosť slovenskej komunity v Maďarsku, sa stala inšpirujúcou aj pre mňa.

Iniciátormi myšlienky založenia výskumného ústavu (na konci roka 1988) boli profesor Matej Šipický z Debrecínskej univerzity, vtedy predseda Zväzu Slovákov v Maďarsku, ďalej Anna Ištvánová, v tom čase podpredsedníčka Zväzu, ako aj profesorka Anna Divičanová z Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti – ktorá aj spolu s etnografom Ondrejom Krupom a vedeckým tajomníkom Jánom Chlebnickým – ako prvá riaditeľka sformulovala ciele ústavu a výskumné oblasti zakotvené v Zakladajúcej listine a Štatúte ústavu. Zo spektra spoločenských a humanitných vied sa ústav profiloval hlavne v oblasti etnológie, histórie, lingvistiky, sociológie, kulturoológie a kultúrnej antropológie. Ústav sa stal príkladom pre vznik podobnej inštitúcie u iných národnostných menšín v Maďarsku.

Každú vedecko-výskumnú inštitúciu charakterizujú jasné predmety výskumu, vyjadrené predovšetkým projektovými aktivitami a publikačnými výstupmi. Okrem výskumu a edičnej činnosti sa však ústav stal tiež vzdelávacím, resp. doškolovacím centrom pre školy (ktoré sú chrbticou prežitia národnostnej minority), ako aj centrom popularizácie vedeckých výstupov o Slovákoch v Maďarsku pre verejnosť (projekt *Z pohľadu vedy*). Pomáhal pri edukácii školskej mládeže napríklad prostredníctvom vypísania a zabezpečenia odborných súťaží, realizácii prednášok, vydaním materiálových publikácií (čítaniek J. Chlebnického a iných), alebo poskytoval organizačný a odborný rámec pre etnologické výskumy cez každoročne organizované národopisné tábory v rôznych lokalitách so slovenským obyvateľstvom. Každú vedeckú inštitúciu prezentuje aj miera jej spolupráce s ďalšími inštitúciami, pretože kreovanie výskumu a vedy prebieha v neustálej kooperácii, komparácii, dokonca i konfrontácii s inými odborníkmi. Tak aj náš ústav uzavrel plodnú spoluprácu s viacerými vedeckými a vzdelávacími platformami doma i v zahraničí.

Zároveň každú takúto inštitúciu reprezentujú nepochybne najviac najmä ľudia – výskumníci a ostatný výskum a chod inštitúcie zabezpečujúci personál (myslím dlhoročné pracovníčky Zuzanu Gulyášovú Kunovacovú a Magdu Laczovú). Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku nikdy netvoril početný kolektív, ale vždy mal šťastie na personálne obsadenie, čoho svedectvom sú publikačné výstupy, desiatky vydaných kníh. Pracovné kolektívy viedli (v chronologickom poradí) riaditeľky Anna Divičanová, Alžbeta Uhrinová Hornoková, Anna Kováčová a v súčasnosti Tünde Tušková. Po celý čas je predsedom vedeckej rady ústavu Matej Šipický.

Dlhoročné výskumy kultúry, kultúrnej histórie a jazyka slovenských enkláv v Maďarsku realizovala Anna Divičanová. Zamerala sa napríklad na dimenzie ľudovej, cirkevnej a vysokej kultúry, na vzťah kultúry majority a minority, na procesy akulturácie, problémy kultúrneho konfliktu a kultúrnych zmien, na vzťah jazyka, kultúry a society atď. Ondrej Krupa vytvoril fenomenálne dielo v oblasti etnológie. Jeho najvýznamnejším výstupom bola trilógia o kalendárnych obyčajach Slovákov v Maďarsku a Rumunsku. Základnému historickému výskumu lokálnej a regionálnej histórie sa venoval Ján Gomboš (ktorý však, žiaľ, priskoro umrel, vo veku, kedy historik práve dozrieva). Neskôr sa historickému výskumu venovali noví pracovníci – József Demmel, autor významných vedeckých monografií zo slovensko-uhorských dejín, a Kristína Estera Szudová. Kultúrnu históriu budapeštianskych Slovákov zásadným spôsobom spracovala Anna Kováčová. Lingvistikou a používaním slovenského jazyka v prostredí Slovákov v Maďarsku sa zaoberali Alžbeta Uhrinová Hornoková a Alexander Ján Tóth. Ďalej v tejto oblasti pokračuje Tünde Tušková, obohaciac výskum aj o literárno-historické témy. V oblasti slovistiky sa vo viacerých projektoch realizovala úzka spolupráca s Máriou Žilákovou z Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti a osobitne v oblasti literárnej vedy s Katarínou Maruzsovou Šebovou zo Segedínu. Podobne i ďalší externí spolupracovníci boli a sú značným prínosom pri práci na rôznych projektoch a úlohách.

Medzi pomyselné vrcholy edičnej produkcie ústavu patria kolektívne diela *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*, *Atlas ľudovej kultúry v Maďarsku*, celý rad zborníkov, Uhrinovej monumentálna bibliografická práca *Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989* či rozsiahla (vyše 500-stranová) kolektívna monografia *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*, pripravená a vydaná po slovensky a po maďarsky z príležitosti 300. výročia osídlenia mesta Slovákami (2018). Nemožno nesúhlasiť s konštatovaním profesorky Anny Divičanovej z príležitosti 10. výročia založenia ústavu, hoci aj s odstupom rokov, že: „...výsledky výskumnej činnosti ústavu sú odkazom, že aj v malých menšinových societach sa vytvárajú hodnoty so všeobecným, tým najširším spoločenským dosahom“. Podľa pani profesorky „výskumy, ktoré prebiehajú v ústave, pomáhajú dotvárať, vyrýsovať obraz o našej roztrúsenej, od seba vzdialene žijúcej národnosti. Z našich výskumov vyviera aj to, že popri regionálnych črtách

slovenskej kultúry je táto kultúra aj nositeľom celoslovenskej kultúry, a to nielen v jazyku, ale aj obsahom“.

Slovenská pospolitosť v Maďarsku môže byť hrdá na svoj výskumný ústav, aký nemajú ani Slováci v Rumunsku či Srbsku. Podľa mojej mienky ide o výnimočnú inštitúciu v prostredí minoritného národnostného spoločenstva, ktorá preukázala svoju životaschopnosť napriek rôznym peripetiám v minulosti (hlavne vo veci financovania), predovšetkým však kreativitu vedecko-výskumnej práce a vedeckú produktivitu, oceňovanú doma v Maďarsku, v blízkom „slovenskom zahraničí“ i na Slovensku. Ja si pokladám za česť byť členom vedeckej rady ústavu – a prajem všetkým pracovníkom Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku do ďalších rokov veľa zdraru, entuziazmu, invencie, pracovných úspechov i spokojnosti v osobnom živote.

prof. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD.

vedúci Centra pre výskum dejín a kultúry dolnozemskej Slovákov
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Pamätná medaila Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí udelená VÚSM

Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí

Za zásluhy o upevňovanie národného povedomia
a kultúrnej identity Slovákov v zahraničí

udeľujem
pamätnú medailu
Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí

**Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku
so sídlom v Békešskej Čabe**

pri príležitosti 30. výročia založenia inštitúcie
za tvorivé vedecké aktivity, vklad do historického,
jazykového a kultúrno-duchovného bádania života
Slovákov v Maďarsku, zásluhy v zveľaďovaní slovenskosti,
ako aj prínos z aspektu historiografie, kulturológie
a ďalších spoločenských vied pre Slovenskú republiku.

Ján Varšo
predseda

Cena Pro Cultura Slovaca udelená kolektívu VÚSM

Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, Nový Sad
Ústav kultúry Slovákov v Maďarsku, Budapešť
a Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku, Nadlak

udelujú
CENU

Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku

za vedecko-výskumnú činnosť v oblasti kultúry dolnozemskej Slovákov
a za dlhoročnú podporu slovenského dolnozemskej umenia a kultúry,
za ich prezentáciu a propagáciu

V Nadlaku 11. septembra 2020

Vladimír Franciety
riaditeľ
Ústavu pre kultúru
vojvodinských Slovákov

Katarína Királyová, PhD
riaditeľka
Ústavu kultúry
Slovákov v Maďarsku

Eudmíla Šomráková
predsedníčka
Kultúrnej a vedeckej spoločnosti
Ivana Krasku

ŠTÚDIE
TANULMÁNYOK
STUDIES

B

História

•

Történelem

•

History

Slováci v Maďarsku a Maďari na Slovensku vo výmene obyvateľstva

Problematika starých a chorých¹

ŠTEFAN ŠUTAJ

Vo víre výmeny obyvateľstva

Výmena obyvateľstva je historická udalosť, ktorá sa významným spôsobom prejavila v slovensko-maďarských vzťahoch aj živote Slovákov a Maďarov. Od dominantnej tézy budovať národný štát Čechov a Slovákov sa odvíjala druhá základná premisa československej politiky, zbaviť sa Nemcov a Maďarov. Kľúčovým riešením vysporiadania sa s Maďarmi na Slovensku sa stala výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Táto myšlienka sa spojila so snahou o návrat krajanov zo zahraničia, čo sa netýkalo iba Slovákov v Maďarsku.²

V politickom bludisku významných téz, teórií a koncepcií, medzinárodnopolitických a vnútropolitických aspektov riešenia slovensko-maďarských vzťahov v povojnovom období stál na konci reťazca ČLOVEK – Slovák a Maďar. Väčšinou uvedomelý, vnímajúci svoju etnicitu, ale aj človek, ktorému nebolo celkom jasné či je Slovák alebo Maďar. Človek, ktorý možno ani neuvažoval o tom, či je Slovák alebo Maďar. Lebo jeho etnické korene boli rôznorodé, status bilingválny, miesto narodenia občas nekorešpondujúce s deklarovanou štátnou príslušnosťou alebo prezentovanou etnicitou. Samotná jeho identita bola narušovaná či spochybňovaná. Sťahovali sa Slováci, ktorí nevedeli po slovensky, aj Maďari, ktorí sa hlásili k reslovakizácii. Dobrým príkladom takejto identity, boli ľudia hlásiaci sa ku „košickej národnosti“, ktorá iritovala maďarské, slovenské aj komunistické aj nekomunistické „elity“ (Šutaj, 2019).

¹ Práca je výsledkom projektu VEGA č. 1/0316/19 Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – fakty a historické súvislosti v domácej a európskej politike.

² Samotnej výmene obyvateľstva som sa podrobne venoval na konferencii v Békešskej Čabe v predchádzajúcom období a práca vyšla Šutaj, Štefan: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v kontexte formovania povojnovej Európy. In: M. Žiláková – J. Demmel (eds.): „Mať volá?“ Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946 – 1948. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2018, s. 11 – 50; Medzinárodné súvislosti sú zase dôkladne vysvetlené v práci Šutaj, Štefan: Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom. Prešov: Universum 2014. 403 s.

Objektom presídľovacej politiky však boli ľudia. Tí, ktorí sa chceli presídliť (Slováci z Maďarska) a ktorí boli presídľovaní (Maďari zo Slovenska). Podstatné však bolo, že ich sa priamo dotkli všetky okolnosti výmeny obyvateľstva priamo, osobne a nezmazateľne. Slováci v Maďarsku boli objektom presvedčania, kampaní, získavania, im boli adresované sľuby o novom fantastickom živote v novej vlasti (prezentované v starej vlasti), kde ich volala „mat“, ktorú dobre nepoznali, ale „rozprávala“ rovnakou (alebo podobnou) rečou. Na druhej strane boli predmetom výberu, zaraďovania do skupín podľa dôvodu presídlenia (štátna politika, sociálna príslušnosť, majetkové pomery, konfesia... alebo to v akej dedine a v akom regióne žili), či miery previnenia alebo viny stanovenej ľudovým súdom, Maďari, ktorí vo väčšine nechceli opustiť svoje domovy.

Krivdy a neprávosti voči presídlencom

Osobitnou kapitolou slovenskej aj maďarskej historiografie ale aj publicistickej spisby, je téma atrocít a neprávosti, ktoré vykonali obe strany na obyvateľoch tej „našej“ národnosti. České, slovenské aj maďarské archívy sú plné dokumentov o príkoriach a utrpení ľudí, ktorí sa prihlásili, alebo boli štátnymi orgánmi zaradení do výmeny obyvateľstva. Témou slovenskej historiografie bolo predovšetkým to, čo sa dialo v Maďarsku, resp. na arbitrážnom území v rokoch 1938 – 1945. Udalosti po roku 1945 a najmä vo vzťahu k Slovákom, ktorí sa prihlásili na presídlenie na Slovensku, zostali okrem pár výnimiek mimo záujmu historikov. (Paríková, 1999; Sáposová, 2010). To, že miestne maďarské orgány nekonali v rukavičkách, môžeme zdokumentovať množstvom prípadov fyzického násillia, zranení, odnímania živnostenských povolení, koní, dobytky, loveckých pušiek, diskriminovania pri dodávaní osiva, hnojív..., prepúšťania zo zamestnania a psychického nátlaku na tieto skupiny obyvateľstva. Československé orgány, Československá presídľovacia komisia, ale aj československý delegát pri Spojeneckej kontrolnej komisii (SKK) v Budapešti, ktorý vykonával aj konzulárne záležitosti v Maďarsku, na základe mechanizmu dohodnutého v Dohode o prímerí z Maďarskom z 20. januára 1945, ale potom aj schválenej a ratifikovanej Dohode o výmene obyvateľstva, mohli zasahovať na obranu Slovákov v Maďarsku. Aj v Československo-maďarskej zmiešanej komisii (Zmiešaná komisia, ZK) zriadennej na základe Dohody o výmene obyvateľstva (Kacerová, 2018) boli možnosti intervenovať (a platilo to pre obe strany) v záujme trpiacich obyvateľov. Poverníctvo vnútra, jeho VI. odbor prostredníctvom svojich „spravodajcov“ pôsobiacich pri spomínaných inštitúciách v Maďarsku monitorovali starostlivo nielen politickú a hospodársku situáciu v Maďarsku, ale aj problémy miestnych Slovákov. Zdeněk Procházka, vedúci československej delegácie pre rokovanie s maďarskou vládou o výmene obyvateľstva, Daniel Okáli, splnomocnenec československej vlády pre riešenie maďarskej otázky a predseda Československej

presídľovacej komisie (ČsPK), Ján Čech, predseda Osídľovacieho úradu boli kompetentnými osobami, ktoré mali sledovať aj túto stránku pripravovanej a potom prebiehajúcej výmeny.

To, čo sa dialo voči Maďarom na Slovensku po skončení druhej svetovej vojny a osobitne voči skupine obyvateľstva určenej na presídlenie do Maďarska, už dôsledne analyzovali maďarskí historici (Vadkerty, 2002), ale téme sa nevyhýbali ani slovenskí historici, ba venovali sa jej v oveľa väčšej miere ako tomu, čo sa dialo Slovákom v Maďarsku (Šutaj, 1993; Šutaj, 2005). Na obranu záujmov obyvateľstva maďarskej národnosti mohol vystupovať Zmocnenec pre hájenie záujmov maďarských presťahovalcov („Meghatalmazott – az áttelepítendő magyarok érdekvédelmére Csehszlovákiában“). Jeho postavenie bolo osobitné, ale netýkalo sa obyvateľstva, ktoré nebolo určené na výmenu obyvateľstva, nemohol zasahovať ani v prospech osôb, ktoré boli určené na presídlenie ako vojnoví previnilci na základe čl. VIII. Dohody.³ Aj keď oficiálne nemal diplomatické, konzulárne kompetencie, plnil aj úlohy diplomatického zastúpenia v Československu (predkladal napr. memorandá a verbálne nóty). Postavenie Maďarov na Slovensku osobitne sledovala aj Maďarská presídľovacia komisia, prostredníctvom svojich pracovníkov, aj osobitným zhromažďovaním informácií o situácii Maďarov v Československu. Boli to najmä István Hajdu, vládny komisár, Pál Sebestyén, vedúci maďarskej delegácie pre vyjednávanie o výmene obyvateľstva.

Obe vlády využívali diplomatické možnosti, memorandá, verbálne nóty, intervencie v Československo-maďarskej zmiešanej komisii pre výmenu obyvateľstva, aj priame rokovania medzi štátnymi reprezentáciami oboch štátov, či medzinárodné rokovania v súvislosti s mierovou konferenciou v Paríži, aby sa domáhali ochrany a spravodlivosti pre Slovákov v Maďarsku a Maďarov na Slovensku.

Napriek uvedenému, miera, s akou sa oba štáty a ich výkonné a represívne zložky podieľali na potláčaní tých druhých je „alarmujúca“. Na druhej strane pokora a odhodlanosť, s ktorou obyvateľstvo na oboch stranách znášalo príkoria, ktoré sprevádzali výmenu obyvateľstva a migračné pohyby obyvateľstva na oboch stranách hraníc boli „šokujúce“. Uvedomujeme si to o to viac, že po sedemdesiatich rokoch, tieto aspekty výmeny, prekryté najdôležitejšou politickou líniou výmeny, upadli do zabudnutia. Súčasné výskumy výmeny obyvateľstva toľto aspektu, ktoré bolo súčasťou rozsiahlych pohybov obyvateľstva v celej Európe po druhej svetovej vojne, budú musieť venovať zvýšenú pozornosť.

³ Zmocnenec Ferenc Wagner začal svoju činnosť oznámením Úradu SNR v Bratislave 27. júna 1946. Činnosť úradu zmocnenca sa vykonávala na základe výmeny listov medzi J. Gyöngyösim a V. Clementisom po podpísaní dohody o výmene obyvateľstva, s odkazom na rokovací poriadok Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva (§ 4). Na úrade splnomocnenca v Bratislave v čase jeho vzniku pracovali ešte traja zamestnanci (József Varga, Anna Nagyová a Vavrínek Schwaiger). Zástupcom splnomocnenca bol Lehel Farkas. Neskôr, v roku 1947, ho nahradil Ferenc Rosty Forgách.

Starí a chorí a výmena obyvateľstva

Oproti predchádzajúcim pohybom obyvateľstva v 20. storočí bolo špecifikom situácie po druhej svetovej vojne to, že boli organizované štátmi. V príspevku sa budeme venovať zdanlivo špecifickej problematike starých a chorých ľudí zaradených do výmeny obyvateľstva.⁴ Aj táto problematika však mala svoje opodstatnenie a význam a ovplyvňovala situáciu v prebiehajúcej výmene, stala sa súčasťou riešenia aj politickej manipulácie na oboch stranách hraníc. Sociálne cítenie, ktoré obe strany v oficiálne proklamovaných prejavoch politikov zdôrazňovali, sa malo prejavovať v praktických politických krokoch.

Určite môžeme konštatovať, že zdravotnej situácii slovenského obyvateľstva v Maďarsku venovala ČsPK veľkú pozornosť. Súčasťou jej misie boli aj lekári, zdravotnícky personál. Československo distribuovalo do Maďarska pre potreby presídľovacej komisie množstvo liekov a zdravotníckeho materiálu. Uskutočňovali sa lekárske prehliadky prihláseného obyvateľstva, vyšetrenia aj liečenie zistených chorôb. V rámci ČsPK pracoval osobitný zdravotnícky odbor, ktorý o svojej činnosti viedol dôslednú dokumentáciu a vypracovával mesačné, ročné správy. Činnosť zdravotníckeho odboru bola osobitne vyhodnotená aj v Záverečnej správe o činnosti ČsPK.⁵ Zdravotný stav presídlencov bol neraz problematický. Nebol však dôvodom na vyhýbanie sa výmene obyvateľstva, aspoň sme ho nezaznamenali, čo vyplýva z toho, že do výmeny vstupovali dobrovoľne. Či už dobrovoľne, presvedčení alebo zmanipulovaní (Heldáková, 2018). Najmä z Čiech prichádzali správy, že presídlenci priniesli do českých okresov svrab, očný trachóm, maláriu, brušný a škvrnitý týfus a ďalšie choroby. V československej dokumentácii správy podobného charakteru o obyvateľstve maďarskej národnosti určenom na presídlenie absentujú. Zjavne to pokladali za záležitosť maďarskej strany. Osobitne naliehavou sa stala situácia okolo osôb, ktoré dosiahli vysoký vek alebo boli chorí, v čase výmeny obyvateľstva. Išlo o problém, s ktorým zostavovatelia a plánovači dohody o výmene obyvateľstva nerátali a kým sa výmena obyvateľstva nezačala, ani nepredpokladali, že by takýto problém mohol nejakým spôsobom zasiahnuť do realizácie výmeny obyvateľstva.

V samotnej Dohode o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorá bola podpísaná 27. februára 1946 neboli stanovené obmedzenia vyplývajúce z choroby alebo veku. Pre vytvorenie zoznamu osôb, ktoré mala československá strana predložiť maďarskej strane podľa čl. V Dohody o výmene

⁴ Dobové dokumenty používali pre starých ľudí označenie starí alebo „prestarlí“ ľudia (v maďarských dokumentoch sa používal pojem „öreg“). Ide o cechizmus, ktorý sa stal súčasťou administratívneho, byrokratického jazyka a používali ho v dokumentácii rôzneho charakteru. Na označenie starých alebo mladistvých sa používali tiež výnimočne pojmy „ascendent“ a „descendent“ označujúce vzostupnú alebo zostupnú rodovú líniu.

⁵ Národní archiv České republiky (NA ČR), Praha, f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), škatuľa (š). 1115. Záverečná správa o činnosti ČsPK. Správa zdravotného odboru.

obyvateľstva, neboli československej strane určené obmedzenia tohto charakteru. Na strane Slovákov z Maďarska bol jediným kritériom národnosť (materinský jazyk) a dobrovoľné prihlásenie sa k výmene. Tejtó otázke sa nevenovali ani listy, ktoré si vymenili obe delegácie, ani dodatkový protokol k výmene obyvateľstva. Zoznamy Maďarov určených na presídlenie boli odovzdané 26. augusta 1946 maďarskej vláde a ani oni sa veku, či zdravotnému stavu na vysídlenie určeného obyvateľstva nevenovali. Až 14. septembra 1946 boli predsedom Osídľovacieho úradu J. Čechom a československou zložkou Zmiešanej komisie distribuované smernice, ktorými sa mohli niektoré osoby vyňať zo zoznamu Maďarov určených na presídlenie. Išlo o ľudí, ktorí sa hlásili k slovenskej národnosti, reslovakizovali, zomreli, vstúpili do manželstva s osobou slovenskej národnosti. Obmedzenia týkajúce sa veku alebo zdravotného stavu však v smerniciach neboli.⁶ Ako vieme z doterajších poznatkov o priebehu výmeny obyvateľstva, recipročná výmena začala až v apríli 1947, po zložitých rokovaniach medzi oboma stranami (Šutaj, 2013). Po zostavení prvých transportov sa na rokovaniach československej a maďarskej delegácie rokovalo o stanovení podmienok pre realizovanie výmeny obyvateľstva, ktoré vyvrcholili vytvorením série dokumentov, ktoré sú známe pod označením Piešťanský protokol. V ňom boli spresnené aj niektoré okolnosti výberu presídlených zo 105 tisíc osôb maďarskej národnosti, ktoré boli odovzdané v auguste 1946 maďarskej vláde. V Piešťanskom protokole boli určené hrubé rysy sociálnej štruktúry presídlencov, ktorá mala kopírovať sociálne zloženie obyvateľstva, ale veková štruktúra presídľovaných ani v tomto protokole nebola stanovená. Základnou jednotkou na presídľovanie bola rodina (hospodárska jednotka – h.j.) a tak stanoviť kritérium veku pre presídlenie by bolo kontraproduktívne. Po začatí reálnej výmeny obyvateľstva sa ukázalo, že sú prípady, kedy boli do transportov zaradení rodičia vo vyššom veku (starí alebo práceneschopní), ktorí boli pozemkovoknižne uvedení ako vlastníci nehnuteľnosti, ale ich potomkovia zostali na Slovensku. Alebo do transportu boli zaradené dospelé deti rodičov, na ktoré vekovo starší alebo nepráceschopní rodičia prepísali svoj majetok. Tu mohol nastať problém, že starí alebo práceneschopní rodičia, či už zostanú alebo sa presťahujú, zostanú bez zárobku alebo bez opory. Obe delegácie dospeli k záveru, že je potrebné tieto sociálne a humanitárne otázky riešiť. Ako upozornil v liste čsl. zložke Zmiešanej komisie László Márk, člen maďarskej časti ZK, tieto prípady boli početnejšie, ako sa predpokladalo.⁷

Ani vypracovaný mechanizmus výmeny neumožňoval takéto prípady eliminovať. Dopravný poriadok určoval číslo transportu, deň, miesto nakladania, miesto príchodu transportu, prechodnú hraničnú stanicu, počet hospodárskych

⁶ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Československo-maďarská zmiešaná komisia (ZK), š. 6. Smernice, ktorými sa vynímajú určité fyzické osoby zo zoznamov predložených československou vládou maďarskej vláde... zo 14. 9. 1946.

⁷ AMZV ČR, Praha, f. Právny odbor, š. 126. List L. Marka z 24. 6. 1947.

jednotiek (rodín) a počet osôb v transporte, miesto vykladania a miesto určenia.⁸ Maďarská strana mala možnosť naštudovať až pred nakladaním menoslov a zoznam osôb určených na presídlenie.

Prvá dohoda o úprave presídľovania chorých a starých osôb bola výsledkom korešpondencie medzi P. Sebestyénom, splnomocneným vyslancom a vedúcim maďarskej delegácie pre vypracovanie zásad pre výmenu obyvateľstva a Z. Procházkom z 23. apríla, 25. apríla a 2. mája 1947. Pál Sebestyén požiadavku riešiť problém chorých a prestarnutých osôb postavil ako „*conditio sine qua non*“, bez vyriešenia ktorej nie je možná ďalšia realizácia presídľovania, lebo by nezodpovedala požiadavkám ľudskosti.⁹ V odpovedi predseda československej delegácie pre vyjednávania o výmene obyvateľstva Z. Procházka pripomenul, že Československo nie je viazané pri výbere osôb na presídlenie žiadnymi predbežnými podmienkami, ale je ochotné sa problémom chorých a starých osôb zaoberať, ak „*pôjde o prípady výnimočné a ojedinelé, t. j. jeden alebo dva prípady týždenne*“. Zároveň oznámil, že sa obráti na predsedu Osídľovacieho úradu v Bratislave J. Čecha, aby to zariadil a že nepovažuje za potrebné, aby tento problém riešila Zmiešaná komisia. Ak by však týchto osôb bolo viac, problém by, podľa neho, musela formálne riešiť Zmiešaná komisia a v tomto prípade by bol predložený československý návrh, aby vyradené osoby boli doplnené osobami maďarskej národnosti, ktoré nie sú na zoznamoch na presídlenie odovzdaných maďarskej vláde 26. augusta 1946.¹⁰ Tým by sa rozšíril počet osôb maďarskej národnosti určených na presídlenie. Československá strana zdôrazňovala, že prejavila túto ochotu napriek tomu, že podľa čl. V Dohody o výmene obyvateľstva nebola pri výbere osôb nijako obmedzená. Článok o tom nepojednával a ani pri jeho vysvetleniach táto otázka nebola predmetom záujmu zmluvných strán. Maďarská strana sa však domnievala, že náhradné osoby by mali byť vyberané iba z osôb na zozname alebo z ľudí maďarskej národnosti, ktorí sa na presídlenie prihlásia dobrovoľne. V odpovedi z 2. mája 1947 P. Sebestyén súhlasil s názorom Z. Procházku, osobitne s tým, že ak by išlo o málo prípadov, tie by boli doplnené zo zoznamu osôb odovzdaných maďarskej vláde a nebolo by potrebné formálne rokovanie v Zmiešanej komisii a riešenie označil za „*uspokojujúce*“. Ak by takýchto osôb bolo viac, maďarská delegácia trvala na tom, že náhradné osoby by mali byť vyberané medzi tými, ktorí sa chcú dobrovoľne presťahovať do Maďarska.¹¹

Tieto protichodné názory sa prejavovali na rokovaníach a v korešpondencii medzi vládnymi delegáciami (s P. Sebestyénom a L. Márkom – Z. Procházkom a P. Pohánkom). Predseda čl. zložky Zmiešanej komisie P. Pohánka bol naklonený akceptovať maďarský návrh a pri Slovákoch z Maďarska ho využiť na zarade-

⁸ SNA Bratislava, f. ZK, š. 6. Dopravný poriadok B transportov č. 1, 8. 4. – 14. 4. 1947.

⁹ SNA Bratislava, f. ZK, š. 12. List P. Sebestyéna z 23. 4. 1947 Z. Procházkovi.

¹⁰ SNA Bratislava, f. ZK, š. 12. List Z. Procházku z 25. 4. 1947 P. Sebestyénovi.

¹¹ SNA Bratislava, f. ZK, š. 12. List P. Sebestyéna z 2. 5. 1947 Z. Procházkovi.

nie rodinných príslušníkov, ktorí by sa sťahovali v dôsledku pričlenenia k „prestarnutej“ osobe, aby sa zaradili do kvóty na presídlenie, čím by sa zvýšil počet Slovákov prihlásených na presídlenie.¹² Ukazovalo sa však, že problém v sebe skrýva mnoho variantov interpretácie, vyplývajúcich z komplikovaných rodinných vzťahov a ministerstvo sa prikláňalo k riešeniu od prípadu k prípadu a nie nejakým všeobecným formálnym rozhodnutím.¹³

Po zdĺhavých debatách počas ktorých výmena naďalej prebiehala, maďarská strana problematiku „prestarnutých“ a chorých začala riešiť razantným spôsobom. V posledný júnový týždeň v roku 1947 maďarská strana v presídľovacej oblasti Rimavská Sobota vylúčila z transportov 35 rodín v dôsledku nemoci alebo staroby, hoci podľa vyššie uvedených listov z apríla a mája 1947 mohli vylúčiť z transportu iba dve rodiny týždenne. Počet vyradovaných rodín vážne ohrozoval plynulosť výmeny a umiestňovanie Slovákov z Maďarska. Daniel Okáli informoval maďarského vládneho komisára I. Hajdua, že dal príkaz, aby sa striktnie dodržiavala dohoda z 2. mája 1947 a požiadal ho, aby jemu podriadené orgány nepožadovali vylúčovanie ďalších rodín z transportov.¹⁴

Problematika sa dostala aj na rokovanie Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva. Návrh maďarskej strany na prijatie rozhodnutia Zmiešanej komisie bol písomne predložený 26. júna 1947.¹⁵ Predseda čl. časti ZK Pavol Pohánka ho okamžite zaslal Z. Procházkovi, J. Čechovi aj D. Okáli.¹⁶ D. Okáli reagoval razantne na maďarský návrh. V liste P. Pohánkovi napísal, že korešpondencia medzi Z. Procházkom a P. Sebestyénom „v dôsledku úplnej neschopnosti OÚ narobili nám len najväčší chaos“. Maďarský návrh v niektorých bodoch týkajúcich sa presídlenia „*descendentov a ascendentov*“ spolu s rodičmi odsúhlasil (mimo bodu 4 a 5, ktoré sa zaoberali nahradením vyradených z presídlenia) a navrhoval, aby sa recipročne uplatňovali aj vo vzťahu k presídlencom Slovákom z Maďarska.¹⁷ Z. Procházka zasielal rozbor a pokyny k riešeniu situácie predsedovi československej časti ZK 1. júla 1947. Vysvetľoval, že keď sa na neho obrátil P. Sebestyén, zdalo sa mu správne vyhovieť požiadavke

¹² AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List P. Pohánku z 26. 6. 1947.

¹³ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List MZV z 1. 7. 1947 pre P. Pohánku.

¹⁴ SNA Bratislava, f. ZK, š. 12. List D. Okáliho z 30. 6. 1947 I. Hajduovi.

¹⁵ SNA Bratislava, f. ZK, 12. Návrh na vydanie rozhodnutia ZK z 26. 6. 1947 v maďarskom a slovenskom jazyku. Návrh predpokladal vysídlenie všetkých ascendentov a descendentov žijúcich v spoločnej domácnosti s osobou nad 65 rokov alebo osobou, ktorá nebola schopná sa o seba postarať, a to aj nad 18 rokov a aj v prípade, že neboli určené na presídlenie alebo všetky tieto osoby vylúčiť z presídlenia. Osoby vylúčené z presídlenia sa mali nahradiť osobami zo zoznamu odovzdaného maďarskej vláde 26. 8. 1946 alebo osobami, ktoré sa dobrovoľne prihlásia na presídlenie. Zoznam týchto osôb by spracovať maďarský zmocnenec pre ochranu záujmov presťahovalcov v Československu.

¹⁶ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List P. Pohánku z 26. 6. 1947.

¹⁷ SNA Bratislava, f. ZK, š. 12. List D. Okáliho z 30. 6. 1947 P. Pohánkovi.

nerozdeľovať rodiny, aby sa nepresídľovali bohatí rodičia bez detí alebo bohaté deti bez rodičov. Navyše bol ubezpečený, že „*ide iba o sporadické prípady*“.¹⁸ Rokovanie o návrhu predloženom maďarskou stranou na riešenie problematiky Zmiešanou komisiou bolo 11. júla 1947 prerušené. Ako oznamoval generálny sekretár československej zložky ZK Peter Záturecký, vzhľadom na to, že v každom transporte je 5 – 6 rodín, kde je vek hlavy rodiny vyšší ako 70 rokov, predpokladal, že Maďari sa budú snažiť, aby bol návrh prerokovaný v ZK alebo na medzištátnych rokovaniach.¹⁹ 12. júla 1947 bolo rokovanie Zmiešanej komisie, ktoré sa začalo 29. marca 1947 ukončené.²⁰

Maďarský vládny komisár I. Hajdu zaslal 18. augusta 1947 list vládnemu splnomocnencovi D. Okáliimu, v ktorom ho informoval o maďarskom stanovisku k „prestarnutým“ a chorým osobám. Podľa tohto listu, prax ukázala, že takýchto osôb je okolo 25 %, čo pripisoval československým osídľovacím orgánom. Zároveň ho požiadal, aby nariadil podriadeným orgánom osídľovacieho úradu, aby v záujme humanity znižovali počet chorých a starých ľudí zaradených na výmenu. Podľa Okáliiho maďarské stanovisko bolo neprijateľné, lebo aj choré osoby bolo možné prevážať v sanitnom aute. Podľa neho maďarská strana iba odmietala prijať práceneschopné osoby, aby sa o nich nemusela starať.²¹ Upozornil, že maďarská strana sa snaží z výnimky hneď urobiť všeobecný princíp a potom ho uplatňovať „*voči neinformovaným orgánom Osídľovacieho úradu*“.²² Podľa maďarských predstaviteľov však československá strana začala do transportov zaraďovať také množstvo starých a chorých osôb, že dohodou z mája 1947 prijaté opatrenie nemohlo zabezpečiť ochranu chorých a starých pred utrpením a garantovať humánnu priebeh výmeny. Maďarská vláda nótou z 23. augusta 1947 oznámila požiadavku, aby z výmeny boli vyňaté osoby, ktoré previedli svoj majetok na príbuzných na Slovensku, ak majú 65 rokov alebo majú takú chorobu, ktorá im znemožňuje zabezpečiť si trvale zárobok a prácu. Nahradiť sa mali osobami zo zoznamu odovzdaného maďarskej vláde 26. augusta 1946 alebo osobami, ktoré sa na presídlenie prihlásia dobrovoľne. Do prijatia spoločnej dohody o tejto záležitosti maďarská vláda dočasne zastavila prijímanie prestarnutých a nemocných osôb v rámci výmeny obyvateľstva.²³ Vyhlásenie maďarskej vlády spustilo vlnu „chorých“ osôb, ktoré odmietali nastúpiť do transportov, čo spôsobovalo problémy presídľovacím orgánom. Tým podľa čl. strany vniesla do výmeny cha-

¹⁸ SNA Bratislava, f. ZK, š. 12. List Z. Procházku z 2. 7. 1947 P. Pohánkovi.

¹⁹ SNA Bratislava, f. ZK, š. 12. List P. Zátureckého z 7. 8. 1947 Z. Procházkovi.

²⁰ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List P. Pohánku zo 17. 7. 1947 Z. Procházkovi. List sa zaoberá úlohami, ktoré sú pred ZK na základe záverov z Piešťanského záznamu (protokolu) z 24. 5. 1945. Problematika chorých a starých osôb medzi týmito úlohami nie je.

²¹ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List maďarského vládneho komisára Hajdua zo 16. 8. 1947.

²² AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List D. Okáliiho z 26. 8. 1947 VI. odboru MZV.

²³ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Maďarská verbálna nóta č. 3189/pol-1947.

os, lebo nastal problém s umiestňovaním Slovákov presídľovaných na základe výmenného plánu z Maďarska. Podľa telefonátu pracovníka Osídľovacieho úradu J. Gašperíka odmietlo z týchto dôvodov do transportov nastúpiť v okrese Šaľa 80 rodín a v okrese Šamorín 30 rodín. V telefonáte na MZV uvádzal, že Maďari odmietajú do transportov nakladať ľudí starších ako 65 rokov. Maďarské orgány, ktoré sa zúčastňovali na nakladaní upozorňovali, že nemajú exekutívne právomoci, aby mohli tieto rodiny donútiť nastúpiť do transportov. Ak by to robili slovenské presídľovacie orgány, mohla by to maďarská strana považovať za porušenie dohodnutých princípov a zastaviť výmenu obyvateľstva. Upozornil tiež, že v takom prípade by maďarská strana mohla takto naložených presídľencov odmietnuť. Na MZV sa zachoval aj telegram D. Okáliho, ktorý dokladuje jeho videnie a aj spôsob, akým riešil krízové situácie. „*Do výmenných oblastí (Šaľa, Šamorín) okamžite nasad' výkonné orgány, ktoré budú prevádzkať tieto opatrenia. Musia to byť najenergiejšie, bezohľadní mužovia, vybavení aparátom. Je koniec improvizácii, habkaniu a chaosu. Situácia je kritická a každú slabosť OÚ Maďari zneužívajú. Okáli.*“ Nariadil, aby z domov, kde majú byť umiestnení presídlení Slováci z Maďarska, bol jeho pôvodný majiteľ, ktorý mal byť presídlený do Maďarska, vystáňovaný brachiálnou mocou.²⁴ Z. Procházka 9. septembra 1947 konzultoval riešenie problému a prípravu odpovede na maďarskú nótu so štátnym tajomníkom Vladimírom Clementisom. Ten schvaľoval postup splnomocnenca D. Okáliho, aby československé orgány začali samostatne nakladanie na výmenu určených obyvateľov maďarskej národnosti, zdôrazňoval najmä to, aby sa nakladanie uskutočňovalo ľudským spôsobom. A v prípade, ak by maďarská strana odmietala prevziať transporty „*bude nutno přesídlence koncentrovat*“.²⁵ Československé orgány naozaj začali uskutočňovať nakladanie presídľencov vlastnými prostriedkami, o zásahoch voči ľuďom, ktorí odmietli presídlenie, však informácie nie sú. Už 10. septembra 1947 zástupca maďarského vládneho zmocnenca Bólya telegramom, ktorý dostal predseda OÚ J. Čech, ultimatívne avizoval, že ak čl. orgány neprestanú nakladať presídľencov v okrese Šamorín, zastavia výmenu obyvateľstva. Išlo o hodinové rozdiely v telefonátoch a D. Okáli, ktorého Clementis poveril *aby jednal podľa svojej úvahy a pokúsil sa o kompromisné riešenie*“, bol v tom čase pri nakladaní presídľencov v Šamoríne.²⁶ D. Okáli poslal J. Čechovi telegram, v ktorom oponoval maďarským argumentom. Tvrdil, že nakladanie zmeškaných transportov prebieha v spolupráci maďarských a československých orgánov. Za meškanie transportov podľa neho niesla zodpovednosť maďarská strana (MÁK), ktorá nedodržiavala dopravný plán, nakladala ľudí bez ohľadu na plán zaradzovania do transportov. Obvinil ich, že to robia, aby vniesli do výmeny chaos a neporiadok a problémy potom využívajú na propagandu proti

²⁴ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Záznam telefonátov dr. Gašperíka z 9. 9. 1947.

²⁵ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Vyjadrenie Z. Procházku z 9. 9. 1947.

²⁶ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Materiál Pro domo. Vložka 178.718.

výmene a ČSR. Okáli však o maďarskom ultimáte zjavne nebol informovaný. Na telegram maďarským orgánom odpovedal J. Čech v tom zmysle, že postupuje dôsledne podľa rozhodnutia Zmiešanej komisie č. 30, ods. VII, bod 6 a ultimátum odmietol.²⁷ V rozhovore s pracovníkom MZV Štrupom Okáli potvrdil, že o ultimáte nevedel a zdôraznil, že nakladanie sa uskutočňovalo v dohode slovenských a maďarských presídľovacích orgánov. Zároveň potvrdil, že maďarská strana prestala pripravovať transporty v oblasti Šaľa. Odporučil postupovať diplomatickou cestou a poslať maďarskej strane protestnú nótu. Jej obsahom bol protest proti nedodržiavaniu kvót na presídlenie dohodnutých v Piešťanoch (48 rodín denne) a zdržiavaniu výmeny obyvateľstva.²⁸ Pôvodná príčina problému, nejasnosti s určením statusu chorých a prestarnutých osôb ustúpila do pozadia. Prostredníctvom referenta dr. Doubravu sa maďarskí úradníci Jenő Heltai a Sándor Vájlak informovali, či na ministerstve už majú informáciu o zastavení výmeny. Na porade u štátneho tajomníka na ministerstve zahraničných vecí V. Clementisa 11. septembra 1947, na ktorej sa zúčastnili generálny sekretár ministerstva Arnošt Heidrich, Z. Procházka a Ján Kysucký sa už riešil len problém prerušenia výmeny a nedostatky v nakladaní presídľencov. Na preklenie problémov sa J. Čech snažil reagovať tým, že ponúkol maďarskej strane pomoc pri riešení dopravných problémov. Zároveň sa na ministerstve sťažoval, že postup D. Okáliho mu spôsobil množstvo problémov, ktoré teraz musí riešiť.²⁹

Nejasné inštrukcie a rozdiely vo vnímaní „starých“ a „chorých“, v ich statuse (vo vzťahu k iným rodinným príslušníkom), spôsobovali aj rozdiely v evidencii problémových prípadov a interpretácii situácie. Môžeme to dokumentovať na situácii v Košiciach. Podľa čsl. evidencie odišlo v roku 1947 zo 61 transportovaných hospodárskych jednotiek (rodín), so 199 osobami z Košíc. Z nich 5 rodín, ktorých „hlavy“ mali viac ako 70 rokov. Podľa maďarskej evidencie to bolo 11 takýchto rodín.³⁰ V prípade obce Nesvad to bolo z 229 h.j (1 251 osôb) v roku 1947. Medzi nimi 35 rodín, kde hlava rodiny mala viac ako 60 rokov, kým podľa maďarskej evidencie to bolo 42 rodín. Podľa slovenskej strany iba jeden presídlenec mal viac ako 80 rokov, kým podľa maďarskej strany boli medzi presídľencami

²⁷ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Záznam spracovaný Z. Procházkom 10. 9. 1947.

²⁸ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Záznam spracovaný dr. Štrupom 10. 9. 1947.

²⁹ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Záznam Z. Procházku z 12. 8. 1947.

³⁰ Išlo o dve hlavy rodín staršie ako 70 rokov a tri samostatné osoby, formálne tiež vykazované ako h.j. (AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Úradný záznam z 15. 11. 1947). Oblastná úradovňa Osídľovacieho úradu v Košiciach zdokumentovala dva prípady mužov (obaja obchodníci), z ktorých jeden sa krátko pred transportom nechal hospitalizovať „v nemocnici pre duševné a nervové choroby“ a druhý doniesol úradné lekárske potvrdenie, že nie je schopný transportu. Aj keď úradný lekár na podnet oblastnej úradovne potvrdil, jeho schopnosť transportu, odsunúť sa ho nepodarilo. (AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List Obl. Úradovne OÚ v Košiciach z 2. 12. 1947 OÚ v Bratislave).

štyri takéto osoby.³¹ Československá vláda v nóte z 10. septembra 1947, ktorú po-
dal československý delegát pri SKK v Budapešti vyjadrila poľutovanie, že k za-
staveniu výmeny obyvateľstva došlo jednostranne, bez dohody s československý-
mi orgánmi.³²

Nasledovali ďalšie výmeny diplomatickej korešpondencie. V maďarskej nóte
zo 4. novembra 1947 bol odmietnutý československý návrh, aby „prestarnuté“
a choré osoby boli nahradené inými aj to, že sa ľudia zaradení do zoznamu usilu-
jú vyhnúť sa presťahovaniu simulovaním choroby.³³ Z. Procházka pri príprave
odpovede na maďarskú nótu z 11. novembra 1947 upozorňoval, že Maďari určení
na presídlenie sa hlásia v poslednej chvíli ako nemocní, aby sa vyhli presídleniu.
Osídľovací úrad tiež zistil, že asi polovica osôb, ktoré žiadali o vyňatie z presíd-
lenia pre chorobu alebo starobu, odišlo do Maďarska už skôr mimo oficiálnych
transportov. V iných prípadoch československý lekár tvrdil, že v prípade chorôb
ide o simulovanie, kým maďarský lekár potvrdil chorobu. Argument o simulova-
ní ani čl. úradník nepovažoval za vhodný pre využitie do odpovede maďarským
úradom. Navyše podľa správ oblastných úradovní osídľovacieho úradu zo 79 prí-
padov žiadajúcich o vyradenie z presídlenia pre chorobu, bolo 35 presídlených
dodatočne v inom transporte a predpokladal, že v ostatných 44 prípadoch môže
byť výsledok podobný. Z. Procházka urgoval oblastnú úradovňu v Dunajskej
Strede, aby urobili dôsledný prieskum v jednotlivých okresoch, lebo z prípadov,
ktoré mu dovtedy zaslali, až na jeden (pokus dať sa operovať na zlatu žilu) boli
všetky opodstatnené a nemôžu byť podkladom pre odpoveď na maďarskú pro-
testnú nótu.³⁴ Na maďarskú nótu navrhoval neodpovedať.³⁵

Záverečné „riešenia“

Výmena obyvateľstva bola síce v roku 1948 obnovená, ale problém starých
a chorých v latentnej podobe pretrvával. Celý problém, aj keď už v trošku inej,
modifikovanej podobe riešilo až rozhodnutie Zmiešanej komisie č. 56 na konci
roku 1948. Rozhodnutie ZK č. 56, ktoré bolo prijaté v Budapešti 2. októbra 1948
v § 4 ustanovilo, že „*samostatných mužov vyše 65-ročných a samostatné ženy
vyše 60-ročné, ďalej osoby, ktoré sú pre svoju trvalú chorobu bezpomocné, resp.*

³¹ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List Z. Procházku ministerstvu zahraničných vecí
z 12. 12. 1947.

³² AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Verbálna nóta... 10. 09. 1947.

³³ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. Verbálna nóta č. 4272/-pol.-1947 zo 4. 11. 1947.

³⁴ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List Z. Procházku z 20. 11. 1947 Obl. Úradovní OÚ
v D. Strede.

³⁵ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 126. List Z. Procházku ministerstvu zahraničných vecí
z 12. 12. 1947.

manželov, u jedného z ktorých sú také okolnosti, nemožno proti ich vôli presídliť.“³⁶ Dodatočne bolo možné podľa § 5 tohto rozhodnutia zaradiť do transportov aj pokrvných v priamej línii a súrodencov, ak sú na nich odkázaní, na ich žiadosť a v § 6 sa riešil problém ascendentov a descendentov, ktorí neboli schopní sa o seba postarať a žili s presídľujúcimi sa osobami.

Práve toto rozhodnutie už riešilo aj problém spätného presťahovania, u rodín vojnových zajatcov, manželiek aj detí takýto manželov. Riešil sa tak problém, kedy manžel (alebo manželka) po návrate nesúhlasili s presídlením na Slovensko, resp. zostali žiť v Maďarsku.

Maďarské orgány toto rozhodnutie začali aplikovať aj na osoby, ktoré mali byť do Maďarska vysídlené na základe čl. VIII Dohody o výmene obyvateľstva ako vojnoví previnilci. Podľa názoru československých úradov sa rozhodnutie ZK č. 56 malo týkať iba osôb, ktoré boli zaradené do výmeny na základe čl. V Dohody a nie vojnových previnilcov. Čsl. úrady predpokladali, že „prestarnuť“ by sa ešte mohli presídliť, ak to neodporuje humanitným dôvodom a pokiaľ ide o chorých, mohli by sa transportovať, ak sa už dôvody nemoci pominuli.³⁷ Ešte v roku 1949 sa československé úrady usilovali dokončiť vysídľovanie vojnových previnilcov podľa čl. VIII Dohody, ktorých podľa dohody Heltai – Okáli z augusta 1948 malo byť 1 500. Podľa správy s marca 1949 bolo z celkového počtu 1495 notifikovaných osôb v tejto kategórii do Maďarska odsunutých 821 a z neodsunutých 706 osôb, pre chorobu nebolo odsunutých 129 osôb a pre vysoký vek 127 osôb.

V neskoršom období išlo o scelovanie rodín, ktoré boli výmenou obyvateľstva rozdelené. Dialo sa tak na základe rozhodnutia ZK č. 66 z 21. júna 1949 o niektorých ustanoveniach súvisiacich so zánikom výmeny obyvateľstva.³⁸ Išlo najmä scelovanie manželstiev, rodín, detí, o sociálne prípady, keď rodinní príslušníci, na jednej alebo druhej strane potrebovali starostlivosť svojich najbližších príbuzných, či ďalších skupín príbuzenstva. Neraz, najmä Slováci presídlení do Čiech, sa so zdôvodnením scelovania rodín usilovali vrátiť späť do pôvodných bydlísk v Maďarsku, pretože boli sklamaní, nespĺnením sľubov, ktoré dostali pred presídlením. Išlo o tzv. spätné presídlenie z Československa do Maďarska, ktoré sa dialo práve na základe rozhodnutia ZK č. 66.³⁹

Osudy ľudí, ktorých zasiahla výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom sú veľmi rozmanité. Pre niektorých došlo k zlepšeniu kvality ich života, sociálnych aj etnických podmienok pre sebarealizáciu aj život ich príbuz-

³⁶ Vyhláška ministerstva zahraničných vecí zo 16. 10. 1948, rozhodnutie ZK č. 56 o presídľovaní vojnových zajatcov, o pridružovaní a vylučovaní a o spätnom presťahovaní.

³⁷ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor, š. 140. Dokončenie výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, návrh na riešenie zbývajúcich problémov.

³⁸ Vyhláška ministerstva zahraničných vecí z 30. 8. 1949, rozhodnutie ZK č. 66 o niektorých ustanoveniach súvisiacich so zánikom výmeny obyvateľstva.

³⁹ AMZV ČR, f. PO, š. 143, zoznamy osôb na spätné presídlenie.

ných. Pre mnohých ďalších znamenala celoživotnú traumu, ktorá sa z generácie na generáciu odovzdávala nasledovníkom. Špecifická bola situácia tých, ktorí sa vo výmene ocitli nedobrovoľne a hľadali spôsob, ako sa jej vyhnúť. Nemôžeme však nechať stranou ani situáciu a osudy tých, ktorí boli vo vyššom veku a napriek tomu menili alebo museli zmeniť miesto svojho bydliska.

LITERATÚRA

- HELDÁKOVÁ, Lucia: Propagačná kampaň výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom prostredníctvom fotografie (na príklade časopisu Sloboda) In: „*Mat' volá?*“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946 – 1948*. Eds. M. Žiláková – J. Demmel. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2018, s. 125 – 146.
- KACEROVÁ, Barbara: Československo-maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva. In: „*Mat' volá?*“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946 – 1948*. Eds. M. Žiláková – J. Demmel. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2018, s. 99 – 124.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 1946*. Bratislava: Stimul 1999.
- SÁPOSOVÁ, Zlatica: Sťažnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v dokumentoch MZV. In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sápsová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 191 – 202.
- ŠUTAJ, Štefan: *Akcia Juh. Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 8, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.
- ŠUTAJ, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov zo Slovenska do Čiech. Deportácie obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska do Čiech po druhej svetovej vojne*. Prešov: Universum 2005.
- ŠUTAJ, Štefan: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a Parížska mierová konferencia. In: *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. J. Klimko – S. Michálek, a kol. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV 2013, s. 220 – 243.
- ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum 2014. 403 s.
- ŠUTAJ, Štefan: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v kontexte formovania povojnovej Európy. In: „*Mat' volá?*“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946 – 1948*. Eds. M. Žiláková – J. Demmel. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2018, s. 11 – 50.
- ŠUTAJ, Štefan: Košice a problémy etnicity po druhej svetovej vojne. In: *Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia*. Eds. J. Šutajová – Š. Šutaj – B. Kacerová. Prešov: Universum 2019, s. 147 – 166.
- VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu. Bratislava: Kalligram 2002.

Összefoglalás

A magyarországi szlovákok és a szlovákiai magyarok a lakosságcsere folyamatában

Idősek és betegek

A lakosságcsere egy olyan történelmi esemény, amely nagymértékben volt jelen a szlovák–magyar kapcsolatokban, valamint a szlovákok és magyarok életében. A tanulmányban a lakosságcsereben érintett idősek és betegek kérdését tárgyaljuk. Az ügynek megvolt a maga indoka és jelentősége, továbbá hatást gyakorolt a folyamatban lévő népességcsere miatt kialakult helyzetre. Ez a probléma a határ mindkét oldalán része lett a politikai manipulációnak. A szociális érzékenységnek – amit mindkét fél hangsúlyozott a politikusok hivatalos beszédeiben – a gyakorlati politikai lépésekben kellett volna tükröződnie. Különösen a szlovákiai magyarok váltak akaratlanul a lakosságcsere érintettjeivé, és keresték annak a módját, hogyan lehetne elkerülni azt. Azoknak a helyzetét és sorsát követjük nyomon, akik idősebbek voltak, mégis lakhelyet cseréltek vagy kellett cserélniük.

Summary

Slovaks in Hungary and Hungarians in Slovakia in the Process of the Population Exchange

Elderly and Sick

In this study I address the specific issue of elderly and sick people involved in the Slovak – Hungarian population exchange. This issue had its significance and influenced the situation in the ongoing population exchange between the countries. It has also become part of the political manipulation on both sides of the border. The social feeling, that both parties emphasized in the officially proclaimed speeches of politicians, was to be reflected in practical political steps. Hungarians from Slovakia in particular found themselves involuntarily involved in the population exchange and were looking for ways to avoid it. In this study we follow the situation and the destinies of those who were older and yet changed, or had to change, their place of residence.

Kontakt

Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

Katedra histórie, Filozofická fakulta UPJŠ, Košice

stefan.sutaj@upjs.sk

Jazvy zahojené, príbehy rozchádzajúce sa

Príspevok k dejinám a pamäti výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948

LÁSZLÓ SZARKA

Zmeny etnickej štruktúry strednej Európy po druhej svetovej vojne, ktoré sa dotýkali maďarskej menšiny na Slovensku a slovenskej v Maďarsku, sú dodnes vo verejnej mienke v oboch krajinách v značnej miere rozdielne tematizované, pričom v odbornej etnografickej, historickej a antropologickej literatúre sú si interpretácie navzájom stále bližšie.¹ V maďarskom prístupe dodnes jednoznačne dominuje negatívne hodnotenie československého pokusu vytvoriť homogénny slovanský národný štát bez Nemcov i Maďarov, resp. eliminovať maďarskú menšinu prostredníctvom vynútenej výmeny obyvateľstva, reslovakizácie a núteného pracovného náboru maďarských rodín do Čiech. V slovenskej verejnosti prevláda názor o opodstatnenosti povojnovej homogenizačnej politiky, ako aj

¹ Veľký prínos životného diela Anny Divičanovej pre spracovanie dopadov výmeny obyvateľstva v lokálnych a regionálnych komunitách Slovákov v Maďarsku spočíva aj v tom, že pri pokusoch o rekonštrukciu osobných, rodinných, ako aj národných príbehov povojnového konfliktného obdobia máme pred našimi očami ľudský rozmer: osudy, spory, rovnako aj pokusy o ich úspešné riešenie. Je to kľúčový prístup k zvládnutiu úlohy vytvoriť kolektívne formy historickej pamäti, ktoré nám môžu dať šancu pre vzájomné pochopenie. Skúsenosti z interpretácií príbehov zo Slovenského Komlóša, rodného mesta pani profesorky, a z Dolných Salíb, rodiska mojich rodičov, počas výmeny navzájom ťažko dotknutých, dali nám šancu zakomponovať lokálnu pamäť do spoločných komplementárnych naratívov našich národných dejín. Gyivicsán, Anna: *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok*. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993. s. 250 – 251, 254 – 255. O dopade výmeny medzi Komlóšom a Salibami Bindorffer, Györgyi: „Van Magyarországon egy cseh nyelven vallásos szlovák közeg”. „A nemzetiségeket már olyan sokan és olyan sokszor elsiratták, és még mindig vannak. Nem fognak kihalni, mert tudatosan védik a kultúrájukat.” Életútinterjú Gyivicsán Annával. In: *Társadalmi Együttélés*, 2012. 1. Ilyés, Zoltán: Az 1940-es évek eseményei a két Szeli szimbolikus határképzési folyamataiban és kommunikatív emlékezetében. In: *Alsó- és Felsőszeli a 20. században. Társadalomrajz két magyarlakta településről Szlovákiában*. Red. L. Szarka – K. Tóth. Somorja – Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2010, s. 147 – 156.

o oprávnenosti náboru a repatriáčného charakteru dobrovoľného presídlenia Slovákov do Maďarska. Menšinové maďarské a slovenské vnímanie výmeny je prinajmenšom rovnako polarizované, o čom svedčí aj fakt, že dodnes nie sú slovensko-maďarské spomienkové akcie spoločné, pričom popri nepopierateľných rozdieloch majú životné príbehy „vymenených“ aj mnoho totožného (Paríková, 2001).²

Príčiny tohto fenoménu sú mnohoraké. Základné interpretačné ťažkosti obyčajne súvisia s rozporuplnými následkami nerovnocenného postavenia dobového porazeného Maďarska a víťazného Československa, emocionálne zafarbeného prístupu k zložitým dobovým procesom a určite aj dodnes chýbajúceho bilaterálneho historického zmierania na najvyššej úrovni. Základnou podmienkou vytvorenia analytických pozícií bez hnevu a zaujatosti je paralelne sledovať zahraničnopolitické i vnútropolitické, rovnako aj sociálne a menšinové súvislosti núteného transferu Maďarov z južného Slovenska a tzv. dobrovoľného prihlasovania Slovákov z Maďarska na výmenu.

Dejiny a pamäť výmeny

Dejiny československo-maďarskej výmeny obyvateľstva sú naraz súčasťou geopolitických, veľmocenských, bilaterálnych, vnútropolitických, migračných a etnických zmien, ktoré by mali byť vnímané v kontexte povojnovej východnej a strednej Európy. Ide o región, v ktorom obidva štáty v rokoch 1946 – 1948 bojovali za znovuzískanie svojej národnej suverenity, o možnosť demokratického zriadenia, zároveň aj za svoje národné a etnické záujmy, ktoré sa počas vzájomne vyostreného konfliktu postupne dostali pod silnú politickú, ekonomickú i vojenskú kontrolu Sovietskeho zväzu. Všetky tieto aspekty sú síce už v odbornej literatúre dostatočne spracované, ale v lokálnej i národnej rovine tzv. verejnej histórie dominujú naďalej staré národné kánony a naratívy.

Štefan Šutaj (2010, s. 11) na základe diplomatických, vládnych i stranických prameňov napríklad už dávnejšie uvádza ako hlavné ciele československej migračnej i etnickej politiky jednak „*snahu o návrat krajanov zo zahraničia, ktorí by posilnili národný charakter československého štátu*“ a zároveň „*by sa zachránili pred postupnou asimiláciou*“. Paralelne ale išlo aj „*o poslovenčenie juhu Slovenska: osídlenie južného pohraničia Slovenska Slováckmi ako obrana*

² O tom svedčí jedinečný a doteraz jediný pokus M. Paríkovej o spracovanie spomienok medzi Slováckmi i Maďarmi. Porov. Paríková, Magdaléna: Orálna história a možnosti jej využitia pri skúmaní etnokultúrnych procesov (analýza výsledkov etnologického výskumu v prostredí presídlenecov na južnom Slovensku). In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sáposová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 212 – 221.

proti snahe o revíziu hraníc opierajúcu sa o kompaktné osídlenie obyvateľmi maďarskej národnosti“, „vyst'ahovanie Maďarov“ a „naplnenie ideálu budovania Československa ako národného štátu Čechov a Slovákov“. V prípade povojnového Maďarska, ktoré sa počas druhej svetovej vojny v dôsledku priorít svojej medzivojnovej revizionistickej zahraničnej politiky dostalo do pasce osudného spojenectva s Treťou ríšou – paradoxne ako aj jeho konfliktní susedia, Rumunsko a Slovensko –, mohla byť reálnym cieľom povojnovej stratégie len záchrana hraníc z roku 1937, resp. zachovanie etnického stavu menšinových maďarských regiónov v susedných krajinách.³ V Prahe, Bratislave i v Budapešti si pritom rýchlo uvedomili, že sa o ich nárokoch a snahách bude rozhodovať jednak na parížskych mierových rokovaniach, no stále viac aj v Moskve, keďže rozhodujúcu úlohu v celom regióne mala od rokov 1947/1948 práve sovietska mocenská politika (Šutaj, 2014, s. 295 – 339; Popély, 2018, s. 161 – 174; Szarka, 2018, s. 141 – 160).

Oproti historickým naratívom zriadenej medzištátnej migrácie, vytvorených na základe písaných prameňov, archívnych a knižničných materiálov, oficiálnych dokumentov, memoárov a tlače sa pamäť výmeny obyvateľstva skladá z množstva individuálnych, rodinných, lokálnych spomienok, skúseností, kolektívnych foriem komemorácie, pamätných podujatí, ideologicky a politicky motivovaných aktov historickej politiky. V individuálnej pamäti vtedy dospelaj i práve odchádzajúcej generácie detí vysídlených Maďarov a presídlených Slovákov bol celý proces výmeny a mimoriadne zložitej integrácie do nového prostredia počas neľahkých 50. rokov gottwaldovskej československej republiky, resp. rákosiovského Maďarska, tematizovaný sčasti v znamení viktimizácie, sčasti heroizovania, najčastejšie však sklamaní a psychickej zraniteľnosti (Paríková, 2010, s. 219 – 221). Maďari nedobrovoľne vysídlení do Maďarska si v základnej verzii svojich spomienok pamätajú na výmenu ako na rodinnú tragédiu, a považujú ju za nespravodlivý akt svojvôle a uplatnenia kolektívnej viny. Zároveň sa často objavajú aj motívy a argumenty, že práve vyst'ahovaní Maďari môžu byť pyšní na to, že „odolali reslovakizácii“.⁴ V rozhovoroch s pamätníkmi sa dokonca vyskytli aj

³ O dobovej maďarskej zahraničnej politike pozri: Békés, Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüzeben, 1945–1990*. Budapest: Gondolat 2004; Fülöp, Mihály – Sipos, Péter: *Magyarország külpolitikája a 20. században*. Budapest: Aula 1998; Fülöp, Mihály: *The Unfinished Peace. The Council of Foreign Ministers and the Hungarian Peace Treaty of 1947*. Wayne: Center for Hungarian Studies and Publications 2011; Romsics, Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris 2006; Simon, Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938 – 1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest: Jaffa 2014.

⁴ Množstvo dokumentov, bezprostredne aj príloha tejto krátkej štúdie svedčí o pravom opaku: iniciátori likvidácie maďarskej menšiny po postupimskom neúspechu rákali predovšetkým s masovou výmenou a pracovný nábor, resp. reslovakizácia, spolu s plánom jednostranného odsunu 200-tisíc Maďarov boli dodatočnými náhradnými akciami pre dosiahnutie „úplného riešenia“ maďarskej otázky.

také argumenty, že po ťažkých mesiacoch bezprávia v rodnej obci boli najmä mladí ľudia dokonca radi, že sa vďaka transferu oslobodili spod Československa.⁵

Osobná, rodinná – generačná – pamäť Slovákov presídlených z Maďarska i tých, ktorí v Maďarsku zostali, je značne odlišná od maďarských komemoračných naratívov. Samozrejme aj v prípade slovenských spomienok sa dajú identifikovať národné stereotypy podobne v ambivalentných formách ako v maďarských. Pre správnosť svojho rozhodnutia pre transfer mali slovenskí pamätníci jednak argument, že sa vrátili domov na Slovensko z presvedčenia, lebo boli v Maďarsku utláčaní, a presídlenie považovali za národné oslobodenie. Na druhej strane aj oni stratili svoju rodnú zem, rodný dom, aj ich rodiny boli rovnako rozdelené ako maďarské. A tento emocionálny, rodinný rozmer často dominoval (Krupa, 2007, s. 180 – 182; Szudová, 2018, s. 224 – 227). Konečné rozhodnutie prihlásiť sa na výmenu v nejednom prípade postavili proti sebe členov tej istej rodiny. Aj Slováci sa dostali do pre nich jazykovo cudzieho maďarského alebo českého prostredia, podobne ako veľká časť Maďarov, ktorá bola presídlená do pôvodne nemeckých dedín Zadunajska.⁶

Jeden z hlavných problémov maďarsko-slovenských vzťahov vidia mnohí v tom, že sa nedokážeme ani po 100 rokoch oddeleného štátneho života dopracovať k tomu, aby naše národné príbehy, kanonizované školské dejiny, odborné, politické, publicistické, spomienkové naratívy boli aspoň v hlavných hodnotiacich momentoch podobné. Pritom ide o pomerne jednoznačné otázky, na ktoré by sa mohli nájsť podobné odpovede. Bola napríklad výmena v prípade vysídlenia maďarskej menšiny súčasťou povojnových represálií alebo treba v nej vidieť predovšetkým akési pacifikačné a konsolidačné úsilie prezidenta republiky Beneša a československej vlády, podporované aj zo strany niektorých veľmocí?

⁵ „Mink a végén már kicsit haragudtunk a csehekre, szlovákokra. Arra emlékszem, hogy többször próbáltunk tiltakozni, tüntetni, éjjelenként a magyar himnusz énekeltük. Emlékszem, 1946-ban, amikor a fehér lappal egyfajta magyar öntudatot is kaptunk, végigvonultunk a falun az Isten áldd meg a magyar énekelve. Majd meg elkezdtük azt az éneket is, hogy „Ezer esztendeje annak, / hogy a magyarok itt laknak. / Most akarnak kikergetni, / de az Isten, a jó Isten nem engedi.” Záznam rozhovoru s pani Rozáliou Levánszky, Gyuláné Borkai, (1929) o udalosti v Čiernej Vode (Feketenyék), zaregistrovaný v Mosonszolnoku v júli roku 2002. Szarka, László: *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945 – 1948*. Komárom: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság 2003, s. 52 – 53.

⁶ O ťažkostiach transferu do Zadunajska a ťažkej, sčasti neúspešnej integrácii Maďarov z Československa v nemeckých obciach pozri Péter, László: *Fehérlaposok*. Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez. Szekszárd: Völgységi Tájékatató Alapítvány 2005.

Dá sa dobrovoľné presídlenie väčšej časti slovenskej menšiny považovať za národnopolitický a sociálnopolitický úspech, boli pre presídlencov na Slovensku a v Čechách pripravené a poskytnuté všetky potrebné podmienky na ich úspešnú reintegráciu? Je možné považovať plánované tzv. globálne riešenie maďarskej otázky vo forme masového pracovného náboru do Čiech, výmeny a reslovakizácie za príspevok ku konsolidácii stredoeurópskych pomerov, za likvidáciu hrozby nových pokusov o revíziu hraníc, alebo išlo o realizáciu politického scenára londýnskej vlády z 1944 a košického vládneho programu z apríla 1945 v záujme etnickej homogenizácie tretej republiky?

Boli dobové transfery motivované predovšetkým zistením, že sa pre československú, slovenskú, a v prípade Nemcov aj pre maďarskú povojnovú politickú elitu naskytla jedinečná príležitosť na vytvorenie homogénneho národného štátu? A akú úlohu hral sociálny a stranický faktor, resp. povojnová retribúcia? Podobných ťažkých a pravdepodobne len spoločne riešiteľných otázok je ešte stále veľmi veľa.

V prípade vnútropolitických súvislostí je zase jednoznačné, že v prípade sudetských, karpatských Nemcov, ako aj Nemcov v Maďarsku chceli komunistické a agrárne strany oboch krajín využiť protimenšinové nálady a transfery na posilnenie svojich pozícií pri agrárnej reforme, v rámci ktorej mohli disponovať uvoľnenými majetkami vysídlených Nemcov. Podobne to bolo aj v prípade Maďarov na Slovensku. Svedčia o tom expertízy komunistického ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša, ako aj viac-menej rečnícka otázka, či bola, alebo mohla byť konkrétna československo-maďarská výmena obyvateľstva pozitívnym československým pokusom o bilaterálne riešenie národnostnej-menšinovej otázky, alebo bola od začiatku nástrojom homogenizácie, zneužívania pozície víťazného štátu. Na druhej strane z maďarskej strany to bola čiastočne aj súčasť posledného beznádejného pokusu o zachovanie maďarských etnických území na južnom Slovensku (Szarka, 2008, s. 22 – 29).

Rozdielne dopady dohody o výmene

Obidve strany považovali dohodu z 26. februára 1946 za prvý krok. No kým maďarskí diplomati a vládni činitelia v nej videli krok k pozitívnemu riešeniu a ukončeniu vyhroteného medzištátneho problému a etnického konfliktu na Slovensku, štátny tajomník Vladimír Clementis hodnotil dohodu v mene československej vlády ako prvý krok smerom k úplnému odstráneniu maďarskej menšiny zo Slovenska. Listy Jánoša Gyöngyösiho, ministra zahraničných vecí Maďarska, a štátneho tajomníka Clementisa z 27. – 28. februára 1946 dokumentovali tento základný rozpor v dosahu dohody. Clementis na základe dohody urgoval súhlas Maďarska s jednostranným transferom ďalších 200-tisíc Maďarov z Československa, Gyöngyösi hodnotil dohodu ako východisko k vráteniu

občianskych, majetkových a menšinových práv Maďarom, ktorí mali zostať na Slovensku.⁷

Za základné príčiny, prečo Maďarsko považovalo za nutné podpísať dohodu o výmene, označil Gyöngyösi predovšetkým beznádejnú situáciu maďarskej menšiny v Československu, resp. prísľub československej vlády, že po realizácii výmeny zastavia nútený pracovný nábor a odvečenie maďarských rodín do Čiech a nebudú uplatňovať diskriminačné dekréty prezidenta Beneša, ani nariadenie Slovenskej národnej rady o konfiškácii maďarských majetkov. Popritom považoval maďarský minister bilaterálnu dohodu za plnenie záväzku smerom k veľmociam o hľadani spoločného riešenia. Vo svojom parlamentnom prejave počas ratifikačnej diskusie o dohode zdôraznil výhodnosť riešenia formou výmeny, a to preto, lebo od začiatku bolo jasné, že medzi počtami dvoch menšín bol veľký nepomer. Šéf maďarskej diplomacie v dohode zároveň videl záruku, že do mierovej konferencie získa Maďarsko cenný čas, ako aj dôkaz o tom, že Budapešť je ochotná sadnúť si za rokovací stôl s predstaviteľmi československej vlády.⁸

Transfer ako riešenie menšinovej otázky

Takto sa mali stať vysídlení Maďari z Československa argumentom a garanciou v rukách maďarskej diplomacie, že Maďarsko je ochotné a schopné dohodnúť sa na riešení osudu oboch menšín. Maďarsko, odvolávajúc sa na dohodu z 26. februára 1946, skutočne dosiahlo na mierovej konferencii v Paríži účinnú podporu západných veľmocí (Szarka, 2008, s. 24 – 25). Ale až po neúspechu československej diplomatickej ofenzívy v Paríži v záujme získania povolenia jednostranne vysídliť 200-tisíc Maďarov do Maďarska a po podpísaní maďarskej mierovej

⁷ Clementis v septembri vo svojej prednáške o aktuálnych úlohách československej zahraničnej politiky jednoznačne vyhlásil, že riešenie slovensko-maďarského vzťahu je možné dosiahnuť „jedine úplným likvidovaním maďarskej menšiny u nás“. Cituje Šutaj, Štefan: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – migrácie a Slovensko – výskum a výsledky. In: *Povoynové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sáposová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 13; Szarka, László: A csehszlovák-magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945–1948 között. In: *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború után*. Budapest: Lucidus Kiadó 2008, s. 45 – 62.

⁸ Argumentáciu Gyöngyösiho obsahuje aj text zákona 15/1946 o ratifikácii medzištátnej dohody: „A megállapodás szerint a csehszlovákiai magyarság kérdésének végleges rendezéséig a Csehszlovák Köztársaság felfüggeszti a magyarok kiutasítását és áttelepítését s nem hajtja végre a magyarok vagyonának elkobzására vonatkozó elnöki rendeletet. Ugyancsak kötelezte magát a csehszlovák kormány arra is, hogy a magyarok közül a volt közalkalmazottakat olyan szociális segélyben részesíti, amely számukra a megélhetést biztosítja.” Dostupné na internete: Ezer év törvényei, 1946. XV. tc. indoklása. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei?docid=94600015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51>

zmluvy 10. februára 1947 nastala skutočná možnosť na to, aby maďarská menšina prežila svoju plánovanú likvidáciu podobne, ako prekonala svoju nútenú reslovakizáciu. K tomu ale paradoxne napomohol februárový komunistický prevrat, a tak aj zmena zahraničnopolitickej orientácie oboch krajín v rámci sovietskeho bloku. Takto sa mohla vrátiť do svojich rodných dedín na Slovensku väčšina deportovaných Maďarov z Čiech.

Pamäť bezprávia, násilného, nedobrovoľného presídlenia a náboru, podobne aj vynútenej reslovakizácie, sa stala pevnou súčasťou maďarskej menšinovej historickej identity, ktorú však nie je možné predstaviť ako nejakú pevnú, ucelenú a jednotnú konštrukciu, ide skôr o emocionálne motivované odmietnutie dodnes nedoriešených historických krívd, predovšetkým uplatnenia princípu kolektívnej viny voči celej maďarskej komunite.

Rovnako v kolektívnej pamäti presídlených Slovákov prevládajú negatívne hodnotenia a obrazy. Ich dobrovoľné presídlenie sa konalo v znamení záchranu ohrozenej slovenskej identity jednotlivcov i celej komunity v Maďarsku. Praktická realizácia presídlenia do dominantne maďarského prostredia južného Slovenska, ambivalentné integračné príbehy počas združstevňovania, resp. industrializácie Slovenska, priniesli popri úspešných príbehoch a prípadoch aj mnoho neúspechov a negatívnych skúseností.⁹

Výmena obyvateľstva, veľmoci a zahraničnopolitická orientácia oboch krajín

Aké boli hlavné motívy a postoje hlavných aktérov dobovej československej a maďarskej zahraničnej politiky, prečo boli predstavy a argumenty, ako aj prí-

⁹ Jeden zo symbolických vodcov celého slovenského presídlenia Ondrej Beňo sformuloval pocity sklamaní presídlených Slovákov takto: „*Tlak maďarského elementu z hľadiska materinčiny i každodenného života je ešte stále ťažkou skúškou pre pocity presídlených Slovákov. Pred presídlením žili totiž v kompaktných celkoch (v Slovenskom Komlóši, Sarvaši, atď.) a v každodennom živote neprichádzali do styku s Maďarmi. A teraz? Sú roztrhaní na malé skupiny a denne sú nútení znášať tlak nepriateľského okolia. Presídlenci sú v práve žiadať od všetkých zodpovedných činiteľov, aby múdrymi opatreniami zlepšili ich situáciu. Áno, presídlenci očakávajú, že vládni činitelia pochopia potrebu, aby sa zamedžilo tomu dusivému smradu, ktorý ak sa mu nezabráni, bude mať za následok likvidáciu slovenského spoločenstva.*“ Rozhovor s Ondrejom Beňom v týždenníku *Náš Národ* cituje Szalatnai, Rezső: *Kisebbségben és igazságban*. Bratislava: Madách Kiadó 1970, s. 406; Sápsová, Zlatica: *Sťažnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v dokumentoch MZV ČSR*. In: *Povoľnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sápsová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 191 – 202; Grežďová, Helena: *Činnosť československej presídľovacej komisie v Budapešti*. In: *Povoľnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sápsová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 163 – 179.

stupy k riešeniu menšinovej otázky v kontexte povojnovej zahraničnej politiky a vnútro politickej reorganizácie oboch štátov diametrálne rozdielne?

V českej, slovenskej a maďarskej historiografii prevláda názor, že k vzniku dohody o výmene obyvateľstva z 26. februára 1946 došlo predovšetkým v dôsledku chýbajúcej veľmocenskej podpory Prahe. Keďže československá strana trvala na likvidácii maďarskej menšiny aj po tom, čo postupimský protokol víťazných veľmocí nepovolil jednostranný odsun maďarskej menšiny, hľadala náhradné riešenia. Maďarská vláda pod vplyvom stupňujúcich sa nátlakových akcií zo strany prezidenta Beneša a československej vlády, ale aj na základe odporúčaní vlády Spojených štátov a rovnako aj Moskvy opatrne hľadala priestor pre spoločné riešenie (Vida, 1985, s. 1114 – 1125).

Pre oba štáty bolo toto prechodné povojnové obdobie kľúčovou periódou z hľadiska zahraničnopolitickej orientácie medzi Sovietskym zväzom a západnými spojencami, ako aj vo vnútro politickom konflikte medzi občianskymi stranami a komunistami. Otázky výmeny obyvateľstva zohrali aj v tomto kontexte svoj význam. Obidve vlády chceli naraz získať podporu Moskvy i Washingtonu a Londýna. Kým Sovieti otvorene podporovali „globálne riešenie“ maďarskej menšiny, západné veľmoci od začiatku povojnového československo–maďarského konfliktu uprednostňovali riešenie bez jednostranného transferu a úplného zlikvidovania maďarskej komunity. Keďže sa Američania na mierovej konferencii dištancovali od podpory československých požiadaviek o jednostrannom vysídlení, československý minister zahraničia Jan Masaryk a jeho komunistický štátny tajomník Vladimír Clementis naznačili nevyhnutnosť zmeniť kurz a orientáciu Prahy v tejto otázke na Sovietsky zväz.

Jan Masaryk hodnotil mierovú konferenciu kriticky a zároveň aj prorocky: „...západní velmoci přirazily dveře před tvářemi malých národů východní Evropy, majíce je tak k jednostranné orientaci směrem na východ“. Podľa neho Československo zostalo počas konferencie lojálnym voči Moskve a solidárne s ostatnými slovanskými štátmi hlasovalo s „Východom“. Zároveň ale pripomenul, že československá delegácia chcela spolupracovať aj so západnými veľmocami, v tomto jeho úsilí sa mu ale nedostalo dostatočnej podpory. Masaryk i Clementis vyjadrili svoje sklamanie z postoja Spojených štátov i Spojeného kráľovstva, keďže nepodporili požiadavku ČSR na jednostranný odsun 200-tisíc Maďarov a úpravu československo-maďarských hraníc pri Bratislave (Prokš, 2001, s. 164 – 165). O rastúcom napätí medzi Československom a západnými veľmocami hovoril aj prezident Beneš, ktorému podobne ako Masarykovi a Clementisovi bolo samozrejme jasné, že československé ekonomické a obchodné koncesie, známa uránová dohoda, ako aj stále väčší vplyv KSČ vyvolávali obavy Západu zo smerovania ČSR.

Na záver treba pripomenúť, že pre celú výmenu obyvateľstva bolo od začiatku charakteristických niekoľko asymetrií. Je to možné sledovať jednak v rovine dobrovoľnosti, resp. nútenosti transferu, majetkovej a zamestnaneckej štruktúry

presídlencov, ako aj v umiestnení v Československu a Maďarsku. A to napriek tomu, že jednostranné vyhnanie Nemcov bez majetku z Československa (po „divokom“ odsune sudetských Nemcov), ako aj z Maďarska – rovnako na základe postupimského protokolu, teoreticky umožnilo osídľovacím orgánom oboch krajín použiť nemecké statky a domy na účely usídlenia maďarských, resp. slovenských rodín, ktoré bolo treba umiestniť v rámci výmeny.¹⁰

Príloha

Stav a zmeny národnostného rozvrstvenia obyvateľstva v 30 okresoch južného Slovenska. Príloha k zpráve o činnosti Reslovakizačnej komisie¹¹

I. Stav v roku 1930

1. Slováci na mapkách (označených červenou farbou) sú uvádzaní spolu s Čechmi (asi 30 000) len pokiaľ boli v r. 1930 čl. štátnymi príslušníkmi.¹² Rovnako ich pomerné zastúpenie je počítané v okresoch a obciach len z čl. štátnych príslušníkov. Bez Čechov v pomere k celému prítomnému obyvateľstvu 30 okresov južného Slovenska ich celková účasť by bola o 2 % menšia ako je uvedená v celkovom prehľade.

2. Maďari (na mapkách belasou farbou) sú uvádzaní tiež len pokiaľ boli v r. 1930 čl. štátnymi občanmi. Nakoľko sa práve z nich regrutovala veľká väčšina cudzincov (30 510) mal by byť ich podiel z celého prítomného obyvateľstva o 2 percentá väčší ako je uvedená v celkovom prehľade.

¹⁰ József Kugler prvý upozornil na obrovský nepomer medzi dolnozemskými slovenskými presídlencami a na ich miesto vysídlenými Maďarmi z Československa. „1947. április 10-e és 1948. december 21-e között mintegy 23 ezer szlovák származású vagy nemzetiségű magyar állampolgár hagyta el a Délkelet-Alföldet. A helyükre érkező felvidéki magyarok száma azonban még a 9 ezret sem érte el. E két évben a kitelepítések majdnem fele Békés-Csanád megyéből történt. A betelepülő magyaroknak pedig körülbelül ötödét helyezték el a Délkelet-Alföldön. (...) 1947 őszén újabb családokat telepítettek le Tótkomlóson, így a felvidékiek elhelyezési nehézségei tovább súlyosbodtak. 1948. január végén már 64 betelepült családfő megélhetését nem tudták biztosítani a községben, közülük 30 iparos és értelmiségi volt, 34 pedig földműves. Különösen kilátástalan helyzetbe kerültek az 1947 utolsó hónapjaiban érkező pozsonyvezekényi családok, nekik már föld sem jutott.” Kugler, József: A cseh-szlovák-magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csanád megyében. In: *Regio*, 1996, č. 4, s. 47 – 73.

¹¹ Slovenský národný archív v Bratislave: Osobný fond Antona Granatiera, Reslovakizačná komisia v Bratislave, 19. február 1948., kr. č. 6.

¹² Jedná sa o kompletné hlásenie Reslovakizačnej komisie, súčasťou ktorej sú aj mapové návrhy okresov južného Slovenska. Názvy okresov sú uvedené v tabuľke tohto hlásenia. Materiál je konkrétnym dôkazom toho, že protimaďarské akcie sledovali hlavný cieľ zmeniť čo najviac etnický charakter okresov južného Slovenska. O činnosti komisie Šutaj, Štefan: *Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*. 1991. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice: 1991.

Stav a zmeny národnostného zloženia na južnom Slovensku 1930 – 1947¹³

	1930				Na reslovakizáciu prihlásení				Výmena 80%	Nábor	1947		
	Slováci		Maďari		prihlásení	prijatí	Slováci				Maďari		
	abs.	%	abs.	%			abs.	%			abs.	%	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%			abs.	%	
Západ ¹⁴	384 719	46,5	368 424	44,4	214 166	100 440	46,5	61 300	28 500	650 101	74,7	204 571	23,5
Stred ¹⁵	168 881	56,9	112 627	37,8	91 529	44 205	48,2	13 800	4 800	233 547	79,7	58 538	19,8
Východ ¹⁶	190 724	63,2	72 068	23,9	117 569	48 770	41,3	7 700	100	266 885	92,5	15 390	5,2
Spolu	744 324	52,2	553 119	38,8	423 264	193 415	45,7	82 500	33 400	1 125 533	79,3	278 499	13,2

¹³ Tabuľka je zhrnutím detailného štatistického výkazu podľa okresov.

¹⁴ Okresy: Bratislava mesto, Bratislava vidiek, Šamorín, Galanta, Dunajská Streda, Šaľa, Komárno, Nitra, Nové Zámky, Stará Ľada, Zlaté Moravce, Vrábľa, Levice, Želiezovce, Parkan.

¹⁵ Okresy: Šahy, Modrý Kameň, Lučenec, Revúca, Rimavská Sobota, Feledince, Tornala, Rožňava

¹⁶ Okresy: Moldava nad Bodvou, Košice mesto, Košice vidiek, Trebišov, Michalovce, Veľké Kapušany, Kráľovský Chlmec

II. Zmeny v roku 1930 – 1947

Obyvateľstvo v 30 okresoch južného Slovenska v ro. 1930 – 1947 sa zdanlivo nevzrástlo. (V r. 1947 podľa súpisu zásobovaných osôb bolo 1 453 100 prítomných obyvateľov, t. j. skoro rovnaký počet ako v r. 1930 t. j. 1 455 576.) Ak však počítame s evakuovaním Čechov (30 000) a Slovákov (20 tisíc) a s odvlečením Židov (50 tisíc) prichodí na skutočný vzrast 1 000 000.

Podľa percentuálneho rozloženia národností prichodí z tohto vzrastu 52 000 na Slovákov, 39 000 na Maďarov. V skutočnosti je teda pred započatím našich akcií 592 000 Maďarov a po exodu po oslobodení 583 000 štatistických Maďarov. Z nich ubudlo s prijatím reslovakizačných prihlášok 193 000, náborom do Čiech 33 000, a výmenou ubudne 80 % kvóty, t. j. 82 000. Dovedna strácajú Maďari s našimi akciami 308 000 osôb. Na území uvedených 30 okresov môžeme počítať s prítomnosťou 277 000 Maďarov.

Slováci okrem prirodzeného prírastku (52 000) získali príslušný počet reslovakizantov (193 000), výmenou prisťahovavších sa (82 000), dovedna vzrástli na 1 035 000, spolu s vnútornou kolonizáciou a obsadením úradov na 1 150 000. Zvyšok obyvateľstva tvoria Ukrajinci, Nemci a zlomky príslušníkov iných národností.

III. Stav v r 1947 uvádzame pre obce i okresy. Je zrejmé, že tieto čísla si nemôžu činiť nárok na absolútnu presnosť. Predovšetkým nepokladáme zápis zásobovaných osôb z konca 1945 za naprosto spoľahlivý. Nevieme tiež, aké migračné zmeny nastali od tohto súpisu až do konca roku 1947. V jednotlivostiach nemôžu byť vždy presné dáta o výmene poskytnuté O(sídlovacím) Ú(radom) a dáta o nábere do Čiech. No jednako v celkovom súhrne potvrdzujú uvedenú dedukciu o dnešnom početnom stave Maďarov, možno teda ich so vzpomenutými výhradami brať metodicky za dobrý a zatiaľ jedine možný základ pre každú ďalšiu úvahu o riešení maďarskej otázky.

1. Slováci tvoria v obciach (a okresoch) zväčša rozdiel medzi vypočítaným stavom Maďarov a počtom obyvateľstva v r. 1946. Malý počet Ukrajincov, Židov a Cigánov a prípadný zlomok príslušníkov iných národností, neprichodí prakticky do úvahy. Väčšie rozdielnosti sme odstránili jedine v Bratislave, v Košiciach a v okrese Moldava n(ad)/Bodvou, kde počítame ešte so zvyškami Nemcov (na mapkách bielou farbou).

2. Maďari. Ich stav v r 1947 je pre každú obec a okres daný z príslušne zvýšeného základu z r. 1930 (podľa roku 1945), odpočítaním prijatých reslovakizantov a 80 % na výmenu určených a odhadnutého počtu s náborom odsťahovavších sa Maďarov do Čiech.

LITERATÚRA

Slovenský národný archív v Bratislave:

Osobný fond Antona Granatiera, Reslovakizačná komisia v Bratislave, 19. február 1948.,
kr. č. 6.

BÉKÉS, Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzében, 1945 – 1990.* Budapest: Gondolat 2004.

BINDORFFER, Györgyi: „Van Magyarországon egy cseh nyelven vallásos szlovák közeg”. „A nemzetiségeket már olyan sokan és olyan sokszor elsiratták, és még mindig vannak. Nem fognak kihalni, mert tudatosan védik a kultúrájukat.” Életút-interjú Gyivicsán Annával. In: *Társadalmi Együttélés*, 2012, 1. Dostupné na: http://epa.uz.ua/02200/02245/00001/pdf/EPA02245_Tarsadalmi_egyuttelese_2012_01_Bindorffer.pdf (cit. 31. 01. 2021)

FÜLÖP, Mihály – SIPOS, Péter: *Magyarország külpolitikája a 20. században.* Budapest: Aula 1998.

FÜLÖP, Mihály: *The Unfinished Peace. The Council of Foreign Ministers and the Hungarian Peace Treaty of 1947.* Wayne: Center for Hungarian Studies and Publications 2011.

GREŽDOVÁ, Helena: Činnosť československej predsedovacej komisie v Budapešti. In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.* Eds. Z. Sápsová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 163 – 179.

GYIVICSÁN, Anna: *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok.* Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 250 – 251, 254 – 255.

ILYÉS, Zoltán: Az 1940-es évek eseményei a két Szeli szimbolikus határképzési folyamataiban és kommunikatív emlékezetében. In: *Alsó- és Felsőszeli a 20. században. Társadalomrajz két magyarlakta településről Szlovákiában.* Red. L. Szarka – K. Tóth. Somorja – Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2010, s. 147 – 156.

KRUPA, András: A magyarországi szlovákok és a lakosságcsere. In: *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára.* Red. I. Molnár – L. Szarka. Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság 2007, s. 172 – 187.

KUGLER, József: A csehszlovák–magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csanád megyében. In: *Regio*, 1996, č. 4, s. 47 – 73.

PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 1948. Etnokultúrne a sociálne procesy.* Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FiF UK 2001.

PARÍKOVÁ, Magdaléna: Orálna história a možnosti jej využitia pri skúmaní etnokultúrnych procesov. (Analýza výsledkov etnologického výskumu v prostredí presídlencov na južnom Slovensku. In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.* Eds. Z. Sápsová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 212 – 221.

PÉTER, László: *Fehérlaposok.* Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez. Szekszárd: Völgységi Tájékoztató Alapítvány 2005.

POPÉLY, Árpád: A csehszlovák nemzetállami törekvések és a magyar kisebbség 1945 – 1948. In: *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi békeszerződés életbelépé-*

- sének 70. évfordulójára*. Red. M. Fülöp. Budapest: Dialóg Campus Kiadó 2018, s. 161 – 174.
- PROKŠ, Petr: *Československo a Západ 1945 – 1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945 – 1948*. Praha: ISV 2001, s. 164 – 165.
- ROMSICS, Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris 2006.
- SÁPOSOVÁ, Zlatica: Sťažnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v dokumentoch MZV ČSR. In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sápsová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010, s. 191 – 202.
- SIMON, Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938 – 1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest: Jaffa 2014.
- SZALATNAI, Rezső: *Kisebbségben és igazságban*. Bratislava: Madách Kiadó 1970, s. 406.
- SZARKA, László: *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945 – 1948*. Komárom: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság 2003, s. 52 – 53.
- SZARKA, László: Magyarország és a magyar kisebbségek ügye a párizsi béketárgyalásokon: határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó 2008, s. 22 – 29.
- SZARKA, László: A csehszlovák-magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945–1948 között. In: *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború után*. Budapest: Lucidus Kiadó 2008, s. 45 – 62.
- SZARKA, László: Csehszlovákia és a magyar békeszerződés. In: *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára*. Red. M. Fülöp. Budapest: Dialóg Campus Kiadó 2018, s. 141 – 160.
- SZUDOVÁ, Kristína Estera: Motivácia dolnozemských Slovákov na presídlenie a vplyv tejto migrácie na vývoj počtu obyvateľstva s osobitným pohľadom na Slovenský Komláš. In: *„Mať volá“? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948*. Red. M. Žiláková – J. Demmel. Békešká Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2018 (Acta Partis Minoris Slovacae), s. 207 – 234.
- ŠUTAJ, Štefan: *Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV 1991.
- ŠUTAJ, Štefan: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – migrácie a Slovensko – výskum a výsledky. In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sápsová – Š. Šutaj. Prešov: Universum 2010.
- ŠUTAJ, Štefan: *Parižska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum 2014, s. 295 – 339.
- VIDA, István: Az amerikai diplomácia és a csehszlovákiai magyar kisebbség (1945–1947). In: *Jelenkor*, 1985, č. 12, s. 1114 – 1125.

Internetové zdroje

- Ezer év törvényei, 1946. XV. tc. indoklása. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600015.TV> (cit. 31. 01. 2021)

Összefoglalás

Beforrott sebek, eltérő történetek

Adalék az 1946–1948-as lakosságcsere történetéhez és emlékezetéhez

Közép-Európa második világháború utáni etnikai változásainak tematizálása – a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák kisebbségre vonatkozóan – mindmáig jelentős mértékben eltérő módon történik a két országban. Ugyanakkor a néprajzi, történeti és antropológiai szakirodalmi interpretációk kölcsönösen egyre inkább közelednek egymáshoz. A magyarországi közgondolkodásban egyértelműen a negatív értékelés dominál a homogén szláv nemzetállam létrehozásának csehszlovák kísérletével, illetve a csehszlovákiai magyar kisebbségnek a felszámolási kísérletével kapcsolatban. A kikényszerített lakosságcsere, a reszlovakizációnak nevezett kényszerasszimiláció és a magyar családok erőszakkal történt csehországi munkatoborzása a közösségi emlékezetben egyformán traumatikus emlékek formájában él tovább. Ezzel szemben a szlovákiai közvélemény nagyobb része megalapozottnak ítéli a háború utáni homogenizálási politikát, a magyarországi szlovákok toborzását, és jogosnak tartja a lakosságcserét mint a szlovákok önkéntes áttelepülését és repatriálását. A lakosságcsere értékelésében a magyar és a szlovák kisebbség legalább ennyire polarizált. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy mindmáig nem szerveznek közös szlovák–magyar megemlékező rendezvényeket, noha a „kicséráltak” élettörténeteiben a tagadhatatlan különbségek mellett sok közös vonás is van. E jelenség okai sokrétűek. Az alapvető értelmezési nehézségek általában véve a korabeli legyőzött Magyarország és a győztes Csehszlovákia egyenlőtlen helyzetének ellentmondásos következményeivel, a korabeli bonyolult folyamatok érzelmi színezetű megközelítésével és – minden bizonnyal – a legmagasabb szintű kétoldalú történelmi megbékélés mindmáig tartó hiányával vannak összefüggésben. Az elemzői álláspontok harag- és elfogultságmentes kialakításának alapvető feltétele a dél-szlovákiai magyarok kikényszerített áttelepítése s a magyarországi szlovákok ún. önkéntes áttelepülése külpolitikai és belpolitikai, valamint szociális és kisebbségi összefüggéseinek párhuzamos fgyelembevétele.

Summary

Healed Wounds, Differing Stories

An Addition to the History and Memory of the Population Exchange of 1946–1948

The thematization of the ethnic changes in Central Europe after the Second World War – regarding the Hungarian minority in Slovakia and the Slovak minority in Hungary – is still carried out in significantly different ways in the two countries. At the same time, ethnographic, historical, and anthropological interpretations in academic literature are increasingly converging. The negative assessment of the Czechoslovak attempt to create a homogeneous Slavic nation-state, resp. the attempt to eliminate the Hungarian

minority in Czechoslovakia, clearly dominates the Hungarian public opinion. The forced population exchange, the forced assimilation called reslovakization, and the forced recruitment of Hungarian families for work in the Czech Republic continue to live in the memory of the community as equally traumatic memories. In contrast, the majority of the Slovak public considers the post-war homogenization policies and the recruitment of Slovaks in Hungary to be justified, and considers the population exchange to be valid as the voluntary resettlement and repatriation of Slovaks. The Hungarian and Slovak minorities are at least as polarized in the assessment of the population exchange as their majority nations. This is also proved by the fact there are no joint Slovak-Hungarian commemorative events organized to this day, although there are many similarities in the life stories of the “exchanged”, in addition to the undeniable differences. The causes of this phenomenon are manifold. The fundamental difficulties of interpretation are generally related to the contradictory consequences of the unequal situation of the contemporary defeated Hungary and victorious Czechoslovakia, the emotionally coloured approach to the complex processes of the time, and – certainly – the continuing lack of bilateral historical reconciliation on the highest level up until today. The basic condition for the formation of analytical positions free from anger and bias is the parallel consideration of the foreign and domestic policies, and the social and minority contexts of the forced relocation of Hungarians from Southern Slovakia and the so-called voluntary relocation of Slovaks from Hungary.

Kontakt

Dr. habil. László Szarka, CSc.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

szarka@uj.s.sk

Slováci v Maďarsku na stránkach slovenskej tlače v kontexte výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1947

ĽUBOŠ KAČÍREK

Ukončenie druhej svetovej vojny a mierové rokovania v Paríži (1946 – 1947) o obnove európskych štátov opätovne spustili na rozličných úrovniach vtedajšej slovenskej spoločnosti diskusiu aj o slovensko-maďarských vzťahoch, (česko)slovensko-maďarskej hranici či otázku etnickej homogenizácie stredoeurópskych štátov spojenej s odsunom Nemcov nielen z Československa, ale aj ďalších krajín – Maďarska či Poľska. Podľa pôvodných predstáv československých politikov mali byť podobne ako Nemci v územia Československa odsunutí aj Maďari. Tento proces sa napokon zmiernil „len“ na výmenu obyvateľstva medzi oboma štátmi. K tejto problematike existuje rozsiahla literatúra (napríklad Paríková, 2001; Sáposová – Šutaj, 2010; Šutaj, 1993, 2014). Samotné rokovania mierovej konferencie v Paríži prebiehali od 26. júla do 15. októbra 1946. Schválený text mierovej zmluvy v Paríži podpísali zástupcovia ČSR a Maďarska 10. februára 1947. Následne mierovú zmluvu schválila 22. apríla 1947 vláda ČSR a Mierová zmluva s Maďarskom bola schválená parlamentom Zák. č. 192/1947 z 22. novembra 1947.

Diskusie o korektúre slovensko-maďarskej hranice

Hoci základom povojnovej obnovy bol návrat k hraniciam k 1. januáru 1938, čím bola zrušená platnosť prvej Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, na mierovej konferencii sa diskutovalo o úprave dnešnej slovensko-maďarskej hranice. V slovenskej tlači sa negatívne hodnotili snahy maďarskej diplomacie o územné korektúry v prospech Maďarska, ako napríklad návrh, ktorý predložili maďarskí zástupcovia na bilaterálnom rokovaní 30. septembra 1946, aby ČSR odstúpilo časť svojho územia v prospech Maďarska, kde by umiestnili odsunutých Maďarov z ČSR.¹ Alebo ďalší návrh, ktorý odznel počas diskusií medzi ČSR a Maďar-

¹ Bližšie články: Na výročie Mníchova Maďarsko žiada slovenské územie. In: Národná obroda [ďalej *NO*], roč. 2, 1. 10. 1946, č. 224, s. 1; Maďari sú nenapraviteľní. In: Východoslovenská Pravda, roč. 2, 2. 10. 1946, č. 226, s. 1.

skom o výmene obyvateľstva, keď Maďarsko navrhovalo, že prijme jednu tretinu Maďarov z ČSR a dve tretiny aj s územím od ČSR (Palkovič, 1947, s. 3).

Nesúhlas s územnými požiadavkami Maďarska však nebránili slovenskej strane, aby prezentovala svoje územné požiadavky voči Maďarsku. Niektoré mali skôr akademický, ako reálny politický význam. Napríklad geograf a univerzitný profesor na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave Jan Hromádka (1886 – 1968), zakladateľ modernej slovenskej geografie, v roku 1946 publikoval štúdiu, kde o. i. uvádzal ideálnu hranicu Slovenska, pri ktorej vychádzal z geografického princípu. Ako Hromádka (1946, s. 476) píše: „*Historický princíp je neupotrebitel'ný, etnografický princíp sa stretáva s veľkými ťažkosťami. [...] južnou hranicou mu je tzv. západokarpatský sopečný oblúk, pozostávajúci z pohoria Novohradského, Matry, pohoria Bukového a Tokajského. [...] Južnú hranicu Slovenska treba teda viesť od Helemby [dnes Chľaba] kúsok po Dunaji na východ a po južnej päte pohoria Novohradského, Matry a pohoria Bukového k Tise pod Miškovcom a po tejto rieke k Čopu. Tým sa docieli krásnej súmernosti hranice, ktorá je tvorená na západe a východe veľkou riekou a uprostred opretá o horské hmoty menovaných troch pohorí. Hranica zabezpečí najväčšiu možnú mieru obrany a pripojí k Slovensku pásmo kedysi slovenské a potom zo značnej časti odnárodnené, čím sa napraví aspoň časť historickej krivdy...*“

Hromádka tiež podporoval snahy o rozšírenie bratislavského predmestia, kde aj československá vláda vzniesla územné nároky na korektúru hranice. Prvé zmienky, že ČSR bude žiadať od Maďarska pripojenie prihraničných obcí pri Bratislave, sa objavili v slovenskej tlači v máji 1946. Na konci augusta už československá vláda vzniesla požiadavku voči Maďarsku na odstúpenie týchto piatich obcí: Jarovce (maď. Horvátjársfalu, chorv. Hrvatski Jandrof), Rusovce (maď. Oroszvár, chorv. Rosvar), Čunovo (maď. Dunacsún, chorv. Čunovo), Rajka (chorv. Rakindrof) a Bezenye (chorv. Bizonja, slov. Beziň). Dôvody na odstúpenie boli viaceré. Podľa československých tvrdení v nich žilo len 25 % Maďarov, výrazná časť obyvateľstva obcí sa hlásila k Chorvátom. Územie bolo zároveň zaujímavé pre ďalší rozvoj Bratislavy, potenciálnej polmiliónovej metropoly Slovenska. Ako túto požiadavku interpretoval denník *Národná obroda*, československý záujem o toto územie „*odôvodňujeme hospodársky predovšetkým tým, že rozvoj Bratislavy, ako nášho hlavného prístavu na Dunaji a hlavného mesta Slovenska zneumožňuje nedostatok územia, vhodného pre vybudovanie priemyselných objektov*“.² V podobnom duchu túto požiadavku uvádzal aj denník *Čas*, keď jedným z dôvodov na pripojenie tohto predmestia bolo aj to, že „*už svojím položením patrí k bratislavskému predmestiu a je vzdialené od maďarských administratívnych i spotrebiteľských stredísk. Význam zárezu pre Maďarsko, čo sa týka spo-*

² Článok Naše podmienky mieru s Maďarskom. In: *NO*, roč. 2, 21. 8. 1946, č. 190, s. 1.

jenia s Rakúskom, nie je tiež tak dôležitý, lebo nemá priame vlakové spojenie a spojenie cestné dá sa ľahko nahradiť po hradských južnejších“.³

Z piatich obcí napokon mierová konferencia pririekla ČSR tri obce – Jarovce, Rusovce a Čunovo.⁴ Československá strana svoje nároky zdôvodňovala aj slovanským charakterom týchto obcí, kde sú „Maďari v menšine v pomere asi 2 : 3“. Pomer v prospech Slovanov sa mal zlepšiť aj očakávaným vystáňovaním nemeckej menšiny z týchto obcí. Argument slovanskosti žiadaného územia z Maďarska a Rakúska sa objavoval v odbornej i publicistickej tlači, vrátane podsúvania verejnosti záujmu týchto obyvateľov s pričlenením k ČSR: „...Územie, na ktoré si robíme nárok, bolo kedysi slovanské a dnes je čiastočne obývané Horvátmi, ktorí by uvítali pripojenie k Československej republike.“ (Vasek, 1945, s. 8 – 10).

Ďalším, už spomínaným argumentom pre rozšírenie bratislavského predmostia na úkor Maďarska a Rakúska bolo aj spomínané budovanie tzv. Veľkej Bratislavy. Tento proces bol zavŕšený pripojením dovtedy samostatných obcí okolo Bratislavy, keď k 1. aprílu 1946 sa súčasťou Bratislavy stalo sedem obcí: Devín, Dúbravka, Lamač, Petržalka, Prievoz, Rača a Vajnory. K tejto problematike vyšlo viacero odborných i publicistických príspevkov podporujúcich tento proces.⁵

Československé stanovisko podporovala juhoslovenská strana. Delegát z Nového Zélandu tiež podporil čs. stanovisko, argumentujúc, že táto oblasť „je veľká asi ako väčší statok pre chov ovčíc“ a navrhol zostavenie trojčlennej komisie, ktorá si toto územie pozrie „na tvári miesta“.⁶ Na zasadnutí v pondelok večer 9. septembra USA síce podporili požiadavku ČSR na rozšírenie predmostia, zároveň ich delegát Bedell Smith navrhoval jeho zmenšenie.⁷ Následne v septembri 1947 bola menovaná delegácia československo-maďarskej hraničnej komisie, ktorá 22. decembra 1947 vydala záverečný protokol. Následne 10. januára 1948 prevzala československá správa novú československo-maďarskú hranicu. Úpravu hranice v bratislavskom predmostí riešil Zák. č. 192/1947 z 22. novembra 1947 Mierová zmluva s Maďarskom v bode 1, odsek 4, písmeno d).

³ Článok Bratislavské predmostie. In: Čas, roč. 3, 4. 10. 1946, č. 222, s. 2 + mapa. Bližšie sa tejto problematike venujú aj publicistické články: Veľké víťazstvo československej veci v Paríži. In: NO, roč. 2, 27. 9. 1946, č. 221, s. 1; Ako sa pripravuje pripojenie Oroszváru k ČSR. In: NO, roč. 2, 18. 10. 1946, č. 239, s. 3.

⁴ Mierová zmluva s Maďarskom. In: Čas, roč. 3, 15. 10. 1946, č. 231, s. 1.

⁵ Spomeňme aspoň: Dr. F. B. [František Bartošek], 1946, s. 3; Gross, 1946; J. D., 1946, s. 5; Tvarožek, 1946, s. 4; Vasek, 1945; Bratislava ďakuje za predmostie. In: NO, roč. 2, 2. 10. 1946, č. 225, s. 3.

⁶ Vec bratislavského predmostia. In: NO, roč. 2, 7. 9. 1946, č. 204, s. 2.

⁷ Napríklad články Veľmocí podporujú čs. požiadavku voči Maďarsku. In: NO, roč. 2, 10. 9. 1946, č. 206, s. 1; Maďarsko sympatií veľmocí zbavené. Obširna debata o otázke bratislavského predmostia a transfere Maďarov. In: NO, roč. 2, 11. 9. 1946, č. 207, s. 1.

Slováci v Maďarsku

Postaveniu Slovákov v Maďarsku sa po skončení druhej svetovej vojny výrazne venoval denník *Národná obroda* (1945 – 1948). Začal vychádzať ešte vo februári 1945 v Košiciach ako tlačový orgán Slovenskej národnej rady. Po oslobodení Bratislavy sa redakcia presťahovala do Bratislavy. K základným princípom novín patril o. i. protifašistický odboj so zdôrazňovaním odkazu Slovenského národného povstania, obnovenie Československa na demokratických základoch ČSR a rovnoprávnosť Čechov a Slovákov. K ich spolupracovníkom patrili aj mnohé neskôr známe osobnosti literatúry a kultúry, ako Albert Marenčin a Ivan Bukovčan v Paríži, Štefan Žiary v Taliansku, Ján Rozner vo Veľkej Británii či dolnozemskej Slovák Andrej Vrbacký pôsobiaci v Belehrade (Vereš, 2008, s. 104 – 107). O aktivitách Slovákov v Maďarsku informoval František Bartošek.⁸

Pochopiteľne, že noviny informovali verejnosť o slovenskom postoji riešenia slovensko-maďarských vzťahov, z pohľadu odčinenia skutočných i domnelých krívd siahajúcich nielen do obdobia po prvej Viedenskej arbitráži z 2. novembra 1938 a odstúpenia časti územia vtedajšieho Československa Maďarsku, ale i do obdobia pred rokom 1918 s ešte žijúcimi s pamätníkmi a spomienkami prefiltrovanými ďalšími udalosťami. Môžeme tu sledovať aj využívanie či zneužívanie historických prameňov pri argumentácii a interpretácii vlastných pri politických záujmov. Čitateľ na Slovensku tak mohol miestami získať až dojem, že Maďari na území Maďarska sú vlastne len pomadžarčení Slováci: „*Na konci tohto [t. j. 18.] storočia cestovateľ zo župy Békešskej za Tisou (300 km od Budapešti) cestoval povozom tak, že sa všade dohovoria po slovensky, potom aj z Pešti na Slovensko.*“ Autor príspevku zároveň ľutuje, že „*sa neusadili súvisle a že tak nemohli vytvoriť celok, v ktorom by boli napredovali lepšie hospodársky a najmä kultúrne.*“⁹

Problematika slovensko-maďarskej etnickej hranice sa po ukončení mierovej konferencie v Paríži po prvej svetovej vojne a podpísaní Trianonskej mierovej zmluvy 4. júna 1920 dostala na istý čas do úzadia. Medzitým v slovenskej spoločnosti dorástla prvá slovenská generácia vychovávaná na vysokých školách v Československu, ktorá začína svoju profesionálnu kariéru na prelome 20. a 30. rokov. Táto problematika začína opäť viac ožívať v súvislosti s udalosťami smerujúcimi k prvej Viedenskej arbitráži. Práve na začiatku 40. rokov sa začína rozvíjať vedecká činnosť generácie narodenej na začiatku 20. storočia, ktorá sa venovala slovensko-maďarskej problematike.

Počas prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) vzniklo viacero historických, jazykovedných a demografických prác venovaných územiu obývanému Slovákmi

⁸ Články pod vlastným menom alebo pod skratkou Dr. F. B. z rokov 1945 a 1946.

⁹ Ik.: Sídla Slovákov v Maďarsku, 1946.

– v minulosti i vtedajšej súčasnosti. Odbornými argumentmi podpriet’ územné nároky Slovákov sa pokúsil historik Branislav Varsík (1904 – 1994) v publikácii *Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach* vydaná v roku 1940. Obsahuje aj dve mapové prílohy, kde na základe dobových demografických údajov o. i. poukazuje na etnické posuny v 18. až prvej polovici 20. storočia, vznik jazykových ostrovov a problematiku oficiálnej uhorskej štatistiky z prelomu 19. a začiatku 20. storočia. Za ostatné desaťročia bolo publikovaných množstvo publikácií zameraných na problematiku sčítania obyvateľstva na území dnešného Slovenska (napríklad *Historický atlas*, 2017; Tišliar – Šprocha, 2018a; Tišliar – Šporcha, 2018b).

Demografickej problematike sa profesionálne venoval Ján Svetoň (1905 – 1966), zakladateľ modernej slovenskej demografie a demografickej štatistiky. Osobitne sa zameriaval problematiku migrácie Slovákov. Výsledky svojho výskumu publikoval v monografiách *Slováci v Maďarsku* (1942) a *Slováci v európskom zahraničí* (1943). Z ďalších práce, ktoré napísal v tomto období spomeňme *Štatistická maďarizácia* (1942), *Materinská reč a znalosť rečí v dátach maďarských štatistík* (1942), *Zmiešaná sobášnosť ako faktor prenárodnenia* (1943), *Národy bývalého Uhorska vo svetle štatistík* (1943), *Maďarizácia Slovákov v Nyíregyháze* (1943), *Aszlayho mapa Uhorska z roku 1830* (1944) a *Slovenskosť Košíc koncom 19. stor.* (1944). Na základe sčítania obyvateľstva z roku 1930 v Maďarsku uvádza oficiálny počet Slovákov na 104 819, reálny stav však odhadol na 200-tisíc, a to „*sledovaním biologického vývinu Slovákov a ich migračného pohybu*“. Tieto údaje prehľadne spracoval v mapovej prílohe, kde publikoval sídla Slovákov v podunajskom priestore. Po skončení vojny a príprave výmeny obyvateľstva bol v roku 1946 vymenovaný za člena presídľovacej komisie v Maďarsku a v tom istom roku ako demografický expert na mierovej konferencii v Paríži.¹⁰

Po druhej svetovej vojne a príprave výmeny obyvateľstva vykonávali slovenskí odborníci systematickejší terénny výskum Slovákov na území Maďarska. V mesiacoch marec a apríl 1946 uverejnila *Národná obroda* pod pseudonymom sériu piatich článkov popisujúcich jednotlivé regióny, kde sa v minulosti usídlili Slováci a ešte aj v období po druhej svetovej vojne tvorili živú komunitu. Viaceré z týchto obcí boli doteraz neznáme aj pre odbornú komunitu.¹¹ Môžeme sa *domnievať*, že ich autorom je práve Ján Svetoň, alebo niekto, kto s ním spolupracoval a čerpal z jeho publikovaných prác.

Pod vlastným menom publikoval J. Svetoň (1946, s. 2) jeden príspevok, kde koriguje svoje predchádzajúce údaje o Slovákoch v Maďarsku publikované v starších prácach. Sleduje nezrovnalosti medzi oficiálnymi maďarskými štatistikami

¹⁰ Bližšie o ňom *Slovenský biografický slovník V. – SBS*, 1992, s. 388.

¹¹ Podrobnejšie o nich píše v týchto článkoch uverejnených pod skratkou (lk.) a (r) v *Národnej obrode* z roku 1946.

a počtami osôb prihlásených na presídlenie. Napríklad v Níredházi oficiálne žilo len 120 Slovákov, na presídlenie sa ich však prihlásilo 5 206. Uvádza, že v 258 obciach oficiálne nežili žiadni Slováci, v piatich z nich ich však reálne zaevidoval medzi 100 až vyše 300. Pri 363 obciach zistil, že v nich bolo viac prihlásených na presídlenie, ako tu štatisticky žilo Slovákov. Na základe týchto údajov koriguje vlastné odhady počtu Slovákov v Maďarsku z publikovanej literatúry na 475 000. Z nich v Zadunajsku v 215 obciach žilo 44 000 Slovákov, v Békešskej a Čanádskej stolici v 63 obciach 113 000 a v samotnej Budapešti do 60 000.

Z jazykovedného hľadiska sa problematike kontinuity a diskontinuity rozšírenia Slovanov a Slovákov na území Uhorska na základe lokálnych názvov venoval jazykovedec a dialektológ Ján Stanislav (1904 – 1977), zakladateľ modernej slovenskej onomastiky (bližšie o ňom SBS V, s. 332 – 334. a Doruľa – Žeňuch, 2016). Prvú významnejšiu prácu k tejto problematike s názvom *K južnej a východnej hranici slovenského osídlenia v stredoveku* publikoval v roku 1944. Na ňu nadväzuje dvojzväzková monografia *Slovenský juh v stredoveku* vydaná v roku 1948 (reedícia 1999 a 2004), ktorá však v čase svojho vydania zostala vzhľadom na vtedajšie politické udalosti v úzadí vedeckého záujmu (z jeho ďalších publikácií spomeňme aspoň *Odkryté mená slovenských miest a dedín* z r. 1947 a *Zo života slov a našich predkov* z r. 1950). V týchto prácach na základe zachovaných názvov obcí interpretoval ich slovanský, resp. slovenský pôvod a touto onomastickou metódou dokladoval rozšírenie Slovákov / Slovanov na území dnešného Maďarska do 13. storočia, v severnejších, hornatých oblastiach do 15. storočia. V Bukových horách a Matre sledoval lokálne názvy slovanského pôvodu podľa špeciálnych vojenských máp. Ako píše Stanislav (1945): „*Tieto názvy stoja tu však ako náhrobné kamene, volajúce svetu po storočiach – miestami len desaťročiach – že tu žili Slováci...*“ V oblasti maďarskej časti Novohradských vrchov, Matry, Bukových vrchov a tamojších slovenských obcí si tak môžeme klásť otázku, či je možné hovoriť o kontinuite slovenského osídlenia v tamojších obciach, keď v rámci sťahovania Slovákov na Dolnú zem prichádzali do obcí, kde ešte žilo slovensky hovoriace obyvateľstvo, alebo už nie.

Na stránkach *Národnej obrody* sa od začiatku vydávania môžeme stretnúť s príspevkami, ktoré mapujú situáciu Slovákov v Maďarsku. Medzi autormi článkov môžeme identifikovať aj Jána Stanislava pod pseudonymom *jsv.* (1945), podľa ktorého „*dnešné Slovensko je len zlomkom územia, na ktorom Slováci v stredoveku a pred Maďarmi žili... [...] Akže sa má niekto podľa historického práva dovoliavať rozšírenia svojho územia, tak sme to my Slováci*“.

Na túto staršiu generáciu jazykovedcov a historikov neskôr nadviazala nová generácia, reprezentovaná napríklad Jánom Siráckym (1925 – 1998) pochádzajúcim z dolnozemskeho prostredia. Ku koncu druhej svetovej vojny bol aktívnym účastníkom protifašistického hnutia, po ukončení vysokoškolského štúdia sa spolupodieľal na rozvíjaní československo-juhoslovanských vzťahov a slovenskému vysťahovalectvu na územie dnešného Maďarska, Juhoslávie a Rumunska

(napríklad monografia *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí* (1971), spoluautorstvo na publikácii *Slováci vo svete I.* (1981) či *Dlhé hľadanie domova* z r. 1985; prepracované v r. 2002). Zároveň po druhej svetovej vojne postupne dorastajú v Československu, Maďarsku, Juhoslávii a Rumunsku nové generácie vysokoškolsky vzdelaných odborníkov z oblasti histórie, jazykovedy a etnológie, vďaka čomu sa rozširuje výskum a naše poznanie o živote dolnozemskej Slovákov. Možno paradoxne, hoci počet Slovákov v Maďarsku klesá, množstvo odbornej literatúry narastá.

Nový kapitola prináša rok 1990 – založenie Výskumného ústavu Slovákov v Békešskej Čabe, ktorého 30. výročie založenia si práve pripomínáme. Publikovaná literatúra o dolnozemskej Slovákov a Slovákov v Maďarsku nie je budovaním pamätníka minulosti, ale prináša poznatky o ich reálnej situácii a ďalšie vízie o rozvoji slovenskej komunity na území Maďarska.

LITERATÚRA

Skratky

Bartošek, František – Dr. F. B.

Národná obroda – NO

Slovenský biografický slovník V. – SBS V

Svetoň, Ján a jeho spolupracujúci – lk., r.

Časopisy Národná obroda, roč. 1. – 3, 1945 – 1947.

BARTOŠEK, František: Bilancia slovenského menšinového hnutia v Maďarsku. In: *Národná obroda*, roč. 1, 28. 12. 1945, č. 219, s. 2.

Dr. F. B. [BARTOŠEK, František]: Slovania v Maďarsku. Od nášho peštianskeho korešpondenta. In: *Národná obroda*, roč. 1, 2. 10. 1945, č. 149.

(Dr. F. B.) [BARTOŠEK, František]: Budapeštianski Slováci sa prihlasujú na Slovensko. In: *Národná obroda*, roč. 2, 4. 4. 1946, č. 80, s. 4).

Dr. F. B. [BARTOŠEK, František]: Čo sa robí na bratislavskom predmestí. In: *Národná obroda*, roč. 2, 13. 5. 1946, č. 111, s. 3.

(lk.): Sídla Slovákov v Maďarsku. Ako a kedy sa tam usídlili? – Kedy ich načala maďarizácia – Stav pred sto rokmi a teraz – Skutočnosť či papierová maďarizácia? In: *Národná obroda*, 2. 3. 1946, č. 52.

(r): Slováci medzi Dunajom a Tisou. Od Ipl'a medzi Zád'vou a Dunajom – Budapešť a okolie – Ako to bolo pred sto rokmi a ako je to teraz. In: *Národná obroda*, 17. 3. 1946.

(lk.): Slováci v Zadunajsku. Vlast' čaká na svojich roztratených príslušníkov. In: *Národná obroda*, 23. 3. 1946.

(lk.): Slováci v južnom Zátisí. Súvislé územie a roztratené osady – Najcennejší slovenský kraj – Slováci v Békešskej župe. In: *Národná obroda*, 29. 3. 1946.

(lk.): Slováci medzi Dunajom a Tisou. Dunaj a osady pri ňom – Riedke osídlenie a salaše – Dunaegyháza prejde na Slovensko – Rodisko Petőfiho-Petroviča: Kiskőrös – Rozptýlení Slováci. In: *Národná obroda*, 2. 4. 1946.

PALKOVIČ, Juraj: Dohoda s Maďarskom? In: *Národná obroda*, roč. 3, 1. 1. 1947, č. 1, s. 3.

jsv. [STANISLAV, Ján]: Štátne hranice a veda. In: *Národná obroda*, roč. 1, 19. 9. 1945, č. 139, s. 2.

STANISLAV, Ján: Naš juh. Slováci pod Blatenským jazerom – Dve tretiny zadunajska boly naše. In: *Národná obroda*, roč. 1, 30. 9. 1945, č. 148.

SVETON, Ján: Slováci v dnešnom Maďarsku. In: *Národná obroda*, 31. 7. 1946, č. 172, s. 2.

TVAROŽEK, Ján: Veľká Bratislava a s ňou hospodársky súvisiace okolie. In: *Národná obroda*, roč. 2, 10. 1. 1946, č. 8, s. 4.

Čas, roč. 2. – 4, 1945 – 1947.

J. D.: Budujeme veľkú Bratislavu. In: *Čas*, roč. 3, 1946, č. 242, s. 5.

Nové slovo, roč. 2. – 3, 1945 – 1946.

GROSS, Kamil: Urbanizmus v hospodárskej prestavbe Slovenska so zvláštnym zreteľom na Bratislavu. In: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 3, s. 10 – 14 a č. 4, s. 8 – 12.

HROMÁDKA, Jan: Ideálne hranice Československa III. In: *Nové prúdy v našom súčasnom živote*, roč. 2, 25. 10. 1946, č. 21, s. 475 – 477.

VASEK, A.: Budeme mať veľkú Bratislavu? *Nové slovo*, roč. 2, 30. 11. 1945, č. 27, s. 8 – 10.

VEREŠ, Juraj: Národná obroda – príbeh jedných mienkotvorných novín. In: *Studia Politica Slovaca*, roč. 1, 2008, č. 2, s. 104 – 107.

Knihy

Slovenský biografický slovník V. Red. A. Maňovčík. Martin: Matica slovenská 1992.

ČÉPLŮ, Slavomír – KAČÍREK, Luboš – MAJO, Juraj – POCISKOVÁ, Miriam – ŠPROCHOVÁ, Terézia – ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol – VARGOVÁ, Lenka: Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia). Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska FiF UK 2017.

DORULA, Ján – ŽEŇUCH, Peter (eds.): *Ján Stanislav a slovenská slavistika*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov 2016. 271 s.

PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etno-kultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul 2001.

SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (eds.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum 2010.

SIRÁCKY, Ján: *Dlhé hľadanie domova*. 2. (prepracované a doplnené) vyd. Martin: Matica slovenská 2002. 424 s.

ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Veda 1993.

ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: UNIVERSUM-EU, 2014.

TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav: *100 rokov obyvateľstva Slovenska od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo 2018a.

TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav: *Pramene k vývoju obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. In: *Populačné štúdie Slovenska*, roč. 1, 2018b, s. 5 – 20.

Internetové zdroje

N. N.: Ján Sirácky, ikonická osobnosť dolnozemsých Slovákov, v pripomienke 90. výročia narodenia historika. In: Dostupné na: <https://www.slovenskezahranicie.sk/sk/krajania-informuju/1185/jan-siracky-ikonicka-osobnost-dolnozemsnych-slovakov-v-pripomienke-90-vyrocia-narodenia-historika> (cit. 31. 01. 2021).

Összefoglalás

A magyarországi szlovákok a szlovák sajtó hasábjain az 1946–1947-es lakosságcsere kontextusában

A második világháború vége, valamint az azt követő párizsi béketárgyalások eredményeként hatályát veszítette az 1938. november 2-i első bécsi döntés, és visszaálltak az 1938. január 1-jén érvényben lévő határok. A Csehszlovák Köztársaság és Magyarország képviselői 1947. február 10-én írták alá a békeszerződés elfogadott szövegét. Az aláírást megelőzően megtárgyalták a határkiigazítások kérdését. Csehszlovákia öt településre tartott igényt Magyarországtól. Ezek Pozsony mellett helyezkedtek el, és jelentős horvát kisebbség lakta őket. Végül a Csehszlovák Köztársaság három települést nyert el: Horvátjárfalut (Jarovce), Oroszvárat (Rusovce) és Dunacsúnyt (Čunovo). A háború utáni rekonstrukció egyik fő elve az államok etnikai homogenizációjára tett erőfeszítés volt, amelynek alapját a németek kiutasítása képezte. Eredetileg ezt az elvet akarták alkalmazni a magyarok esetében is, de ebből később lakosságcsere lett. A Csehszlovák Köztársaság és Magyarország közötti népességmozgás a magyarországi szlovákokkal kapcsolatos kutatások iránti érdeklődések megnövekedését eredményezte. Ez az 1930-as és 1940-es évek fordulóján kezdődött, és Szlovákia déli részének Magyarország részére történő átadására fókuszált. Ez a kutatás az első szlovák hivatásos tudósgenerációhoz köthető, akik közé a nyelvész Ján Stanislav (1904–1977), a történész Branislav Varsik (1904–1994), valamint a demográfus Ján Svetoň (1905–1966) tartozik. A háború utáni szlovák sajtóban számos cikk foglalkozott a szlovákok lakta magyarországi helységeikkel. A szisztematikusabb terepmunkára alapozva a magyarországi szlovákok lélekszáma is elemzésre került. Ján Svetoň részletesebben tájékoztatott erről a *Národná obroda* című napilap hasábjain. A nyelvészek és történészek ezen idősebb generációját később egy fiatalabb nemzedék követte, akiket például Ján Sirácky (1925–1998) képviselt. Bár a magyarországi szlovákok lélekszáma jelentősen lecsökkent a lakosságcsere követően, a magyarországi szlovákok életét dokumentáló szakirodalom mennyisége mindkét országban növekszik.

Summary

The Slovaks in Hungary on the Pages of the Slovak Press in the Context of the Population Exchange in 1946–1947

The end of World War II and subsequent peace negotiations in Paris meant the repeal of the First Vienna Award from November 2, 1938 and the return to the borders valid on January 1, 1938. Representatives of the Czechoslovak Republic and Hungary signed the approved text of the peace treaty on February 10, 1947. Before it was signed, the adjustment of borders had been discussed. Czechoslovakia requested 5 municipalities from Hungary. They were near Bratislava and had a significant Croatian minority. The Czechoslovak Republic finally won three from the required municipalities: Jarovce, Rusovce and Čunovo. One of the main principles of post-war reconstruction was the effort for ethnic homogenization of the states which was based on the expulsion of Germans. This principle was originally intended to be applied also for Hungarians, but it later turned into a population exchange. The movement of population between the Czechoslovak Republic and Hungary stimulated a higher interest of the Slovak administration in the research of Slovaks in Hungary. It began at the turn of the 1930s and 1940s and was related to the surrender of the south of Slovakia to Hungary. This research is connected with the first Slovak professional scientific generation which includes the linguist Ján Stanislav (1904–1977), the historian Branislav Varsik (1904–1994) and the demographer Ján Svetoň (1905–1966). In the Slovak post-war press, there were several articles which described the localities in Hungary inhabited by Slovaks. Based on a more systematic field research, the number of Slovaks in Hungary were edited. Ján Svetoň informed about it in more detail on the pages of the daily press *Národná obroda*. This older generation of linguists and historians was later followed by a new generation represented by, for example, Ján Sirácky (1925–1998). Although the number of Slovaks in Hungary significantly decreases after the population exchange, the amount of professional literature documenting the national life of Slovaks in Hungary in both countries is increasing.

Kontakt

Doc. Ľuboš Kačírek, PhD.

Katedra etnológie a muzeológie

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

lubos.kacirek@gmail.com

Písanie slovenskej tlače v Juhoslávii o Slovákoch v Maďarsku medzi dvoma vojnami¹

JANKO RAMAČ – DANIELA MARČOKOVÁ – JASNA UHLÁRIKOVÁ

Pred úvodom

Najviac údajov o Slovákoch v Maďarsku v skúmanom medzivojnovom období nachádzame v knihe Jána Siráckeho *Slováci vo svete* v kapitole Slováci v Horthyovskom Maďarsku (1980, s. 191 – 197). J. Sirácky sa zaoberal aj vývojom slovenského osídlenia medzi Dunajom a Tisou v Zadunajsku a Zátisí (1966, s. 102 – 147). Výskumom o slovenskej menšine v Maďarsku sa zaoberalo len málo vojvodinských slovakistov. V novšej dobe to boli: Miroslav Dudok (2005, s. 306 – 308; 2006a, s. 300 – 305; 2006b, s. 142 – 146; 2008, s. 117 – 132); Michal Harpáň (2006, s. 79 – 85; 2011, s. 138 – 148) a Ana Marićová (2006, s. 60 – 62).

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, v akej miere slovenský vojvodinský týždenník *Národná jednota* (1920 – 1941) sledoval najmä kultúrne a spoločensko-politické snaženia Slovákov v Maďarsku a čo sa vojvodinskí Slováci mohli dozvedieť najmä o problémoch a (ne)porozumení vrchností v zachovaní charakteru a národnostného rázu slovenskej národnostnej menšiny v novoutvorenom inojazyčnom štáte Maďarsku v medzivojnovom období. Tento príspevok je vypracovaný na základe informácií slovenskej tlače v Juhoslávii (Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov od 1929 malo názov Kráľovstvo Juhoslávia), hlavne spoločensko-politického týždenníka *Národná jednota*.² Kvôli porovnaniu konzultovaný bol aj srbský spoločensko-politický denník *Bpeme*,³ ako i slovenská a česká tlač.

¹ Príspevok predstavuje parciálne výsledky v rámci projektu *Diskurzzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe* (178017) a projektu *Vojvodanski prostor u kontekstu evropske istorije* (17002), ktoré financuje Ministerstvo osvetly, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

² *Národná jednota* vychádzala v období 1920 – 1941 v Petrovci. Ďalej: *NJ*.

³ *Bpeme* (1921 – 1941).

Úvod

Po skončení Prvej svetovej vojny Rakúsko-Uhorsko sa rozpadlo. Uhorsko utratilo asi 2/3 svojho územia na úkor nástupníckych štátov Československa, Poľska, Kráľovstva SChS a Rumunska. Po dvoch krátkotrvajúcich a dočasných štátnych útvaroch bolo 1. marca 1920 vyhlásené Maďarské kráľovstvo, ktorého regentom sa stal Miklós Horthy.⁴ Maďarsko sa Trianonskou mierovou zmluvou zaviazalo, že práva menšín bude regulovať zákonom. Maďarská vláda v zmluve súhlasila, že v prípade porušenia ktoréhokolvek článku Rada Spoločnosti národov bude môcť zvoliť postup a vydať pokyny a v prípade vzniknutia sporu medzinárodného rázu posunúť ho na Stály dvor medzinárodnej spravodlivosti, ktorého rozhodnutie bude konečné a rešpektované z maďarskej strany.⁵

Do roku 1918 Slováci vo Vojvodine v rámci Uhorska udržiavali najmä kultúrne a rodinné styky so Slováckmi žijúcimi na území dnešného Maďarska. Po skončení vojny preukazovali konštantný záujem o ich kultúrno-národný, politický a náboženský život a spoluprácu s nimi. Tak Národná rada dolnozemských Slovákov, ktorá sa ustanovila 10. 11. 1918 v Novom Sade zahrnula do svojho programu a požiadaviek všetkých dolnozemských Slovákov⁶ (Sirácky, 1980, s. 191 – 192). Aj slovenská dolnozemská tlač prejavovala záujem o Slovákov v Maďarsku. V období jestvovania Rakúsko-Uhorska vychádzal v Novom Sade *Dolnozemský Slováč* (1902 – 1914; 1918 – 1920). Bol to prvý ústredný informátor o národnom, spoločenskom, politickom a kultúrnom živote všetkých Slovákov na Dolnej zemi, vrátane aj tých v Maďarsku. Po založení *Národnej jednoty*, prvých slovenských vojvodinských novín roku 1920 sa pokračovalo v informovaní o slovenskej menšine v Maďarsku. Preberané boli aj príspevky zo zahraničných novín z Československa, Sovietskeho Ruska, ako i listy čitateľov z Nadlaku, ale i niektoré príspevky z maďarských a slovenských novín z Maďarska. O tom, že táto téma bola citlivá, svedčí aj skutočnosť, že príspevky boli väčšinou nepodpísané či podpísané iniciálkami, pseudonymami a iba ojedinele sa uvádzajú celé mená autorov (napr. Ladislav Zgúth). *NJ* odporúčala do pozornosti čitateľov aj publikácie

⁴ Rytier Miklós Horthy de Nagybánya (1868 – 1957) bol rakúsko-uhorský admirál, maďarský politik a v rokoch 1920 – 1944 správca ríše (regent) Maďarska.

⁵ Trianonská mierová zmluva bola uzavretá medzi štátmi Dohody a ich spojencami a Maďarskom 4. 6. 1920 vo Versailles. Medzi iným potvrdila hranice medzi Maďarskom a susednými štátmi a uložila Maďarsku zaplatiť vojnové reparácie. Aj napriek tomu, že bola formovaná medzinárodná komisia, ktorá mala vykonávať dozor, maďarský horthyovský režim nerešpektoval dodržiavanie zmluvných ustanovení (Hajko et al., 1982, s. 118).

⁶ V organizačnej štruktúre Národnej rady dolnozemských Slovákov boli tri krajové výbory: pre Báčku, Banát, Sriem a Chorvátsko, potom pre Békešskú, Čanádsku, Bihorskú, Arádsku, Siládsku a Sabolčskú stolicu a nakoniec pre Peštiansku stolicu a mesto Budapešť. Všetci dolnozemskí Slováci mali spoločný záujem a cieľ. Osobitne bola prízvukovaná požiadavka národnej rovnoprávnosti vo všetkých sférach života (Gubová Červená, 2015, s. 43).

Jana Auerhana,⁷ ktoré sa dali i kúpiť a vďaka ktorým Slovákom v Kráľovstve SChS boli dostupné informácie o Slovákoch v Maďarsku, ako aj o iných zahraničných „Čechoslovákoch“.

V *NJ* boli publikované najmä štatistické údaje o počte Slovákov v Maďarsku, ako i informácie o školských a cirkevných otázkach, tlači a úradnom používaní jazyka.

Nespoľahlivosť maďarských štatistických údajov v otázke národnosti

Uhorská národnostná štatistika už v prvom sčítaní obyvateľstva roku 1880 bola dôležitým politickým činiteľom a inštrumentom rýchlej asimilácie nemaďarských národností Uhorska s úmyslom umelo vytvoriť maďarský národný štát. Teoreticky bola štatistika chybné fundovaná, lebo pojem materinskej/hovorenej reči stotožňovala s pojmom národnej príslušnosti. V praxi sa narážalo na ťažkosti, lebo jazyk bol nedostatočný na vymedzenie národnosti. Tak pri sčítaní roku 1910 bolo spresnené, že materinský jazyk je tá reč, ktorú osoba vyhlasuje za svoju a ktorou najlepšie a najradšej hovorí. Svetoň opisuje spôsob a metódy, ako uhorské vrchnosti tlakom a rozličnými vonkajšími okolnosťami chceli vplývať na vyjadrenie sa o národnostnej príslušnosti (strachom pred predstaveným, poukázaním na materiálny záujem) s cieľom poukázať na ustavičný vzrast maďarského živlu a tým aj na politickú a kultúrnu bezvýznamnosť ostatných národov v Uhorsku (1942, s. 7 – 13, 122).

V štatistických dátach participácia Slovákov na celkovom počte obyvateľstva bola každých 10 rokov umelo znižovaná: roku 1910 bolo 163 323 Slovákov v Maďarsku, roku 1920 ich bolo 141 918, kým roku 1930 sa ich počet znížil na 104 819 (Svetoň, 1942, s. 111). Podľa J. Auerhana (1935, s. 9) úradné vykázanie zoslabenia národnej skupiny bolo pre Maďarov dôležité preto, že tým zoslabli aj výhľady v boji o jej národnú existenciu. Tak roku 1910 bolo najmenej 35 obcí so slovenskou väčšinou, kým roku 1930 údajne už len 19.

Podľa Svetoňa boli i údaje o sobášnosti, pôrodnosti, úmrtnosti a prirodzenom prírastku skresľované, ale boli spoľahlivejšie od údajov získaných pri sčítaní obyvateľstva. Na základe nich poukazyval na vitalitu Slovákov v Maďarsku, ktorí

⁷ Jan Auerhan (1880 – 1942) sa zasadzoval o práva európskych menšín. Vykonával rad významných funkcií: bol predsedom štátneho štatistického úradu, spoluzakladateľom Československého ústavu zahraničného a jeho prvým predsedom, pôsobil v Československej spoločnosti pre štúdium národnostných otázok, prednášal ako univerzitný docent o českých a slovenských menšinách v zahraničí (<http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=638> cit. 31.01.2021). Navštevoval zahraničné komunity a spolky „Čechoslovákov“ a o tom pravidelne prispieval do *Nášho zahraničia*, zborníka Národnej rady československej, ktorého bol redaktorom.

sa z národno-biologického hľadiska zachovali, strácali sa iba v maďarských štatistikách. Roku 1920 bolo 243 955 (3,4 %) Maďarov po slovensky hovoriacich a roku 1930 ich počet klesol na 233 141 (2,9 %). Je isté, že sa v ich počte skrývali nesprávne zarátaní Slováci (1942, s. 112 – 114).

Aj v *NJ* sa písalo o maďarskej štatistike, poukazujúc ako ona skresľovala údaje v národnostných otázkach. Anonymný autor poukazuje na mechanizmus, ako maďarská politika vytvárala Maďarov z národnostných menšín: z občana, ktorý ovládal len niekoľko viet z maďarčiny urobila stopercentného Maďara. Ďalej uvádza, že väčšina okresov v Maďarsku mala aspoň 1 percento slovenského obyvateľstva, no okresy od južnej hranice Slovenska pozdĺž Dunaja tvorili „*hlboký slovenský klin do maďarského tela*“ a veľké množstvo slovenského obyvateľstva žilo aj v juhovýchodnej oblasti Maďarska. Ako príklad sa uvádzal nadlacký okres, ktorý mal 48 percent slovenského obyvateľstva.⁸ Mesto Békéš-Čaba (Békéscsaba) malo až 53 percent slovenského obyvateľstva, obec Stará Huta mala 100 percent Slovákov, ďalších 12 obcí a mestečiek viac ako 90 percent slovenského živilu. Spolu bolo v Maďarsku 20 miest a obcí, v ktorých mali Slováci $\frac{3}{4}$ väčšinu, v ďalších 15 obciach mali Slováci 50 – 70 percentnú väčšinu a v ďalších 22 obciach mali takmer polovicu obyvateľstva. Z celkového počtu 3 468 maďarských obcí bolo v 1248, teda viac ako v tretine v značnom počte zastúpený aj slovenský živel (*NJ*, 10. 9. 1929/100, s. 1).

Preberajúc údaje maďarskej štatistiky *NJ* v období od 1920 – 1930, uvádza počet okolo 142 000 (*NJ*, 10. 9. 1925/37, s. 3; *NJ*, 19. 4. 1928/16, s. 1) či 150 000 Slovákov v Maďarsku (*NJ*, 2. 7. 1929/72, s. 1). Slováci v troch župách tvorili viac ako 10 % obyvateľstva (Ostrihom 12 %, Arad 15 % a Békéš 16,9 %). Najväčšou slovenskou obcou bolo mesto Békéš-Čaba, v ktorej žilo 46 633 obyvateľov, z čoho 24 710 Slovákov (*NJ*, 6. 9. 1928/36, s. 1 – 2).

Slovenské menšinové školstvo v Maďarsku – vzdelávanie vo vlastnej reči?

Hoci čl. 59 Trianonskej mierovej zmluvy upresňuje, že maďarská vláda za bezpečí, aby sa maďarským príslušníkom iného jazyka dostalo vzdelávanie vo vlastnej reči, Svetoň uvádza, že sa práve v oblasti školstva najmarkantnejšie prejavovala nežičlivosť maďarskej národnostnej politiky – v trianonskom Maďarsku

⁸ Rumunská armáda okupovala békeško-čanádsku oblasť roku 1919 a považovala tunajších Slovákov za pridelených Rumunsku, čo bolo aj verejne vyslovenou žiadosťou na veľkom slovenskom ľudovom zhromaždení v Čabe. Na základe rozhodnutia parížskej mierovej konferencie roku 1919 bola vytýčená nová demarkačná línia, podľa ktorej k Rumunsku bol pripojený iba Nadlak a ostatné slovenské obce v békeško-čanádskej oblasti zostali v Maďarsku (Sirácky, 1980, s. 192 – 193).

zmizli i tie slovenské kultúrne ustanovizne, ktoré „*liberálna*“ maďarská politika pred vojnou povolila, pretože existovala veľká priepasť medzi teóriou a praxou, medzi zákonmi, ktoré maďarská vláda prezentovala na medzinárodných fórach a skutočnosťou, ktorú kontrolovať nikdy nepripustila (1943, s. 95).

V *NJ* sa uvádzajú komentáre slovenských politikov, ktorí poukazujú na neucítvanie pravidla reciprocity. Senátor Národného zhromaždenia ČSR Vavro Šrobár poukázal na to, že v Maďarsku existuje jazykový zákon, ale iba na papieri. Keby v Maďarsku platili zákony Československej republiky, Slováci by mali mať 169 ľudových škôl s 308 triedami, 6 meštianskych so 17 triedami, stredné školy s 28 triedami a 1 učiteľský ústav – no nemali ani jednu školu (*NJ*, 18. 3. 1926/11, s. 1). Aj slovenská tlač z Československa podobne hodnotila maďarskú prax voči slovenskej menšine v Maďarsku poukazujúc, ako maďarská vláda zverejňovala štatistiky a vyzdvihovala, že je „*liberálne a demokraticky*“ postarané o menšinové školy v Maďarsku. V skutočnosti bolo v takých „*slovenských*“ školách zakázané rozprávať po slovensky. Slovenská mládež bola nútená byť členom mládežníckeho vojenského spolku „*Levente*“ (*Považské hlasy*, 20. 7. 1928/27, s. 1).⁹

Porovnávajúc podmienky, v akých v skúmanom období žili Slováci v Maďarsku a v Juhoslávii, autor uznáva, že Slováci vo Vojvodine sa po skončení Prvej svetovej vojny občas cítili občanmi druhej triedy, hoci to bolo neporovnateľné so situáciou Slovákov v Maďarsku. Totiž, skončení desiatich preparandistov nedostali miesto v slovenskej škole a tak si niektorí našli službu v Československu (*NJ*, 18. 12. 1924/51, s. 3). Boli aj prípady, keď slovenské deti učili učitelia srbskej národnosti. Slováci vo Vojvodine predsa nezabúdali ani na ťažké postavenie školstva Slovákov v Maďarsku. L. Zgúth považuje, že v nedostatku škôl cirkvi patrí, aby národne vzdelávala ľud, vplývala na vývin jeho národného charakteru (*NJ*, 24. 11. 1922/47, s. 2), keďže vo svojej asimilačnej politike maďarským vládnym kruhom školstvo odjakživa slúžilo ako prostriedok „*ako sa i z čistých Slovákov môžu zrobiť plnokrevní Maďari*“. Príznačné je, že z oblastí, v ktorých vo väčšom počte žili Slováci, evanjelické gymnáziá boli len v Níredháze (Nyíregyháza), v Békešskej Čabe a na Sarvaši a vo všetkých sa učilo iba po maďarsky. Uvádza sa príklad, že v čabianskom hlavnom gymnáziu bolo 240 žiakov, z čoho by štvrtina mohla byť slovenskej národnosti, lebo v Čabe žilo 45 000 Slovákov. Slovenské triedy-paralelky boli iba v štátnom gymnáziu v Gyule (Békešská župa), kde však žili iba Maďari a Rumuni. Z tohto autor jasne videl úmysel maďarskej vlády vyhovieť forme a dať Slovákom gymnázium, ale v meste, kde ich niet.¹⁰

⁹ Táto paravojenská organizácia (maď. Levente-szervezetek) fungovala v rokoch 1921 – 1939 a do nej museli byť zapojení všetci chlapci vo veku od 12 až 21 rokov. Často sa porovnávala s Hitler Jugend v nacistickom Nemecku [https://en.wikipedia.org/wiki/Levente_\(organization\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Levente_(organization)).

¹⁰ V maďarských novinách *Prágai Magyar Hirlap* zo dňa 30. 7. 1922 poslanec Jozef Szent-Ivány napísal článok o tom, že maďarská vláda nečakane otvorila slovenské gymnázium v Békés Gyule. Anonymný autor v novinách *Gemer-Malohont* v tom videl úmysel maďarskej vlády, že

Druhým problémom zabezpečenia výučby v slovenskom jazyku bol vyučujúci káder. Profesori Slováci sa len veľmi ťažko odhodlali priznať sa k svojej národnostnej príslušnosti. L. Zgúth poukazuje na skutočnosť, že z profesorov na maďarských gymnáziách sa za Slovákov prihlásili dvaja. V základných školách roku 1919 bolo osemnásť učiteľov Slovákov a roku 1925 sa už ani jeden nedeklaroval ako Slovák. Skutočnosť, že v celom Maďarsku neexistovala ani jedna slovenská základná škola Zgúth pokladal za terorizovanie slovenskej menšiny. Predsa aj napriek skutočnosti, že slovenská cirkev v rámci maďarskej evanjelickej cirkvi nemala nijakých práv, v niektorých školách sa (iba) náboženstvo vyučovalo po slovensky (*NJ*, 2. 7. 1929/72, s. 1).

Podľa Auerhana v roku 1920/21 bolo podľa úradnej publikácie Centrálného štatistického úradu v Budapešti 44 zmiešaných škôl s vyučovacím jazykom maďarským a slovenským (po slovensky sa vyučovalo len náboženstvo, slovenské čítanie a trochu spev). Lež za štatistickými číslami často bola skrytá krutá realita: v roku 1928 bolo v 49 maďarsko-slovenských školách zamestnaných 126 učiteľov, medzi nimi iba jeden Slovák (Auerhan – Turčín, 1930/1, s. 18).

NJ občas preberala príspevky alebo ich časti z niektorých zahraničných novín. Tak sa v príspevku „Podivuhodné pomerné rozdelenie škôl v Československu“ prebratom zo španielskych novín *El Sol* pozitívne hodnotí rešpektovanie menšinových práv v oblasti školstva v Československu, hoci Maďari aj napriek tomu často vyjadrovali svoju nespokojnosť v tlači (*NJ*, 1. 3. 1928/9, s. 1).

Maďarsko v tlači prezentovalo svoju „spravodlivú“ politiku voči národnostným menšinám. Tak *NJ* preberá informácie z novín *Budapesti Hirlap*, kde sa píše, že v Maďarsku je 64 obcí, v ktorých je viac ako 40 % slovenských školopovinných detí. Preto sa v 51 školách slovenčina vyučuje úplne alebo čiastočne; existujú dve učiteľské prípravovne; v jednej farnosti sa konajú bohoslužby výlučne po slovensky, v 72 striedavo po slovensky a po maďarsky a v 8 po maďarsky, po nemecky a po slovensky, ale sa zdôrazňuje, že tieto informácie nie sú pravdivé. Ďalej sa uvádza, že existuje vládny komisár pre veci Slovákov dr. Adolf Pechány, no autor ho predstavuje ako hlavného činiteľa protičeskoslovenskej propagandy, ktorý sa nikdy neohlásil v záujme slovenskej menšiny v Maďarsku. Tiež sa písalo o existovaní katedry, t. j. lektorátu slovenského jazyka na univerzite v Pešti, ale neboli uvedené nijaké bližšie údaje o tom. Autor za zaujímavý považuje prehľad slovenského školstva v povojnovom Maďarsku, kde boli pri obecných školách uvedené tri typy menšinových škôl.¹¹ V školách typu A vyučovacia

v prostredí, kde bolo málo Slovákov, nebude žiakov, gymnázium ani nezačne učiť, tým pádom zanikne a maďarská vláda vyhlási, že Slováci si nežiadajú svoje školy. V skutočnosti k otvoreniu slovenského gymnázia ani nedošlo, čo potvrdil aj slovenský minister školstva Vavro Šrobár 11. augusta 1922 v Prahe (*Gemer – Malohont* 20. 8. 1922/34, s. 2).

¹¹ Podľa nariadenia ministra školstva Klebelsbergera z roku 1923 (Svetoň, 1943, s. 95).

reč je reč menšiny a maďarský jazyk je iba vyučujúcim predmetom. V školách typu B vyučovacia reč je zmiešaná (maďarská a menšinová), kým na školách typu C vyučovacia reč je maďarská a menšinová reč iba vyučovacím predmetom. Autor považuje, že školy typu B a zvlášť C slúžia iba urýchľovaniu pomadžarčenia menšín. Ešte uvádza údaj, že Slováci v Maďarsku nemajú materské školy a že už vlastne v tom veku začína odnárodňovanie slovenských detí.¹² Čo sa týka učebníc slovenského jazyka, autor vyzdvihuje, že sú drahšie ako tie maďarské, čo predstavovalo dodatočný problém vo výučbe v slovenskom jazyku. V školskom roku 1923/24 len 5 018 slovenských detí navštevovalo menšinové školy typu C, ktorých je nedostatok a tak 10 204 slovenských detí chodilo do čisto maďarských škôl.¹³ Ďalej v článku autor dementuje tvrdenie, že existujú dve učiteľské prípravovne. Okrem toho uvádza, že Slováci v Maďarsku nemajú ani jednu meštiansku, ani strednú, či odbornú školu.¹⁴ Autor hovorí, že keby sa menšinový zákon, ktorý je platný pre Maďarov v ČSR uplatnil pre menšiny v Maďarsku, Slováci by, vzhľadom na svoj počet, museli mať aspoň 157 obecných a 4 meštianske či stredné školy (NJ, 6. 9. 1928/36, s. 1 – 2).¹⁵

Štatistiky vysokých škôl poukazujú na ešte neprajnejšiu situáciu. Kým po Prvej svetovej vojne Slováci v Maďarsku mali 117 vysokoškolsky vzdelaných príslušníkov, po roku 1930 klesol ich počet o 35 %. Preto dobre konštatuje Svetoň: „*Aká môže byť kultúra národnej skupiny, ktorá nemá ani jediného stredoškolského profesora, iba 4 lekárov, ktorí nepôsobia medzi Slovákmi, 2 sudcov, 5 advokátov a 1 advokátskeho koncipistu, ani jediného inžiniera, ani technika!? Kto sa má starať o kultúrne potreby slovenského ľudu, keď Maďari svojím volebným systémom nepripustili voľbu ani jediného zástupcu do zákonodarných sborov, keď vo verejnej štátnej správe zamestnávali (podľa štatistiky z roku 1930) iba 16 slovenských úradníkov, v župnej 2, v mestskej 5 a z 2 739 obecných notárov bol iba jediný Slovák. A jednako táto hŕstka slovenských vzdelancov neprestala sa usilovať o kultúrne povznesenie slovenského ľudu*“ (Svetoň, 1943, s. 97).

¹² V školskom roku 1925/26 chodilo do materských škôl 3220 slovenských detí. Roku 1930 ich bolo 2885, lebo medzi učiteľmi materských škôl sa nenašiel ani jeden, ktorý by sa priznal k Slovákom (Svetoň, 1943, s. 95).

¹³ Kým pred vojnou jestvovalo na území trianonského Maďarska 44 slovenských cirkevných škôl, po „vyriešení“ menšinovej otázky roku 1919 zaznamenaná je iba jedna (ktorá o rok zanikla) a 41 zmiešaných škôl. Aj počet týchto zmiešaných škôl bol redukovaný na 33. Ani pred rokom 1929, ani po roku 1931 na týchto školách nepôsobil ani jeden učiteľ, ktorý by bol priznal slovenčinu za svoj materinský jazyk (Svetoň, 1943, s. 95 – 99).

¹⁴ Nemali ich až do roku 1938 (Svetoň, 1943, s. 96).

¹⁵ Podrobnejšie informácie o školstve vzdelanosti a kultúre Slovákov v Maďarsku sa nachádzajú v monografii J. Svetoňa *Slováci v európskom zahraničí* (1943, s. 95 – 105). Niektoré údaje z nej prebral J. Sirácky (1980, s. 194 – 195).

Odnárodňovanie slovenskej menšiny aj v evanjelických kostoloch

Slováci na území Maďarska boli v 19. storočí väčšinou evanjelického vierovyznania.¹⁶ Auerhan považuje, že evanjelickí Slováci v Maďarsku mali omnoho väčšie národné povedomie než katolícki Slováci (1935, s. 102). Aj Ladislav Zgúth sa zaoberal náboženskou situáciou Slovákov v Maďarsku a poukazoval, že ich veľká časť v skúmanom období bola evanjelického vierovyznania. Väčší počet Slovákov katolíckeho vierovyznania žil na Čabe, v Sarvaši a v Níredházi. Jedinou kultúrnou ustanovitzhou slovenských evanjelikov v Maďarsku bola cirkev. Hoci to nebola samostatná cirkevná organizácia a slovenskí evanjelici nemali nijaký vplyv pri vyšších cirkevných fórach, predsa počúvanie kázni v slovenskej reči a kontakt s duchovným pastierom znamenali pre Slovákov podporu v udržiavaní ich národného povedomia (*NJ*, 2. 7. 1929/72, s. 1).¹⁷

Anonymný autor uvádzal, že sa v kostoloch intenzívne konalo odnárodňovanie slovenskej menšiny: hoci bolo 36 obcí, v ktorých Slováci tvorili väčšinu a ešte mnoho obcí, kde bol počet Slovákov značný, iba v jednom kostole boli bohoslužby výlučne v slovenskej reči (*NJ*, 6. 9. 1928/36, s. 1 – 2). Svetoň považuje, že územná roztrúsenosť, malý počet fár a neslovenskí farári boli prekážkou v organizácii a lepšom zoskupovaní Slovákov v rámci cirkvi (Svetoň, 1943, s. 55).

Obmedzovanie práv Slovákom v Maďarsku vydávať noviny vo vlastnom jazyku

V rokoch 1902 – 1914 a po vojne 1918 – 1920 novinami všetkých dolnozemských Slovákov bol *Dolnozemský Slovák*. Podľa článku 58 Trianonskej mierovej zmluvy Slováci ako menšina mali právo na tlač vo svojom materinskom jazyku, no nedovoľovalo sa im vydávanie nepolitických časopisov a ani odobranie časopisov zo Slovenska (Auerhan, 1935, s. 36 – 37; *NJ*, 19. 4. 1928/16, s. 1).¹⁸ No i v takýchto neprajných okolnostiach, slovenské povedomie Slovákov žijúcich v Maďarsku ešte úplne nevyhaslo, čoho dôkazom bola ich žiadosť o vydávanie svojich novín pod názvom *Slovenské noviny*. Autor článku uvádza, že v Pešti v tom období vychádzal *Slovák emigrant*, ktorý bol iba podľa jazyka slovenským,

¹⁶ Trvalo to do roku 1938, keď sa pripojením južných častí Slovenska podľa viedenskej arbitráže podstatne zmenilo náboženské rozvrstvenie Slovákov: 86 % katolíkov, 7,4 % evanjelikov a 7,3 % gréckokatolíkov (Svetoň, 1943, s. 55).

¹⁷ V slovenských kostoloch v Maďarsku pri východe musela byť zaspievaná maďarská hymna (*Považské hlasy*, 1928/27, 2. Anonym: *Menšinové školy u nás a v Maďarsku*).

¹⁸ Pomery menšín v Maďarsku boli tak nepriaznivé, že i tak veľká menšina ako je nemecká, počítajúca viac než pol milióna príslušníkov, mala iba jeden časopis (Auerhan, 1924, s. 47). Naopak, Maďari na Slovensku roku 1923 mali 27 týždenníkov a k 1. 1. 1927 vzrástol ich počet na 35 (*Prúdy*, 1927/1, s. 43).

v skutočnosti „*pestoval ideu maďarskej iredenty*“ a preto ho Slováci v Maďarsku nepovažovali za slovenský a chceli mať svoj. Vtedy maďarská vláda bez váhania zmenila názov *Slovák emigranta* na *Slovenské noviny* a tak mala dôvod zamietnuť prosbu Slovákov¹⁹ (NJ, 2. 7. 1929/72, s. 1). Slováci v Maďarsku ho neodoberali, pretože neprinášal žiadne kultúrne, hospodárske a ani ľudovýchovné články.²⁰

Slováci v Maďarsku si nemohli zaobstarávať noviny a časopisy z Československa. Pravda, o tom neexistovalo priamy zákaz, ale „*četníci*“ robili zoznamy odberateľov slovenských časopisov a aj pošta ich dodáva veľmi nepravidelne. Slovenské knihy sa v Maďarsku netlačili, literárny a kultúrny život vôbec neexistoval. Vychádzali iba kalendáre, „*ovšem cenzurované, zo stanoviska maďarského smýšľania*“ (NJ, 6. 9. 1928/36, s. 1 – 2).

O úradnom používaní slovenčiny v Maďarsku

Článkom 58 Trianonskej mierovej zmluvy sa reguluje úradné používanie materinského jazyka národnostnými menšinami v Maďarsku. Podľa Auerhana toto nariadenie nebolo zaužívané v praxi, lebo úradníci nevedeli jazyk menšín. Ak v obvode žilo 20 percent obyvateľstva nejakej menšiny, sudcovia boli povinní naučiť sa do dvoch rokov jazyk tej menšiny, čo sa v praxi nerešpektovalo. Slováci, ktorí boli členmi župných výborov, nesmeli sa ani odvážiť hovoriť po slovensky. V obecných výboroch sa tiež hovorilo iba po maďarsky a aj zápisnice písali obecní notári, ktorí neovládali menšinový jazyk. Ani pri označovaní obchodov a iných súkromných nadpisoch umiestnených na viditeľnom mieste Slováci nesmeli používať slovenčinu ani vedľa maďarčiny (Auerhan, 1935, s. 45 – 46, 36 – 37). V NJ sa odvolávajú na nerešpektovanie tohto zákona (NJ, 6. 9. 1928/36, s. 1 – 2).

¹⁹ Jediným obsahom *Slovenských novín* boli „št Vance proti Československej republike“. Pod týmto názvom boli vydávané už pred prevratom v maďarskom a súčasne protislovenskom duchu. Po prevrate boli premenované na *Slovák emigrant* a maďarská vláda opäť siahla k predošlému názvu. Maďarské kráľovské predsedníctvo ministerskej rady odmietlo 16. 10. 1923 žiadosť Michala Dorkoviča z Békešskej Čaby opierajúc sa o nariadenie vlády o ochrane menšín z roku 1920, 4578-ME. Zamietnutie bolo odôvodnené tým, že pod takým menom už vychádzal týždenník, ktorý „úplne uspokojuje nároky obecnstva slovenského jazyka v Maďarsku“ (*Prúdy*, 1924, s. 59; *Slovenský denník*, 15. 12. 1923/286, s. 1).

²⁰ Československá vedecká spoločnosť upozorňovala na nebezpečný vplyv cudzej (po slovensky písanej) tlače a ako príklad sa uvádzajú *Slovenské noviny*. V ČSR (na Slovensku) bolo 30 000 odberateľov. Hlavnou témou novín bolo dokazovanie, že Česi sú Slovákom cudzím národom, že ich chcú hospodársky využívať, pripraviť o slovenský jazyk. Okrem *Slovenských novín* v Pešti ešte vychádzal týždenník *Vlast' a svět*, vydávaný z peňazí konfiškovanej Matice slovenskej a mal 12 000 odberateľov na Slovensku (T-ský, 1918 – 9, s. 27). Minister V. Šrobár zakázal po 33 rokoch na Slovensku distribuovať *Slovenské noviny*, redaktormi ktorých boli „odrodilci“ Adolf Pechány (bývalý profesor z Trenčína) a Karol Csecsotka (*Slovenský denník*, 29. 12. 1918/41, s. 2).

O úradnom používaní slovenčiny v úradoch tých obcí, kde Slováci tvorili väčšinu, Ladislav Zgúth komentuje, že sa nesmeli ani myslieť. V súdoch sa bez akéhokoľvek odôvodnenia veľakrát odmietala komunikácia prostredníctvom tlmočníka a ministerstvo neodpovedalo na podané sťažnosti proti takémuto postupu úradov (NJ, 2. 7. 1929/72, s. 1).

Podľa Auerhana politický režim znemožňoval hocikaké národné organizovanie Slovákov v Maďarsku (1935, s. 36 – 37). V realizovaní svojich predstáv o uskutočňovaní práv národnostných menšín maďarské vrchnosti často uplatňovala nečestné riešenia využívajúc jednotlivcov alebo skupiny z radov národnostných menšín, ktorí často boli oddelení od svojej skupiny a teritoriálne izolovaní nezhodujú sa s väčšinovým postojom toho národnostného spoločenstva. Tak napríklad podporujú organizáciu Slovákov v Níredháze (Nyíregyháza), aby mohli predstaviť ich postoj, ktorý je v súlade s úradnou maďarskou politikou voči národnostným spoločenstvám. Predsa však existovali spolky maďarských štátnych občanov slovenského jazyka, no iba v prostrediach, kde bolo Slovákov málo a boli promaďarsky orientované. Príkladom toho autor uvádza spolok z Níredházy. Podľa maďarskej štatistiky z roku 1910 v celom komitáte Sabolč (Szabolcs), ktoré hlavným mestom je Níredháza, bolo 1091 Slovákov, roku 1920 len 442, z čoho asi polovica v Níredháze. A toto „slovenské“ zhromaždenie žiadalo, aby Slováci v ČSR odohnali českých utláčateľov a aby sa ihneď pripojili k Maďarsku. Potom poslali otvorený list americkým Slovákom, aby sa vyjadrili, či sa zhodujú, aby Slováci v Európe prerušili „tisícročné spolužitie s maďarským národom a vstúpili do spolku s bezbožnými zotročiteľmi Čechmi“. Tento otvorený list bol uverejnený v čisto „slovenskom“ časopise *Toledo Hirlapu*, ktorý vychádza v Ohie (NJ, 19. 4. 1928/16, s. 1).

Maďarský zákon mal skutočne liberálne jazykové predpisy, no nikdy neboli uvedené do života. V žiadnej slovenskej obci nebolo slovenského nadpisu.²¹ Slovenčina sa nikdy nepoužívala, ani pred úradmi, ani na súdoch.²² Všeobecne povediac, povojnový jazykový zákon sa tak isto nedodržiaval, ako sa nedodržiaval ani pred vojnou (NJ, 6. 9. 1928/36, s. 1 – 2).

Nielen slovenská, ale aj juhoslovanská verejnosť sa mohla dozvedieť o tom, ako žijú Slováci v Maďarsku. Ozren Subotić považuje, že šovinizmus a megalomanstvo sa vzťahujú na maďarskú aristokraciu, kým obyčajný maďarský ľud je podľa neho stáročiami vychovávaný v duchu feudalizmu a otrockej pokory, je pracovitý, poctivý a dobrého srdca. No následkom svojho zakrpateného sociálneho a politického vedomia ľahko prístupný fanatizovaniu v rukách nesvedomitých vodcov (Breme, 21. 7. 1929, s. 3).

²¹ Slovenský remeselník ani obchodník nesmie mať slovenskú firmu (*Považské hlasy*, 1928/27, s. 2).

²² „Na Čabe, kto by sa chcel na ulici rozprávať slovensky, tak môže hneď robiť i testament“ (*Považské hlasy*, 1928/27, s. 2).

Srbský historik Jovan Radonić sa snažil vysvetliť priebeh maďarizácie v Uhorsku. Medzi iným upozorňoval, aby sa v Srbsku v multietnickej Vojvodine neurobili také isté chyby ako v Maďarsku: všetky národnosti by mali mať rovnaké práva, „pretože spokojné národnosti sú najlepšou zárukou mierneho a úspešného rozvoja štátu“ (*Bpeme*, 29. 1. 1928, s. 5).

Záver

Národná jednota so záujmom sledovala spoločensko-politické snaženia Slovákov v Maďarsku a odsudzovala neporozumenie maďarských vrchností. Spoločný osud so Slovákami zdieľali aj iné slovanské (Srbi, Slovinci, Chorváti) a neslovanské (Nemci) minority žijúce v Maďarsku. Časté boli štatistické údaje o počte Slovákov v maďarských obciach, ktoré sa odvolávali na štatistické prehľady Jana Auerhana, ktorý bol v medzivojnovom období kľúčovou osobnosťou v informovaní o Slovákoch v Maďarsku, ako i o európskych menšinách vôbec. Slovenská vojvodinská verejnosť bola prostredníctvom *NJ* neustále informovaná o krivdách spáchaných nad ich súkmeňovcami v Maďarsku. *NJ* v otázke postavenia slovenskej menšiny v Maďarsku vždy stála na pozíciách obrany ich národnostných práv, ktoré im boli obmedzované Horthyho režimom. No je zrejmé, že písanie jednej menšinovej tlače nebolo postačujúce ani na iniciáciu podniknutia krokov na začiatok riešenia komplexnej národnostnej otázky v Maďarsku, ktorá si podľa súdobých politikov vyžadovala predovšetkým obsiahlu vedeckú analýzu.

LITERATÚRA

Zdroje

Čech (1869 – 1937); *Gemer-Malohont* (1919 – 1938); *Hlasy zpod Sitna* (1922 – 1928); *Legionár* (1921 – 1924); *Národná jednota* (1920 – 1941); *Naša Orava* (1918 – 1922); *Považské hlasy* (1918 – 1933); *Prúdy* (1922 – 1938); *Slovenská pravda* (1920 – 1933; 1934 – 1936); *Slovenské hlasy* (1917 – 1920); *Slovenský denník* (1918 – 1938); *Sokolské besedy* (1906 – 1941); *Bpeme* (1921 – 1941)

AUERHAN, Jan: *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí*. Praha: Orbis 1935. 105 s.

AUERHAN, Jan – TURČÍN, Rudolf: Prehľad československých zahraničných menšín a krajanských aglomeraci. In: *Krajané v cizine a jejich styky s domovem*. Praha: Čsl. ústav zahraniční 1930, s. 17 – 32. Dostupné na internete: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:84f8ff30-0be3-11e4-8f64-005056827e52> (cit. 31. 01. 2021)

DUDOK, Miroslav: Publikácia o výskumnom ústave v Maďarsku. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 5, s. 306 – 308.

- DUDOK, Miroslav: Vedecká reflexia Slovákov v Maďarsku. In: *Slovenská reč*, 2006a, roč. 71, č. 5, s. 300 – 305.
- DUDOK, Miroslav: O Slovákoch v Maďarsku komplexne. In: *Slovakistický zborník*. Red. M. Týr. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2006b, č. 1, s. 142 – 146.
- DUDOK, Miroslav: Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku. I.* Red. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. Zv. 2, 2008, s. 117 – 132.
- GUBOVÁ ČERVENÁ, Gabriela: *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929*. Báčsky Petrovec: SVC, Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov 2015. 328 s.
- HAJKO, Vladimír et al.: *Encyklopédia Slovenska*. 6. T – Ž. Red. V. Hajko et. al. 1. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1982. 776 s.
- HARPÁŇ, Michal: Slovenská dolnozemska literárna mozaika. In: *Slovakistický zborník*. Red. M. Týr. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2006, č. 1, s. 79 – 84.
- HARPÁŇ, Michal: Slovenská dolnozemska esej. In: *Identita, historia a kultúra: dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Red. A. Kováčová. Budapešť – Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2011, s. 138 – 148.
- MARIĆ, Ana: Sociologická práca o slovenčine v Maďarsku. In: *Nový život*. 2006, roč. 58, č. 10 – 12, s. 60 – 62.
- SIRÁCKY, Ján: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 102 – 147.
- SIRÁCKY, Ján: *Slováci vo svete*. Martin: Matica slovenská 1980, s. 191 – 197.
- SVETONĚ, Ján: *Slováci v Maďarsku: príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov 1942. 125 s.
- SVETONĚ, Ján: *Slováci v europskom zahraničí*. Bratislava: SAV 1943. 102 s.
- T-SKÝ, D.: Slovensko bez novín. In: *Moravsko-slezský sborník*. Red. V. Martínek. Moravská Ostrava: Nakladem Moravsko-slezská knihtiskárny 1918 – 19, roč. I, s. 25 – 28.

Összefoglalás

A jugoszláviai szlovák sajtó írásai a magyarországi szlovákokról a két világháború között

A magyarországi szlovákok élete nem képezte gyakran tárgyát a vajdasági szlovák kutatók vizsgálódásainak. A jelen kutatásban arra keressük a választ, hogy a vajdasági szlovákok mit tudhattak meg a vajdasági szlovák hetilapot, a *Národná jednota*-t (1920–1941) és más kortárs hazai, valamint külföldi sajtóterméket olvasva, az újonnan létrejött, más államnyelvet használó ország – Magyarország – területén élő szlovák nemzeti kisebbség szerveződésének és szervezeteik működésének különböző aspektusairól, a problémáikról és a jellemvonásaik, valamint a nemzeti identitásuk megőrzését szolgáló szervezetek meg(nem) értéséről. A *Národná jednota* érdeklődéssel követte a magyarországi szlovákok társadalmi-politikai törekvéseit, és kritizálta, ahogyan ezt a magyar hatóságok félreértelmezték. A magyarországi településeken élő szlovákok számáról

gyakran készültek statisztikák, utalva Jan Auerhan statisztikai felméréseire, aki a két háború közötti időszakban a magyarországi szlovákokról szóló közlések egyik kulcsfigurája volt. A *Národná Jednota* folyamatosan hírt adott a magyarországi szlovákokat érő igazságtalanságokról, és mindig a korlátozott nemzeti jogaik védelmére kelt. Azonban nyilvánvaló, hogy egyetlen kisebbségi sajtóorgánium írásai nem voltak elengedőek ahhoz, hogy az összetett magyarországi nemzetiségi kérdéssel megbirkózzanak, amely – a kortárs politikusok szerint – mindenkéfelett egy átfogó tudományos vizsgálatot igényelt volna.

Summary

Writings of the Slovak Press in Yugoslavia about the Slovaks in Hungary between the Two World Wars

The life of Slovaks in Hungary was not a frequent research subject by the Slovak Vojvodinian researchers. This research was focused on finding out what the Vojvodinian Slovaks in the interwar period could learn about various aspects of organization and functioning, about problems and (no) understanding of authorities of the maintaining of character and national identity of the Slovak national minority in the newly formed country with another state language – Hungary, by reading mainly the Slovak Vojvodinian weekly *Národná Jednota* (1920 – 1941), but also other contemporary domestic and foreign press. *Národná Jednota* followed with interest the socio-political efforts of the Slovaks in Hungary and criticized the misunderstanding of Hungarian authorities. Statistics on the number of Slovaks in Hungarian municipalities were frequent, referring to statistical surveys of Jan Auerhan, a key figure in informing about Slovaks in Hungary in the interwar period. *NJ* was constantly reporting on the injustices against the Slovaks in Hungary and always stood in the position of defending their restricted national rights. However, it is clear, that writing by one minority press was not sufficient to initiate action to tackle a complex minority issue in Hungary, which according to contemporary politicians, required above all a comprehensive scientific analysis.

Kontakty

Prof. Dr. Janko Ramač

Filozofická fakulta (Oddelenie rusinistiky), Nový Sad
janko.ramac@ff.uns.ac.rs

Doc. Dr. Daniela Marčoková

Filozofická fakulta (Oddelenie slovakistiky), Nový Sad
danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

Doc. Dr. Jasna Uhláriková

Filozofická fakulta (Oddelenie slovakistiky), Nový Sad
uhlarik@ff.uns.ac.rs

„Mňa to naskrz negeniruje“

Ludovít Haan a štruktúra jeho slovenskej a maďarskej identity¹

JÓZSEF DEMMEL

Národná identita Ludovíta Haana (1818 – 1891), luteránskeho farára a historika v Békešskej Čabe, je v centre záujmu výskumníkov, ktorí sa mu venujú. Maďarskí vedci ho zvyčajne vykresľujú v úlohe sprostredkovateľa medzi slovenským a maďarským národným hnutím, ako slovensky hovoriaceho uhorského intelektuála, ktorý sa ujal úlohy „mosta“ medzi týmito dvoma národnými hnutiami (Sziklay, 1958, s. 209 – 235; Székely, 1983, s. 29 – 35). Na druhej strane slovenskí vedci – v kontexte jeho národnej identity – často zdôrazňujú pomadžarčenie Haana. Domnievam sa však, že okrem týchto interpretačných rámcov sa výskum môže zamerať aj na skúmanie vývoja a štruktúry národnej identity Haana.

Slovenské začiatky

Ludovít Haan sa síce narodil v Sámsonháze, ale vyrastal v Békešskej Čabe, pretože jeho otec Ján Haan (1779 – 1855) bol miestnou luteránskou farnosťou zvolený za luteránskeho farára práve vtedy, keď sa mu narodil syn. Po rokoch strávených v ľudovej škole v Békešskej Čabe a potom na gymnáziu v Polnom Berinčoku (Mezőberény), študoval v rokoch 1834 až 1839, teda vo veku 16 až 21 rokov, filozofiu a teológiu na Evanjelickom kolégiu v Prešove.

Keďže biografické údaje – vrátane tejto životnej etapy – použité v odbornej literatúre často pochádzajú z jeho Denníka, citujeme túto časť: „Čo sa týka môjho vzdelania, najviac som vd'áčný takzvaným maďarským a slovenským spoločnostiam. [...]. Ja som mal také šťastie, že už v druhom roku som bol zvolený za knihovníka a v poslednom roku svojho pobytu v Prešove som bol zasa zvolený za podpredsedu pána učiteľa Vandráka. Túto veľkú poctu by som nevymenil za nič

¹ Výskum použitý v tejto štúdií bol realizovaný v rámci grantu VEGA 2/0069/21 *Úloha meštianstva v modernizačných procesoch pri prechode od stavovskej k občianskej spoločnosti (Uhorsko a Slovensko 1780 – 1918)*.

na svete! Inak, v mojich časoch prežívalo prešovské kolégium obdobie svojho rozkvetu. Sotva verím, že predou mnou či za mnou malo takých žiakov, ako sme boli my. Najmä maďarská spoločnosť mala vo svojich radoch veľa znamenitých chlapcov.“² (Haan, 2017, s. 19 – 20). Po tomto úvode Haan na viacerých stranách písal o maďarskej študentskej spoločnosti, napísal napríklad dlhý a dôkladný životopis všetkých svojich spolužiakov, ktorí neskôr hrali aktívnu úlohu v maďarskom politickom, kultúrnom alebo cirkevnom živote. O slovenskej študentskej spoločnosti však hlboko mlčal a o tom, že na prešovskej škole v tom čase vôbec existovala národnostná otázka, sa možno dozvedieť iba z krátkeho príbehu o Gyulovi Sárosym v Denníku: „Už za našich študentských čias začala klíčiť nenávisť medzi maďarskou a slovanskou rasou. Sárosymu to nebolo po vôli, preto ma vyzval, aby som sa s ním spojil, aby sme obaja predstavili obom národom literatúru toho druhého a takto ich možno zblížili“ (Haan, 2017, s. 23).

Na základe týchto viet literatúra zobrazovala Haana ako sprostredkovateľskú postavu, v zásade však ako postavu na maďarskej strane. Zdroj, ktorý sa na to využíva, však nie je v žiadnom prípade neutrálny. Stojí zato pozrieť sa na titul. Haan, hoci svoje dielo nazval *Denníkom*, no napísal vlastne klasické spomienky, teda memoáre. Text začal písať začiatkom roku 1870 ako 52-ročný, ale neopísal udalosti z roku 1870. Svoju autobiografiu však začal písať a v procese písania sa do svojej súčasnosti dostal až po mnohých rokoch. Haan, ktorý bol v tom čase už známy ako historik, si bol zjavne vedomý žánrového rámca a vedel, že v skutočnosti nepíše denník, ale memoáre. Pravdepodobne si myslel, že je autentickejšie definovať svoj text ako žáner, ktorý zaznamenáva dobové udalosti, namiesto žánru memoárov. A tento na prvý pohľad nepodstatný rozdiel mal minimálne v slovensko-maďarskom kontexte veľmi konkrétny cieľ: zakryť svoj vlastný súčasný životný príbeh.

Keby Haan skutočne písal denník v 30. rokoch 19. storočia, v rokoch v Prešove, kde by zaznamenal svoje aktuálne pocity a myšlienky, pred našimi očami by sa z národného pohľadu rozvinul úplne iný príbeh ako v *Denníku*. Z jeho súčasných listov, z poznámok v jeho pamätiach a z niekoľkých ďalších zdrojov sa odvíja portrét mladého muža so silnou slovenskou identitou, ktorý mal silné kontakty so slovenským národným hnutím.

Dôležité je spomenúť, že Haan sa narodil v rodine luteránskeho farára hovoriaceho po slovensky. Ani v dospelosti jeho otec nehovoril dobre po maďarsky a spočiatku pravdepodobne bola dominantnou rečou jeho detí slovenčina (Haan, 2017, s. 13). Minimálne sa to dá predpokladať z anekdoty, podľa ktorej prišli Ľudovítovi Haanovi v detstve na um najnevyberanejšie výrazy práve v slovenčine (Haan, 2015, s. 73). Nie je preto až také prekvapivé, že aj keď o Slovenskej štu-

² Jazyk textov citovaných v príspevku, ak boli pôvodne napísané v slovenčine / češtine / bibličtine, som ponechal v pôvodnej podobe. Podľa pravidiel a pravopisu dnešnej slovenčiny citujem citáty z Haanovho *Denníka*, ktorý pôvodne napísal v maďarčine.

dentskej spoločnosti v Prešove vo svojom *Denníku* na začiatku 70. rokov 19. storočia veľmi nepíše a ešte viac zamlčí svoju rolu v ňom, bol v skutočnosti jedným z najaktívnejších zakladateľov tohto slovenského samovzdelávacieho krúžku (Haan, 2017, s. 216). Podľa dochovanej zápisnice písal Haan v tomto samovzdelávacom krúžku básne v slovenčine (presnejšie po česky), v ktorých sa plne stotožnil s vtedajšou slovenskou/slovanskou národnou myšlienkou, a najmä s prezentáciou slovanského národa od Jána Kollára. Príkladom je *Oda k národu slawskému* alebo *Vlast' a národ*, v ktorej písal o európskych slovanských národoch v duchu Kollárovej slovanskej vzájomnosti (Kmeť, 2010, s. 56). Slovenská angažovanosť Haana sa však neobmedzovala iba na prácu v samovzdelávacom krúžku: pretkávala celú sieť Haanových kontaktov. Zachoval sa napríklad list napísaný v roku 1838 v Prešove Samovi Bohdanovi Hroboňovi do Levoče (Haan, 2017, s. 215 – 216), kde v tom čase pôsobila najaktívnejšia (a maďarskými súčasníkmi najviac prenasledovaná) slovenská študentská spoločnosť v Uhorsku. Z obsahu listu, ako aj zo slovnej zásoby a pojmového rámca je zrejmé, že Haan sa v tom čase cítil byť členom komunity moderného slovenského národa: „rodina mi gest každý ten, kdo city mojim rovné pěstuge, rodina mi gest každý ten, kdo věrně a horliwě Dobro a Blahoslawěnstwj Národa mého napomáhá. – Drahy bratře! My dwa sme se předtjm geden druhemu neznámj, na kwětaucým poli národnosti sešli,“ napísal Haan, a jasne myslel na slovenský národ. Okrem toho sa v tomto liste výslovne ponosuje, že podľa jeho názoru nie je slovenská spoločnosť v Prešove taká aktívna ako v Levoči. Z jeho listu tiež môžeme zistiť, že v skutočnosti práve on s niektorými svojimi spolužiakmi zorganizoval slovenskú študentskú spoločnosť, pretože jediný učiteľ, ktorý sa aspoň nominálne ujal predsedníctva, „ani dostatečného času nemá, ani nenj dosti tým Národnjm duchem nadšený, aby se našeho spolku horliwě zaujmal“ a žiadny iný učiteľ ho nepodporuje.

Ale stojí za to pozrieť sa aj na rozlúčke formulky listu: Haan požiadal Hroboňa, aby v jeho mene pozdravil „wšech věrnjch Slowáků“ a podpisuje svoj list ako „Wáš věrný prjtel a brateř w národu Ludewjt Jaroslaw Haan“ (Haan, 2017, s. 216). Haan nebol v skutočnosti pokrstený týmto menom: jeho druhé krstné meno bolo August, a nie Jaroslav, ktorým vlastne preukázal príslušnosť ku komunite slovenského národného hnutia. O niekoľko rokov skôr usporiadala slovenská študentská spoločnosť v Prešporku pod vedením svojho učiteľa Ludovíta Štúra symbolický sviatok na neďalekom Devíne. To bola prvá verejná oslava slovenského národa – na ktorej členovia na znak príslušnosti k slovenskej komunite prijali slavské/slovanské mená (Miroslav, Miloslav, Velislav, Horislav atď.) (Šoltés, 2015, s. 238 – 262). Haan sa tak pripojil k tejto praxi a k tejto komunite dobrovoľnou voľbou mena Jaroslav.

Z listu pre Hroboňa tiež vieme, že Haan bol v dobrom vzťahu s Gašparom Fejérpatakym, ktorý v tom čase vydával slovenské knihy a kalendáre. Za zmienku tiež stojí: „Práwě ted' dostáwám zprawu od pána Fejérpatakyho, že Kolla-

rowo poprsj již hotové gest. Gá ho welmi netrpěnlivě očekávám. Wy si tež gisté tento národnj poklad zwážjíte?“ (Haan, 2017, s. 216).

Haan bol počas rokov strávených v Prešove v kontakte aj s Jánom Kollárom. Kollár v tomto období opísal Haana ako: „*Wy negen milownjkiem národu ale i učinliwým a vzdělaným milownjkiem gste,*“ a potom dodal, „*O kých se gen počet mladjků Wám podobných množj w našich školách: tak nám krásná budaucnost odplatu dá za trpkau přjtomnost*“ (Haan, 2016, s. 109 – 110). Haan neskôr napísal Kollárov životopis v latinčine (Haan, 1858, s. 149 – 152) a potom v maďarčine a ešte v roku 1874 si spomenul, že „*on bol môj dobrý človek*“, teda že boli vo veľmi blízkom vzťahu (Haan, 2017, s. 248).

Haan ako vedúca osobnosť slovenskej študentskej spoločnosti v Prešove prichádzal do priameho kontaktu nielen so slovenskou študentskou spoločnosťou v Levoči, ale aj s prešporskou slovenskou študentskou spoločnosťou pod vedením Ludovíta Štúra. V už citovanom liste sa síce sťažoval, že dostal urážlivý list z Prešporka, ale zároveň informoval Hroboňa, že medzi oboma spoločnosťami už bol obnovený mier. Nepriame zdroje tiež naznačujú, že mal zvlášť blízky vzťah s vodcom celého hnutia, so Štúrom. Napríklad keď Haan v roku 1842 odišiel po univerzitných rokoch v Nemecku domov a na ceste minul posledný cent, po príchode do Prešporka požiadal práve Štúra, aby mu požičal desať forintov na cestu a stravu (Haan, 2017, s. 58). Je takmer isté, že Haan mal v luteránskych sociálnych kruhoch mesta veľa známych, a tiež vieme, že Štúr nepatril k tým, od ktorých sa len tak ľahko dalo požičať, lebo pri absencii výplaty sám bol odkázaný na pôžičky (Demmel, 2011). Takže to, že Haan si práve od neho požiadal peniaze, ktoré aj dostal, poukazuje na ich blízky vzťah. Túto domnienku podporuje aj skutočnosť, že Štúr údajne napísal pozitívnu kritiku slovenskej verzie prvej Haanovej knihy (Haan, 1845; Haan, 2017, s. 73 – 74).

Haan tiež zaznamenal príbeh o Štúrovi, ktorý sa pravdepodobne neudial v takejto podobe, ale jednoznačne podčiarkuje skutočnosť, že Haan sa svojho času pohyboval v úzkom kruhu slovenskej mládeže vedenej Štúrom. „*Už v štyridsiatych rokoch povedal Lajos Stúr (Ludovít Štúr) Maďarovi, ktorý mu oponoval: Pozri si mapu Európy, Maďarov je päť miliónov a Slovanov 80 miliónov. Rusko je hlava, Poľsko hrudník, Srbsko, Chorvátsko a Montenegro sú nohy, Uhorsko je brucho, vy ste v bruchu len červy a hlísty*“ (Haan, 2017, s. 139 – 140). Tento príbeh je teda parafráza teórie slovanskej vzájomnosti Jána Kollára, prepisovaná s typickým študentským humorom, o ktorom by Haan len ťažko vedel, keby nebol vo vnútorných kruhoch Štúrových stúpencov (Kiss Szemán, 2007, s. 53 – 54; 2010, s. 184 – 185).

Je teda veľmi pozoruhodné, že Haan o tridsať rokov neskôr vo svojich spomienkach obsérne hovorí o svojej úlohe v maďarskej študentskej spoločnosti v Prešove a o komunite v nej, zatiaľ čo o slovenskej študentskej spoločnosti nevieme prakticky nič. Ako sme však videli, Slovenská študentská spoločnosť v Prešove, rovnako ako maďarská, nebola iba krúžkom zameraným na jazykové

samovzdelávanie – účasť a činnosť v nej znamenala aj politickú viazanosť. Čoskoro zistíme, že Haan mal veľmi konkrétne dôvody, aby na túto etapu svojho mladického života v polovici 70. rokov 19. storočia „zabudol“.

Tiež je však dôležité poznamenať, že v tejto jeho slovenskej orientácii zohrala veľmi dôležitú úlohu luteránska cirkevná spoločnosť, pretože práve táto sieť kontaktov spájala Haana s Kollárom, peštianskym luteránskym farárom, ktorého označil iba za slovenského Petrarca, či Samo Bohdan Hroboňom z Levoče a Štúrom zo slovenského evanjelického samovzdelávacieho krúžku v Prešporoku. Inaktivita jeho slovenských vzťahov v rokoch 1840 – 1860 v skutočnosti tiež dokazuje, že luteránske sociálne vzťahy a slovenské siete v mnohých prípadoch fungovali symbioticky. Zdá sa totiž, že po ukončení štúdia a odchode z luteránskeho školstva sa Haan pravdepodobne dlhodobo zbavil svojich väzieb na slovenské národné hnutie. Po roku 1842 je ďalší zdroj, ktorý spája Haana so slovenským hnutím, datovaný z roku 1872. Pred preskúmaním tejto časti jeho životnej dráhy sa pozrieme na to, ktoré štruktúry v Haanovej spoločenskej sieti nahradili slovenské siete a ktoré doplnili jeho luteránske vzťahy.

„Hlavný župan bežal ku mne“ – Haan v elite

Haan je v spomienkach zvyčajne zobrazovaný ako populárna osobnosť, ktorá je vykresľovaná prostredníctvom jeho vysokováženej pastorácie, vynikajúcej vedeckej práce, občianskeho pôsobenia v Békešskej župe a v Békešskej Čabe a jeho dobrosrdečnej a vždy vtipnej povahy. Jeho spoločenská prestíž a úcta však nebola vyvolaná náhodou, ale vedome konštruovanou životnou stratégiou.

Dobrym príkladom toho je, že keď prišiel z Nemecka domov, požiadal o pôžičku vodcu slovenského hnutia, teda Štúra, ale o pár mesiacov neskôr venoval ako učiteľ v Békešskej Čabe veľkú časť svojej tvorivej energie na to, aby jeho slovenskí študenti neprehovorili v škole ani jedno slovo po slovensky, aby hovorili len po maďarsky. Totiž hneď, ako pricestoval z Bratislavy do Pešti, dostal správu, že bol zvolený za učiteľa na maďarskej škole v Békešskej Čabe. Aj keď vo svojich pamätiach uvádza, že jeho zámerom nebolo prinútiť slovenských študentov zabudnúť na materinský jazyk, popisuje však, že sa uchýlil k dosť drastickým metódam. Aj keď tvrdil, že jeho študenti nevedeli na začiatku prvého školského roka ani slovo po maďarsky, učil ich všetky predmety v maďarčine tak, že sa museli nabíflovať nezrozumiteľný text, a keď niekto hovoril po slovensky, bol potrestaný. Potom hrdo vyhlásil: „*Ten, kto chodil dva roky do mojej školy, hovoril a písal po maďarsky rovnako bezchybne, akoby sa vzdelával v Kecskeméte*“ (Haan, 2017, s. 66 – 67).

Aj keď sa formálne dištancoval od oficiálnej politiky, aktívne sa podieľal na verejnom živote ako jeden z najkvalifikovanejších členov reformnej strany v meste. Netrvalo však dlho a Haan sa stal pilierom elity v meste, ktorá podporovala

uhorské reformné hnutie a bola nadšeným vyznávačom Lajosa Kossutha. V roku 1842, teda v roku jeho návratu, bolo v Békešskej Čabe založené kasíno. Mladík, ktorý sa len nedávno vrátil, sa okamžite stal nielen jeho členom, ale aj úradníkom (notárom) (Haan, 2017, s. 71; Bódán, 2018, s. 28 – 48). Potom, v roku 1845 vydal prvé dejiny o meste v maďarčine a slovenčine. Príležitosťou bolo sté výročie vybudovania staršieho luteránskeho kostola, ale malá knižočka neovplyvnila len cirkevný či historický priestor, ale zasiahla i do verejnej a politickej sféry. Podstatou príbehu, ktorý rozprával Haan, bola urbanizácia a občiansky rozvoj osady, najdôležitejším prvkom ktorých bola v tom čase úspešnosť rokovaní o dobrovoľnom večitom výkupu. Málopočetná honorácia poľnohospodárskeho mesta, ktoré obývali väčšinou roľníci, mala v tom čase vážne ambície zbaviť sa právomocí zemepána a daňového bremena v podobe dobrovoľného večitého výkupu, využitím možnosti, ktorú im poskytoval zákon. V tomto interpretačnom rámci teda je Haanova práca odtlačkom emancipačných ambícií miestnej elity Békešskej Čaby (Demmel, 2018a, s. 118).

V prvých mesiacoch revolúcie na jar roku 1848 Haan aktívne pôsobil v Békešskej Čabe a sprevádzal miestnu jednotku národnej gardy ako táborový farár. V apríli 1849 preložil Kossuthovo vyhlásenie o nezávislosti Uhorska a potom, ako hrdo upozorňuje vo svojich pamätiach, pred tisíckami ľudí na trhovisku v Békešskej Čabe sám prečítal text v slovenčine (Haan, 2017, s. 89). Revolučný postoj Haana sa však čoskoro stal minulosťou. Aj keď vo svojich spomienkach napísaných v 70. rokoch 19. storočia dôrazne karhá neoabsolutistické obdobie 50. rokov a hlavne vykonávateľa/udržiavateľa autority, teda žandárstvo (Haan, 2017, s. 119), súčasné pramene ukazujú, že Haan veľmi ľahko našiel spoločnú reč s neoabsolutistickými úradníkmi a miestnymi žandármi. Od začiatku roku 1849 bol farárom v Nadlaku a do svojich pamätí zapíše trochu nedbalu, ale hrdo, že hoci v rokoch 1850 – 1854 došlo v Uhorsku k vytvoreniu vojenskej správy a boli zakázané zhromaždenia, nebolo možné uskutočniť ani presbyteriálne zhromaždenia v cirkvách, on v Nadlaku bez problémov zorganizoval presbyteriálne zhromaždenie v miestnej škole, ba dokonca aj valné zhromaždenie v kostole (Haan, 2017, s. 93). Nebolo to však vďaka šťastiu: miestny cisársky aparát zjavne považoval Haana za dôveryhodného, pretože farnosť, ktorú viedol, – na rozdiel od ostatných luteránskych farností – dostala oficiálnym dokumentom úradne povolenie na konanie presbyteriálneho stretnutia.³ Nadlacké cirkevné záznamy tiež odhalili, že Haan mal obzvlášť dobré vzťahy s miestnymi žandármi (Demmel, 2020a) napriek tomu, že v 70. rokoch 19. storočia hlboko odsúdil samotnú inštitúciu.

Zaujímavá je ale i počiatočná etapa jeho historickej kariéry. Zdá sa, že aj v tejto oblasti zohrali dôležitú úlohu vonkajšie vplyvy a prispôsobenie sa súčas-

³ EOL, Békés Megyei Esperesség, 13. d. IX. Intézmények, 352. 1853. június 20. A nagylaki egyházgyűlés Bánfy József biztos jelenlétében megtarthatása.

ným mocenským podmienkam. Aj keď Haan vydal krátke brožúry o histórii mesta Békešská Čaba a Nadlak (Haan, 1845; Haan – Zayácz, 1853), pri príležitosti výročia miestnych cirkví, pomerne neskoro, okolo štyridsiatky, v druhej polovici 50. rokov 19. storočia, sa rozhodol budovať skôr vedeckú ako cirkevnú kariéru. Asi aj toto rozhodnutie vyvolal vonkajší impulz. V roku 1855 zomrel jeho otec, farár v Békešskej Čabe, a na jeho miesto bol zvolený Haan. Pre veľký počet veriacich vo farnosti už v tom čase slúžili dvaja farári, a Haan si veľmi rýchlo uvedomil, že jeho spoločník Gusztáv Szeberényi má vážne ambície v oblasti správy cirkvi a Haan mal pocit, že v tejto rivalite pravdepodobne zaostane. „*Vidiac a okúsiac Szeberényiho ambície, povedal som si, že mu nebudem stáť v ceste, nebudem naháňať úrady, nech pracuje na administratívnom poli, nech je z neho dekan atď. Naopak, aby som si aj ja urobil nejaké meno, vydám sa literárnym smerom, kde ma Szeberényi nemôže nasledovať. Tak si nebudeme navzájom prekážať, naše cesty sa nebudú križovať a bude medzi nami svätý pokoj*“ (Haan, 2017, s. 97). Haan sa teda radšej vyhol Szeberényiho kariérnym plánom a zameril sa na kariéru v oblasti histórie.

To všetko je zrejmé i z jeho dochovanej korešpondencie. Amatérsky historik, ktorý dovtedy čítal iba dostupné miestne pramene, sotva sa usadil v Békešskej Čabe začal s rozsiahlejším výskumom. Už v roku 1857 spracoval údaje o Békešskej župe dostupné v knižnici Uhorskej akadémie vied v Pešti a od polovice 60. rokov 19. storočia začal budovať svoje vzťahy s vynikajúcimi predstaviteľmi profesionálnej maďarskej historiografie, a to nielen na pracovnej úrovni. Ivánovi Nagyovi zašle klobásu a pozve ho do Békešskej Čaby, aby ho pohostil pri „*prameni cesnakovej*“ (teda cesnakovou klobásou). Frigyesovi Pestymu dobrovoľne ponúka, že v Békešskej Čabe zhromaždí predplatiteľov časopisu *Századok*, ktoré v tom čase ešte len plánovali vydať, a Kálmánovi Thalymu, ktorý skutočne začal časopis redigovať, píše, že ako redaktor robí veľmi dobrú prácu, lebo rediguje taký časopis, ktorý s radosťou čítajú aj „*učiteľ, kňaz, právnik, obchodník*“ (Haan, 2017, s. 223 – 237).

Ale Haanove memoáre sú aj plné viet, ktoré objasňujú, ako veľmi rád trávil čas v spoločnosti hlavných županov, ministrov, katolíckych biskupov a ďalších hodnostárov, ako dobre mu padlo písať vety, ako „*hlavný župán bežal ku mne*“ alebo to, že napríklad biskup Arnold Ipolyi, barón Béla Weinckheim alebo minister August Trefort je „*môj dobrý človek*“, teda „jeho dobrý priateľ“ (Haan, 2017, s. 174, 176).

Z toho všetkého je tiež zrejmé, že Haan, zanechávajúc za sebou svoju slovenskú sieť kontaktov, sa pohyboval predovšetkým v kruhoch maďarskej elity. Ale v prvej polovici 70. rokov 19. storočia však nastalo obdobie, ktoré sa neskôr, na konci desaťročia, snažil zakryť, keď vedome oživoval svoju slovenskú sieť kontaktov. Aby sme však pochopili príčiny, musíme sa zoznámiť aj s dobovými politickými dejinami.

Stratený svet: slovenská renesancia v Uhorsku 1867 – 1874

Jedným z najznámejších toposov dualistického Uhorska je história útlaku nemaďarských národností. Topos, samozrejme, vôbec nie je neopodstatnený, napriek tomu zakrýva mimoriadne zaujímavé obdobie: menej ako desaťročie v teórii i praxi existoval spôsob a šanca pre nemaďarských občanov, aby mohli reprezentovať a uplatniť svoje vlastné jazykovo-národné záujmy v rámci uhorského štátu a uhorskej ústavy. Obraz nepochybne represívnej maďarskej národnostnej politiky štyroch desaťročí pred prvou svetovou vojnou zakrýva skutočnosť, že fenomén „maďarizácie“, ktorý inak charakterizoval celé obdobie, nebol jednoliaty. Politika reprezentujúca moderný slovenský národ musela pôsobiť v silných protivetoch už v rokoch 1867 a 1874, je však tiež skutočnosťou, že v tomto období ešte stále existoval spôsob, ako slovenskú politiku a kultúru reprezentovať v rôznych sférach verejného života. Koniec koncov, parlamentné kreslá získal nielen podpredseda Matice slovenskej Viliam Pauliny-Tóth, ale aj niekoľko ďalších poslancov, niekedy zastupujúcich slovenské záujmy (napr. Peter Matuska, Jozef Kajuch, Zoltán Zmeskál atď.). Ale tiež sa v tomto čase stalo, že celá župa bola pod kontrolou hnutia slovenského národa: v Turci začiatkom 70. rokov 19. storočia získalo väčšinu pozícií v župnom úrade, väčšinu kresiel župného výboru, celú miestnu tlač, župné politické centrum a župné gymnáziá, ale úzko spolupracovalo aj s úradníkom a podžupanom. Prvýkrát v histórii vznikli stredné (v Revúcej, v Martine a v Kláštore pod Znievom) a vysoké školy (poľnohospodárska škola v Liptovskom Hrádku) so slovenským vyučovacím jazykom a slovenský tlačový trh sa výrazne rozšíril, čo sa týka veľkosti čitateľského tábora aj počtu a formy novín. Tento čas bol najvýznamnejším obdobím Matice slovenskej. Po roku 1867 sa aj tlačiareň a banka dostali pod vplyv slovenského národného hnutia (Demmel, 2018b, s. 19 – 22).

Faktom tiež je, že v rokoch 1874 – 1875 maďarská politika tieto inštitúcie drasticky zrušila. Turčiansku elitu prakticky „likvidovali“: predstavitelia šľachtických rodov, ktoré vládli župe po celé stáročia, takmer celé župné úradníctvo bolo pozbavené svojich funkcií a župa sa dostala pod kontrolu externého, no zato spoľahlivého hlavného župana. Tri slovenské gymnáziá boli zatvorené, dodajme, úplne nelegálnym spôsobom, a rovnaký osud postihol i Maticu slovenskú. Celé desaťročia sa do parlamentu nedostal žiadny poslanec slovenského národného hnutia a napadnuté boli aj najdôležitejšie slovenské politické noviny (Demmel, 2017; Demmel, 2020b).

Nakoniec však musíme dodať, že hoci nebola maďarská politická elita voči slovenskému hnutiu priateľská, do roku 1874 si nikto nemyslel, že vláda bude riešiť národnostnú otázku násilím a nezákonným spôsobom. Pred rokom 1874 si to nemyslel ani známy „slovakozrút“ Béla Grünwald. Ale keď mu slovenská tlač uštedrila doslova úder pod pás, zničila celý jeho súkromný život a spoločenskú

prestíž, Grünwald inicioval „boj“ proti slovenským inštitúciám (Demmel, 2018b, s. 18 – 43; Demmel, 2020b, s. 119 – 155).

Všetko toto je pre nás zaujímavé, pretože nám to pomáha dať Haanove slovenské prejavy do kontextu a oceniť ich. Koniec koncov, človek z konca 60. rokov 19. storočia pravdepodobne vnímal tieto procesy inak ako človek dneška, ktorý už pozná konečný výsledok. Spolu so svojimi súčasníkmi Haan pravdepodobne videl iba to, že v uhorskom ústavnom rámci by sa využitím zákonných možností stalo slovenské národné hnutie čoraz silnejším a obsadilo by čoraz viac pozícií v politike, kultúre, verejnom živote, ekonomike alebo dokonca v cirkvi. Pred rokom 1874 sa nezdalo, že by sa v danom ústavnom rámci kládla tomuto procesu nejaká prekážka. Je preto namieste preskúmať, ako sa v situácii, keď medzi súperiacimi politickými aktérmi (maďarský štát vs. slovenské národné hnutie) nebolo o výsledku zápasu vôbec rozhodnuté, pohybuje taká osobnosť ako Haan.

Opäť na slovenskej strane

Najprv sa pozrime na príbeh, ktorý nám o tomto období ponúka sám Haan. Aj keď je ťažké presne určiť, kedy boli ktoré časti memoárov napísané, vieme, že Haan nepracoval rýchlo – svoj *Denník* začal písať vo veku 52 rokov, ale do veku 60 rokov sa dostal až do konca 70. rokov 19. storočia, do svojej súčasnej doby. Z toho môžeme predpokladať, že údaje o roku 1872 boli písané po rokoch 1874 – 1875. Čoskoro uvidíme, aká dôležitá bude táto malicherná otázka.

Podľa spomienky bolo jednou z najdôležitejších udalostí roku 1872 odstúpenie Józsefa Székácsa, superintendenta banského dištriktu, a následné obsadenie uvoľneného miesta. Prečo sa biskupské kreslo uvoľnilo? Haan o tom píše: „*Bola to nečakaná správa, všetkých nás veľmi prekvapila. Nerozumeli sme dôvodu, pravda, Székács mi už v minulosti tento svoj úmysel spomínal [...]. Teraz, po jeho ráznej abdikácii, som šiel do Pešti a priateľsky som vyzvedal dôvod jeho abdikácie. Priateľsky mi povedal, že to urobil preto, lebo vidí, že sa cirkevné záležitosti stále viac komplikujú a znepríjemňujú život superintendenta [...]. Takouto vecou je najmä to, že slovenskí bratia farári ho v novinách, na zhromaždeniach a súkromných stretnutiach neustále urážajú za to, že nevie po slovensky, že na kanonických vizitáciách v slovenských cirkvách hovorí lámanou slovenčinou, ďalej ho podozrievajú, že nie je pravý veriaci, nie je ortodoxný [...]. Povedal mi aj to, že na všetkom má úskočne a falošne veľký podiel aj môj kolega Szeberényi“ (Haan, 2017, s. 149 – 150). O miesto Székácsa sa uchádzalo niekoľko ľudí, vrátane Szeberényiho, ktorého Haan takto obvinil. Szeberényi síce vyhral, ale nezískal väčšinu – teda viac ako dvesto farností v banskom distrikte ho muselo opäť voliť spolu so Samuelom Sárkányom z druhého miesta. „*Prví dvaja sa teda mali zúčastniť nových volieb a záležitosť sa ešte viac vyostřila. Maďarské novi-**

ny agitovali proti Szeberényimu, slovenské noviny ho zasa podporovali. Ako jed-
na, tak aj druhá strana veľmi drsným, nevyberaným spôsobom. Okrem iného
vyšiel pamflet s nadpisom »viacerí svetskí a cirkevní členovia banského dištrik-
tu.« Ako všetci vieme, jeho autorom je iršiansky farár József Margócsy a jeho
druhovia [...]. V pamflete agitovali proti Szeberényimu s tým, [...] že je pansláv,
že je dôverným priateľom Hurbana a šíri jeho knihy; že napriek tomu medzi Ma-
ďarmi predstiera, že je Maďar, čo dokazuje aj to, že pod slovenské články sa
podpisuje ako Seberini, pod maďarské zasa ako Szeberényi [...]. Skrátka pamflet
vykydol na Szeberényiho všetku možnú špinu, no slovenské noviny podobne gro-
biansky Szeberényiho podporovali. Konkrétne Hurban vo svojich novinách Stráž
na Sione označuje Margócsyho a jeho druhov za psov štekajúcich na driečnych
rytierov, cválajúcich dedinou, za lúpežníkov, ktorí Božích ľudí spoza kríkov pre-
padávajú valaškami, on však slovenskej cirkvi odporúča Szeberényiho, ktorý je
ctihodným synom statočného otca, je odhodlaným dekanom najväčšieho deka-
nátu, vzorným farárom najväčšej cirkvi, zapisovateľom štyroch obvodov, nikdy
nezapredal vlastné presvedčenie, pochádza zo slovenského ľudu a v jeho lone
pracuje pre jeho dobro. Skrátka boli to škaredé agitácie. Nemyslím, že by nieke-
dy boli voľby superintendenta také špinavé“ (Haan, 2017, s. 149 – 150).

Haan v tomto príbehu, napísanom pravdepodobne medzi rokmi 1875 – 1878,
vykreslil Szeberényiho v negatívnom svetle, predstavil ho ako intrigána, ktorého
slovenské národné útoky zapríčinili, že superintendent Székács opustil svoju po-
zíciu. Vo voľbách bol Szeberényi – podľa Haana – kandidátom slovenských cir-
kevných obcí, ktoré boli vo väčšine. V *Denníku* Haana dostalo negatívnu konotá-
ciu aj to, že Szeberényiho otvorene podporil v maďarskej tlači neslávne známy
Jozef Miloslav Hurban, jeden z vojenských vodcov slovenských dobrovoľníkov
v rokoch 1848 – 1849. Haan síce v tomto opise odsudzuje obe strany, no prezen-
táciu atmosféry používa väčšinou na to, aby ešte viac očiernil Szeberényiho. Tiež
dodáva, že keď Szeberényi nakoniec zvíťazil 104 – 105, jeden hlas vyvolal „v tá-
bore bratov Slovanov“ veľkú radosť, ale zároveň píše: Szeberényi ich dokonca
podviedol, pretože nesplnil slovenské nádeje, ktoré sa do neho vkladali (Haan,
2017, s. 150).

Ak sa však pozrieme na Haanove kontakty so slovenským národným hnu-
tím, príbeh naberaá úplne inú farbu. V júli 1872 sa Haan asi po tridsiatich rokoch
znovu aktívne spojil so slovenským národným hnutím. Ťažko možno považovať
za náhodu, že oživenie jeho slovenských vzťahov prišlo práve v časoch, keď bol
slovenskými farnosťami zvolený za superintendenta jeho kolega Szeberényi.
Haan navyše nevyhľadal nikoho iného ako Jozefa Miloslava Hurbana, o ktorom
o pár rokov neskôr, po roku 1874 písal zásadne negatívne, ako sme si mohli prečít-
tať. V tomto liste však niet ani stopy po tóne *Denníka* a v skutočnosti sa mu pri-
hovára výrazne lichotivým štýlom: „Nezazľjte mi, gestliže Was, pri mnohých
prácech wašjch, ač dle osoby neznámý, gednau prosbú obtežugi. Cithara Sanc-
torum, tato bohatá duchownj bane našeho ew. slowenského lidu, tak mi prirosla

k srdci, že se od dáwna zaoberám tau mišlenkú, wydat tlačem gegi monographii. I přičinil sem se tedy k tomuto djlu a osmelugi se zdelit Wam ho s tau prosbú: budte tak láskawým, přečtete tento móg rukopis a zdelte mi na krátce Waše poznamenánj. Budel usúdek Waš prjzniwým, tedy umjnil sem sobě práci tauto o nekolik týdnú wydat tiskem, budto na vlastnj utraty, budto cestau předplacenj. Nasledowat magi gešte žiwotopisy: Banowskyho, Blahoslawa gedneho i druhého, Cenglera, Ertla, Hruškowicé atd'. A wúbec všech tech, od nichž se pjsne w Cithare Sanctorum nalezagj.

Gestliby ste chtel byt tak láskawým a zdelit neco z dječka meho na ukažku we wašjch cjr. listech, kupr. žiwotopis Tranowskeho, toby mne welice tešilo. Snad bych tak [nečitatel'né] došel cjle, žebych totiž aneb předplacú zjskal, aneb žeby nekdo rukopis móg přewzal. W tomto pádu poslal bych Wam gešte i cjmer Tranowskeho, který sem w Pešti dal do dřewa wyrezat, který ale potom po upotrebenj nazpet prosit budem.

Gestliže mi rukopis o tri týdne pošlete zpátky, dost tomu času. Tjm cjlem pripogil sem i potřebné poštowé marky“ (Haan, 2017, s. 238).

List teda odhaľuje, že Haan a Hurban sa v mladosti osobne nestretli, a to aj napriek tomu, že mali medzi členmi slovenského národného hnutia veľa spoločných známych. Napriek tomu Haan hovoril o Hurbanovi s najväčšou úctou ako o človeku v oveľa prestížnejšej pozícii a žiadal ho o pomoc. Týmto spôsobom sa na neho obrátil, aj keď Hurban v skutočnosti nebol na vyššej pozícii farára ako Haan a musíme dodať, že Haan písal uväznenému mužovi – keďže Hurban bol v roku 1869 odsúdený za tlačový priestupok (Podrimavský, 2007, s. 115 – 118). Z listu je samozrejme zrejmé aj to, že to Haan neurobil bez záujmu: pravdepodobne sa domnieval, že ak by malo Hurbanovo slovo takú moc, žeby mohlo zabezpečiť zvolenie Szeberényiho za biskupa, mohlo by urobiť dobrú službu aj propagácii jeho knihy. Aj keď o tomto príbehu hovorí vo svojich pamätiach, podáva ho nápadne ironickým tónom. „Predtým, ako som vytlačil rukopis, poslal som rukopis Hurbanovi, redaktorovi cirkevného časopisu, pretože som ho chcel publikovať na základe prenumerácie. Redaktor strašne ocenil moju prácu a mňa, že som iba skrytý diamant, že moje dielo je jediné v slovanskej literárnej literatúre a že vystihuje moje meno, atd'. To bol dôvod toho, čo som neočakával, malo viac ako osemsto predplatiteľov mojej práce a za túto malú prácu som získal čistý zisk 400 forintov“ (Haan, 2017, s. 152). Veľmi sa teda nemýlime, keď veríme, že si Haan po zvolení Szeberényiho myslel, že sa manévrovací priestor slovenského národného hnutia výrazne rozšíri, a bude otvorený aj sieti revitalizovanej Szeberényim.

V *Denníku* to Haan nastavuje tak, akoby išlo iba o praktickú jednorazovú spoluprácu medzi ním a Hurbanom a Hurban jeho prácu vlastne nevyžiadané chválil, v skutočnosti to bolo oveľa viac. Týmto kontaktom sa Haan opäť aktívne zapojil do projektov slovenského národného hnutia. V Čabe zbieral peniaze na pamätnú sochu básnika Andreja Sládkoviča: jedno zlato poslal po svojom zaťovi

Mihályovi Zsilinszkom a ďalších štyroch ľuďoch. Oveľa dôležitejšie však bolo, že spolu so Szeberényim dosiahli to, aby luteránska cirkev Békešskej Čaby podporila jednu zo slovenských škôl, slovenské luteránske gymnázium vo Veľkej Revúcej, a to veľmi vážnou sumou 100 zlatých (Škultéty, 1889). Skutočnosť, že sa pomoc tejto školy (ktorá fungoval už jedenásť rokov, no čabianska cirkev ju zatiaľ nepodporila) stala osobnou záležitosťou nielen pre Szeberényiho, ale aj pre Haana, podčiarkuje skutočnosť, že Haan plánoval darovať školám celú sumu z príjmov Cithary Sanctorum (Haan, 2017, s. 239 – 242).

Ale Haan mal i ďalšie plány: na základe Haanovho listu sa Hurban mylne domnieval, že je pripravená zbierka životopisov „*evanjelický slovenský Plutarch*“, ako druhý zväzok Cithary Sanctorum. Haan ale opravil Hurbana, že jeho rukopis ešte nie je pripravený, plánoval ho však napísať, no pre cirkevné povinnosti by na to potreboval ešte najmenej dva roky (Haan, 2017, s. 239 – 240). Nakoniec táto kniha nikdy nevznikla, ale nešlo iba o Haanov voľný čas.

„To ma neženiruje...“ Haan a Slováci po roku 1874

Ako sme už spomenuli, rok 1874 bol teda v mnohých ohľadoch prelomový – a to je zrejme i v prípade Haana. V lete 1874 odišiel s Maďarskou historickou spoločnosťou do Banskej Bystrice, aby preskúmal rodinné archívy miestnych prestížnych šľachtických rodov. Deň predtým však napísal list tajomníkovi Matice slovenskej: „*Mam česť oznámit, že zitrejšieho dne s maďarskou historickou spoločnosťou nastaupim cestu do Bystrice. Pobawim sa tam až do konca tohto mesice a mienim sa oddať ku preskúmaňú archiwu Radwanskowského w Radwani. Jestližebych tam asnád nejakau pamatnejšau listinu w slowenskom jazyku nalezol, odpišem ju a sdelim Přewelebnosti Wašej pře matičný archiw. Moj zat' Žilinsky mieni do Štiawničky odcestowať s tou istou spoločnosťou ku preskúmaňú Rewayovského archiwu. Požiadal som i jeho, aby, jestliže čo slowenského nalezne, to podobně odpísal a Přewelebnosti Wašej sdělil*“ (Haan, 2017, s. 244). Je trošku ironické, že Haan práve o svojich výskumoch v Banskej Bystrici informuje Františka Sasinka a ponúka obohatenie slovenskej zbierky Matice slovenskej, pretože jeho hosťiteľ Antal Radvánszky bol ten, kto prenasledoval Maticu slovenskú vo Zvolenskej stolici a spoločnosť pozdravil práve podžupan Béla Grünwald. Títo dvaja ľudia, ktorým sa za pár mesiacov podarilo zavrieť nielen tri slovenské gymnáziá vrátane revúckeho, sponzorovaného Haanom, ale aj Maticu slovenskú. V tomto prípade nič nenasvedčuje tomu, že by sme mali pochybovať o Haanovej úprimnosti, ale je zrejme, že to bol možno posledný takýto prejav. O necelý mesiac a pol sa Haan musel ospravedlniť Kálmánovi Thalymu: „*Články nie sú zamerané proti mne, ale proti môjmu kolegovi Szeberényimu. Ludovít Haan, ktorý je síce slovenský kňaz, ale je maďarský spisovateľ, aktívny člen Uhorskej historickej spoločnosti, nedávno v Békešskej župe založil*

archeologický a kultúrnohistorický (maďarský) spolok, nikto nebude obviňovať zo slavistických tendencií. No nemôže obviňovať ani moju cirkev, keďže ako čisto slovenská cirkev založila za môjho pôsobenia maďarské gymnázium, dve čisto maďarské elementárne školy, v nedel'u zaviedla osobitné maďarské bohoslužby a pre svoje potreby prostredníctvom mňa vydala osobitný maďarský spevník. Práve preto som na vyššie spomínaný hlúpy, nezrelý článok ani neodpovedal“ (Haan, 2017, s. 245 – 246). Samozrejme sa nezmienil o znamenitej podpore poskytnutej revúckemu gymnáziu, ani o jeho intenzívnom vzťahu s Hurbanom a Maticou slovenskou.

Haanové slovenské vzťahy napriek tomu naďalej žili. V roku 1876 s trpkosťou spomína svojmu priateľovi Ludovítovi Hroboňovi, že nemôže darovať príjmy Cithary Sanctorum Revúcej, keďže ako sám píše: „*Ked už Rewúce nemame“* (Haan, 2017, s. 251). Píše aj Sasinkovi a posielala mu dva slovenské archívne pramene, ale dodáva: „*Čo sa tich dwú listin dotýče, lepšie bude, ked jich pod vašim menom vydáte. Teraz by ma ešte genirowalo, keby pod mojím menom vyšly“* (Haan, 2017, s. 252). Aj keď po prvom šoku plánoval pokračovať v publikovaní v slovenčine, povedal: „*Mňa to naskrz negeniruje. Člowěk može byt' aj maďarským, aj slowenským spisowatelom a při tom předca dobrým wlastencom“* (Haan, 2017, s. 260). Jeho slovenské vzťahy však pomaly slabnú. Stále udržiaval kontakty so starými priateľmi (napríklad prostredníctvom Antala Radvánszkeho ponúkol štipendium Hroboňovmu synovi) a sledoval aj slovenskú literatúru, už sa neprejavoval v národných otázkach (Haan, 2017, s. 260 – 261, 264 – 265, 302, 319).

Záver

V našom príspevku sme predstavili prípadovú štúdiu fenoménu, ktorý bol dlho súčasťou každodenného života v Uhorsku v 19. storočí: viacnásobné identity. Na príklade Ludovíta Haana sme mohli skúmať faktory, ktoré ovplyvnili, ako ľudia žijúci v tomto viacjazyčnom (slovenskom, maďarskom, latinskom, nemeckom) svete definovali svoju vlastnú identitu. Samozrejme, jazykové pozadie rodiny, spoločenské postavenie človeka, sieť, ktorá ho obklopovala, boli veľmi dôležité faktory, ale nemôžeme zabudnúť ani na také faktory, akými sú presadzovanie individuálnych záujmov alebo dynamika verejnej mienky. Aké dôležité bolo pre jednotlivca, že pretrváva pri svojom materinskom jazyku napriek tomu, že vo verejnom živote dominantným jazykom bola maďarčina? Do akej miery si jeho sociálne postavenie a spoločenská pozícia vyžadovali používanie maďarského štátneho jazyka vo verejnosti (či z praktického hľadiska používanie národného jazyka napríklad v prípade farárov, učiteľov, právnikov, lekárov pracujúcich v nemaďarských regiónoch)? Ktorú sociálnu identitu uprednostnili ľudia vo svojich sociálnych vzťahoch (teda ľudia okolo neho)? Aký vplyv mala v súvislosti s týmto

všetkým väzba maďarskej alebo slovenskej identity na kariéru, sociálnu úctu alebo veľmi konkrétne finančné záujmy osoby? Prípád Haana však upozorňuje na skutočnosť, že priznanie identity bolo dlho záležitosťou vnútorného, individuálneho rozhodnutia. Od roku 1874 sa to ale zmenilo. Priznanie slovenskej identity potom takmer úplne súviselo s obvinením z vlastizrady – výsledok kampane Bélu Grünwalda. Ale to je iný príbeh.

LITERATÚRA

- EOL, Békés Megyei Esperesség, 13. d. IX. Intézmények, 352. 1853. június 20. A nagylaki egyházugyűlés Bánfy József biztos jelenlétében megtarthatása.
- BÓDÁN, Zsolt: A Békéscsabai Casinó a reformkorban. In: *Korall*, 2018, č. 74, s. 28 – 48.
- DEMMELE, József: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony: Kalligram 2011.
- DEMMELE, József: *Panszlávi v kaštieli. Životná dráha Jozefa Justha a neznámy príbeh slovenského národného hnutia*. Bratislava: Absynt 2017.
- DEMMELE, József: Egy „falusi characteréből kivetkőzni kezdő alföldi város”. Haan Lajos és Békéscsaba első várostörténete. In: *Fejezetek a békéscsabai szlovákok múltjából és jelenéből*. Eds. M. Kmet’ – T. Tuska – E. Uhrin. Békéscsaba: VÚSM 2018a.
- DEMMELE, József: Spisovatel’ politikom, politik spisovatel’om? Viliam Pauliny-Tóth, Béla Grünwald a slovensko-maďarské vzťahy v roku 1874. In: *Spisovatel’ ako sociálna rola*. Eds. V. Barborík – R. Passia. Bratislava: Veda 2018b, s. 18 – 43.
- DEMMELE, József: *Családi konfliktusok egy dél-alföldi mezőváros evangélikus egyházközségében a 19. század közepén*. Békéscsaba: VÚSM 2020a.
- DEMMELE, József: „Ludožrúí” v Hornom Uhorsku. *Príbeh Bélu Grünwalda*. Bratislava: VEDA Historický ústav SAV 2020b.
- HAAN, Lajos: *Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára*. N. Várad, 1845.
- HAAN, Ludovicus: *Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum*. Gyulae, 1858.
- HAAN, Lajos: *Hazai evangélikus papokról, tanárokról, tanítókról szóló anekdoták*. Evangélikus Egyházközség Kéziratok III. Red. P. Bakay. Békéscsaba: Békéscsabai Evangélikus Egyházközség 2015.
- HAAN, Ludovít: *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ludovíta Haana*. Eds. J. Demmel a Cs. Katona. Békéscsaba: VÚSM – MTA 2016.
- HAAN, Lajos: „aki tót pap létére is magyar író”. Haan Lajos emlékiratai és levelezése, Eds. Cs. Katona – J. Demmel. Békéscsaba – Budapest: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet 2017.
- HAAN, Lajos – ZAYÁ CZ, Dániel: *Ó és Új Nagylaknak történetei az ottani evang. ágost. hitv. egyház félszázados ünnepekor / emlegették Zayác Zaniel, Haan Lajos*. Szarvason 1853.

- KISS SZEMÁN, Róbert: A kivonulás és szerepváltozatai Ján Kollár életében és műveiben. In: Kiss Szemán, Róbert: *Magyarország panaszától Szlavia panaszáig. Irodalmi tanulmányok*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2007, s. 33 – 61.
- KISS SZEMÁN, Róbert: *Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között*. Budapest: Balassi Kiadó 2010. 227 s.
- KMEŤ, Miroslav: *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí*. Nadlak: Ivan Krasko, 2010.
- PODRIMAVSKÝ, Milan: V politike porevolučného obdobia. In: *Jozef Miloslav Hurban, prvý predseda Slovenskej národnej rady*. Ed. N. Rolková. Bratislava: Kancelária SNR 2007, s. 115 – 118.
- ŠKULTÉTY, August Horislav: *Pamäti slov. ev. a. v. gymnasia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci*. V Ružomberku tlačou Karla Salvu 1889.
- ŠOLTÉS, Peter: Z Devína pred krstiteľnice. Národné mená v slovenskom národnom hnutí. In: *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Eds. D. Kováč – E. Kowalská – P. Šoltés. Bratislava: Veda 2015, s. 238 – 262.
- SZÉKELY, Lajos: Haan Lajos a történetíró és a magyar-szlovák barátság úttörője. In: *Emberek, sorsok, forradalmak. Történelmi arcképvázlatok a társadalmi haladás és nemzeti megbékélés jeles képviselőiről*. Ed. A. Hegyi. Szeged: József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék és a TIT Csongrád megyei Szervezete 1983, s. 29 – 35.
- SZIKLAY, László: A magyar szlavisztika gyermekkorából (Az eperjesi kör szláv vonatkozásai). In: *A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve*. Szeged, 1958, s. 209 – 235.

Összefoglalás

„Engem ez nem feszélyez”

Haan Lajos identitásának szlovák és magyar struktúrái

Írásunkban egy esettanulmányt mutattunk be arról a jelenségről, amely a 19. századi Magyarországon sokáig a hétköznapi élet része volt: a többes identitásról. Haan Lajos példáján keresztül megismerhettük azokat a tényezőket, amelyek befolyásolták, hogy ebben a többnyelvű (szlovák, magyar, latin, német) közegben élő személyek hogyan határozták meg saját identitásukat. Természetesen nagyon fontos tényező volt a család nyelvi háttere, az illető társadalmi státusza, az a kapcsolatháló, amely őt körbevette, de nem feledkezhetünk meg olyan tényezőkről sem, mint az egyéni érdekek érvényesítése vagy éppen a közvélemény alakulása. Haan esete felhívja a figyelmet arra is, hogy bár az identitás megvallása sokáig jelentős részben belső, egyéni elhatározás kérdése volt, 1874 után azonban ez megváltozott: a szlovák identitás felvállalása ekkortól szinte teljesen összemosódott a hazaárulás vádjával.

Summary

"It Doesn't Bother Me"

Slovak and Hungarian Structures of Lajos Haan's Identity

The paper presents a case study of a phenomenon that had long been part of the everyday life in 19th-century Hungary: plural identity. Through the example of Lajos Haan, we could learn about the factors that influenced how people living in this multi-lingual (Slovak, Hungarian, Latin, German) environment defined their own identities. Of course, the language background of the family, the social status of the individual, and the surrounding social network were very important factors, but we cannot forget about factors such as the assertion of individual interests or the development of public opinion. Haan's case also draws attention to the fact that although the confession of identity was for a long time largely a matter of internal individual determination, but after 1874 this changed: the assumption of Slovak identity became almost synonymous with committing treason.

Kontakt

Dr. József Demmel, PhD.

VÚSM, Békešská Čaba

Historický ústav SAV, Bratislava

demmel.jozsef@gmail.com

Z turianskej evanjelickej fary do „Svätoplukovho hniezda“

Komlóšsky farár, Ľudovít J. Hrdlička

KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ

Príspevok hľadá odpoveď predovšetkým na to, ako sa Ľudovít Jaroslav Hrdlička ako znovuzvolený farár dostal v roku 1904 do Komlóša na post zosnulého Kolomana Csermáka¹ (1873 – 1903) a stal sa druhým farárom popri Pavlovi Gajdácsovi (Gajdács, 1896/2006, s. 141 – 146).² Vo svojom autobiografickom diele „*Spoved' a účtovanie exulanta*“ sa identifikoval ako Dolnozемец, 4/5 svojho života prežil v iných dolnozemeckých osadách (Nadlak, Sarvaš) a na území dnešného Slovenska (Prešporok, Myjava, Turany, Turčiansky Sv. Martin a napokon Bratislava). Dokonca i svoje memoáre venoval Komlóšanom, u ktorých pracoval medzi r. 1904 – 1920. Ako o tom sám písal: „*hl'adali sme sa a našli sme sa...*“ (Hrdlička, 1945, s. 5). Za akých okolností sa sem dostal, na to sa pokúsi dať odpoveď tento príspevok.

Hrdlička pôsobil v Turanoch od 31. marca roku 1898. Jeho voľba za tamojšieho farára (Dunáninnení egyhk. jkv., 1898, s. 15) nebola však bezproblémová, a to v dôsledku dlhodobého sa ťahajúcich vnútorných problémov v miestnej cirkvi, ktoré zhoršoval spor medzi maďarským zemepánom a hlavným slúžnym turčianskej stolice Attilom Újhelyim a slovenským národovcom Andrejom Halašom, ktorí zápasili o post cirkevného dozorca obce (Egyetemes jkv., 1897, s. 12 – 14; 1898, s. 15; 1899, s. 44).

Hrdličkov ťažký boj pokračoval i pri uchádzaní sa o post farára v Komlóši: „*Už sama voľba neobišla sa bez dramatických bojov. Na jednej strane stál celý štátny a cirkevný aparát, na druhej ľud pod vedením nebohého dr. Mičátka a miestneho cirkevníka Štefana Francisciho. Statoční Komlóšania vyvolili si z 20 natiskovaných úradných kandidátov z kandidácie vylúčeného panslavského*

¹ Ortografia priezvisk a krstných mien použitá v príspevku sa zhoduje s formou mien nachádzajúcich sa v prameňoch, resp. sa zhoduje s tým, ako si to dotyční používali, uprednostňovali (Veres, Csermák, Gajdács, Margócsy, atď.). V slovenskej podobe sú uvedené iba v citácií z článkov slovenských časopisov.

² Po roku 1830 založili v komlóšskej cirkvi druhú farársku stanicu. Od 1882 pracoval v Komlóši Pavol Gajdács (1847 – 1929), farár, spisovateľ, priateľ Kolomana Mikszátha, niekdajší učiteľ čabianskeho a sarvaškého gymnázia.

kňaza Hrdličku“ (Slovenský denník, 1933, s. 3). Dôvod, prečo sa odhodlal odovzdať svoju prihlášku práve na komlôšsku stanicu, podáva vo svojom *Spovedi*: „*I riešil som prijať váš pokyn a prípadne i voľbu a boj, tým viac, že som vlastne akosi podvedome aj ja hl'adal vás, totiž nejaký väčší dolnozemskej sbor, podobný nadľackému, v ktorom som sa zrodil a kde môj otec, ba i materinský starý otec účinkovali*“ (Hrdlička, 1945, s. 3).³ Na jeho rozhodnutie určite vplýval i fakt, že ako seniorátny notár turčianskeho seniorátu spolupracoval s Jánom Miloslavom Hodžom, ktorý neskôr spolu s Martinom Braxatorisom⁴ nahovorí mladého Hrdličku, aby si v roku 1904 podal prihlášku na uprázdnené miesto farára v Slovenskom Komlôši.

„Charakteristika cirkevného zboru v Slovenskom Komlôši v 19. – 20. storočí“

Keď si pozrieme počet obyvateľov, v tom období žilo v Turanoch 1960 – 1970 ľudí. Počet obyvateľov komlôšskej ev. cirkvi predstavovalo 9415 duší (prevažne Slovákov), kým podľa oficiálneho sčítania ľudu z roku 1900 bol celkový počet obyvateľstva mestečka 10 235 (KSH, 1997, s. 164). V tomto čase sa komlôšska stanica v korešpondencii slovenských evanjelických predstaviteľov a v tlačových správach spomína ako jedna z najdôležitejších evanjelických fár na Dolnej zemi.

O tom, aké pomery vládli v komlôšskej ev. cirkvi, napísal komlôšsky ev. farár Michal Zeman (vo funkcii 1931 – 1953) toto: „*Avšak pokým bohatstvo cirkvi a veriacich narástlo, rástol počet ľudí a škôl, tak ubúdala láska k cirkvi a zaniebanie viery. Zostavovali konventné predpisy a tiež stavali novú školu. Napriek tomu je život zhromaždenia katastrofálny. Niekedy sa konali už dve zasadnutia, raz presbyterské, raz všeobecný cirkevný konvent. Ale to všetko bolo dobré len na to, aby mohli uraziť jeden druhého pomocou najhoršími »urážkami a obscénnosťami*“ (Zeman, 1951, s. 6). Môžeme konštatovať, že ľudia prinášali osobné problémy na zhromaždenia, kde mali možnosť uraziť dotyčného „nepriateľa“: „*A ak by vnútorný rozklad evanjelickej cirkvi v obce nestačil, pomohli z vonka pomocou otázkami národnostnej príslušnosti napr. v prípade keď Valné zhromaždenie rozhodlo, že z desiatich cirkevných škôl bude vyučovacím jazykom slovenský v deväť a iba v jednej škole bude maďarský.*“ Zeman videl dôvody tohto úpadku v tom, že sa z malej cirkvi vyvinula „mamutná cirkevná obec“

³ Hrdličkov otec bol nadlacksý farár Karol Hrdlička (3. 12. 1837 – 27. 7. 1908), starý otec z matkinej strany nadlacksý farár Samuel Krištoffy.

⁴ Ján Miloslav Hodža (19. 7. 1856 – 7. 5. 1941), nevlastný brat Milana Hodžu, od r. 1887 farár v Sučanoch, podsenior a neskôr senior turčianskeho seniorátu až do r. 1918. Martin Metod Braxatoris (2. 5. 1863 – 26. 8. 1934), syn slovenského básnika Andreja Sládkoviča, po 1887 kaplánom v Nadlaku, v Liptovskom Sv. Mikuláši, v Brezovej pod Bradlom, od r. 1892 bol farárom v Senici.

a pre kňazov bolo ťažšie vykonávať svoju činnosť, ako sa to dá v prípade malej cirkevnej obce (Szudová, 2018, s. 126 – 128).

V prvom desaťročí 20. storočia nastalo obdobie úpadku, keď cirkevní úradníci a hlavný kurátor celkom zanedbali finančné záležitosti cirkvi. Dokonca sa potvrdilo aj podozrenie zo sprenevery. V čase kandidácie na post farára prebieha vyšetrovanie proti Gajdácsovi a jeho klika, a preto sa mohlo zoskupenie okolo Roľníckeho spolku posilniť. Ich vodcom bol Štefan Svetozár Francisci, ktorý často písal do časopisu *Dolnozemský Slováčok* o tom, aké pomery sú v Komlôši. O založení Roľníckeho spolku podal správu v roku 1903 „*Roduverný*“, ktorý píše o tom, že spolk má už 120 ľudí a „*My sme tu Slováci, ale ešte zaostali, lebo nemáme vodcov, ktorí by národ v materinskom jazyku vzdelávali. Máme tu síce 10 učiteľov cirkevných evanjelických, lenže málo držia s národom, vlastenčiť áno, to rozumejú.*“ O tom, ako stála cirkev v tomto období, píše takto: „*Naša cirkev, kým ju v materinskom jazyku spravovali, dobre si stála, ešte aj zvyšku mala, ale ako sa nesrozumiteľne spravuje, tak hyne, aj na majetku, aj na mravnosti upáda...*“ (*Dolnozemský Slováčok* – ďalej aj *DS*, 15. 1. 1903, s. 38). V novembri sám Francisci píše redaktorovi, že „*Niečo potešiteľného nemôžem vám ani ja napísať. Všade bieda a neporiadok. Najmä tá naša evanjelická cirkev, tá veru špatne vyzerá. Jej predstavení žijú viac svetu a jeho márnosťiam, nežli Bohu*“ (*DS*, 15. 11. 1903, s. 13).⁵ Po týchto slovách asi nie je prekvapujúce, že Slováci zoskupujúci sa okolo Roľníckeho spolku a okolo Francisciho začali v roku 1903 po smrti Csermáka hľadať práve slovenského národnostného farára, ktorý by im najviac rozumel.

Súbeh na komlôšsku evanjelickú faru

Úradný časopis ev. cirkevných dištriktov *Evangélikus Egyház és Iskola* uverejnil súbeh na jednu slovenskú komlôšsku ev. faru 3. marca v roku 1904. Podľa výpisu hľadajú farára, ktorý môže slúžiť v slovenskom a v maďarskom jazyku (*EEl*, február 1904, s. 106).⁶

V liste Pavla Gajdácsa z 8. marca nájdeme zaujímavé svedectvo o tom, ako vlastne kortešovali Slováci na konvente v prospech slovenských farárov. Gajdács píše seniorovi Veresovi: „*Štefan Francisci reklamoval, že náš súbeh na farársku stanicu nebol uverejnený v nejakom slovenskom časopise. My, ja, a pán poddozorca, jednak sme sa pokúsili o to, aby sme ho uspokojili, že tento súbeh aj tak brajú na vedomie aj slovenskí farári...*“ Ale keďže tvrdí, že „*takéhoto človeka sa presviedčať nedá*“, a keď to aj pán senior považuje za vhodné, tak by ho poprosili, aby nechal súbeh uverejniť v nejakom slovenskom časopise (Gajdács, 8. 3. 1904).

⁵ Podpísaný je Štefan Francisty, poľný robotník.

⁶ Súbeh podpísali Daniel Haviar ako dištriktuálny dozorca v Sarvaši a Jozef Veres ako senior v Orosháze 29. februára 1904. Opätovné vypísanie súbehu uverejnili 10. marca.

Martin Braxatoris a Ľudovít Hrdlička ako kandidáti Komlôšanov

„...Potrebovali ste duchovného vodcu, farára, a hľadali ste muža svojského, vyznavača zdedeného ducha živej pravovernosti a zastancu jazyka otcovského.“ Touto vetou pokračoval Hrdlička svoje účtovanie Komlôšanom (Hrdlička, 1945, s. 5), ale také isté argumenty na podporu voľby slovenského farára za nového vodcu komlôšskej ev. cirkvi nachádzame aj v časopise *Dolnozemský Slovák*. Keď sa konali ešte len prípravy na voľbu farára, korešpondent *Dolnozemskeho Slovaka* s podpisom *Známy* napísal o nálade panujúcej na všeobecnom cirkevnom konvente v Komlôši 22. februára roku 1904 toto: „*Priebeh konventu bol búrlivý, dotýčny prípis p. seniora bol slov. sboru maďarsky čítaný, a my sme nie natol'ko znalí maďarčiny, aby sme úradné listiny na prvé počutie porozumeli; nevedeli sme, o čom máme dl'a neho pojednávať, preto bol na požiadanie aj slovensky vysvetlený.*“ Za vysvetlenie v slovenčine hlasovalo do 1000 ľudí, proti nemu len 3, aj to podľa dopisovateľa rodení Slováci (*DS*, 15. 3. 1904, s. 54). Na konvente rozhodli tiež o tom, že si na próbu povolajú i farárov z Horniakov, asi preto, lebo im to prikázal seniorov kaplán Martin Cinkocky, ktorý je podľa opisu „*chlap veľký, ale v slovenčine slabý, ustavične izíka, že sa vraj teraz chce po slovensky učiť*“! Tento jeho plán nepovažovali za chvályhodný, ale skôr smutný, „*veď kňaz má úplne a dokonale ovládať bohoslužobnú reč*“. Kázal im aj farár Adolf Okályi z Bánomky (dnes Gádoros), o ktorom dostávame nasledovný opis: „*odporúčajú ho nám košutisti, že vraj čistý Slovák z Liptova; nuž prečo nekáže Bánomčanom slov., veď sú to väčšinou Sarvašania*“. Svoj referát končí tým, že cirkev má právo zvoliť si toho, koho chce, „*lebo voľba farára je vážna vec, v živote cirkvi významná, ktorá môže na dlhé a dlhé roky dobre alebo zle vplývať na vývin cirkve*.“ Asi preto sa mohlo stať, ako sa to môžeme dočítať v Hrdličkovom diele, že mnohí z Komlôša písali i do Senice Martinovi Braxatorisovi, synovi Andreja Sládkoviča, aby kandidoval na post farára. Keď od neho neprichádzala odpoveď, napísali aj Hrdličkovi do Turian, ktorý, podľa svojich slov, najprv šiel osobne Braxatorisa nahovárať, aby komlôšskej žiadosti vyhovel. Braxatoris sa odvolával na pokročilý vek a začal presvedčovať Hrdličku, že je na Komlôš priamo predestinovaný – „*mladší, bojaschopnejší a k tomu Dolnozемец*“. Vzhľadom na to, že po r. 1887 bol kaplánom u Andreja Seberíniho v Nadlaku, v rovnakom čase, keď tam pracoval Hrdličkov otec Karol Hrdlička, mohol to brať ako osobnú vec dopomôcť mladému Dolnozemcovi, aby sa dostal na post farára do geografickej blízkosti svojho staručkého otca (Hrdlička, 1945, s. 6).⁷ Popravde bol Braxatoris iba o desať rokov starší ako mladý Hrdlička, preto argument týkajúci sa jeho veku nemôžeme brať ako vážny dôvod zrieknutia sa kandidácie. Okrem toho možno vedel, že ako syna slávneho slovenského básnika ho senior nepustí

⁷ Braxatoris i Karol Hrdlička prekladali dielo Petófiho, asi aj preto mohli nadviazať priateľstvo, ako na to poukazuje samotný Ľudovít Hrdlička, keď Braxatorisa nazve „*otcovský to priateľ*“.

do kandidácie len tak ľahko. Tiež možno predpokladať, že ako 41-ročný by sa už nerád miešal do národnostných bojov na Dolniakoch, na čo by mal mladší Ludo-vít J. Hrdlička (syn Karola Hrdličku a zároveň zať Karola Viesta) viac odvahy a sily (Hrdlička, 1945, s. 8).⁸

O tom, aká atmosféra panuje na Komlóši, písal takto: „*Sú tam rozhárané pomery, nepokoje, bude tam práce i bojov dost, to vieme, ale budete mať za sebou zachovalý, zdravý a verný ľud.*“ Ako ukážku tamojších pomerov ukázal mladému farárovi maďarskú knihu Gajdácsa *Tótkomlós története* z roku 1896, ktorú mal vo svojej knižnici (Hrdlička, 1945, s. 6; Kmet', 2011, s. 62 – 65).⁹

Našla sa odpoveď Braxatorisa, ktorú tlmočil Komlóšanom prostredníctvom listu adresovaného *Istvánovi Franciscimu* (t. j. Štefan Svetozár Francisci). Podľa poštovej pečiatky ho poslal zo Senice 7. apríla 1904. Žiaľ, prvá časť listy chýba, ale zvyšok nám vyjasní, že hoci sa Braxatorisovi páči myšlienka, že ho chcú kandidovať, „*ale Vám môžem povedať, že sa aj trochu ostieskam a obávam o pokoj a shodu bratskú v slávnej cirkvi komlóšskej. Nemôžem a nesmiem tajiť, že som ja skutočne písal pánu seniorovi Vere(šovi).*...“ Tu časť chýba, ale z listov Braxatorisa adresovaných Veresovi vieme, že najprv kandidoval 12. marca, potom svoju prihlášku 17. marca odvolal. Dňa 2. apríla zase píše, že svoje odvolanie urobil ľahkomyselne a k tomu aj nezákonne, a preto sa kandidatúry nevzdá (EOL, Békési egyházmegye, 1904 – XCIV-1, 52. šk). V liste adresovanom Franciscimu dáva komlóšskym voličom vysvetlenie, zároveň aj dobrú radu: „*Vyznám úprimne, že radšej by som prišiel na Komlós s usrozumením pána seniora i pána biskupa, ako proti nemu, lebo neviem, či by to bolo i Vám i mne užitočné. Hľadte tedy, prosím, radšej v duchu tichosti, nakoľko možno v tejto vážnej veci pokračovať*“ (Levél T. Francisci István földbirtokos úrnak Tótkomlós (Békés megye). EOL, Békési egyházmegye, 1904 – XCIV-1, 52. šk).

Zaujímavé, že počas kandidácie sa aj on, aj Hrdlička odvolávali u seniora na to, že im mnohí z Komlóša písali a prosili ich, aby kandidovali, a z listu Braxatorisa vieme ich mená, boli medzi nimi aj Ján Karas, Ján Povážay, Ján Franko so spolovníkmi, ale aj Julius Styk (EOL, Békési egyházmegye, 1904 – XCIV-1, 52. šk).

Braxatoris ďalej prosí Komlóšanov, že „*ak budem kandidovaný na próbnu kázeň, ponechajte si ma, prosím, dl'a možnosti, na ostatok*“ – ale nakoniec sa tam ani nedostane. Možno aj preto, lebo medzi dištriktuálnymi spismi nachádzame dva listy, ktoré sú síce napísané po maďarsky, no i na pravopise vidieť, aj z istých slov sa dá vycítiť, že ich napísali Slováci, jednoduchí roľníci. Tiež podľa toho, že sa opakujú tie isté výrazy, im ich možno nadiktoval niekto, kto vedel

⁸ Podľa Hrdličku ho na podanie prihlášky nahovorili aj Jur Janoška a Ján Miloslav Hodža.

⁹ Gajdácsova kniha je po maďarsky napísaná, hrubá, preto mohla byť aj drahá, podľa Michala Francisciho, čabianskeho farára pochádzajúceho z Komlóša „*a preto, lebo je kniha obsiahla, takže si ju len majetnejší vedeli zadovážiť*“.

presne, aká správa vyvoláva u seniora najväčší ohlas. Podstatou je, že istého Braxatorisa, nejakého pansláva, chcú sem priviesť socialisti (t. j. Roľnícky spolok), je vraj kamarátom učiteľa Styka, preto by v osade nastal v budúcnosti veľký nepokoj. A to všetko môže podľa autorov listov vyvolávať aj to, že sa nakoniec nebudú smieť po maďarsky rozprávať a ani vyučovať v školách. Dodajú, že i teraz sú nepokoje a problémy, lebo títo panslávi sa na istých konventoch vždy búria. Svoje listy končia prosbou, že by chceli pána seniora láskavo prosiť o ochranu pred nimi (Krištof János, Hovorka Mihály, 1904, EOL, Békési egyházmegye, 52. šk).

Prihlášky kandidátov a ich argumenty

Súbeh v časopise *Evangélikus egyház és iskola* bol uverejnený 3. marca s tým, že kandidáti sa musia preukázať potrebnými vysvedčeniami a vlastnoručne podpísaný životopis podať do 17. marca seniorovi Veresovi do Orosházy. Medzi volebnými spismi sme na komlóšsku ev. stanicu našli 20 prihlásených, medzi nimi nachádzame aj známe mená, napr. M. Method Bella, ktorý sa na faru prihlásil 12. marca krátkym spisom, bez životopisu a bez akéhokolvek nahováracieho formulára. Dňa 15. marca sa tiež prihlásil Ondrej Zsilinszky (EOL, Választási iratok 1904, 51. šk). Okrem toho, že ide o známe osobnosti na Dolnej zemi, majú spoločnú históriu aj s Hrdličkom. Kým Zsilinszky bol bývalým učiteľom, dokonca aj triednym učiteľom tretiaka Ľudovíta J. Hrdličku na Hlavnom ev. gymnáziu v Sarvaši (Benka, 1887), Bella bol jeho konškolákom (Benka, 1885). Neskôr, 11. januára roku 1906, už ako mikulášsky poslanec interpeluje v uhorskom sne-me vo veci Hrdličku a Styka, a ako to vysvitne z poslednej časti príspevku, reč prevzal aj newyorský časopis Slováč v Amerike.

Medzi ľuďmi, ktorí sa dostali na kandidátku neskôr, bol *Aladár Margócsy* z Veľkej Slatiny z Trenčianskej stolice, ktorý sa prihlásil 12. marca až dvakrát – jeden list poslal oficiálne so životopisom a jeden osobne seniorovi. Argumentuje, že môže slúžiť po nemecky, maďarsky a po slovensky a že „*moja duša sa túži o ťažšiu prácu, mám ambície... Popritom moja osobnosť s radikálnym maďarským cítením kladie odpor panslavistickým myslením, ktoré panuje v tomto ev. dištrikte...*“ Pokračoval, že jeho starý otec z matkinej strany Matej Kovács bol kantorom – učiteľom na Komlóši pred 20 rokmi a jeho otec Koloman Margócsy bol tu pomocným farárom (Gajdács, 1896/2006, s. 150).¹⁰ V opätovnej žiadosti prízvukoval, že aj v Slatine bojuje „*v radoch šíritel'ov maďarského národného myslenia*“ a že v tomto boji chce „*aj tam pokračovať spomedzi panslávov*“. Okrem toho sám seba pokladá za Dolnozemca a chce pracovať tam, kde je po-

¹⁰ Popri Jánovi Csermákovi bol v rokoch 1870 – 1871 pomocným farárom otec Margócsyho. Ján Csermák bol otcom zosnulého Kolomana Csermáka, na post ktorého sa uchádzal mladý Margócsy, asi aj preto bol sympatický Gajdácsovi.

chovaný jeho starý otec a dvaja strýkovia, ktorí boli komlóšskymi učiteľmi, k mestečku ho teda viažu aj rodinné väzby (EOL, Választási iratok 1904, 51. šk).

O Margócsym treba povedať aj to, že Hrdlička sa s ním stretol už v Sarvaši, ale aj v Prešporku. Margócsy chodil o jeden rok nižšie (Benka, 1888) a podľa správ uverejnených v *Cirkevných listoch*, ale aj v časopise *Felvidéki Híradó* bol častým prednášateľom a recitátorom na maďarských slávnostiach a predstaveniach v Prešporku, často bol vyzdvihnutý jeho recitačný talent i jeho chýrne maďarské vlastenectvo.

György Povázsay posielala 10. marca z Černe z Vesprímskej stolice so svojou prihláškou aj žiadané dokumenty, ako teologický index, spis o odbornej skúške a o ordinácii, tiež vysvedčenia o komlóšskom a čabianskom kaplánstve (Gajdács, 1896/2006, s. 150).¹¹ Opíše i to, že bol 3 roky v Sarvaši seniorátnym pomocným farárom u Adama Áchima, o čom však nemôže posielat' vysvedčenie, lebo ho zamietol vystaviť biskup Gustáv Scholtz. Dodáva ešte, že jeden a pol roka slúžil v komlóšskej cirkvi. Dňa 10. marca sa prihlásil i *Adolf Okályi* z Bánomky a poslal teologický index a vysvedčenie ako „*nie známy človek*“ (EOL, Választási iratok 1904, 51. šk).

Hrdlička tiež poslal dva listy, 9. marca odoslal prihlášku v liste adresovanom seniorovi Jozefovi Veresovi do Orosházy. Absenciu vysvedčení ospravedlňuje tým, že je riadnym farárom turianskej ev. cirkvi už 6 rokov a keďže sa hlási na ev. stanicu v rovnakom ev. dištrikte nemusí sa podľa príslušných zákonov opätovne preukázať potrebnou kvalifikáciou. Píše, že ovláda slovenčinu a maďarčinu. Tieto jazykové znalosti boli na tento post žiadané. Súčasne píše seniorovi aj súkromný list (EOL, Választási iratok 1904, 51. šk), v ktorom vyvráti rôzne správy o tom, že je pansláv, ako to uvádzali noviny (*Pesti Napló*, 16. 2. 1903, s. 5; *Nyugatmagyarországi híradó*, 17. 2. 1903, s. 2).

Hrdlička sa v liste Veresovi priznáva, že sám seba považuje za Slováka, poprítom tvrdí, že i napriek tomu môže byť lojálnym voči svojej vlasti: „*Je pravda, že sám seba považujem za Slováka, čo je prirodzené, ale je tiež pravdou, že moju maďarskú vlasť, maďarský ľud, ktorého láskavosť som opakovane prežíval, ba aj maďarský jazyk milujem z môjho srdca. To, čo sa mi nepáči, aspoň v tejto dobe, je šovinizmus akýchkoľvek duchovných trendov.*“ Na post sa prihlásil aj preto, lebo sa narodil na Dolnej zemi, chce slúžiť v blízkosti Nadlaku, kde je farárom jeho starnúci otec. Druhým argumentom prihlášky je, že v Turanoch je vystavený útokom zo všetkých strán. Svoj list ukončí tým, že je nielen vhodný ako kandidát na komlóšsku stanicu, ale vie aj o tom, že ho Komlóšania chcú zvoliť, lebo od nich dostal nemalý počet listov (EOL, Választási iratok 1904, 51. šk).

¹¹ Časopis *Dolnozemský Slováč* nazýva Povázsayho Ďurom Povážaim asi pre jeho komlóšske korene, avšak v príspevku píšeme, že svoju prihlášku podpísal György Povázsay. Zaujímavý je údaj, že bol pomocným farárom u Kolomana Csermáka, o post ktorého sa dotýčný uchádzal, teda ho osobne poznal aj Gajdács, ktorý už jedenásť rokov pracoval v Komlóši, keď tam v roku 1893 kaplánoval Povázsay.

Do kandidácie ho však nechceli pustiť. O vzniknutom probléme sa Hrdlička zmienil takto: „*Prihlásil som sa na súbeh vášho cirkevného sboru a prišiel som i do kandidácie. Ale čo sa stalo? Biskup, iste pod nátlakom našich spoločných neprajníkov, vraj pre vlasteneckú nespôľahlivosť, vylúčil ma z kandidácie*“ (Hrdlička, 1945, s. 8). Ale na intervenciu dištriktuálneho dozorca, zástupcu ministra osvety Michala Žilinského ho nakoniec pustili medzi kandidátov (Sólyom, 2002, s. 156).¹²

Kandidáti a próbna kázeň štyroch kandidátov

Podľa zákonov jedného z prihlásených kandiduje seniorálne predsedníctvo a troch môže kandidovať všeobecný cirkevný konvent. Na kandidačnom konvente pod predsedníctvom konseniora Jána Zvarinyiho 1. mája 1904 kandidovalo predsedníctvo Adolfa Okályiho, podľa dopisovateľa Dolnozemskeho Slováka komlóšska cirkev „*na prvom mieste jednohlasne kandidovala vel. p. Ludvika Hrdličku, ev. farára z Turian, potom Margócsi Aladára z Veľkej Slatiny a Ďura Povázaiho*“ (DS, 15. 5. 1904, s. 71). Tzv. cenzorské správy o ich próbach vyhotovuje úradujúci komlóšsky farár Pavel Gajdács, z nich jasne vidno, kto bol jeho favoritom. Próby sa konajú každú nedeľu počas mája – júna 1904. Ako prvý kázal Hrdlička 8. mája, Margócsy 15. mája, Okályi 5. júna. V evanjelickom archíve sme nenašli správu o kázaní Povázsayho, však z dátumu voľby farára (12. júna) sa dá vydedukovať, že Povázsay kázal pravdepodobne 22. mája.

Kým Gajdács Hrdličku ustavične menuje ako „*pán Hrdlička*“, Margócsy dostáva názvy ako „*rečník a pán farár*“. Hrdlička svoju kázeň „*prednášal v bibličtine so zmiešanou literárnou slovenčinou... Jeho prejav je kludný, plynulý...*“ Podľa Gajdácsa je jeho hlas čistý, mužský, ľubozvučný a prenikavý. Vyzdvihol, že považuje za vynikajúci výkon, že si na kazateľnicu nezobral so sebou text a prednášal voľne. Jeho správanie je skromné a považuje za chvályhodné, že iba v jeho sprievode navštívil tzv. Potravný spolok, obecný dom a cirkevnú kanceláriu, že nikde nebol sám, aby kortešoval za seba.

O jeho próbe písal veľmi pozitívne aj Dolnozemský Slováč 15. mája: „*Kostol bol preplnený, nábožný ľud dychtively naslúchal slovám kazateľovým. Veľmi sa nám popáčil aj spôsob kázania, aj hlas, aj vystúpenie a chovanie sa p. Hrdličkovo. Slovom próba sa všeobecne veľmi zapáčila. Aj to je len chvály hodné, že p. farár nešiel po jednotlivých domoch, aby sa nezdalo, že za seba kortešuje, ale navštívil potravny spolok, obecný dom a cirkevnú kanceláriu v sprievode vel. p. Gajdáča. Voľba bude pravdepodobne 12. júna, a není ťažko predpovedať, že voľba vyjmúc snád pár hlasov – bude jednohlasná v prospech pána Hrdličku.*“ Posledná veta dopisovateľa obsahuje všeobecnú žiadosť Komlóšanov, ktorí už tú-

¹² 1898 – 1911 bol dištriktuálnym dozorcóm Banského dištriktu.

žili po zlepšení cirkevných pomerov: „*Daj Bože, aby to slúžilo ku prospechu cirkve a o čom sme pevne presvedčení*“ (DS, 15. 5. 1904, s. 71).

Gajdács o próbe Margócsyho písal oveľa pozitívnejšie ako o Hrdličkovej. Margócsy kázal tiež v bibličtine a to „*slzotvorne*“, ba podľa básnicky naladeného starého komlóšskeho farára „*okrem žien dojal aj mužov... Jeho hlas je mužský, silný, mocný*“. Vykresľuje o ňom taký básnický obraz, že Margócsy je stvorený na to, aby bol kňazom. Opíše aj to, že šiel s ním do cintorínov, kde kandidát vzdal hold svojmu starému otcovi a strýkovi. Tiež šiel k učiteľovi Stykovi, „*ktorý je nejakým príbuzným, ... tiež bol u Michalovi Lechockym, poddozorcovi, a u učiteľovi Trnovszkym, s ktorým je tiež príbuzným. ... Na druhý deň odišiel aj ku seniorovi Verešovi*“.

Jeho charakteristike venuje celý svoj list, kým Hrdlička dostal len pár odsekov a Okályi iba jeden odsek. O ňom napísal, že bol síce dobrý, no nemá také kvality, ako má Hrdlička alebo Margócsy, ale jeho prejav bol tiež dojímavý a viacerí z cirkevníkov vyhlásili, že počas voľby dostane ich hlas. Ale ostatné veci listu sa týkali pohoršenia, prečo by mal Gajdács platiť všetko pohostenie sám, veď ani nemá na to peniaze, má aj iné starosti atď. (Gajdács, EOL, Békési egyházmegye, 51. šk).

Voľba farára

Dňa 12. júna o 10. hod. sa v súvislosti s voľbou farára konalo valné zhromaždenie. Zhromaždeniu spoločne predsedali konsenior Ján Zvarinyi a dištriktuálny dozorca Daniel Haviar zo Sarvaša. Menoslov voličov ustálili 8. apríla a obsahoval mená 1895 ľudí, z ktorých ale počas voľby hlasovali len 714. Keďže počet členov konventu bol veľký, boli vyslané tri volebné komisie, ktorým mohli voliči odovzdať svoje hlasy. V prvej komisii pri západných dverách kostola mohli hlasovať ľudia, ktorý spadali pod písmená A – J (620 ľudí), v druhej komisii pri južných dverách odovzdávali hlasy voliči pod písmenami K – N (600 ľudí), v tretej komisii pri východných dverách hlasovali ľudia s priezviskom na O – ZS (639 ľudí). Hlasovanie bolo ukončené o pol druhej popoludní (presne o 13:35).

Hrdlička dostal v I. komisii 165, v II. 156 a v III. komisii 169 hlasov, spolu 490, teda takmer jednohlasne ho zvolili za nového farára osady (EOL, Békési egyházmegye, 1904. XCIV-, 52. šk). Keď si pozrieme hlasy pre ostatných kandidátov, zistíme, že favorit predsedníctva cirkvi Adolf Okályi dostal len 57 hlasov [13 – 24 – 20 hlasov]. Povázsay 105 [19 – 39 – 47] a favorit Gajdácsa Margócsy len 62 [19 – 24 – 19]. Zhromaždenie bolo uzatvorené a ukončené spoločnou modlitbou o 14:45.

O víťazstve Hrdličku podali správy rôzne maďarské časopisy (*EEI*, 16. 6. 1904; *Békés*, 19. 6. 1904, s. 5; *Evangélikus Órálló*, 19. 6. 1904, s. 5),¹³ ako aj *Felvidéki Hiradó* v Turčianskom Sv. Martine, ktorý v krátkom článku s nadpisom „*Šťastnú cestu*“ vyzdvihol, že Hrdličku zvolili napriek tomu, že podľa časopisu *Slovenský týždenník* Koloman Bazovský, turiansky riaditeľ – učiteľ, napísal komlôšskym učiteľom anonymné listy, aby Hrdličku nevolili, lebo bude neustále v rozpore s učiteľmi, ako to bývalo v Turanoch. Bazovský však poslal časopisu *Felvidéki Hiradó* svoje vyhlásenie datované 30. júna, že on do Komlóša nikomu nikdy neposlal anonymné listy, dozvedel sa o nich len z predošlého čísla tohto časopisu (*FH*, 10. 7. 1904, s. 3).

Hrdlička o svojom víťazstve povedal, že „...*Bola to v ten čas udalosť všenárodná: víťazstvo Slováče a aj celocirkevná: memento pre pohlavárov*“ (Hrdlička, 1945, s. 8). Vďaka vyslovil i Svetozárovi Franciscimu, ale aj bačianskym priateľom, dr. Ludovítovi Mičátkovi a dr. Krnovi, ktorí sa tiež zaslúžili o to, aby sa Hrdlička stal novým komlôšskym farárom. Prečítaním zápisnice volebného konventu zistíme, že ju napísal Julius Styk ako notár cirkevnej obce, ktorý korešpondoval aj s Braxatorisom a ktorý neskôr láskavo víta nového mladého farára, keď 20. augusta príde do mestečka, aby obsadil svoju kanceláriu. Tieto okolnosti a ten fakt, že vo voľbe farára neuspel ani favorit seniora, ani favorit Gajdácsa, známi svojou lojálnosťou voči štátu a sympatiami k maďarskej štátnej ideii, a že za nového farára bol vyvolený jeden „pansláv“ z turčianskej stolice, ktorého zvolili takmer jednohlasne, určite vyvolal trpkosť u cirkevného predsedníctva. Toto tušenie sa nám potvrdí, keď si preštudujeme nasledujúce roky a cirkevné vyšetrovania vedené proti Hrdličkovi a jeho spoločníkom, ale i jeho ustavičné obviňovanie z panslavizmu, napr. za to, že po slovensky podpisuje zápisnice a listy seniorovi.

V tomto období je zaujímavé všimnúť si podobu podpisu Hrdličku, ale aj Braxatorisa, napr. keď píšú seniorovi. Podpis prispôsobujú maďarskej národnej identite seniora, keď sa podpíšu podľa maďarského pravopisu *Hrdlicska Lajos* a *Braxatorisz Márton*. Ale keď píšú Slovákovi, napr. Štefanovi Franciscimu, ich meno už figuruje po slovensky ako Braxatoris. Keď zvolia Hrdličku za farára, 2. októbra podáva svoj životopis seniorovi už ako *Hrdlička Lajos*. Nikdy teda nezapreli svoj slovenský pôvod a slovenskosť, iba keď bolo potrebné, tak hrávali podľa zákona vládnych kruhov – Maďarov. Svoje správanie mohli prispôbovať národnostnej identite svojho korešpondenta, ako to v tomto období robili ostatní farári, advokáti a iní inteligenti nemaďarskej národnosti.

¹³ O voľbe farára okrem Dolnozemskeho Slováka podali správu aj iné časopisy, jednou vetou aj *Evangélikus Egyház és Iskola*, ale o voľbe písal aj časopis *Békés*, ktorý vychádzal v Gyule, síce trochu chybné považujú Hrdličku najprv za Karola Hrdličku a na konci článku ako víťaza vyzdvihli Ludovíta Hrdličku.

Prvé komlóšske roky Ľudovíta Hrdličku (1904 – 1908)

Podľa plánov mal turiansku faru opustiť v polovici augusta, ale v liste adresovanom seniorovi 8. augusta odoslanom ešte z Turian sa odvoláva na rodinné a úradné povinnosti, ktoré ešte musí vyriešiť a až potom, asi o päť dní môže odcestovať na Komlós (EOL, Békési egyházmegye, 52. šk). Okrem farárskej administrácie sa musel postarať aj o svojho nástupcu v Turianskej ľudovej banke, kde bol účtovníkom (*Központi Értésítő*, 17. 5. 1903, s. 790).¹⁴ Hrdlička napokon 22. júla 1905 odovzdáva štafetu v predsedníctve banky Milanovi Jánovi Šetkovi (*Központi Értésítő*, 21. 9. 1905, s. 1469), ktorý bol zároveň jeho nasledovníkom ako nový turiansky ev. kňaz.

O komlóšskych pomeroch pred príchodom Hrdličku sa dozvieme z listov v Dolnozemskej Slovákov, ktoré majú veľkú výpovednú hodnotu. 15. mája píše o tom, že cirkvev pomaly príde do riadnych pomerov, veď „*Farára sme si vyvolili; taká voľba na veky rozprúdi každodennú tišinu a privedie národ do pohybu*“. Ale verí, že budú spoluúčinkovať v prospech cirkvi „*jednou myslou a vôľou*“. O tom, aká atmosféra panuje na konventoch, píše aj tento dopisovateľ, keď hovorí, že „*Nápady, mhonorazy nerozmyslené a urážlivé, prichodí priniesť, aby z toho nebolo ešte väčšie pohoršenie*“ (DS, 15. 7. 1904, s. 92).

15. septembra podal Svetozár Francisci správu o tom, ako prebiehala inštalácia nového farára na Komlóši, ktorý docestoval 20. augusta na sviatok kráľa sv. Štefana v sprievode ľudí z Nadlaku, kde bol na návšteve u svojho otca. Nadlačania mu vo svojom liste z 26. augusta prajú „*mnoho šťastia, sily a vytrvanlivosti. Želáme si, aby jeho voličia boli hrdí na neho!*“ (DS, 15. 9. 1904, s. 113).¹⁵ V Komlóši ho ľud privítal veľmi srdečne, „*mnoho kočov išlo naproti nemu, národu sa veľké množstvo sišlo, len na trhu bolo vyše 1000 ľudí a po uliciach ešte viac. Z úprimného srdca vinšoval mu zdravia, šťastia, aby dlho účinkoval medzi nami*“. Farár Ľudvik Hrdlička bol 21. augusta uvedený do funkcie konseniorom Jánom Zvarinyim (Bányai, 4 – 6. 10. 1905, s. 50). Francisci o udalosti napísal: „*Kostol bol preplnený. Ľuďom sa prevedenie veľmi ľúbilo, že ešte čosi takého nevideli; a to tvrdili aj tí starší, čo už viac inštalácií prežili.*“ Ba vyslovil i túžbu majúcu na mysli už spomínané klebety: „*Myslím, že tie všelijaké sprosté klebety a ohováranie prestanú*“ (DS, 15. 8. 1904, s. 112).

V tomto čísle píše Ďuro Kulík o tom, že po voľbe farára nastal na Komlóši v cirkvi pokoj a mier, čo nie je div, lebo „*celá cirkev skoro bez výnimky horlila za neho, za jeho zvolenie, takže po uskutočnení túžby cirkevníkov cele srozumiteľným je, že títo s uspokojením hľadajú do budúcnosti, keď v skutkoch svojho novozvoleného pána farára presvedčia sa majú o tom, že ich horlivosť odmene-*

¹⁴ Dňa 15. marca roku 1903 založili v mestečku Turiansku ľudovú banku účastinársku spoločnosť (Turáni népbank részvénytársaság), v ktorej sa Hrdlička stal účtovníkom.

¹⁵ Podľa dopisovateľa z Nadlaku ho mnohí odprevadili.

ná bola mužom šľachetného srdca a dobrých skutkov“ (DS, 15. 8. 1904, s. 114). Podľa zistených pomerov na Komlóši a hľadiac aj na to, že väčšina cirkevníkov mala materinskú reč slovenskú, mohol mať Hrdlička pravdu, keď vyzdvihol, že sám neskôr, ako prevzal správcovstvo v cirkvi v roku 1905, vyhovel požiadavke ľudí zaviesť slovenčinu ako administratívny jazyk zápisníc, ale len spolu s maďarským jazykom.

Záver

Hrdlička už v prvých rokoch svojho účinkovania bol obžalovaný z panslavizmu, lebo ako uvedomelý Slovák písal presbyteriálne zápisnice aj po slovensky (medzi 1905 – 1906), ohlášky čítal pre slovenských roľníkov po slovensky, zhromaždenie viedol dvojjazyčne, ale aj za to, že si rodinné meno aj po maďarsky písal s mäkčeňom (Hrdlička, 1945, s. 9 – 10). Po tom, čo maďarčinu zvolili za štátny jazyk, je táto jeho činnosť v politickej tlači označená ako protištátna agitácia, okrem toho spolu s Juliusom Stykom sú cirkevnou vrchnosťou obžalovaní a ich disciplinárne vyšetrowanie je zachytené v maďarskej tlači na pokračovanie, čo figurovalo ako jeden bod ich žaloby.

Slovenský denník bol v roku 1933 presvedčený o tom, že neuspokojený „úradný tábor“ na čele so seniorom Veresom a dozorcem Haviarom voľbou farára v roku 1904 „zahájil proti nenávidenému Hrdličkovi zúrivy pohon, takže hneď po roku pôsobenia v Komlóši bol zavedený proti nemu chýrny trojročný pánslavský proces, opísaný terajším čabianskym seniorom Szeberényim vo dvoch brošúrach, ktoré sa dostaly i do zahraničia...“.

Miroslav Kmet' (2012, s. 242 – 243) prípad Hrdličku a Styka označil za „*existenčné martýrium*“, veď po dvojročnom procese ich 14. mája 1908 súd pre ich slovenské aktivity (pre panslavizmus) odsúdil. Na zhromaždení generálneho konzistória ev. cirkvi vyniesli rozsudok tretieho stupňa, na základe ktorého boli obžalovaní uznaní za vinných z porušovania cirkevnej ústavy (*Evangélikus Órálló*, 1908, s. 252). Po zásahu Michala Žilinského rozsudok prehodnotili, namiesto straty úradov platili najvyššie peňažné pokuty – Hrdlička 1000, Styk 500 korún (EOL, Zsilinszky Mihály hagyatéka, 23. 2. 1909).¹⁶ Na náhradu trov konania – 1500 K – boli obžalovaní zaviazaní tak, že $\frac{3}{4}$ mal uhradiť Hrdlička a $\frac{1}{4}$ Styk do 15 dní do pokladnice békešskej ev. diecézy a dotedy, kým svoje dlhy neuhradia, nemôžu obsadiť cirkevnú hodnosť (*PEIL*, 12. 7. 1908, s. 441; *Békés*, 21. 6. 1908, s. 5).

V rade svojich obrancov sa mohol oprieť okrem Ľudovíta Žigmunda Szeberényiho o Michala Žilinského a Jura Janošku a ďalšieho mocného človeka, predo-

¹⁶ Tiež Žilinský bude ten, ktorému Hrdlička vysvetlí v súkromnom liste z 23. februára 1909 okolnosti prečo sú vyšetrowaný s Michalom Lehoczky.

šlého kandidáta na post na komlóšskej ev. farárskej stanici a súčasného poslanca uhorského parlamentu Mateja Metoda Bellu, ktorý vo veci Hrdličku a Styka interpeloval v uhorskom sneme 11. januára (*Képviseelőházi napló*, 1906, s. 209) a jeho reč prevzal aj newyorský časopis Slováč v Amerike (*Slovák v Amerike / Slovak American*, 5. 2. 1907, s. 4).

Hrdlička na Komlóši pracuje až do r. 1920. O jeho práci Slovenský denník uvádza, že „...vytrval na Komlóši 15 rokov a ... vytváral tu divy. Komlóš sa stal najzriadenejšou a národne najuvedomelejšou slovenskou obcou na Dolnej zemi jak na kultúrnom, tak i na hospodárskom poli“. Toto obdobie môžeme charakterizovať ako snahu prispôbovať sa komlóšskym pomerom, keďže Hrdlička uznal, akú veľkú úlohu má farár, keď berie na seba zodpovednosť za národné, obecné záležitosti a zároveň slúži materinskému jazyku. Ale len vtedy, keď si uvedomí, že len v tom prípade môže slúžiť svojmu národu, ak získa miesto v stoličnej predstavenstve, čo v tom roku preňho znamenalo aj stíšenie hlasného prejavu slovenského národného cítenia. Slovenský denník ukončil článok myšlienkou, vhodnou byť poslednou vetou tohto príspevku: „*Jeho vliv badať i dnes. Prenasledovaní Komlóšania si s láskou s vďakou spomínajú svojho vodcu i teraz*“ (*Slovenský denník*, 1933, s. 3).

LITERATÚRA

Zdroje v Evangélikus Országos Levéltár v Budapešti (EOL)

- A tótkomlósi ág. hitv. ev. egyházközség lelkészi hivatala. Gajdács Pál levele Veres József esperesnek Orosházára 1904. március 8. EOL, Békési egyházmegye, Békési Evangélikus Egyházmegye iratai, 72 – 73. csomó. Esperesi irattár, közgyűlési, számvevőszéki iratok 1903–1904, 51. šk.
- Krisztof János és Hovorka Mihály levelei Braxatoris ellen. EOL, Békési egyházmegye, Békési Evangélikus Egyházmegye iratai, 72 – 73. csomó. Esperesi irattár, közgyűlési, számvevőszéki iratok 1904 – XCIV-1, 52. šk.
- Levél T. Francisci István földbirtokos úrnak Tótkomlós (Békés megye). EOL, Békési egyházmegye, Békési Evangélikus Egyházmegye iratai, 72 – 73. csomó. Esperesi irattár, közgyűlési, számvevőszéki iratok 1904 – XCIV-1, 52. šk.
- Választási iratok 1904. EOL, Békési egyházmegye, Békési Evangélikus Egyházmegye iratai, 72 – 73. csomó, Esperesi irattár, közgyűlési, számvevőszéki iratok 1903 – 1904, 51. šk.
1909. február 23. Hrdlicska Lajos levele. EOL, Zsilinszky Mihály hagyatéka. Levelezés. List Ludovíta Hrdličku komlóšskej cirkvi 6. marca 1920. EOL, Békési egyházmegyei iratok. Törvénykezési iratok. Hrdlicska Lajos és társai. 1905 – 1924. 171. šk.

Pramene ev. cirkvi v Uhorsku

- A bányai ágostai hitv. evangélikus egyházkerület Budapesten, 1905. évi október hó 4–6. napjain tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. s. 50. Dostupné online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/Banyai_1901_1907/?pg=860&layout=s (Cit. Stiahnuté: 15. 01. 2018)

- A Dunáninneri ág. hitv. ev. egyházkerület 1898. évi szeptember 8. és 9. napjain Pozsonyban tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya: Nyomatott Joerges Ágost özvegye és fiánál, 1898, s. 15.
- A magyarhoni ágostai hitv. evang. keresztyén egyház 1897. évi október hó 20., 21., 22. és 23. napján Budapesten tartott egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve, s. 12 – 14.
- A magyarhoni ágost. hitv. evang. keresztyén egyház 1898. évi október hó 19., 20. és 21. napján Budapesten tartott egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve, s. 41.
- A magyarhoni ágost. hitv. evang. keresztyén egyház 1899. évi október hó 18., 19. és 20. napján Budapesten tartott egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve, s. 44.

Školské správy zo Sarvaša

- A békési ágost. hitv. ev. egyházmegye patronátusa alatt álló Szarvasi Főgymnásium évi értesítője 1884/5-ről. Közzéteszi Benka Gyula igazgató-tanár. Szarvason, 1885. Szikes Antal könyvnyomdája.
- A békési ágost. hitv. ev. egyházmegye patronátusa alatt álló Szarvasi Főgymnásium évi értesítője 1886/7-ről. Közzéteszi Benka Gyula igazgató-tanár. Szarvason, 1887. Szikes Antal könyvnyomdája.
- A békési ágost. hitv. ev. egyházmegye patronátusa alatt álló Szarvasi Főgymnásium évi értesítője 1887/8-ról. Közzéteszi Benka Gyula igazgató-tanár. Szarvason: Szikes Antal könyvnyomdája, 1888.

Dobová tlač

- A pánszláv lelkészek ellen. In: *Pesti Napló*, 16. februára 1903, roč. 54, č. 46, s. 5.
- Védekezés a tót túlzók ellen. In: *Nyugatmagyarországi híradó*, Pozsony, 17. februára 1903, roč. XVI, č. 38, s. 2.
- Dolnozemský Slovák (DS)*. Politicko-spoločenský mesačník. V Novom Sade. 15. januára 1903, roč. 1, č. 4, s. 38.
- Dopisy. In: *DS*, 15. novembra 1903, roč. 2, č. 2, s. 13.
- Národnostné pravoty. In: *DS*, 15. januára 1904, roč. 2, č. 4, s. 29 – 30, 34 – 35.
- Evangélikus egyház és iskola (*E EI*), febr. 1904, roč. 22, č. 9, s. 106.
- E EI*, marec 1904, roč. 22, č. 10, s. 119.
- Slovenský Komlőš. (Prípravy k farárskej voľbe). In: *DS*, 15. marca 1904, roč. 2, č. 6, s. 54.
- Dopisy – Slovenský Komlőš. (Kandidácia. Próby.) In: *DS*, 15. mája 1904, roč. 2, č. 8, s. 71.
- E EI*, 16. júna 1904, roč. 22, č. 24, s. 287.
- Evangélikus Órálló*, 19. júna 1904, roč. XXXVI, č. 25, s. 5.
- Felvidéki Híradó (FH)*, 10 júla 1904, roč. XXIII, č. 28, s. 3.
- Dopisy – Slovenský Komlőš. (Po voľbe.) In: *DS*, 15. júla 1904, roč. 2, č. 10, s. 92.
- Dopisy – Slovenský Komlőš (Dozvuky k farárskej voľbe). In: *DS*, 15. augusta 1904, roč. 2, č. 11, s. 103 – 104.

- Dopisy – Nadlak. In: *DS*, 15. septembra 1904, roč. 2, č. 12, s. 113.; Slovenský Komláš. (Inštalácia.) s. 112; Komláš, s. 114.
- Reč vyslanca Bellu ktorú povedal dňa 11. januára t. r. na uhorskom sneme. In: *Slovák v Amerike. (Slovak American)* Robotnícke a národné noviny. New York, N. Y., Scranton, Pa., Wallington, N.J., 5. febr. 1907, Roč. XVIII, č. 2, s. 4.
- Hrdlicska – Sztik ügy. In: *Békés*, 21. júna 1908, roč. XL, č. 25, s. 5.
- Protestáns egyház és iskolai lap. (PEIL)*, 12. júla 1908, roč. 51, č. 28, s. 441.
- Ľudovít Hrdlička 60-ročný. In: *Slovenský denník*, 14. 5. 1933, roč. XVI, č. 112, s. 3.
- Turáni népbank részvénytársaság. In: *Központi Értesítő*, 17. 5. 1903, roč. 28, č. 40, s. 790; 21. 9. 1905, roč. 30, č. 76, s. 1469.

Monografie a štúdiá v zborníku

- GAJDÁCS, Pál: *Tót-Komlós története*. Gyoma: Nyomatott Kner Izidor könyvnyomdájában 1896. (druhé vydanie Tótkomlós: Yes-Press 2001 Bt. 2006).
- HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: *Spoved' a účtovanie exulanta*. Svojim Komlášanom, Dolnozecom a slovenským rodákom vôbec venuje autor. Vydané nákladom autorových priateľov – Komlášanov. 1945. 73 s.
- KMEŤ, Miroslav: Komlášski ev. farári o „svojej obci“ koncom 19. storočia. In: *Čabiansky kalendár na rok 2011*, Roč. 49 (21). Békešská Čaba: Čabianska organizácia Slovákov 2011, s. 62 – 65.
- KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov I*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2012.
- Nyugat-békési egyházmegye története. In: *A magyarországi evangélikus egyház déli egyházkerülete az ezredfordulón 2000 – 2001*. Red. J. Sólyom. Budapest: Luther Kiadó 2002, s. 156, 217
- SZUDOVÁ, Kristína Estera: Dôležité udalosti v živote komlášskych Slovákov v 20. storočí – Výňatok zo zápisníc. In: *Úloha cirkvi v živote dolnozemských Slovákov*. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 16. – 17. marca 2018. Eds. Iv. M. Ambruš – P. Hlásnik – B. Unc. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2018, s. 126 – 128.

Internetové zdroje

- Képviseleőházi napló*, 1906, zv. V, 86. országos ülés, s. 209. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1906_05/?pg=216&layout=s (Cit. 15. 01. 2018)
- Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949) I. kötet*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1997, s. 164. (Cit. 15. 01. 2018)
- ZEMAN, Mihály: *A Tótkomlós-i ág. hitv. ev. egyház története 1896–1950-ig*. Kézirat, 1951. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/evangelikus_digitalis_tar/ (Cit. 15. 01. 2018)

Összefoglalás

A nagyturányi evangélikus paplaktól „Svätopluk fészkebe”

A tótkomlói lelkész, Ludovít J. Hrdlička

A tanulmány a korabeli újságok, egyházi levéltári források és Ludovít Jaroslav Hrdlička (Hrdlicska Lajos) visszaemlékezésének segítségével próbálja rekonstruálni az 1904 júniusában lezajlott tótkomlói lelkészválasztást. Arra keresi a választ, hogyan választották meg végül éppen Hrdličkát, aki Komlóson kiállt a szlovák nemzeti öntudat aktivizálása mellett, bevezette az egyházban a szlovák nyelvű adminisztrációt is, támogatta a színjátszást, szorosan együttműködött egyes tanítókkal, és a szlovákságát is büszkén felvállalta. Az állásra pályázók magas számából is kitűnik, hogy a komlói evangélikus lelkészi állomás magas presztízsű állás volt, így érthető okokból a Békés megyei espreesség nemcsak a helyi lakosság saját döntésére bízta, mennyire hazafias lelkületű embert válasszanak az élére. Ezzel szemben a *Dolnozemský Slovák* folyóiratban közzétett beszámolók alapján a komlóiak egyértelműen egy szlovák nemzeti érzésű lelkészt szerettek volna választani.

„*Spoved' a účtovanie exulanta*“ című visszaemlékezésében Hrdlička önmagát dél-alföldiként aposztrofálja, életének 4/5 részét más dél-alföldi szlovák (Nadlak és Szarvas), illetve a mai Szlovákia területén található településeken (Pozsony, Myjava, Nagyturány, Turócszentmárton, majd végül ismét Pozsony) élte le. Visszaemlékezéseit is a komlóiaknak ajánlotta, akik között 1904 és 1920 között tevékenykedett. A tanulmány arra is rávilágít, esetenként milyen ellenszélben volt kénytelen a lelkész Tótkomlóson helytállni.

Summary

From the Lutheran Rectory in Nagyturány to “Svätopluk's Nest”

The Pastor of Tótkomlós, Ludovít J. Hrdlička

The study attempts to reconstruct the pastoral elections in June 1904 in Tótkomlós, using contemporary newspapers, ecclesiastical archival sources, and the memoirs of Ludovít Jaroslav Hrdlička. The research is looking to answer how Hrdlička was elected, who in Tótkomlós openly supported the activation of the Slovak national self-consciousness, introduced Slovak-language administration in the church, supported Slovak acting performances, worked closely with certain teachers, and took pride in his own Slovakness. The high number of job applicants also shows that the Lutheran pastoral station in Tótkomlós was a highly prestigious job, thus, for understandable reasons, the deaconry of Békés County left it not only to the local population to decide how patriotic a person should be chosen to lead it. In contrast, according to reports published in the journal *Dolnozemský Slovák*, the people of Tótkomlós clearly wanted to choose a pastor with a Slovak national feeling.

In his memoir “*Spoved’ a účtovanie exulanta*”, Hrdlička apostrophizes himself as a Southern Lowlander. Through 4/5 of his life he lived in other Slovak towns in the Great Plain (Nagylak and Szarvas), and in settlements in present-day Slovakia (Bratislava, Myjava, Turany, Turčiansky Sv. Martin/Martin, and again Bratislava). He also recommended his recollections to the people of Tótkomlós, whom he served between 1904 and 1920. The study also highlights how strong the headwinds were that he was forced to operate against in some cases.

Kontakt

Mgr. Kristína Estera Szudová

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba
ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola
Kelet-európai történelem Doktori Program, Budapest
krisztinaszuda@gmail.com

ŠTÚDIE
TANULMÁNYOK
STUDIES

B

Kultúrna história a národopis

•

Művelődéstörténet és néprajz

•

Cultural History and Ethnography

Ku konceptuálnym podobám interdisciplinarít pri výskume Slovákov v Maďarsku

JÁN BOTÍK

Keď som uvažoval čím by som do rozpravy tejto konferencie mohol prísť, musel som sa najskôr zorientovať, čo to tá interdisciplinarita vlastne je. Vyšlo mi, že je to výskumná činnosť, v ktorej je zohľadnený predmet záujmu a tiež aj teoretická výbava dvoch alebo aj viacerých vedných disciplín. Zastúpenie rôznych odborov môže variovať od zužitkovania iba holých empirických dát až po sklbenie výskumných metód, teoretických východísk a interpretačných prístupov príslušných disciplín. Cieľom interdisciplinarít je pojednať o skúmanom jave v jeho vecnej komplexnosti aj v súhrne znalostného potenciálu v danom čase.

Keď už som mal interdisciplinaritu zadefinovanú, žiadalo sa vedieť, ako bola zužitkovaná pri výskume Slovákov v Maďarsku. Začal som bádateľskými výsledkami čabianskeho Výskumného ústavu. Vedel som, že o takto orientovaný vedeckovýskumný program sa usilovali viacerí jeho pracovníci. No hlavne jeho profilová osobnosť Anna Divičanová. Oceňovali sme jej schopnosti „*vidieť skúmané problémy v širokých súvislostiach a v najrozličnejších kontextoch*“ (Krekovičová, 2010, s. 29). Taktiež jej cieľavedomé úsilie dopracovať sa interdisciplinárnymi postupmi ku komplexnému a syntetizujúcemu obrazu o historickom a etnokultúrnom vývine Slovákov v Maďarsku. Práve v tom spočíva výnimočný prínos A. Divičanovej, pretože v žiadnej inej vetve zahraničných Slovákov nevznikol taký mnohostranne rozpracovaný a interpretačne nasýtený obraz slovenskej minority ako v jej prácach o Slovákoch v Maďarsku (Botík, 2005, s. 97).

Vo svojom retrospektívnom prehľade som počnúc výsledkami čabianskeho ústavu postupoval retrográdnym spôsobom smerom do minulosti. A to aj napriek tomu, že som vedel o mienke, že v spoločenských vedách je interdisciplinarita iba nedávnou paradigmou, a že sa tam zaužívala v druhej polovici 20. storočia. Lenže pri mojej hoci len zbežnej rekognoskácii sa ukázalo, že v starších obdobiach počnúc od polovice 20. storočia, popri výsledkoch špeciálnych vedných disciplín, akými boli publikácie napr. demografov (Svetoň, 1942, 1943) alebo jazykovedcov (Štolc, 1949; Blanár, 1950; Ondrus, 1956) vychádzali aj publikácie, v ktorých sa v takej či onakej podobe uplatnili aj interdisciplinárne prístupy. Boli to hlavne lokálne a regionálne monografie, ktorých zámerom bolo sprostredkovať

súhrnný obraz o prírodných, hospodárskych, sociálnych, historických a kultúrnych stránkach/danostiach príslušnej lokality či regiónu. Viac či menej zreteľné a cieľavedome uplatnené koncepty interdisciplinarít sa dajú nájsť v monografiách nielen z prvej polovice 20. storočia, ale aj v takýchto publikáciách z celého 19. ba aj z 18. storočia. Spomeňme aspoň monografie Michala Markuša o Níredháze (Márkus, 1943), Pavla Gajdáča o Slovenskom Komlóši (Gajdács, 1896), Ludovíta Haana o Békešskej Čabe (Haan, 1866), Michala Žilinského o Sarvaši (Žilinský, 1872) a Andreja Školku o Polnom Berinčoku (Školka, 1814). Vo všetkých týchto monografiách boli uplatnené také ťažiskové atribúty interdisciplinarít, akými je úsilie pojednať o skúmanej lokalite v jej vecnej celistvosti/komplexnosti, aj v súhrne znalostného potenciálu v danom čase, spadajúcich do predmetu záujmu a tiež do teoretickej výbavy dvoch alebo viacerých vedných disciplín. Bolo prirodzené, že interdisciplinarita uplatňovaná v priebehu viac ako dvoch storočí, mala značne rozkolísanú podobu. V našej rozprave som sa rozhodol charakterizovať aspoň dve z konceptuálnych riešení uplatnených pri výskume Slovákov v Maďarsku. Jedno z nich spadá do obdobia osvietenských bádateľských konceptov a druhé je zo súčasného obdobia.

Interdisciplinarita v osvietensko-vlastivedných monografiách

Pre charakteristiku toho najstaršieho obdobia som vybral monografiu Andreja Školku, ktorá vyšla pod názvom *Historicko-topografický opis obce Polný Berinčok v Békešskom komitáte* (Školka, 1814). Do rámca historicko-topografického záberu zahrnul A. Školka charakteristiku historických, zemepisných, hospodárskych a sociálnych pomerov Berinčoka, čo by z pohľadu súčasnej nomenklatúry vedných disciplín obsiahlo reálne viac ako desiatich špeciálnych vied. A to je dokladom toho, že už osvietenci sa vo vlastivedných monografiách usilovali o to, čo je príznačné pre interdisciplinaritu – o komplexnosť, ktorú poskytoval znalostný potenciál vtedajších bádateľských odvetví. Lenže interdisciplinarita osvietensko – vlastivedných monografií bola limitovaná tým, že zotrvala na zužitkovaní iba faktografických dokladov rôznej odbornej povahy bez interpretačného zhodnocovania ich kauzality a interdisciplinárnych súvislostí.

Pripomeňme si, že osvietensko-vlastivedné monografie z rozhrania 18. a 19. storočia zvýšený dôraz kládli na charakteristiku prírodného bohatstva a výrobných odvetví, ktorým sa venoval ľud ako hlavná demografická a výrobná zložka vtedajšej spoločnosti (Urbancová, 1970, s. 60). Aj monografia A. Školku práve preto, že bola osnovaná na topografii mohla zdôrazniť, že sociálne organizmy, teda aj komunity dolnozemskej kolonistov, by sa nemali skúmať bez spojitosti s prírodným prostredím. Vďaka tomu je monografia o Berinčoku vzácnym zdrojom informácií o tom, čo danosti tamojšieho prírodného prostredia vniesli do zakoreňovania a do jazykových a sociokultúrnych inovácií slovenských kolonistov.

Pripomínam aspoň jazykové výpožičky pre podunajsko-panónske reálie – *rít* (močaristá pôda), *káka* (vodná rastlina), *járáš* (dedinské pasienky), *túzok* (drop), *taraska* (pýr), *balangov* (bodliak) a iné. Taktiež inovácie súvisiace s osvojovaním technológií a tvaroslovných riešení viazaných na tamojšie stavebné materiály (hlina, prútie, trstina), na formy interiérových prvkov obydľia (pec, ohnisko, lavice tvarované z hliny, posteľe s moskytierami) a iné. Nemenej významné boli aj agrikultúrne inovácie podmienené pestovaním dovtedy neznámych plodín – kukurica, slnečnica, zemiaky, melóny, paprika, paradajky a ďalšie, prevzaté z panónskeho a balkánskeho prostredia, o čom svedčia názvy – *turecké žito* pre kukuricu a *gerege* pre melóny (z maďarského *görögdinnye*, čiže grécka dyňa). Poznávacím prínosom osvietenskej interdisciplinariny sú práve svedectvá o procesoch adaptácie a kultúrnej transformácie slovenských kolonistov v podmienkach podunajsko-panónskeho prostredia.

Napriek tomu, že princípy interdisciplinariny majú vo vedecko-výskumnej činnosti dlhodobú tradíciu, aj značnú rozmanitosť, za jej konceptuálny zlom sa označuje druhá polovica 20. storočia. V dovtedajšej bádateľskej činnosti dominantná bola cieľavedomá špecializácia. Dôležité bolo hľadanie špecifického predmetu bádania a zdokonaľovanie vlastnej teoreticko-metodologickej výbavy. Zlom, ku ktorému došlo v polovici 20. storočia spočíval v tom, že sa začali rozrušovať bariéry medzi jednotlivými špeciálnymi vednými disciplínami. Dovtedy izolované bádateľské odvetvia sa začali zblížovať a hľadať medzi sebou spojencov, aby mohli celistvejšie/komplexnejšie zohľadniť viacerými vednými odbormi nahromadené opisy a interpretáciu zhodných výskumných reálií a problémov (Ondrejovič, 2008, s. 42; Dolník, 2010, s. 13). V druhej polovici 20. storočia sa interdisciplinarita stala v spoločenských vedách programovou paradigmou. Objekt či predmet bádania sa vo viacerých vedných disciplínach začal prekrývať. A to spôsobovalo, že rôzne vedné disciplíny začali súvisieť nielen vecne, ale aj metodologicky. Akže ťažiskovým prínosom osvietensko-vlastivedných výskumov bol dôraz na prírodné prostredie, v konceptoch interdisciplinariny druhej polovice 20. storočia sa prínosom stal dôraz na sociálne prostredie. V jazykovede sa nazeranie na jazyk začalo uberať smerom na jeho vzťah k človeku a ku kultúre. Skúmanie jazyka ako súčasť spoločnosti a kultúry vyústilo až do zrodu hraničných disciplín – sociolingvistiky a etnolingvistiky (Dolník, 2010, s. 11; Ondrejovič, 2008, s. 10; Krupa, 1969, s. 192). Aj historikovia sa zhodli na tom, že z paradigiem, ktoré v súčasnosti v historiografii dominujú, takúto pozíciu zaujala paradigma sociálnych dejín (Kováč – Kowalská – Šoltés, 2015, s. 13). Takýmto trendom sa nevyhli ani etnológovia. Dospeli k poznatku, že nimi skúmané kultúrne reálie nemôžu jestvovať mimo ich vzťahu k človeku, ktorý ich vytvoril a ktorý si nimi slúži. Nie je dôležité poznať len vzťah vecí k človeku a človeka k veci, ale aj vzťahy medzi ľuďmi podmienené danou vecou (Tokarev, 1970, s. 3).

Nedá sa prehliadnuť, že v spoločenských vedách sa interdisciplinarita rozvíjala najmä vďaka sociológii, ktorá bola schopná poskytnúť tým druhým

použitelné teórie a inovatívne konceptuálne a interpretačné východiská. Nasvedčuje tomu aj široký register zo sociológie prevzatého pojmoslovía – skupina, komunita, pospolitosť, spoločenstvo, sociálna organizácia, sociálna norma, socializácia, migrácia, minorita, urbanizácia a ďalšie. V súčasnosti sa tieto pojmy už ani nepociťujú ako výpožičky od bádateľských konkurentov či spojencov.

Interdisciplinarita v migračných a minoritných štúdiách

Príťažlivosť a bádateľská obroda interdisciplinarity sa nedali prehliadnúť ani pri výskume vystaňovalecťva a zahraničných Slovákov. Už len preto nie, lebo v druhej polovici 20. storočia sa o túto problematiku okrem historikov a demografov začali zaujímať aj jazykovedci, etnografi, folkloristi, literárni vedci, politológovia, sociológovia a ďalší. Súviselo to s tým, že pri výskume vystaňovalecťva už nestačilo poznať iba príčiny a demografické ukazovatele, žiadalo sa poznať aj mnohoraké dôsledky masových pohybov ľudí. A to spôsobilo, že problematika vystaňovalecťva sa konceptuálne modifikovala do multidisciplinárne rozpracovávaných migračných a minoritných štúdií. Takto zameranému výskumu Slovákov v Maďarsku sa venovali viaceré desiatky bádateľov, či už z pôvodnej materskej, alebo aj novej domovskej krajiny. Zaradil sa medzi nich aj tandem etnológov J. Botík – M. Botíková. No a práve ich výskum slovenskej komunity v Níredháze som si vybral ako príklad tých súčasných konceptuálnych podôb interdisciplinarity pri výskume Slovákov v Maďarsku.

Náš výskum v Níredháze sa uskutočnil v dvoch etapách – (Botík – Sigmundová, 1986) a (Botík – Botíková, 2009). Pre túto komunitu sme sa rozhodli preto, lebo o nej napísal M. Markuš skvelú monografiu (Márkus, 1943). Okrem toho za obdobie jedného storočia (1896 – 1991) bolo v podobe rôznych publikácií, štúdií a článkov napísaných o Níredháze viac ako tri stovky bibliografických jednotiek (Németh, 1991, s. 69 – 101). Navyše, od roku 1977 začal vychádzať pod názvom *Nyíregyházi Szlovák / Tírpák nyelvjárásí és néprajzi emlékek* neperiodický zborník venovaný problematike jazyka a tradičnej kultúry níredházske Slovákov. Ich príťažlivosť umocňovalo aj to, že sa s nimi spájala skupinový názov *Tírpáci*. Jedinečná sídelná forma župného mesta s chotárnym osídlením v podobe skupinových sálašov, rozsiahly korpús písomností v cirkevných a samosprávnych archívnych fondoch a ďalšie pozoruhodnosti. Níredháza sa stala pre nás príťažlivým objektom výskumu pre komunitnú jedinečnosť a pre výnimočnú bohatosť publikovaných, archívnych a ďalších dokladov o dejinách, kultúre a spôsobe života tejto komunity. Práve to nás priťahovalo, aby sme sa takýto výnimočný objem historických, demografických, sídelnogeografických, jazykovedných, etnografických, religionistických a literárnovedných poznatkov pokúsili interdisciplinárnym a syntetizujúcim postupom charakterizovať ako komplexný historický a etnokultúrny celok. Aspoň niektoré kontextuálne súvislosti etnológie

s poznatkami uvedených špeciálno-vedných výskumov uvediem aj pre túto našu rozpravu.

Príspevky historikov nám umožnili predstaviť širokú škálu historických udalostí spätých s migračnými pohybmi, pôvodom ako aj s vývinom novoutvorenej komunity, pôsobením cirkevného zboru a ďalších ustanovizní níred'házskych Slovákov. Veľkou devízou boli historické pramene v podobe súpisov osadníkov, cirkevnej agendy, zbierky testamentov, súpisov pozostalostí a ďalších písomností z tamojších archívnych fondov.

Pri vytváraní obrazu o níred'házskych Slovákoch obzvlášť prínosné boli jazykovedné poznatky. Pri ich zohľadňovaní sme vychádzali z princípov etnolingvistiky, ktorá posudzuje jazykové reálie ako komplementárnu zložku celého sociokultúrneho systému. Tým najpodnetnejším sa ukázal byť pre nás princíp, podľa ktorého sa sformovala nová nárečová konfigurácia níred'házskych Slovákov. Dospelo sa k nej konvergenciou/miešaním najskôr hontiansko-novohradských, neskôr sarvaško-čabianskych a napokon aj gemerských nárečí. Výsledkom sa stal nový variant južnostredoslovenského nárečia s vyčnievajúcimi znakmi gemerských nárečí (Ondrus, 1956, s. 8, 35). Tento poznatok jazykovedcov nám poslúžil ako kľúč k pochopeniu procesov uhnetenia nových variantov níred'házskeho tradičného odevu, stravovacích návykov, rodinného a kalendárneho zvykoslovia, piesňového repertoáru atď. Nové podoby nárečia a tradičnej kultúry, vedno s vedomím zhodného pôvodu a spoločného luteránskeho vierovyznania, stali sa určujúcimi činiteľmi novej komunitnej spolupatričnosti a nového lokálneho sebauvedomenia *My níred'házski Slováci*, ktoré bolo ozvláštnené aj z novohradsko-gemerského nárečia odvodeného skupinového názvu – *My Tirpáci* (Márkus, 1943, Markuš, 1975; Németh, 1988, 1991).

Náš bádateľský koncept pri výskume Tirpákov oplodnili aj teoretické výdobytky sociológov a sociálnych psychológov. Hlavne tým, že sme ku našej charakteristike níred'házskych Slovákov pristupovali ako ku sociálne a kultúrne rozvrstvenému spoločenstvu. A to si vyžadovalo, aby sme pri analytickom a interpretáčnom rozpracovávaní problémov položili dôraz na skupinovosť, procesualnosť a kolektívne identity, čo boli tie najrelevantnejšie činitele kontinuálnych a diskontinuálnych trendov vo vývine Tirpákov. Kontinuitné trendy podmieňovalo najmä to, že Níred'háza bola lokalitou s viacetnickou a viackonfesionálnou štruktúrou. Až do rozhrania 19. a 20. storočia sa tamojšie obyvateľstvo nielen členilo, ale aj uzatváralo do etnokonfesionálnych jednotiek, a to prostredníctvom skupinovej endogamie, čiže uzavieraním manželských zväzkov iba v rámci vlastnej etnickej a náboženskej skupiny.

Pre pochopenie sociálnych procesov bolo dôležité vedieť, že Níred'háza sa pomerne skoro začala rozvíjať ako sídlo s mestskými atribútmi. Procesy urbanizácie spôsobili, že dovedy relatívne jednotná pospolitosť níred'házskych Slovákov sa rozdvajila a začala sa uberať cestou sociokultúrnej podvojnosti, ktorú predstavovali jednak sedliacki sálašania roztrúsení po tamojšom chotári. Poved-

Ľa nich druhá skupina sa vyhranila spomedzi remeselnícko-obchodnícko-úradnícko intelektuálskych mešťanov v sídelnom jadre mesta Níredháza.

Sídelná a socioprofesná segmentácia níredházske Slovákov spôsobovala ďalšie prejavy vnútrogrupinovej diverzifikácie. Tá sa udiala najprv na rozkolísanosti bilingválnej spôsobilosti. Kým u sálašanov ako prvý jazyk naďalej pretrvávala slovenčina, u mešťanov sa do tejto pozície dostala maďarčina. A s tým súviselo, že približne od sklonku 19. storočia v níredházskej evanjelickej cirkvi, škole, divadle, kasíne, ba aj v Gazdovskom spolku, všade nielenže zavládla maďarčina, boli to zároveň aj odnárodnené a promaďarské inštitúcie (Divičanová, 1987, s. 450).

Jazykové rozdvojenie a pomadařenie bohoslužobného jazyka u níredházske Slovákov spôsobilo, že ako opozitum voči tejto situácii sa v prostredí slovenských sálašanov udomácnila nová náboženská orientácia spätá s protestantským hnutím Modrý kríž. V tomto spoločenstve náboženského prebudenia sa hlavný dôraz kládol na to, aby sa bohoslužobné obrady, duchovné piesne a ďalšie náboženské praktiky konali v materinskom jazyku týchto Slovákov (Prištiak, 1995, s. 22).

Rozpracovávanie procesov v cirkevnom živote a v náboženských orientáciách níredházske Slovákov nás doviedlo aj k riešeniu niektorých špecificky religióznych problémov. V týchto súvislostiach sa nedalo prehliadnuť, že aj v prostredí pomadařených mešťanov, ktorí sa do evanjelického chrámu schádzali k bohoslužbám v maďarčine, aj u nich vo veľkej vážnosti pretrvával Tranovského kancionál duchovných piesní *Cithara sanctorum / Transcius*. Aby tento obľúbený spevník mohol zotrvať v ich duchovnosti aj po jazykovej zmene týchto slovenských mešťanov, tamojší vzdelanec Jozef Vietoris ho preložil do maďarčiny a v roku 1935 v Budapešti aj vydal.

Do našej interdisciplinárnej charakteristiky níredházske Slovákov sme začlenili aj tvorbu krásnej literatúry. Hlavne kvôli obsahu, aký v nej dostával skupinový názov Tirpáci. Pôvodne značne pejoratívnym názvom Trpáci níredházske, Sarvašania a Čabänia označovali o čosi neskôr prisťahovaných kolonistov z Gemera, ktorí si so sebou doniesli aj výraz trpov namiesto bežného slova teraz. Tento názov zaregistrovali aj miestni Maďari, ktorí mu dali tvar Tirpáci a začali ním označovať všetkých níredházske Slovákov. V takejto podobe si tento názov osvojili aj samotní Slováci v Níredháze. Používali ho nielen v každodennom pospolitom živote, vošiel aj do tvorby miestnych básnikov a beletristov. Ondrej Markuš, kazateľ náboženského spoločenstva modrokrížiarov, v básni Pieseň o Tirpákoch vzdal hold pretrvávajúcej slovenskosti v Níredháze (Bartalská, 1985, s. 73). Tu sa žiada poznamenať, že pojmom Tirpáci níredházske Slováci chápali jednak identitu tamojšej slovenskej komunity, no zároveň aj etnickú identitu jej príslušníkov: *My Tirpáci máme iné zvyky ako Maďari* (Divičanová, 1999, s. 198). Poukazuje na to aj ďalší výrok: *My sme Tirpáci, ni Maďari* (Ondrus, 1956, s. 264).

Níredházskych Tirpákov stvárnil vo svojej tvorbe aj maďarský spisovateľ Gyula Krúdy s níredházskymi koreňmi. Zaiste sa s tým prostredím identifikoval aj on, keď bez rozpakov napísal – *Aj ja som Tirpák* (Krúdy, 1959). Skupinový názov Tirpáci je zastúpený aj v básnickej skladbe Tirpákok pomadžarčeného Istvána Vietorisza, ktorý ju programovo dal do maďarizačných služieb, keď napísal: *Mnohí sú jazykom Tóti, ale v srdci čisto maďarský ľud. Podobne vyznieva aj charakteristika tirpáckej dievčiny: To by bola maďarská dievka, keby vedela po maďarsky* (Vietorisz, 1939, s. 10, 14, 40).

LITERATÚRA

- BARTALSKÁ, Ľubica: *Ozveny rovín. Z tvorby slovenských básnikov a prozaikov v Maďarsku*. Martin: Matica slovenská 1985.
- BLANÁR, Vincent: *Príspevok k štúdiu slovenských osobných a pomedných mien v Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950.
- BOTÍK, Ján: Bádateľský profil profesorky Anny Divičanovej. In: *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Eds. A. Divičanová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2005, s. 94 – 98.
- BOTÍK, Ján – SIGMUNDOVÁ, Marta: Ludový odev Tirpákov v Níredháze. In: *Nyíregyházi szlovák (tirpák) nyelvjárasi és néprajzi emlékek III*. Ed. P. Németh. Nyíregyháza 1986, s. 75 – 154.
- BOTÍK, Ján – BOTÍKOVÁ, Marta: Slovenská komunita v Níredháze. K formovaniu skupiny Tirpákov. In: *Slovenský národopis*, 2009, roč. 57, č. 1, s. 21 – 42.
- DANCS, Lajos – NÉMETH, Zoltán: Orié šuhaj. Dnešné piesne a rytmy Tirpákov z okolia Nyíregyházy. In: *Hudobný archív* 6, Matica slovenská 1982, s. 128 – 193.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Kontaktné zóny slovenského obyvateľstva v Maďarsku s mestským prostredím na prelome 19. a 20. storočia. In: *Slovenský národopis*, 1987, roč. 35, č. 2 – 3, s. 443 – 454.
- DIVIČANOVÁ, Anna: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo*. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békešská Čaba – Budapešť: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku 1999.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram 2010.
- FALŤANOVÁ, Ľubica: K spolkovému životu v meste. In: *Slovenský národopis*, 2000, roč. 48, č. 3 – 4, s. 261 – 277.
- GRÁFIK, Imre: Pokus o novú interpretáciu radových sálašov pri Sarvaši z hľadiska dejín a štruktúry osídlenia. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku II*, 1995, s. 59 – 78.
- GAJDÁCS, Pál: *Tót-Komlós története*. Gyoma: Kner Izidor 1896.
- HAAN, Ludewít: *Pametnosti Békeš-čabánske*. Pešť: Tlačou Horňánskeho a Hummela 1866.
- HROCH, Miroslav: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha: SLON 2018.
- KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTÉS, Peter: *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: VEDA 2015.

- KREKOVIČOVÁ, Eva: K osobnosti a dielu profesorky Anny Divičanovej. In: *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Eds. E. Krekovičová – A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2010, s. 27 – 29.
- KRUPA, Viktor: Etnolingvistika a jej vzťah k vede o človeku. In: *Slovenský národopis*, 1969, roč. 17, č. 2 – 3, s. 192 – 204.
- KRÚDY, Gyula: *Magyar tájak*. Budapest: Magyar Helikon 1959.
- MÁRKUS, Mihály: *A bokortanyák népe*. Budapest: Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete 1943.
- MARKUŠ, Michal: Vznik a vývoj slovenskej etnickej skupiny Tirpáci v Nyíregyháze v Maďarsku. In: *Slovenský národopis*, 1975, roč. 23, č. 2, s. 271 – 287.
- NÉMETH, Zoltán: Publikációk, közlemények a Tirpák etnikai csoportról (1896 – 1991) In: *Nyíregyházi Szlovák / Tirpák nyelvjárasi és néprajzi emlékek* 5. 1991, s. 69 – 101.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava: VEDA 2008.
- ONDRUS, Pavel: *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956.
- PRIŠTIAK, Ondrej: *Z pokolenia na pokolenie. Dejiny levického zboru Cirkvi bratskej*. Bratislava: ECM 1995.
- SKOLKA, Andreas: Ideen zu einer statistischen Orts-Beschreibung in Ungarn. In: *Hesperus* 1813, č. 26.
- SKOLKA, Andreas: Historisch-topografische Beschreibung von Mezőberény in Békés-Comitate. In: *Hesperus*, 1814, č. 17 – 19, 21 – 23, 25 – 27, 29 – 31, 34, 38.
- SKOLKA, András: *A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács 1988.
- SOÓS, István: Život a dielo Andreja Školku. In: Skolka, András: *A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács 1988, s. 95 – 105.
- SVETOŇ, Ján: *Slováci v Maďarsku*. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov 1942.
- SVETOŇ, Ján: *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943.
- ŠTOLC, Jozef: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1949.
- TOKAREV, Sergej Alexandrovič: K metodike etnografičeskogo izučenia material'noj kultury. In: *Sovietskaja etnografia*. 1970, s. 3 – 21.
- URBANCOVÁ, Viera: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: SAV 1970.
- URBANCOVÁ, Viera: Školka Andrej. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Eds. J. Botík – P. Slavkovský. Bratislava: VEDA 1995, s. 235.
- VIETÓRISZ, István: *Tirpákok. Életkép egy város hőskorából*. Nyíregyháza: Orosz Károly 1939.
- ŽILINSKY, Michal: *Dejepis měšťacka Sarvaš a opis nyněgssich jeho poměru*. Pešť: Hornyánszky 1872.

Összefoglalás

Interdiszciplinaritás a magyarországi szlovákokat érintő kutatásokban

Széles körben elismert, hogy a társadalomtudományok csak a 20. század második felétől kezdték alkalmazni az interdiszciplinaritás módszerét. Azonban a magyarországi szlovákokkal kapcsolatos kutatások felfedték, hogy az interdiszciplinaritás megtalálható már a 18. és 19. századi felvilágosodás kori tudósok munkáiban is. Tekintve, hogy ez a paradigma két évszázada jelen van a magyarországi szlovákokat érintő kutatásokban, ezt bizonyára egy sor elméleti és fogalmi keret jellemzi. Ezért a jelen tanulmány megkísérel reflexióval szolgálni a magyarországi szlovákokkal kapcsolatos kutatások eredményeinek a felvilágosodás kori és jelenkori interdiszciplináris fogalmait illetően. A felvilágosodás kori interdiszciplinaritás jellemzésének alapját a Békés megyei Mezőberényről szóló, 1814-ben kiadott monográfia adja. A. Skolka monográfiája szemlélteti a természeti környezetet fekvő általános hangsúlyt, valamint átfogó képet ad arról, hogy mi szolgáltatja az akkori tudományterületek, elsősorban a történetírás és topográfia tudáspotenciálját. Az interdiszciplinaritás jelenkori formáit illetően a tanulmány szerzője összefoglalja a Szabolcs megyei Nyíregyháza környékéről szóló saját kutatásainak fogalmi kiindulópontjait. Míg a felvilágosodás kori kutatók a természeti környezetre fektették a hangsúlyt, a jelenkor interdiszciplináris megközelítései a társadalmi környezetet, valamint a kultúra és az életmód társadalmi meghatározottságát emelik ki. A társadalomtudományokban az interdiszciplinaritás főként a szociológiának köszönhetően fejlődött. Az interdiszciplinaritás paradigmája progresszív fogalommá vált a kisebbségi közösségek életének egyetemes folyamataira, mint például a kontinuitásra és diszkontinuitásra irányuló kutatásokban. Továbbá, a közösségen belüli folyamatosság és változás, hagyomány és innováció, elfogadás és elutasítás, ellenállás és beolvadás működési elveinek vizsgálatában is.

Summary

Interdisciplinarity in the Research of Slovaks in Hungary

It has been widely recognized, that social sciences have started working with interdisciplinarity only since the second half of the 20th century. However, the research of Slovaks living in Hungary has revealed that interdisciplinarity could also be found in the works of the Enlightenment scholars from the 18th and 19th century. Since this paradigm has been present in the research on Slovaks in Hungary for two centuries, it must have been characterized by a variety of theoretical and conceptual forms. Therefore, this paper aims to mediate a reflection on interdisciplinary concepts from both the Enlightenment and the current research results of the Slovaks living in Hungary. The basis for the characterization of the interdisciplinarity of the Enlightenment period was the monograph of the village of Mezőberény in Békés county published in 1814. A. Skolka's monograph demonstrates the general emphasis on the natural environment and

a comprehensive picture of what provided the knowledge potential of the then scientific disciplines, especially historiography and topography. When speaking of the current forms of interdisciplinarity, the author of this paper summarizes the conceptual starting points from his own research in the locality of Nyíregyháza in Szabolcs county. If the Enlightenment era researchers emphasized the natural environment, the interdisciplinary approaches of the present period emphasize the social environment, and the social determinations of culture and way of life. In social sciences, interdisciplinarity has developed mainly thanks to sociology. The paradigm of interdisciplinarity has become a progressive concept in the study of such universal processes in the life of minority communities, such as continuity and discontinuity. Thus, in examining the principles of the persistence and change, tradition and innovation, acceptance and rejection, resistance and merging within the community.

Kontakt

Ján Botík, emeritný profesor

Historické múzeum SNM, Bratislava

Filozofická fakulta UKF, Nitra

janobotik@gmail.com

K problematike doplnkových a nerolníckych zamestnaní v obci Veňarec

IVANA KONTRIKOVÁ ŠUSTEKOVÁ

Veňarec (Vanyarc) leží v južnom Novohrade na svahoch pohoria Čerhát, 70 km od Budapešti. Dejiny jeho slovenského osídlenia sa datujú od začiatku 18. storočia, keď sa tu v rokoch 1705 – 1711 usadilo niekoľko evanjelických kolonistov zo severného Novohradu a Zvolenskej stolice. V súpise obyvateľstva z roku 1717 sa už uvádza 12 rodín; v polovici 18. storočia bolo v obci zaznamenaných 72 domácností (Manga, 1978, s. 8 a n.). Primárnym zdrojom obživy jednotlivých rodín bol chov oviec, hovädzieho dobytky a ošípaných (ale tiež drevorubačstvo a pálenie vápna), od polovice 18. storočia postupne nahrádzaný čoraz intenzívnejšou rastlinnou výrobou. Rozšírené bolo aj pestovanie viniča hroznorodého;¹ veňarecké víno sa okrem iného vozilo do Balažských Ďarmôt, kde začiatkom 19. storočia sa za jeho okov platilo 40 forintov a 30 grajciarov: „*Vinohradníctvo prinášalo (kým vinohrady nespustošila filoxera) Veňarčanom popri chove dobytky najväčšie zisky*“ (Manga, 1978, s. 35).

Etnokultúrny vývin slovenských obyvateľov Veňarca poznamenali hospodárske, sociálne, politické, kultúrne i ďalšie pomery oblasti, v ktorej sa usadili, a ktoré rozmanitým spôsobom vplývali na ich život a kultúru. V rámci týchto faktorov dôležitú úlohu zohrávalo zamestnanie obyvateľstva, ktoré okrem iného vplývalo na rodinný a spoločenský život, na zmeny v materiálno-technologickej a materiálno-spoločenskej kultúre, na vzájomné interlokálne, interetnické a interkonfesionálne vzťahy, ale aj na rozdiely v spôsobe života, hodnotových orientáciách a svetonázore roľníckeho a nerolníckeho obyvateľstva. Cieľom príspevku je predstaviť vybrané nerolnícke a doplnkové zamestnania vo Veňarci v 1. polovici 20. storočia ako kultúrny fenomén a jeden z činiteľov formovania lokálnej kultúry.

Príspevok vznikol na základe terénneho výskumu realizovaného pod záštitou Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v dňoch 23. – 28. júna 2013 a jeho výsledky neboli doposiaľ publikované. Základnou výskumnou metódou bol voľný,

¹ Aj samotný názov obce je údajne odvodený od termínov *vinarec*, *vinar* – producent vína (Levovský, 2019, s. 60).

neštandardizovaný rozhovor a priame pozorovanie. Výskumnú vzorku (9 respondentov) tvorili príslušníci najstaršej generácie (5 mužov a 4 ženy) vo veku 65 – 84 rokov. Takto získané údaje boli doplnené poznatkami z odbornej literatúry a štúdiom písomných prameňov, predovšetkým matrík krstených, sobášnych a zomrelých.

Súčasný stav riešenej problematiky

Kým otázky histórie a vývoja osídlenia Veňarca, etnicity a typologických zvláštností tunajšej slovenskej komunity, problematika ľudového odevu a obyčajových tradícií boli aspoň čiastočne rozpracované,² absentujú príspevky o remeselníkoch a predstaviteľoch iných nerolníckych a doplnkových zamestnaní, ktoré tvorili neodmysliteľnú súčasť socioprofesijnej štruktúry obyvateľstva obce od jej znovuosídlenia začiatkom 18. storočia až do polovice 20. storočia. Výnimkou je publikácia J. Mangu *Z minulosti Veňarcu* (1978), ktorá okrem iného prináša základné údaje o zamestnaní Veňarčanov v 18. a 19. storočí (s presahom do 20. storočia), predovšetkým o chove hospodárskych zvierat, pestovaní a odpredaji poľnohospodárskych plodín, miestnom vinohradníctve a domácej (respektíve domáckej) výrobe. Rôzne aspekty identity Slovákov vo Veňarci rieši L. Lenovský v diele *Slováci v Maďarsku (etnokultúrne sondy do vybraných komunit)* (2019), pričom socioprofesijnú identitu považuje za výsledok zamestnania/zdroja obživy a spoločenského statusu. V prípade Veňarčanov konštatuje, že hlavným zdrojom materiálnych a peňažných príjmov do domácnosti bolo poľnohospodárstvo (vrátane odpredaja poľnohospodárskeho nadproduktu), nádenníctvo a práca v lese (bližšie Lenovský, 2019, s. 69 – 71). Otázkou nerolníckych zamestnaní dolnozemskej Slovákov za zaoberali J. Čukan v publikácii *Dolnozemske reflexie na nerolnícke zamestnania* (2001) a I. (Kontriková) Šusteková v diele *Tradičné zamestnania Slovákov na Dolnej zemi* (2008). Obaja sú autormi viacerých štúdií, článkov a príspevkov reflektujúcich danú problematiku. Metodologicky podnetné boli aj práce A. Prandu venované problematike doplnkových zamestnaní na Slovensku.

Vzhľadom na riešenie problematiky je potrebné objasniť aj používanú odbornú terminológiu. Kým poľnohospodárstvo v tradičnom roľníckom spoločenstve

² Napríklad Manga, J.: Slovenské etnické skupiny v Maďarsku. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Budapešť: Tankönyvkiadó 1975.; Manga, J.: *Z minulosti našich krajov. Aký bol starodávny Vanyarc?* In: *Ludové noviny*, 1958.; Divičanová, A.: *Typológia slovenských komunit v Novohrade*. (online) Dostupné na: <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/187557965.pdf>; Lami, I.: *Ludové zvyky od Lucie do Nového roku v novohradskej dedine Vanyarc*. In: *Ludové noviny*, 1971, s. 7 – 8.; Rybová, E.: *Ludový odev Slovákov v Maďarsku 1*. Budapest: Tankönyvkiadó 1989.

predstavovalo základný zdroj obživy, doplnkové zamestnania boli vedľajším zdrojom príjmov do domácnosti, respektíve hospodárstva. Vzhľadom na ich pravidelné a opakované vykonávanie v určitom časovom období možno medzi nimi rozlíšiť:

- 1. stále zamestnania**, vykonávané obvykle po celý rok a majúce charakter hlavného zamestnania (napríklad remeselníci, obchodníci, krčmári, priemyselní robotníci a iní);
- 2. sezónne zamestnania**, vykonávané pravidelne iba v určitom ročnom období – v sezóne (napríklad práca v lese – drevorubačstvo, sadenie stromčekov; povozníctvo; nádenníctvo a najímanie sa do služby; odchody na sezónne poľnohospodárske práce);
- 3. obchôdzkové/vandrovné zamestnania**, sčasti vykonávané v určitom ročnom období, sčasti však nezávisle po celý rok, a to najmä pešo (predaj na trhoch a jarmokoch; priekupníctvo s maslom, hydinou, vajcami, ovocím, drevom a podobne);
- 4. výrobné zamestnania charakteru domácej/domáckej výroby**,³ vykonávané najčastejšie v zimnom období, keď poľnohospodárstvo viazalo najmenej pracovných síl (napríklad produkcia poľnohospodárskeho náradia a kuchynského náčinia z dreva, košíkárstvo, metlárstvo, tkáčstvo či výšivkárstvo) (Pranda, 1965, s. 435 a n.).

V týchto intenciách možno ako vykonávateľov nerolníckych zamestnaní vnímať tých, ktorí sa venovali poľnohospodárstvu na svojom majetku ako dominantnému zdroju obživy, ale pravidelne alebo príležitostne si zlepšovali svoju ekonomickú situáciu mimo vlastného hospodárstva, ale aj tých, ktorí mali rozhodujúce zamestnanie alebo dôležitý zdroj príjmov a obživy mimo sféry poľnohospodárskej produkcie na svojom gazdovstve, no spravidla sa z rôznych dôvodov nevzdali ani práce na majetku, ktorého základ tvorila pôda (Čukan, 2001, s. 13 a n.).

Poľnohospodárstvo – živočíšna produkcia, organizácia pasenia hospodárskych zvierat a odpredaj poľnohospodárskeho nadproduktu

Od usadenia sa prvých slovenských rodín na území dnešného Veňarca bolo základným zdrojom ich obživy poľnohospodárstvo. V prvých desaťročiach 18. storočia dominovala najmä živočíšna výroba – chov ošípaných⁴ (v čriedach spásali žalude v okolitých lesoch) a oviec; od konca 19. storočia začali narastať

³ Produkty, pôvodne určené pre vlastnú potrebu (domáca výroba), neskôr slúžili na výmenu (predaj) v rámci dediny, výnimočne na trhový predaj (domácka výroba).

⁴ V 20. storočí si rodiny obvykle dochovali a zakáľali 2 *bravov*.

početné stavy rožného statku, využívaného v rámci mliečného hospodárstva aj do záprahu (do pluhu aj do voza), ale aj koní⁵ (bližšie Manga, 1978). V medzi-vojnovom období gazdovia vlastnili obvykle jednu až dve dojnice, jalovicu a teľa (pôvodne aj pár volov).⁶ Rozšíril sa chov hydiny, predovšetkým sliepok, husí a kačíc, a to na vajcia, mäso a perie (husacie, menej kačacie), ktoré slúžilo ako náplň do perín a vankúšov. Odpredaj vajec a hydiny (spočiatku živej, neskôr zarezanej), ale aj mlieka a mliečnych výrobkov na trhoch (*pl'acoch*) i stálym zákazníkom z okolitých miest a dedín (najmä vo Váci – *Vacove*, Berceli, husi a kačice sa predávali aj v *Pešti* – „*chodili sme na Léhel, na HéV, na Garaj*“) bol vítaným zdrojom príjmov do domácnosti.⁷ Kým predaj týchto komodít bol doménou žien a zárobky slúžili na nákup predmetov dennej potreby (soľ, cukor, koreniny, petrolej, drobná galantéria a iné), obchod s dobytkom (ale aj ošípanými, obilím, zemiakmi, šošovicou, fazuľou, vikou, drevom, vínom a podobne) zaobstarávali muži na jarmokoch – jarmokách: „*Na jarmokách sa kupovali koče, kolesá, sudy, krčaha, mliečike, miske, sersám na kone, topánky. Išli predat' junca, kúpil za to jalovicu a topánky pre céru. Na Jáču mládenci kupovali diovčatám voľ'ajakú stužtičku, zrkadielko. A vykladacie jarmoke – kone, svine, kravy kúpiť, predat' – to bolo na Sirágu, na Bercel'u, na Jáči. Aj do Hotvanu, do Vacova žita, krumple predávať. A z Bercel'u chodili na Veňárec vajcia, tvaroh kupúvat'*“⁸ (žena, 1932). Zárobok sa použil na zaplatenie daní, vyplatenie dlžôb, ale aj na nákup poľnohospodárskej pôdy, koní, náradia či poľnohospodárskej mechanizácie.

S rozvinutou živočíšnou produkciou súvisela aj organizácia pasenia rožného statku, ošípaných, oviec a husí. Zvieratá sa pásli individuálne aj kolektívne. Individuálne pasenie zabezpečovali deti (prípadne starci). Neraz pásli nielen vlastné, ale aj cudzie zvieratá, a to za každodennú stravu (*chleba do kapsela lebo pív litra mlieka*) a drobnú finančnú odmenu vyplatenú na jeseň pred nástupom do školy (na nákup oblečenia, obuvi, šlabikára alebo iných školských potrieb).⁹ Išlo o formu vzájomnej výpomoci dedičanov, keď sa dieťa prestravovalo mimo domova,¹⁰ a rodina, ktorá nemala dieťa vhodného veku, si týmto spôsobom zabezpečila husára či husiarku: „*Ja som od 14 rokov chodila robiť. Aj husi som pásla.*

⁵ Kone vlastnili najmä majetnejší gazdovia (aj štyri), statkári, neskôr aj miestni zeleninári: „*Každí, kto mal zeme, mal kone, koče a vozil.*“ (muž, 1948). Kravy sa začali výraznejšie zapriať až po 2. svetovej vojne.

⁶ Kravy patrili k základnému majetku veňareckých gazdovstiev: „*Ak nemav zeme, tak nemav na čom držať statke*“ (žena, 1931). Poskytovali mlieko, z ktorého sa vyrábalo maslo, smotana a tvaroh, ktoré boli súčasťou tradičnej stravy aj peňažných príjmov rodiny.

⁷ Priekupníctvom sa živil *Pišta* Szebeszki. Od prvovýrobcov vykupoval hydinu a vajcia a následne ich za účelom zisku predával na budapeštianskych *pl'acoch*. Vajcia do polovice 40. rokov skupovali a predávali aj židovskí obchodníci Ernő a Aladár *báči*.

⁸ Na jarmoky sa chodilo aj do Hatvanu, Asódu, Sečian, Balažských Ďarmôt a Budapešti.

⁹ Husi sa pásli v miestnej časti nazývanej *Vápenica*.

¹⁰ Niektoré deti pásli za obilie.

Edon šarag bów, 10 až 15 húsence, a my sme aj 20 šarágov nabrali a šli pást'. To aj 10 gazdov dovena husi dali a pásli im husiarke“ (žena, 1932).

Kolektívne pasenie mali na starosti pastieri, a to od apríla do konca októbra.¹¹ Obvykle pochádzali z nemajetných rodín, respektíve boli telesne postihnutí. Kravy pásol *kraviar* (napríklad Michal Nánai¹² a členovia rodiny Armenyických), ktorému pomáhali najatí chlapi – *bujtári*. Vyháňali ich *na Vršok*, prípadne *na Chrašť*: „*Vol'akody aj 400 kravy ta šli. Tam bolo takvo krásno tá paša“* (muž, 1930). Voly a teľce pásol voloviar (napríklad Michal Kollár, Benkovci¹³).¹⁴ Pastieri sviň – *kondáši* bývali obvykle dvaja; jeden pásol pre horný a druhý pre dolný koniec dediny.¹⁵ Okrem dohodnutej naturálnej mzdy (*robili na stvoru* – slanina, fazuľa – *buob*, cícer – *čičerovica*, šošovica – *lanča*, kukurica) mali niektorí pastieri zabezpečené bývanie v obecných domoch (pôvodne pri kostole).¹⁶ Naturálne dostávali aj v rámci pastierskej obchôdzky na Štedrý deň (*na Kračún*), keď do gazdovských domov roznášali prúty, za ktoré dostávali osúchy, koláče, prípadne kus slaniny, peniaze a alkohol.

Pôvodne bol v obci rozšírený aj chov oviec. Ich počty sa začali znižovať v dôsledku vrchnostenských nariadení vydávaných v priebehu 19. storočia (Manga, 1978, s. 34). V medzivojnovom období sa vo väčšom počte chovali iba na miestnych veľkostatkoch: „*Páni mali veľa ovce, aj 1000 na pustatine. Tam aj dojili, aj syra robili, aj bryndza bola, žinčica. Mali svojho juhása – z Pap Pišta báťa aj Michal Duhoni z Veňarca. Aj bujtárov mali, čo ovce dojili“*¹⁷ (muž, 1929). Veňareckí gazdovia v tom čase vlastnili maximálne 10 – 15 kusov, výnimočne 30 – 50 oviec (napríklad *Tuskanovi* a *Fero báťa*): „*Na Uži pásli ovce“* (žena, 1932). Okrem mäsa, mlieka zužitkovali aj ovčiu vlnu, ktorá sa spriadala a tkala,¹⁸ a kožu.¹⁹ Po kolektivizácii poľnohospodárstva sa ovce chovali v miestnom poľnohospodárskom družstve (*téjes/družstvo*), založenom v roku 1961: „*Aj družstvo malo ovce – 200 – aj svojho juhása“* (muž, 1929).

¹¹ Do roku 1912 sa na pašu vyháňali aj kone (pásol ich *čikoš*), neskôr už len ovce, kravy, voly, teľatá a ošípané.

¹² Privyrábal si aj šitím krpcov.

¹³ Benkoví vykonávali aj funkciu poľných hájnikov.

¹⁴ Kým kone, ošípané a dojnice sa každý deň zháňali z paše domov, voly a teliatka ostávali na pastvine aj cez noc. *Voloviarovi* ich pomáhali strážiť 1 – 3 chlapi (*vartáši*) z dediny.

¹⁵ Z miestnych kondášov môžeme spomenúť Jana Franyó a Paľa Petroviča, ktorý bol tiež miestnym gajdošom. Ošípané obvykle vyháňali *nad Nový Veňarec*.

¹⁶ V *dedinskej chyži* (*kraviari*), respektíve v kondášsko staveňja žili pastieri spoločne so svojimi rodinami, kým si nezarobili na stavbu vlastného domu alebo sa neodstáhovali z dediny.

¹⁷ Ako *juhási* sa začiatkom 20. storočia v dedine spomínajú János Dian, v medzivojnovom období Paľo Demeter, Jozef Oravec, Jozef Rozina, Paľo a Ondrej Kollár.

¹⁸ Z riedkeho súkna sa šili mužské nohavice – *hunienky*. Neskôr sa vlna predávala do výkupní, prípadne sa z nej plietli svetre, čiapky, rukavice a iné.

¹⁹ Miestni kožušníci z nej šili kožuchy.

Poľnohospodárstvo – rastlinná produkcia; nádenníci, sluhovia a slúžky

Od polovice 18. storočia sa popri živočíšnej výrobe do popredia dostávala rastlinná produkcia, najmä pestovanie obilnín (pšenice (vrátane *tenkel'a* do jaterníc); jačmeňa (*jačmem*) – pre svine; raže (*žito*, *rož*) – na chlieb, slamu aj pre kone; ovsu – pre kone), kukurice (*lófogoška* pre svine; *filiéreška* pre husi, odzrnená a uvarená sa podávala s medom a makom), fazule (*buobu*), šošovice (*lanče*), zemiakov (*krumplí*), zeleniny (kapusty, koreňovej zeleniny, cibule, cesnaku) a krmovín²⁰ (lucerny, viky (*laníka*), od konca 19. storočia ďateliny), a to pre vlastnú potrebu aj na predaj. Z technických plodín sa siali konope, menej ľan (na plátno) a cirok (na metly). Darilo sa aj maku, ktorý sa ešte v 2. polovici 20. storočia spolu s orechmi, zeleninou, slaninou, klobásami a iným predával na *pl'acoch* v Berceli, Váci či Budapešti. Začiatkom 20. storočia sa sadil aj tabak (ako pestovateľ tabaku sa v roku 1918 spomína János Cselovszky, v roku 1919 János Farsang), s ktorého pestovaním sa opätovne začalo po 2. svetovej vojne:²¹ „*Kuláci museli dohán sadit'. Bol dvojaký: kapadoháň – to bol mocný veľmi, malie okrúhle listy mal. A druhý – s veľkými listami*“ (žena, 1932).

Kým v počiatkoch osídľovania Veňarca každá poddanská rodina dostala od zemepána pozemok pozostávajúci z 36 katastrálnych jutár (*holdov*) oráčiny a lúk, želiari 150 m² pozemku (na stavbu domu a záhradu) (Manga, 1978, s. 35), od konca 19. storočia sa v obci zvýšil počet bezzemkov a drobných vlastníkov *zeme* (pravdepodobne v dôsledku dedenia a delenia pôdy), ktorí sa živili ako poľnohospodárski sluhovia, nádenníci, ale aj robotníci (*baniari*) v miestnom kameňolome – v *bani na biely kemeň/kemem*, čo sa chyže stavali: „*Veňárski baniari chudobní chlapia boli. Kemeň, čo vyrobili, to idúce domov prepili. Na Slováckej doline robili. Kemem nalámali, vykresali, vyložili na šór a komu bolo način, kúpiv od nich*“ (žena, 1932).

V prvých desaťročiach 20. storočia jednotlivé rodiny disponovali priemerne 10 – 15 *holdmi*, výnimkou neboli rodiny s 2 – 5 *holdmi* zeme a spomínaní bezzemkovia. Najbohatší *sel'jaci* (*Tuskanoví*, *Pavčovci*, *Tisockí* a *Ján Hrnčiar*) vlastnili 20 – 40 *holdov* poľnohospodárskej pôdy: „*K tým sa chodilo na napsám. Mali svojich sluhov – orat', siať – čo bolo način pri gazdovsku. Aj slúžku držali. U nich bývali aj stvoru mali, aj plácku, aj zaodenie lebo plátno dostali*“ (muž, 1929). K miestnym boháčom patrili aj *Nedelickí* a *Jano Szaszki*: „*Tí mali aj 100 metrov žita, jačmem. Tí, keď šli do sklepu plátno kúpiť, to ni meter, ale dva konce*“ (žena, 1932). Dievky z chudobných rodín (okrem iných *Mara Šinková*)

²⁰ Podľa J. Mangu (1978, s. 34) sa krmoviny (lucerna a vika) ešte koncom 19. storočia pestovali iba na panskom majetku. Seno si gazdovské rodiny zabezpečovali aj tým, že na miestnom veľkostatku kosili trávu za štvrtinový podiel. Podobne chodili okopávať repu za tretinový podiel.

²¹ Odpredával sa do Jászberényu, Debrecínu aj Sátorajújhelyu.

chodievali slúžiť aj do meštianskych rodín do *Vacova*, Balažských Ďarmôt, Budapešti „*aj na Gute slúžili*“²² (muž, 1929). Obvykle išlo o celoročnú službu, viazanú na písomnú zmluvu so zamestnávateľom, ktorý im okrem celoročného platu poskytoval bývanie, stravovanie a ošatenie. Vykonávali činnosti spojené so starostlivosťou o deti a domácnosť. Varili, prali, žehlili, upratovali, spoločne s domácou paňou chodili na nákupy a podobne.

Do 1. svetovej vojny značnú časť miestnej námezdnjej sily viazali majetky grófa Dessewffyho, okolité veľkostatky (*pustatiny, tane*) a k nim patriace vinohrady či chmeľnice (napríklad v Siráku), neskôr aj veňareckí zeleninári – záhradníci:²³ „*Moji starí boli šumáši u panstve – u grófa, čo mal viníc. Kopali, rezali, oberali hrozno. Čo sa narodilo víno, to im dal do platu. Hát, predali do krčmy a mali peniáže. Tu za jarkom bola bulgárka, dvaja boli – Ďula a Pál Knoškoví, k nim som chodila ako dievka. Ta sme pleli, kopali, paradické, papriky oberali a to oni nosili do Vacova na plác predat'. U tých som mala 350 forintov za mesiác – to som si dvoje gecele kúpila*“ (žena, 1932). Nádenníci si na živobytie zarábali aj počas mlatby – ako pomocná sila pri mláčačke (ak si robotníkov nezabezpečili domáci z vlastných radov). Gazdovia si ich najímali ako pomocníkov pri orbe, sejbe, vyvážaní hnoja, rúbaní a zväžaní dreva, kosbe, okopávaní vinohradov a podobne.²⁴ V obci žili aj stáli poľnohospodárski sluhovia – *bíreši*:²⁵ „*Bývali na pustatinách. Ta mali svoje staveňja aj brali diel z úrody, čo dopestovali. To spolovic robili. A sa vravelo: – Za bíreša sa vydáš? Nechce ťa bohatý?*“ – (žena, 1932).

Vinohradníctvo a ovocinárstvo

Ako sekundárne odvetvie poľnohospodárstva od polovice 18. storočia bolo v obci známe vinohradníctvo. K najstarším viniciam patrili *Stará vinic* či *Starje*, časom pribudli *Novje*, *Užanské* a *Kol'pache*: „*Vinice boli na Kalov aj na Bercov*“ (muž, 1939); „*Aj vinič sme mali a veľa. Veľa v kúskach boli*“ (muž, 1936). Okrem červeného vína (*červenno*) sa dorábalo aj biele (*bielo*) a ružové (*svetlo*) víno.

²² Niektoré sa podobne ako mládenci zamestnali u kňazov, obchodníkov, krčmárov či *rektorov* vo Veňarci, prípadne v susedných dedinách. V takom prípade pomáhali aj pri dojení a spracovávaní mlieka, pečení chleba respektíve pracovali v záhrade či na poli. Sluhovia obvykle vykonávali práce spojené s opatrovaním dobytky (jeho kŕmenie, napájanie, pasenie; čistenie maštale) a koní, pri obrábaní pôdy, zbere a zväžaní úrody.

²³ Na *napsám* sa chodilo aj *do Sirágu*. Nádenníci pracovali za deviatu či desiatu čiastku z úrody (napríklad za deviaty či desiaty kríž pokoseného obilia), prípadne za finančnú odmenu.

²⁴ Obvykle sa pracovalo za naturálie, neskôr za peniaze. Napríklad kosiť sa chodilo *za 10. kríž*, v *panskej hore* sa rúbalo drevo *spolovic*, v grófskom vinohrade sa pracovalo *za hektó* vína mesačne.

²⁵ Bírešským gazdom bol napríklad Mišo Hlavács i János Benko.

V 1. polovici 20. storočia sa obci pestovali najmä nenáročnejšie odrody – samorodáky Othello (*Otela* – „z černej Otele je najlepšie víno“), Elvira, Noah (*Nova*), Concordia a biely aj červený Delavar (*Delevár* – „zavel'a trvá“), ktoré sa ľahšie rozmnožovali a zniesli drsnejšie klimatické podmienky než staré odrody, koncom 19. storočia napadnuté fyloxérou. Množstvo dorobeného vína záviselo od počtu vysadených koreňov, ale aj od momentálnych poveternostných podmienok: „*My sme mávali desať, edonáct' hektov vína*“ (muž, 1948). Ak sa ho urodilo viac, predávalo sa krčmárom alebo zákazníkovi z dediny a okolia, ktorí nevlastnili vinohrad alebo potrebovali väčšie množstvo vína. Podávalo sa robotníkom pri kopaní viníc, obračkách, kosení lúk, žatve, mlátení obilia a iných pracovných príležitostiach. Bolo neodmysliteľnou súčasťou svadobných hostín aj pohostenia po skončení obračiek.²⁶

Okrem viniča sa vo vinohradoch vysádzali ovocné stromy (neskôr sa začali pestovať aj v záhradách pri domoch). Pre vlastnú potrebu, menej na predaj sa pestovali slivky, hrušky a broskyne – *baracke*. Keď sa v posledných desaťročiach 20. storočia začali rušiť miestne vinohrady, na ich mieste sa rozšírilo pestovanie ríbezlí, jahôd a malín, a to aj vplyvom miestneho roľníckeho družstva, kde sa s ich pestovaním začalo. Ich odpredaj miestnym priekupníkom, respektíve priamo do konzervárni v Dunakeszi a mraziarní v Békešskej Čabe, Alberti a do *Nógradských* mraziarní bol cca do roku 2010 významným zdrojom príjmov viacerých veňareckých rodín: „*Pred 35 rokmi z dediny vyvážali 2 plné kamióny malín. Tol'ko sa ich na Veňarci pestovalo*“ (muž, 1948). V súčasnosti už viacerí Veňarčania pestovanie malín zanechali: „*To jesto veľa roboty. Maliny načín okopávať, orezávať, vyvezovať a vykupovali ich po 20 forintov. To sa neoplatilo. Keď sme sa zostareli, sme ich vyrezali*“ (žena, 1940). V súčasnosti sa ich výkupu a následnému odpredaju venuje János Melis-Kurucz: „*My sme s malináma začali robiť pred 30 rokmi. Aj sme pestovali, aj som vykupoval. Vol'akody celá dedina pestovala, dnes málo, čo pestujú. Maliny sme mali aj 3 metre za edon deň. Ročne sme mali obrat 9 – 10 miliónov forintov, teraz lem 300 tisíc. Ale ešte maliny aj slivky kupujem. Za 70 forintov slivke na páleno, za 150 na zaváranie*“ (muž, 1948).

Ovocie sa konzumovalo surové (s chlebom aj bez neho) i sušené – *sušienke*,²⁷ neskôr v podobe kompótov a rôznych zaváranín. Spomenúť možno varenie sliv-

²⁶ Pôvodne sa doma usporiadala hostina pre najbližšiu rodinu. Podávali sa kačacie alebo husacie škvarky, pečienka a mäsový vývar – *dobrá poliovka z mesa*. Od 50. rokov sa z iniciatívy miestnej učiteľky Anny Táboreskej začali organizovať obračkové sprievody a bály: „*Išlo sa do každej ulici a potom bov bál*“ (muž, 1936); „*Syveti bál bov v dedine, už ke som bola diovka, driovní. Napredu išli mládenci, za nimi diovke. A napredu niesli najkrajšie strape hrozna a tiež v krčme vykvačili hrozno šórom. Mládenci kradli to hrozno a koho sme chytili, musel nám zaplatiť. Potom sa tancovalo do rána*“ (žena, 1932).

²⁷ Sušili sa slivky – v peci po pečení chleba. *Sušienke* slúžili ako sladká pochúťka (nielen) pre deti.

kového lekváru z *durangov* (duranzií) v kotloch – *bográčoch* s nožičkami, od polovice 20. storočia aj viacerých druhov ovocných džemov (malinových, ríbeľových, jahodových a podobne), polievok a prívarkov, ale tiež ovocných štiav (sirupov) a detských výživ. Zo *sľuviek*, *terkel'a* (hroznových výliskov), menej z hrušiek, broskýň, ale aj z *chábd'ov* (chabzdy) sa páčil ovocný destilát – *pálené*:²⁸ „*Na Kálove jesto pálenica. Aj tu bola – v židovskej krčme*“ (muž, 1948). Veňarecká pálenica (už zrušená) však vznikla až po deportácii miestneho židovského obyvateľstva do koncentračných táborov (1944), dovtedy si dedinčania pálili pálenku doma. Do pálenice okrem kvasu dovezli aj drevo a fľaše či súdky na pálenku: „*Pozdejšie sme drevo ta viezli a vari z polovice pálili*“ (muž, 1929). Vodu aj obsluhu pálenice zabezpečoval *pálenik* (napríklad János Ferik, János Nánai, Péter Pasztorovics a András Apko). Za pálenie sa mu platilo v hotovosti, prípadne si ponechal dohodnutú čiastku pálenky, ktorú ďalej odpredával – do krčiem, ale aj zákazníkom z dediny: „*Pálenik si aj nakradol. Taký pálenik nebol, čo nekradol*“ (žena, 1932).

Služobníci obecnej správy

V súvislosti s poľnohospodárskou produkciou možno spomenúť aj ďalšie doplnkové zamestnania, ktoré často mali charakter výpomoci zo strany lokálneho spoločenstva jeho sociálne najslabším členom a ich rodinám. Platy, ktoré boli vyplácané obecným hlásnikom, poľným hájnikom, zvonárovi, školským sluhom či pôrodnej *babe*, boli neraz jediným zdrojom ich príjmov: „*Títo nemali zemi*“ (muž, 1929). Kým hájnik – *hánik* obchádzal chotár, strážil oráčiny, dozrievajúce obilie a kukuricu,²⁹ úlohou obecných hlásnikov bolo strážiť dedinu pred požiarom, zlodejmi a dozerat' na dodržiavanie nočného pokoja. O miestne lesy sa staral horár (začiatkom 20. storočia János Benyo). Vinohrady strážil *varovčik*: „*Kto aký kus vinic mal, poľa toho sa mu platilo*“ (žena, 1932). Podstatnú časť ich odmeny tvorili naturálie (žito, krumpľe, čičerica, buob).

Remeselníci

Neodmysliteľnou súčasťou vidieckej society Veňarca boli remeselníci, ktorých aktivity bezprostredne súviseli s poľnohospodárskou produkciou v obci. Svojimi výrobkami, respektíve poskytovanými službami reagovali na potreby vidieckeho obyvateľstva, prispôbovali sa jeho dopytu a vkusu. Od toho sa odvíjalo aj zastúpenie jednotlivých remesiel v obci. Už v roku 1717 tu popri roľníkoch

²⁸ Pálenka obvykle slúžila pre vlastnú potrebu, iba výnimočne na predaj.

²⁹ Ich úlohou bolo aj čistiť pramene (*járčoke*) v chotári obce.

žili mlynár,³⁰ kováč, tkáč a obuvník (Manga, 1978, s. 9). V 19. storočí vo Veňarci pôsobilo viacero čižmárov (napríklad Mihály Rusznák, Pál Árvay, János Duchonny) a kožušníkov (Szamuel Osztrolucky, Juraj Benyo a iní), ktorí okrem širíc, huní, kožuchov, kožených viest a nohavíc šili krátke kožúšky pre mládencov. V tomto období nemožno zabúdať ani na kolárov (Szamuel Jankovits, János Hlavács, Márton Hlavács a Pál Hlavács), kováčov (Ondrej Szykora, Karol Thomka, István Králik), mlynárov (István Árvay, Mihály Lehoczky, János Mrázik), mäsiarov (István Szabó), remeselníkov pracujúcich s drevom (János Sinkó, Mihály Táborzsky, Mihály Brhlik) a krajčírov (Mihály Horeczky a Ferenc Varga). Diapazón veňareckých remeselníkov do začiatku 20. storočia dopĺňali bližšie nešpecifikovaní remeselníci Mihály Petrovics, János Hajnal, Pál Hering a János Jankovits (III. Keresztelési 1834 – 1898; Konfirmandia).

Koncom 19. a začiatkom 20. storočia poskytovali svoje služby miestnemu obyvateľstvu remeselníci Károly Napp a János Kalocsai; kováčski majstri Juraj Tábornszki a Pál Lehóczki; kolári Pál Hlavács, József Vladár a János Chrt'an (Hrtyan); remeselník pracujúci s drevom (*faragó*) Pál Brhlik; tesár János Tábornszki; klobučnícky majster Ondrej Danko; kožušník a čižmár István Spányik a čižmár (obuvník) Gyula Spányik. V medzivojnovom období v obci žili debnár Stanislav Kutelszky; obuvník Jenő Juhász; krajčír Ferenc Osacsi; strojník a kováč Mihály Dian; strojníci Ondrej Dian, Sándor (Samo) Váradi a Peter Hidvégi; kolárski majstri József Balázs, János Hrtyan a Karol Nikodém. V 40. rokoch sa spomína mlynár Jenő Tarjáni, mlynárski robotníci János Ferik a Michal Kocsis; kováči János Spányik, János Madarász, Sándor Szlobodnyik a Miklós Szakács; strojník a kováč Dezső Csizsmár (z Galgaguty); strojný zámočník Lajos Szlobodnyik; kolársky majster Jozef Hrtyan; murársky majster Géza Bálint;³¹ kamenár Mihály Gubo; obuvníci Gyula Spányik ml., Paľo Spányik a Paľo Ferik (Vanyarci ág. h. ev. egyházközség Esketési anyakönyve 1934; Halottak anyakönyve a Vanyarcz egyházban; Konfirmandia).

Okrem remeselníkov uvádzaných v matrikách krstených, sobášených, zomrelých a v konfirmačných záznamoch respondenti spomínali kováčov Lajoša a Šándora Slobodníka, Jána Špánika, Pála Guba a Lajoša Madarása („*Mad'ari boli na to lepšie*“); mlynárov a mlynárskych robotníkov Jánoša Ferika, Michala Kočiša („*To bol Román. Z Erdéja prišov*“) a Alberta Šomodiho („*To bol jeho*

³⁰ Pôvodne bol v obci iba suchý mlyn na zvierací pohon (ťahanáý somárom). Stál na západnom konci dediny pri potoku – *jarku*. V prevádzke bol do roku 1882. Nahradil ho vodný mlyn, vybudovaný v *Slováckej doline*, od roku 1885 parný mlyn na panstve Otta Dessewffyho (Manga, 1978, s. 15. a <http://vanyarcfalu.hu/index.php/vanyarc-telepulesunkrol-menu/vanyarc-telepulesunkrol-tortenet-menu>) Koncom 19. storočia v obci žil aj staviteľov mlynov Venanzio Longhi. (https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s). Veňarecký mlyn mlel cca do roku 1950/1951, keď ho zrušili. Odvtedy sa chodilo mlieť *na Bercov*: „*Ten aj teraz jesto*“ (muž, 1929).

³¹ „*Kým vládal, ždy robil murárstvo*“ (žena, 1932).

mlyn“); debnára (*sudára*) Ružičku; stolárov – debnárov Miša Ferika a Koreňa; stolára – tesára Jánoša Pavka; stolára Jánoša Meliša-Kuruca, Ďulu Bravuška, Pála Ferika (venoval sa aj tesárčine) a Mihála Varszégnyho; tesárov Petra Pastoroviča, Madarása, Pála Filčíka („*Filčíkov Pali báťa aj krosná robili. Aj Apko Mihály. To nebola malá robota, čo krosná spraviť*“);³² obuvníkov – šustrov Špánikovcov (otec so synom), Diana, Miša Brhlíka a Aladára Junása („*Aj novie šili, aj plátali. Jeho žena bola baba*“); krajčíra Osačiho („*Bov z Ruska. Dobrý majster bov*“) a Józihu Tóta *bez nohy*; kolárov Józefa Hrtána a Nikodéma. Pôvodne murári „*boli cigáni, ale veľmi dobrú robotu vedeli zrobiť*“ (žena, 1946); „*Murári najviac cigáni boli. Tí sa neučili, od oca. Ani sa neporúcali chyže. Seljak ani nebol murár*“ (muž, 1930). Napriek tomuto tvrdeniu sa murárčine vyučil János Tuskan, ktorý neskôr pracoval ako kominár – *kochliar / kochniar*. Okrem neho od polovice 20. storočia komíny v obci a okolí vymetali Jánoš Hudec, Kukučka a Paľo Koreň.³³

V spoločenskej hierarchii Veňarca mali remeselníci nižšie postavenie ako gazdovia, napriek tomu sa tešili ich úcte, lebo bez kováča, kolára, debnára, mlynára a podobne sa nezaobišiel žiaden seljak: „*Neboli ani chudobní, ani bohatí*“ (žena, 1932). V ich prípade do popredia vystupoval získaný sociálny status, ktorý nadobudli vlastným pričinením (svojou profesionalitou, podnikavosťou, schopnosťou modernizovať výrobu a pružne reagovať na aktuálne módné trendy): „*Onikali sme ich. To si vyžiadali*“ (žena, 1932); „*Kováč – to bol pán kováč*“ (žena, 1932). Rozhodujúcim činiteľom v hodnotení remeselníka bola jeho ekonomická úspešnosť (bližšie Mlynka, 2004), ktorú okrem iného prezentoval ďalším zveľaďovaním dielne, ale aj sviatočným oblekom, obydlím či odevom manželky a dcér: „*Ipároške – tie tak chodili: mašle na riti naviazané. Blúze takie mali, čo sa im zaondeli do gecelov a spoňje gecele ružové*“ (žena, 1932). Ak v obci pôsobili viacerí majstri rovnakého remesla, obyvatelia chodili k tomu, ktorý bol najbližšie alebo poskytoval kvalitnejšie služby: „*Kerý sa mi lepšie páčil*“ (muž, 1929).

Miestni remeselníci vo väčšine prípadov pochádzali z nemajetných pomerov. V obci vlastnili dom, záhradu, nanajvýš kúsok poľa a vinohrad: „*Nemali zemi, venovali sa lem remeslu*“ (žena, 1932). Aj z toho dôvodu gazdovia zakazovali svojim dcéram, aby sa za nich vydávali: „*Seljaci ni veľmi chceli, žeby ich diovka šla za ipároša. Aj na druhú dedinu. O takej naveky vraveli, že ju doma nikto nechcel*“ (žena, 1932). Remeselníci sa preto najčastejšie ženili s dcérami iných majstrov (z obce aj okolia), prípadne bezzemkov, nádenníkov, robotníkov a drobných vlastníkov pôdy. Kým majstri pracovali v dielňach (*v mihli*), chod hospodárstva a starostlivosť o domácnosť zabezpečovali ich manželky a odrastené deti. Keďže remeselnícke rodiny vlastnili menšie výmery pôdy (výnimkou boli niek-

³² Mnohí tesári boli samoukovia, nie vyučení remeselníci.

³³ Mená v tomto odseku sú uvedené tak, ako ich vyslovovali respondenti.

torí kováči a *šustri*), dokázali ju obrobiť svojpomocne. V niektorých prípadoch si najali povozníka (*furmana, kočiša*), ktorý im pooral či pozvážal (neraz výmenou za ich služby). Okopat' záhradu, vinohrad, prípadne robiť na roľu k nim prichádzali aj zákazníci, ktorí si týmto spôsobom odpracovali dlh. Častejšie sa majstrom za prácu platilo v hotovosti, iba výnimočne prijali naturálie.³⁴ Výnimkou boli mlynári, ktorí mleli *za vám/mýto* – stanovenú čiastku obilia.

Hoci technickým vybavením dielni miestni *ipároši* nemohli konkurovať mestským majstrom (najmä vacovským, darmotským či budapeštianskym), niektorí mávali jedného až dvoch učňov súčasne (prípadne aj remeselníckych pomocníkov) z Veňarca i okolitých obcí. Chlapci odchádzali do učenia po skončení povinnej školskej dochádzky vo veku 12 – 14 rokov. Okrem remeselníkov, ktorí svojich synov dávali vyučiť rovnakému remeslu, aké živilo ich, prípadne im vybrali také, o ktorom predpokladali, že im zabezpečí dobré živobytie, sa týmto spôsobom snažili zabezpečiť svojich mužských potomkov aj drobní gazdovia, *napsámoši, bíreši, vápenníci, robotníci* v kameňolome a iní.³⁵ „*Učni najviac chudobnejší boli*“ (muž, 1929). Učenie obvykle trvalo tri roky; dohodol ho otec (zriedkavo matka), pričom vybral také remeslo, aby jeho syn našiel potrebné uplatnenie. V dôsledku hospodárskej politiky štátu, ktorá koncom 40. a začiatkom 50. rokov smerovala k likvidácii živností, sa viacerí remeselníci zamestnali vo výrobných podnikoch v okolitých mestách, prípadne od roku 1961 v miestnom roľníckom družstve.

Obchodníci a krčmári

Okrem remeselníkov vo Veňarci do polovice 20. storočia žili viacerí obchodníci a krčmári. Pravdepodobne už v 1. polovici 19. storočia v obci vznikali obchody s rozličným tovarom a malé krámy, ktoré zohrávali dôležitú úlohu v zásobovaní vidieckeho obyvateľstva predmetmi dennej potreby, ktoré si nedokázali sami vyprodukovať. Koncom 19. storočia tunajšie obchody (*sklepy*) vlastnili Adolf Neuspiel a F. Schneller, obchod s korením a koloniálnym tovarom prevádzkoval Miksa Schneller. V medzivojnovom období a začiatkom 40. rokov sa v dedine spomínali viacerí židovskí obchodníci: „*Traja mali sklep, čo cukor, sol', petrolej, koreňja, drožd'je, káva, ocot predávali. Dvaja aj šaty držali. Aj mesiar – to žid bóv*“ (muž, 1929); „*Židia tu v sklepe predávali baršľánovie ručníke, stuhy aj gloty. Mali 3 sklepy. Aj edon Román tu sklep mal aj krčmu, ale to bolo ni jeho, ale syvetkezeti – družstva Hangya. To boli ako kupci. To bolo kereškedék. Im sa*

³⁴ Veňareckí remeselníci pracovali na priamu objednávku. Na rozdiel od remeselníkov zo *Sirágu, Vacova, Bercova* a podobne svoje produkty nepredávali na trhoch a jarmokoch.

³⁵ *Sel'jaci* dávali synov do učenia iba vtedy, ak ich mali viacero a nechceli deliť majetok, prípadne chlapci boli fyzicky slabí a chorľaví, teda neschopní namáhavej práce na hospodárstve.

aj predalo víno do krčme. Oni dali aj na borg, za vajcia lebo za žito,³⁶ buob“ (žena, 1932). V povojnovom období miestne obchody viedli Ernő Schneller, János Filcsik a József Bálint: „Na dovnom konci bol sklep. Aj de je teraz. Ta si kúpiv, čo bolo načín ku kuchyni“ (žena, 1946).

Svoje miesto v živote veňareckej komunity mali aj krčmy – šenky, ktoré plnili funkciu kultúrnych, spoločenských a politických inštitúcií. Schádzala sa v nich miestna mládež (najmä na tanečné zábavy a ochotnícke divadlá) aj muži po práci. Medzi ich vlastníkmi (prevádzkovateľmi) sa spomínajú krčmár Buchenwalter, Szamuel Apko („*Mal sel'jacku krčmu aj sklep*“), Tivadar Tibor („*Aj ten mav krčmu a sklep*“), Šneleroví, ktorí okrem toho skupovali zajačie a ovčie kožky a predávali ich do Balažských Darmôt, v roku 1949 János Litavszky a ďalší: „*Aj u Grínvaldov tance bývali. Aj v Hand'a sövetkezete. Kod de*“ (muž, 1929). Okrem čapovaného piva sa v krčmách podávali liehoviny a víno; chlapi tu hrávali karty, vymieňali si novinky, uzatvárali právne transakcie a podobne.

Ostatné doplnkové a nerolnícke zamestnania

Okrem spomenutých doplnkových a nerolníckych zamestnaní vo Veňarci možno uviesť aj ďalšie.³⁷ Vzhľadom na charakter krajiny a spôsob hospodárenia bola súčasťou spôsobu života viacerých obyvateľov práca v lese. Muži a mládenčci sa v zimných mesiacoch zamestnávali v panských, neskôr štátnych lesoch (cerových aj dubových) ako drevorubači, spravidla za prídel dreva na zimné vykurovanie alebo na predaj: „*Ta sa chodilo spolovic rúbať. Za čiastke dreva robili*“ (žena, 1932). Zbližovanie dreva do doliny a jeho preprava na železničnú stanicu poskytovala zdroj príjmov miestnym povozníkom (*kočišom, furmanom*). Robili tak najmä v zimných mesiacoch, prípadne v období mimo veľkých poľnohospodárskych prác. Okrem toho sa najímali na orbu a zväžanie úrody u miestnych roľníkov bez záprahu: „*Komu bolo načín zaviesť do mlyna, na pl'ac, úrodu pozvážať. Orať chodili chudobe, čo mali 2-3 holdy zemi a nemali koňa, voly ani kravy. Za to im šli ženy kopat*“ (žena, 1932). Vozili tovar veňareckým obchodníkom a krčmárom; zarobiť si mohli aj na veľkostatkoch a u záhradníkov. Viacerí vykupovali vápno od miestnych vápenníkov a vozili ho predávať do Gyöngyösa a okolia.

Svoju tradíciu malo aj lámanie stavebného kameňa, vápenca a pálenie vápna: „*Bane na kemeň boli v Lacových dolinách. Komu kel'ko bolo načín, tel'ko si kúpil*“ (muž, 1948); „*Baňa bola, ako sa ide na Bercál a baňari váci tu z Veňarca. Kemem vykládli na siahu a komu bolo načín, tel'ko si kúpiv. Aj z Kálova, Bercálu, Sirágu prišli kúpiť*“ (muž, 1930); „*Bola aj taká baňa, čo taký kemeň*

³⁶ Takto získané obilie židovskí obchodníci uskladňovali v sýpke (*maktári*) a predávali na *Gutu*.

³⁷ Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku budú spomenuté skratkovito.

bol, čo vápno páliť“ (muž, 1929). V 1. polovici 19. storočia si vápenníctvom pri vyrábali najmä želiari, ktorí si prenajímali zemepanské pece. Vypálené vápno vozili svojim objednávateľom alebo na týždenné trhy do Balážskych Ďarmôt. Kým na prelome 19. a 20. storočia sa pálením vápna živili *Cerovskí, Brhlíkovi, Jantošovi* a *Šajbanovi* (Manga, 1978, s. 38 a n.), začiatkom 50. rokov vápno pálili už len *cigáni* (Rómovia) „*pred Užarskými vinicami na Vápenici. Tam jesto dobrý kemeň na to*“ (muž, 1948). Okrem toho sa živili výrobou nepálených tehál, korytárstvom, muzikanstvom, murárstvom a kováčstvom.³⁸

Doplňkovým zdrojom príjmov niektorých slovenských rodín bolo aj včelárstvo, o čom svedčí ich prezývka „*čelári*“ (napríklad *Ferikovi*). Med dorábali nielen pre vlastnú potrebu (sladili sa ním cestoviny, kukurica aj pálenka), ale aj na predaj (zákazníkom z obce a okolia i na *pl'acoch*). Vo Veňarci bola aj rozšírená domáca/domácka výroba. Išlo o rôzne výrobné aktivity realizované najčastejšie v zimnom období, keď poľnohospodárstvo viazalo najmenej pracovných síl. Spomenúť možno pletenie prútených košov (*košiarov*), slamienok, výrobu cirokových a prútených metiel. Ich produkciu pre vlastnú potrebu aj na predaj sa zaoberali napríklad Mihály Brhlik, Samo Brhlik, Pál Krizsan a Pál Ferik. Do polovice 20. storočia bola vo Veňarci zastúpená aj výroba z rastlinných vlákien, ktorá bola záležitosťou žien a dievok: „*Vol'akody krosná boli v každom dome. Teraz už ni*“ (muž, 1948). Spriadali sa najmä konopné nite; tkalo sa čisto plátno (*na spoňje háby, rubáče, oplecká, plachty, na batohe, vrecia na krumple a žito, poňvy do voza*) (používali sa pri zväžaní úrody) aj na mlátenie a sušenie fazule, chlapom na *gaty*) aj *s pásmi na štafírun*g – do výbavy (predovšetkým na obrusy a uteráky). Plátno slúžilo pre vlastnú potrebu, menej sa predávalo priekupníkom, prichádzajúcim do dediny z iných oblastí. S rozšírením tkania pokrovcov sa udomácnil aj ich odpredaj. Ženy a dievky v zimných mesiacoch tiež vyšívali, háčkovali a plietli.

Záver

Každé zo spomenutých zamestnaní sa určitou mierou podieľalo na formovaní charakteru ľudovej kultúry Veňarca, ako aj na miere asimilácie jeho obyvateľstva. Spoločensko-politické pomery v Maďarsku po 2. svetovej vojne a pozvoľný úpadok kedysi rozšírených doplnkových zamestnaní priniesli zmeny v socioprofesijnej štruktúre skúmanej lokality. Viacerí Veňarčania upustili od obrábania poľnohospodárskej pôdy a vinogradov, zamestnali sa v miestnom roľníckom družstve alebo sa preorientovali na prácu v priemysle a službách (najmä v Iklade, Berceli, *Vacove*, Kistarcsi a Budapešti). Príspevok si nenárokuje byť hĺbkovou

³⁸ Kým vápno predávali za peniaze, *vál'ke* (tehly) a korytá vymenili aj *za žito* a múku.

analýzou, ale vkladom rozširujúcim poznatky o kultúre Slovákov v Maďarsku. Prináša základný prehľad doplnkových a nerolníckych zamestnaní vo Veňarci do polovice 20. storočia.

LITERATÚRA

Pramene

Matriky krstených, sobášených, zomrelých a konfirmačné zoznamy ev. c. a. v. Veňarec: Halottak anyakönyve a Vanyarci egyházban; III. Keresztelési 1834 – 1898; Konfirmandia; Vanyarci ág. h. ev. egyházközség Esketési anyakönyve 1934.

ČUKAN, Jaroslav: *Dolnozemské reflexie na nerolnícké zamestnania*. Nitra: UKF v Nitre 2001. 231 s.

JEKELFALUSSY, József: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Budapest: A Pesti könyvnyomda-részvénytársaság 1892. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s. (cit. 31. 01. 2021)

LENOVSKÝ, Ladislav: *Slováci v Maďarsku (etnokultúrne sondy do vybraných komunít)*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2019. 123 s.

MANGA, János: *Z Minulosti Veňarcu*. Budapešť: Vydavateľstvo učebníc 1978. 204 s.

MLYNKA, Ladislav: *Remeselník vo vidieckom prostredí*. Bratislava: Stimul 2004. 188 s.

PRANDA, Adam: Príčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach (1. časť). In: *Slovenský národopis*, 1965, roč. 13, č. 4, s. 431 – 479.

ŠUSTEKOVÁ, Ivana: *Tradičné zamestnania Slovákov na Dolnej zemi*. Békešská Čaba: VÚSM 2008. 201 s.

Vanyarc története. 2018. Dostupné na: <http://vanyarcfalu.hu/index.php/vanyarc-telepulesunkrol-menu/vanyarc-telepulesunkrol-tortenet-menu> (cit. 31. 01. 2021).

Összefoglalás

A nem paraszti és kiegészítő foglalkozások Vanyarc községben

Vanyarc község szlovák lakosságának etnokulturális fejlődését sokféleképpen befolyásolta annak a területnek a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális és egyéb környezete, ahol letelepedtek. E tényezők közül fontos szerepet játszottak a foglalkozások, amelyek többek közt hatással voltak a családi és társadalmi életre, az anyagi-technológiai és anyagi-társadalmi kultúra változásaira, az interlokális, interetnikai és felekezetek közötti kapcsolatokra, de befolyásolták a paraszti és nem paraszti népesség életmódbeli, értékorientációs, valamint világnézeti különbségeit is. A tanulmány célja, hogy bemutassa a kiválasztott, a 20. század első felében Vanyarcon meglévő nem mezőgazdasági és kiegészítő foglalkozásokat mint kulturális jelenséget, illetve a helyi kultúra alakulásának befolyásoló tényezőit.

Summary

On the Issue of Non-Agricultural and Supplementary Occupations in Vanyarc

The ethnocultural development of the Slovak inhabitants of the village Vanyarc was influenced by the economic, social, political, cultural, and other conditions of the area in which they settled, and which influenced their lives and culture in various ways. Among these factors, the occupations have played an important role, which influenced, among other things, family and social life, changes in material-technological and material-social culture, interlocal, interethnic and inter-confessional relations, but also differences in lifestyle, value orientations and worldviews of the peasant and non-peasant population. The aim of the paper is to present selected non-agricultural and supplementary occupations in Vanyarc in the first half of the 20th century as a cultural phenomenon, and one of the factors in the formation of local culture.

Kontakt

doc. PhDr. Ivana Kontriková Šusteková, PhD.

Katedra etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty

Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

iksustekova@ukf.sk

Stereotypy slovenského kolonistu Dolnej zeme pohľadom Mateja Bela: *Oravská stolica*¹

PETER CHRASTINA

Úvod

Historické písomné záznamy (historické topografie) ako súčasť písomných historickogeografických prameňov majú konkrétny výskumný potenciál. Z. Svíták (2014, s. 5) uvádza, že v týchto dielach sa prelína historicko-topografický a geografický aspekt konkrétneho územia s charakteristikou (opisom) vybraných, alebo z pohľadu autora významných reálií (krajiny, jej zložiek, štruktúr a prvkov, obyvateľstva, sídiel...).

Medzi historické topografie patrí aj dielo M. Bela *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (slov. *Historickogeografické vedomosti o Novom Uhorsku*, ďalej *Vedomosti*), ktoré predstavuje jeden z kľúčových projektov uhorskej (v širšom slova zmysle aj slovenskej) barokovej historiografie. Tento naratívny (rozprávací) prameň ako celok alebo v jednotlivých detailoch ponúka aj pohľad na konkrétne reálie stolíc Uhorska v rámci habsburskej monarchie. Mechanizmus tvorby (dotazníková metóda), pôvod a rôzna kvalita použitej informačnej databázy, ako aj autorove redakčné úpravy podkladov *Vedomostí* limitujú vierohodnosť uvádzanej faktografie. Napriek tomu boli Belove spisy opakovane použité, príp. slúžili ako inšpirácia pre iných autorov (napr. Severini, 1775; Bartholomeides, 1799; Sirmaj, 1804).

Bádatelia na Slovensku sa životom a dielom tohto osvietenca zaoberali z rôznych hľadísk. Ťažisko ich výskumov tvorili napr. Belove publikačné aktivity, pedagogická a náboženská činnosť.² Potenciál *Vedomostí* pre vybrané odbory sociálnej vedy, etnológie, kulturológie, (kultúrnej a sociálnej) antropológie je načrtnutý v prácach J. Siráckeho (1971, s. 7, 13, 70; 1980, s. 20, 39 – 41 a n.), E. Fügediho (1993, s. 77, 80, 82, 84 a n.) a M. Kmeťa (2010, s. 18). Charakter

¹ Štúdiá je súčasťou riešenia projektu APVV-18-0196 *Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia)*, podporovaného Agentúrou na podporu výskumu a vývoja a projektu 005UCM/4-2019 *Prírodné pomery Nitrianskej stolice v 18. storočí pohľadom M. Bela (vysokoškolská učebnica)*, podporovaného grantovou agentúrou KEGA.

² Prehľad titulov o trendoch a smeroch štúdiá Belovho diela na Slovensku uvádzajú K. Rácová a P. Chrastina (2014, s. 48 – 49).

čiastkových syntéz majú články V. Urbanovej a J. Tibenského (1984), I. Nagy (2017) a M. Florekovej (2010). Doteraz však neexistuje štúdia alebo publikácia, ktorá by ponúkla rámcovú interpretáciu, alebo komentovaný výklad ucelenej časti Belovho diela so zreteľom na súveké javy a kontexty osídľovania Dolnej zeme slovenským etnikom. Tento fakt zrejme súvisí s encyklopedickým, medziodborovým charakterom Belových opisov, ktoré sú neraz dostupné iba v latinčine.

Cieľom článku je poukázať na stereotypy slovenského kolonistu Dolnej zeme v 1. pol. 18. storočia. Etnokultúrny aspekt témy približujem na príklade vybraných statí zo slovenského prekladu *Vedomostí Oravskej stolice* (Nagy, 2015) a ich komentára, ktorý dopĺňam o informácie z literatúry a obrazový materiál.

***Vedomosti* M. Bela (stručná charakteristika)**

Vedomosti uhorských stolíc predstavujú najvýznamnejšiu vedeckú prácu M. Bela. Autor v nich priblížil staršie i aktuálne poznatky o prírodných danostiach, historickej topografii a reáliách konkrétnej stolice. Napriek enormnej snahe sa Belovi podarilo vydať iba štyri kompletne zväzky *Vedomostí* (v rokoch 1735, 1736, 1737 a 1742), do ktorých zaradil opisy desiatich, resp. jedenástich stolíc.³ J. Tibenský (1984, s. 149 – 153, 164) uvádza, že charakteristiky ostatných uhorských stolíc (vrátane Oravskej) zostali v rukopise a Bel ich mal v úmysle publikovať už iba v dvoch (v piatom a šiestom) alebo troch pokračovaniach (t. j. v piatom až siedmom zväzku).

Manuskript oravských *Vedomostí* M. Bel zrejme dokončil v roku 1742, avšak k ich vydaniu nedošlo.⁴ Finálna verzia vychádzala zo staršieho vzoru, ktorý podľa I. Nagy (2015, s. 40 – 41) vznikol v období vymedzenom rokmi 1719 až 1736.

Štruktúra *Vedomostí* je jednotná (bližšie napr. Rácová, 2012, s. 18 – 21). Tak ako charakteristiky iných stolíc aj opis Oravskej stolice pozostáva z dvoch hlavných častí – Všeobecnej (*Pars prior generalis*) a Špeciálnej (*Pars posterior specialis*). Tieto časti sa ďalej členia na Oddiely (*Membrum*), State (*Sectio*), paragrafy a odseky.

³ Podľa M. Turóciho (2014, s. 38 – 39; 2019, s. 67 – 68) sa v prvom zväzku *Vedomostí* (1735) nachádza opis Bratislavy, čiže Prešporka a prvej časti Bratislavskej (Prešporskej stolice). Druhý zväzok z roku 1736 obsahuje dokončený opis Bratislavskej stolice a kompletne charakteristiky Turčianskej, Zvolenskej a Liptovskej stolice. O rok neskôr (1737) vyšiel tretí zväzok o Peštiansko-Pilišsko-Šoltskej stolici v Zadunajsku. Vo štvrtom zväzku (1742) figurujú *Vedomosti* Tekovskej, Nitrianskej, Novohradskej, Hontianskej a Malohontskej stolice (pravdepodobne v roku 1742 vyšlo tlačou aj torzo piateho zväzku s opisom Mošonskej stolice, bez uvedenia roku vydania). Opis Spišskej stolice sa nachádza v *Prodome* alebo tiež Úvode do dejín [*Hungariae antiquae et novae prodromus*, slov. *Posol (Úvod do dejín) starého a súvekého Uhorska*] z roku 1723.

⁴ Pravdepodobne z dôvodu chýbajúceho posúdenia stolicou a problematickej stati o genealógii rodu Turzovcov, ktorú bolo potrebné korigovať (Nagy, 2015, s. 53).

Obyvateľstvo a jeho kultúra vo *Vedomostiach* Oravskej stolice

Najviac informácií o obyvateľstve Oravskej stolice a jeho kultúre M. Bel zaradil do Druhého (Politického) oddielu Prvej Všeobecnej časti *Vedomostí* s názvom „*O obyvateľoch, hodnostároch a významných rodoch Oravskej stolice.*“ Etnokultúrne hľadisko problematiky vystihujú predovšetkým niektoré odseky paragrafov I., III. až V., v ktorých autor opisuje pôvod a jazyk, povahu, tradičný odev, spôsob života a pracovné migrácie Oravcov.

§. I.

(1. odsek) „*Slováci boli oddávna obyvateľmi stolice. ...*“

(2. odsek) „*Jazykom a mravmi sa viac podobajú Poliakom než Čechom. ... tunajší Slováci majú rečou aj mravmi bližšie k Poliakom ako k Čechom alebo Moravanom. Totižto na území susediacom s Poľskom používajú sedliaci spotvorený jazyk, v ktorom splynuli dovedna výrazy zo slovenčiny a poľštiny tak, že im už nerozumie ani jeden ani druhý. ...*“

(3. odsek) „*Po maďarsky skoro nikto okrem šľachty nerozpráva. Po maďarsky okrem šľachty a niekedy aj ich služobníctva nikto nerozpráva, azda iba remeselníci, ktorí pre svoje remeslo dlhšie pobývali na Dolnej zemi. ...*“

Komentár: Tri odseky prvého paragrafu prinášajú autorov pohľad na etnicitu a jazyk obyvateľov Oravskej stolice.

V prvom odseku M. Bel tvrdí, že Slováci boli a sú pôvodní obyvatelia Oravskej stolice, ktorá na severe susedí s Poľskom.

V druhom odseku autor upozorňuje na špecifický [*spotvorený*] jazyk pospolitého ľudu na hornej Orave, Goralov. Ako Bel správne poznamenal, tejto reči „*nerozumie ani jeden*“ (t. j. Slovák z dolnej Oravy) „*ani druhý*“ (Poliak z Malopoľska).

Tretí odsek zaujme najmä zmienkou o remeselníkoch, „*ktorí ... dlhšie pobývali na Dolnej zemi*“, vďaka čomu sa dokázali (aspoň čiastočne) dohovoriť po maďarsky. Daná informácia potvrdzuje existenciu personálnych kontaktov medzi Oravou a centrálnymi alebo južnými stolicami v Uhorsku. Vzhľadom na vzdialenosť a efektívnu dostupnosť konkrétnych regiónov išlo predovšetkým o novohradsko-peštiansku oblasť a Podunajsko. Súdobé styky so stolicami na severovýchode, resp. békeško-čanádskou oblasťou na juhu krajiny, považujem za menej pravdepodobné (porovnaj Kmeť, 2010, s. 14 – 17).

§. III.

(1. odsek) „*Oravskí sedliaci sa už pomenej učia po latinsky. ... Patrilo sa to však poznamenat' aj písomne, aby sa toto nadanie Oravcov stalo známym, ale aj preto, aby veľkodušnosť Turzovcov neupadla do zabudnutia. V súčasnosti sa už vraj sedliaci nesnažia tak ovládať latinský jazyk. Bud' je to z ich vlastnej viny, alebo pre ťažké časy, ktoré tento druh ľudí natrvalo odvolávajú od oveľa ľúbeznejších Múz k bezvýhradnej bázni voči Cerere a Panide...*“

(3. odsek) „*Zvyšok ľudu je nadmieru vidiecky. Ostatní ľudia sú pre hôrny charakter kraja priam hrubými sedliakmi. Takto nadobudlo pomenovanie Oravec ... uštipačný význam človeka neokrôchaných mravov.*“

(4. odsek) „*Telesný vzhľad. Takmer všetci sú prostrednej, teda ani vysokej, ani nízkej postavy. Majú okrúhlu hlavu, iskrivé oči, pevnú šiju, široké ramená, svalnatú hrud' a vypracované končatiny. Ostatne celá stavba tela je uspošobená na pracovnú výdrž a znášanie ťažkostí každého druhu.*“

(5. odsek) „*Odev. Takmer celý ... je z hrubého súkna. Biele súkno používajú na nohavice, čierne na halenu. Obe časti odevu sú také široké, že poľahky by stačili dva razy zaodiť také veľké telo. Halenu drží na hrudi pokope množstvo šnurovania a v drieku sa podľa nich stačí opásat' povrazom, alebo ak dbajú o seba trochu viac, tak bársakým opaskom.*“

Komentár: Tretí paragraf pozostáva z ôsmich odsekov. Z nich som vybral päť s opisom súvekej vzdelanosti poddaných, telesného vzhľadu a mužského odevu.

Vymretím Turzovcov po meči (1621)⁵ začalo podľa Bela na Orave obdobie kultúrneho úpadku (spomína „*veľkodušnosť*“ rodu). Takýto stav pretrvával aj v čase tvorby oravských *Vedomostí*, keď väčšia časť územia stolice bola súčasťou oravského komposesorátu.⁶ Vzniknutá situácia je v prvom odseku interpretovaná subjektívne (a skreslene): „*sedliaci sa už vraj nesnažia tak ovládať latinský jazyk.*“

Kultúrnu a spoločenskú stagnáciu vidieckeho obyvateľstva Oravy Bel stotožnil (mimochodom dosť nešťastne) so znalosťou latinčiny. Vcelku správne však uviedol, že pasivita Oravcov k získavaniu nových poznatkov mala komplexnejší charakter. Išlo totiž o kombináciu všeobecného nezáujmu poddaných o inovácie [z ich vlastnej viny] a (predovšetkým) „*ťažké časy*“, t. j. zložitú hospodársku si-

⁵ O Turzovcoch na Orave napr. T. Lengyelová (2012, s. 130 – 132) a M. Chmelík (2012, s. 14 – 27).

⁶ Smrťou Imricha Turzu (1621) vymrel rod po meči. Keďže jeho otec Juraj Turzo si neželal, aby jeho majetky boli rozdelené, po smrti jediného mužského potomka, stanovil vo svojom závete princíp nedeliteľnosti majetkov, iba výnosov z nich. V roku 1626 sa na hrade Lietava zišlo 7 dcér J. Turzu a založili tzv. Oravský komposesorát – spoluvlastníctvo (Oravské hradné panstvo), ktoré malo vždy voleného jedného komposesora – riaditeľa, ktorý spravoval tieto majetky.

tuáciu na Orave po povstaní Františka II. Rákociho. Kombinácia životnej neistoty a ťarcha feudálnej renty „*tento druh ľudí natrvalo odvolávajú od oveľa ľúbnejších Múz*“ (t. j. od učenia sa a poznania). Autor svoj úsudok podporil tvrdením o „*bezvýhradnej bázni voči Cerere a Panide,*“⁷ čiže úzkostlivej zodpovednosti poddaného k práci roľníka (a teda nepriamo aj voči zemepánovi).

V treťom odseku Bel stručne opísal mravy, typické pre neurodzenú väčšinu obyvateľstva Oravskej stolice. Nízky stupeň vzdelania a prírodné podmienky [*hôrny charakter kraja*] podmieňujú správanie poddaných, ktorí sú „*priam hrubými sedliakmi ... neokróchaných mravov.*“ Takýto človek sa v časoch M. Bela pejoratívne označoval ako „*Oravec*“.

Telesný vzhľad domáceho obyvateľstva je obsahom štvrtého odseku, avšak vybrané charakteristiky ľudského tela možno identifikovať aj v piatom a šiestom odseku.

Typický (zidealizovaný) somatotyp jedinca mužského pohlavia mal stredne vysokú postavu a bol prirodzene silný. Ťažká práca na poli a v lese ako aj špecifická strava formovali priam ideálnu atletickú postavu tohto telesného typu (tzv. mezomorf), ktorá „*je usposobená na pracovnú výdrž a znášanie ťažkostí...*“.

Piaty odsek Bel venoval charakteristike mužského odevu, ktorý bol z „*hrubého súkna*“. Na „*nohavice*“ sa používala „*biela*“ a na „*halenu*“, čiže trojštvrťový kabát „*čierna*“, resp. hnedá až hnedočierna látka (*obrázok č. 1*). Medzi

Obrázok č. 1: **Mužský kroj – Bysterec**
(polovica 19. storočia)

Zdroj: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C14453> (2. 11. 2020)

Obrázok č. 2: **Mužský kroj – Istebné**
(začiatok 20. storočia)

Zdroj: <https://sk.pinterest.com/pin/403705554087719009/> (2. 11. 2020)

⁷ I. Nagy (2015, s. 292 – pozn. 70, 71) uvádza, že *Ceres* (*Cereia*) bola starorímska bohyňa siatby a úrody, neskôr (v antike) uctievaná ako bohyňa poľnohospodárstva. *Panis* v latinčine znamená chlieb a Bel ho použil v kresťanskej analógii k náboženskému uctievaniu práce na poli (v širšom slova zmysle k poľnohospodárstvu, resp. k rastlinnej výrobe).

základnými súčasťami kroja napr. nefiguruje biela ľanová košeľa pod pás, ktorá sa nosila zapravená v nohaviciach opásaných „povrazom“, alebo „bársakým opaskom“, typický klobúk alebo kožušinová čiapka. Na druhej strane autor vcelku výstižne charakterizoval aj zdobenie vrchných súčiastok odevu farebným šnurovaním (bližšie Nosáľová, 1983, s. 120 – 130) a ich nadrozmernú veľkosť (obrázok č. 2).

§. IV.

(8. odsek) „**Nadanie žien.** Ženy sa najprv postarajú o domáce zvieratá a potom buď idú na pole, alebo sa venujú nejakým ženským povinnostiam. ...sú veľmi pracovité. ...Nosia plátenný odev, na ktorý si v zime obliekajú kožuch bez podšívky alebo vlnenú halenu. V lete sa skladá celý ich odev hore zo živôtika a dolu zo zástery vpredu a spodníka vzadu. Ak sa spodník nadvihne v ľahkom vánku, veru poľahky pohorší počestný pohľad.“

Komentár: Deväť odsekov štvrtého paragrafu obsahuje okrem opisov spôsobu života (práca, rodina a jej sociálna štruktúra) a tradičnej stravy obyvateľov Oravskej stolice aj informácie o ženách, ich zamestnaní a odevu (ôsmy odsek).

Obrázok č. 3: Mužský a ženský kroj – Podbiel

(litografia K. Bohúňa a P. M. Bohúňa z konca 19. storočia)

Zdroj: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_12780 (2. 11. 2020)

Húževnatosť a usilovnosť oravských žien Bel nahradil metaforou, čiže sú „veľmi pracovité.“ Spravidla vykonávajú typické domáce práce: „postarajú [sa] o ... zvieratá ... alebo sa venujú nejakým ženským povinnostiam.“ V prípade potreby a priaznivého počasia „idú na pole“, čím autor myslel prídovnú záhradu alebo plochu ornej pôdy v extraviláne. Ženy si svoj kroj vyrábali z domáceho

lanového plátna (obrázok č. 3). Z jeho základných súčastí M. Bel uvádza „živôtik“, „zásteru“ a „spodník“ (spodničku). Na málo zdobený „plátenný odev“ sa v zime obliekal „kožuch bez podšívky“, príp. „vlnená [súkenná] halena“. Spomedzi charakteristických doplnkov ženského oravského kroja sa Bel nezmieňuje o čepci alebo o inej pokrývke hlavy. Na druhej strane spomína „chúlostivé“ situácie počas leta, ktoré vyvolávali rozpaky mužov a motivovali horlivých zástancov morálky ku kritike.

§. V.

(1. odsek) *„Početnosť' pospolitého ľudu na Orave a jej dôvody. ... Oravská stolica oplýva väčším počtom obyvateľstva, ako by zodpovedalo danostiam kraja. ... Na druhej strane by však tento kraj sotva dokázal uživiť' všetok ľud, keby sa dospelí uprostred jari nerozutekali na sezónne práce do všetkých kútov Uhorska.“*

(2. odsek) *„Sťahujú sa všade za prácou. Keď' sa totiž dajú dokopy do vandrovníckej partie, jedni odchádzajú na východ k Tise, druhí k Dunaju a ďalší do centrálnych častí Uhorska. V týchto partiách sú muži i ženy. ...slúžia za dennú mzdu ako kosci či ženci, pomáhajú pri zväžaní sena a prácach vo vinohrade. Robia takto dovedy, kým sa im už nezdá, že čas žatvy nadišiel aj doma. Vtedy sa vracajú domov ako sťahovaví vtáci a všetko, čo zarobili ...si odkladajú na zimné výdavky. Dievky si za to kupujú aj krajšie šaty.“*

Komentár: Z piatich odsekov tohto paragrafu som vybral dva (prvý a druhý), ktoré informujú o fenoméne pracovných migrácií z Oravy na Dolnú zem.

V prvom odseku autor načrtol dôvody relatívnej preľudnenosti stolice: prírodné pomery (členený georeliéf, málo úrodná pôda a drsné podnebie) a vysoká natalita. Východisko z tejto situácie predstavovali pracovné migrácie „do všetkých kútov [stredného a južného] Uhorska“. Časový aspekt migrácií odráža všeobecný ráz podnebia, ktorý ovplyvňuje začiatok roľníckych prác na Orave,⁸ resp. na území Veľkej a Malej dunajskej kotliny. V kontexte týchto dát „dospelí“ (časť obyvateľstva v produktívnom veku) „húfne“ (v skupinách) odchádzali na Dolnú zem najneskôr začiatkom marca „uprostred jari“.

V druhom odseku možno identifikovať ďalšie podrobnosti sezónnej migrácie Oravcov, vrátane jej geografického rámca: Patisie, Zadunajsko, centrálné regióny Uhorska. M. Bel tu ďalej uvádza, že súčasťou pracovnej skupiny (vandrovníckej partie) sú muži i ženy. Títo nádenníci pracujú „ako kosci či ženci, pomáhajú pri zväžaní sena a [pri menej odborných] prácach vo vinohrade“. Do svojich sídiel na Orave „sa vracajú [postupne] ako sťahovaví vtáci“ najskôr

⁸ Podľa údajov z roku 1927 sa poľné práce v Párnici na dolnej Orave začali 20. 3. Lokca (horná Orava) hlásila začiatok prác 15. 4. (pozri Hromádka, 1934, s. 46).

začiatkom augusta, „kým sa im už nezdá, že čas žatvy nadišiel aj doma“. Ľudia si zarobené peniaze odkladajú na neproduktívne obdobie agrárneho roka (zimné výdavky), slobodné „dievky si ... kupujú aj krajšie šaty“.

Záver

Dielo M. Bela *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (slov. *Historickogeografické vedomosti o Novom Uhorsku*, ďalej *Vedomosti*) ponúka aj pohľad na konkrétne reálie stolíc Uhorska v rámci habsburskej monarchie. Potenciál *Vedomostí* pre vybrané odbory sociálnej vedy načrtáva niekoľko prác. Doteraz však neexistuje štúdia alebo publikácia, ktorá by ponúkla rámcovú interpretáciu, alebo komentovaný výklad ucelenej časti Belovho diela so zreteľom na súveké javy a kontexty osídľovania Dolnej zeme slovenským etnikom.

Cieľom článku bolo poukázať na stereotypy slovenského kolonistu Dolnej zeme v 1. pol. 18. storočia na príklade *Vedomostí* Oravskej stolice. Etnokultúrne hľadisko problematiky vystihujú predovšetkým vybrané odseky paragrafov I., III. až V., ktoré figurujú v Druhom (Politickom) oddiele Prvej Všeobecnej časti *Vedomostí* s názvom „*O obyvateľoch, hodnostároch a významných rodoch Oravskej stolice.*“

Na základe Belovho opisu sa pokúsim načrtnúť (zidealizovaný) obraz slovenského kolonistu Dolnej zeme, ktorý pochádzal z Orolonista (v prvej fáze sezónny migrant) z Oravy hovoril po slovensky (alebo goralsky). Maďarský jazyk (čiasťočne) ovládali iba niektorí remeselníci s praxou na Dolnej zemi a (pasívne) aj predáci pracovných skupín.

- ▶ Spoločenstvo sezónnych migrantov a neskôr kolonistov Dolnej zeme z územia Oravskej stolice tvorili prostí vidiečania, roľníci. Ich neštandardný slovný prejav, správanie a neurodzený pôvod motivoval vznik pejoratívneho označenia *Oravec* vo význame hrubý človek, nevzdelanec.
- ▶ Somatotyp jedinca mužského pohlavia bol stredne vysokej, atletickej postavy. Jeho fyzická sila vyplývala z ťažkej práce na poli a v lese a zo špecifickej stravy. Počas sezónnych prác v lete nosil pracovný odev z ľahšieho materiálu (ľanového plátna). *Oravec*, ktorý natrvalo kolonizoval vybrané územia Dolnej zeme, nosil spočiatku počas zimy a sviatočných dní kroj z hrubého súkna (biele nohavice a čierny, príp. hnedý alebo čiernehoedý trojštvrťový kabát, *halenu*). Tieto súčasti odevu boli nadrozmerne a zdobilo ich farebné šnurovanie. Muži sa zvykli opásť povrazom alebo koženým opaskom.
- ▶ Počas sezónnych prác nosila žena z Oravy málo zdobený kroj z domáceho ľanového plátna. Po usadení sa na Dolnej zemi si v zime po istý čas obliekala *kožuch* alebo *vlnenú* [súkennú] *halenu*.

- Dôvodom pracovných (sezónnych) migrácií časti obyvateľstva Oravskej stolice na Dolnú zem bola relatívna preľudnenosť zdrojovej oblasti, ktorú ovplyvňovali prírodné pomery (členený georeliéf, málo úrodná pôda a drsné podnebie) a vysoká natalita. Časový aspekt migračného pohybu súvisel so začiatkom poľných prác na Orave, resp. na území Veľkej a Malej dunajskej kotliny. Na sezónne práce do Potisia, Zadunajska a centrálnych regiónov v Uhorsku odchádzali *húfy* domáceho obyvateľstva v produktívnom veku najneskôr začiatkom marca. Pracovnú skupinu tvorili muži aj ženy, ktorí ako nádenníci *kosili a zväžali seno, žali obilie* alebo pomáhali *vo vinohrade*. Do svojich sídiel na Orave sa vracali tesne pred žatvou na začiatku augusta.

Obraz súvekých etnokultúrnych fenoménov, ktoré zachytil M. Bel, je autentický. Originálne podanie charakteristík spôsobu života a myslenia rozširuje doterajšie poznanie špecifik a zvyšuje plasticitu historického obrazu *Oravca*, ktorý sezónne migroval na Dolnú zem, príp. sa tu neskôr natrvalo usadil.

LITERATÚRA

- BARTOLOMAEIDES [BARTHOLOMEIDES], Ladislaus: *Memorabilia Provinciae Csetnek cum tabulis aëtri incisus*. Neosolia: Johanes Stephani Typographus 1799. 336 s.
- FLOREKOVÁ, Milota: Slováci v Bratislavskej stolici. In: *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku*. Eds. D. Škoviera – E. Juríková. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity 2010, s. 79 – 88.
- FÜGEDI, Erik: Príspevky k dejinám osídlenia niektorých slovenských obcí na území dnešného Maďarska. In: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku: Atlas des slowakischen Mundarten in Ungarn*. Ed. P. Király. Budapešť 1993, s. 71 – 108.
- HROMÁDKA, Jan: *Zemepis Oravy*. Bratislava: Štátne nakl. 1934. 243 s.
- CHMELÍK, Martin: Thurzovci a Orava. In: *Thurzovci: Zborník z konferencie*. Zost. M. Bebčáková – M. Sedliaková. Žilina: Žilinský samosprávny kraj 2012, s. 14 – 27.
- KMEŤ, Miroslav: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí*. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko 2010. 306 s.
- LENGYELOVÁ, Tünde: Hospodárske pomery na thurzovských panstvách na prelome 16 a 17. storočia. In: Lengyelová, Tünde et al. *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava: Pro Historia; Historický ústav SAV 2012, s. 119 – 134.
- NAGY, Imrich: Oravská stolica vo Vedomostiach Mateja Bela. In: Matej Bel: *Oravská stolica* [preklad lat. textu Vedomostí Imrich Nagy]. Zost. I. Nagy – G. Tóth – M. Turóci. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci 2015, s. 37 – 325.
- NAGY, Imrich: Vnímanie etnicity vo Vedomostiach Mateja Bela. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 184 – 190.
- NOSÁLOVÁ, Viera: *Slovenský ľudový odev*. Martin: Osveta 1983. 219 s.
- RÁCOVÁ, Katarína: *Trenčín pohľadom Mateja Bela*. Nitra: FF UKF 2012. 168 s.

- RÁCOVÁ, Katarína – CHRASTINA, Peter: Myjava and Chvojnica in the Notitia of the Nitra County (Historical Geographical Analysis and Interpretation). In: *Revista Transilvania*, 2014, roč. 8, č. 5 – 6, s. 41 – 50.
- SEVERINI, Joannis: *Conspectus historiae Hungaricae in usus praesertim juventutis adornatae*. Pars prior. Posonium: Patzko 1775. 118 s.
- SIRÁCKY, Ján: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Martin: Matica slovenská 1971. 298 s.
- SIRÁCKY, Ján: Slovenské osídlenie Dolnej zeme a jeho vývin do konca prvej svetovej vojny. In: *Slováci vo svete I*. J. Sirácky et al. Martin: Matica slovenská 1980, s. 11 – 139.
- SVITÁK, Zbyněk: *Úvod do historické topografie českých zemí*. Brno: Masarykova univerzita 2014. 106 s.
- SZIRMAY [SIRMAJ], Antonium: *Notitia historica comitatus Zempléniensis*. Bvdae: Typis Regiae Universitatis Pestanae 1804. 371 s.
- TURÓCI, Martin: Život a dielo Mateja Bela. In: *Liptovská stolica* [preklad lat. textu Vedomostí Jozef Kordoš]. Zost. M. Turóci – J. Kordoš. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci 2014, s. 15 – 42.
- TURÓCI, Martin: Život a dielo Mateja Bela. In: *Matej Bel. Tekovská stolica* [preklad lat. textu Vedomostí Jozef Kordoš]. Zost. M. Turóci. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci 2019, s. 47 – 70.
- URBANCOVÁ, Viera – TIBENSKÝ, Ján: Matej Bel a slovenský ľud. In: *Slovenský národopis*, 1984, roč. 32, č. 1, s. 7 – 36.

Összefoglalás

Az Alföld szlovák telepeseinek sztereotípiái

Bél Mátyás: *Árva vármegye* című írásának szemszögéből

Bél Mátyás munkája a *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (szlovákul *Historickogeografické vedomosti o Novom Uhorsku*, a továbbiakban: *Vedomosti*) összefoglal bizonyos tényeket a Habsburg Monarchia magyar vármegyéit illetően. Számos munka vázolja fel, hogy milyen lehetőségeket rejt a „*Vedomosti*“ a társadalomtudomány kiválasztott területein. Azonban eddig egyetlen tanulmány vagy publikáció sem foglalkozott az Alföldön letelepedő szlovák nemzetiségi csoportok jellemzésével, illetve korabeli kontextusával.

Az írás célja, hogy a „*Vedomosti*“ *Árva vármegyeről* szóló részének példáján keresztül kiemelje az Alföld szlovák telepeseinek sztereotípiáit a 18. század első felében. A kérdés etnokulturális aspektusait elsősorban a „*Vedomosti*“ „*Árva vármegye lakosairól, előkelőségeiről és fontos családjairól*” című első általános kötete második (politikai) részének I., III–V. fejezetei és néhány bekezdése mutatja be.

Bél leírására támaszkodva megpróbálom megrajzolni az Alföld Árvából származó szlovák telepésének (idealizált) képét: Az Árvából származó telepes (az első fázisban idénymunkás) szlovákul (vagy goráli dialektusban) beszélt. Csak néhány, az Alföldön

már munkatapasztalatot szerzett, kézműves beszélt részben a magyar nyelvet, a munkavezetők passzívan értették a magyart.

- ▶ Az idénymunkások, majd később az Árva vármegyéből származó alföldi telepek közösségét közönséges földművesek, parasztok alkották. Szokatlan szóbeli megnyilvánulásai, viselkedésük és alacsony származásuk miatt jelent meg a pejoratív *Oravec* megnevezés.
- ▶ A férfi testalkata középmagas, sportos volt. Testi ereje a mezőn és az erdőben végzett kemény munka, valamint a sajátos étrend eredménye. A nyári szezonális munkák során könnyebb anyagból (lenvászon) készült ruházatot viselt. Télen és az ünnepek alatt az Alföldön letelepedő árvai férfiak elsősorban vastag szövetruhát (fehér nadrágot, fekete vagy barna, illetve fekete-barna háromnegyedes kabátot, *zubbonyt*) viseltek. Ezek a ruhadarabok túlméretezettek voltak és színes zsinórzat díszítette őket. A férfiak kötelet vagy övet viseltek hozzá.
- ▶ Az idénymunka alatt az árvai nők kis, házi szövésű lenvászonból készült, díszes viseletet hordtak. Miután letelepedtek az Alföldön, jellegzetes szőrme- vagy gyapjúkabátot viseltek télen.
- ▶ Az Árva vármegyei népesség egy részének az Alföldre irányuló munkacélú (szezonális) vándorlásának okai a terület természeti adottságaiban (egyenetlen terep, alacsony talajtermékenység és zord klíma) és a magas születési rátában keresendők. A vándorlás időszakos jellege ahhoz kapcsolódott, hogy mikor kezdődtek a mezei munkák Árvában vagy pontosabban a Nagy- és Kisalföldön. A munkaképes korú emberek tömegei indultak idénymunkára, a mai kelet-szlovákiai Kisalföldre a Duna menti síkságra (Podunajsko) a Dunántúlra, valamint Magyarországon a középső területeire, legkésőbb márciusban. A dolgozók csoportjai nőkből és férfiakkal álltak, akik napszámoként, szénát kaszáltak és gyűjtöttek, gabonát arattak, vagy a szőlőültetvényeken segítettek. Árvába csak augusztus elején, az aratás előtt tértek haza.

Az, ahogyan Bél Mátyás a korabeli etnokulturális jelenséget ábrázolta, valóban eredeti. Az Árva vármegyei lakosság életmódbeli és mentalitásbeli jellegzetességeinek autentikus bemutatása gazdagítja a bizonyos vonatkozásokkal kapcsolatban már meglévő ismereteket és növeli az időszakosan az Alföldre vándorló, illetve később ott végleg letelepedő szlovákok történelmi képének plaszticitását.

Summary

Stereotypes of the Slovak Settler of the Lowland from the Perspective of Matthias Bel's *Orava County*

The work of M. Bel *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (in Slovak *Historickogeografické vedomosti o Novom Uhorsku*, hereinafter referred to as *Vedomosti*) offers a look at the specific facts about Hungarian counties within the Habsburg Monarchy. The potential of *Vedomosti* for selected fields of social science is outlined by

several works. However, so far there has been no study or publication that would suggest their interpretation regarding contemporary phenomena and contexts of the settlement of the Lowland by Slovak ethnic groups.

The aim of the article is to point out the stereotypes of the Slovak colonist of the Lowland in the first half of the 18th century on the example of “*Vedomosti*” of the *Orava County*. The ethnocultural aspect of the issue is particularly described in sections I., III. – V. of the Second (Political) Section of the First General Part of *Vedomosti* entitled “*On the inhabitants, dignitaries and important families of the Orava County*” and in some of their paragraphs.

Based on Bell's description I will try to draw an (idealized) picture of the Slovak colonist of the Lowland coming from Orava: A colonist (in the first phase a seasonal migrant) from Orava spoke Slovak (or Goral). Only some craftsmen with work experience from the Lowland partly mastered the Hungarian language; foremen could understand Hungarian passively.

- ▶ The community of seasonal migrants and later colonists in the Lowland from the territory of the Orava County was formed by ordinary peasants, farmers. Their non-standard verbal expression, behaviour and lowborn origin caused the emergence of the pejorative designation *Oravec*.
- ▶ The male somatotype was medium height, athletic. His physical strength resulted from hard work in the fields and forests and from a specific diet. During the seasonal work in the summer, he wore work clothes made of lighter material (linen). The men from Orava, which settled in the Lowland, initially wore a thick cloth costume (white trousers and a black or brown or black-brown three-quarter coat, *a blouse*) during the winter and holidays. These parts of the garment were oversized and adorned with colourful lacing. Men used to wear a rope or leather belt.
- ▶ During the seasonal work, women from Orava wore a little decorated costume made of homemade linen. After settling in the Lowland, they wore a characteristic *fur coat* or *a woollen blouse* in winter.
- ▶ The reason for the labour (seasonal) migrations of a part of the population from the Orava County to the Lowland was a relative overcrowding of the region influenced by natural conditions (rugged terrain, low soil fertility and harsh climate) and high natality. The temporal aspect of the migration was related to the beginning of field work in Orava, or more precisely in the territory of the Great and Little Hungarian Plain. *Crowds* of the people of working age left for the Eastern Slovak Lowland, the Danube Lowland (Podunajsko) and Transdanubia as well as the central regions of Hungary for seasonal work at the beginning of March at the latest. The working groups consisted of both men and women who, as day labourers, *mowed and collected hay, harvested grain* or helped in *the vineyard*. They returned to their homes in Orava just before the harvest in early August.

The image of the contemporary ethnocultural phenomenon captured by M. Bel is genuine. The authentic presentation of the characteristics of the way of life and mentality of the Orava County inhabitants enriches the existing knowledge of particular aspects and increases the plasticity of the historical image of *Oravec*, who seasonally migrated to the Lowland or who later settled there permanently.

Kontakt

Prof. RNDr. Peter Chrastina, PhD.

Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií FF UCM, Trnava
peter.chrastina@ucm.sk

Výskum kultúrnej krajiny na Dolnej zemi¹

MARIÁN ŽABENSKÝ

Úvod

Príspevok sa zameriava na aktivity spojené s výskumom kultúrnej krajiny na Dolnej zemi na Katedre manažmentu kultúry a turizmu, FF UKF v Nitre.

Výskum spomínanej problematiky v kontexte pôsobenia slovenských enkláv je pomerne novodobý fenomén, ktorý je podrobený len minimálnemu záujmu zo strany bádateľov. Túto problematiku začali rozvíjať P. Chrastina, ktorý sa zameriaval na obec Borumlak a Varzal v Rumunsku (Čukan a kol., 2006), ďalej P. Chrastina – M. Boltižiar v rumunskom Butíne (Čukan a kol., 2008) a P. Chrastina – M. Boltižiar v srbskej dedine Pivnica (Čukan a kol., 2010). P. Chrastina realizoval viac výskumov aj v Slováckmi obývaných lokalitách v Maďarsku (napr. Chrastina, 2018; Chrastina – Boltižiar, 2011; Chrastina – Trojan – Valášek, 2018).

Predkladaný príspevok sa zameriava na dva prístupy k výskumu kultúrnej krajiny s akcentom na slovenskú menšinu, ktoré boli realizované v priestore Dolnej zeme medzi rokmi 2014 až 2020. V prvom prípade ide o multitemporálnu analýzu transektov kultúrno-krajinných vrstiev, prostredníctvom ktorej sa časovo-následne porovnávajú výrezy kultúrnej krajiny. Výsledné zistenia tohto postupu poukazujú na pôsobenie slovenskej enklávy v krajine v kontraste s okolitými etnikami. V príspevku je uvedený príklad z obce Vojlovica (Srbsko).

Druhý prístup k výskumu kultúrnej krajiny bol a je realizovaný v rámci projektu APVV s názvom Kultúrny potenciál dolnozemskej Slovákov a je zameraný na analýzu tried využitia krajiny (hlavne súčasný stav) a toponým s akcentom na pôsobenie slovenskej menšiny vo vopred vymedzenom inoetnickom prostredí. Táto problematika je doplnená príkladmi z maďarských obcí Sarvaš a Slovenský Komlőš.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104.

Metodika výskumu

Multitemporálna analýza transektov kultúrno-krajinných vrstiev

Samotná analýza predstavuje pomerne novú a zatiaľ málo využívanú metodiku pri štúdiu kultúrnej krajiny. Jej inovatívnosť spočíva v nebývalom kultúrno-historicko-geografickom charaktere premietnutím historických dejov do premien podôb intravilánu a extravilánu (Vingárik, 2017, s. 195 – 196). Prostredníctvom nej je možné retrospektívne sledovať pôsobenie etnika a jeho kultúry v krajine.

Metodika výskumu kultúrnej krajiny pozostáva z viacerých nadväzujúcich krokov. Boli zostavené na základe kulturologického prístupu k výskumu kultúrnej krajiny a vychádzajú z predchádzajúcich analýz, zameraných na prístup iných vedných disciplín k problematike ako napríklad historická geografia (Chromý, 1999), (Chrastina, 2011); kultúrna geografia (Oľahel' – Hrnčiarová – Kozová, 2008), (Žigrai, 2001); krajinná archeológia (Kuna, 2004) a krajinná ekológia (Petrovič, 2005).

Prvý krok predstavuje vymedzenie skúmaného územia. Zhromaždenie dostupných informačných zdrojov predstavuje druhú fázu výskumu. Štúdium dostupnej literatúry a iných prameňov by sa malo zamerať na vybranú problematiku (geografia, kultúra, história/prehistória) s akcentom na skúmanú oblasť. Dôležitým podkladom je aj analýza historických mapových podkladov. Ide predovšetkým o mapy z 1. vojenského (Jozefského) mapovania (1763 – 1785), mapové podklady z 2. vojenského (Františkovo) mapovania (1806 – 1869), 3. vojenského mapovania (1869 – 1887), mapy vypracované Vojenským topografickým ústavom (Boltiziar – Olah, 2009, s. 66 – 69), miestne mapy a mapové diela zobrazené spoločnosťou Google. Dôležitým zdrojom informácií sú aj historické maľby a fotografie, na základe ktorých je možná priestorová identifikácia a lokalizácia niektorých archetypov krajiny a historických krajinných štruktúr. Súčasťou je aj metóda percepcie historickej krajiny, ktorá skúma vnímanie krajiny zachytené autormi v jednotlivých vedeckých, literárno-historických, výtvarných, fotografických a iných dielach (Chrastina, 2010, s. 26).

V tretej fáze sa na základe analýzy hore uvedených skutočností vytvorí syntéza údajov zameraná na vypracovanie rámcovej kultúrno-geografickej charakteristiky krajiny, pozostávajúcej z geomorfologickej, klimatologickej, hydrologickej, bio-geografickej a pedologickej časti. V jednotlivých statiach sa analyzuje okrem iného aj vplyv fyzicko-geografickej sféry na vývoj kultúry a kultúrnych inovácií v skúmanom území.

Dôležitou súčasťou je aj stať zaoberajúca sa históriou s dôrazom na vývoj architektúry. Následne sa identifikujú archetypy krajiny reprezentujúce jednotlivé historické krajinné štruktúry. Archetyp krajiny predstavuje jej relikť, ktorý sa zachoval v súčasnej krajinnnej štruktúre, pričom je vyjadrením (pozostatkom)

historických krajinných štruktúr, prípadne pozostatkom primárnej krajinnej štruktúry.

Štvrtá časť predstavuje následnú syntézu údajov vyjadrenú v transektoch kultúrno-krajinných vrstiev a v ich multitemporálnej analýze. Problematikou multitemporálnej analýzy sa zaoberajú okrem iných aj Otáhel a Feranec (1995, s. 187 – 190), Feranec (1996, s. 3 – 10) a ďalší.

Transekt kultúrno-krajinnej vrstvy predstavuje pomerne novú metodiku vo výskume kultúrnej krajiny, ktorá vznikla modifikáciou metódy profilov (Chrastina, 2011, s. 168 – 172). Prvotná konštrukcia výrezu krajiny je vytvorená na základe mapových podkladov, ktoré sa vyznačujú najväčšou presnosťou a dobrou výpovednou funkciou. Na základe komparácie so staršími mapami je v prvom rade potrebné lokalizovať body vymedziteľné vo všetkých mapových dielach a následne ich označiť písmenami (napr. A až E). Transekt znázorňuje jednotlivé prvky kultúrnej krajiny na topickej úrovni (budovy) a chórickej úrovni (historické krajinné štruktúry, triedy využitia krajiny a ich štruktúra). Táto skutočnosť napomáha pri štúdiu jednotlivých priestorových vzťahov. Následná multitemporálna analýza je podkladom pre sledovanie vývoja týchto prvkov chronologicky a v priestore (zánik historických krajinných štruktúr, pretrvávanie archetypov krajiny). Výhodou tejto metódy je aj dynamické zobrazenie vývoja a väzieb človeka (spoločnosti) a krajiny. Transekt je doplnený o obrazové a symbolické mapové znaky, pričom pre lepšie zobrazenie dynamiky vývoja krajiny sa nové prvky zobrazujú červenou farbou. Alternatívou je aj tvorba „*doplnkového transektu kultúrno-krajinnej vrstvy*“, ktorý nie je podložený mapovým podkladom. Jeho vypracovanie je možné na základe analýzy novších mapových podkladov, archeologickej dokumentácie, historických písomných prameňov a obrazových materiálov. Pri jeho zostavovaní bol využitý metodický postup podľa P. Chrastinu (2011, s. 168 – 172).

Prostredníctvom terénneho výskumu (piata fáza) sa zaznamenáva súčasný stav skúmaného územia. Tieto údaje slúžia pre ďalší výskum a porovnanie vývoja historických a súčasných krajinných štruktúr. V teréne sa overujú už existujúce archetypy, prípadne sa skúmajú nové, ktoré sú podobne retrospektívne analyzované ako v prípade archetypov nájdených v mapových podkladoch. Pri terénnom výskume sa primárne aplikujú archeologické nedeštruktívne metódy (Chrastina, 2010, s. 27) – povrchový prieskum, ale aj deštruktívne metódy – odber vzoriek (Chrastina, 2010, s. 28) v súlade s platnou legislatívou. Zároveň sa zhotovuje aj fotografický materiál, ktorý dokumentuje súčasný stav tried využitia krajiny, prípadne zachovalé historické krajinné štruktúry, archetypy krajiny a iné. Terénny výskum je potrebný pri doplnení a úprave jednotlivých prvkov transektov kultúrnej krajiny a pri koncipovaní transektu dokumentujúceho súčasný stav kultúrno-krajinnej vrstvy.

Poslednou fázou je zhodnotenie vývoja krajiny a kultúry (vymedzenie tradičných a historických zamestnaní, kultúrnych inovácií a transformácia historic-

kej krajinej štruktúry na súčasnú krajinnú štruktúru, zhodnotenie tried využitia krajiny, interpretácia formou 3D modelového riešenia a koncipovanie kulturologických záverov zameraných na problematiku vzájomného vplyvu človeka (spoločnosti) – kultúry a krajiny v priestore a čase.

Analyza tried využitia krajiny a výskum toponým

Vzhľadom na značnú časovú a faktologickú náročnosť prvej spomínanej metodiky bola v rámci projektu APPV, ktorý je zameraný výskum kultúrneho potenciálu dolnozemskej Slovákov v Maďarsku, Chorvátsku, Srbsku a Rumunsku využitá metóda analýzy tried využitia krajiny a výskum toponým, ktoré poukazujú na stav krajiny hlavne v súčasnosti ale aj v minulosti.

Metodicky ale aj aplikačne sa tejto problematike venujú napr.: F. Petrovič (2001); J. Oťahel a J. Feranec (2006); K. Gosiariková, M. Nováková a B. Šoková (2009); P. Chrastina (2010); J. Bičík a kol. (2010); A. Gajdoš a H. Forgáčová (2013) a iní.

Analyza tried využitia krajiny (lesy, oráčiny, trvalé trávne porasty, zastavané plochy a pod.) bola zameraná na výskum súčasného stavu tejto problematiky s akcentom na komparáciu formy využitia krajiny s minulosťou. Miera komparácie je priamo úmerná množstvu a kvalite informačných zdrojov identifikovaných pri terénnom výskume.

Napríklad vodná plocha vo Vojlovici s názvom Malá Slatina sa v minulosti využívala na ťažbu hliny určenej na výrobu tehál – ílovačka, neskôr na získavanie ľadu v zimnom období, prípadne na rybolov. V súčasnosti slúži ako skládka na navážanie prebytočného odpadu (Čukan a kol., 2015, s. 44 – 69).

Samotný výskum tried využitia krajiny je realizovaný na základe analýzy dostupných mapových podkladov, rozhovormi s miestnymi informátormi, štúdiom dostupnej literatúry a prostredníctvom terénneho výskumu.

Skúmané boli lesy a to ich druhová skladba a využitie, vodné plochy a ich využitie, orná pôda – v súčasnosti pestované plodiny a ich komparácia so stavom v minulosti, trvalé trávne porasty a ich hospodárske a iné využitie, trvalé kultúry v krajine (ovocné sady, vinohrady, chmelnice a gaštanice) a ich vplyv na ekonomické aktivity obyvateľstva (vinárstvo, pestovatelia ovocia a pod.). Súčasťou výskumu sú aj zastavané plochy a to sídelné plochy, priemyselné areály, prípadne rekreačné zóny, ktoré často vznikli na základe dlhodobého kultúrno-historického pôsobenia človeka v krajine.

Problematika toponým bola skúmaná na základe analýzy dostupných knižných zdrojov, rozhovorom s informátormi a analýzou mapových podkladov. Pri výskume v prostredí dolnozemskej Slovákov sme sa zamerali čisto na slovenské toponymá, prípadne toponymá úzko súvisiace so slovenským etnikom a jeho pôsobením v krajine. Táto problematika je úzko previazaná aj s triedami využitia krajiny. Jednotlivé toponymá často poukazujú na využitie krajiny v minulosti

Slovákmi s akcentom na špecifikovanie triedy využitia krajiny a špecifické hlavné a doplnkové zamestnania. Pre jednotlivé metodické prístupy uvádzame nasledovné príklady.

Príklad č. 1: Rámcové zhodnotenie jednotlivých transektov kultúrnej krajiny vo Vojlovici (Srbsko)

Vojlovica predstavuje jednu z najjužnejších slovenských enkláv na Dolnej zemi. Osídlili ju v poslednej štvrtine 19. storočia obyvatelia neďalekej zatopenej obce Marienfeld (Čukan a kol., 2015, s. 21).

Obec je sídelnou časťou mesta Pančevo, ktoré sa nachádza v Banáte pri rieke *Tamiš* (slov. Temeš) aj strediskom južno-banátskeho obvodu. Podľa posledného sčítania tu žije 5015 obyvateľov, z toho 833 Slovákov (Sklabinská – Mosnáková, 2012, s. 372).

Na základe dostupných údajov bolo celkovo vypracovaných 8 transektov a doplnkových transektov kultúrnej krajiny zobrazujúcich jej stav v období 4 000 rokov p. n. l. (orientačný časový údaj), v rokoch 1865, 1880, 1882, 1939, 1958, 1995 a 2014.

Mapy č. 1 a č. 2: Vymedzenie skúmaného územia na mapovom podklade z 2. vojenského mapovania Rakúsko-Uhorska z roku 1865 (vydané v mierke 1:28 800) a priebeh jednotlivých transektov na mapovom podklade z roku 1995.

V prípade kultúrno-krajinnej vrstvy zobrazujúcej stav približne v roku 4 000 p. n. l. sú nápomocné najmä údaje z archeologických vykopávok, ktoré dokumentujú existenciu Starčevskej kultúry (Cvetičanin, 1995, s. 16). Súčasťou je aj snaha o rekonštrukciu pôvodnej vegetácie.

Výrez krajiny z roku 1865 poukazuje na existenciu Vojlovického kláštora a jeho hospodárstva. Pôvodná osada Marienfeld, založená v roku 1869, bola v dôsledku katastrofálnej povodne v roku 1879 zničená. Časť obyvateľstva sa usadila na okraji Vojlovického lesa, kde neskôr vznikla obec Vojlovica (Vereš, 1930, s. 178; Sivó-Nagy 1994, s. 15). Okrem Slovákov sa tu usadili aj Nemci a neskôr obyvateľstvo maďarského pôvodu.

Proces zmien v krajine je možné rekonštruovať na základe výrezov krajiny zobrazujúcich jej stav v rokoch 1880 a 1882. K najvýraznejším vplyvom kolonistov na krajinu môžeme zaradiť vyrúbanie Vojlovického agátového lesa a jeho premenu na zastavané plochy a ornú pôdu (Sivó-Nagy, 1994, s. 15). Slováci vysúšali *Malú slatinu* a močaristé oblasti *Rítu*, kde taktiež zakladali polia, záhrady, vinice a sady. Územný rozsah hospodárstva kláštora vo Vojlovici bol v tomto období výrazne redukovaný.

Prvé roky od založenia osady až do začiatku 2. svetovej vojny dokumentuje výrez krajiny zobrazujúci stav v roku 1939. Vzhľadom na dokončenie kultivácie ornej pôdy a stavebných prác v obci a oblasti *Hora*, sa aktivita Vojlovičanov sústreďuje na oblasť *Rítu*, kde vznikajú polia, rozširujú sa trvalé trávne porasty, záhrady, sady a vinohrady. Buduje sa aj veľké množstvo prístreškov na uskladnenie plodín, náradia a na núdzové prespanie – chyže.

Doplňkový transekt krajiny s názvom zlatý vek agrárnej krajiny zobrazuje stav v roku 1958, krátko pred výstavbou prvého priemyselného areálu vo Vojlovici. Na tvorbe tejto časti participovali výraznou mierou aj miestni informátori.² Na základe ich výpovedí bolo možné nielen rekonštruovať krajinu, ale zaznamenať aj konkrétne príklady pôsobenia človeka/spoločnosti v skúmanom území. Pre toto obdobie je charakteristický proces deportácie nemeckého obyvateľstva, zakladanie družstiev (*zádrug*) a rozvoj „prosperujúcej“ spoločnosti agrárneho charakteru.

Stav krajiny v roku 1995 poukazuje na proces priemyselňovania, postupujúci od 70. rokov 20. storočia. Svoju činnosť rozvíja fabrika zameraná na výrobu lietadiel a nákladných vozidiel UTVA-Pančevo. Vybudovaná bola aj rozsiahla rafinéria, ktorá produkovala benzín, naftu, letecký benzín a iné produkty pochádzajúce z ropy. Vznikol aj rozsiahly areál dusikárne Azotara a Petrochémia, ktorej založenie súviselo s nevyužitými surovinami vznikajúcimi pri spracovaní ropy. V oblasti *Rítu* dochádza k rozsiahlym kultivačným prácam, presúva sa celé koryto Dunaja (zanikajú viaceré archetypy krajiny). Z pôvodného ostrova sa stáva

² Konkrétne ide o nasledovných informátorov: Beracka Ján, 1943; Beracka Marci, 1960; Beracka Michal, 1936; Beracka Mirko, 1963; Beracka Ján, 1943; Beracka Pavel, 1946; Beracková, rod. Marčeková Anna, 1950; Brezina Tomáš, 1966; Černák Jano, 1966; Hríb Ján, 1955; Kucháriková Anna, rod. Brezinová, 1938 vo Vojlovici; Kulik Branislav, 1986; Lenhartova Eva, 1933 v Kovačici; Marek Ján, 1950; Marek Jaroslav, 1974; Oravec Božidar, 1937; Oravec Miroslav, 1968; Pavela Ján, 1950; Spišiak Jozef, 1945; Spišiak Pavel, 1948; Spišiak Michal, 1979; a Spišiaková Eva, rod. Beracková Eva, 1978.

zaplavované územie pred hrádzou, tzv. *Vorland*. Dochádza aj k značným odvodňovacím prácam a k vybudovaniu nového riečného prístavu pod priemyselným areálom Azotara. Z dôvodu výstavby prístavu zaniká Vojlovická pláž *Čangolida*. Tieto zmeny ovplyvnili aj Slovákov žijúcich v skúmanom území, ktorí sa postupne začínajú zamestnávať v priemyselných areáloch.

Posledný výrez zobrazuje stav krajiny v roku 2014. Údaje pre tento transekt boli získané prostredníctvom terénneho výskumu. Fabrika UTVA-Pančevo je presídlená do Železníku. Rafinéria, Petrochémia a Dusikáreň boli počas vojenského konfliktu v roku 1999 niekoľkokrát bombardované spojeneckými vojskami NATO, čím bola čiastočne narušená ich činnosť (Čukan a kol., 2015, s. 67 – 69).

Príklad č. 2: Kultúrna krajina v Sarvaši (Maďarsko)

Sarvaš leží na západe Békešskej župy, severozápadne od Békešskej Čaby a má 16 000 obyvateľov. Prví Slováci-evanjelici sa tu usadili v roku 1722.

Mesto má pravidelnú cestnú radovú zástavbu. Domy sú situované zväčša širšou stenou ku komunikácii. Sú prevažne hlinené, z nepálenej tehly, majú sedlové strechy. Dodnes je niekoľko desiatok domov krytých trstinou. Na uliciach v rámci pôvodnej zástavby sa nachádza množstvo domov opustených a chátrajúcich. Ulice (okrem mestskej zástavby v centre) sú vysadené ovocnými stromami (prevažne slivky a orechy). Vysadené sú aj agáty, jasene, javory, lipy, brezy, vrbý, topole a rôzne okrasné dreviny. Jednoznačne ide o súčasť kultúrneho dedičstva sarvašských Slovákov. Na severozápade Sarvaša je mŕtve rameno *Körös*, za ním arborétum a lesopark s hotelom, chatové osady a športoviská. Rozľahlé cintoríny sú zarastené náletovými aj vysadenými drevinami.

V chotári sa nachádzajú pozostatky sálašov, väčšinou sú zanedbané. Okolo kanálov rastú najmä vrbý a topole. Popri poľných cestách nájdeme naletené agáty, javory, rôzne druhy sliviek a ringlot (durandzie, mirabelky – modré, žlté a červené). Pestuje sa najmä slnečnica, pšenica, kukurica, melóny, dyne a všetky druhy zeleniny. Vo dvoroch, v záhradách aj v chotári nájdeme vinice, vysadené sú aj višne, broskyne, marhule, hrušky aj jablone.

Sálaše aj staré chyže sú z 2. polovice 19. storočia. Najstaršie sú nabíjané. Nabíjané domy sa stavali do 40. rokov 20. storočia, válkové sa stavali do 70. – 80. rokov minulého storočia, ale príležitostne sa války používajú dodnes – hlavne na opravy a dostavby hospodárskych objektov. Niektoré staré domy sú dodatočne podmurované s pálenou tehlou. Železničari si dávali pod domy drevené železničné podvaly.

Príklad č. 3: Toponymá s akcentom na pôsobenie slovenského etnika v Slovenskom Komlóši (Maďarsko)

Mestečko s početnou komunitou so slovenskou identitou, respektíve s vedomím slovenského etnického pôvodu je situované v Békešskej župe na hranici s Čongrádsko – Čanádskou. Podľa kolektívnej pamäti a na základe písomných dokumentov, začali predkovia dnešných Slovákov osídľovať priestor v okolí starého Komlóša v roku 1746.

Komlóš je pomenovaný podľa divého chmeľu, ktorý tu rastie dodnes, hoci chmeľnice neboli vysadené nikdy. Ulice sú často pomenované po významných osobnostiach slovenského komlóšskeho života, alebo súvisia so slovenským osídlením. Príkladom je *Gajdáčova ulica*, *Lutherova ulica*, *Slepá ulica* a *Prešporská ulica*. V intraviláne sa zachovali miestne názvy ako *Cigánsky mlyn* a *Pipíšov mlyn (Herpaiho)*.

V extraviláne sú dodnes obývané sálaše so slovenským patronymickým pomenovaním *Cerovských sálaš*, *Antalovských sálaš*, *Lócovských sálaš*, *Bacovských sálaš*, *Đuríkov sálaš*, *Veňarčanov Jankov sálaš* a *Lehockých sálaš*. Na okrajoch intravilánu sa často nachádzali lokality s názvom Konopiská, po vysušení sa osievali aj Íroviská.

Záver

Kontakt rôznych kultúr na pomerne malom území napomáha rozvoju krajiny a vzniku heterogénnej krajinnej štruktúry, ktorá pod vplyvom globalizácie v súčasnosti zaniká. Z tohto dôvodu je potrebné ju chrániť, prípadne hľadať možnosti ako ju zachovať do budúcnosti. Príkladom môže byť podpora samostatne hospodáriacich roľníkov, prípadne tvorba „živých“ skanzenov, kde by jednotlivci, prípadne skupiny pracovali na svojich hospodárstvach tradičnými metódami. Ich prezentácia by mala okrem iného aj etno-edukačný význam pre spoločnosť.

Pôsobenie slovenskej menšiny v priestore Dolnej zeme vytvorilo špecifické kultúrno-krajinné vrstvy, ktoré sa odlišujú od tých, ktoré vytvorili iné etniká.

Pre aktivity slovenského etnika v krajine v minulosti bol príznačný vzťah k pôde a premena krajiny na prevažne poľnohospodársku pôdu. Vplyvom globalizačných a iných tendencií tento vplyv postupne zaniká. Najmladšie generácie sa už len minimálne venujú rastlinnej alebo živočíšnej výrobe s výnimkou vinohradníctva. Z tohto dôvodu má štúdium kultúrnej krajiny veľký význam pre pochopenie retrospektívneho a synergického vplyvu slovenského etnika na krajinu v minulosti a v súčasnosti.

Aktivita Slovenskej minority na Dolnej zemi s akcentom na krajinu a poľnohospodárstvo stagnuje. Bude zaujímavé sledovať, do akej miery sa v budúcnosti táto skutočnosť odrazí na etnickej identifikácii Slovákov žijúcich v tomto priestore.

LITERATÚRA

- BIČÍK, Ivan a kolektív: *Vývoj využití ploch v Česku*. Praha: Česká geografická společnost 2010. 250 s.
- BOLTIŽIAR, Martin – OLAH, Branislav: *Krajina a jej štruktúra (Mapovanie, zmeny, hodnotenie)*. Nitra: Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2009. 160 s.
- CVETIČANIN, Branko: Archeologické vykopávky. In: *Hlas ľudu*, 1995, roč. 52, č. 33, s. 16.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Spôsob života a kultúra Slovákov v Bihore: Borumlak – Varzal'*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivana Kraska 2006. 115 s.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Butín – kultúrne tradície Slovákov v Rumunskom Banáte*. Nitra: UKF 2008. 254 s.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Pivnica – kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum 2010. 320 s.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Vojlovica – kultúrne tradície Slovákov v Banáte*. Nitra: UKF 2015. 636 s.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Chorvátsku*. Nitra: UKF Nitra 2017. 306 s.
- FERANEC, Ján: Prístupy k analýze viac-časových údajov diaľkového prieskumu Zeme. In: *Geografický časopis*, 1996, roč. 48, č. 1, s. 3 – 11.
- GAJDOŠ, Alfonz – FORGÁČOVÁ, Helena: Analýza súčasnej krajinnej pokrývky a využitia krajiny na príklade Turzovskej vrchoviny. In: *Geographia Cassoviensis VII*, 2013, roč. 7, č. 1, s. 45 – 54.
- GASIORKOVÁ, Kristína – NOVÁKOVÁ, Martina – ŠOKOVÁ, Blanka: Analýza zastúpenia tried využitia poľnohospodárskej krajiny v agro-klimatických a pôdno-ekologických regiónoch Slovenska. In: *Environmetálne indexy a indikátory analýzy a hodnotenia krajiny*. Bratislava: Výskumný ústav pôdoznanectva a ochrany pôdy 2009, s. 106 – 115.
- CHRISTINA, Peter: Výskum krajiny (z aspektu historickej geografie a krajinnej archeológie). In: *Geografické štúdie*, 2010, roč. 14, č. 2, s. 17 – 41.
- CHRISTINA, Peter: Profily kultúrnokrajinných vrstiev – metóda výskumu nielen industriálnej krajiny na príklade mesta Nováky. In: *Historická geografie*, 2011, roč. 37, č. 1, s. 167 – 183.
- CHRISTINA, Peter: Zmeny využívania krajiny Békešskej Čaby. In: Miroslav Kmeť – Tünde Tušková – Alžbeta Uhrinová et al. *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba: VÚSM 2018, s. 378 – 404.
- CHRISTINA, Peter – BOLTIŽIAR, Martin: Vývoj využívania krajiny slovenskej enklávy Šára. In: *Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre*. Eds. A. Kováčová, T. Tušková, A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2011, s. 248 – 264.
- CHRISTINA, Peter – TROJAN, Jakub – VALÁŠEK, Pavel: Historický „land use“ Tardoša. In: *Slovenské inšpirácie z Tardoša*. Red. T. Tušková – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2018, s. 65 – 88.

- CHROMÝ, Pavel: New trends in czech and world historical geography. In: *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica*, Supplementum 2/I. Bratislava: Univerzita Komenského 1999, s. 267 – 278.
- KUNA, Martin et al.: *Nedestruktivní terénní postupy v archeologii*. Praha: Academia 2004. 555 s.
- OŤAHEL, Ján – FERANEC, Ján: Výskum zmien krajinnej pokrývky pre poznanie vývoja krajiny. In: *Geographia Slovaca*, 1995, roč. 10, č. 1, s. 187 – 190.
- OŤAHEL, Ján – FERANEC, Ján: Výskum a mapovanie využitia krajiny: minulosť a súčasnosť v kontexte Slovenska. In: *Geografický časopis*, 2006, roč. 58, č. 2, s. 105 – 123.
- OŤAHEL, Ján – HRNČIAROVÁ, Tatiana – KOZOVÁ, Mária: Typológia krajiny Slovenska: regionalizácia jej prírodno-kultúrneho charakteru. In: *Životné prostredie*, 2008, roč. 42, č. 2, s. 70 – 76.
- PETROVIČ, František: Analýza súčasnej krajinnej štruktúry v oblasti štálového osídlenia obce Jedľové Kostolňany. In: *Súčasný stav a perspektívy ekológie a environmentalistiky*. Banská Štiavnica: TU 2001, s. 211 – 216.
- PETROVIČ, František: *Vývoj krajiny v oblasti štálového osídlenia Pohronského Inovca a Tribeča*. Bratislava: SAV 2005. 209 s.
- SIVÓ-NAGY, Zoltán: 125 rokov života Slovákov vo Vojlovici. In: *Hľas ľudu*, 1994, roč. 51, č. 45, s. 15.
- SKLABINSKÁ, Milina – MOSNÁKOVÁ, Katarína: *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov 2012. 400 s.
- VEREŠ, Adam: *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev augsburského vyznania v kráľovstve Juhoslovanskom v slove a obrazoch*. Petrovec: Uč. spolok 1930.
- VINGÁRIK, Ján: Bojnice. Krajina – človek – kultúra. In: *Historická geografia*, 2017, roč. 43, č. 2, s. 195 – 197.
- ŽIGRAI, Florin: Integrovaný prístup k výskumu kultúrnej krajiny (vybrané teoreticko-metodologické aspekty). In: *Zborník referátov zo VI. celoslovenskej konferencie Krajina – človek – kultúra*. Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia Banská Bystrica 2001, s. 16 – 22.

Összefoglalás

Az Alföld kulturális tájképének kutatása

A tanulmány az Alföld kulturális tájképének a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Kulturális és Idegenforgalmi Menedzsment Tanszéke által végzett kutatás egyes kérdéseit tárgyalja. A 2014 és 2020 között végzett kulturális tájképkutatások két különböző megközelítését emeli ki. Az egyik megközelítés a kulturális tájképi rétegek keresztmetszeteinek több időpontban végzett vizsgálata. A másik megközelítés a szerbiai, horvátországi, magyarországi és romániai szlovák enklávék földhasználati besorolásának és helységneveinek vizsgálatával foglalkozik.

Summary

Research of the Cultural Landscape of the Lowland

The paper deals with the issue of cultural landscape research in the area of the Lowland at the Department of Culture and Tourism Management, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra. It points out two different approaches to cultural landscape research that were carried out between 2014 and 2020. The first approach uses multitemporal analysis of transects of cultural-landscape layers. The second approach deals with the analysis of land use classes and toponyms in Slovak enclaves in Serbia, Croatia, Hungary and Romania.

Kontakt

doc. PhDr. Marián Žabenský, PhD.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozófa v Nitre

mzabensky@ukf.sk

**„Pešť stojí za reč“ (J. Neruda)
Priestorové a personálne atribúty
hlavného mesta Uhorska**

ANNA KOVÁČOVÁ

Úvod

Devätnáste storočie je pre výskum cestopisov v priestore historického Uhorska, ale aj Pešť budína obdobím zásadného významu. V 19. storočí cudzinci žijúci v Európe, ako aj českí autori sústredili svoju pozornosť na strednú Európu a na mestá Viedeň, Praha, Prešporok alebo Pešť budín. Obraz o Pešti a Budíne a o tu žijúcich národnostiach si možno farbisto dotvoriť z podkladov vtedajších cestovateľov, ktorí tematicky čerpali z poznávania Uhorského kráľovstva a jeho miest, ako i hlavného mesta. Spomienky, cestopisy, literárne cestopisy a iné pramene sú veľmi vzácnym zdrojom poznania krajiny, poznania spôsobu života tam žijúcich obyvateľov.¹

Česká literárna historiografia 19. storočia bola bohatá na cestopisnú literatúru. Vtedy sa vytváral kánon tohto prozaického literárneho žánru. Uhorsko sa stalo častým cieľom českých cestovateľov, publicistov a iných návštevníkov. Okrem objektívnych faktorov odcestovať do inej krajiny, ako napr. nové pracovné miesto, štúdium, rodinné povinnosti, prispeli k tomu aj subjektívne dôvody. Cestovateľov motivovala snaha zoznámiť sa s cudzími krajinami a ich obyvateľmi. Vybraní autori sa usilovali spoznať kultúru, spoločenský a politický život maďarského národa a, samozrejme, aj iného národa žijúceho v spoločnej vlasti, a na základe svojich denníkov a poznámok neskôr publikovali skúsenosti a dojmy z ciest v časopisoch alebo v knižnej podobe.

Začiatky záujmu cestovateľov o hlavné mesto a Uhorsko

Už v prvej polovici 19. storočia zachytili niektorí autori i dobové hlavné mesto, kultúrnu topografiu a atmosféru Pešti a Budína. Referovali o výhodnej polohe mesta, výstavbe a o rozmanitosti architektúry. Okrem priestorových atribútov si všímali a znázorňovali aj personálne atribúty, mentalitu, povahu a správanie sa ľudí. Skúmané cestovné popisy znázorňujú vznešené hlavné mesto

¹ O reflektovaní pojmu mesta v rôznych disciplínach pozri: Tancer, 2013, s. 20 – 23.

a jeho obdivuhodné budovy, najfrekventovanejšie symboly mesta, ako Reťazový most, Margitin ostrov, kráľovský Hrad alebo nábrežie Dunaja. Cestovatelia sa sústreďujú na predstavenie dominantných symbolov mesta. V denníkoch alebo cestopisoch českých a anglických návštevníkov symbolizujú hlavné mesto Dunaj, rovinatá Pešť a kopcovitý Budín. U všetkých cestovateľov nachádzame spoločný fakt, že uprednostňovali pozorovanie kultúry, národného rozvoja a rýchleho rozvoja krajiny a hlavného mesta Uhorska. Návštevníci konštatovali, že mesto je otvorené zmenám a pokroku.²

Od konca 18. storočia začínajú Angličania a iní zahraniční cestovatelia stále viac a viac objavovať strednú Európu. Často sa objavovali v etnicky a jazykovo pestrom Uhorsku, ako aj v Pešťbudíne. Najpestrejšie informácie a správy o Uhorsku a jeho mestách môžeme nájsť v prácach anglických osvietencov, anglických cestovateľov zo začiatku 19. storočia. Boli to predovšetkým príslušníci vzdelaného stavu, zvyčajne meštianskeho pôvodu. Z anglických cestovateľov, osvietencov z konca 18. a zo začiatku 19. storočia, by sme mohli vyzdvihnúť *Roberta Townsona (1762 – 1827)*, *Richarda Brighta (1789 – 1858)* a *Johna Pageta (1808 – 1892)*, ktorí v podstate propagovali priaznivý obraz krajiny. Cestujúci mali ako dobrí novinári otvorené oči, pozorne sledovali okolie a dianie, všimli si prostredie. Zaujímali sa o sociálne problémy krajiny, o každodenný život obyvateľov, ba na niektoré reality pozerali už vedeckejšie (mineralógia, plavba po Dunaji, chov dobytky a pod.). Autori zachytávali geologickú, geografickú, botanickú alebo etnografickú bohatosť a pestrosť krajiny. V tejto súvislosti je potrebné vyzdvihnúť vedecký cestopis Townsona, v ktorom počas svojho päťmesačného pobytu v Hornom Uhorsku okrem iného sleduje geológiu, botaniku alebo baníctvo (Kováčová, 2014, s. 94 – 95).

Cesta českých cestovateľov viedla okrem iných miest Uhorska i do hlavného mesta. Príbehy a dojmy českých autorov z prvej polovice 19. storočia (*Václav Staněk*, *Jan Helcelet* a *Božena Němcová*) sú zaujímavé z rôznych hľadísk. Často popisovali aj to, čo si obyčajný človek väčšinou ne všimol. Priamo reagovali na každodenný život, robili si záznamy o najnápadnejších udalostiach, miestach a ľuďoch, neraz vyzdvihli odlišnosti a kontrasty s domácimi udalosťami, zvyklosťami. Poinformovať sa, porozprávať sa s ľuďmi Čechom nerobilo ťažkosť. Vďaka nemčine nemuseli počas cesty prekonávať jazykovú bariéru, ako to bolo v prípade anglických návštevníkov. Spisovatelia, vedci a iní osvietenci cestujúci do Uhorska z nemecky hovoriacich krajín tiež nemali žiadne jazykové problémy, o čom svedčí skutočnosť, že protestantská nemecká literatúra a iné diela už v 18. storočí poskytujú podrobné informácie o Budíne, Pešti alebo Prešporoku (Tancer, 2013, s. 31). Avšak iní európski návštevníci, Angličania alebo Taliani, potrebova-

² O geografických motívoch Pešti a Budína, ako aj o Slovákoch v Pešti očami českých cestovateľov, pozri: Kováčová, 2014, s. 280 – 294).

li sprievodcu, hoci len kočiša, ktorý ovládal aspoň dva-tri jazyky používané v krajine, ktorú potom precestovali.

V českej alebo anglickej recepcii maďarských vzťahov 19. storočia je hlavným znakom uznanie krajiny a sympatia voči Maďarom. Túžba Maďarov po slobode, dynamika hospodárskeho a sociálneho rozvoja, jedinečná maďarská krajina a špeciálne ľudové tradície boli cestovateľom sympatické. Krajinu považovali za príklad predovšetkým pre jej stupňujúci sa maďarský charakter.

Cestopisy českých a anglických návštevníkov krajiny

Cestopisy českých a anglických novinárov, študentov a iných návštevníkov pochádzajú z obdobia štyridsiatych až päťdesiatych rokov 19. storočia. V tom čase zažíva žáner cestopisu rozkvet. Bolo to obdobie, keď sa zvyšoval záujem o Uhorsko a o tie časti Uhorska, kde žili Slováci. V pútavých a náučných cestopisoch *Václava Staněka*, *Jana Helcelety*, *Boženy Němcovej* alebo Angličana *Johna Pageta* dominuje okrem reflexií o krajine a občanoch dedín a miest ich etnická príslušnosť alebo i viacjazyčnosť. Paget napríklad vo svojom diele venuje nejednu pasáž jazykovej téme, používaniu jazyka miestneho obyvateľstva. Dobové cestopisy vybraných autorov reprezentatívne ukazujú pohľad na jazykové stratifikácie. V postrechoch citovaných cestovateľov sa odráža očarenie etnickou a jazykovou pestrosťou uhorských miest. Niektorí českí vlastenci si všimli jazykové a etnické rozvrstvenie, zloženie obyvateľstva, spoločnosti, multilingvizmus verejných priestorov, ako napríklad názvy obchodov a hostincov i nápisy na nich.³ *Václav Staněk* vo svojom cestopise *Cesta z Prahy do Bělehradu srbského*, publikovanom v roku 1846 v obrázkovom časopise *Poutník*,⁴ konštatuje, že na verejných miestach Pešti: „...*při všem na máhání panuje w krámích a hostincích pod maďarskými nápisy němčina, ba slowanština se tam dostihojně ozývá*“ (Staněk, 1846, s. 55). Multilingvizmus, s ktorým sa v prípade cestopisnej literatúry stretávame, je špecifikom aj hlavného mesta Uhorska. Slová, ktorými anglický cestovateľ Paget charakterizuje obyvateľov Uhorska, platia i pre Pešťbudín: „*Čitateľ by si nemal predstavovať, že keď príde do Uhorska, stretne sa s jedným jediným národom, ale skôr s rôznymi etnikami, zjednotenými zemepisnou polohou a inými okolnosťami do jedného národa, ktoré si však všetky zachovávajú svoj pôvodný, osobitný jazyk, kroj, náboženstvo a zvyky*“ (Paget, 1987, s. 13).

³ O viacjazyčnosti pozri napr. Pátková, 2019, s. 154.

⁴ Lekár *Václav Staněk* patril do moravského vlasteneckého krúžku F. C. Kampelíka. Do Belehradu išiel na pozvanie J. V. Zacha, ktorý bol vtedy blízkym dôverníkom srbského cára (okrem toho bol Zach tiež poľským agentom), pre ktorého hľadal v Čechách osobného lekára. Cesta sa uskutočnila prostredníctvom Janka Šafárika, synovca Pavla Jozefa Šafárika, ktorý Staněka v Uhorsku na ceste sprevádzal.

Paget v súvislosti s jazykovou situáciou, miešaním jazykov a viacjazyčnosťou obyvateľov ďalej poznamenal, že „*Nehovoril som dostatočne dobre v žiadnom jazyku z tých troch alebo štyroch rodných jazykov, ale dobre ovládam nemčinu, v Uhorsku mnoho ľudí ovláda nemčinu, dokonca aj medzi roľníkmi mnohí*“ (Paget, 1987, s. 6). Dôverne poznal jazykové pomery medzi vzdelanými vrstvami v Uhorsku a keďže mal viacerých známych z kruhov uhorskej šľachty, mohol konštatovať, že medzi šľachtou je najbežnejšia maďarčina a nemčina a ktorýkoľvek maďarský pán v Pešti by sa veľmi hanbil, keby nevedel hovoriť po maďarsky. V peštianskych salónoch častejšie počuť nemecký, francúzsky alebo anglický jazyk ako maďarský. V kruhu peštianskych dám Paget zistil, „*že všetky uhorské dámy hovoria po nemecky, väčšina z nich po francúzsky, mnohé po anglicky a po taliansky. Okrem toho (...) maďarčinou, slovenčinou a valaštinou*“ (Paget, 1987, s. 281). Vrstva remeselníkov hovorí jazykom ľudí, s ktorými sú v každodennom kontakte.

Prvou veľkou cestou moravského publicistu a českého buditeľa *Jana Helceletu* (1812 – 1876) z Moravy bolo Horné Uhorsko. Na prelome 40. a 50. rokov sa vydáva na ďalšie poznávacie cesty po stredoeurópskej habsburskej monarchii (1847 Korutánsko, Tirolsko, Švajčiarsko, 1850 Drážďany, 1854 Viedeň, Bavorsko a pod.). Lekár a organizátor verejného života si zo svojich ciest viedol zápisky, ktoré plánoval publikovať. V cestopise *Cesta po Slovensku. V prázdninách r. 1843. sa písalo „zvláštnu pozornosť venoval zachyteniu dedinských zvykov, hmotného a duchovného života nižších sociálnych vrstiev vrátane popisu etnografického zvykoslovia a celkovej jazykovej situácie*“ (Zelenková, 2000, s. 78). Počas cesty si aj on všimol dominanciu nemčiny vo verejnom priestore (Helcelet, 1910, s. 576 – 577).

Cestopis Václava Staněka

Český a rakúsky lekár, neskorší vysokoškolský pedagóg *Václav Staněk*⁵ (1804 – 1871), cestoval v roku 1845 do Belehradu na pozvanie srbského kniežat'a Alexandra Karađorđevića, ktorý hľadal osobného lekára. Z rodinných dôvodov však miesto neprijal. Cesta Staněka sa uskutočnila prostredníctvom mladého lekára, *Kerešana* Janka Šafárika⁶, synovca Pavla Jozefa Šafárika, ktorý ho na ceste po Uhorsku sprevádzal. O rok neskôr o svojich skúsenostiach a dojmoch z cesty z Prahy do Belehradu referuje v cestopisoch uverejnených v *Pautniku*. Počas návštevy v Uhorsku sa Staněk zastavil aj v Prešporku, v Pešti a Budíne, kde sa stretol hlavne s Čechmi a Slovákmi, predovšetkým s vlastencami.

⁵ Staněk od roku 1833 pracoval ako súkromný praktický lekár v Prahe. V revolučnom roku 1848 sa zapojil do politiky. Stal sa poslancom.

⁶ Janko Šafárik (*Safarik János*, Kiskőrös, 14. 11. 1814. – Praha, 19. 7. 1876).

Keď prišiel v roku 1845 do Pešti, ani jeho pozornosti neunikla etnicky diferencovaná spoločnosť v Uhorsku, etnická a jazyková pestrosť hlavného mesta krajiny, ba ani to, ako sa mesto chce postupne stať maďarským, akým rýchlym tempom sa rozširuje maďarská reč. Okrem iného poznamenal, že Maďari „*i národnosť a jazyk maďarský tam výhradne a náhleď podporujú*“ (Staněk, 1846, s. 55). Staněk, ako aj iní autori cestopisnej literatúry z tohto obdobia, zdôrazňoval nemecký charakter mesta a vplyv nemeckého jazyka. Stalo sa raz, že keď si so svojím sprievodcom sadol na večeru do jedného peštianskeho hostinca, kde iba názov hostinca a meno hostinského bolo v maďarčine, na jedálnom lístku „*najdôležitejšia vec ale, totiž jidla, bylo jenom německy psána*“.

Počas cesty so záujmom pozoroval množstvo veľkých vodných mlynov na Dunaji, dedinky na oboch stranách Dunaja, ako aj množstvo obyčajných nákladných lodí. Staněk detailne opisoval cestu loďou, mestá, ktoré videl z lode a čo všetko si všimol po ubytovaní večer v Pešti. „*Budín a Pešť dohromady poněkud Prahu připomínají*“ (Staněk, 1846, s. 55). Hneď ale dodá, že hoci Malá Strana pražská nemá také nábrežie ako Pešť a Budín „*přeci nad ním vším ostatním způsobem vyniká. (...)*. Pretože Praha bola bližšia Staněkovmu srdcu, nesúhlasil s mienkou svojho mladého sprievodcu, horlivého vlastenca, ktorý tvrdil, „*že w celém Rakouském mocnářství ani w Německu newiděl krásnějšího města nad Pešť. Nu, ten owšem newiděl Prahu a snad mnohá jiná města*“ (Staněk, 1846, s. 55).

Mladý lekár Staněk sa prejavuje ako vnímavý obdivovateľ intenzívnej výstavby mesta, historických a umeleckých pamiatok. Referuje o pamätihodnostiach, o nových významnejších budovách, stavbách alebo o pontónovom moste, o neskoršom reťazovom. A pravdepodobne, aby si čitateľ nemyslel, že chce vedome ukriviť mestu, pozitívne hodnotil predovšetkým, že „*w nowější době se tak mnoho staví a pro okrasu její tak mnoho dělá, že v krátkosti převyší výstavností Nowéměsto Pražské*“ (Staněk, 1846, s. 55). S obdivom si všimol krásne múzeum, nádhernú polohu nemeckého mestského divadla na nábreží Dunaja, ako aj maďarské divadlo alebo stavbu vlakovej stanice, z ktorej odchádzajú vlaky do Viedne.

Václav Staněk prišiel v Pešti do styku hlavne s Čechmi a Slovákami, predovšetkým s vlastencami, čo potom jednoznačne určilo jeho uhol pohľadu. Slovákov a Čechov žilo vtedy v meste veľa, ako aj Srbov. Medzi nimi bolo veľa bohatých. Jeho sprievodca Janko Šafárik počas svojho vysokoškolského štúdia v Pešti často navštevoval Kollárov byt, a preto bolo samozrejme, že aj spolu so Staněkom navštívia Jána Kollára, „*neohroženého buditeľa národa Slowanského*“ (Staněk, 1846, s. 56) s ktorým sa celý poldeň rozprávali o národnostných otázkach, o národných záležitostiach. Stretli tu aj iných významnejších Slovákov a Čechov, ako napríklad Kadavého, učiteľa slovenskej evanjelickej školy, a Doležáleka, riaditeľa ústavu pre slepých.

Staněk detailne a pestro opisoval a komentoval miesta, ktoré si všimol počas cesty parníkom po Dunaji z Viedne cez Prešporok a Budín až po Nový Sad,

hlavne úsek, ktorý svojou panorámou (predovšetkým medzi Ostrihomom a Budínom) patrí k tým najkrajším.⁷ O používaní jazyka iného etnika na palube parníka plaviaceho sa po Dunaji zachytil, že od Prešporka už „*bral pomalu převahu maďarský a podrželji z Pešti do Moháče, ač zdejiž srbský místo německého s maďarskými zápasil*“ (Staněk, 1846, s. 52). Autor uzatvára svoju cestovnú správu tým, že oblasť okolo Pešti sa vyznačuje rovinou a pieskom. Po krátkom pobyte v Pešti pokračujú v plavbe opäť bezpečnou a pohodlnou loďou.

Najpestrejšie a najdetailnejšie informácie o Uhorsku a iných miestach krajiny, ako i o hlavnom meste, nájdeme v cestopisoch anglického lekára a statkára *Johna Pageta* a českej spisovateľky *Boženy Němcovej*. Ich rozsiahle cestopisné diela sa zrodili na základe dlhodobej vlastnej skúsenosti a hlbšieho poznania odlišných kútov krajiny. Značnú pozornosť venovali jednotlivým mestám v Uhorsku i jeho obyvateľom, Maďarom a Slovákom, všimli si viacjazyčnosť, multietnicitu, rozdiely dvoj mesta a odlišnú geografickú polohu Pešti a Budína. Scenéria hradu fascinuje oboch autorov, oceňujúcich krásu krajiny a hlavného mesta. Očaruje ich nábrežie Dunaja a jeho paláce i luxusné súkromné budovy, výhľad z budínskych kopcov a tam panujúca čistota, ticho a pokoj.

Cestopis Boženy Němcovej

Cestopis Němcovej *Zpomínky z cesty po Uhřích* z roku 1854 a cestopis Angličana Pageta *Hungary and Transylvania* z roku 1839 fungujú silou novosti. Pútavý obraz o Uhorsku, obraz Maďarov, ale aj Slovákov si možno zo spomenutých obširnejších podkladov cestovateľov farbisto dotvoriť. Výsledný text autorov, napísaný po príchode domov, je už systematickým opisom a kompendiom vedomostí a skúseností.

Božena Němcová (1820 – 1971) je významnou spisovateľkou 19. storočia a zakladateľkou českej modernej literárnej prózy. Okrem iného je známa ako zberateľka rozprávok a povestí a ako autorka cestopisov z Uhorska. Keď bol manžel Němcovej v pozícii úradníka finančnej stráže v roku 1850 premiestnený do Miškovca a potom do Balašských Ďarmôt,⁸ navštívila ho niekoľkokrát. Cestovanie s rodinou, nakoľko sa často sťahovali, si Němcová spestrila písaním denníka a popisov cesty. Keďže mala záujem o folklór, po ceste a počas pobytu v daných mestách zbierala príbehy, rozprávky, zaznamenávala zvyky a robila si podrobné etnografické a sociografické poznámky. Prostredníctvom zážitkov a pocitov z cesty po Uhorsku sa neskôr mohla česká verejnosť dozvedieť o niektorých významnejších mestách Horného Uhorska, ako aj o Pešťbudíne.

⁷ Od roku 1833 premával parník medzi Viedňou a Pešťou a od roku 1836 sa plavil až po Konštantínopol.

⁸ Manžel Němcovej neodmietol maďarské hnutie za slobodu, preto bol za trest premiestnený do Uhorska.

Němcová v rokoch 1851 – 1853 precestovala veľkú časť Uhorska. Národopisné a cestopisné spomienky na prvú cestu po Uhorsku z roku 1851 publikovala Němcová v roku 1854 v časopise *Lumír* pod titulom *Zpomínky z cesty po Uhřích*. V týchto rokoch cestovala vlakom a na voze. Okrem iného sa zastavila v Prešporuku, v Galante, v Ostrihome, vo Vacove, v Pešti a Budíne, v Kerepeši, v Gedelöve, Hatvane, Gyöngyösi, Jágri a Miškovci.⁹ Pozoruhodné sú jej individuálne reflexie o rôznych lokalitách krajiny, spontánne vnímania a pocity z cestovania: „...na ceste spřátelí se člověk rychle a tak upřímně, důvěrně, jako by jeden s druhým vyrostl, a když se cesty jej ich dělí, řeknou si smutně: Škoda, že se musíme loučit“ (Němcová, 1929, s. 17). Spisovateľka detailne opísala aj svoj pobyt v Pešti. Po ubytovaní sa v Pešti využila krásny večer a hneď si všimla množstvo ľudí v rôznych krojoch, z ktorých niektorí sedeli dookola a hrali karty, iní zas fajčili alebo sa iba pozerali na Dunaj, alebo na opačnú stranu, na Budín, a „Po nábreží se procházeli měšťané se svými paními a dcerami, by požili večerního chladu“ (Němcová, 1929, s. 20).

Němcová veľmi uznanlivo a s obdivom pozerá na mestá Pešť a Budín. Mesto vníma očami návštevníka, očami cestovateľa: dnes by sme asi povedali, že očami obyčajného turistu. Motivuje ju vidieť všetko, čo je zarážajúce, špecifické, nezvyčajné alebo príjemné. Na prechádzke po nábreží Dunaja boli pre Němcovú zarážajúce veľké a priestranné hostince, kaviarne, pekné domy a „*podél břehu stálo několik parolodí a množství lodí se zbožím, loděk malých a pramic*“ (Němcová, 1929, s. 20). Na peštianskej strane sa jej páčili predovšetkým pekné priestranné námestia, široké čisté ulice, nádherné verejné budovy, skvostné kostoly a pekné domy. Konštatovala ale, že „*pohled naň nemá nic imposantního, a raději přebývá oko na vážném širokém toku Dunaje, na kterém je život čilý*“. Ako dobrému pozorovateľovi neuniklo jej pozornosti ani zopár zanedbaných budov na peštianskej strane „*špatné chatrče a špinavé krčmy*“ (Němcová, 1929, s. 21).

So záujmom pozerala na výhodnú geografickú polohu mesta, zaujímavé budovy, Dunaj, ako aj budínske kopce. Toposom mesta je pre autorku kráľovský hrad a pevnosť. S obdivom opisuje malebný výhľad z budínskej strany, výhľad na všade zasadené vinice a ovocné stromy, záhrady a výletné miesta. Z individuálnej perspektívy jej budínska časť pripomínala Malú Stranu v Prahe: „*V Budíne všude ticho, všude čisto; tam jsou úřady, tam bydlí úředníků nejvíce, vojsko všude, a podobá se v tom velmi naší Malé Straně.*“ Popri historických pamätihodnostiach autorka pozorovala aj očividný geografický kontrast medzi Pešťou a Bu-

⁹ Němcová sa pokúsila o charakterizáciu národných zvykov a pováh: Maďarky mali podľa jej popisu rady pestré šaty a šperky a mali veľké množstvo nečinného služobníctva, Maďari boli prchkí, hrdí a vášniví, s neobyčajne veľkým počtom nadávok a hrubých slov a pohrdaním voči Slovákom. Boli silní a nízki, so širokými tvármi a nízkymi čelami. Maďarskú spoločnosť opísala ako patriarchálnu, ale s voľnými manželstvami, ktoré sa často nakoniec rozpadli. Cestopis končí cestou do Tiszakeszi a potom loďou po rieke Tise do Szolnoku.

dínom. Podobne ako Staněk alebo Paget aj ona konštatuje rovinu peštianskej strany, „*rozsáhlé hlavní město Pešť.*“ Výstižne reflektuje na zvláštnu polohu Budína a na veľkoleposť budov: „*Když se vyjde na horu ke kostelu, rozprostírá se tu rozkošná vyhlídka přednámi; na pravém břehu Dunaje táhne se k Ostřihomu pěkné Budínské pohoří, v levo dolů vidí se nádherný královský hrad a pevnost. Na levém břehu rozprostírá se rovina*“ (Němcová, 1929, s. 21). Podobne ako lekár Helcelet alebo Staněk ani jej pozornosti neušlo množstvo paralodí na Dunaji, čo v iných mestách pravdepodobne nebolo veľmi vidieť: „*Tam se chystá parolod' k od plutí dolů, tu zas nahoru po Dunaji, tu plují lodě sem i tam s všelikým nákladem, a mezi nimi se hemží ty lehounké lod'ky, okrášlené praporečky národními, které slouží k převážení do blízkého okolí přes vodu, aneb do lázní teplých na pravém břehu, tak zvaných tureckých*“ (Němcová, 1929, s. 21).

Cestopis J. Pageta

Dvojzväzkový rozsiahly cestopis *Hungary and Transylvania* Johna Pageta patrí k menej známym dielam pojednávajúcim o území historického Uhorska a Sedmohradska.¹⁰ Jeho dielo vyšlo v roku 1839 v Londýne. Z dvojzväzkovej 900-stranovej knihy J. Pageta sa mohli európski a neskôr aj americkí čitatelia po prvýkrát viac dozvedieť o hospodárskych, sociálnych, politických, spoločenských a kultúrnych pomeroch Uhorska a Sedmohradska. Pagetov cestopis predstavuje jeden z vrcholov cestopisnej spoločensko-kritickej spisby o krajine a uhorských pomeroch v 19. storočí. Paget precestoval celé Uhorsko, rôzne regióny a mestá, a tak mohol zaznamenať množstvo užitočných a zaujímavých postrehov.

Kniha J. Pageta nebola vydaná v plnom znení ani v maďarskom, ani v slovenskom jazyku. Istí autori, ako napríklad historik Peter Šoltés alebo literárny vedec a historik Jozef Tancer, z knihy citovali, spracovali jednotlivé kapitoly, ale zatiaľ nikto neuskutočnil úplný preklad knihy. Možno preto, že menej ako polovica prvého zväzku (zo 16 kapitol 7) sa zaoberá Horným Uhorskom a tam žijúcimi obyvateľmi, Slovákmami.

Úplný preklad tejto menej známej knihy nebol uverejnený ani v maďarčine. Hoci Sándor Maller pod názvom *Magyarország és Erdély* urobil v roku 1987 výber z publikácie, toto vydanie predstavuje iba približne jednu tretinu celej práce. Redaktor totiž nebral ohľad na kapitoly, v ktorých figurujú aj iné národnosti, predovšetkým Slováci, hoci žili v rovnakom štátnom útvare. Pre autora a pre vte-

¹⁰ Anglický cestovateľ, statkár a publicista John Paget sa narodil v roku 1808 v Loughboroughu. Zomrel v roku 1892 v meste Câmpia Turzii v Rumunsku (po maďarsky: Aranyosgyér). Po štúdiu medicíny v Edinburgu, a po smrti svojho otca v roku 1833 sa rozhodol pre študijné cesty po Európe. Precestoval takmer celú Európu. Počas ciest sa naučil po nemecky a po taliansky. Publikácia *Hungary and Transylvania* vyšla v roku 1842 v Lipsku, v nemeckom preklade, v Londýne vyšla v štyroch a v Spojených štátoch v dvoch vydaniach.

dajšiu kultúrnu politiku Nemađari boli menej zaujímaví, menej dôležití. Editor svoj výber vysvetlil v poslednej časti takto: „*Myslíme si, že pre nás, v našej dobe, je skutočne dôležité, ako nás pred 150 rokmi Paget zvečnil, o tomto sme pojednávali v knihe bez toho aby sme sledovali staré alebo nové štátne hranice. Kto si z toho vyberie menej, ukráti vtedajšie maďarstvo, kto viac, predstaví aj tých, ktorí sa nehlásili k maďarstvu*“ (Paget, 1987, s. 312).

V 30. rokoch 19. storočia bolo Uhorské kráľovstvo pre mnohých ešte neznáma krajina – terra incognita, na perifériách súdobých cestovateľských záujmov. Málokto sa rozhodol navštíviť Uhorsko, o ktorom sa vtedy hovorilo, že je nebezpečné, že uhorská klíma je škodlivá a národy tam žijúce „*sú považované za polovičných barbarov*“ (Csaplovics, 1829, s. 5). O skutočnosti, že Uhorsko nebolo tradičným cieľom cudzincov, hovorí aj mienka Viedenčanov, medzi ktorými sa šírili strašidelné správy o krajine. Paget ich spomenul hneď na začiatku svojho cestopisu: „*Žiadne hradské! Žiadne hostince! Žiadna polícia! Vraj budeme musieť spať na holej zemi, jesť, kde sa pritrafí, a stále sa mať na pozore, keď bude treba brániť si peňaženky a svoj život.*“ Ponáhlal sa však čitateľ a hneď upokojiť a presvedčiť ho, že „*cestovanie po Uhorsku je rovnako bezpečné ako v Anglicku*“ (Paget, 1987, s. 9).

Kniha, ktorá priťahovala stále viac a viac cudzincov do Uhorska, by sa však sotva mohla zrodiť bez manželstva Pageta s Polixénou Wesselényiovou. Cestovateľ sa totiž v roku 1835 v Ríme zoznámil s barónkou Polixénou Wesselényiovou, ktorá sa stala manželkou J. Pageta.¹¹ Paget si ako predstaviteľ západoeurópskeho názoru všimol Uhorsko s určitou sympatiou. Navyše sa vďaka manželstvu (1836) dostal do krajiny, čo vysvetľuje jeho pozitívny postoj k nej. Z tejto skutočnosti vyplýva, že väčšinou uznanlivo a s istým romantizmom pozerá na historickú minulosť i tradície Uhorska a Sedmohradska. V knihe jednoznačne sympatizuje s Maďarmi, hodnotí ich pozitívne (šľachtu, liberálnych mešťanov), chváli krásu a bohatstvo krajiny a jej reprezentatívne budovy. Zachytil nielen svoje zážitky, skúsenosti a dojmy z ciest, ale aj životný štýl šľachty, mešťanstva, život roľníkov a ďalších vrstiev, chváli prítomnosť viacerých jazykov a spomenie aj historicko-architektonické atraktivity Pešťbudína. Na okolie a na obyvateľov krajiny pozerá ako individuum, hovorí o svojich pocitoch a emóciách, vyjadří svoju vlastnú mienku, sympatiu, ale aj obavy.

¹¹ Vzali sa v roku 1836, manželia najskôr odcestovali do Paríža a potom do Anglicka. V roku 1839 sa vrátili do Uhorska, a pokračovali do Kluže, kde si kúpili dom a majetok. V roku 1873 sa potom nastáhovali do vlastného kaštieľa postaveného v anglickom štýle. Paget sa neskôr naučil po maďarsky a v roku 1847 získal uhorské občianstvo. Napriek svojmu anglickému pôvodu si zvolil maďarskú identitu. Dá sa povedať, že vo svojej duši spojil anglický a maďarský svet do jedného celku. Paget kvôli svojej manželke začal písať dvojzväzkovú 900-stranovú knihu. Venoval ju tiež svojej manželke. Zamiloval sa do Sedmohradska. Podľa Jánoša Kovácsa, životopisca Pageta (1893). „*Aj keby Paget neurobil nič iné v záujme svojej druhej krajiny, Uhorska, keďže napísal toto starostlivé a vzácne dielo, zaviazal si maďarský národ k večnej vďačnosti.*“

Paget prešiel počas svojho poldruharočného cestovania so svojimi dvoma priateľmi (z ktorých jeden tvoril do knihy rytiny) a kočišom Štefanom, ktorý ovládal viac jazykov, krajinu vozom. Počas tejto študijnej cesty v rokoch 1835 – 1836 charakterizoval Angličan maďarský a slovenský vidiek, mestá v Hornom i Dolnom Uhorsku a v Sedmohradsku, zachytil všetky aspekty štátneho, politického, hospodárskeho a sociálneho života. Navštívil pomerne veľa lokalít. Okrem iného zavítal do Rožňavy, Prešova, Piešťan, Košíc a na Oravu. Nevynechal ani Muránsky hrad, kaštieľ princa Coburga, bol v Detve, v Kremnici, na Kriváni, v Kežmarku a v Košiciach. Paget v knihe spomína viaceré slovenské a maďarské dediny a mestá, v ktorých sa zastavil, ako aj najdôležitejšie budovy, hrady, zámky a prírodné hodnoty obrovskej krajiny.

Vo svojej knihe Paget predstavil reformné Uhorsko s jeho chybami i cnosťami. Podal správy o rôznych národoch a najšpecifickejších regiónoch krajiny – ako napr. o puste, Veľkej nížine, Sikuloch a Sasoch v Sedmohradsku. Predstavil uhorskú skutočnosť, pestrofarebnosť národov na vidieku a v mestách a analyzoval sociálne a politické problémy Uhorska. Počas cesty pozoroval spisovateľ takmer všetko: písal o prekrásnej krajine, o reformách Széchenyiho, o pohostinnosti Maďarov, o vedeckých spoločnostiach, o vzdelávacích inštitúciách, o parlamente alebo o kroji a ľudových zvykoch. Zachytil aj kúpeľníctvo, baníctvo, poľnohospodárstvo, tokajské víno. Maďarskú kuchyňu charakterizuje takto: „*je vo všeobecnosti chutná, ale príliš mastná na to, aby sa mohla nazvať dobrou?*“ (Paget, 1987, s. 17).

Paget nepovažoval za múdre alebo spravodlivé, aby zamlčal „chyby“, ktoré v krajine našiel. Medzi inými kritizoval politické a sociálne problémy, zaostalosť hospodárstva, kultúry a spôsobu života, extrémnu pomalosť súdnictva, zlé podmienky cestovania po Uhorsku, nespravodlivosť voči sedliakom, fungovanie inštitúcií. Zároveň podrobne opísal zásluhy Maďarov, ktoré spozoroval. Uhorsko nakreslil objektívne a s množstvom vedomostí.

Panoráma a architektúra je jedným zo základných atribútov výzoru hlavného mesta. Výzor mesta, typický pohľad na Pešť a Budín, ktorý uchvátil už citovaných autorov, strhol so sebou aj Angličana Pageta a jeho spolucestovateľov. Spomedzi všetkých miest, ktoré Paget navštívil, práve Pešť a Budín pôsobili na neho najkrajším dojmom. O ich atmosfére, impozantnej geografickej polohe a predovšetkým o prvom pohľade na Pešť a Budín sa cestovateľ vyjadril takto: „*Ked' sme sa priblížili k pobrežiu lepšie, zbadali sme prekrásny Margitin ostrov, so sviežimi hájmi a jemnými pobrežiami. Za ním na jednej strane rieky sa zoskupovali paláce a opevnenia Budína, až po odvážne stúpajúci skalnatý Gellértov vrch, a na druhej strane veľkolepé budovy lemujúce nábrežie modernej Pešti. Ani sám neviem, či veľkosť a krása hlavného mesta pôsobila na mňa takto neočakávane, alebo pohľad zapadajúceho slnka vplýval na mňa takým čarom (...), ale všetci sme uznali, že takýto veľkolepý pohľad, aký sa otvoril pred nami*

blížiac sa k Pešťbudínu, sme ešte nikdy vo svojom živote nezažili“ (Paget, 1987, s. 65).¹²

Cestopis Pageta je zaujímavý aj z priestorového hľadiska. Obdivuhodný rozkvet sídelného mesta ho jednoznačne prekvapil. Uzanlivo referoval napríklad o krásnej budove Reduty, o pekných budovách z bieleho kameňa, ale konštatoval aj to, že námestia sú pekné, ale opustené a holé, lebo uprostred námestia chýbajú pomníky.

Paget predstavuje i tienisté stránky a nevýhody hlavného mesta. Po prvom pozitívnom zážitku, po prvých dojmoch a po dôkladnejšom pohľade na mesto videl aj jeho nedostatky: „Aj keď okolie Pešti a Budína bolo nádherné, kontrast medzi oboma mestami bol obrovský. Na jednej strane je nížina a piesočná rovina, na druhej strane lesy a skaly. Toto romantické okolie je depresívne zanedbané“ (Paget, 1987, s. 94). Paget, ako aj Němcová, konštatoval jeden z najnepríjemnejších faktorov polohy Pešti, a to piesok, ktorý všade nepríjemne preniká a strpčuje život ľuďom v Pešti.

Obraz mesta sa nezakladá len na jeho geografickej a geopolitickej polohe či na jeho dominantách, v cestopisoch sa na ňom výrazne podieľa aj dynamická zložka mesta: jeho obyvatelia a ich špecifický charakter. Paget charakterizuje rozmanitosť ľudí, rôzne spoločenské vrstvy krajiny od aristokracie až po remeselníkov, roľníkov a taktiež charakterizuje miestne ženy a mužov. O správaní sa mužov v spoločnosti mu hovorili dámy, ktoré stretol Paget v Pešti na bále. Ony upozornili na negatívne stránky spoločenského života, napríklad na dym z fajok v každej miestnosti. „V hlavnom meste je horšia situácia ako inde. (...) mladí muži sú natoľko neskrotní, že si ani netrúfame samy ísť na ulicu“ (Paget, 1987, s. 109). Je pravda, že Paget potom poznamenal, že dámy, ktoré sa tak negatívne vyjadrili o maďarskom spoločenskom živote, ani nepoznajú ozajstný život v Pešti. Podľa jeho mienky by mali žiť tam, odkiaľ pochádzajú ich obrovské príjmy.

Paget venuje pozornosť miestnemu obyvateľstvu krajiny, zachytáva zovňajšok a vnútorné vlastnosti jednotlivých národností. Detailnejšiu charakteristiku Slovákov, vidieckych žien a mužov nájdeme na prvých stranách štvrtej kapitoly pod názvom „Údolie Váhu“. Slováka charakterizuje ako pomalého vo všetkých veciach, ako človeka, ktorý má pokorný vzťah a ktorý nepohrdne kalištekom (Paget, 1850, s. 59). Pritom však spozoroval ich pracovitosť a šikovnosť: „Spor medzi obyvateľov Uhorska po Nemcoch je pravdepodobne Slovak najpracovitejší, a možno jediný, z ktorého by mohol byť aj remeselník, ale z toho nikdy nezbohatne. Zem, na ktorej pracuje, je neplodná a všetky jeho malé zisky sa vynakladajú na liehoviny. Opitosť je najväčšou chybou Slováka, a preto má spo-

¹² Karel Adámek v cestopise *Upomínky z Uher*. Praha: 1909, podobne vyzdvihuje, že Maďar je obvyčajne roľník, a priemyselné školy v Uhorsku navštevujú predovšetkým Slováci a Nemci. Priemysel je v rukách usilovných Slovákov, podnikanie je zas u Nemcov, s. 97 – 98. Pozri aj Mészáros, 2011, s. 161 – 162.

*medzi uhorských roľníkov najhorší dom, najhoršie sa stravuje a je najhoršie ob-
lečený“* (Paget, 1850, s. 60). A ešte dodáva, že: „*ale roľníka, bez ohľadu na rasu,
nemôže nikto, kto rešpektuje pravdu, nazvať triezvym“* (Paget, 1850, s. 60).

Čo sa týka bývania a stavby domov u Slovákov, Paget poznamenal, že Slovák má najhoršie postavený dom a navyše býva spolu so zvieratami: „*Dom sloven-
ského roľníka je takmer vždy postavený z borovicového kmeňa pokrytého trsti-
nou, vyrobený nedbanlivo a zle. Jeho interiér nie je čistý, ošúpaný a kozy pozna-
jú rodinu príliš dobre. U Slovákov zriedkavo vidieť starostlivo oplotené roľnícke
dvory s veľkými stajňami a stodolami, dobre postavenými kozlami slamy, ktoré
tak často vidieť u Maďarov. Je ťažko povedať, do akej miery to závisí od slabej
pôdy alebo od prísnosti vlastníka pôdy“* (Paget, 1850, s. 60).

O vonkajšom výzore chlapov Paget napísal: „*Slováci sú zvyčajne strednej
postavy, majú silné telo, svetlú tvár, drsné rysy a svetlé dlhé vlasy“* (Paget, 1850,
s. 61). V niektorých oblastiach boli muži obzvlášť pekní, niektorí hotoví vojaci.
Paget si všimol, že kým sú sedliacke ženy ešte mladé, sú pekné „*ale tvrdá práca
a účinok slnka ich čoskoro zbaví všetkého predstieraní dokonalosti“* (Paget,
1850, s. 61).

Záver

Vo svojom príspevku sme sa pokúsili predstaviť tých cestovateľov z prvej polovice 19. storočia, ktorých cesta smerovala predovšetkým do Uhorska a jeho hlavného mesta. Cestovatelia zachytili geografické, spoločenské a sociografické zvláštnosti krajiny a miest. Vyzdvihli také momenty z ciest, ktoré boli najnápadnejšie a najpozoruhodnejšie. Národné cestopisy a miestopisy citovaných autorov sú bohaté na predstavenie krajiny, miest a obyvateľov Uhorska. Je zaujímavé sledovať, ako zahraniční cestovatelia pozoruhodne odhalili základné uhorské a veľkomestské protiklady a s akou podrobnosťou informovali čitateľov o krajine pre nich takmer neznámej alebo menej známej. V cestopisoch citovaných autorov nájdeme veľa totožných postrehov a faktov, vzájomné súvislosti a podobné konzekvencie.

LITERATÚRA

- ADÁMEK, Karel: *Upomínky z Uher*. Praha: Tisk Alois Wiesner – Nákladom vlastním 1909.
- CSAPLOVICS, Johann von: *Gemälde von Ungern*. I. Pesth: Hartleben 1829.
- HELCELET, Jan: Cesta po Slovensku. V prázdninách r. 1843. In: *Korrespondence a zá-
pisky Jana Helcelety*. Brno: K vydání připravil Jan Kabelík 1910.

- KOVÁCS, John: *An oration in memory of the late John Paget esq. honorary member of the „Kolozsvár English Conversation Club“*. Kolozsvár: Albert K. Ajtai 1893.
- KOVÁČOVÁ, Anna: *Po stopách slovenskej minulosti*. Budapesti. Békešká Čba: VÚSM 2014, s. 280 – 294.
- MÉSZÁROS, Andor: *A cseh elem a magyar polgárosodásban*. Piliscsaba – Esztergom: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK 2011.
- NĚMCOVÁ, Božena: *Dílo Boženy Němcové: XI. Putování po Slovensku*. Praha 1929.
- PAGET, John: *Hungary and Transylvania: with remarks on their condition, social, political and economical*. London: Murray 1850.
- PAGET, John: *Magyarország és Erdély*. Budapest: Helikon 1987.
- PÁTKOVÁ, Jana: K problematice diplomacie v česko-slovenských a slovensko-českých cestopisech po kodifikaci slovenštiny. In.: *Střední Evropa Rudolfa Chmela*. Eds. J. Pátková – M. Nábělková. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2019.
- STANĚK, Václav: Cesta z Prahy do Bělehradu srbského. In: *Pautník*. Časopis obrázkový pro každého. 1846, roč. 1.
- TANCER, Jozef: *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisej literatúre*. Bratislava: Kalligram 2013.
- ZELENKOVÁ, Anna: Jan Helcelet a otázky česko-slovenskej vzájomnosti a nezájomnosti. In: *Česko-slovenská vzájemnost a nezájemnost*. Eds. I. Pospíšil – M. Zelenka. Brno, Masaryková Univerzita 2000.

Összefoglalás

„Pest szót érdemel” (J. Neruda)

A történelmi Magyarország fővárosának területi és perszonális attribútumai

A tanulmányban bemutatjuk azokat a 19. század első felétől érkező utazókat, akiknek utazása elsősorban a történelmi Magyarországra és a fővárosba irányult. Az utazók az ország és a városok földrajzi, társadalmi és szociográfiai sajátosságait szemléltették. Olyan pillanatokot emeltek ki, amelyek az utazás során a legszembevetőbbek és a leginkább figyelemre méltóak voltak. A 19. század alapvető jelentőségű időszak a történelmi Magyarországról vagy Pest-Budáról szóló útleírások kutatásának szempontjából. Az utazási irodalom műfajaihoz tartozó visszaemlékezések, útleírások és más források az ország, a városok és annak lakóinak megismerése, az ott élő lakosok életmódja megismerésének nagyon értékes forrásai.

A 19. század kezdetétől az angol és más külföldi utazók egyre inkább kezdik felfedezni Közép-Európát, az etnikai és nyelvi szempontból sokszínű történelmi Magyarországot. Egyes szerzők már a 19. század első felében megörökítették a korabeli fővárost, Pest és Buda kulturális topográfiáját és atmoszféráját. Ők elsősorban értelmiségiek voltak, általában polgári származásúak. Kiemelhetünk olyan angol utazókat és felvilágosult személyeket, mint például *Robert Townson* (1762–1827), *Richard Bright* (1789–1858) és *John Paget* (1808–1892).

A 19. század első felében egyes cseh utazók útja (*Václav Staněk, Jan Helcelet és Božena Němcová*) a történelmi Magyarország más városai mellett, Pest-Budára is vezetett. A szerzők érdekes és tanulságos útikönyveiben a táj, a falvak és városok polgárainak bemutatása mellett hangsúlyos szerepet kap az etnikai hovatartozás vagy akár a többnyelvűség is. *Božena Němcová* 1854-ben megjelent útleírása a *Zpomínky z cesty po Uhřích*, valamint az angol *John Paget* 1839-ben kiadott *Hungary and Transylvania* című, igen gazdag útleírása az újdonság erejével hat az olvasóra. Az idézett szerzők szemléletes útleírásaiban sok azonos megfigyelést és tényt, kölcsönös összefüggéseket és hasonló következményeket találunk. Érdekes nyomon követni, hogy a külföldi utazók miként mutatták be az országot és a nagyváros alapvető ellentéteit, és milyen részletességgel tájékoztatták az olvasókat egy számukra szinte ismeretlen vagy kevésbé ismert országról.

Summary

“Pest is worth talking about“ (J. Neruda) Spatial and Personal Attributes of the Capital of Hungary

In this study, we aim to introduce those travelers from the first half of the 19th century, whose journey was directed mainly to the Kingdom of Hungary and its capital Pest and Buda. Travelers captured the geographical, social, and sociographic peculiarities of the landscape and the cities. They highlighted the moments from the roads that were most striking and remarkable.

The 19th century is a period of fundamental importance for the research of travelogues of the Kingdom of Hungary and its twin cities of Pest and Buda. Memoirs, literary travelogues, and other sources are an exceedingly rare source of information about the country, cities, and inhabitants of the Kingdom of Hungary, including the knowledge of the way of life of the inhabitants living there. From the beginning of the 19th century, the English and other foreign travelers began to discover more and more Central Europe and its ethnically and linguistically diverse Kingdom of Hungary. By in the first half of the 19th century, some authors also wrote about the capital city, the cultural topography and the atmosphere of Pest and Buda. They were mainly members of the educated class, usually of bourgeois origin. We could highlight such English enlightened travelers, as *Robert Townson* (1762–1827), *Richard Bright* (1789–1858) and *John Paget* (1808–1892).

In the first half of the 19th century, the journey of Czech travelers (*Václav Staněk, Jan Helcelet and Božena Němcová*), besides exploring other parts of the Kingdom of Hungary, also led to Pest and Buda. In the eye-catching and educational travelogues of those authors, ethnicity or even multilingualism dominate in addition to reflections on the landscape and the citizens of the villages and towns. *Božena Němcová's* travelogue *Memories from a trip to Hungary* from 1854 and the rich travelogue of then Englishman *John Paget Hungary and Transylvania* from 1839 are full of wonderful new information. In the illustrative travelogues of the cited authors, we find many identical observations and facts, mutual interrelationships, and similar consequences. It is interesting to

read how remarkably foreign travelers discovered the Kingdom of Hungary and the metropolitan contrasts, and with what detail they informed their readers about the then almost unknown region.

Kontakt

Dr. Anna Kováčová, PhD.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

anna.kovacs727@gmail.com

ŠTÚDIE
TANULMÁNYOK
STUDIES

B

Literatúra

•

Irodalom

•

Literature

O čom sa kázalo v sarvašskom chráme na prelome 18. a 19. storočia¹

ERIKA BRTÁŇOVÁ

Do rozpadu rakúsko-uhorského súštitia tvorila slovenská literatúra jeden celok (Andruška, 2014, s. 7). Jej prirodzenou súčasťou bola aj dolnozemska literatúra, ktorej pôvodcami boli hlavne príslušníci evanjelickej konfesie. Medzi šiestimi uhorskými stolicami, v ktorých mali prevahu protestanti nad katolíkmami v prvej štvrtine 19. storočia, menuje predchodca maďarského národopisu Ján Čaplovič (1829, s. 290) Békešskú stolicu.² V prvej etape slovenského osídľovania tejto stolice kroky evanjelikov viedli do troch osád – do Sarvaša, Čaby a Békésszentandrásu (Valent, 2007, s. 47).

„Keďže zásady viery prechádzajú do životných názorov a tvoria životné hodnoty, aj protestantizmus dal svojmu okoliu zvláštne charakteristické črty,“ konštatuje Ján Valent, emeritný biskup Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Srbsku, v úvode svojej monografie venovanej osídľeniu Dolnej zeme (Valent, 2007, s. 8). Uvedenú konštatáciu možno celkom dobre ilustrovať príkladom sarvašskej cirkvi, ktorej farári svojou kazateľskou aktivitou stimulovali rozvoj miestnej vzdelanosti a kultúry. V poslednej štvrtine 18. storočia a v prvej štvrtine 19. storočia to boli Samuel Tešedík (1742 – 1820/1), známy ako tvorca realistického pedagogického systému v priemyselno-hospodárskom inštitúte v Sarvaši a Daniel Bocko (1751 – 1806), neskorší dekan békešsko-banátskeho seniorátu a iniciátor nižšieho ev. seniorátneho gymnázia v Mezőberényi (Biografický lexikón Slovenska I. A – B, 2002, s. 461).

¹ Štúdia vznikla v rámci grantovej úlohy APVV-19-0158 Slovenská kázňová spisba v 19. storočí. Zodpovedný riešiteľ Prof. PhDr. Peter Zubko, PhD.

² „Die Protestanten zusammen genommen, sind stärker an Zahl, als die Katholiken beider Ritus, in 6 Comitaten: Szabolcs, Gömör, Bihar, Békes, Zólyom, Thuróc, und in den Haiduckenstädten.“ In: Čaplovič, Ján: *Gemälde von Ungern*. Erster Theil. Pesth: Verlag von E. A. Hartleben 1829, s. 290.

Sarvašskí farári S. Tešedík a D. Bocko

Tešedík sa stal sarvašským kaplánom v roku 1767 a zakrátko si ho cirkev zvolila za riadneho farára (Jančovič, 2009, s. 21). Na Tešedíkovu radu v úrade druhého farára nahradil Pavla Járošiho v roku 1786 Daniel Bocko, ktorý v tejto službe zotrval až do konca augusta 1803, keď sa jej pre rozpory v cirkvi vzdal (Tablic, 1806, s. 79). Na príčine rozporov boli názorové nezhody medzi Tešedíkom a Bockom. Bližšie o nich píše niekdajší profesor na sarvašskom gymnáziu a skúmatel' miestnych dejín Michal Žilinský: „*Sarvašská cirkev mala v týchto dvoch mužoch tak znamenitých kňazov, že keby boli jednomysel'ne pracovali, iste povolani by boli k tomu, aby celé bratstvo békéšsko-banátske k rozkvetu priviedli*“ (Kmeť, 2004, s. 57 – 59). Pôvod tradovaných vzájomných nedorozumení cirkevný historik Ján P. Ďurovič interpretuje s odstupom času s istým nadhľadom. Príčinu vidí v teologickom smerovaní: v Bockovej pravovernosti čiže v jeho striktnom pridržaní sa pevných cirkevných zásad a v Tešedíkovom príklone k racionalizmu, to jest v jeho dôraze kladenom na praktický život (Ďurovič, 1940, s. 368). Pritom obaja farári sledovali ten istý cieľ, usilovali sa zlepšiť kvalitu života členov sarvašského spoločenstva, ktoré im ako duchovným pastierom bolo zverené. O rovnakom záujme a vzájomnom rešpekte svedčia ich literárne práce. Keď sa vo svojej katechizmovej príručke *Nauka k štěstí a blahoslavenství* (1790, s. 31 – 32) Bocko zmieňuje o neusporiadaných hospodárskych pomeroch v Uhorsku ako jednej z vonkajších príčin hriechu, pre lepšie porozumenie svojho výkladu odporúča používateľom prečítať si jednu stať z Tešedíkovho spisu *Der Landmann in Ungarn (Sedliak v Uhorsku, 1784)*: „*Osád, pole, práv, vrchnosti, poddaných, stavů, řádů, škol – při kterých mnoho tisíc lidí chtě neb nechtě přinucení bývají hřitšni býti, a nebudou jinakší, ani nemohou býti, pokud'koli lepší pořádky uvedené nebudou. Viz Labyrint světa, Landmann in Ungarn pag. 72 – 82.*“ Okrem toho Bocko poznamenáva, že vrchnosť má brániť hriešnemu konaniu na jednej strane trestaním „nešľachetných“ poddaných a na druhej strane dôslednou výučbou náboženstva v cirkvi a školách: „*Učitele pak mají tak pilně a tak dobře lid a mládež sobě svěřenou vyučovati, zvláště v náboženství, jak jen mohou. Běda tomu učiteli, který touto velikou povinnost zanedbává*“ (Bocko, 1790, s. 32).

Tešedíkova a Bockova kazateľská aktivita

Z premisy, že osvojovanie si kresťanských hodnôt vedie k zlepšeniu všetkých stránok života, vychádzajú Tešedík a Bocko aj vo svojich kázňach. Viaceré kázne Tešedík zakomponoval do autobiografie *Das Leben und Meinungen eines evangelischen Landpharers zu Szarvas in dem Békéscher Komitat in Ungarn* (Život a náhľady vidieckeho evanjelického farára zo Sarvaša v Békéšskej stolici v Uhor-

sku) (Čečetka, 1959, s. 44).³ Bocko svoje *První kázání* (1782) vydal ešte ako farár vo Veľkej Lhote na Morave, ba dokonca za „dobrú češtinu“ svojej prvotiny získal pochvalu od Josefa Dobrovského (Čapek, 1933, s. 271). Podľa zmienky Bohuslava Tablica mal na vydanie pripravený „ročný beh kázní“, ktorý zrejme tlačou nevyšiel, lebo sa neuvádza ani v bibliografických súpisoch tlačí ani v syntetických prácach (Tablic, 1806, s. 82). Okrem publikovaných kázní máme dnes k dispozícii aj jeden rukopisný prameň, v ktorom sú zaznamenané obsahy kázní, ktoré Tešedík s Bockom predniesli v sarvašskom kostole v rokoch 1795 – 1801. Dvojzväzkový súbor, ktorý vyhotovil miestny učiteľ Juraj Krištofy, sa neskôr ocitol vo vlastníctve sarvaškého farára Štefana Plačku a po ňom sa dostal do rúk čabianskeho farára Ludovíta Haana. V súbore sa nachádzajú aj texty zapísané v maďarskom jazyku, nie sú však signované.⁴ Ďalej sú tam koncepty kázní, ktoré predniesol Pavol Jozeffy v rozmedzí rokov 1799 – 1801, keď bol ev. kaplánom a učiteľom hospodárskych náuk na Tešedíkovom hospodárskom inštitúte.⁵ Niekoľko kázní pochádza od superintendenta Martina Hamaliara, ktorý po Bockovom odchode (r. 1803) zaujal miesto druhého farára sarvašskej cirkvi. Krištofy zapísal kázne „tak, ako boli prednesené v kostole“.⁶ Je pochopiteľné, že ich nemohol zaznamenať v úplnosti. Hoci si pri zápisoch vypomáhal skratkami, niektoré slová alebo menšie vetné úseky vynechal. Ale pri obširnejších záznamoch kázní jednotlivé kompozičné časti vyznačil latinskými nadpismi, ktoré uviedol v skrátenej podobe: susp[irium] – exord[ium] – text – propo[siti]o – partes / tracta[ti]o – concl[usio] – appli[catio]. Členy jadra kázne (partes) opatril rímskymi číslicami. Krištofyho záznamy sú jedinečnými dokladmi autentického rečového prejavu kazateľov.

Na textoch kázní, s ktorými po prednesení už kazatelia ďalej nepracovali, necizelovali a neredigovali ich, môžeme demonštrovať iba niektoré znaky literárneho prejavu kazateľov. Preto sa v príspevku nevenujeme výlučne literárnej

³ „Moje kázne (výpovede), ktoré som starostlivo spracoval v tomto spise, svedčia o tom, do akej miery som sa usiloval podľa svojho presvedčenia a podľa učenia Ježiša Krista a jeho príkladu obrátiť svoje verejné účinkovanie počas päťdesiatich rokov v prospech svojich veriacich.“ Pozri moje spisy (zápisky). Výňatky z maď. vydania M. Žilinského *Theschedik Sámuel Önéletírása* preložil Štefan Kovács. In: *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*. Ed. J. Čečetka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959, s. 44.

⁴ K rukopisu, ktorý dnes opatruje Múzeum Samuela Tešedíka v Sarvaši (Szarvasi főgymnasium könyvtára, sign. XXX. 29), som sa dostala vďaka študijnému pobytu vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku v novembri 2019. Osobitná vďaka patrí môjmu sprievodcovi, kolegovi Jurajovi Rágyanszkému.

⁵ *Boczko Daniel es Tessedik Samuel...II*, s. 155, 169, 188, 190, 195, 200, 212, 226, 242, 264, 273, 332.

⁶ Na prednej strane rukopisu sa nachádza nasledovný zápis rukou čabianskeho farára Ludovíta Haana „Boczko Daniel és Tessedik Samuel hirneves szarvasi ev. lelkészek prédikációi, ugy, amint azokat elmondás közben a templomban leírta Kristoffy György szarvasi ev. tanító. Egybeköttette emlékül alulírott.“

stránke kázní, ale súčasne sledujeme aj ich tematické a obsahové zameranie, ktoré veľmi dobre zrkadlí mentálne nastavenie kazateľov a nimi sledované výchovno-vzdelávacie ciele.

Kultivovanie myslenia a cítenia

Ako sme už naznačili, Tešedíkovi a Bockovi išlo predovšetkým o kultivovanie myslenia a cítenia sarvašských evanjelikov. O kritickom stave cirkevného spoločenstva referuje Tešedík vo svojej autobiografii: „*Hľadal som aktívne kresťanstvo, a našiel som pod maskou viery strašne zmätenú a falošnú poveru, poverčivosť, predsudky a falošné náboženské názory, ktoré v duši sedliackeho ľudu upevňujú tmárstvo, v srdciach rozširujú úzkostlivosť a v živote biedu.*“⁷ Na formovanie mravného vedomia a mravných citov kladie dôraz aj Bocko v spomínanej katechizmovej príručke *Nauka k štěstí a blahoslavenství*, ktorej leitmotívom je myšlienka, že túžbou každého človeka je šťastný život: „*Každý rozumný člověk sobě žádá, aby uplně a navěky šťastný byl, t. j. aby mu vždy dobře bylo*“ (Bocko, 1790, s. 3).

Podmienkou šťastného pozemského a večného života je pestovanie cností a činenie dobrých skutkov: „*Časné i věčné štěstí, dlé nezměnitelného pořádku Božího napřed vyhledává ctnost aneb milování činění dobrého. Nebo bez ctnosti člověk ani časně, ani věčně šťastný býti nemůže. Jen natolik každý jest šťastný, nakolik jest dobrý a cnotný*“ (Bocko, 1790, s. 27). Kresťanskej morálky sa dotýka aj obsah kázní. Účinnosť rečníckeho prejavu spájajú kazatelia s jeho zrozumiteľnosťou a primeranosťou spôsobu myslenia vidieckeho človeka. Dokonca Tešedík namieta proti abstraktnosti akéhokoľvek prejavu, určeného širšiemu publiku: „*Už po niekoľko rokov pozorujem spôsob, ako sa vyučuje v kostoloch a školách rozličných vierovyznaní a národov, ale musím otvorene priznať: naše vyučovanie, aspoň väčšina z nás, je príliš abstraktné; príliš málo primerané vidieckemu človeku a jeho spôsobu myslenia, jeho potrebám.*“⁸ Primeranosť v kázňach predstavuje dikcia zohľadňujúca danosti publika a názorný výklad.⁹

⁷ Výňatky z maďarského vydania M. Žilinského *Theschedik Sámuel Önéletírása* preložil Štefan Kovács. In: *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*. Ed. J. Čečetka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959, s. 33.

⁸ Tešedík, Samuel: Rolník v Uhorsku. Z nem. orig. preložil F. Konický. In: *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*. Ed. J. Čečetka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959, s. 71.

⁹ Úryvky z kázní transkribujeme, upravujeme pravopis okrem kvantity a mäkkosti hlások a dopĺňame interpunkciu. Všetky textové vsuvky uvádzame v hranatých zátvorkách a vynechané časti textu v oblých zátvorkách.

Etika vzťahov

Príklad ako jeden z príznakových vyjadrovacích prostriedkov dominuje aj pri výklade jedného z tematických okruhov – etiky vzťahov. Na príklade farizeja, domnievajúceho sa, že je spravodlivý (Evanjelium podľa Lukáša 18, 9), praniezuje S. Tešedík povrchné úsudky, vynášané o iných ľuďoch: „*Tak i podnes často ríkame dobremu zle jest a vice versa, horké za sladké [meníme], ponevadž sme si jazyk a gust dávno zahubili. Tak jako nevz[acnejší] zelinu často nohama šlapeme], ponev[adž] jej silu neznáme, tak po mnohem člověku jazlujeme*“* (Tešedík, I, 1796, s. 157). Pri rozsudzovaní cudzích postojov a skutkov odporúča používať „*zdravý rozum*“ a hodnotiť každý z nich zvlášť. Tiež apeluje na zachovávanie rešpektu voči inak zmýšľajúcim ľuďom: „*Když naš blížní tak nesmýšlí jako my, pamatujme na to, že jeho hlava a naši hlava sou dve hlavy*“ (Tešedík, I, 1796, s. 157). Vystríha pred závišťou, ktorá narúša vzťahy medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva, medzi sedliakmi, remeselníkmi a učiteľmi: „*O, vezmiteže již jednouc do sebe ten umysl, že pri zavisti nem[užete] do bl[ahoslavenství] přijíti*“ (Bocko, I, 1796, s. 133).

Na príklade vzťahu hospodára a sluhu vyučuje Bocko o zmluvných vzťahoch a dodržiavaní záväzkov vyplývajúcich zo zmlúv: „*Tu znejme, že jaknahle kdo zmluvu zavíra, hned dosahují obe pravo žadati jeden od druhého to, k čemu se zavazali. K[ui] p[ri]kladu] když pan zjedna službu, ma pravo žadati službu a služ[íci] pri verne službe sve vyplacení*“ (Bocko, II, 1800, s. 232). Dobré medzilidské vzťahy podľa Bockovho výkladu závisia hlavne od správneho postoja k autorite. Lebo – ako bližšie vysvetľuje – poddaní neboli stvorení pre vrchnosť, ale vrchnosť bola ustanovená pre poddaných, a preto sú poddaní riadne ustanovenej vrchnosti zaviazaní úctou a rešpektom. Dobrú vrchnosť v osade prirovnáva k dobrému otcovi v rodine. „*Dobra vrchnost vždy hodná jest lasky naší. Co jest dobrý otec v dome, to jest dobrá vrchnost v osade. (...) Jako otec brání a chrání od škody, tak dobrá vrchnost poddaná pred nápady tech lidí, kteří by jím na zdraví, cti [škodili]. Jako otec výstrahu pred hříchem [dáva], tak dobra vrchnost za hl[avnú] pov[innost] uznava potr[ebné] výstrahy davati. Jako dobrý otec podle zasloužení tresce zle díte sve, aby porušení odvrátil, tak i dobra vrchnost tresce zpourných. Ona nedava také zákony, ktere by zítra zrušila. Ona nepáše té nepr[ávosti], za které jiné tresce*“ (Bocko, II, 1800, s. 323).

Povinnosť Bocko definuje veľmi jasne a jednoznačne v adventnej kázni, v ktorej okrem iného oznamuje členom sarvašského cirkevného zboru, že celý nasledujúci rok (1797) sa budú učiť poznávať kresťanské povinnosti: „*Povinnost se naz[ývá], co nam bud' zdravý rozum, bud' svedomí, bud' svaté Písmo rozkazuje činiti*“ (Bocko, I, 1796, s. 194). O dôležitosti plnenia si povinností bez ohľadu na sociálny status a rolu vyučuje a káže aj Tešedík: „*Na hodinách katechizmu,*

* *Po mnohém člověku jazlujeme* – o mnohých ľuďoch nelichotivo hovoríme.

pri predčítaniach a ranných pobožnostiach vysvetľoval som povinnosti gazdov a sluhov, vrchností a poddaných, učiteľov a žiakov, rodičov a detí, bohatých a chudobných, zdravých, chorých a zotavujúcich sa. A táto moja práca mala viditeľný výsledok.“¹⁰ Svojich poslucháčov presviedča o tom, že vernou službou a prácou sa podieľajú na rozvoji svojej domovskej krajiny. Zanedbávanie týchto povinností ostro napáda: „*Tu pomni, čeladko, že si se z kresťanských rodiču narodila, vychovala a u kresťanských rodiču tež službu mívaš. Kdyby si u Turka pohana, u Tatara ukrutneho tyrana sloužila, otrokem byla, kde až podnes blud prikrývá zemi, ach. A hle, zde máš Slovo Boží, spasitedelné učení k[řestanské], které te vyučuje, jako v tvem stave maš pokračovati. (...) Ale když pricházíš domu ze salašu, kde jdeš, do krčmy, do zlého tov[arišství]. A když i pricházíš, zdališ proto? K[řestanství] znamost Buh ti zjevuje, že jest vševedouci, jako se tedy neostýchaš zle robit?*“ (Tešedík, I, 1797, s. 214 – 215). Prízvukuje dôsledné a bezpodmienečné plnenie povinností bez ohľadu na tvrdé vrchnostenské presadzovanie moci: „*Máš-li ale tvrdých panuv, pomni, že kdys si mela dobrých predtím, řízení Boží ti dalo tvrdších, když si se nedala dobrými napravití. Počujev nyní horších a tvrdších*“ (Tešedík, I, 1797, s. 215).

Tešedík sa zamýšľa aj nad vhodným spôsobom komunikácie s okolím. Vzťah k blížnemu, ktorý sa neprejavuje skutkami, ale vyjadruje iba slovne („*na jazyku*“), prirovnáva k hlasu zvonca: „*Jako zvonec, když hlas z sebe vydal a prestane zvoniti, pomine se a zvuk jeho nezustava, tak zpev hladkych slov mnohoeho krasorečníka nic [neznamenají], ale řeči jeho tak se pominou jako zvonce*“ (Tešedík, I, 1797, s. 239). V rámci edukácie o dobrom spolunažívaní nabáda členov cirkevného spoločenstva, aby sa vysporiadali s neoprávnené zabratým majetkom. Lebo svojím nespravodlivým počínaním – najčastejšie krádežou dobytká, ubližujú nielen svojim susedom, ale aj samým sebe: „*Když člověk to, co naš blížní ma, anebo nasilne, anebo ulisne, fortjelne k sobe pritahuje a se škodu bližního užívá. Anebo když člověk to, co bližnímu prisloucha, s ublížením i sebe zadržuje*“ (Tešedík, I, 1796, s. 151). Neobchádza ani otázku náboženskej tolerancie. Vyzýva k znášanlivosti a pokojnému spolunažívaniu s príslušníkmi iných vierovyznaní, ktorí môžu v mnohom inšpirovať a byť vzorom: „*Naše nab[oženství] k tomu nas nevede, aby sme nenavideli] těch, kteri jinou cestou k nebi se obírají nežli my, kteří jiné verí nežli my. Asnád se pri tých mnohem více dobra naleza nežli pri nás*“ (Tešedík, I, 1796, s. 151). Svojich poslucháčov vedie k solidarite aj s ľuďmi zo vzdialenejších častí Uhorska v prípade, že ich postihla nešťastná udalosť alebo živelná pohroma. Konkrétne tak robí v súvislosti so zbierkou pre obyvateľov Prešporka, ktorí museli z mesta odísť pre požiar, ktorý ho zachvátil 16. júna 1800

¹⁰ Tešedík, Samuel: Vlastný životopis. Z maď. vydania M. Žilinského *Theschedik Sámuel Önélet-írása* preložil Štefan Kovács. In: *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*. Ed. J. Čečetka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959, s. 34.

a zničil až 102 domov. Prešporok predstavuje ako významné centrum evanjelickej cirkvi a sídlo dôležitej vzdelávacej inštitúcie protestantov a naznačuje aj svoj vrelý vzťah k tomuto mestu („utešený Prešporek“) (Tešedík, II, 1800, s. 307).

Zdravotnícka osveta

V rámci osvietenskej prevýchovy dospelých má v obsahovom repertoári kázní svoje zastúpenie aj zdravotnícka výchova. Tešedík v odpovedi na otázku, odkiaľ pochádzajú rôzne choroby, za ktoré často môže nevedomosť a nedbanlivosť, vyzýva Sarvašanov k väčšej zodpovednosti za svoje zdravie: „1. Odtud: Pon[evadž] mnozí lide nevedja, nep[oznaju] coby jím a jích zdraví potrebne neb škodlive bylo. 2. Pon[evadž] mnozí i toho co vedja, že jím je zle aneb dobre, predce se nevarují. 3. Pon[evadž] mnozí i to, co jím od sam[eho] Boha a Stvori-tele k zachovaní jejich zdraví jestit stvorené a predce neužívají, ale znevažují“ (Tešedík, I, 1795, s. 55). Osvetľuje príčiny chorôb a poskytuje rady, ako nemo- ciam efektívne predchádzať. Za jednu z príčin fyzického strádania označuje na- príklad nevetranie obydľí a kumulovanie ťažkého vzduchu v nich: „S povetrím jest tak jako s vodou, když stojí dlouho v kalužích, v studních. Takové povetrí jest jed a otrava člověku]. Čím čerstvejší jest povetrí, tím zdravší jest č[lovek] ten“ (Tešedík, I, 1796, s. 165). Ďalšou zo zdravotnoosvetových tém, o ktorých pojednáva, je nadmerné požívanie alkoholických nápojov a ich škodlivé účinky. Veľmi pôsobivo reprodukuje rozšírené výhovorky ľudí konzumujúcich alkohol: „Však se ja tak neopijem, že by si uškodil. Mam statek, mam vyživení, mam z čeho. (...) Čo prepíjem, z mojho prepíjem, keď zarobiti mužem, mužem prepiti. (...) Trebars se i napíjem, však sa ja do nikoho nezapriem, neobhaním ani ženu ani dítky. (...) Však se ja po blate neváljam, ani ma do domu nevedli“ (Tešedík, I, 1796, s. 78). V závere kázne apeluje na všetkých holdujúcich tomuto neduhu, aby sa s ním čo najskôr vysporiadali a dôsledne sa ho vystríhali aj v budúcnosti: „Dnes dejte dobrou noc vam tak škodl[ivemu] opilství a pokud čas mate, dnes ještě odvrh[nite] tie putá, dnes prve učňte ten slib pred Bohem, že se za tím s pomoci Boží tohoto hříchu chcete a budete varovati, vaším dušám k dobrému, tak vám bude den dnešný šťastný a kazání mé požehnané“ (Tešedík, I, 1796, s. 79).

Požívanie alkoholu spolu s nestriednym jedením a tancom Tešedík pranie- ruje najmä u matiek, ktoré takýmito prehreškami voči svojmu zdraviu škodia nie- len samým sebe, ale tiež svojmu nenarodenému i narodenému dieťaťu: „Tento neporadek tak velice počíha panovat' zvlášť [u] Uhrů a Slovaků, že nejvíc na tanec zemírají“ (Tešedík, II, 1798, s. 67). V intenciách dobovej zdravovedy radí Sarvašanom, aby sa vyvarovali tiež zádrapiiek, nerozvážnych súdov, roztopašnos- ti, preklínania, zlorečenia a uštipačných rečí. Cestu ako sa vyhnúť takémuto hriešnemu konaniu nachádza v zmysluplnej práci: „Mej pred sebou dobre zane- prazd[nen]í a prave tak se najistejše vyvaruješ hříchu“ (Tešedík, II, 1798, s. 67).

Pracovná aktivita bola jedna z hlavných zásad, ktorú uplatňoval aj pri výchove mládeže vo svojom inštitúte, ktorý v Sarvaši zriadil: „*A ako nekonečne mnoho dobrého sa zrodilo z oduševňovania detí vyvolaného prácou! Deti s radosťou čakali na svojich učiteľov; na hodinách boli vždy aktívne a výklad učiva sledovali so živým záujmom, pretože častou variáciou práce udržiavali sme ich stále v dobrej nálade a oduševňovali sme ich pre súťaženie. Tým sa u nich neskoršie vytvorila obratnosť a oduševnenosť k práci*“ (Čečetka, 1959, s. 41).¹¹

Výchova mládeže

Problematiku vzdelávania mládeže možno uviesť Bockovým pripomenutím všeobecne známeho faktu, že s rozširovaním kresťanského náboženstva rástla priamoúmerne aj vzdelanosť: „*Na to potom nasledoval zrúst literního umění mezi křesťany, takže již nyní křesťané jsou nejmoudřejší národ na světě*“ (Bocko, 1790, s. 46). Pod vzdelanosťou rozumie čitateľskú gramotnosť, ktorá sa odporúča rozvíjať buď čítaním alebo predčítaním Biblie. Pravdaže, veľký dôraz sa kladie na pravidelnú školskú dochádzku. Bocko polemizuje s rozšíreným argumentom, že deti majú v prvom rade pomáhať rodičom a až v druhom rade venovať čas vzdelaniu, a presviedča o tom, že vzdelaný potomok oplatí rodičom v ich starobe všetko mnohonásobne: „*My evangelici to vyznávame, že osvícený rozum máti jest největší prednost pro člověka, a predce mnozí rodičové dávají dítkam vyrastati v hlouposti. A jakže ony takto nedbanlivost svou vymlouvají: Však všickni učitele byti nemusejí, musejí i sedlaci byti. (...) Ja sem samotný a pomoci potřeb[ný], proto nem[ohu] dítek do školy dati. – Tato vymluva jest ničemna. Ovšem že mnozí rodičové pomoci potřebují. Ale zdaliž není veliká hloupost pro maličkou pomoc tisíckrát větší zisk stratiti. Kdy nejvíce pomoci potřeb[ují] dítek? V starosti*“ (Bocko, II, 1799, s. 203). Ešte dôraznejšie sa k otázke školskej dochádzky vyslovuje o čosi neskôr pri inej príležitosti: „*A kto touto povinnost zanedbá, ten není hoden otce[m] neb matkou slouti*“ (Bocko, II, 1800, s. 277).

Morálne poklesky mládeže spája s nesprávnymi postojmi dospelých. Totiž mnohí rodičia dávajú svojim deťom zlý vzor, ktorý potom oni automaticky nasledujú. „*Mnozí dí: Me díte jest spurne, samopašne, tvrdohlave, zlolajske, rozmaznane, marnotratne, hanblive, neroz[umne], lenive, nepracovité. Pri techto žal[obách] mohli by jím odpov[edati]: Jake ste nas vych[ovali], take nas mate. [Jako sme od vas vedeni] byli, tak chodíme. Jaky sme priklad videli na vas, ten nasledujeme. Rozvažte, milí rod[ičové], jaký to musí byt červ i v živo[te] i v smr[ti] i po smrti, když vas dítky obvinovati budou, že ste příčina skazy. Aby tedy*

¹¹ Tešedík, Samuel: Vlastný životopis. Z maď. vydania M. Žilinského *Theschedik Sámuel Önélet-írása* preložil Štefan Kovács. In: *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*. Ed. J. Čečetka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959, s. 41.

i starší i mladší naučeni meli, aby se starší nevyml[ouvali], že jako je meli vesti a mladší, aby neml[uvili], že jích nemel kdo cvičiti“ (Tešedík, I, 1797, s. 230). Opodstatnenosť svojich snáh Bocko potvrdzuje informáciou o aktivite superintendenta banského dištriktu – Martina Hamaliara st., ktorý na nedostatky v mravnej výchove mládeže reaguje zavedením nového výchovného programu: *„Hle naš novotný p[an] super[intendent]a dištrik to žáda, aby se pro mládež i školskou, i ven[kovskou] každou nedeli od 1 zvonění až do 3 zvláštne naučování pro mládež drželo, a sice, aby sme mládež k ctnostem hned v mladem věku [vedli]“* (Tešedík, I, 1797, s. 231). Ako príklad statočného a čestného človeka spomína miestneho richtára Juraja Gombára v úryvku, ktorý zrejme odznel v jeho pohrebnej kázni. Pevnosť Gombárovho charakteru vyjadruje priliehavými frazeologizmami. *„Co se dotýče přítele Gombar Ďura, vůbec zname jest, že tento byl jeden z nejlepších a nejv[zácnejších] oudu cirkvy teto. On nebyl učeny, predce mel pamet, rozum a vuly pravdu milující. On nebyl jinakší popol[udní]. Ne trtina*, ne v koši voda, ne kam vítr, tam plašt. Preto byl i richtar, kterýžto urad za 6 let konal. A ja za štěstí sobe pokladam, že muže dobrým sved[ectvím] jiným za příklad představovati“* (Bocko, II, 1798, s. 14).

Tešedík pripomína, že každému rodičovi má záležať na tom, aby z jeho dieťaťa vyrástol človek *„užitečný a prospešný“* celej spoločnosti (Tešedík, II, 1797, s. 156). Bocko prezentuje osvedčenú výchovnú metódu – metódu cvičenia a navykania. *„Chceme-li tedy z dítek našich dobrí vychovati, musíme je včasne v dobrém cvičiti. A k tomu jím dopomoci skrze samé dobré cvičení. Bez tohoto žádná cnost nemá místa pri člověku. Jako žádnen není dobrý remeslník a hospodár, jestli jen regule [zná]. Pak-li se necvičí, tak žádným dobrým remeslníkom se nestává, jestli ví co dobré a pravé, jestli skrze cvičení k tomu nepriráta. (...) A tak včasné cvičení dítek v dobrém jest potřebné“* (Bocko, II, 1800, s. 295). Rodičom odporúča uplatňovať dva výchovné prostriedky – príkaz a zákaz. Pritom podotýka, že efektívna výchova vyžaduje vysvetliť zmysel a účel obidvoch prostriedkov. Nadčasovú platnosť má aj poznámka o jednotnej rodičovskej výchove. *„Velmi tedy zle činí tí rodičové, který rozkaz dítkam vydavají, ale o potrebe jeho zapominají jí cvičiti. (...) Ale musejí pri rozkazovaní jednomyslní býti i rodičové. Není větší nesmyslnosti jako, když rodičové odporují, k[u] p[říkladu] když otec říká jdi a matka ne. Oba od dítek za nemoudrých držaní bývají. Jestli tedy poslušne dítky chcete míti, neodporujte jeden druhému pri rozkazovaní, ale buďte jednomyslní“* (Bocko, II, 1800, s. 295). Rodičov nabáda k tomu, aby oni sami boli pre svoje deti príkladom, ako viesť mravopočetný život: *„Jestli tedy chcete dobre dítky míti, musite sami cnostnými býti. (...) Ony činí tak, jak starší činiti vidí. (...) Ale pritom všem pozorujte i na to, aby dítky vaše jiní zlým příkladem nepokazili (...)“* (Bocko, II, 1800, s. 295).

* Trstina.

Záver

V tomto krátkom prehľade sme sa usilovali poukázať na niektoré hľadiská obrodného procesu, s ktorým v sarvašskom cirkevnom spoločenstve začali S. Tešedík a D. Bocko prostredníctvom kázaného slova. Rukopisné záznamy ich kázni však ukrývajú oveľa viac dokladov týchto obrodných snáh. Veríme, že sa nám v budúcnosti podarí niektoré kázne uverejniť in extenso, a tak vyniesť ich obsah na svetlo dňa.

LITERATÚRA

Archívne zdroje

Szarvasi főgymnasium könyvtára

„Boczko Daniel és Tessedik Samuel hirneves szarvasi ev. lelkészek prédikációi, ugy, amint azokat elmondás közben a templomban leírta Kristoffy György szarvasi ev. tanító. Egybekötette emlékül alulírott.“, sign. XXX. 29.

Boczko Dániel és Tessedik Sámuel, szarvasi evangélikus lelkészek prédikációi. I. zv.

BOCKO, Daniel: O ohavnosti a škodlivosti závisti a nenávisti. Dominica II post Trinitatis, [1796]. s. 129 – 133.

BOCKO, Daniel: Povinnost Boha milovati. Dominica I adventus, [1797]. s. 194 – 197.

TEŠEDÍK, Samuel: Dominica III post Pascham, [1795]. s. 55 – 56.

TEŠEDÍK, Samuel: Deset pramenů, z kterých rozličné nemoci pocházejí. Dominica XIV post Trinitatis [1796]. s. 163 – 166.

TEŠEDÍK, Samuel: Dve hlavní příčiny nepravých soudů našich o jiných lidech. Dominica XI post Trinitatis, [1796]. s. 155 – 158.

TEŠEDÍK, Samuel: Povinnost křesťana, aby při svem jmení nic nespravodlivého netrpel. Dominica IX post Trinitatis, [1796]. s. 150 – 152.

TEŠEDÍK, Samuel: Příkladné milosrdenství Samaritána od Ježíše Syna Božího nam křestanum k nasledování predstaveno. Dominica XIII post Trinitatis, [1796]. s. 161 – 162.

TEŠEDÍK, Samuel: Tri hlavní příčiny, pro které se proti opilství tak často káže Slovo Boží, tak malý predse úžitek prináší. Dominica VI post Epiphaniam [1796]. s. 76 – 79.

TEŠEDÍK, Samuel: Jaké mají byti skutky lasky a dobročinnosti naše, které my k bližním naším máme dokazovati. Dominica in quadragesima, [1797]. s. 238 – 240.

TEŠEDÍK, Samuel: Povinnosti a zpytování křesťanské čeládky, zdaliž a jako ona v svém stave v tom svetle chodí, kterým Syn Boží Kristus jest, křesťanským se nazývá. Festo trium Regum, 6. 1. 1797. s. 214 – 215.

TEŠEDÍK, Samuel: Probudzení. Dominica VI Epiphaniam. 2. 2. [1797]. s. 230 – 233.

Boczkó Dániel és Tessedik Sámuel, szarvasi evangélikus lelkészek prédikációi. II. zv.

- BOCKO, Daniel: O jak šťastní jsou tí, kteří takto zemírají, na těch se naplní to 2 Tim. Dominica Palmarum, 1. 4. 1798. s. 13 – 15.
- BOCKO, Daniel: Potreba toho, aby rodičove dítky v tomto umení náležite poučiti dali, Dominica Paschalis, 28. 4. 1799. s. 203 – 205.
- BOCKO, Daniel: Dva prostredky, jimiž rodičove dítky sve k dobrému naklonovati a cvičiti mají. Dominica XVI Trinitatis, 28. 9. 1800. s. 294 – 296.
- BOCKO, Daniel: Dve hlavní povinnosti podaných k své poradne zřízene vrchnosti. Dominica IV adventus Domini, 21. 12. 1800. s. 320 – 324.
- BOCKO, Daniel: Dve hlavní příčiny k vernému plnění smlouv a slibu nás zavazující. Dominica ante Epiphaniam, 5. 1. 1800. s. 232 – 235.
- BOCKO, Daniel: Kterak rozum dítek formovan býti má, Dominica X post Trinitatis. 17. 8. 1800. s. 276 – 280.
- TEŠEDÍK, Samuel: Jako se rozumní krestan toho vystríhati ma, aby sebe i bližním na zdraví i životu neublížil. Dominica VI. post Trinitatis, 15. 7. 1798. s. 65 – 68.
- TEŠEDÍK, Samuel: Čo rodičové pri svých dítek zach[ovavati] mají, aby jejich dítky byli zdarile, Bohu a lidem milé a poslušne. Dominica I Epiphaniam, 13. 1. 1799. s. 154 – 156.
- TEŠEDÍK, Samuel: Když jiných lidí strašlivé neštěstí potkáva, jako my o tom máme smýšleti, co máme činiti. Dominica XIX post Trinitatis, 19. 10. 1800. s. 307 – 309.

Knižné publikácie

- ANDRUŠKA, Peter: *Slovenská literatúra zo zahraničia. Dolná zem*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2014. 156 s.
- BOCKO, Daniel (heslo). In: *Biografický lexikón Slovenska I. A – B*. Martin: Slovenská národná knižnica; Národný biografický ústav 2002, s. 461.
- BOCKO, Daniel: *Nawka k Sstęstj a Blahoslawenstwj podlé Krystowého Učenj zwlászťe pro sskolskau Mládež*. Djl prwnj Články Wjry obsahující. Nákladem Wydawatele. W Presspurku wytisštěna v Frantisska Augustýna Patzko 1790. 85 s.
- ČAPEK, Jan B.: *Československá literatura toleranční 1781 – 1861*. Svazek první. Praha: Čin 1933. 383 s.
- ČAPLOVIČ, Ján (Csaplovics, Johann v.): *Gemälde von Ungern. Erster Theil*. Pesth: Verlag von E. A. Hartleben 1829. 345 s.
- ČEČETKA, Juraj (ed.): *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959. 171 s.
- DANIEL Bocko, kněz sarvašský (heslo). In: Tablic, Bohuslav: *Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršowcův*. Díl třetí. Vacov 1806, s. 79, 82.
- ĐUROVIČ, Ján P.: *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Martin: Matica slovenská, 1940. 418 s.
- JANČOVIČ, Ján: *Vyoralí hlboké dolnozemske brázdy*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2009. 207 s.
- KMEŤ, Miroslav (ed.): *Michal Žilinský: Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov*. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004. 212 s.
- TABLIC, Bohuslav: *Paměti Česko-Slowenských Básníkův, aneb Werssowcův, kterjž se bud'to w Uherské zemi zrodili, aneb aspoň w Uhřjch žiwi byli*. Djl třetj. We Wacowě 1809. 87 s.

TEŠEDÍK, Samuel: Rolník v Uhorsku. Z nem. orig. preložil F. Konický. In: *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*. Ed. J. Čečetka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959, s. 65 – 107.

TEŠEDÍK, Samuel: Vlastný životopis. Z maď. vydania M. Žilinského *Theschedik Sámuel Önéletírása* preložil Štefan Kovács. In: *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka*.

Ed. J. Čečetka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959, s. 29 – 59.
VALENT, Ján: *Príchod Slovákov na Dolnú zem*. Prešov: Pro Communio o. z. 2007. 196 s.

Összefoglalás

Miről szóltak a prédikációk a szarvasi templomban a 18. és 19. század fordulóján?

A dolgozatban a szarvasi ágostai hitvallású evangélikus egyházközség lelkészeiként dolgozó Tessedik Sámuel és Boczkó Dániel prédikációinak tartalmát elemezzük. A szarvasi Tessedik Sámuel Múzeum könyvtárában őrzött, eddig kiadatlan kéziratanyagra támaszkodunk, amely az 1795 és 1801 közötti évek prédikációinak feljegyzéseit tartalmazza. Prédikációs tevékenységével mindkét lelkész elősegítette az egyházközség újjáéledését, valamint a helyi művelődés és kultúra fejlődését. A prédikációk a kapcsolatok etikájáról, az egészségtan kérdéseiről és a fiatalok nevelésének és tanításának problémáiról szólnak. Nyelvezetükre jellemző az a kifejező előadás- és beszédmód, amely figyelembe veszi a közönség adottságait.

Summary

What the Sermons Preached about in the Church of Szarvas at the Turn of the 18th and 19th Century?

In this contribution, we analyse the content of sermons by Samuel Tešedík and Daniel Bockó, who worked as parish priests in the Lutheran church community of the Augsburg Confession in Szarvas. We draw on the so far unpublished manuscript material stored in the library of the Lutheran Grammar School in Szarvas (Szarvasi főgymnasium könyvtára) which contains the sermon records from the years 1795 – 1801. With their preaching activity, both parish priests encouraged the revival of the church community and the development of local education and culture. In the sermons, they address the ethics of relationships, the matters of health education and the problematics of raising and education of youth. The language of sermons is characteristic of an illustrative presentation and diction that takes the faculties of the audience into account.

Kontakt

doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc.

Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Erika.Brtanova@savba.sk

„Verne slúžiť cirkvi a národu“ Ľudovýchovné aktivity Jána Pravdol'uba Bellu¹

DANA HUČKOVÁ

V diskurze slovenského národného hnutia poslednej tretiny 19. storočia predstavoval ľud dôležitú cieľovú skupinu nacionalizačného programu. Aby bolo národné hnutie úspešné, národovecké elity potrebovali získať pre národnú vec aj ľudové vrstvy, ktoré boli najpočetnejšou zložkou národa. Kategória „ľudovosti“ tu zväčša splyvala s kategóriou „pospolitosti“. Zameranie na ľud stimulovalo požiadavku politickej a sociálnoekonomickej praxe, čo sa prejavilo zvýšeným úsilím o hospodárske a kultúrne pozdvihnutie slovenského obyvateľstva, predovšetkým v podobe zakladania spolkov, družstiev, knižníc a šírenia osvety. Sociálne a politické pozdvihnutie ľudu, ku ktorému sa pridávala aj jeho kultivácia prostredníctvom kultúry a umenia, sa stalo politickou prioritou. Zo strany inteligencie išlo – povedané dobovým jazykom – o „činné zasahovanie do života a bytia“ slovenského ľudu (Aký je náš ľud, 1896, s. 1), aby boli eliminované negatívne prejavy a charakteristiky jeho života. V zameraní na ľudovosť bola zároveň dôležitá črta antielitárizmu, pretože ak mala byť osvetová misia úspešná, musela národovecká elita potlačiť vlastné elitárstvo. Tým sa súčasne manifestovala vnútorná jednota slovenského národa ako celku, v zmysle národa ako kolektívno-identifikačnej kategórie a kolektívnej politickej entity.

Na to, aby bolo možné ľud vyvieť z jeho zaostalosti a nevedomosti, boli potrební odhodlaní národní pracovníci: „verní a milujúci, prísni, ale dobrodružní“ (Aký je náš ľud, 1896, s. 1). Túto vzdelávaciu národno-spoločenskú úlohu plnili v slovenskom prostredí tradične najmä kňazi a učitelia. Patril k nim aj Ján Pravdol'ub Bella (1836 – 1924), roduverný Slovak angažujúci sa nielen ako učiteľ, ale tiež v osvetovej práci – v hodnotení súčasníkov to bol „drobný človek drobnej práce“ (Thurzo, 1921, s. 3),² „tichý a svedomitý pracovník nielen v pedagogickej

¹ Štúdiá je výstupom grantového projektu VEGA 2/0130/19 Literatúra v službách výchovy (Podoby a premeny funkčného modelu literatúry v slovenskej literatúre na konci 19. a v prvej tretine 20. storočia). Zodpovedná riešiteľka Mgr. Dana Hučková, CSc. Doba riešenia: 2019 – 2022.

² Ivan Thurzo sa zoznámil s J. P. Bellom v roku 1911, keď prišiel do Békešskej Čaby pracovať ako účtovník do tamojšej filiálky Krupinskej sporiteľne.

literatúre, lež aj medzi ľuďom“ (Dr. Metod Bella 60-ročný, 1929, s. 612). Počas jeho života bývali jeho okrúhle narodeniny s úctou pripomínané na stránkach dobovej tlače a aj keď v roku 1924 zomrel, nekrológy zdôrazňovali jeho neúnavnú prácu na prospech slovenského národa († Ján Pravdoľub Bella, 1924). V roku 1916, pri príležitosti jeho osemdesiatky, ho krátka zdravica v *Národných novinách* charakterizovala takto: „Vyznačoval sa slovenskou horlivosťou už na počiatku šesťdesiatych rokov v Pešti, keď tam boril sa Jozef Podhradský. Potom bol výtečným učiteľom a vychovával nám pokolenia hodných ľudí. Účinkoval v škole i v obci. Spisoval a vydával dobré učebné knižky slovenské, ako skúsený ovocinár a včelár zaopatroval slovenské časopisy užitočnými radami. Celého človeka charakterizovala harmónia umu a srdca. A harmonický bol i život jeho“ (Bella, 1916, s. 3).

Naturalizovaný Čabän

Ján Pravdoľub Bella, pôvodom z Liptovského Mikuláša, býva označovaný za naturalizovaného „Čabäna“ (Kmet’ – Kurhajcová – Polónyová, 2013, s. 83): v Békešskej Čabe žil takmer štyridsať rokov, z toho vyše polovicu, až do odchodu do penzie,³ pôsobil ako učiteľ (1874 – 1896).⁴ V roku 1888 tam pochoval svoju jedínú dcéru Annu Miloslavu (okrem nej mal ešte troch synov) a v roku 1911 aj manželku Annu. Po jej smrti ostal v Békešskej Čabe sám, preto sa v roku 1912 presťahoval k synovi Metodovi Matejovi Bellovi, ktorý vtedy pôsobil ako evanjelický farár v Liptovskom Trnenci. To, že J. P. Bellovi bolo čabianske prostredie blízke, dosvedčuje aj rad jeho článkov z dejín mesta i života jeho obyvateľov, a tiež záznamy v rukopisných denníkoch a spomienkach, z ktorých fragment vyšiel v roku 1922 v časopise *Slovenské pohľady* (Kováčová, 2015).

Učiteľ-filantrop

Ako udáva Jur Janoška v *Tranovského evanjelickom kalendári na rok 1918*, v čase, keď J. P. Bella prišiel do Čaby, bolo v čabianskej evanjelickej cirkvi se-

³ Sám Bella síce udával ako dôvod svojho odchodu do penzie „telesný“, resp. „ušný neduh“, iní autori jubilejných článkov o ňom však dávali tento fakt do širšieho dobového kontextu. Napr. I. Thurzo v tejto súvislosti písal: „keď bolo vyšlo ministerské nariadenie čím najintenzívnejšie vyučovať maďarčinu, Bella r. 1896 dobrovoľne išiel do penzie, uspokojac sa so skromnou učiteľskou penziou, len aby nemusel v škole nútené maďarčiť útlú čabiansku slovenskú mládež. Už i týmto skutkom vydal [...] svedectvo o svojej neohroženej a vytrvalej láske k svojej!“ (Thurzo, 1921, s. 2 – 3).

⁴ Učiteľom bol aj Bellov syn Cyril Ján, ktorý však trpel chorobou pľúc a zomrel ako 49-ročný v roku 1912.

demnášť riadnych učiteľov a ešte šesť nediplomovaných, ktorí vyučovali na blízkyh usadlostiach. Na porovnanie: v meste bola vtedy len jedna maďarská škola s dvoma učiteľmi. J. P. Bella mal prvé roky po vyše stoštyridsať žiakov v 1. – 4. triede, neskôr, keď v štvrti bola zriadená druhá škola, mával ich v 3. – 4. triede asi sto (Janoška, 1918, s. 51 – 52).

Keďže životná cesta J. P. Bellu k povolaniu učiteľa nebola priama (učiteľom sa stal až ako 28-ročný, potom, čo sa vyučil za remenára a pracoval vo viacerých zamestnaniach, medzi iným aj ako krčmár v Pešti u svojho test'a Mateja Fábryho), o to viac mu záležalo na tom, aby mohol svojou prácou formovať nielen deti v škole, ale aj dospelých v rôznych praktických oblastiach. Svoje zanietenie pre učiteľskú prácu vyjadril sám v roku 1910 v pozdravnom liste Frankovi Vítázoslavovi Sasinkovi, ktorý bol síce mienený ako súkromný list jubilantovi k jeho osemdesiatym narodeninám, no redakcia *Národných novín* ho považovala za cenný pre osobný tón a úprimnú vyznanie, a preto ho publikovala celý. J. P. Bella vtedy F. V. Sasinkovi okrem iného písal: „*Ideál môj bol: ako učiteľ pracovať na výchove ľudu*“ (Pozdravenia Fr. V. Sasinkovi zaslané, 1910, s. 3). V tomto zmysle sa stotožnil s buditeľskou misiou národovca-priateľa ľudu – stal sa vychovávateľom „*svoj vlastný prospech nechápajúceho ľudu*“ (Bella, 1891b, s. 300), prijal úlohu „*ľud prostriedkom výchovy uspôsobiť*“ (Bella, 1886, s. 170) a zároveň dozerat' na napĺňanie tohto cieľa.

Autor učebníc

K pedagogickej práci pristupoval J. P. Bella veľmi zodpovedne a s náležitou odbornou prípravou. Na základe vlastných skúseností identifikoval celý rad nedostatkov vo výučbe a v spôsobe učenia, a o týchto svojich poznatkoch informoval v dobovej tlači. Pre jeho aktívny prístup poverila ho kňazsko-učiteľská porada prípravou nových učebníc, a tak vznikli jeho *Slovenský abecedár* a *Prvá čítanka* (obe 1892), neskôr čítanka pre tzv. stredné triedy (pre druhú a tretiu, 1893) a následne čítanka pre vyššie triedy (1894). Pre školské využitie bol určený aj *Výbor biblických histórií* (1893). Všetky tieto knihy boli pôvodne pripravené len pre čabianske prostredie, čo zodpovedalo dobovým zvyklostiam: osobitý šlabikár a čítanku mal tiež Sarvaš a vlastné šlabikáre, čítanky a tzv. školníky mali aj iné senioráty (Nitra, Liptov, Zvolen). Učebnice J. P. Bellu sa však rozšírili aj v Báčke a Slavónii a tiež v hornouhorských stoliciah. O ich oblúbe svedčí aj to, že mali viacero vydaní (napr. biblické histórie vyšli v desiatom vydaní ešte aj v roku 1932).

Situáciu v oblasti učebníc analyzoval v roku 1896 článok v *Národných novinách* s názvom Príručné učebné knihy pre dietky v našich pospolitych školách, ktorý uvádzal, že v slovenských evanjelických školách sa používajú učebnice J. P. Bellu, Jána Beža a Rehora Urama (v literatúre známeho pod pseudonymom Pod-

tatranský) a školské knihy z produkcie zvolenského seniorátu. Všetky boli naviazané na používanie v istom regióne, čo bolo dobovo vnímané ako pozitívum, pretože „*iné sú požiadavky dolnozemských slovenských škôl, a iné v hornouhorských stoliciach a iné na pohraničných miestach Slovákov medzi Maďarmi*“ (Porub., 1896, s. 4). Z tohto aspektu boli Bellove knihy určené pre používanie na Dolnej zemi, Bežove sa využívali v čisto slovenských stoliciach a knižky zvolenského seniorátu v stoliciach so zmiešaným obyvateľstvom, teda v Honte, Novohrade a Gemeri.

Učebnice J. P. Bellu boli učiteľmi prijímané veľmi pozitívne, bola oceňovaná ich stručnosť, jednoduchosť a spracovanie prístupné a zrozumiteľné detskému vnímaniu (v *Národných novinách* sa pravidelne objavovali oznamy J. P. Bellu, kde sa jeho učebnice dajú kúpiť – ako odpoveď na listy so žiadosťami o ich zaslanie na ukážku). Ako sa písalo v uvádzanom článku: „*On nepodáva veľa, ale nákrátko a zrozumiteľne, usporí prácu učiteľovi, pričom jeho knihy, najmä učebnice, sú výborné pre nerozdelené dedinské školy, ktoré sú preplnené žiakmi, a tak učiteľovi neostáva veľa času pre vysvetľovanie učebnej látky pre vyššie triedy*“ (Porub., 1896, s. 4). Podľa autora článku J. P. Bella „*málo učí a veľa vychováva*“ (Porub., 1896, s. 4), čo znamenalo, že v rámci školských predmetov dával veľkú váhu na mravný vývin dieťaťa. V tejto súvislosti možno podotknúť, že zo spomínaných autorov učebníc (J. P. Bella, J. Bežo, R. Uram), mal práve Bella ako jediný vyčlenený vo svojej pedagogickej praxi samostatný školský predmet mravouka. Záverečné hodnotenie Bellových učebníc bolo veľmi pochvalné: „*Knihy tieto [...] sú v pravom zmysle slova pre naše ľudové školy, ich užívaním v škole odchová sa šľachetný ľudový podrost*“ (Porub., 1896, s. 4).

Publicista

Okrem učebníc písal J. P. Bella aj príspevky do špecializovaných pedagogických periodík, ako boli časopis *Dom a škola* či *Konfesionálna škola*, tiež do *Národných novín*, *Dolnozemských listov* a rôznych kalendárov. Hlavnými témami tejto časti jeho publicistiky boli školstvo, výchova detí a mládeže, zakladanie školských a ľudových knižníc a spolkov, najmä protialkoholických. Samostatný tematický korpus predstavujú články, v ktorých sa venoval poľnohospodárskym témam, včelárstvu a ovocinárstvu, pričom tieto texty publikoval väčšinou v časopise *Obzor*. Typologicky však jeho publicistiku (odhliadnuc od spomienkových textov) možno rozdeliť až na štyri tematické celky: k spomenutým pedagogickým príspevkom a článkom o praktických hospodárskych zručnostiach sa pričleňujú ešte drobné sociologické sondy (napr. Štatistické dáta o školách b.-čabianskych, *Dom a škola*, 1887; Neresti slovenských dolniakov, *Slovenský obrázkový kalendár 1888*) a historicko-etnologické state, ktoré uverejnil začiatkom 20. sto-

ročia v *Slovenských pohľadoch* (Békešská stolica, 1901; Slováci v Békešskej stolici, 1902; Ľudové zvyky a povery v B. Čabe, 1902).

Pedagogické témy prezentoval J. P. Bella na rôznych úrovniach, podľa typu periodika a projektovaného adresáta. Kým články z oblasti dejín pedagogiky a výchovy ľudu vo všeobecnosti mali viac teoretický charakter (napr. článok Philantropovia uverejnený v časopise *Dom a škola* v roku 1891 poňal ako rekapituláciu zahraničných reformátorských pedagogických prístupov, v línii úsílí Samuela Tešedíka, hoci jeho meno v článku ani raz nespomenul), články v ľudových časopisoch a kalendároch, koncipované ako rady pre rodičov, mali predovšetkým osvetovo-popularizačný ráz – J. P. Bella nimi oslovoval (a vzdelával) priamo rodičov (napr. *Národy pre rodičov, Dolňozemské listy*, 1883; *Výchova dietok v dome rodičovskom, Tranovský ev. kalendár na rok 1921*). Tento aspekt súvisel s jeho presvedčením, že pôsobenie školy sa bez aktívnej podpory rodiny a domáceho prostredia často míňa účinkom. Nešlo mu pritom len o spoluprácu školy a rodiny, o prepojenie školskej a domácej výchovy, ale aj o prípravu mladých ľudí na rodičovstvo a vychovávateľstvo, pričom táto oblasť mala byť podľa neho súčasťou vzdelania rovnako žien i mužov. Výchovný aspekt teda neobmedzoval iba na rolu žien, čo bol v dobovom diskurze národoveckého hnutia prevládajúci názor, ale vzťahoval ho na pôsobenie oboch rodičov.

Rozvoj pedagogickej vedy

Základným momentom pedagogickej teórie J. P. Bellu bolo členenie formotvornej funkcie školy na dve oblasti – výučbu a výchovu, pričom na túto diferenciáciu odkazoval opakovane. Pod výučbou rozumel prípravu pre praktický život a pod výchovou formovanie etického a morálneho profilu žiakov: „*Výučbou stáva sa dieťa spôsobilým pre svet. [...] Hlavný cieľ výchovy je učiniť človeka nakoľko možno dobrým*“ (Bella, 1891b, s. 295). Jeho cieľom bola „*kresťansko-slovensko-národná výchova*“ (Bella, 1891a, s. 7), v protiklade ku kritizovanej „*beznáboženskej protinárodnej výchove*“ (Bella, 1896, s. 2).

Vzdelávací proces vnímal komplexne, ako celoživotnú záležitosť. Zároveň kladol dôraz na všestrannosť výchovy, aj so začlenením pohybu a oddychu. S ohľadom na svoje skúsenosti zo školskej praxe navrhoval reformu veku žiakov elementárnej školy, a to na 7 – 13 rokov. Ukončenie základného vzdelania však podľa neho nemalo znamenať prerušenie kontaktu starších detí so školou a učiteľom, pretože školu opúšťajú práve vo veku, keď je ešte stále potrebné ich ďalšie usmerňovanie.

V súvisi s iným vyučovacím jazykom ako materinským upozorňoval na pomalšie zvládanie učiva u žiakov, čo bol aj prípad slovenských detí. Ako riešenie navrhoval tzv. opätovacie alebo náhradné školy, ktoré by plnili úlohu doučovacích kurzov, ale zároveň by dohliadali na správny morálny vývin mládeže v kritickom

veku dospievania. Písal tiež o potrebe náboženskej, resp. kresťansko-mravnej výchovy „*služobnej a remeselníckej čel'ade*“, pričom sledovanie detí a mládeže práve z týchto sociálnych skupín zodpovedalo sociálnej skladbe čabianskeho prostredia, čo ukazuje na reálne východiská Bellových teoretických záverov.

V kontexte osvetovej činnosti apeloval na zakladanie školských a ľudových knižníc a čítární, čím upozorňoval na význam knihy v inštitucionálnom vzdelávacom procese a rovnako i v rámci samovzdelávania (čoho dobrým príkladom bol aj on sám, keďže z remeselníka sa vlastným úsilím a vďaka prajnému podporovateľovi, konkrétne Karolovi Kuzmánymu, stal učiteľom).

Ďalším návratným motívom jeho pedagogických príspevkov bol status učiteľa, jeho sociálne a ekonomické postavenie, osobnostné predpoklady aj požiadavka kontinuálneho sebavzdelávania. V situácii stupňujúcej sa maďarizácie dával dôraz na národné sebauvedomenie učiteľov a najmä na ich vzťah k ľudu. Ideálom boli roduverní učители a zároveň učители-ľudomilovia, priatelia ľudu. Učiteľovu emocionálnu zaujatosť však súbežne vyvažovala potreba jeho prísneho dozoru tak nad deťmi, ako aj nad ľuďom vo všeobecnosti.

Vychovať zdravý ľud

Tému zdravotníckej osvetu pomerne naširoko nastoľuje Bellov príspevok z roku 1886 *Zdravotný stav v škole, doma i v spoločnosti*, ktorým reflektoval zavedenie predmetu zdravoveda do škôl na základe zákona z roku 1884. Niektorí učители zareagovali na túto školskú novinku napísaním nových učebníc (napr. Rehor Uram z Liptovského Mikuláša vydal v tom istom roku učebnicu *Zdravoveda pre ľudové školy*). J. P. Bella bol však presvedčený, že k zdravovede netreba žiadnu teoretickú predprípravu, ale treba ju prierezovo a názorne začleňovať pri každej vhodnej príležitosti do všetkých ostatných predmetov, aby si ju deti osvojovali prirodzene. Zavedenie samostatného nového predmetu vnímal ako ďalšiu záťaž tak učiteľa, ako aj detí, pričom zastával názor, že deti nemožno preťažovať ani psychicky, ani fyzicky. Odlišoval duševné preťaženie a telesné preprúženie, ktoré ilustroval odkazom na realitu, príkladom „*13-ročného čižmárskeho učňa, ktorý v niektorej dolnozemskej, na rozsiahlom priestore ležiacej osade i s vyše 20 pármí čižmami na pleci, niekedy až dvakilometrovi, ba spiatočnú cestu rátajúc, ešte raz tol'kú púť, a to dva razy týždenne, často po blatnavej, klzkej ceste prekonať musí*“, aby v závere trpkou konštatoval: „*Spolkov proti trýzneniu zvíernat jesto už dost', o spolkoch proti takémuto trýzneniu ľudí, zvlášte mládeže ani nechyrovať!*“ (Bella, 1886, s. 179). Jednotlivé aspekty zdravotnej výchovy dával pritom do širších sociálno-demografických súvislostí. Konštatoval, že hoci záujmom spoločnosti je výchova zdravých, silných a k práci schopných jednotlivcov, aktuálnym problémom je degenerácia ľudu spôsobená zlými životnými podmienkami, chudobou, alkoholizmom a pod. Je zaujímavé, že alkoholizmus vní-

mal ako problém „*chudobného ľudu na horniakoch*“ (Bella, 1886, s. 178), ktorý sa však rozšíril „*od istého času i u omnoho zámožnejšieho ľudu na dolnej zemi*“ (Bella, 1886, s. 178). Brojil proti tomu, aby dospelí dávali deťom piť alkohol, bol zásadne za úradný zákaz makových odvarov pre deti. Tieto jeho názory dokumentujú, že obdobná prax bola zaužívaná a tolerovaná, preto považoval za potrebné upozorňovať na škodlivosť takéhoto počínania dospelých voči deťom. Upozorňoval tiež na to, že vzhľadom na fyzickú chudorľavosť stúpa počet mladých mužov, ktorí nemôžu byť odvedení za vojakov. Ako prostriedok proti „hynutiu mládeže“ navrhoval zákaz otvorenia krčiem v nočných hodinách, zakázať mladým nočný pohyb a predovšetkým „*isté ,nečisté‘ hniezda aspoň z menších miest a obcí celkom odstrániť*“ (Bella, 1886, s. 178). V rámci problému mladých žien nepripravených na materstvo uviedol fakt, že v blízkosti veľkých miest stúpa počet detí daných matkami do opatery na dedinu, kde však v dôsledku chudoby a zlých podmienok umierajú. Vysoká detská úmrtnosť bola samostatným problémom.

Pedagogické názory J. P. Bellu vychádzali z reálnych podmienok na konci 19. storočia, no viaceré z nich sú aktuálne aj dnes. Nadčasovou sa ukazuje nielen diskusia o potrebe adekvátneho finančného ohodnotenia učiteľov, ale aj upozornenie, že tendencia uľahčiť deťom školu a preferovať iba zábavnejšie formy vyučovania má aj svoju odvrátenú stránku: „*seriózna práca premenila sa často na malicherné zábavy a hračky. Žiaci nemali príležitosť naučiť sa oceniť a uctiť pot a mozole, bez akých neúnavná, vytrvalá práca nebýva*“ (Bella, 1891a, s. 7). Práve tieto vlastnosti – neúnavnosť a vytrvalosť – pritom charakterizovali celoživotné pôsobenie J. P. Bellu v oblasti ľudovýchovy.

LITERATÚRA

- Aký je náš ľud. In: *Národné noviny*, 1896, roč. 27, č. 23 (4. 2. 1896), s. 1.
Pozdravenia Fr. V. Sasinkovi zaslané. In: *Národné noviny*, 1910, roč. 41, č. 148 (17. 12. 1910), s. 2 – 3.
Ján Pr. Bella. In: *Národné noviny*, 1916, roč. 47, č. 148 (12. 12. 1916), s. 3.
† Ján Pravdoľub Bella. In: *Cirkevné listy*, 1924, roč. 38, č. 7, s. 122 – 126.
Dr. Metod Bella 60-ročný. In: *Prúdy*, 1929, roč. 13, č. 10, s. 612 – 613.
- BEDNÁRIKOVÁ, Libuša: Slovenské čítanky pre ľudové školy z 19. storočia. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 2010 – 2011, roč. 57, č. 5 – 6, s. 165 – 181.
BELLA, Ján Pravdoľub: Zdravotný stav v škole, doma i v spoločnosti. In: *Dom a škola*, 1886, roč. 2, č. 6, s. 170 – 179.
BELLA, Ján Pravdoľub [J. Pravdoľub]: Philantropovia. In: *Dom a škola*, 1891a, roč. 7, č. 1, s. 4 – 7.
BELLA, Ján Pravdoľub [Pravdoľub]: Reflexie. In: *Dom a škola*, 1891b, roč. 7, č. 10, s. 294 – 301.

- BELLA, Ján Pravdoľub [Pravdoľub]: Školské otázky. In: *Národné noviny*, 1895, roč. 26, č. 38 (30. 3. 1895), s. 1 – 2.
- BELLA, Ján Pravdoľub [Pravdoľub]: Naše školy. In: *Národné noviny*, 1896, roč. 27, č. 23 (4. 2. 1896), s. 1 – 2.
- JANOŠKA, Jur [J. J.]: Ján Pravdoľub Bella. In: *Tranovský evanjelický kalendár na rok 1918*, s. 46 – 53.
- KMEŤ, Miroslav – KURHAJCOVÁ, Alica – POLÓNYOVÁ, Soňa (eds.): *Dokumenty k dejinám dolnozemsých Slovákov 1*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku 2013. 356 s.
- KOVÁČOVÁ, Anna: Mozaiky z denníka učiteľa a publicistu Jána Pravdoľuba Bellu: „...z môjho pohyblivého života...“ In: *V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom*. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 20. – 21. marca 2015. Ed. Iv. M. Ambruš – P. Hlásnik – B. Unc. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2015, s. 111 – 121.
- PORUB., J. B.: Príručné učebné knihy pre dietky v našich pospolitých školách. In: *Národné noviny*, 1896, roč. 27, č. 66 (26. 3. 1896), s. 3 – 4.
- THURZO, Ivan [Iv. Th.]: Ján Pravdoľub Bella. Z príležitosti jeho 85. narodenín. In: *Národné noviny*, 1921, roč. 52, č. 277 (16. 12. 1921), s. 2 – 3.

Összefoglalás

„Híven szolgálni az egyházat és a nemzetet”

Ján Pravdoľub Bella népművelői tevékenysége

A 19. század utolsó harmadának szlovák nemzeti mozgalmi diskurzusában a nép a nemzetteremtés programjának fontos célcsoportja volt. A nemzeti mozgalom sikeréhez a nemzeti elitnek a népesség legnagyobb hányadát kitevő csoportot kellett maga mellé állítania. A gazdaság és kultúra színvonalának a szlovák parasztok körében történő emelése érdekében egyesületek, szövetkezetek, könyvtárak alakultak, valamint egyéb kulturális és művelődési tevékenységek indultak meg. Tekintettel arra, hogy az iskolák a művelődés kulcsfontosságú szegmensét is jelentették, ez a törekvés nagyban függött attól, hogy a tanárok mennyire tudták a népművelés programját az iskolai gyakorlatba ültetni. Ján Pravdoľub Bella (1836–1924), aki 1874 és 1896 között tanított Békéscsabán, azon tanárok közé tartozott, akik hivatásukat az egyház és a nemzet egyfajta szolgálatának tekintették. Úgy hitte, hogy a szlovák tanárt két alapvető tulajdonság jellemzi, a nemzet iránti hűség és a nép szeretete. Bella az egész Alföldön használatos olvasó- és tankönyveket, valamint pedagógiával, gyümölcsstermesztéssel és méhészettel kapcsolatos cikkeket írt. Tankönyveit más tanárok is kedvelték tömör, egyszerű és gyakorlatias, a gyerekek számára is érthető szemlélete miatt. Célja a „keresztény, szlovák, nemzeti művelődés” volt. A pedagógiai tevékenységet mindig is tágabb szociális kontextusba helyezte, és cikkeinek egyes részei valójában kisebb szociológiai betekintésként szolgálnak.

Summary

“To Serve Faithfully the Church and the Nation” **Ján Pravdoľub Bella’s Education Activities**

In the discourse of the Slovak national movement in the last third of the 19th century, folk was an important target group for the nationalisation agenda. To succeed in the national movement, national elites needed to attract the folk segment that had the highest proportion in the population. The effort to raise the level of economy and culture among Slovak peasants led to foundation of associations, cooperatives, libraries, and to other cultural and educational activities. Since schools were also a key segment of education, it largely depended on teachers how able they were to include the agenda of folk education in the school practice. Ján Pravdoľub Bella (1836–1924), who taught in Békéscsaba between 1874 and 1896, ranked among teachers who perceived their profession as a form of service to the Church and the nation. He believed that a Slovak teacher was characterized by two essential qualities, namely, loyalty to the nation and love for folk. Bella wrote readers and manuals that were used in the entire area of the Lowland, as well as articles on pedagogy, growing fruit and beekeeping. Other teachers appreciated his manuals for a condensed, simple and practical approach, suitable for children’s perception. His aim was *“Christian, Slovak, national education”*. He always placed pedagogical activities in a broader social context, and some parts of his articles were in fact minor sociological insights.

Kontakt

Mgr. Dana Hučková, CSc.

Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Dana.Huckova@savba.sk

Nížina ako inšpiratívny prameň poézie Juraja Dolnozemskeho

Aspekty priestorovosti a krajinnej semiotiky

KATARÍNA MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ

„Slobodná moja
rodná zem,
ty svet môj rovinný!
Si hojná,
predsa túlam sa
s rukami holými.“

(Juraj Dolnozemský)

Úvod

Juraj Antal Dolnozemský¹ (1928), poet rovín, sa vo svojej poézii opiera o prírodné zvláštnosti rovinatej krajiny a myšlienkovy vychádza z kultúrnej histórie južnodolnozemskej slovenskej society. Jeho poézia oslovuje čitateľa svojou úprimnosťou, jednoduchosťou a čistotou, stvárňujúcou na malej ploche dejiny a mentalitu svojho rodu. Básnikov život, ako aj jeho poetická tvorba sú silne ovplyvnené geokulturálnymi (priestorovými – zemepisnými, historickými, kultúrnymi, národnostnými a jazykovými) súvislosťami prejavujúcimi sa v ich zložitej spleti. V tematickom pláne jeho tvorby objavujeme typické geokulturálne črty: motív sťahovania sa Slovákov na Dolnú zem; odveký zápas roľníka s prírodnými živlami; vízie o zániku materinskej reči; obava z rozpadu slovenského spoločenstva v Maďarsku; snaha prinavrátiť rodákov k opusteným koreňom; aspekt priestorovosti.² Tieto tematické domény sa vzťahujú predovšetkým na minulosť. Dolnozemský sa sám k nej priznáva, keď hovorí: „*My radi sa pozeráme späť.*“ Autorovo pohrúženie sa do minulosti možno vnímať ako základné východisko jeho postoja ku skutočnosti. Básnický subjekt stotožňujúci sa s lyrickým subjektom ponáraním sa do dávnych čias demonštruje, že vníma seba samého ako súčasť minulosti, keďže ho k nej všetko viaže.

Cieľom nášho príspevku je predstaviť nížinu a jej typické atribúty, tvoriace hlavný inšpiračný prameň poézie Juraja Dolnozemskeho. Pri práci sa opierame o niektoré aspekty krajinnej semiotiky a priestorovosti. Východiskom nášho uvažovania je báseň *Zďaleka*. V ďalšej časti príspevku sa venujeme dolnozemskej

¹ Básnické zbierky: Večerný dážď, 1988; Ťarcha páperia, 1994; November, 1995; Doma, 1998; Vernosť, 2002; V okovách času, 2006; Živé korene, 2013; Pozdrav z diaľavy, 2018.

² Na základe uvedených tematických jednotiek v tvorbe Juraja Dolnozemskeho možno sledovať paradigmy panónskeho roľníckeho archetypu (Harpáň, 2004, s. 66 – 76).

rovine a jej atribútom, ako aj odvekému zápasu Dolnozemca so živlami: zem – voda – blato – vzduch – prach. Prácu uzavierame záverečnými reflexiami.

Niektoré aspekty krajinnej semiotiky

Krajinná semiotika vníma krajinu (prírodu) ako systém znakov. Pri analýze tvorby Dolnozemskeho, vrátane básne *Zďaleka*, vychádzame z triadického systému znakov podľa Peirca (2005, s. 29): ikony; indexy; symboly, z ktorých z hľadiska krajinnej semiotiky majú najväčšiu úlohu indexy. Ich funkciou je, aby odkazovali na prítomnosť určitého znaku, orientujúceho človeka v danom priestore. V rámcoch krajinnej semiotiky má osobitné miesto *cesta*, nakoľko ju možno vnímať ako terénny predmet, ktorý pre chodcov, ako aj vo vzťahu k nim, vytvára akési zákulisie, no súčasne sa markantne vyčleňuje z priestoru. Tým sa stáva samostatným elementom, indexovým znakom určitého miesta, vyznačujúc smer pre chodca a orientujúc ho vnímateľnými terénnymi prvkami krajiny. Cesta na jednej strane spája chodcami bezprostredne zachytiteľné prvky prostredia, kým na strane druhej načrtáva aj neviditeľné (nebadateľné) subjektívne konexie vyplývajúce z objektívnych prírodných zložiek a stavaných objektov krajiny (Porov.: Kapitány Á. – Kapitány G., 2015).³ V zmysle toho sa cesta stáva organickou súčasťou mentálnej mapy⁴ jednotlivca – chodca.

Cesta ako metafora južnodolnozemskeho slovenského osudu

Cesta je frekventovaným toposom literatúry so širokým symbolickým významom. V prenesenom zmysle ju vnímame predovšetkým ako metaforu životnej dráhy jednotlivca, či istej skupiny ľudí. Vyskytuje sa aj v dolnozemskej literatúre a v jej rámcoch aj v tvorbe slovenských autorov v Maďarsku. Do tohto tematického okruhu možno zaradiť aj básň Juraja Antala Dolnozemskeho *Zďaleka*, v ktorej sa lyrický subjekt ocitá na časovo-priestorovej osi akoby spojovacie ohnivko symbolizujúce kontinuitu medzi generáciami predkov a potomkov v dejinných súradniciach.

Prvé informácie v súvislosti s básňou získavame prostredníctvom titulu. Jednoslovný názov básne *Zďaleka* vznikol splývaním predložky (z) a príslovky

³ <http://real.mtak.hu/30878/1/tajszemiotika.pdf> (cit. 31. 01. 2021).

⁴ Mentálna mapa jednotlivca vychádza z objektívnych daností istého prostredia, ku ktorému sa pripájajú rôzne subjektívne elementy: osobná väzba, spomienky, zážitky vedomosti, obrazotvornosť, schopnosť imaginárneho myslenia. Mentálna mapa poukazuje na to, kto ako vníma svoje prostredie a čo si vyberie z rôznych objektov vytvárajúcich určitý priestor, respektíve aké obsahy a významy im priraduje.

miesta (*d'aleko*). Príslovku *z'daleka* v pozícii titulu možno vnímať ako odpoveď na otázku *odkiaľ?*, ktorá iba hmlisto naznačuje východiskový priestor a so slovesom v minulom čase „*prišiel som*“ evokuje aj tému básne: akýsi pohyb z nejakej presne nevymedzenej lokality do neznámych končín Dolnej zeme:

*„Z'daleka prišiel som,
prebrodiac vršky, jamy.
Dobitý, doráňaný.“*

Neisté určenie priestoru naznačuje, že autor akiste sám nemá o ňom presné vedomosti a empirické skúsenosti. Ide skôr o pomyselnú krajinu, žijúcu iba v jeho imaginárnych predstavách. Tento prvotný dojem potvrdzujú už aj prvé dva verše, v ktorých sa vo všeobecnosti naskicuje typ východiskového miesta, uvádzaním jeho dvoch príznačných povrchových atribútov: výšky („*vršky*“) a hĺbky („*jamy*“). Tieto dôležité informácie dávajú tušiť, že sa pravdepodobne vzťahujú na hornatú „pravlast“ Slovákov (severné oblasti dnešného Slovenska), opúšťajúcich svoju domovinu a usádzajúcich sa na Dolnej zemi v priebehu 18. – 19. storočia. V tomto zmysle nadpis básne nadobúda významnú výpovednú hodnotu, nakoľko sa stáva ekvivalentom pravlasti. V súvislosti s jej virtuálnym obrazom vyskytujúcim sa v širšej dolnozemskej poézii Michal Harpáň zaznamenáva, že „*Priestor roviny v tejto poézii je síce dominantnou základňou, no predsa sú náznaky určitého porovnávania s priestorom prastarej vlasti*“ (Harpáň, 2004, s. 66). V uvádzanej básni tiež nachádzame odkazy na ňu. Autor povrchovú členitosť hornatého kraja modeluje vertikálne smerom zhora nadol, čím sa súčasne nepriamo naznačujú dva protichodné pohyby: odchod a príchod, ako aj dva diametrálne odlišné vrchovité a nížinné priestranstvá, ktoré v jeho vedomí splývajú v jedno:

*„Až zo dna prišiel som
(ako sa dnes vraví),
cez neprajnosti, klamy.*

*Po blate, po l'ade,
nikdy nie narovnaný,
niesol som osud svoj.“*

Cesta sa v zmysle krajinnej semiotiky vníma ako nekonečná čiara, ktorá je v neustálej premene v závislosti od rôznych generácií ľudí, ktorí ňou prešli a súčasne ňou prechádzajú. Jedným z nich je lyrický subjekt básne, ktorý prichádza k poznaniu, že človek cestou životom neustále musí čeliť rôznym prekážkam týkajúcim sa napr. osobných dispozícií („*Až zo dna prišiel som*“) alebo prírodných úkazov bez ohľadu na to, akým smerom kráča: či zhora nadol („*prebrodiac vršky, jamy*“), či sa pohybuje v rovinnom prostredí („*Po blate, po l'ade*“).

V citovaných veršoch objavujeme indexové znaky (blato, ľad, nie narovnaný), ktoré poukazujú na existenciu istých javov v konkrétnom priestore. Blato a ľad signalizujú prekážkami sťažené prírodné podmienky, ktorým je sedliak sústavne vystavený. Z atribútu chudoby, ako aj z uvedených okolností vyplývajú aj negatívne telesné následky prejavujúce sa napríklad na vonkajšom vzhľade roľníka („*Nikdy nie narovnaný*“) zohnutého v chrbte. Zhrbené držanie tela je znakom jeho úmornej práce, súčasne je aj znakom pokory.

Niektoré aspekty priestorovosti – dolnozemska rovina ako heterotopia (iné miesto)

V súvislosti s priestorovosťou⁵ (úzko súvisiacou aj s krajinou semiotikou) sa opierame o myšlienky francúzskeho filozofa Michela Foucaulta, ktorý svojou štúdiou *O jiných prostorech* (1967/1996) položil základy teórie priestoru. „Inými miestami“ – „heterotopiami“ označuje isté typy priestorov (napríklad záhrada, cintorín, múzeum, kalvária, knižnica a podobne), ktoré vyhovujú určitým kritériám prislúchajúcim jednotlivým druhom iných miest. Pri interpretácii Dolnozemskeho poézie vychádzame z konštatácie Foucaulta, podľa ktorej „*Na svete neexistuje ani jedna kultúra, ktorá by netvorila heterotópie. Je to konštantou akéhokoľvek spoločenstva. Heterotópie však majú očividne rôzne formy*“ (Foucault, 1996, s. 77). V zmysle nej vnímame rovinu ako priestor existenčný, priestor spomínania, priestor deklarovania dolnozemskeho slovenskeho povedomia a etických zásad tunajšieho obyvateľstva, napokon ako priestor literárnej inšpirácie. Na základe týchto znakov si myslíme, že dolnozemska rovina právom zapadá medzi „rôzne formy“ heterotópie. V nasledujúcej časti sa na konkrétnych príkladoch pokúsime demonštrovať opodstatnenosť našej mienky.

Rovina

V súvislosti s rovinou ako literárnym motívom sa nám v mysli ako prvé vybavujú dva krátke citáty vystihujúce podstatu nížinnej krajiny. Ide o verše dvoch romantických básnikov – Janka Kráľa a Sándora Petőfiho –, ktorí tento svojrázny

⁵ Základy teórie priestoru vychádzajúce zo spoločenských súvislostí položili v polovici minulého storočia francúzski filozofi (napr. Michel Foucault, Henri Lefebvre). Ich diela sa dostávali do centra pozornosti od začiatku osemdesiatych rokov minulého storočia. Od tejto doby hovoríme o tzv. priestorovom obrate. Pomenovanie „priestorový obrat“ pochádza z oblasti humánnej geografie a neskoršie sa rozšírilo aj v iných vedeckých disciplínach, medzi nimi aj v literatúre (Lotman). Do centra svojho záujmu kladie kategóriu priestoru ako východisko pri osvojovaní si sveta. Výsledky bádania poukázali na to, že priestor, v ktorom žijeme, nie je prázdna entita, ale je to sieť rôznych vzťahov vzájomne sa prepletajúcich a ovplyvňujúcich.

prírodný úkaz vnímali ako priestor slobody pohybu a myslenia. Petőfiho uchvačuje obraz iluzívneho prírodného diania, počas vnímania ktorého sa mu pozdáva, že „*sa obloha dotýka zeme*“ (z básne Alföld – Nížina). Kráľa zase opantáva možnosť ničím neporušeného voľného pohybu: „*Syn pustín letí veselo na koni*“ (z básnickej poémy Syn pustiny), kým Dolnozemskeho trápi práve hiát voľného pohybu spôsobený každodenným bojom s prírodnými živlami – *zemou, vodou a vzduchom* –, ako aj pocitom neistoty a menejcennosti vyplývajúcej zo statusu národnostného človeka. Svoju osudovú zraštenosť s rovinou vyjadruje už svojím básnickým pseudonymom – „*Dolnozemský*“ – symbolicky naznačujúcim, že sa vo svojej poézii prejavuje identicky, rešpektíve vždy zostáva totožný sám so sebou. K rovine pristupuje z aspektu roľníka kultivujúceho zdedenú otčinu. V tomto kontexte vychádzame z prvého verša jeho básne *Naša dedina*:

„*Naša dedina*
je naším zdedeným domovom,“

v ktorom si všímame dva dôležité postoje lyrického subjektu vo vzťahu k svojmu bližšiemu prostrediu. Motív dediny chápeme ako synonymum zeme – roviny. Tieto fenomény splyvajú v jeho vedomí do obrazu „zdedeného domova“, – evokujúceho prvok minulosti – narážajúceho na medzníkový dejinný skutok predkov, na akt znovuzakladania osady (fiktívneho literárneho priestoru básní).

Kým *cesta* – v básni *Zďaleka* – bola iba náznakovo načrtnutá, v nasledujúcom dvojverší z básne *Komlóš* sa už konkrétne označuje jej cieľ: osídlenie a zúrodnenie, rešpektíve „*skrotenie*“ čiernej zeme:

„*V srdciach niesli pevnú vieru,*
že čiernu zem skrotia celú.“

Slovo „*skrotiť*“ pripomína odveký gigantický zápas človeka s prírodnými živlami, čo v našom prípade akiste odkazuje na skutočnosť, že kolonizátori si boli vedomí toho, akým nepriaznivým prírodným podmienkam budú musieť v novom prostredí čeliť, kým sa ich cieľ uskutočňuje. Súčasný potomok – lyrický subjekt v básni *Sám*, podáva svedectvo o tom, že sa stotožňuje s ich predsavzatiami, zároveň konštatuje aj svoju primknutosť k zemi:

„*Nádej dáva / aj mne zem.*“

Týmto gestom sa zaraďuje medzi nich a stáva sa nielen vykonávateľom ich odkazu, ale aj užívateľom ich spoločných snažení, ku ktorým i on pridal svoju časťku, vytvárajúc tak kontinuitu medzi generáciami. V básni *Naše nádeje* sa do kontextu uvádza akt siatia – typický mužský, nadnes už sakralizovaný pracovný úkon:

„Ked' zaseješ,
zem pšenicu urodí
ver, daj sa presvedčiť
pre budúcnosť, že bude dosť
chleba!“

Motív pšenice a chleba upevňuje v ňom vieru roľníka v obrodzujúcu silu zeme, okolo ktorej sa organizuje jeho život a ktorá mu zabezpečí živobytie a relatívnu istotu. Jasne sa tu načrtáva existenčný význam zeme ako jej prioritné poslanie. Zem – rovina sa v predstavách Dolnozemskeho prejavuje v prvom rade v jej hlavnej úlohe – matky rodičky, starajúcej sa o svojich zverencov. Ilustrujú to aj verše z básne *Ten ohník v nás*, avšak rovina ako symbol hojnosti pri všetkej svojej snahe nemôže vyhovieť jeho túžbam po úplnosti:

„Slobodná moja
rodná zem,
ty svet môj rovinný!
Si hojná,
predsa túlam sa
s rukami holými.“

Lyrický hrdina pociťuje akýsi nedefinovateľný hiát vyvierajúci z akejsi neistoty jednotlivca, nosiaceho vo svojich génoch traumy osudových zvrátov generácií rodákov. Zmieta sa osamotený v akomsi medzipriestore, na rozhraní prastarej a novej domoviny. Štylizuje sa do pozície pútnika túlajúceho sa po rovine v nádeji, že kedysi kdesi v jej zákutiach nachádza pokoj duše. V tejto súvislosti rovina, ktorá takmer tristo rokov sleduje osudy kolonistov a ich potomkov, sa mu stáva oporným bodom, inšpirátorkou a iniciátorkou v hľadaní seba samého. Ambivalentný pocit lyrického subjektu voči rodnej zemi – podľa našej mienky – vyplýva z geokulturálnej určenosti básnického subjektu.⁶

Zápas so živlami zem – voda – blato – prach

V poézii J. Dolnozemskeho sa často vyskytuje motív *blata*, vo významovej sieti ktorého identifikujeme dva protichodné obsahy: na jednej strane konkrétne odkazuje na vysokú kvalitu povestne úrodnej čiernej dolnozemskej pôdy, a na

⁶ Ide o traumy minulosti tradované jednotlivými generáciami, ako aj o traumy vyplývajúce z ujmy na ľudských a národnostných právach v dvadsiatom storočí. Tie sa zákonite uložili vo vedomí autorov, ktorí sa prostredníctvom svojej literárnej tvorby k nim vyjadrujú a snažia sa o ich spracovanie.

strane druhej sa javí ako vážna prekážka pri jej obrábaní a vôbec pri voľnom pohybe. Vidíme to v úryvku z básne *Čas – pas?*

„Započala si prvé kroky jeseň
čierne lepkavé blato je zem.“

Blato ako indexový znak odkazuje na sociálne zaradenie miestneho obyvateľstva a na jeho pripútanosť k zemi. Medzi riadkami však cítime, že v ňom akiste ide aj o čosi viac – aj o bariéry – obmedzujúce harmonický vývin súčasnej slovenskej komunity žijúcej v južných končinách dnešného Maďarska. Motív blata objavujeme aj v básni Pavla Samuela *Neverná láska*: „Na čiernych poliach čierne blato.“ Prírodný obraz sa tu využíva na vyjadrenie pocitu sklamaní z nevernej lásky.

Blato ako materiál prechodného kvapalného stavu suché/mokrú je kombináciou dažďovej vody a zeme. V prípade miešania sa južnodolnozemskej zeme vynikajúcej svojou vysokou úrodnosťou a pevne viazanou konzistenciou vzniká husté blato, ktoré sa nalepí na obuv, a tým sťažuje, ba takmer znemožňuje chodenie a práce v chotári.

Očakávanie dažďa ako životodarnej vlahy bolo v živote sedliaka odjakživa znakom obavy o úrodu a živobytie, ako aj viery v istú transcendentálnu bytosť, ktorá vyhoví tomuto očakávaniu. Z kontextu básne *Padá* sa načrtávajú hlavné klimatické danosti rovinatej krajiny a ich negatívne následky na prírodné prostredie. Nížinné oblasti sú klimaticky suché, spadne tu najmenej zrážok a je tu najviac slnečného svitu. V dôsledku toho zem vysychá, čím môže vyjsť nazmar starostlivá práca roľníka:

„Smutne,
bez útechy,
zo všetkých strán
padá, padá.
Ako z úprimného žiaľu.“

Túto situáciu evokuje slovné spojenie „*tvrdou hrudou*“, a keď už konečne prichádza vrelo očakávané „*božie požehnanie*“, napája svojou vlahou smädnú zem, živočíšstvo a prináša nádeje aj gazdovi:

„Nížiny sa zaplavia vodou.
Tejto jari
bója nebude
tvrdou hrudou!
Divina čaká premeny
túži po slnečných lúčoch,
lačná a premoknutá.“

Lyrický subjekt význam dažďa komentuje veršom: „*Tejto jari / bója nebude / tvrdou hrudou!*“. „*Bója*“ – nádoba na zachytenie a meranie dažďovej vody je i v súčasnosti (v zmysle klimatickej záchrany životného prostredia) neodmysliteľnou súčasťou každého poľnohospodára. Dážď však roľníkovi prináša aj nepríjemnosti:

„*Aj my nosíme
na bagančiach
to ťažké, čierne blato,
olovené putá...*“

Blato vo význame *olovené putá* popri svojom primárnom význame – neslobody – naznačuje aj iné konexie lyrického subjektu. Vyjadruje napríklad jeho hlbokú citovú zviazanosť s dedovizňou, jeho bezpodmienečnú vernosť k nej a zodpovednosť za jej zveladenie.

V tvorbe básnika sa často stretávame s miestami a modalitami, ktoré sú problematické, respektíve sa chápu ako hraničné priestory⁷ či okolnosti. Takým hraničným priestorom je napríklad trstina (rákosie). Autor v básni *V rákosí* zviditeľňuje bezmocnosť lyrického subjektu proti prekážkam obmedzujúcim jeho fyzické, duševné a národnostné aktivity takým spôsobom, že ho umiestňuje do typického nížinného ekologického úkazu, do rákosia. Je to priestor vznikajúci v rovinných oblastiach, ktorý je presiaknutý vodou a na ktorom rastú tzv. močiarne rastliny. Medzi ne patrí napríklad trst', ktorá je znakom pokory, čo charakterizuje Dolnozemskeho prístup k svojmu prostrediu, čo je príznačné aj pre jeho lyrické *ja*. Rákosie symbolizuje zánik, zničujúcu silu ťahajúcu padlého do bahna na dne močiara, odkiaľ nevedie cesta von:

„*Chceme kročiť v hustom rákosí,
ale nám to nejde akosi.*“

Rákosie odkazuje aj na symbol rázcestia, keď je človek postavený pred výber, ktorú z dvoch ciest si zvolí. Vyslobodiť sa zo zovretia rákosia alebo sa brodiť v ňom naďalej duševne a telesne oslabnutý? V tomto živote nebezpečnom obraze sledujeme vízie básnického subjektu o možnosti rozpadu slovenského spoločenstva v južnodolnozemskej priestore, keďže ostáva sám vo svojom zápa-se o jeho pozdvihnutie.

Z uvedených klimatických a geologických znakov nížiny vyplýva aj ďalší typický prírodný jav tejto oblasti *prach*, ktorý pre tu žijúcich znamenal stáročia podobné nepríjemnosti ako *blato*. Pomerne vysoký stupeň prašnosti ovzdušia

⁷ Túto problematiku analyzuje Eszter Propszt vo svojej štúdií: Egy „különös” táj szemiotikája (Semiotika zvláštnej krajiny). In: Tájszemiotika. Red. G. Balázs – Á. Pölcz. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság 2015, s. 113 – 120.

týchto končín dráždiacej oči a dýchacie cesty spôsobila suchota, prašné cesty a veterné pomery. Ilustrujú to verše z básne *List v sade*:

„Cestu mi križuje
raz prach
a raz blato.“

Z citátov vyplynie, že básnik sa vo svojom tematicko-motivickom pláne pri-
držiaava svojho hlavného tematického okruhu – zeme – a všíma si tie jej znaky,
s ktorými sa dostáva každodenne do kontaktu. Takým bol aj *vietor*, ktorý sa na
rovine bez prekážok mohol pohybovať nespútanou intenzitou, rozfúkavať prach
a všetko, čo mu prišlo do cesty. Lásku k domovine a spomienku na ňu však ne-
mal silu odfúknuť:

„Zvykli sme si na prašné
a krivé ulice.“

Spätňý pohľad na mladosť okrášľujú aj kedysi nepríjemné spomienky ulože-
né vo vedomí ľudí ako rozpomienky na staré lásky. Príkladom toho je citát z bás-
ne *Naša dedina* od bývalého Komlóšana, básnika *Michala Hronca*: „(...) *Od-
pusťte mi, / prašné ulice, / ktoré ste ma nosili / za dievčaťom na priadke.*“

V uvedených citátoch sledujeme fatalistický postoj básnického subjektu
k svetu, ktorý je typický pre myslenie ľudových vrstiev. Autor síce bolestne preží-
va nepriaznivé, často tiesnivé podmienky a prekážky, ktoré mu život na rovine
kládol do cesty, ale sa nebúri proti nim, obzvlášť nie transparentne. Pokorne pri-
jíma svoj osud, pričom takmer nebadane, medzi riadkami dáva iba najavo svoju
nespokojnosť so súčasťou situáciou slovenskej komunity, vyzývajúc ju k aktivite
v prospech zachovania kultúrneho odkazu predkov.

Záverečné reflexie

Naše uvažovanie o poézii Juraja Dolnozemskeho uzavierame citátom z bás-
ne *Búrka*, v ktorom sa výrazne odzrkadľuje jeho svojské vnímanie rodnej hrudy:

„Rozmočené
tisíckrát prepísané
stopy
v sivom blate.“

Obraz búrkami rozmočenej zeme s rozplývavými, na seba navrstvenými sto-
pami – ľudskými šľapajami – zanechanými jednotlivými pokoleniami južnodol-
nozemskeých Slovákov nám pripomína starodávnu techniku písania, *palimpsest*.

Písanie na pergamen umožnilo pisárom, aby z úsporných príčin použili tento pomerne drahý materiál viackrát za sebou, zoškrabáním (odstránením) horného rukopisu. Na očistené miesto sa napísali nové texty, avšak pod nimi sa objavili v rozmazanom, ale čitateľnom stave zachované fragmenty predchádzajúcich textov. Tento spôsob textotvorby v súčasnosti využíva postmoderna, ktorá namiesto lineárneho písania a dekódovania dáva prednosť vertikálnemu ponáraníu sa do hĺbky navzájom sa prelínajúcich rôznych textov. Ide tu vlastne o znovupísanie už existujúcich textov.

Z citátu vyplýva, že básnik spontánne vycítil podobnosť medzi stopami (materiálne a kultúrne hodnoty, ktoré vytvárali a zanechali predkovia svojim potomkom) a medzi ich „prepísovaním“ meniacimi sa generáciami. Každá generácia zmazala zo stupajíc otcov tie, ktoré nepokladala za dôležité, súčasne ich miesto doplnila inými, ňou preferovanými hodnotami (obsahmi). V tomto kontexte blato nadobúda význam pergamenu. Takýmto spôsobom jednotlivé generácie spoločne formovali tvár roviny a naplňali ju rôznymi významami, z ktorých dnešný potomok môže získať informácie a podľa svojich skúseností a vedomostí môže pokračovať v permanentnom písaní a znovupísaní dejín južnodolnozemsých Slovákov. V tejto súvislosti vnímame rovinu ako zvláštne, respektíve iné miesto, ktoré sa môže zaradiť medzi „rôzne formy“ heterotópie.

LITERATÚRA

- ANDRUŠKA, Peter: *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme*. Bratislava: Odkaz 1994, s. 5 – 66.
- FOUCAULT, Michel: „*O jiných prostorech*“ Např. *Myšlení vněšku*. Praha: Hermann a synové, 1996, s. 71 – 86.
- HARPÁŇ, Michal: Básnické paradigmy panónskeho archetypu. In: Harpáň Michal: *Texty a kontexty. Slovenská literatúra a literatúra dolnozemsých Slovákov*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004, s. 66 – 76.
- HARPÁŇ, Michal: Témy a motívy, funkcie a významy In: Harpáň Michal: *Texty a kontexty. Slovenská literatúra a literatúra dolnozemsých Slovákov*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004, s. 182 – 188.
- MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína: Geokultúrna určenosť básnikov. In: Maruzsová Šebová, Katarína: *Poetika priestoru v poézii Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: VÚSM 2019, s. 24 – 31.
- MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína: Nížina ako inšpiratívny prameň v poézii Juraja Dolnozemskeho. In: Maruzsová Šebová, Katarína: *Poetika priestoru v poézii Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: VÚSM 2019, s. 135 – 140.
- PEIRCE, Charles Sanders: A jelek felosztása. In: *A jel tudomány. Szemiotika*. Red. Ö. Horányi – Gy. Szépe. Budapest: General Press 2005, s. 23 – 37.
- PROPSZT, Eszter: Egy „különös” táj szemiotikája. In: *Tájszemiotika*. Red. G. Balázs – Á. Pölcz. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság 2015, s. 113 – 120.

ŽILKA, Tibor: Postmodernizmus v literatúre. In: Žilka, Tibor: *Literárny text v postmoderne. Dráma a próza*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre. Fakulta humanitných vied. Ústav literárnej komunikácie 1995, s. 5 – 17.

Použité básnické zbierky Juraja Dolnozemskeho

Večerný dážď: Básne. Red. A. Kormoš. Budapešť: Vydavateľstvo učebníc 1988. 78 s.

Ťarcha páperia. Red. G. Papuček. Salgótarján: Mikszáth Kiadó 1994. 98 s.

V okovách času. Red. L. Rollová, M. Roll. Slovenský Komlôš: Yes Press 2001 Bt, 2006. 127 s.

Živé korene. Red. A. Hollerová Račková. Slovenský Komlôš: Nadácia za Komlôšskych Slovákov 2013. 145 s.

Literárne zborníky

A mi Alföldünk – Naša Dolná zem. Déalföldi szlovák és szlovákkötődésű szerzők irodalmi antológiája – Literárna antológia južnodolnozemskeých slovenskeých autorov a autorov so slovenskými väzbami. Red. Z. Lonovičová. Békešká Čaba – Békéscsaba: Župná knižnica 2017. 341 s.

Chodníky. Red. E. Ribová. Budapešť: Vydavateľstvo učebníc 1984. 215 s.

Dostupné na internete

https://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/kapitany_agnes_kapitany_gabor.htm (Cit. 30. 11. 2020).

<http://real.mtak.hu/30878/1/tajszemiotika.pdf> (Cit. 30. 11. 2020).

<http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01-szam/02.htm> (Cit. 30. 11. 2020).

Összefoglalás

Az alföldi táj mint inspirációs forrás Juraj Dolnozemskeý költészetében

A térbeliség és a tájszemiotika aspektusai

A tanulmány Juraj Dolnozemskeý költészetén keresztül mutatja be az alföldi táj sajátos jegyeit és a hozzájuk kötődő különböző jelentéseket (tartalmakat) és összefüggéseket. A szerző a tériesség (térbeliség) és a tájszemiotika szempontjai alapján tárja fel a versekben előforduló, a térség sajátos geológiai és klimatikus adottságai következtében létrejött természeti elemeket (végtelen síkság, nádasok, tarló, mocsaras területek; hőség, szárazság, sár, por, szél). A lírai szubjektum ezeken keresztül fejezi ki a világhoz és a szlováksághoz fűződő viszonyát.

Summary

The Scenery of the Hungarian Lowland as a Source of Inspiration in Juraj Dolnozemský's Poetry

Aspects of Spatial and Landscape Semiotics

The monography is presenting the topographic specifics of the Lowland, and the different denotations and coherencies attached to it, through the poetry of Juraj Dolnozemský. The author is revealing the area's peculiar geological and climatic picture appearing in the poems by using the rule of spatiality and landscape semiotics. The Lyric Subject articulates its relation to the whole World and to the fact of being a Slovak by depicting the scenery's attributes: endless plains and reedy, marshlands alongside the heat, the mud and dusty wind.

Kontakt

Vysokoškolská prof. PhDr. Katarína Maruzsová Šebová, PhD.

Pedagogická fakulta Gyulu Juhásza

Katedra slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity, Segedín

sebok@jgypk.u-szeged.hu

Imrich Fuhl ako vlajkonosič svojej generácie v pozadí vlastných slovenských básní

PATRIK ŠENKÁR

„...medzi nami
kto zbúra steny
kto bude stavať
keď nie my
otvorme priestory
srdca duše
zabudnime
zlozvyky tupé.“

(Fuhl, 1995, s. 36; báseň s názvom *Spolu.*)

Básnické umenie ako základný kameň tvorivosti (aj na Dolnej zemi)

Básnikovo čaro sa vďaka umeleckému prvku predstavuje asociovaním a konjunkciou predstáv či myšlienok. Nadobúda pritom osobitú podobu tvorby a v neskoršom štádiu aj možnosť interpretácie. Takéto myslenie je funkciou myšlienkového priebehu, ktorá mu udeľuje rozmer umeleckosti, pretože postup, teda poznávanie, aj v poézii zostáva hlavným prejavom špecifickosti. Určujúcou príčinou poetického účinku je nové poznanie; jeho prameň vyviera z konkrétneho gnozeologického obsahu (aj počas samotného interpretačného procesu).

Pre básnické umenie je charakteristický metaforický spôsob vyjadrovania, obraznosť, akcent na súvislosti stojace mimo základnej fabuly. Dotyk fabuly so súvislosťami – stojacimi mimo nej – je už prejavom intencie prislúchajúcej k umeleckosti. Jej zmysel určuje protiklad; samotná intencia predstavuje postupne sa rozširujúcu asociáciu základného obsahu fabuly. Identifikácia vzdialenejších súvislostí je späť práve s princípom metafory. Ide totiž o prenos základných obsahov fabuly na vzdialenejšie obsahy, kde si na základe určitých analógií tieto obrazné pomenovania zachovávajú svoju pôvodnú platnosť, ktorá zaručuje záväznosť asociácie v priebehu interpretácie. Tak je táto činnosť, pochopiteľne, späť s procesom poznávania, ktorý je žriedlom emocionálnej rezonancie a, prirodzene, prehľbuje estetický účinok. Pristupujúca asociácia rozširuje aj samotný myšlienkový obzor čitateľa-interpretu, ktorý je pritom schopný identifikovať nový zážitok. Aj z toho dôvodu každé literárne dielo „...žije predovšetkým z postrehov viažucich sa na fabulu, teda z niečoho, o čo sa dopĺňa a čím sa rozširuje jeho bazálny obsah“ (Albrecht, 1999, s. 535). Poézia je tak hľadaním a sebatpotvrďovaním (alebo niekedy i spochybňovaním) identity tvorcu. Básnikom možno pripísať – ako spoločný vnútorný problém – vnímanie vzťahu jednotlivca k predmetnému svetu a odraz tohto pomeru na rovine medzil'udských vzťahov. Jadrom spomínaného vzťahu je súvislosť poetického vnímania sveta a osobnostnej

aktivity človeka, jeho aktívnej existenciálnej angažovanosti na každodennej tvorbe projektov ľudskej skutočnosti.

Špecifikum dolnozemskeho prostredia sa odráža v spontánnom hľadaní kultúrnej identity básnikov. Poézia tak špecifickým spôsobom plní zodpovednú úlohu štrukturálneho spoluformovateľa autentickej národnej a národnostnej identity tvorcov. Dôležité je preto hľadanie hraníc pôsobnosti literárneho diela, teda interpretačné pátranie po tých významoch, ktoré majú širšiu, všeludskú platnosť. Cieľom takýchto prístupov býva odhalenie poľa pre humanizačné pôsobenie literárneho diela. Na základe toho v podmienkach uvádzaného chronotopu humanistické krédo poézie sa prejavuje „...v úsilí vysloviť vlastným jazykom náznak pochopenia kritérií pre určenie zmyslu ľudskej existencie a pomocou špecifických vyjadrovacích prostriedkov umenia stimulovať rozvoj tvorivých schopností človeka“ (Hajko, 2013, s. 13).

Tvorivé pole tohto javu môže byť aj kreáciou umeleckého básnického slova. Slovenská poézia v Maďarsku však nie je tak typologicky diferencovaná ako rumunské či vojvodinské slovenské básnictvo. Tento atribút vyplýva z celkového etnického a kultúrneho kontextu slovenskej enklávy v Maďarsku. Takmer všetci slovenskí básnici z Maďarska však do svojho poetického prejavu zapájajú aj funkcie, ktoré súvisia so zachovaním etnickej identity, samozrejme, v rôznych intenciách a konkretizáciách.

Cesty Imricha Fuhla za poetickým výrazom

Významnou osobnosťou – azda až ‚vlajkonosičom‘ svojej generácie – je Imrich Fuhl, ktorý sa narodil 25. novembra 1961 v Mlynkoch (Pilisszentkereszt). Jeho doménou je poézia, autorsky sa však realizuje aj v próze, hudbe, prekladateľstve, publicistike a umeleckej fotografii. Špecifikom jeho kultúrnej tvorby je bilingválnosť, pričom (najmä) v poézii vybočuje z tradičného rámca v Maďarsku vznikajúcej lyriky.

Imrich Fuhl už v období svojich stredoškolských štúdií upozornil na seba textami, ktoré sľubovali nový, v slovenskej literatúre v Maďarsku dovtedy nezvyklý, až svojský prístup k svetu. Stál aj pri zrode školského časopisu budapeštianskej slovenskej školy Plamienok (bol jeho menodarcom aj prvým šéfredaktorom). Postupne sa ujal básnického slova stratégiou „...*spochybňujúcou predchodcami reprezentovanú romantizujúcu a patetizujúcu, priam do mýtických dimenzií vysunutú etnicitu*“ (Maruzsová Šebová, 2013, s. 87). Toto tvrdenie môžeme deklarovať aj u dolnozemsých autoroch často pertraktovanou paradigmatom národnostnej problematiky, ktorá tak v básňach Imricha Fuhla vyznieva celkom inak ako u iných poetov. Jeho básnické gesto „...*je nekonvenčné, experimentátorské, vtipné, v čom vidíme typologickú príbuznosť s niektorými inými mladšími dolnozemskými básnikmi...*“ (Harpáň, 2014, s. 57). Imrich Fuhl, ktorý

slovenské básne začal uverejňovať časopisecky koncom sedemdesiatych rokov (Škola milovníkov literatúry – *Ludové noviny*, 1978), svoje prvé diela (po slovensky) knižne uverejnil v dnes už emblematických zborníkoch Slovákov v Maďarsku. Antológia *Fialôčka, fiala* (1980), ktorá obsahuje intencionálne básne pre deti, obsahuje tri Fuhlove básničky (s. 7 – 9), antológia básní *Chodníky* (1984) obsahuje už 22 básní (s. 24 – 49).

Po absolvovaní Všeobecnej školy a gymnázia s vyučovacím jazykom slovenským v Budapešti Imrich Fuhl vyštudoval žurnalistiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1986). Odvtedy pracoval – a pracuje – v rôznych zamestnaniach, ktoré sú tak či onak späté s národnostným životom Slovákov v Maďarsku. Od roku 1983 do roku 2011 bol redaktorom a istý čas (1991 – 1992, 2002 – 2007) aj šéfredaktorom *Ludových novín*. Od roku 1993 bol predsedom Združenia slovenských spisovateľov a umelcov v Maďarsku. Je tiež tvorcom internetového portálu *luno.hu*, ktorý založil v roku 2004. V roku 2006 dostal prestížne vyznamenie Celoštátnej slovenskej samosprávy *Za našu národnosť*. V súčasnosti pôsobí (od roku 2011) ako zakladateľ, prevádzkovateľ a redaktor nezávislého slovenského portálu v Maďarsku (*oslovma.hu*). Bol vedúcim „Klubu poslancov Spolu“ v rámci Celoštátnej slovenskej samosprávy a je aj členom Zboru poradcov predsedu Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Imrichovi Fuhlovi v roku 2011 udelil Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí pamätnú medailu za zásluhy o upevňovanie národného povedomia a kultúrnej identity Slovákov v zahraničí.

Imrich Fuhl vo svojej poézii pracuje s preferovanými motívmi minoritného bytia (rodný kraj, národnostné povedomie, materinský jazyk, tradície a ich perspektívy), ktoré však situuje medzi akési banality pozemského sveta, patriace do každodenného kolobehu života. Vo vlastných pôvodných slovenských básňach často „...*formou irónie, sebaíronie a paródie poukazuje na paradoxné javy národnostného života. Jeho experimenty s tradičnými témami a slovom vynikajú hravosťou...*“ (Maruzsová Šebová, 2013, s. 88). V pozadí toho si však Fuhl uvedomuje aj neúprosne plynutie času a strácanie tradičných kultúrnych hodnôt. Pomocou univerzálneho básnického slova či kaligramu sa pokúša nahradiť voľný priestor, vznikajúci určitou stratou jazyka, a tak reagovať na ešte existujúce, ale už akosi chátrajúce atribúty (národnostnej) existencie. Vo svojej poézii pracuje aj s typickými dolnozemskými motívmi, od ktorých sa však chce oslobodiť. Prejavom tohto autorského predsavzatia sú práve jeho experimenty s textom. Takýmto spôsobom „... *sa usiluje pristupovať k dolnozemským témam na rozdiel od svojich básnických predkov nepateticky*“ (Maruzsová Šebová, 2010, s. 73). Vyjadruje tak aj svoju skepsu ohľadom budúcnosti vlastnej národnosti. Vo svojich pôvodných slovenských básňach je tradičný, ale v zásade sa to usiluje vyjadriť netradične.

V roku svojich promócií autorovi vyšla zbierka reflexívnej lyriky s názvom *Čiernobiela mozaika – Fekete-fehér mozaik*. Ide o programovo dvojjazyčnú kni-

hu zaujímavých básní, v ktorej lyrický subjekt, determinovaný mladosťou, opisuje rôzne formy (prirodzenej) slobody, teda vlastného ja a zmyslu života či ľudských vzťahov. Popri tom „...*hľadá novú básnickú reč i formu, jeho lyrické obrazy sú originálne a jedinečné*“ (Polónyová, 2016, s. 108). Hodnota jeho lyriky je však najmä v tých básňach, v ktorých „...*sleduje intímne polohy ľudského bytia, kde jeho mladícky nepokoj opúšťa priestory abstraktných úvah a zakotvuje v hmatateľnejších realitách života*“ (Andruška, 2013, s. 46). Knižná prvotina Imricha Fuhla preto predstavuje významný článok vo vývine súčasnej slovenskej poézie v Maďarsku. Autorova cesta v nej viedla k experimentovaniu s výrazom a tvarom. Básnické obrazy a trópy sú v nej originálne (až jedinečné). Kaligramy sú funkčné a patrične vyvolávajú rôzne asociácie. Autor tak rád a často mení (menil) formu a grafické usporiadanie básne, čo možno pokladať za t. č. novú črtu v jeho textoch. Prináša tak niečo nové: impresionistické, expresionistické, dadaistické... Celkovo „...*čerpá zo súboru životných skúseností, zážitkov a poznatkov, prejavuje svoj individuálny postoj, ktorý však dokáže vyjadriť aj v mene svojich rovesníkov. Túži po ľudskej družnosti a harmónii, nie je vo svojom básnickom uvažovaní iluzívny a tým menej sentimentálny...*“ (Čipková, 1988, s. 76). Myšlienka humanizmu však preniká celou jeho tvorbou. Formuluje svoj jasný postoj, ale vyhýba sa didaktickým návodom pre čitateľa. Pozná súčasnosť, pričom nosí v sebe pocit nesúlady medzi skutočnosťou a ideálom. Nástoječivo sa pritom dotýka otázok osobného a spoločenského života. Celkovo sa u neho postupne zosilňuje presvedčenie o komplexnej kontinuite generácií, práce, tradícií a ľudských hodnôt. Sú to najmä spovede o súčasnosti (občas aj minulosti) s víziou – koniec koncov nádejnej – budúcnosti.

Základnou básnickou otázkou zbierky je autorova sebareflexia: kohože sa týka moja poetika? V pozadí toho sa objavuje neustály princíp túlania sa po ceste, ktoré je, pochopiteľne, späť so slobodou. Tento pohyb je však vo svojej dynamike viacsmerý, t. j. lyrický subjekt chápe samotu ako určité väzenie, pričom sa prihovára k ľuďom o spiatočnom návrate k nim. Spoločne túži kormidlovať loď, ktorá sa ešte neutopila v symbolickom mori asimilácie. Fuhlove básne sú tak aj sviatočne oblečené city, zasadené do záhrady veršov a (ne)rýmov. Hľadajú sa koreňky vlastného – často až poetického – videnia sveta, ktoré dozaista odhalí tajomstvá podstaty, pravdy a krásy života. Autorova večná a vecná hra citov v akejsi nereálnej realite dospieva k určitému záveru, že poézia je všetko (voda, vzduch, pevnina) na ceste hľadania seba samého a strateného rodu. Výnimočné postavenie v jeho slovenských pôvodných básňach majú babičky a dedkovia – teda predkovia (a ich žalostné piesne). Sú to práve oni, ktorým svojimi veršami podáva svedectvo o súčasnej zmene ich potomstva. Vyzdvihuje starú tradíciu po dlhých chodníkoch dejín vlastnej národnosti. Jeho silná viera v pravdu však neumiera, ale pomocou jednotlivých básnických konkretizácií mostom spája brehy spolupatričnosti.

Lyrický subjekt sa často stavia do ambivalentnej pozície neutrálnosti: jednotlivé básne sú ničím a predsa všetkým, mám všetko aj keď nič nevlastním, v pekle

som očistený. Postupne sa tak v tvorivej duši básnika hromadia otázky, ktoré dávajú dočasnú (aj keď len nemú) odpoveď, ktorá sa kontaminuje v tlačnici myšlienok počas samoty medzi štyrmi stenami. Počas tejto „meditácie“ sám proti samote autor zhmotňuje svoje básnické výpovede pomocou písmen. Sú to predsa len akési čiernobiely mozaiky, v ktorých: „...z prameňov rozumu / z naivnej hry citov / skladám mozaiku minulosti / a budúcnosti nášho (ne)bytia / na dvoch stranách plátna / maľujem osudy...“ (Fuhl, 1986, s. 20; báseň s názvom *Čiernobiela mozaika*). V tomto osihotennom chronotope čaká spasiteľku na prázdnej ulici, po ktorej bezcieľne blúdi. Kým nenájde riešenie, každý deň prináša jednu smrť a jedno vzkriesenie. Dočasným východiskom myšlienkového postupu lyrického subjektu sú preto sebareflexie s často až hyperrealistickým podtónom: „...načo sa trápiť nad otáznikmi / a výkričníkmi frázovitého života / som rád / že žijem...“ (Fuhl, 1986, s. 41; báseň s názvom *Cestou domov*). V danom časopriestore je šťastie v nešťastí a láska v neláske. Život v blízkej budúcnosti je akousi „špatnokrásou“ v labyrinte slepej skutočnosti. Lyrický subjekt však spomínané hľadanie vyjadruje dynamikou, keď „...vyletel som / z kolotoča / priestoru a času / do prázdnoty“ (Fuhl, 1986, s. 45; báseň s názvom *Verte mi*). Ideálom je pokojná duša v pokojnom svete bez tiesne a strachu.

Nevyznaným vyznaním je túžba po zdvojennej samote či kvitnúcom mlčaní spolubytia so ženou. Objavuje sa pritom aj symbol očistného ohňa, ktorý je však nehmatateľný bez času a priestoru. Slová, ktoré aj tak bolia, sa nahrádzajú postupným procesom onemenia a návratu do krutej reality. Neviditeľná ruka fantázie determinuje až neprirodzené starnutie do svojej mladosti. Láska je tak nedosiahnuteľná bez súradníc a koordinát v nekonečnom oceáne. Svetlá úsvitu z ružových snov sa strácajú v nedohľadne: prichádza sivosť popola sklamaní. Zostávajú len otvorené spomienky, ktorými človek musí bojovať nielen za seba samého, ale aj za celý národnostný kolektív. Postupne sa však lyrický subjekt prebúdzá, keď hovorí o láske – najmä s asociáciami, vyvierajúcimi z hlbokého a prežitého citu. Tak sa vlastne jednoduché dojmy a veci stávajú zmysluplnými sviaťočnými udalosťami.

Zaujímavá je pritom téma vlastenectva, ktorá sa však vyjadruje novým spôsobom. Na pomenovanie svojho protirečivého vzťahu k svetu (i k tejto problematike) si autor našiel novú básnickú reč a formu. Častý výskyt neviazaného verša s národnostnou tematikou osviežuje nový hlas, pričom je dôležitá už aj priam obrana holej existencie slovenskosti v Maďarsku. Lyrický subjekt sa preto musí až rozdvojiť, nakoľko: „...naše podvedomie sa vedome / prihláša k odmlčaniu jazyka / a ja predsa spievam / naraz na dvoch miestach / dvojhlasne milujem a nadávam / nenávidím a zbožňujem ľudí / dvojmo žijem – píšem / svoj rozbitý život / do zdvojnásobenej čiernej noci / sa vkráda žiara – nádej úsvitu“ (Fuhl, 1986, s. 20 – 21; báseň s názvom *Čiernobiela mozaika*). V týchto veršoch je ukrytá podstata básnikovej *ars poetica*: myslieť, cítiť, vidieť a vyjadrovať sa polyfónne (ako je to už tradíciou na Dolnej zemi: Ivan Miroslav Ambruš / Ondrej Štefan-

ko – Dva hlasy, 1977; Alexander Kormoš – Polyfónia, 1981) nielen smerom dovnútra, ale aj navonok. Nielen v okolí Pilíša, ale aj v celom Maďarsku, na Slovensku – ba azda až širšie.

Experimentátorstvo a intertextualita ako konotácie a konkretizácie modernizmu

V druhej básnickej zbierke *Nemé slová – Néma szavak* (1995) sa do určitej miery uplatňuje intertextualita. Kniha obsahuje slovenské i maďarské pôvodné básne, ktoré sú graficky často konkretizované aj kaligramami, obrázkami, piktoqramami. V pozadí toho publikácia ani tak nerozširuje, ako prehľbuje diapazón autorových básnických (teda aj celkovo umeleckých) daností. Kaligramy knihy pritom môžeme vnímať aj „...ako istý spôsob výčitky na adresu tých, ktorí zabudli, odkiaľ prichádzajú, kam patria a azda aj – kam vedú ich (neraz) rozpačité cesty“ (Andruška, 2008, s. 69).

V jednotlivých básňach sa lyrický subjekt vyjadruje najmä o údele vlastného osudu, pri ktorom sa stráca zmysel už aj samotnej existencie. Dôležité je pritom vnútorné ticho, ono hluché mlčanie, ktoré priamočiaro spája s predkami. Minulosť volá o pomoc; vnímavý človek súčasnosti – a najmä básnik – sa dnes až boľavými slovami neustále pokúša odpovedať rôznym ozvenám. Zrkadlo času nesie v sebe kríž vlastnej minoritnej slovenskosti, ktorá individuálne i kolektívne, žiaľ, neprebúda plytkú stojacu vodu ľudského svedomia. Úzky okruh Slovákov v Maďarsku je obklopený dravcami, ktorí symbolicky bažia po kostiach predkov. Niekoľkí však aj na tomto území medzi nebom a peklom očakávajú onen stratený raj.

V pozadí je prítomná binárna opozícia naše – cudzie. Minulosť a prítomnosť však (aj keď neistými krokmi) musia viesť smerom k budúcnosti, pričom sa nemôže zabúdať na dolnozemský archetyp zeme. Z nej sa týči prastarý Pilíš ako neochvejný zástanca slovenskosti. Lyrický subjekt sa pritom obracia aj do vnútra vlastnej národnosti, kde identifikuje ľahostajnosť Slovákov, ktorí sa sami vyhli z konkrétnych i symbolických priestorov. Kladie si otázku: sme iba zmanipulované bábky? Svoj výkrik bez ozveny udáva proti všelijakej cenzúre, bezmocnosti a uniformovanosti. Tak sa môj kríž stáva aj vaším živorením. Koniec koncov však dobro musí zvíťaziť nad zlom. Na tejto (spomínanej) ceste do budúcnosti však vedie úzky chodník ľudského dozrievania – podopretý tichom, sebareflexiou a analýzou. Jednotlivec však musí byť optimistom, mať svoj jednoznačný cieľ a úspešne odolávať nátlakom okolitého sveta (napríklad národnostnej asimilácii). V tomto procese ho priam ohlodávajú bohorovní ľudia s krdľom pätolizáčov, ktorí nepoznajú priamočiarosť vlastného charakteru. Lyrický subjekt je však aj tak občas na vážkach: či nečaká na to, čo nikdy nebude a či netúži po tom, čo sa nikdy nestane? Dynamika postupne vystrieda statiku, holá existencia sa mení

na túlanie sa po spomínaných chodníčkoch. Dôležité je vytvárať mosty (národnostného) porozumenia, pričom sa mimoriadne zdôrazňuje hľadanie koreňov jednotlivca a zmyslu vecí kolektívu. Poriadok a systém, aj keď štvorcovitý, musí existovať. Je však potrebné učiť sa ľudskej reči, mať čistý zrak a vrátiť sa až do detstva. Tento proces je kardinálnou prepotrebnou zmenou pre každého človeka. Na druhej strane aj na tejto Zemi sa všetko mení. Žijeme v začarovanom kruhu, avšak musíme si uvedomiť naše súradnice a správne vybrať z daných možností: „...*preto sme prišli na svet / aby sme len živorili / a či ľudský život žili*“ (Fuhl, 1995, s. 41; báseň s názvom *Oplatí sa?*).

Uvádzané ticho autor oxymoronicky stavia k slovám: záplava ticha je pendantom rozumných šíпов slov. City sú však zabité a nádej dočasne stratená. Lyrický subjekt sa v pozadí toho cíti osamotený (až uväznený) vo svojom mikropriestore. Beznádejne hľadá nádej, analyzuje význam a dôležitosť snov v akýchsi temnotách. Určitý (a determinovaný) čas jeho telo klame, čím vlastne aj duša prehráva. Stáva sa absolútnou nulou (vo forme kaligramu), ktorý stále nie je schopný otvoriť bránu svojho srdca i duše. Postupne sa však v básnickom vnútri rodia sviatočné myšlienky, ktoré sa chápu ako základné kamene budovania individuálnej i kolektívnej identity. Vznikajú tak slová, verše, strofy, básne – podobne ako sa vlieva rieka do mora, čím, prirodzene, postupne vytvára mohutnejší prírodný element. Spojením síl sa tak rodí aj slobodná duša človeka-čitateľa, ktorá dozaista po celý život váha nad tým, či má lietať nad zemou a či stáť na nej. Dôležité je jeho pritom úsilie vytvárať vlastnú, rozihranú osobnosť a postupne spevňovať tvorivý, ba životaschopný (národnostný) kolektív. Tak, ako to vyjadruje vo svojich pôvodných slovenských básňach aj Imrich Fuhl.

V tejto publikácii pritom autor taktiež „...*experimentuje s rôznymi vyjadrovacími prostriedkami a tým sa dostáva do polemizujúceho postoja s tradičným chápaním poslania národnostného spisovateľa*“ (Maruzsová Šebová, 2010, s. 73). Z jednotlivých veršov je pritom evidentné, že Fuhlov „...*pohl'ad na veci života vyzrel, takže dospel do štádia, kde zodpovednosť autora voči vlastnej tvorbe i voči ľudskému spoločenstvu nestačí vyjadrovať všeobecnými úvahami*“ (Andruška, 2008, s. 69). Experimentovanie Imricha Fuhla s básnickou formou je v danom rozsahu ojedinelé v danom chronotope. Jeho umelecké krédo sa pohybuje v civilnej polohe, bez pátosu a fráz. Je to akoby dôverný rozhovor s čitateľom o jeho myšlienkach a pocitoch v súčasnom (často až protirečivom) svete.

Na základe uvedených skutočností môžeme vysloviť myšlienku, že Imrich Fuhl je dodnes výraznou osobnosťou spomedzi slovenských literátov žijúcich v Maďarsku. Je duchovnou pevninou, symbolickým ‚*vľajkonosičom*‘ svojej generácie, ktorý (aj) pomocou vlastnej poézie vytvára univerzálny aj špecifický obraz sveta ako priestor nekonečných možností. Tak sa náš objektívny i subjektívny chronotop stáva svetom (podľa bývalého predsedu Zväzu československých spisovateľov Jana Drdu) „...*dokonale zákonitým a logickým, svetom, v ktorom realita a fantázia navzájom splývajú ako bielok a žltok v škrupinke vajca, svetom*

kníh, svetom stvoreným slovom... Možnosť žiť vo svete slova a vety je oslňujúce pre čitateľa aj pre spisovateľa“ (Andruška, 2002, s. 97). Tak je to aj v prípade čítania medzi riadkami v začarovanom kruhu pôvodných slovenských básní Imricha Fuhla.

LITERATÚRA

- ALBRECHT, Ján: Poézia. In: *Človek a umenie*. Bratislava: Národné hudobné centrum 1999, s. 533 – 540.
- ANDRUŠKA, Peter: Neuzatvárať sa do seba. In: *Fenomén literatúry v kultúrnych kontextoch*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2002, s. 92 – 96.
- ANDRUŠKA, Peter: *Súčasní slovenskí spisovatelia z Maďarska*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2008. 106 s.
- ANDRUŠKA, Peter: *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme*. Šaľa: A-klub 2013. 212 s.
- ČIPKOVÁ, Rozália: Dozrievanie básnika. In: *SME*, 1988, roč. 1, č. 1, s. 75 – 77.
- FUHL, Imrich: *Čiernobiela mozaika – Fekete-fehér mozaik*. Budapešť: Vydavateľstvo učebníc 1986. 173 s.
- FUHL, Imrich: *Nemé szavák – Néma szavak*. Budapešť: Združenie slovenských spisovateľov a umelcov v Maďarsku 1995. 79 s.
- HAJKO, Dalimír: Slovo na úvod alebo čo dáva život básni? In: *Dozrievanie do skutočnosti a dozrievanie do sna*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum 2013, s. 7 – 13.
- HARPÁŇ, Michal: Dolnozemska básnická vetva. In: *Ars poetica Pannonica*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2014, s. 46 – 60.
- MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína: Fotografia ako spôsob písania v tvorbe Imricha Fuhla (Myšlienky o slovenskej literatúre v Maďarsku). In: *Ponad vek slovenských dolnozemských básnických generácií*. Eds. Iv. M. Ambruš – P. Hlásnik – B. Unc. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2010, s. 70 – 74.
- MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína: Literárny odvážlivec spod Pilíša. In: *Kontúry prózy Slovákov v Maďarsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2013, s. 87 – 92.
- POLÓNYOVÁ, Soňa: Slovenská literatúra v Maďarsku. In: *Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990)*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku 2016, s. 104 – 111.

Összefoglalás

Fuhl Imre mint nemzedékének zászlóvivője szlovák nyelvű versei háttérében

A tanulmány rámutat a szlovák költészet életképes, kreatív jelenlétére a mai Magyarországon. Az interpretációban a szerző kijelöli a témákat, kreatív eljárásokat, kifejezőmódokat és kifejezőeszközöket, melyeket Fuhl Imre a szlovák nyelven írt verseiben

alkalmaz. Ez az egyén adott kronotópián belüli komplex létének meghatározott sajátosságain alapul. A tanulmány kiemeli, hogy ezen irodalmi szövegeknek köszönhetően Fuhl Imre mint zászlóvivő, meghatározott helyet foglal el a magyarországi szlovák irodalom hosszú távú kulturális fejlődésében. Egyes verseskötetekben nemcsak a multikulturális lírai szubjektum, hanem annak természetes univerzális objektumainak szövevényes sorsát is nyomon követi. Azonban, akkor az „ifjonti hév” játszott elsődleges szerepet költeményeiben. Ily módon a folyamatosan konkretizált – már oximoronikus – világ változik, fejlődik és tökéletesedik. A írás tartalmazza az eredeti művek konkrét részleteit, illetve a kutatással foglalkozó szakértők metaszövegeit, amelyek a szerző szóhasználatát mutatják be. A dolgozat eredménye és hozadéka az általános érvényű ugyanakkor (a választott téma háttérében) sajátos jellemzők bemutatása, nemcsak a kreatív szerző saját, hanem az őt meghatározó, adott földrajzi és kulturális feltételek között létező, irodalmi munkásságának szemszögéből is.

Summary

Imrich Fuhl as a Flagbearer of His Generation in the Background of His Own Slovak Poems

The paper points out the viable creative existence of the Slovak poetic word in present-day Hungary. The method of interpretation identifies themes, creative procedures, methods and means of expression, which are applied in the poems written in Slovak by Imrich Fuhl. It is based on the specific attributes of the complex being of an individual in a given chronotope. The study emphasizes that thanks to these literary texts Imrich Fuhl still has a specific position as a flagbearer within the long-term cultural development of Slovak literature in Hungary. In particular poetry collections he follows not only the intricate fates of a multicultural lyrical subject, but also its natural universal objects. However, at that time, his “youth temperament” had a primary role in his poems. In this way, the continually concretized – even oxymoronic – world is changing, evolving, and perfecting. The article also includes specific excerpts from the original works of Imrich Fuhl, as well as metatexts from experts in the field of research, which actually illustrate the author’s idiolect. The result and contribution of the study is the introduction of generally valid yet also specific features (of the chosen topic) not only from the perspective of the creative author, but also from the aspect of his literary work, shaped by specific geographical and cultural contexts.

Kontakt

doc. PaedDr. Patrik Šenkár, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho, Komárno

senkarp@ujs.sk

ŠTÚDIE
TANULMÁNYOK
STUDIES

B

Jazyk a jazykoveda

•

Nyelv és nyelvészet

•

Language and Linguistics

Podstata duchovnej kultúry z jazykovedného hľadiska

*Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*¹

PAVOL ŽIGO

Atlasové projekty Slovákov v Maďarsku

Okrúhle výročia od založenia vedeckých, kultúrnych či spoločenských inštitúcií či vedeckých osobností sú tradičnou príležitosťou hodnotiť ich činnosť, dielo, prínos pre vedu. V prípade Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku rovnako ako v prípade životného diela jubilujúcej pani profesorky Anny Divičanovej možnosť zhodnotiť všetky aspekty a rozsiahly vklad do poznania presahuje hranice jedného príspevku. Preto naše myšlienky v tomto príspevku sústredíme na dve fundamentálne práce, v ktorých sa odráža idea jubilujúceho ústavu aj pani profesorky, základné diela národnostnej kultúry Slovákov, žijúcich na území Maďarska – *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku* (Fügedi – Gregor – Király, 1993) a *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (Divičanová – Benža – Krupa, 1996). Prvá práca vyšla s podporou Maďarskej akadémie vied a jej vydavateľom sa stal vtedajší Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku, predchodca dnešného – jubilujúceho Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a zodpovednou redaktorkou tohto kartografického diela sa stala jubilantka A. Divičanová. Autormi nárečového atlasu sú významní budapeštianski slovakistickí univerzitní profesori Peter Király a František Gregor, ako aj historik profesor Erik Fügedi. Terénne práce na tomto monumentálnom diele začal P. Király v spolupráci s maďarským slavistom profesorom I. Kniezsom ešte v r. 1949 v snahe interpretovať metódou lingvistickej kartografie hláskoslovie, tvaroslovie, lexiku a tvorenie slov v slovenských nárečiach na území Maďarska. Po neochote slovenskej strany vydať toto dielo na Slovensku nakoniec profesor P. Király spolu s Annou Divičanovou symbolicky odovzdal *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku* slovakistom a slavistom na 11. medzinárodnom slavistickom zjazde v Bratislave v r. 1993.

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0104/18 *Slovenský jazykový atlas*.

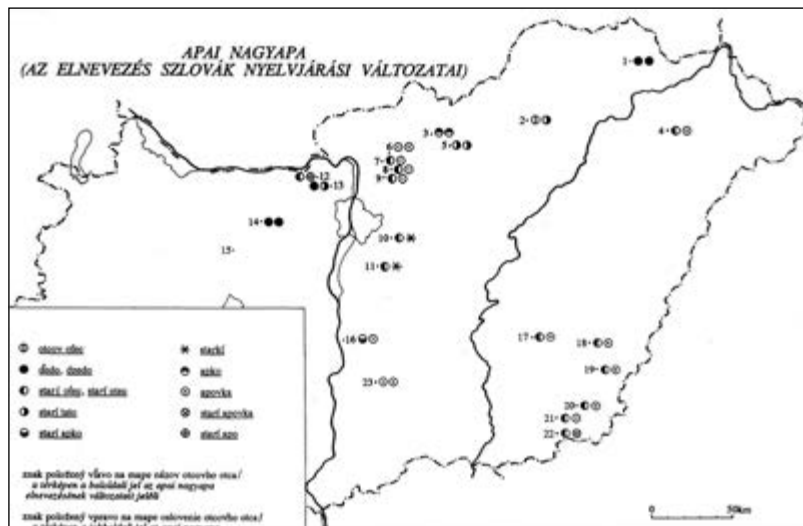
Obraz č. 1: Profesor P. Király a profesorka A. Divičanová pri odovzdávaní *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* slovenským jazykovedcom a celej slovanskej jazykovede na XI. medzinárodnom slavistickom zjazde v r. 1993 v Bratislave (v hornej časti obrázku zľava J. Bosák, A. Divičanová, P. Király, P. Žigo)
Zdroj: Archív P. Žigo

Ako úvodnej kapitole tohto diela P. Király napísal, toto jeho dielo nadväzuje na začiatky spracovania všetkých slovenských nárečí z územia Maďarska, v ktorého koncepciu pripravila Jazykovedná komisia Maďarskej akadémie vied ešte v r. 1903. Terénny výskum a spracovanie materiálu do *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* sa ukončili r. 1965 súčasne s prípravou *Atlasu slovenského jazyka* v Bratislave (Buffa, 1978). Cieľom výskumu bolo podľa autorov „kartografickou metódou zaregistrovať synchronný stav slovenských nárečí v Maďarsku a podať ich systematický prehľad“ (Fügedi – Gregor – Király, 1993, s. 6). Jedinečnosť *Atlasu slovenských nárečí* v Maďarsku spočíva v tom, že zachytáva podoby slovenských nárečí na odlišnom – nepôvodnom území, pričom sú zachované špecifiká slovenských makroareálov. Najväčším prínosom *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* je to, že vďaka bilingvizmu obyvateľov sa výskum mohol uskutočniť na dvojazyčnom základe. Treba si pritom uvedomiť, že slovenské nárečia v Maďarsku netvorí súvislý areálový celok, nie sú ani homogénnymi jazykovými ostrovmi, ale lokality, v ktorých sa nárečia skúmali, sú v pozícii jazykovo obkľúčených obcí a obyvateľstvo hovoriace slovenskými nárečiami sa v tejto oblasti vyznačuje dvojazyčnosťou v lokalitách, ktoré neboli pôvodnými sídlami, ale boli kolonizované z druhej polovice 17. a prvej polovice 18. storočia.

Metodologický prínos areálového skúmania

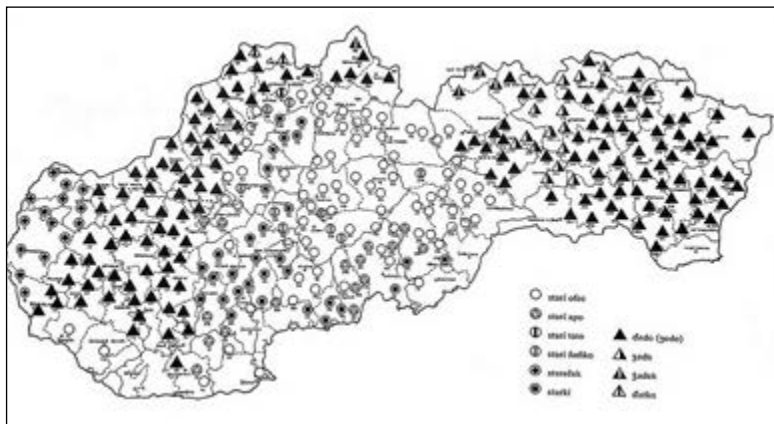
Onomaziologickými analýzami nárečového materiálu v *Atlase slovenských nárečí v Maďarsku* poukázal P. Király na typologické znaky nielen z hľadiska slovenských nárečí na území Maďarska, ale nimi sprostredkovane inicioval potrebu pokračovať v ich interpretácii z retrospektívneho hľadiska porovnávaním slovenských nárečí na ich autochtónnom území, pretože viaceré javy tohto areálu doteraz neidentifikovala ani slovenská dialektológia (Fügedi – Gregor – Király, 1993, s. 67, resp. mapy č. 178 *Großvater / dedo / apka / apóka / stari apa* a č. 179 *Großmutter / baba / babička / stará mama / starká / mamóka / stará mamóvka*). Profesorka Anna Divičanová v nadväznosti na dialektologické dielo iniciovala a viedla druhý fenomenálny projekt vtedajšieho Slovenského výskumného ústavu Slovákov v Békešskej Čabe a Ústavu etnológie SAV v Bratislave – *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (Divičanová – Benža – Krupa, 1996, 126 s. + 430 map). Práve spomenutý onomaziologický prístup interpretácie nárečového materiálu ako prostriedku interpretácie vzájomných kontaktov geneticky príbuzných aj nepríbuzných jazykov, sa môže stať prostriedkom identifikácie mnohých skrytých fenoménov, presahujúcich sféru areálovej lingvistiky a inklínujúcich k prirodzeným typologickým zmenám (pozri Žigo, 2015, s. 335).

Na ilustráciu možno z veľkého množstva javov využiť najprirodzenejšie prvky pomenovacej sústavy rodinných príslušníkov – pomenovanie predkov druhej generácie. V *Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (Divičanová – Benža – Krupa, 1996, mapa č. 316) sa interpretuje výskyt a areálová distribúcia pomenovaní mužského predka druhej generácie:

Obraz č. 2: Pomenovanie otcovho otca v *Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*
Zdroj: Divičanová – Benža – Krupa, 1996, mapa č. 316.

Areálová distribúcia jednotlivých podôb vyjadruje väzby s pôvodným územím slovenských nárečí, odkiaľ boli lokality na území dnešného Maďarska kolonizované. Dokazujú to paralely s výskytom podôb v *Atlase slovenského jazyka* (Habovštiak, 1984, mapa č. 29):

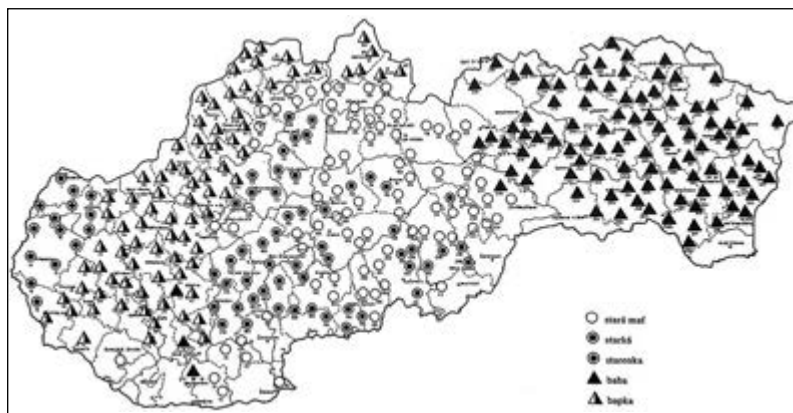
Obraz č. 3: Pomenovanie otcovho otca v *Atlase slovenského jazyka*
Zdroj: Habovštiak, 1984, s. 357.

Podobná situácia je aj v prípade pomenovania predka druhej generácie ženského pohlavia:

Obraz č. 4: Pomenovanie otcovej matky
v *Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*
Zdroj: Divičanová – Benža – Krupa, 1996, mapa č. 317.

Celkom prirodzene aj v tomto prípade areálová distribúcia pomenovaní ko-
rešponduje s nárečovým stavom na pôvodnom území slovenských nárečí:

**Obraz. č. 5: Pomenovanie otcovho otca v *Atlase slovenského jazyka* (Habovštiak, 1984, s. 358), identickú areálovú distribúciu javu uvádza aj *Etnografický atlas Slovenska*
Zdroj: Kovačevičová, 1990, s. 68.**

Hĺbkové porovnanie podstaty týchto paralel vyvoláva potrebu zamyslieť o interpretácii zistených javov z areálového, genetického, ale aj typologického hľadiska a snažiť sa o syntetizujúci komplexný pohľad, ktorý by smeroval k axiologickému obratu v interpretácii súčasného nárečového materiálu práve z typologického hľadiska. Táto axiologická zmena vyplýva z antropologického a kultúrneho prístupu k hodnoteniu prirodzeného nárečového materiálu a zo zahrnutia komunikačného a kognitívneho aspektu vysvetľovania jednotlivých jazykových zmien. V príkladoch, ktoré používame pri vysvetlení jednotlivých javov v jazyku, nejde o rozdielnosť ich jazykovej konceptualizácie, ale o vystrihnutie stavu, v ktorom sa totožné sémantické významy formálne etablovali na pozadí jazykových kontaktov s etnikami iného pôvodu.

Zmysel *Slovanského jazykového atlasu* a medzijazykové vzťahy

Významnou pomôckou pri identifikácii spomenutého axiologického obratu v interpretácii nárečového materiálu je rozsiahly projekt *Slovanský jazykový atlas*, do ktorého spracovaním slovanských (slovenských a chorvátskych) prvkov z územia dnešného Maďarska prispel práve profesor P. Király. Na mapách lexikálno-slovotvornej série *Slovanského jazykového atlasu* sa na rozsiahlom území 850 lokalít celého slovanského územia od Jadranského mora po pohorie Ural interpretujú jednotlivé lexémy a ich deriváty z hľadiska pôvodu. Na dvoch

príkladoch najprirodzenejšieho a všetkým jazykom najvlastnejšieho pomenovania rodinných vzťahov by sme radi poukázali na fenomény, odhaľujúce nielen areálovú diferenciáciu javov z oblasti lexiky, ale nimi chceme motivovať používateľa atlasu k zamysleniu sa, akým spôsobom vystihnúť areálový vplyv geneticky nepríbuzných jazykov na ich typológiu. Najmä preto, že v prípade *Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* nejde o stav, ktorý by bol spätý s kolonizačnými vlnami Slovákov približne pred 300 rokmi, ale o fenomén spätý s oveľa staršími medzijazykovými kontaktmi etník odlišného pôvodu. Dôkazom je širší pohľad na uvedené javy na pozadí poznatkov z príprav jednotlivých zväzkov *Slovanského jazykového atlasu*, konkrétne sledovania osudov slov **dědъ* (autormi mapy do pripravovaného zväzku sú M. Horvat, J. Siatkowski, V. Smole) a **baba* (autorkami mapy sú A. Ferenčíková, M. Chochol a J. Waniakowa; citované z rukopisu, zväzok sa len pripravuje na vydanie²). Nejde nám o enumeráciu všetkých podôb, ktorými sa v nárečiach slovanských jazykov pomenúvajú predkovia v druhej generácii, našou snahou je identifikácia hraníc medzi lexikálnym prevzatím a externým tlakom typologickej povahy na pôvodné slovanské jazykové územie. Konkrétnym príkladom je kartografické spracovanie pomenovania predka mužského pohlavia druhej generácie – na väčšine slovanského územia vyjadreného etymónom **dědъ* vo význame najstarší príslušník rodu, „otcov otec“, „matkin otec“.

Pomenovanie predka mužského pohlavia druhej generácie sa v každom slovanskom jazyku vyjadruje špecifickým spôsobom. Dokazujú to aj príklady zo slovinských lokalít 2. *nò:no*, 3. '*nono*, 4. *nò:no*, 5. '*nò:no*, 11. '*nò:no* a 12. *nono* a z chorvátskych lokalít 22. *nùo:no* a 25. *nò:no*, kde ide evidentne o lexikálne prevzatie románskeho, v tomto prípade talianskeho pôvodu (Skok, 1973, s. 523; Snoj, 2003, s. 450). Ostatné areály s iným spôsobom vyjadrenia tohto významu, resp. inou lexémou ako **dědъ*, poukazujú na potrebu hľadať odlišnú podstatu rozdielov v porovnaní so všetkými ostatnými lokalitami s výskytom pôvodnej praslovanskej lexémy. Osobitný interpretačný prístup si tak vyžadujú príklady zo slovinských nárečí: *s'ta:ri* '*ta:ta*, *star* '*wače*, *star* *wó:ča*, *star* *á:ta*, *váče*, *stà:r* *á:ta*, *stà:r* *vó:ča*, *star* *uo:ča*, *stà:r* '*a:te*, '*uače*, *star* '*g:ta*, *star* *ó:če*, *stà:r* *ó:če*, *s'ta:ri* '*oče*, *s'ta:ri* '*čača*, *stà:r* *á:te*, *stà:r* *uó:če*, *star* '*oče*, '*o:če*, '*o:ča*, *stà:r* '*a:te*, *s'tg:ri* '*uoča*, z chorvátskych nárečí podoby *s'ta:ri*.; *s'ta:ri* '*tata*, '*japa*, *s'ta:ri* '*japa*, *s'tari* *ota:c*, *s'ta:ri* '*oča*, *à:posta:ri*, z moravských nárečí príklady *stařeček*, *staře:k*, *stařyček/stařiček*, *stary tata*, *stařik*, zo slovenských nárečí *apovka*, *apouka*, *stareček*, *stari: tata*, *stari: o'ieč*, *tata stari:*, *stari o'ec/stari ocec*, *stari apo*, *apa stari*:

Na obrázku č. 6 štvorcovými symbolmi znázorňujeme na relevantnom slovanskom jazykovom území prevzatie z románskeho jazykového základu, kruho-

² Za poskytnutie materiálu ďakujeme bulharskej národnej komisii *Slovanského jazykového atlasu*, ktorá pripravuje zväzok s tematikou rodinných vzťahov.

vými symbolmi znázorňujeme predpokladané východiskové analytické podoby s adjektívnym komponentom *star-*, resp. ich univerbizované podoby, rozdeleným štvorcovým symbolom označujeme kombinovaný výskyt pomenovania prevzatou lexémou aj syntetickým, resp. univerbizovaným tvarom (*no:nols'ta:ri 'ta:ta; sta:r 'a:te / 'nono; o:pa, staryj foter*), trojuhelníkový symbol vyjadruje paralelný výskyt pôvodného praslovanského základu, prevzatého slova aj syntetického, resp. univerbizovaného tvaru, prípadne generačným posunom typu *tatynek (djèd/nó:-no; dedak/stà:ri 'otac; s'tari 'japa/dè:da, zedol/stari ocec, starko; stark/s'taryk/zadek; tatynek, dody, dodek; 'zadek/kokuš)*; kvôli prehľadnosti základné podoby lexémy *ded-* a jej deriváty vyskytujúce sa vo všetkých ostatných slovanských lokalitách na obrázku neuvádzame.

Obraz č. 6: Pomenovanie otcovho otca lexikálnymi prevzatiami = prázdny štvorec; analytický, resp. univerbizovaným spôsobom vyjadrenia významu = plný kruh, výskyt dvojakého označenia nedomáceho pôvodu = priečne delený štvorec, paralelný výskyt pôvodného praslovanského základu aj syntetického, resp. univerbizovaného tvaru = vodorovne členený trojuhelník

Zdroj: Z archívnych materiálov Slovenského jazykového atlasu mapu pripravil P. Žigo

Taký istý verifikačný prístup – s rovnakými výsledkami – možno v rámci overovania si mikroštruktúr pri pomenovaní predka mužského pohlavia druhej generácie aplikovať aj využitím etnologických prác, v našom prípade *Etnografického atlasu Slovenska* (Etnografický atlas Slovenska 1990, s. 68). Slovenské nárečové územie sa z hľadiska distribúcie lexém slúžiacich na pomenovanie predka mužského pohlavia v druhej generácii rozčleňuje na dva kompaktné areály – východoslovenský a západoslovenský (okrem záhorskej oblasti), v ktorých sa zachovala pôvodná praslovanská východisková lexéma *ded-*, a to aj v deminutívnych podobách. Pre druhý areál, spätý s územím stredoslovenských nárečí, je v tejto funkcii typický analytický spôsob pomenovania – spojením typu *starý* + synonymický rad substantíva *otec*, charakterizujúci ďalšie vnútorné členenie územia (v jeho južnej časti sa prejavil starý neslovanský kontaktný jav s maďarčinou – lexéma *apa* – v univerbizovaných podobách *apko* / *apouka* < maď. *apuka*).

Obraz č. 7: Pomenovanie predka druhej generácie ženského pohlavia: lexikálne prevzatia = prázdny štvorec; analytický // univerbizovaný spôsob vyjadrenia významu = tmavý kruh, pôvodný praslovanský základ // prevzaté slova priečne členený štvorec

Zdroj: Z archívnych materiálov *Slovanského jazykového atlasu* mapu pripravil P. Žigo

Pomenovania predka druhej generácie ženského pohlavia analytickými podobami s adjektívnym komponentom *star-*, resp. ich univerbizovanými podobami, dokazujú príklady zo slovinských, chorvátskych, lužickosrbských, poľských nárečí, ojedinelý príklad z ukrajinského nárečového prostredia, doklady z moravských nárečí a najmä zo slovenského nárečového územia (pozri *obr. č. 7*).

Interkultúrny fenomén atlasových projektov

Kartografické spracovanie nárečovej lexiky v *Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* odhaľuje zo sémaziologického aj onomaziologického hľadiska oveľa viac relevantných významových detailov, ako je to v národných atlasoch, napr. aj v Atlase slovenského jazyka. Toto tvrdenie ilustruje pomenovanie staršieho muža v rodine vo vzťahu k jej mladším členom (Divičanová – Benža – Krupa, 1996, mapa č. 322). V legende sa odráža rozsiahle významové členenie výrazu *báčik*, ktorý sa ako staré prevzatie z maďarčiny v podobe *báči* v slovenčine lexicalizoval buď vo význame „otcov brat“ (= *strýko*), alebo vo význame „matkin brat“ (= *ujo*; Slovník slovenských nárečí, 1991, s. 82), resp. v podobe *báťa* v južnostredoslovenských a topolčianskych nárečiach.

<p>322. Báčikom nazývali "Bácsinák" nevezik</p> <ul style="list-style-type: none"> ☉ brata otcovho otca / az apai nagyapa fivéré ☉ brata matkinho otca / az anyai nagyapa fivéré ☉ brata otca / az apa fivéré ☉ brata matky / az anya fivéré <p>Velkým báčim nazývali Nagybácsinák nevezik</p> <ul style="list-style-type: none"> ▲ brata otcovho otca / az apai nagyapa fivéré ▲ brata matkinho otca / az anyai nagyapa fivéré ▲ brata otca / az apa fivéré ▲ brata matky / az anya fivéré 	<p>Báčom nazývali "Bátyámmak" nevezik</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ brata otcovho otca / az apai nagyapa fivéré ☐ brata matkinho otca / az anyai nagyapa fivéré ☐ brata otca / az apa fivéré ☐ brata matky / az anya fivéré <p>báči SSN 1, 82 báťa SSN 1, 100 jstrsl. top.</p> <p>otcov/matkin brat // starší muž všeobecne</p> <p>X strýc ujo</p>
---	---

Obraz č. 8: Pomenovanie staršieho muža – brata otcovho/matkinho otca/brata
Zdroj: V *Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*, 1996, mapa č. 322 v porovnaní so Slovníkom slovenských nárečí, 1, s. 82 a 100.

Na analogickú situáciu poukazuje aj mapa č. 323 *Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (Divičanová – Benža – Krupa, 1996, mapa č. 323) a legenda k nej v prípade podôb *néna/nénika*, *ňaňal/ňanička* (tamže, pozri *obrázok č. 9*), ako aj distribúcia výrazu *and'ika* v slovenských nárečiach na území Maďarska

a význam slov *néna/nénika*, *ňaňa/ňanika*, *and'ika* v slovenských nárečiach (z priestorových dôvodov uvádzame odkazy na Slovník slovenských nárečí priamo v obrázkoch).

323.

Nénou, nénikou nazývali
Néninek, nénikének *nevezik*

SSN 2, 409
jstrsl, jzsl.

- otcovu sestru / *az apa nõvérét* všeob. **žena otcovho brata; staršia známa žena**
- matkinu sestru / *az anya nõvérét*
- ženu otcovho brata / *az apa fivérének feleségét*

Ňaňou, Ňaňičkou nazývali
"Néninek" nevezik

SSN 2, 308
modrokam, nhđ, zgem.
staršia žena

- otcovu sestru / *az apa nõvérét*
- matkinu sestru / *az anya nõvérét*
- ženu otcovho brata / *az apa fivérének feleségét*
- ženu matkinho brata / *az anya fivérének feleségét*

Obraz č. 9: Pomenovanie otcovej/matkinej sestry, ženy otcovho brata, otcovej/matkinej sestry, ženy otcovho/matkinho brata

Zdroj: V Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku 1996, mapa č. 323 v porovnaní so Slovníkom slovenských nárečí, 2, s. 308 a 408.

331.

Andikou nazývali
Angynak *nevezik*

SSN 1, 66
ženu staršieho brata

- ▲ bratovu ženu / *a fivér feleségét*
- ▲ ženu mužovho brata / *a férj fivérének feleségét*
- ▲ ženu otcovho brata / *az apa fivérének feleségét*
- matkinu sestru / *az anya nõvérét*
- ženu ženinho brata / *a feleség fivérének feleségét*
- ženu matkinho brata / *az anya fivérének feleségét*
- ✱ ženu bratranca / *az unokafivér feleségét*

Obraz č. 10: Významy slova *and'ika*

Zdroj: V Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku 1996, mapa č. 331 v porovnaní so Slovníkom slovenských nárečí, 1, s. 66.

Symetrickosť či asymetrickosť pomenovania rodinných príslušníkov, ktoré možno vyčítať z uvedených legiend k mapám, charakterizuje V. Krupa (Krupa, 1980, s. 130) zo všeobecnojazykovedného hľadiska ako uvedomovanie si odlišných kritérií v slovenskom a maďarskom kultúrnom a tak aj jazykovom vedomí. Ide o vystihnutie hierarchie na viacerých úrovniach:

tá istá generácia – nie tá istá generácia ($G - \underline{G}$)

rovnaké pohlavie – nerovnaké pohlavie ($R - \underline{R}$)

rozdiel o generačný stupeň – rozdiel viac ako o jeden generačný stupeň ($S - \underline{S}$)

starší – nie starší ($V - \underline{V}$)

mužské pohlavie – nie mužské pohlavie ($M - \underline{M}$)

tesný vzťah – nie tesný vzťah ($T - \underline{T}$)

Pomenovanie jednotlivých členov rodiny podľa uvedených kritérií nadobúda poznávaciu hodnotu vtedy, ak je prostriedkom identifikácie historických, jazykových, etnologických, resp. širších kultúrnych fenoménov, vývinových procesov a diferenciacných či integračných tendencií. Tieto poznatky možno získať vnútrojazykovou analýzou prvkov, ale najmä porovnávacou metódou geneticky príbuzných aj vzdialených jazykov, ktorých integrujúcim znakom je spoločný areál, resp. vývin v rovnakých kultúrnych, materiálnych a konfesionálnych podmienkach. Okrem základných výrazov, ktorými sme v krátkosti ilustrovali diferenciacné a integračné tendencie na autochtónnom území slovenčiny a na území jazykovej menšiny na území Maďarska, si treba uvedomiť, že problematika „skrytá“ v mapách *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* je inšpiratívna na porovnávacie štúdium v oblasti areálovej lingvistiky, dialektológie, sémantiky, sociolingvistiky a jazykovej typológie. Aj preto, že do nespisovných foriem slovenčiny preniklo v oblasti vyjadrovania príbuzenských vzťahov v mestskom prostredí množstvo kultúrnych germanizmov či austrohungarizmov, t. j. slov nedomáceho pôvodu typu *Großvater*, *Großmutter*, *ópapa* (*ópi*), *ómama*, (*ómi*), *nagyapa*, *nagymama*... Na druhej strane sa pôvodná základná pomenovacia sústava rodinných vzťahov prirodzeným vývinom vnútorne diferencovala a v jednotlivých slovenských nárečiach nadobudla súčasnú areálovú distribúciu (Habovštiak, 1984, s. 356 – 378). Podstatou takéhoto vývinového procesu je, že na jednej strane výrazy typu *ujo*, *strýco*, *teta*, *babka* rozšírili svoj význam z rodinného prostredia na všeobecné pomenovanie osoby, patriacej k staršiemu vekovému stupňu aj mimo rodinných vzťahov, na druhej strane sa ich pôvodný význam areálovo diferencoval.³ Nejde tu už len o štruktúrne rozdiely na úrovni formy, na základe ktorých v dôsledku nedomáceho modelu vznikali analytické formy pomenovania typu *stará mama* či *starý otec* ako východiská ďalších univerbizovaných podôb (*starká*, *starenka* / *starký*, *stareček* a pod.), ale aj o významovú

³ Výskyt hláskoslovných variantov a areálová distribúcia jednotlivých lexém v slovenských nárečiach je uvedená v *Slovníku slovenských nárečí*.

diferenciáciu – vyjadrenie významu ďalšej – tretej – generácie predkov, t. j. prarodičov. Areálová distribúcia týchto modelov v pomenovaní predkov druhej generácie privádza k úvahám o externom tlaku, vyvolávajúcom typologické zmeny, ktoré treba výrazne odlíšiť od lexikálnych prevzatí. Nemožno sa tu však vzdať rešpektu pred vedou a udržať si na zreteli aj mieru vedeckej skepsy v takom zmysle, že aj uvedený materiál *Slovanského jazykového atlasu* dokazuje stav z hľadiska jazykových makroštruktúr, resp. na striktno definovanej riedkej bodovej sieti. Vyjadrenia rodinných vzťahov v druhej generácii predkov v makroštruktúrnych dimenziách *Slovanského jazykového atlasu* a ich porovnanie s mikroštruktúrnymi interpretáciami v rámci národných jazykových atlasov sú indikáciou interkultúrnych vplyvov, ktorých začiatky siahajú podľa R. Krajčoviča (Krajčovič, 2018, s. 16) do konštitutívneho obdobia slovanských jazykov, t. j. do 10. – 11. storočia. Na slovansko-neslovanskom etnickom pomedzí sú tieto javy svedectvom prirodzeného narušania pôvodného delimitačného stereotypu v rámci slovanských jazykov.

Myšlienky o areálovej distribúcii vybraných prvkov zo základných diel lingvistickej kartografie, zameranej na slovenské nárečia na území súčasného Maďarska – *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* a *Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* – a ich porovnanie so stavom na autochtónnom slovenskom jazykovom území v podobe *Atlasu slovenského jazyka* aj na rozsiahlom celoslovanskom území v podobe *Slovanského jazykového atlasu* – nemajú – akokoľvek by sa nám to zdalo – v dialektologickom výskume povahu cieľa. Množstvo historických, areálových, interkultúrnych a medzijazykových prvkov, obsiahnutých na konkrétnych mapách tvorí komplikovaný fenomén, ktorý je prostriedkom hĺbkovej vyčerpávajúcej syntézy kognitívnej povahy o tom, ako v určitom areáli existovali prirodzené jazykové útvary odlišnej genetickej aj typologickej povahy a do akej miery sa v jednotlivých historických etapách spoločenského vývinu, migračných pohybov a jazykových kontaktov ovplyvňovali. Za identifikáciu týchto prvkov sa skrýva aj podstata duchovnej kultúry z jazykovedného hľadiska, fenoménu, ktorý sme si zvolili za názov príspevku, fenoménu, k spoznávaniu ktorého sú veľkým prínosom diela jubilujúceho Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a vedecký, organizátorský aj osobnostný vklad jubilujúcej pani profesorky Anny Divičanovej.

LITERATÚRA

- BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Svatava – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA 1997. 242 s.
- BUFFA, Ferdinand: *Atlas slovenského jazyka*. Zv. 3. Časť prvá. Mapy. Bratislava: VEDA 1978. 246 s.

- DIVIČANOVÁ, Anna – BENŽA, Mojmir – KRUPA, Ondrej: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav 1996. 111 s. + 430 máp.
- Etnografický atlas Slovenska*. Red. S. Kovačevičová. Bratislava: VEDA 1990. 124 s.
- HABOVŠTIK, Anton: *Atlas slovenského jazyka*. Zv. 4. Časť prvá. Mapy. Bratislava: VEDA 1984. 432 s.
- KIRÁLY, Péter – GREGOR, Ferenc – FÜGEDI, Elek: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Budapest: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku 1993. 224 s. + 235 máp.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 288 s.
- KRUPA, Viktor: *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava: Veda 1980. 168 s.
- SKOK, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga treća. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1973. 704 s.
- Slovník slovenských nárečí*. 1. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- SNOJ, Marko: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan 2003. 1024 s.
- ŽIGO, Pavol: Tendencia v pomenovaní rodinných vzťahov v slovenčine. In: *Dialog pokoleń*. Red. E. Wierzbicka-Piotrowska. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2015, s. 331 – 342.

Összefoglalás

A szellemi kultúra lényege nyelvészeti szempontból *A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza*

A tanulmány a magyarországi szlovákok szellemi kultúrájának áttekintésére fókuszál. A szerző a többnyelvű környezetben végbemenő külső és a belső nyelvi fejlődés, valamint a tipológiai változások szemszögéből tárgyalja a kérdést. A dolgozat célja, hogy összevesse *A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlaszában*, *A magyarországi szlovák dialektusok atlaszában*, *A szlovák nyelv atlaszában*, valamint *A szláv nyelvek atlaszában* anyagaiban található nyelvi jelenségeket. A szerző azonosítja a magyarországi szlovákok nyelvében előforduló spontán nyelvi változásokat, valamint a szlovák dialektusok tipológiáját érintő külső behatást, amelyekre egy tágabb szláv és összehasonlító nézőpontból tekint.

Summary

Spiritual Culture from a Linguistic Perspective *Atlas of the Slovak Folk Culture in Hungary*

The focus of the article is a view of the spiritual culture of Slovaks in Hungary. The author discusses the issue from the perspective of internal and external language devel-

opment in a multilingual situation, as well as typological changes within the communication conditions. The essence of the paper is to reconcile the phenomena from the *Atlas of Folk Culture of Slovaks in Hungary*, the *Atlas of Slovak Dialects in Hungary*, the *Atlas of the Slovak Language* and the materials of the *Slavonic Language Atlas*. The aim of the paper is the identification of spontaneous linguistic changes in the language of the Slovaks in Hungary, and the external influence on the typology of Slovak dialects, which the author studies from a broader Slavic and comparative point of view.

Kontakt

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

pavol.zigo@juls.savba.sk

Lexikálne osobitosti pilišských¹ slovenských nárečí

JÚLIA SZABÓOVÁ MARLOKOVÁ

Úvod

K uverejneniu tohto príspevku, ktorý je venovaný jubilujúcemu Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku, ako i jeho prvej riaditeľke, ktorá oslavuje svoje okrúhle životné jubileum, ma viedol fakt, že systém slovenských nárečí Piliškého regiónu dodnes nebol súčasnými lingvistami vedecky spracovaný. Sústredené a organizované výskumy slovenských nárečí v Maďarsku sa začali počas slovensko-maďarskej výmeny obyvateľstva r. 1946. Znáмым výsledkom výskumu Jozefa Štolca bola priekopnícka monografia z r. 1949 o minoritných slovenských nárečiach *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (Šolc, 1949), v ktorej autor skúmané nárečia v Maďarsku zaraďuje k trom nárečovým typom v rámci slovenského nárečového systému: západo, stredo a východoslovenskému (pozri k tomu Balleková, 2009). Výsledky výskumov jednotlivých nárečí boli uverejnené aj v roku 1968 v diele Eugena Paulinyho, Jozefa Ružičku a Jozefa Štolca *Slovenská gramatika* (1968), v ktorom sa autori zmienili i o vtedajšom Pilišskom regióne.

Od založenia prvého národnostne orientovaného vedeckého ústavu v Maďarsku s názvom Slovenský výskumný ústav Demokratického zväzu Slovákov v Maďarsku² stúpa záujem o spracovanie histórie, jazyka, duchovnej a vecnej kultúry, ako i tradícií Slovákov v Maďarsku. V posledných rokoch popri zmapovaní, opise a analýze súčasného stavu jazyka, kultúry a tradícií prebieha aj analýza spoločenských procesov ovplyvňujúcich život národnostných občanov, resp. národnostných komunít na jednotlivých jazykových ostrovoch, predovšetkým pomocou sociolingvistických výskumov. Napriek tomu, že od konca 20. storočia sa pozor-

¹ Slovenský vžitý názov pohoria Pilis používam s krátkym i (Piliš), podľa publikácie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky: Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky. Bratislava: 1997, s. 105. Treba však spomenúť, že „slovenské obyvateľstvo Pilišského pohoria pod vplyvom maďarského vývinového variantu názov pohoria používa s dlhým í (Plěšb>Pleš>Peles>Pilis>Piliš).“ Pozri G. Papuček: Mlynky a okolie. 2000, s. 49.

² Súčasný názov: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. Vedecký ústav bol založený v roku 1990 v Békešskej Čabe, kde funguje až dodnes.

nosť výskumníkov a bádateľov upriamila na zmapovanie rôznych oblastí (napr. pôvod tunajších Slovákov, usadenie sa v tomto regióne, používanie slovenského jazyka, ich kultúra, tradície, náboženský život, školstvo, stav asimilácie atď.) života Slovákov žijúcich v Pilišskom regióne, ba existujú snahy aj o spracovanie a opísanie aktuálneho stavu ich jazyka. Slovenské nárečia v okolí Piliša dodnes dokonale nepoznáme.³

Pilišský región

Pilišský región, nachádzajúci sa severne od Budapešti pri hornom toku Dunaja neďaleko hraníc Slovenskej republiky a blízko k tzv. Dunajskému oblúku, vo veľkej miere určuje jazykovú kultúru Slovákov v Maďarsku. Tieto historicky, jazykovo, kultúrne, a z hľadiska niekdajších a súčasných osobitostí zväčša rovnaké, ale čiastočne aj rozdielne, národnostne a z konfesijného hľadiska pomerne homogénne spoločenstvá si svoj národnostný ráz zachovali až dodnes. Pilišanov popri identite viažucej sa k Pilišskému regiónu charakterizuje aj silný lokálpatriotizmus (Divičanová, 2007).

Medzi pilišské slovenské lokality možno zaradiť tie osady, ktoré ležia bezprostredne pri úpätí vrchu Piliš. Značná časť ich obyvateľstva patrí k slovenskej národnosti a má slovenský materinský jazyk. Sú to: Kestúc (Kesztlóc), Čív (Piliscsév), Santov (Pilisszántó), Mlynky (Pilisszentkereszt). V širšom ohľade možno sem zaradiť Senváclav (Pilisszentlászló), Hut' (Pilisszentlélek) a Pilišskú Čabu (Piliscsaba), ale vychádzajúc z toho, že z hľadiska spolupráce pilišských slovenských dedín sa na základe dlhoročných skúseností dá zistiť, že užšie kontakty, hlavne na kultúrnom poli, udržiavajú Čív, Santov a Mlynky a ozajstné „živé“ vzťahy medzi nimi sa až dodnes zachovali. Vo svojom príspevku sa sústreďujem na tieto lokality. Keďže kestúcky slovenský jazyk, ktorý v našom prípade znamená nárečie, sa v porovnaní s typmi západoslovenských nárečí ostatných osád vyznačuje markantne odlišnými znakmi, pri porovnávacej analýze svojho jazykového korpusu sa zaoberám aj kestúckym slovenským jazykom.

Za nast'ahovanie pilišských Slovákov do Pilišského regiónu možno ďakovať cirkevným organizáciám (rehoľnícke rády, diecézy), ktoré z väčšej časti založili tieto osady, ktoré vo vzťahu k cirkvi nemali ako zemepáni žiadnu, ani hospodársku, ani samosprávnú, autonómiu. Zachovaniu etnickej kultúry napomohlo, že osídlenci celého jazykového ostrova pochádzali približne z tej istej etnickej oblasti západoslovenského regiónu (pozri k tomu Divičanová, Krupa, 1999).

³ Svoje poznatky som si mohla obohatovať v prvom rade z prác Anny Divičanovej (1990, 2001, 2002), Márie Žilákovej (1992, 2004, 2010), Alžbety Uhrinovej Hornokovej (2006, 2008) a samozrejme som sledovala aj činnosť slovenských bádateľov, ako napr. Márie Homišinovej (2008), Kataríny Ballekovej (2004, 2009).

Metódy práce

Mojím východiskovým bodom bolo zbieranie odbornej literatúry a ďalších dostupných prameňov.⁴

Paralelne so štúdiom odbornej literatúry som robila terénnu prácu. Pri vytvorení výskumnej siete som vychádzala z mojej rodnej dediny, z Mlynkov, ktorá má dominantné postavenie v Pilišskom regióne. Pri zbere údajov som svoj jazykový korpus zostavila na základe osobitostí materiálu pozbieraného v Mlynkoch, potom som ho pomocou zväčša synchronnej, v menšej miere diachronnej metódy porovнала s ostatnými pilišskými dedinami, konkrétne so santovskými, čívkymi a kestúckymi nárečovými prvkami.

Pri výbere informátorov som sledovala zásady dialektológie a sociolingvistiky, brala som do úvahy pohlavie, vek, vzdelanie a spoločenské postavenie informátorov.

Údaje som získala najmä účastným pozorovaním, usmerňovanými rozhovormi.

Jazyk

Dve základné roviny slovenského jazyka, čo obzvlášť platí o jazyku pilišských Slovákov, sú spisovný jazyk a nárečia. V nových bydliskách Slovákov v Maďarsku sa v procese tvorenia jednotnej pospolitosti vytvorili osobitné nárečia zmiešaného typu, ktoré nemožno celkom stotožniť ani s jedným zo slovenských nárečí. V súvislosti s nárečiami Slovákov v Maďarsku, na základe rozdelenia troch hlavných slovenských nárečí, sa preto hovorí o slovenských nárečiach západoslovenského, stredoslovenského a východoslovenského typu. Jazyk pilišských Slovákov sa odlišuje od normy slovenského spisovného jazyka v podstate v dvoch záležitostiach. Jednak je archaickejší, na druhej strane je kontaktnejší.

Funkciu slovenského štandardu vo sfére verejného jazykového kontaktu, výrazne po prevrate, prevzal slovenský spisovný jazyk. Táto okolnosť zároveň prispela ku konzervovaniu miestnych nárečí. Jazyk jednotlivých obcí sa v podstate dodnes zhoduje s jazykom používaným dlhé stáročia, ovplyvňovaným vonkajšími vplyvmi iba v minimálnej miere.

Ak porovnáme slovenské nárečie Pilišského regiónu so spisovnou slovenčinou, môžeme konštatovať, že nárečie a spisovná slovenčina sú z jazykovedného hľadiska rovnocenné napriek tomu, že vychádzajú z „výnimočnej“ pozície spisovnej slovenčiny môže spoločnosť vnímať nárečie negatívne.

Pre Pilišský región je teda charakteristická koexistencia súčasného slovenského spisovného jazyka a dialektov. V školách sa mládež učí spisovnú slovenčinu

⁴ Ako pomocný materiál som využila aj dostupné monografie a iné publikácie obsahujúce také materiály, ktoré sa môžu využiť pri skúmaní jednotlivých nárečových prvkov ako zdroje.

nu, kým príslušníci staršej generácie hovoria nárečím. Dnes je už nárečie v každej pilišskej dedine v pozícii druhoradého jazyka, v dôsledku čoho sa posunulo do intímnej sféry a vo verejnom živote sa používa spisovná slovenčina.

V súvislosti s hovorenou a písanou formou jazyka, hovorenú reč charakterizuje jednoznačne nárečie, písanú formu charakterizuje používanie noriem spisovného jazyka.

Popritom môžeme v pilišských osadách ešte aj v súčasnosti – v rámci ľudového písomníctva – nájsť nárečové texty zachované v písomnej podobe. Takými sú napríklad náhrobné nápisy, vlastnoručne napísané poznámky do modlitebných kníh, rukou zapísané texty modlitieb, prepisy cirkevných piesní, listy rodinných príslušníkov atď. (Szabóová Marloková, 2006).

Vnútnorná skladba jednotlivých pilišských nárečí sa výrazne líši, pretože dialekty v danej oblasti majú takmer rovnakú gramatickú stavbu, no líšia sa hlavne vo zvukovom systéme a z hľadiska lexiky.

Fragmentsy mojej práce čiastočne poukazujú na svojráznosti lexiky pilišských Slovákov, ako i na jazykový stav, ktorý sa mi podarilo zachytiť v okolí Piliša na začiatku druhého desaťročia 21. storočia.

Lexikálne osobitosti

Je všeobecne známe, že z fonetickej, morfolologickej, syntactickej a štylistickej roviny jazyka je najdynamickejšia lexikálna rovina, ktorá sa mení najrýchlejšie. Práve preto pokladám za dôležité spracovanie nárečovej lexiky daných lokalít z viacerých aspektov. Lexikografia je disciplína, ktorá sa zaoberá teóriou a praxou spracovania získanej slovnej zásoby. Ďalšia jazykovedná disciplína zaoberajúca sa slovnou zásobou a vlastnosťami slova je lexikológia.

Slovenská jazykoveda sa v posledných desaťročiach sústredila v obidvoch jazykovedných disciplínach hlavne na spracovanie slovnej zásoby slovenského spisovného jazyka (viď Ondrus – Horecký – Furdík, 1980). Spracovanie nárečovej lexiky je oveľa zložitejšou otázkou.

Anton Habovštiak na základe analýzy slovnej zásoby slovanských jazykov a výsledkov výskumu slovenských dialektov konštatoval, že značná časť lexikálnych prvkov sa diferencuje z lexikálno-sémantického hľadiska a toto oddeľovanie možno špecifikovať aj geograficky (1999).

Dialektické lexikálne prvky, lexikálne dialekty patria do slovnej zásoby miestneho nárečia a v skutočnosti ich možno rozlíšiť iba vo vzťahu k norme slovenského spisovného jazyka.

Príznačnosti pilišskej lexiky v zrkadle dnešného stavu jazyka predstavujem s ohľadom na fonologické a morfologické osobitosti miestnych nárečí, sústreďním sa na sémantiku nárečovej lexiky. Pri predstavení výberového materiálu sa

pridržiavam pokynov slovenskej odbornej literatúry. Idiolekty uvádzam vo fonetickom prepise.

Slovenská odborná literatúra klasifikuje lexikálne dialektizmy nasledovne (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980 s. 177 – 178):

- a) vlastné lexikálne dialektizmy;
- b) etnografické dialektizmy;
- c) sémantické dialektizmy;
- d) lexikálno-fonetické dialektizmy.

Slovenská odborná literatúra okrem uvedených štyroch kategórií do osobitnej kategórie zaraďuje lexikálno-slovotvorné dialektizmy, ktoré v spisovnom jazyku nie sú známe.

a) Do prvej skupiny, teda medzi vlastné lexikálne dialektizmy, patria synonymá spisovného jazyka:

Napr.: tekvica – *buča*, býk – *buják*, peňaženka – *butolár*, rýchlo – *friško*, teraz – *čil*, doteraz – *dočilšku*, kladivo – *klepáč*, mláka – *barina*, pokrčený – *po-machlaný*, dnes – *ňeská*, jaternica – *jalito*, náušnice – *oringle*, skriňa – *kasňa*, sotva – *ledvaj*, dáždňik – *parapel*, predvčerom – *prečerajski*, pozajtra – *pozajtre-ki*, topánky – *štrevice*, vesta – *pruclek*, zápalky – *drefká*, zemiaky – *krumple*, vyšetrit' – *odvizitíruvat* atď.

Vyššie uvedené lexémy môžu byť tiež nositeľmi rôznych znakov lexikálno-fonetických dialektizmov v jednotlivých miestnych nárečiach, napr.: mlynčianske *dočilšku* je v ostatných skúmaných lokalitách *dočilku*, santovské *jalito* je v Mlynkoch a v Číve *jelito* a primeraný idiolekt čívskeho a kestúckeho *ledvaj* je v Mlynkoch *ledvá* a v Santove *ledva*. Krv je v Mlynkoch a Santove *krv*, v Číve a Kestúci *krev*.

b) Etnografické dialektizmy slúžia na pomenovanie takých predmetov a javov, ktoré majú lokálnu distribúciu, sú špecifikami iba jednotlivých miestnych dialektov a nemajú ekvivalenty v spisovnom jazyku. Do tejto skupiny zaraďujeme zvyčajne niektoré časti ľudového kroja, pomenovania rôznych nástrojov, jedál atď.

Napr. zemiakové placky v Maďarsku známe ako „*tócsni*“ pomenúvajú v spomínaných pilišských obciach všade inak: *krumplovňík* – Mlynky, *ňešlechetná baba* – Santov, *neslíchaná baba* – Čív, *krumplová baba* – Kestúc.

Na pomenovanie „*bejgli*“ sa taktiež používa viac lexém: *štrulle* – Mlynky a Santov, *taški* – Čív, *vekle* – Kestúc.

Vrchnú časť dámskeho oblečenia tiež nazývajú rôzne:

jakňa – Mlynky, *rependža* – Santov, *lebega* – Čív a Kestúc.

Ekvivalentom nohavíc sú v Číve *galoty*. Sú však aj také časti odevu, ktoré majú všade rovnaké názvy, napr.: *hábi* (= šaty), *pufandle* (= spodná časť ženského kroja na zdvihnutie sukne) atď. Do tejto skupiny zaraďujeme aj pomenovania

jednotlivých častí voza, ako napr.: *brco* (= os konského voza), *šúber* (= bočnica voza), *šragle* (= kratšie drevené rebriny pripojené k zadnej časti voza), *šlajf* (= zariadenie na brzdenie zadného súkolia) atď.

Krajčírka v pilišských slovenských osadách je *švajlena*, avšak v mužskom rode je zaužívanou lexémou všade krajčír ako v spisovnom jazyku. Čakan je iba v Číve známe slovo, v Mlynkoch je *budák*, v Santove *budak* (v Kestúci *aganč*). *Opálka* je všade okrúhly prútený košík.

Ekvivalent nádvoria je iba v Mlynkoch *násip*, v Číve sa tento idiolekt používa vo význame sípka.⁵ Nádvorie je v Číve *nátoň*, čo však pre Mlynčanov znamená peň.

V Mlynkoch a v Santove je väznica *árešt*, v Číve a v Kestúci *berka*.

Idiolekty ako *flandra* a *jufcingla*, ktoré sa používajú vo význame ľahká žena, nie sú známe okrem Mlynkov ani v jednej skúmanej pilišskej lokalite. Zápalky sú okrem Kestúca, kde sa nazývajú *mašinki*, všade inde *drefká*. Od jednej čívskej informátorky som získala také lexikálne prvky miestneho nárečia, ako *odevačka* a *hamvaška*, ktoré sú však známe iba pre Čívanov. *Odevačka* bola šatka pripustená k hrudi na nosenie dočiat a *hamvaška* bolo biele plátno použité ako batoh. Na harmanček sa okrem Čívu nikde inde nepoužívalo slovo *jahodíček*, taktiež ako ani namiesto kolotoča *lapáčki*. Infinitív *pokrčiť* (v Mlynkoch *pokrčiť*) len v Kestúci je *žmorchuvat* a *trulo* len v Santove znamená hlúpeho muža. Záverom spomeniem príklad na názov ružovej farby: *rózaví* (Mlynky), *vínoví* (Santov), *bledí* (Čív), *fijalkoví* (Kestúc).

c) Ďalšiu skupinu nárečovej lexiky tvoria sémantické dialektizmy. Odborná literatúra sem zaraďuje také nárečové lexémy, ktoré sú vlastne homonymá slov slovenského spisovného jazyka. Napr. infinitív „maľovať“ znamená v Piliši fotiť – *maluvat*. Fotoaparát je v Mlynkoch *malárňa*, tvaroh je *syr*.

Ďalšie idiolekty patriace do tejto skupiny sú napr.:

auto – *motor*, vlak – *mašina*, silné – *tuhé*⁶, pšenica – *žito*, tehotná – *ťašká* / *samodruhá*, vzadu – *nazatku* atď.

d) Lexikálno-fonetické dialektizmy, ako na to odkazujesamotný termín, sa od ekvivalentov spisovného jazyka odlišujú iba na základe fonetických zvláštností.

Napr.: hniezdo – *hňízdo*, inak – *ináč*, kliešte – *kléšče*, nič – *ništ*, ocot – *ocet*, tiež – *těž*, viac – *vác*, blázon – *blázeň*, kláštor – *klášter*, kolieska – *kolečká*, mäsiar – *masár*, piatok – *pátek*, pero – *pérko*, skôr – *skúr*, sneh – *sňach*, sviatok – *svátek*, tiež – *těž*, vietor – *veter*, vnuk – *vňuk*, všetko – *šecko*, vziať – *vzát*, železo – *zelezo* atď.

⁵ Informátorka: Salik Béláné, rodená Kosztka Anna, Čív 1942.

⁶ tuhé pálené = silná pálenka.

Záver

Vo svojom príspevku sa nesnažím o celkové spracovanie lexiky, skôr by som upriamila pozornosť na fakt, že porovnanie istých lexikálnych jednotiek popri podobnostiach poukazuje aj na početné fonologické a sémantické odlišnosti. Vetná funkcia jednotlivých lexikálnych prvkov môže tiež odhaliť viac špecifik.

Pomocou uvedených lexikálnych jednotiek by som chcela inšpirovať lingvistov pokračovať v ďalšej bádateľskej práci v oblasti dialektológie a prispieť k odhaľovaniu bohatstva nárečovej lexiky, ktorá sa po 300-ročnej existencii Slovákov v Maďarsku dá skúmať v pilišských slovenských lokalitách ešte aj v prvých desaťročiach 21. storočia.

Svoj výskum som robila aj so zámerom, aby som uskutočnila istú „záchranu nálezov“, veď stav slovenských nárečí v Pilišskom regióne je už vo fáze „úpadku“ a z hľadiska používania jazyka ukazujú klesajúcu tendenciu.

Napriek uvedenému bohatstvu lexiky používaných nárečí v súčasnosti charakterizuje obyvateľov pilišských obcí silne klesajúca úroveň komunikačnej kompetencie v slovenskom materinskom jazyku, nakoľko si už len málokto osvoja slovenský jazyk počas prvotnej socializácie. V ich jazykovom prejave je však popri dominancii maďarského jazyka ešte všeobecne zaužívaná dvojjazyčnosť, je pravda, že už iba u príslušníkov staršej generácie. Slovenský spisovný jazyk má slabý vplyv na jazykový prejav strednej generácie, u ktorej je dvojjazyčnosť silne asymetrická, posunutá v prospech maďarského jazyka. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že mladá generácia je už v štádiu straty jazyka. Zodpovednosť za zachovanie jazyka sa prenáša na základné školy, ktoré nevedia v každom ohľade vyhovieť tejto požiadavke. Vyššie opísaným tvrdeniam zdanlivo protirečí fakt, že v súvislosti s používaním spoločenského jazyka sa načrtáva funkcionálny vývin, rozvoj spisovného jazyka v rôznych sférach spoločenského života (pozri k tomu Uhrinová, 2008, s. 151).

To nám dodáva nádej na pretrvanie a perspektívu používania slovenského jazyka v budúcnosti aj v obciach Pilišského regiónu.

LITERATÚRA

- BALLEKOVÁ, Katarína: Z nárečových výskumov Slovákov v Maďarsku. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Ed. A. Uhrinová, M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 53 – 62.
- BALLEKOVÁ, Katarína: Nárečové výskumy na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. In: *Jazykovedné štúdie*. XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Bratislava: VEDA 2009, s. 157 – 166.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Zvláštny charakter pilišských obcí. In: *Sme*. Literárny časopis. 1990, roč. 3, č. 2, s. 57 – 63.

- DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej: *Slováci v Maďarsku*. Budapest: Press Publica 1999, 128 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna (ed.): *300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év Pilisben*. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Čív – Piliscsév: Obecná samospráva a Slovenská menšinová samospráva Čívu 2002.
- DIVIČANOVÁ, Anna: „Békéski Slované“, Pilíšana, Tirpáci. Varianty regionálnej a lokálnej identity / „Békési szlávok“, Pilisiek, Tirpákok. A regionális és a lokális identitás változatai. In: *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia – Regionális és nemzeti identitásformák a 18 – 20. századi magyar és a szlovák történelemben*. Ed. Š. Šutaj – L. Szarka. Prešov: UNIVERSUM 2007, s. 104 – 109. Dostupné na: https://kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/Regionalna_a_narodna_identita.pdf cit. 31. 01. 2021)
- GYIVICSÁN, Anna: A nyelvjárások és nem nyelvjárási rétegek értékrendszere. In: *Hungaro Slavica*. Studia in honorem Iani Bańczerowski. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet 2001, s. 65 – 71.
- GYIVICSÁN, Anna: A Pilis hegységi szlovák települések táji jellegzetessége. A kultúra táji-térbeli változatai. Tanulmányok a 60 éves Kósa László tiszteletére. In: *Néprajzi Látóhatár*, 2002, roč. 11, č. 1 – 4, s. 241 – 250.
- HABOVŠTIAK, Anton: *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov*. Bratislava: Veda 1993. 190 s.
- HABOVŠTIAK, Anton: Zo slovenskej a slovanskej lexiky. In: *Slavica Slovaca*, 1999, roč. 34, č. 2, s. 97 – 106.
- HOMIŠINOVÁ, Mária: *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. Etnikai folyamatok a magyarországi kisebbségi családokban. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat 2008, 298 s.
- KOVÁČOVÁ, Anna – UHRINOVÁ, Alžbeta: Slovenské Mlynky – Mlynky, a szlovák Pilisszentkereszt. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Bibliografie a štúdie – II. – *A szlovák nyelv Magyarországon*. Bibliográfia és tanulmányok II. Red. A. Uhrinová, M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2008, s. 229 – 279.
- ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.
- PALKOVIČ, Konštantín: Slovenské pilišské nárečia. In: *Slavica Slovaca*, 1988, roč. 23, č. 1, s. 43 – 56.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: *Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
- SZABÓ, Orsolya: Képek egy pilisi szlovák faluról. In: *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Red. Kovács Nóra és Szarka László. Budapest: Akadémiai Kiadó 2002, s. 75 – 87.
- SZABÓOVÁ MARLOKOVÁ, Júlia: Slovenské náhrobné nápisy v Mlynkoch ako jazykové pamiatky – Pilisszentkeresztii szlovák nyelvű sírfeliratok, mint nyelvemlékek. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Red. A. Divičanová, A. J. Tóth, A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2006, s. 264 – 270.
- SZABÓOVÁ MARLOKOVÁ, Júlia: Zvláštnosti lexiky mlynčianskeho nárečia. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 22*, Budapest: Maďarská národopisná spoločnosť 2009, s. 111 – 120.

- SZABÓOVÁ MARLOKOVÁ, Júlia: Súčasný stav mlynčianskeho nárečia. In: *Slavica Slovaca*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2010, roč. 45, č. 1, s. 72 – 76.
- SZABÓOVÁ MARLOKOVÁ, Júlia: Slovenské nárečie pilíšskeho regiónu na základe prísloví a porekadiel. In: *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. Red. A. Kováčová, A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2013, s. 199 – 213.
- ŠTOLC, Jozef: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava: SAV 1949. 541 s.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov – A szlovák nyelv Magyarországon a nyelvhasználók szemszögéből. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. – A szlovák nyelv Magyarországon I*. Red. A. Uhrinová, M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2008, s. 92 – 224.
- ZSILÁK, Mária: Identitástudat – nyelvátörökítés. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Red. S. Györi-Nagy, J. Kelemen. Budapest: 1992, s. 28 – 35.
- ZSILÁK, Mária: A nyelvjárások elhalásának folyamata a magyarországi szlovák nyelv-szigeteken. In: *Kisebbségek interetnikus kontaktzónáiban*. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon. Red. Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel. Kolozsvár: Nemzeti kisebbségkutató Intézet – Kriterion 2010, s. 95 – 109.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Red. A. Uhrinová, M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 433 – 444.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. Studie. A magyarországi szlovákok nyelvének dinamikája. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2004. 220 s.

Összefoglalás

A pilisi szlovák nyelvjárások lexikai jellemzői

A Pilisi régióban élő, a magyarországi szlovák nemzetiséghez tartozó közösségekben még napjainkban, a 21. század elején is, fellelhetők a nyugat-szlovák nyelvjárások változatai. Írásomban a nyelvjárási lexika szemantikájára fókuszálok, bemutatom a pilisi szlovák nyelv lexikai jellemzőit a nyelv mai állapotának tükrében, a helyi nyelvjárások hangtani és alaktani jegyeinek figyelembevételével. A szemléltető anyag bemutatásánál a szlovák szakirodalom útmutatásait követem, a lexikális dialektizmusokat a következőképpen osztályozom:

- tulajdonképpeni lexikális dialektizmusok,
- etnográfiai dialektizmusok,
- szemantikai dialektizmusok,
- lexikális-fonetikus dialektizmusok.

A kiválasztott anyag prezentálása során négy pilisi falu szókincsének hasonlóságait és különbségeit illusztrálok.

Summary

Lexical Peculiarities of the Slovak Dialects in Pilis

This contribution focuses on the lexical peculiarities of the Slovak dialects in the Pilis region, where a significant part of the Slovak minority of Hungary lives. Slovaks in Pilis speak the varieties of Western Slovak dialects. In my contribution I will present the Slovak dialect of the Pilis region, focusing on the characteristics of vocabulary in the context of the current state of the language, with regard to the phonological and morphological peculiarities of local dialects and also on the semantics of the dialect. I present the similarities and differences in the vocabulary of the four selected villages of Pilis. During the presentation of the selected material, I give examples of lexical dialectisms, ethnographic dialectisms, semantic dialectisms and lexical–phonetic dialectisms.

Kontakt

Dr. Júlia Szabóová Marloková, PhD.

Materská škola, všeobecná škola, gymnázium

a kolégium s vyučovacím jazykom slovenským, Budapešť

marlokjulia@gmail.com

Motivácia a jazyková výstavba čívskych priezvisk¹

IVETA VALENTOVÁ

Výskum osobných mien rodín so slovenskými koreňmi v jednotlivých slovenských jazykových enklávach v Maďarsku sa uskutočňuje v rámci osobitného projektu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe (ďalej VÚSM) v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave (ďalej JÚLS), predovšetkým v spolupráci s členmi oddelenia dejín slovenského jazyka, onomastiky a etymológie a Slovenskej onomastickej komisie. Základné zásady koncepcie projektu sa sformulovali na spoločnom seminári o výskume slovenských osobných mien konanom 17. – 19. mája 2010 v Bratislave, na ktorom sa analyzovala predbežná koncepcia a čiastkové východiská (bližšie Valentová, 2010). Okrem štúdií a článkov zaoberajúcich sa touto problematikou sú výstupmi projektu predovšetkým dve úspešné popularizačné kolektívne monografie *Čabianske priezviská* (2015, 2. vyd. 2017) a *Komlóšske priezviská* (2017), ktoré poskytujú cenné informácie nielen pre onomastikov a odbornú obec, ale vyvolali pozitívny ohlas aj v širšej verejnosti, predovšetkým medzi Slovákami v Maďarsku. Ďalší výskum priezvisk sa bude zameriavať na pilišskú oblasť, do ktorej patrí aj obec Čív (maď. *Piliscsév*). Výskum priezvisk sme urobili v rámci 36. interdisciplinárneho výskumného tábora v Číve, ktorý zorganizoval VÚSM.

Priezviská čívskych rodín, ktoré majú slovenské korene, rovnako ako aj priezviská Slovákov v iných oblastiach Maďarska, majú určité motivačné, obsahové, slovotvorné a pravopisné špecifiká, ktoré vyplývajú z osobitného enklávového postavenia slovenského etnika a slovenčiny v Maďarsku, ale aj z hospodárskych a ekonomických pomerov a spôsobu osídľovania. Prvá vlna poddaných utečencov zo Slovenska sa objavila na území Čívu okolo r. 1705 (Mihalovič, 1987, s. 17). Podľa údajov v *Atlase slovenských nárečí v Maďarsku* (1993, s. 77)

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci dohody o spolupráci medzi Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV (Bratislava) a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba) a vedeckého projektu *Lexika slovenských terénnych názvov* (č. 2/0019/20) grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied VEGA.

bola osada Čív osídlená po vyhnaní osmanských Turkov v rokoch 1701 – 1709 slovenskými katolíkmi, ktorých príchod neinicioval a neorganizoval statkár, ale prišli samostatne, dobrovoľne, pričom autori uvádzajú, že konečný vznik usadlosti by bolo vhodnejšie datovať až do roku 1720. Priezviská obyvateľov Čívu dodnes poukazujú na slovenský pôvod osadníkov, ale aj na iné národnostné zloženie obyvateľov, ktorí sa do osady dostali v ďalších migračných vlnách nielen z územia dnešného Slovenska.

Osídlenie Čívu Slováckmi potvrdzujú aj slovenské osobné mená ako napríklad *Paulus Kuchar*, *Joannes Bagyura* či *Stephanus Jurkovits* zo súpisu daňovníkov z r. 1715². Geneticky síce môže ísť aj o rodné (krstné) mená a priezviská, resp. prímená³ iného pôvodu (napr. latinského, gréckeho či nemeckého), ktoré sú navyše zapísané v latinskej podobe a maďarskou grafikou, ide však o osobné mená, ktoré vznikali a dodnes sa nachádzajú na území dnešného Slovenska.⁴ A. Petrov (1927, s. 108) podľa údajov zo Sborníka Fr. Pestyho (Helység névtára) z r. 1864 – 1865 uviedol v obci Čív priezviská (notár) *Brühl*, *Vojczek*, *Bagyura*. Ide o priezviská vtedajších správcov obce *Antona Brühla*, *Jána Vojzeka* a *Jána Badúru*, ktorí na výzvu Fr. Pestyho zozbierali v r. 1864 zemepisné názvy obce (Mihalovič, 1987, s. 48). V dôsledku zmeny majetkových pomerov v obci sa v r. 1886 musela zhotoviť podrobná mapa častí chotárov, na ktorej vytvorení partici-

² Súpis daňovníkov v Číve z r. 1715 obsahuje tieto osobné mená: *Joannes Buranszki*; *Georgius Zavorszki*; *Paulus Kuchar*; *Michael Papanek*; *Joannes Schulta*; *Georgius Kontres*; *Joannes Bagyura*; *Jacobus Schamák*; *Martinus Hermán*; *Michael Vojczek*; *Michael Ipöld*; *Paulus Horvath*; *Georgius Ipold*; *Joannes Ravasz*; *Stephanus Jurkovits*; *Thomas Schadlécz*; *Georgius Simecsek*; *Stephanus Kondérla*; *Joannes Marcziszka*; *Michael Herman*; *Paulus Bucsanszki*; *Josephus Ottrovnyi*.

³ Prímene alebo tzv. historické priezvisko je doplnkové sekundárne meno v jednomennej pomenovacej sústave, ktoré ešte nebolo pre každého povinné a povinne dedičné, hoci v 17. a 18. storočí už bola dvojmenná pomenovacia sústava stabilizovaná, t. j. prímene mal takmer každý a zvyklo sa dediť. Prímene sa stalo pre každého povinné a povinne dedičné až po kodifikácii dvojmennej pomenovacej sústavy Jozefom II. v druhej polovici 18. storočia. Vzhľadom na jeho kodifikáciu ide potom už po terminologickej stránke o priezvisko.

⁴ Napríklad prímene *Kuchár*, *Kuchar* vzniklo podľa zamestnania z apelatíva *kuchár*, ktoré je pravdepodobne odvodené od nemeckého slovesa *kochen* s významom „variť“ (prevzatie z latinského *coquere*), resp. na základe slova *kuchyňa*, ktoré vzniklo zo stredohornonemeckého slova *kuhhina* (Králik, 2015, s. 306). Slovo *kuchár* sa v slovenských písomných prameňoch objavuje už od 15. storočia aj v podobe prímena, porov. osobné meno *Mathias Kwchar* z Vranova z r. 1493 (HSSJ, 1, s. 157). Na Slovensku má priezvisko *Kuchár* podľa počtu mužských nositeľov približne 915 rodín, *Kuchar* 261 rodín (Ďurčo a kol., 1998). Prímene *Jurkovič* (*Jurkovits*) sa utvorilo z domáckej podoby *Jurko* slovenského rodného (krstného) mena *Juraj*, ktoré vzniklo z gréckeho mena *Georgios* s významom „roľník“ (Majtán – Považaj, 1998, s. 142). Latinská podoba tohto mena je *Georgius*. Priezvisko *Jurkovič* malo na Slovensku v roku 1995 podľa počtu mužských nositeľov približne 830 rodín (Ďurčo a kol., 1998).

povali aj členovia miestneho vedenia deniny *Ján Hudeta, Jozef Valovič a Jozef Hudáček*⁵ (tamže), ktorých priezviská tiež poukazujú na slovenský, príp. český pôvod.

Priezviská podľa pôvodu

Slovenský pôvod obyvateľov Čívu indikujú predovšetkým tie priezviská, ktoré vznikli z prídavných mien utvorených zo slovenských alebo maďarských podôb názvov obcí z územia Slovenska. Podľa *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* (1993, s. 77) na pôvod osadníkov z Nitrianskej župy majú poukazovať priezviská *Bucsánszky, Brezovszky, Hrachovszky* (zo súpisov a farskej matriky), ktoré sa utvorili z osadných, miestnych názvov. Slovenská prípona *-ský/-sky* tiež naznačuje, že ide o priezviská podľa pôvodu. Priezvisko *Bucsánszky* sa utvorilo z názvu slovenskej obce *Bučany* (okr. Trnava), resp. z jej maďarského názvu *Bucsan, Bucsán*. Obec Bučany sa nachádzala v Nitrianskej stolici, takže predkovia nositeľov tohto priezviska pravdepodobne naozaj pochádzajú z tejto oblasti Slovenska. Priezvisko *Hrachovszky* sa utvorilo z názvu slovenskej obce *Hrachovo* (okr. Rimavská Sobota) a priezvisko *Brezovszky* sa mohlo utvoriť z názvov obcí *Brezov* (okr. Bardejov), *Brezová pod Bradlom* (okr. Myjava), *České Brezovo* (okr. Poltár), *Rimavské Brezovo* (okr. Rimavská Sobota), *Suché Brezovo* (okr. Veľký Krtíš). Z uvedeného vyplýva, že iba na základe priezvisk *Hrachovszky* a *Brezovszky* sa nedá jednoznačne povedať, že ich pôvodní nositelia prišli iba z Nitrianskej župy (v minulosti Nitrianska stolica), pretože podľa lokalizácie týchto dedín mohli pochádzať aj z Novohradskej, Gemerskej alebo Šarišskej stolice.

Aj podľa súčasných priezvisk obyvateľov Čívu možno určiť, z ktorých slovenských obcí sa predkovia dnešných obyvateľov mohli prisťahovať. Vypovedajú o tom napríklad priezviská *Lipovszky* (*Lipová, Lipovce, Lipovec, Lipové*), *Litauszki* (*Litava*, okr. Krupina), *Szaszovszky* (*Sásová*, dnes súčasť Banskej Bystrice), *Weszelovszky* (*Veselé* v okr. Trnava alebo *Oravské Veselé* v okr. Dolný Kubín), *Zsibritovszki* (*Žibritov*, okr. Krupina).

Určité priezviská môžu poukazovať na pôvod z viacerých obcí, ako napr. priezvisko *Lipovszky*. Nemusí však ísť len o obce z územia Slovenska. Napríklad priezvisko *Berinszki* sa mohlo utvoriť zo slovenského názvu *Berinchok* (*Pol'ný*

⁵ Priezvisko *Hudáček* vzniklo zo slova *hudák* vo význame „hudobník, muzikant“, ktoré sa utvorilo zo slovesa *húst* – *hudiem* s významom „hrať na nejakom hudobnom nástroji, najmä však na gajdách alebo na husliach“. V slovenských nárečiach z tohto slovesa vznikli názvy zamestnania *hudek, húdek* na západnom Slovensku, *hudec* na strednom, ale aj na západnom Slovensku a *hudák* (*hudak*) na východnom Slovensku (Majtán, 2014, s. 79). Priezvisko *Valovič* sa utvorilo z domáckej podoby rodného (krstného) mena *Valent* mena *Valentín* (z lat. mena *Valentinus*; latinské slovo *valens* má význam „silný, zdravý“). Z tohto mena vznikli aj priezviská *Valo, Vaľo, Valko, Válek, Valca, Valiček, Valiga, Valentovič, Valovič, Valenteje* a i. (Majtán – Považaj, 1998, s. 247).

Berinčok) maďarského mesta Mezőberény v Békešskej župe, ktoré taktiež po vyhnaní osmanských Turkov nanovo osídľovali Slováci. Hoci by sa v tomto prípade predpokladala skôr podoba priezviska *Berinčocký*, nemožno vylúčiť, že sa táto podoba v jazykovo zmiešanom prostredí v dôsledku napr. lepšej výslovnosti či snahe po ekonomickejšom oslovení mohla skrátiť. Ak však išlo o pôvodného nositeľa českého pôvodu, mohlo sa toto priezvisko utvoriť z nemeckého osadného názvu v Česku podobne ako napr. priezviská *Peringer*, *Beringer* z osadných názvov *Bärringen/Pernink* pri Hornej Blatnej a *Bering* (porov. Beneš, 1998, s. 216), ale v slovenskom prostredí príponou *-ský*, nie nemeckou príponou *-er*, ktorá má pri tvorení nemeckých priezvisk rovnakú funkciu, ako má slovenská prípona *-ský*. Priezvisko *Berinský* je na Slovensku veľmi zriedkavé, majú ho iba 3 rodiny v okolí Košíc a zapísané maďarskou grafikou *Berinszki* jedna rodina v Štúrove (okr. Nové Zámky).⁶

Zo slovenského alebo maďarského názvu, príp. maďarskou grafikou zapísaného názvu slovenskej obce a maďarskej adjektívnej prípony *-i* (zapisovanej aj *-y*, príp. *-j*) sa v slovensko-maďarskom prostredí tiež tvorili priezviská poukazujúce na pôvod, napr. *Diószegi* (maď. názov *Diószeg*, v minulosti zapisované aj *Dioszegh*, *Dioszeg*, slovenského mesta Sládkovičovo, okr. Galanta), *Farkasdi* (maďarský názov *Farkasd* slovenskej obce *Vlčany*, okr. Šaľa), *Galgóczi* (maďarský názov *Galgócz* slovenského mesta Hlohovec), *Komjáthi* (maďarský názov *Komjathy* obce *Komjatice* v okr. Nové Zámky alebo sa toto priezvisko utvorilo z názvu obce *Komjatná*,⁷ okr. Liptovský Mikuláš), *Kosztolányi* (utvorilo sa z názvu slovenskej obce, ktorá obsahuje časť *Kostol'any*, napr. *Kostol'any pod Trábečom*, *Jedľové Kostol'any*, *Zemianske Kostol'any*, *Veľké Kostol'any*, príp. z názvov *Kostolná*, *Kostolné* a i.), *Záводи* (západoslovenská obec *Závod*, okr. Malacky), *Zsolnay* (maďarský názov *Zsolna* mesta Žilina).

Pri niektorých priezviskách zakončených na *-i* (prípadne *-y*, *-j*) však nie je jednoznačné, či ide o priezvisko podľa pôvodu, na čo upozorňoval už M. Majtán (porov. Majtán, 2014, s. 39). Zaradil k nim priezviská ako *Belaj*, *Čičaj*, *Máčaj*, *Šul'aj*, ktoré možno interpretovať dvojako a na ich správnu interpretáciu by bolo treba využiť historické zápisy a ďalšie údaje. Priezvisko *Mácsai* majú aj Čívania so slovenskými koreňmi. Mohlo vzniknúť ako prezývka z tvaru imperatívu *máčaj* slovesa *máčat'* alebo ako priezvisko podľa pôvodu, ktoré sa utvorilo z názvu obce a maďarskej adjektívnej prípony *-i*. Dedín, usadlostí či majerov s názvom *Mácsa*, *Macsó* bolo na území bývalého Uhorska viacero (p. Kázmér, 1993, s. 691; Lipszky, 1808, s. 395 – 396). Utvorenie priezviska z druhej časti názvu osady

⁶ Počty rodín, ktoré sa uvádzajú pri priezviskách, sú iba približné podľa počtu mužských nositeľov v databáze priezvisk z r. 1995 (Đurčo a kol., 1998).

⁷ Napr. v r. 1330 bola zapísaná ako *Komnathna* (HSSJ, 2, s. 7; Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, 2, s. 49, 50). Tieto názvy sú utvorené zo starobylého slovenského slova *komnata* latinského pôvodu (Majtán, 2014, s. 86).

Malá Mača (dnes súčasť Sládkovičova, okr. Galanta) je však nepravdepodobné, lebo tento názov obec mala až v r. 1948, keď sa už nové priezviská netvorili. M. Hajdú (2010, s. 310 – 311) uviedol pôvod tohto priezviska z novozákonného mena *Matej*, maďarsky *Mátyás* (p. Mátyás). Na Slovensku má priezvisko *Máčaj* 127, *Mácsai* 62 rodín, *Máčai* 38, *Mácsay* 14 a *Macsay* 2 rodiny.

V Číve je viacero priezvisk utvorených aj z názvov maďarských obcí, napr. *Kecskeméti* (*Kecskemét* v Báčsko-malokumánskej župe), *Kókai* (*Kóka* v Peštianskej župe), *Rédei* (*Réde* v Komárňansko-ostrihomskej župe), *Szicszai* (názvov osád *Sikszó* bolo viacero, napr. v Abovskej a Hevešskej župe; Kázmér, 1993, s. 1010; porov. aj Lipszky, 1808, s. 647). Priezvisko *Korpádi* podľa M. Kázméra (1993, s. 642) vzniklo z miestneho názvu *Korpád*, pričom sídelných objektov s takým názvom bolo v bývalom Uhorsku viacero, napr. v Baraňskej alebo Šomodskej župe (porov. Lipszky, 1808, s. 336). Môže ísť o priezviská Maďarov, ktorí si zobrali Slovenky, alebo Slovákov, ktorých priezviská sa utvorili z názvov obcí prechodného, dočasného pobytu osadníkov pred ich definitívnym usadením sa v Číve. Pri niektorých ďalších priezviskách sa tiež nedá jednoznačne určiť, z názvu ktorej obce sa utvorili, pretože rovnaké alebo podobné názvy mohlo mať viac obcí, pričom mohlo ísť o osady na území dnešného Maďarska, alebo maďarské názvy obcí z územia dnešného Slovenska. Napríklad priezvisko *Somogyi* sa utvorilo z maďarského názvu obce *Somogy* alebo z niektorého miestneho názvu s časťou *Somogy-*, ktorých je väčší počet (Dudok, 1999, s. 67; p. Lipszky, 1808, s. 601). Mohli tak pomenovať aj niekoho, kto pochádzal zo Šomodskej župy. Maďarský názov *Somodi* mala aj slovenská obec Drienovec v okrese Košice, a preto nemožno vylúčiť, že predkovia nositeľov tohto priezviska mohli prísť aj z tejto obce, ak berieme do úvahy fakt, že priezviská sa nemuseli zapísať vždy pravopisne korektne. Priezvisko *Szabadkai* podľa M. Kázméra (1993, s. 954) vzniklo z názvu *Szabatka* niektorej z obcí, ktoré sa nachádzajú napr. v Báčskej, Békešskej i Gemerskej župe (porov. aj Lipszky, 1808, s. 618). *Szabatka* je aj maďarský názov srbského mesta Subotica, takže nemožno vylúčiť okrem slovenských aj srbské korene nositeľov tohto priezviska. Tieto obce mohli tvoriť tzv. prechodnú stanicu, v ktorej slovenskí osadníci len pobudli určitý čas, kým sa natrvalo usadili v Číve alebo môže ísť o priezviská Maďarov v dnes už národnostne zmiešaných rodinách.

Priezviská Čívanov so slovenskými koreňmi naznačujú, že ich predkovia mohli mať aj iný ako slovenský alebo len slovenský pôvod. Na českých predkov súčasných Čívanov by mohli poukazovať priezviská, ktoré sa utvorili predovšetkým z názvov obcí nachádzajúcich sa na území Čiech a Moravy. Napríklad priezvisko *Drahanovszki* sa mohlo utvoriť z názvu obce *Drahanovice* v okrese Olomouc. Priezvisko *Dubiczki* sa pravdepodobne utvorilo z názvu *Dubice*, ktorý má viacero obcí v Česku (v okresoch Česká Lípa, Řehlovice, Liberec; porov. Kotík, 1879, s. 136). Na Slovensku takýto osadný názov nie je, ale vyskytuje sa v iných slovenských krajinách, napr. *Kozarska Dubica* (Bosna a Hercegovina), *Hrvatska*

Dubica (Chorvátsko), *Dubica Dolna*, *Dubica Gónna* (Poľsko) (porov. aj Lipszky, 1808, s. 156), takže pôvod nositeľov iba podľa priezviska nemusí byť jednoznačne český. Priezvisko *Répańszki* sa mohlo utvoriť z názvu českej osady *Řepany* (dnes časť obce Lubenec v okrese Louny), hoci aj na Slovensku existuje pri Žiline samota *Repáni* z priezviska, resp. prímena *Repáň*.

Napríklad priezvisko *Dévai* sa pravdepodobne utvorilo z prvej časti názvu maďarskej obce *Dévaványa* v Békešskej župe alebo z názvu obce *Deva* v Rumunsku. Obce s názvom *Déva* sa nachádzali napr. aj Hevešskej župe (porov. Lipszky, 1808, s. 133). M. Hajdú (2010, s. 138) uviedol, že sa toto priezvisko mohlo utvoriť aj z osobného mena *Déva*, ktoré sa používalo v období Arpádovcov, resp. z neho vznikol názov obce a následne pridaním maďarskej prípony *-i* priezvisko. Priezvisko *Kerényi* sa zase utvorilo z maďarského názvu *Kerény* srbskej obce *Kljajićevo* vo Vojvodine, a preto nemožno vylúčiť, že v rodine s týmto priezviskom bol aj predok srbskej národnosti. Priezvisko *Vadinszky* (vyslov *Vadinski*) – pravdepodobne sa utvorilo z názvu obce *Vadina* v Chorvátsku neďaleko Záhrebu. Priezvisko *Vadinský* by však mohlo vyjadrovať aj príslušnosť k rodine *Vadinu*.

Priezviská podľa pôvodu, ktoré vznikli z obyvateľských mien, sú v Číve zriedkavé. Napríklad priezvisko *Turán* vzniklo z obyvateľského mena *Turan* „obyvateľ slovenskej obce *Turany* alebo *Stará Turá*, alebo maďarskej obce *Tur* v Peštianskej stolici“ (Dudok, 1999, s. 67). Priezvisko *Lehovecz* mohlo vzniknúť z obyvateľského mena utvoreného od názvu slovenskej obce *Lehnice* (okr. Dunajská Streda).

Častejšie sú priezviská, ktoré vznikli alebo sa utvorili z národných mien (etnoným), napr. priezviská *Szlovák*, *Szlovacsek* sa utvorili z maďarskej podoby *szlovák* etnonyma *Slovák*, priezvisko *Lengyel* z maďarského etnonyma *lengyel* „Poliak“, priezvisko *Polák* z českého etnonyma *Polák* alebo zo západoslovenskej nárečovej podoby *Polák* etnonymického mena *Poliak* – príslušník poľského národa. D. Moldanová (2015, s. 145) uviedla ako ďalší možný pôvod priezvisk *Polák*, *Poláček* zo staročeského slova *polan* s významami „kto obrába pole“, „dedičan“, „poľská minca“, ale mohli tak pomenovať aj niekoho, kto prišiel z obce s názvom *Pole*. Na Slovensku sa napríklad nachádzajú obce *Čierne Pole*, *Dlhé Pole*, *Pusté Pole*, *Španie Pole*, *Veľké Pole* (bližšie Majtán, 1998, s. 231 – 232). Slovenské obyvateľské mená sa však nezvykli tvoriť príponou *-ák/-ak*, resp. *-iak*. Táto prípona sa skôr uplatnila pri tvorení krajových mien ako *Lipták*, *Záhorák*.

Priezvisko *Tóth* vzniklo zo slova *Tót* (v množnom čísle *Tótok*), ktorým pôvodne starí Maďari označovali nielen Slovákov, ale aj ostatných príslušníkov nemaďarských národností Uhorska (Majtán, 2006, s. 96). Toto slovo nemá maďarský pôvod, súvisí sa staronemeckým slovom *diot* s významom „ľud“ (Majtán, 2014, s. 91). Slovákov žijúcich v Maďarsku úradne označovali slovom *Tót* do prvej svetovej vojny. Vznikom Československa sa nahradilo etnonymom *Slovák*, pretože označenie *Tót* sa začalo pokladať za hanlivé. *Németh* je priezvisko z ma-

ďarského etnického mena *német* s významom „Nemec“. Priezvisko *Rumán* mohlo vzniknúť z nárečovej podoby *Ruman* etnického mena *Rumun* (menej pravdepodobná je súvislosť s krstným menom *Roman*), príp. z obyvateľského mena *Ruman* „obyvateľ slovenskej obce Rumanová (okr. Nitra)“, ale nemožno vylúčiť, že sa utvorilo ako priezvisko prezývkového charakteru z apelatíva *ruman* s významom „rastlina s delenými listami a bielymi alebo žltými kvetmi, ruman farbiarsky (*Anthemis tinctoria*)“ (porov. Dudok, 1999, s. 62, 82; Majtán, 2011, s. 178).

Türcsök je pravdepodobne pomaďarčené priezvisko *Turčok*, ktoré sa utvorilo z etnického mena *Turek*. Turecké vojská plienili a rabovali na západnom i strednom Slovensku a od polovice 16. storočia bolo územie južných častí dnešného Slovenska postupne začleňované do správy Osmanskej ríše. Prípony *-ok*, *-čok* poukazujú na pôvod z južnej časti stredného Slovenska (od Banskej Bystrice na juh) (porov. Majtán, 2014, s. 41, 93). Nemusí to však nutne znamenať, že nositeľ takého priezviska má turecký pôvod. Takéto prímeno mohol dostať niekto napríklad len preto, že sa správal či vyzeral ako Turek, prípadne bojoval proti Turkom. Toto priezvisko by mohlo súvisieť aj s názvom slovenskej obce *Turčok* v okrese Revúca, čo je však menej pravdepodobné, keďže z názvu obce bez pridania prípony sa priezviská tvorili zriedkavo. Priezvisko *Tatár* mohlo vzniknúť z etnonyma *Tatár* „príslušník výbojného mongolského kmeňa, ktorý útočil v 13. storočí na Európu“ (SSJ, 4, s. 496; HSSJ, 6, s. 26), ale v staršej slovenčine mohli Tatárom pomenovať aj Turka (HSSJ, 6, s. 26 – 27). Pravdepodobne však vzniklo ako priezvisko prezývkového charakteru zo slova *tatár* s významom „človek, s ktorým sa nemožno dohovoriť, nechápavý človek“, príp. „zlý, nevhodný, nepríjemný človek“. Apelatívum *tatár* vzniklo apelativizáciou etnonyma *Tatár*.

Priezviská z rodných (krstných) mien

Väčšiu skupinu tvoria priezviská, ktoré vznikli z rodných (krstných) mien, napr. *Balázs* (maďarská podoba sväteckého mena *Blažej*), *Boldis* (zo novozákonného mena *Baltazár*), *Demeter*, *Ezékziel* (maďarská podoba starozákonného mena *Ezechiel*), *Gregor*, *Jónás* (maďarská podoba mena *Jonáš*), *Kain* (starozákonné meno), *Kristóf* (maďarská podoba mena *Krištof*), *Lampert* (meno nemeckého pôvodu *Lambert*), *Lukács* (maďarská podoba mena *Lukáš*), *Maros* (pôvodne domácka podoba mien *Martin* a *Marek*), *Mátyás* (maďarská podoba mena *Matej*), *Mózes* (maďarská podoba mena *Mojžiš*), *Sándor* (maďarská podoba mena *Alexander*).

Z biblického novozákonného mena *Bartolomej*, resp. z jeho domáckych podôb, sa v Číve utvorili priezviská *Bartek*, *Bartisek*, *Bartl*, *Bartolen*, *Berka*. Na Slovensku sú aj ďalšie priezviská z tohto mena, napr. *Barto*, *Bartko*, *Bárta*, *Bartík*, *Barčík*, *Bartoš*, *Bartošovič*, *Berko*, *Bertiš*, *Varchal*, *Varchol*, *Varhola* a i.

(Majtán – Považaj, 1998, s. 59; Majtán, 2014, s. 18). Z novozákonného mena *Šimon* (maďarsky *Simon*) vznikli čívske priezviská *Simon*, *Simonek*, *Simonics*, *Sinkovics* a z domáckych podôb mena *Valentín* sa utvorili priezviská *Válent*, *Valovics* a *Valuch*. Priezvisko *Lázár* mohlo vzniknúť buď zo starozákonného mena *Lazár* (po maďarsky *Lázár*) alebo zo slova *lazár* s významom „chorý, zmrzačený, úbohý človek“, ktoré vzniklo apelativizáciou mena *Lazár*, takže môže ísť aj o priezvisko podľa vlastnosti. Podobne starozákonným menom *Kain* mohli pomenovať nejakého veľkého hriešnika, takže hlavným motivantom mohla byť vlastnosť, charakter pomenovaného.

Priezviská vznikali aj zo ženských rodných (krstných) mien, napr. priezvisko *Beták* sa utvorilo z domáckej podoby *Beta* ženského rodného (krstného) mena *Alžbeta*. Z podoby *Beta* sa utvorili aj ďalšie slovenské priezviská *Betko* a *Betuš*. Prípona *-ák* poukazuje na príbuzenský vzťah k matke alebo manželke (porov. Majtán – Považaj, 1998, s. 44; Dudok, 1999, s. 39). Príponou *-ák/-ak* sa utvorili aj priezviská z rodných (krstných) mien, ktoré vyjadrovali príslušnosť k otcovi, napr. *Jurák* (z domáckej podoby *Juro* mena *Juraj*), *Ondrusák* (z domáckej podoby *Ondruš* mena *Ondrej*), *Rehák* (zo skrátenej formy staršej slovenskej podoby *Rehor* mena *Gregor*).

Čívske priezviská z rodných mien sú najčastejšie utvorené príponami *-ek*, *-ovič* a *-ič*. Prípona *-ek* tiež vyjadruje vzťah k otcovi, ale poukazuje aj na západoslovenský alebo východoslovenský pôvod. Pomocou tejto prípony vznikli napr. priezviská *Matusek* (*Matúš*), *Bartek*, *Bartisek* (*Bartolomej*), *Simonek* (*Šimon*). Priezvisko *Vojczek* sa utvorilo z domáckej podoby slovanského mena *Vojtech* s pôvodným významom „tešiteľ voja, vojska“, „útecha voja“. Okrem prípony západoslovenský alebo východoslovenský pôvod indikuje aj asibilácia *t > c*.

Prípona *-ovic* je starobylá, v priezviskách sa zachovala najmä na južnom strednom Slovensku, resp. je známa aj zo stredoslovensko-západoslovenského pomedzia. Väčšinou sa preformovala na príponu *-ovič*, ktorá sa hlavne na juhozápadné Slovensko dostala aj prostredníctvom chorvátskej kolonizácie v 16. storočí (Majtán, 2014, s. 22). Táto prípona vyjadruje príslušnosť k rodine ako celku a utvorili sa ňou napr. priezviská *Balkovics* (z domáckej podoby *Balko* mena *Baltazár*), *Jurkovics* (z domáckej podoby *Jurko* mena *Juraj*), *Mihalovics* (z maďarskej podoby *Mihály* mena *Michal*), *Jászovics* (pravdepodobne ide o južnoslovenské priezvisko, ktoré sa azda utvorilo z mena *Jasenko*, resp. z domáckych podôb tohto mena *Jasa*, *Jase*, *Jaso*), *Palovits* (vyslov *Palovič*; z domáckej podoby *Palo* mena *Pavol*), *Radovics* (z domáckej podoby slovanských mien s časťou *Rad-*, ako sú napr. *Radislav*, *Radimír*, *Radivoj*, *Radovan*, *Radoslav*, *Radomil*, *Radomír*) a *Sinkovics* (z novozákonného mena *Šimon*, resp. z podoby *Šinko*), *Valovics* (z domáckej podoby *Valo* mena *Valent*, *Valentín*). Priezvisko *Bánovics* mohlo vzniknúť z maďarského rodného (krstného) mena *Bán* alebo aj zo slova *bán* vo význame „vládca banátu, miestodržiteľ“, prípadne menej pravdepodobná by bola motivácia homonymným apelatívom *bán* vo význame „vyrúbaná plocha v lese,

rúbanisko, rúbaň” (HSSJ, 1, s. 109), preto by ho bolo možné zaradiť aj k inému druhu motivácie. Pomocou prípony *-ovič* sa utvorilo aj priezvisko *Rozovits* (vy-slov *Rozovič*) z domáckej podoby *Róza* ženského mena *Rozália*.

Prípona *-ič* vyjadruje vzťah k otcovi. V slovenských priezviskách nie je veľmi častá, môže poukazovať skôr na chorvátsky, resp. južnoslovanský pôvod (Majtán, 2014, s. 22 – 23). Priezviská s touto príponou sa tiež mohli dostať na Slovensko prostredníctvom chorvátskej kolonizácie. V Číve sú ňou utvorené napríklad priezviská *Ivanics* (*Ivan*), *Simonics* (*Šimon*), *Urbanics* (*Urban*, po maďarsky *Urbán, Orbán*). *Zorics* (*Zorič, Zorič*) je južnoslovanské priezvisko, ktoré sa utvorilo zo skrátenej podoby južnoslovanského rodného (krstného) mena *Zorislav* podobne ako aj priezviská *Zorčec, Zorka, Zorkovič* (prov. Frančić, 2002, s. 542).

V Číve je niekoľko bulharských priezvisk. Zväčša ide o patronymické priezviská z rodných (krstných) mien s príponou *-ov*, prípadne *-ev*, napr. *Mihov, Dimitrov, Ivanov, Petrov, Nedev*. Dnes sú to etnicky zmiešané rodiny, ktoré môžu mať už aj slovenských a maďarských príslušníkov. Bulharskí záhradníci začali prichádzať do Uhorska na konci 18. a začiatkom 19. storočia a niektorí v ňom ostali a splynuli s domácim obyvateľstvom. Čívski Bulhari pochádzali zväčša z okolia Velikého Tarnova.⁸

Priezviská podľa vlastností

Priezviská prezývkového charakteru podľa duševných alebo fyzických vlastností tvoria ďalšiu početnejšiu skupinu. Mohlo ísť o priame alebo metaforické, obrazné pomenovanie vlastnosti. Tvorili sa z neutrálnych i citovo zafarbených slov, zo spisovných i nárečových slov a z rozličných slovných druhov. Najčastejšie išlo o substantíva (*Dubec – dubec* „malý dub“, *Havrán – havran* „vták s lesklým čiernym perím podobný vrane“, *Kacsur – dial. kačur* „samec kačice, káčer“, *Kaluzsa – kaluža* „mláka, barina, špinavá bahnitá voda“) a adjektíva (*Cserni – černý* je česká alebo západoslovenská podoba adjektíva *čierny*, *Szmutni – smutný*). Vznikli aj z iných slovných druhov, napríklad z rôznych tvarov sloviac, napr. priezvisko *Nebehaj* vzniklo z tvaru imperatívu *nebehaj* slovesa *nebehať*. Priezvisko *Kutala* má tvar ženského rodu I-ového prídavia slovesa *kutať* s významom „hľadať, prehľadávať hrabaním, prehrabávať“ (HSSJ, 2, s. 169), pričom v českých krajinách mohlo súvisieť so slovesom *kutať* s významom „dolovať“ (Moldanová, 2015, s. 100). V slovenskej i českej antroponomastickej literatúre sa priezviská typu *Hrabala, Lízala, Plávala, Sedala, Skákala, Virgala* a i. označujú ako priezviská, ktoré vznikli z tvarov ženského rodu I-ového prídavia slovesa (Majtán, 2014, s. 43). Mohlo by však ísť o príponu *-la*, ktorou sa tvorili mužské

⁸ Bližšie sa o ich osudoch možno dozvedieť zo štúdie M. Žilákovéj (2007).

expresívne podstatné mená od sloviess (porov. Słownik prasłowiański, s. 104 – 105). Možný by bol aj vznik priezviska *Kutala* z nárečového stredotekovského expresívneho substantíva *kutala* s významom „ležovisko v slame“ (SSN, 1, s. 916).

V. Blanár (1950, s. 46, 63) zaradil priezvisko *Csapucha* do skupiny priezvisk, v ktorej sa z hľadiska slovotvornej stánky nachádzajú priezviská v tvare všeobecných podstatných mien utvorených z citosloviecc, a z hľadiska motivácie ho zaradil k priezviskám podľa telesnej stránky človeka. K. Kálal (1923, s. 68) uviedol slová *čapuška*, *čapušnatý* s významom „s veľkými nohami, nohatý“. Toto priezvisko môže súvisieť aj s prídavným menom *čapatý* „nemotorne chodiacci, napádajúci na nohu, čaptavý; (o nose) plošký, široký“ (HSSJ, 1, s. 200). Príponou *-ucha* sa tvorili priezviská prezývkového charakteru na celom území Slovenska, napr. *Plavucha*, *Raducha*, *Smolucha* (Majtán, 2014, s. 44).

Priezviská prezývkového charakteru sa tvorili zo slov s rôznym pôvodným lexikálnym významom. Výraznejšiu skupinu tvoria pomenovania zvierat, napr. okrem už uvedených priezvisk *Havrán* a *Kacsur* sa v Číve vyskytujú aj priezviská *Belica* (*belica* „ryba belička obyčajná, Alburnus alburnus; jalec hlavatý, Leuciscus cephalus“ alebo sa týmto slovom označovala ovca s bielou srstou, prípadne mohlo ísť aj o sortu slivky s bielym (žltkastým) plodom; HSSJ, 1, s. 122; SSN, 1, s. 108), *Csáp* (čes. *čáp* „bocian“), *Farkas* (maď. *farkas* „vlk“), *Ježek* (*jež* „hmyzožravý cicavec s pichliačmi na tele, jež obyčajný“, *ježek* je česká alebo západoslovenská nárečová deminutívna podoba),⁹ *Párma* (*parma* „mrena“, západoslovenský alebo český názov tejto kaprovitej ryby; Majtán, 2011, s.166; Moldanová, 2015, s. 135), *Páva* (*páva* „páv, vták s pestrým dlhým chvostom chovaný na okrasu“, v prenesenom význame „pyšná žena“). Ostatné priezviská čerpajú slová z rozličných iných významových okruhov, napr. *Botka* (*bota* „topánka, čižma“, resp. z deminutívnej podoby *botka* alebo zo slova *bodka* s významami „bod, kruh nepatrných rozmerov; znamienko“, „bodnutie“; HSSJ, 1, s. 140 – 141; SSN, 1, s. 137), *Fuzik* (*fúz*, príp. z deminutívnej podoby *fúzik*), *Kaluža* (*kaluža* „mláka, barina, špinavá bahnitá voda“, v skalickom nárečí „močovka, hnojovka“, zriedkavo „malé jazierko“; HSSJ, 2, s. 14; SSN, 1, s. 739), *Komenda* (*komenda* „v rímskokatolíckej cirkvi benefícium bez povinnosti vykonávať s ním spojený úrad“, „najnižšia sídelná a hospodárska jednotka v cirkevných rytierskych rádoch; sídlo komtúra“; SCS, s. 513),¹⁰ *Kučera* (*kučera* „pramienok kučeravých vlasov“), *Kukola* (*kúkol* „poľná bylina s fialovým kvetom, Agrostemma, burina v obilí“ alebo „poľná bylina nevädza, Cyanus“, príp. „cudzorodá huba na poľných kultúrach,

⁹ Prípona *-ek* môže poukazovať aj na príbuzenský vzťah k otcovi. Priezvisko *Ježek* (zapísané maďarskou grafikou *Ježsek*) sa mohlo utvoriť aj z domáckej podoby *Ješek* rodného (krstného) mena *Ján* (Moldanová, 2015, s. 76).

¹⁰ V HSSJ (2, s. 78) sa uvádza aj sloveso *komendovať* s významom „odporúčať do priazne“. D. Moldanová (2015, s. 89) tiež uviedla pôvod českého priezvisk *Komenda* v slove *komenda* s významom „okrsok rytierskeho rádu, cirkevné benefícium (česky *oboročť*), ľudovo velenie“ ako prezývka panovačného človeka.

sneť, Ustilago“; SSN, 1, s. 903), *Lipka* (*lipa*, deminutívna podoba *lipka* „druh listnatého stromu, Tilia“, príp. „kvetý alebo drevo z tohto stromu“), *Mlaka* (*mláka* „menšie množstvo plytkej stojatej vody, kaluž, barina; niečo rozliate“), *Pazgyera*, *Pazdera* (*pazderec*, *pazderie* „drevnaté odpadky pri trepaní konopí alebo ľanu“; HSSJ, 3, s. 488 – 489; Majtán, 2011, s. 167), *Siska* (*šiška* „šuška, semenný plod ihličnatých stromov“), *Skuta* (*škuta* „ostrá zvieracia srst, škutina“), *Suhaj* (*šuhaj*), *Topor* (*topor* „tesárska sekera“), *Zrubecz* (*zrubec* „zárez, záhyb, schod“, „zrub, otesané brvno, trám“ alebo „dom z otesaných brvien“, príp. „vylúpnutý orech“ a na Spiši aj „jazva“; Kálal, 1923, s. 886; SSJ, 5, s. 720). Okrem pomenovaní zvierat však netvoria podľa pôvodného lexikálneho významu východiskového slova čínske priezviská prezývkového charakteru inú výraznejšiu skupinu.

Priezviská prezývkového charakteru vznikali priamo z neodvođených alebo odvođených slov, napr. *Siska*, *Skuta*, *Suhaj*, *Topor*, *Zrubecz*, alebo sa utvorili pomocou špecifických antroponymických prípon, z ktorých medzi najčastejšie patrí prípona *-ák*, napr. priezviská *Kochnýak* (*kochnit'* „varit“), *Simrák* (*šimrat'* „ľahkým dotykom, škrabkaním dráždiť, štekliť“), *Sislák* (*šišlat'* „šušlať, zle vyslovovať sykavky“), *Vidák* (*vidiet'*). Je to prirodzené, pretože prípona *-ák/-iak* patrí aj na Slovensku medzi najproduktívnejšie prípony, ktorou sa tvorili priezviská podľa vlastností (Majtán, 2014, s. 43 – 44). Ostatné prípony sú zriedkavejšie, napr. prípony *-ik/-ík* – *Štrbik* (*štrba* s významom „štrbina“, príp. *štrbavý*, t. j. ktorému chýba zub alebo viac zubov) alebo *-ek* – *Szivek* (*sivý*), ktoré môžu poukazovať aj na príbuzenský vzťah k otcovi. Keďže v apelatívnej slovnej zásobe sa tými príponami tvoria deminutíva, pri niektorých priezviskách sa nedá jednoznačne určiť, či ide o tento tzv. „synovský sufix“, alebo priezvisko vzniklo priamo z deminutívnej podoby východiskového slova, napr. priezviská *Fuzik* (*fúz*, *fúzik*), *Jezsek* (*jež*, *ježek*), *Kontsek* (*koniec*, *konček*).

V Číve sú aj priezviská, ktoré sa dnes na Slovensku nevyskytujú, napr. priezvisko *Chrompota*. Pravdepodobne súvisí so slovami *chromý* „majúci ochrnuté končatiny“, *chromota* „ochrnutie“, „chudoba, bieda“ (HSSJ, 1, s. 480).

Základnou podobou priezvisk v slovenčine je mužský rod. Bez ohľadu na to, z akého slovného druhu vznikli, či už napr. z podstatného mena, slovesa, prívlastňovacieho prídavného mena, a z akého rodu, skloňujú sa ako podstatné mená mužského rodu. Priezviská, ktoré vznikli z akostných a vzťahových prídavných mien, skloňujú sa ako príslušné prídavné mená (Majtán, 2014, s. 10).

Priezviská podľa zamestnania

Ucelenú skupinu tvoria priezviská, ktoré vznikli zo slovenských alebo do slovenčiny prevzatých názvov pomenovaní zamestnania, povolania a pracovných činností, napr. *Dudás* (*dudáš* „kto hrá na gajdách, dudách, gajdoš“; SSN, 1, s. 403; Kálal, 1923, s. 120, porov. aj Majtán, 2014, s. 33, 77; Dudok, 1999, s. 93), *Kovács*

(*kováč*), *Kurucz* (*kuruc* „vojak z Dóžovho povstania z r. 1514“ alebo „účastník, vstúpenec alebo uhorský vojak bojujúci na strane vzbúrencov v období protihabsburských povstaní v 17. a na začiatku 18. storočia“; SSSJ, 1, s. 795) či *Szklénár* (*sklénár* „odborník na zasklievanie okien“). Podľa motivácie zamestnaním mlynára sa v Číve vytvorili priezviská *Minárik* a *Molnár*. Priezvisko *Minárik* sa utvorilo z nárečovej podoby *minár* slova *mlynár* s disimilačným zánikom hlásky *l*. Prípona *-ík/-ik* poukazuje na vzťah k otcovi. Priezvisko *Molnár* je buď pomadžarčené slovenské priezvisko *Mlynár*, alebo vzniklo priamo z maďarského slova *molnár* (= *mlynár*).

Mnohé z týchto priezvisk majú maďarskú podobu, napr. priezvisko *Pásztor* sa utvorilo z maďarského slova *pásztor* s významom „pastier“ alebo z pôvodného latinského slova *pastor* „pastier, protestantský kňaz“ (porov. Dudok, 1999, s. 98). Priezvisko *Sipos* vzniklo z maďarského slova *sipos* „muzikant, ktorý hrá na nejakom dychovom nástroji, píškač“ (Kázmér, 1993, s. 937 – 938; Majtán, 2014, s. 30), alebo priezvisko *Szabó* vzniklo ako priezvisko podľa zamestnania z maďarského slova *szabó* vo význame „krajčír“ (Majtán, 2014, s. 33, 68). Tieto priezviská sa však vyskytujú aj na Slovensku, napr. priezvisko *Pastor* je pomerne frekventované, má ho 161 rodín (bez výskytov v zložených priezviskách), zapísané maďarskou grafikou *Pásztor* až 780 rodín (v podobe *Pástor* 493 rodín).

Priezviská podľa spoločenského zaradenia

Iba niekoľko číviských priezvisk bolo motivované spoločenským postavením pomenovaného a niektoré z nich mohli mať aj inú motiváciu. Napríklad priezvisko *Hoffmann* vzniklo z nemeckého slova *Hoffmann* s významom „sedliak z dvora, veľký sedliak“, v českom Sliezsku „správca dvora“ (Moldanová, 2015, s. 65). Ide síce o nemecké priezvisko, ale vyskytuje sa aj na Slovensku (*Hoffmann* 222 rodín, *Hoffman* 144, *Hofman* 50, *Hofmann* a v Česku (podľa internetového portálu www.kdejsme.cz malo v r. 2016 priezvisko *Hoffman* 383 výskytov, *Hofman* až 2317), preto etnická príslušnosť pôvodných jeho nositeľov len na základe priezviska nie je jednoznačná.

Maďarské priezvisko *Nagy* sa síce zvykne podľa významu maďarského adjektíva *nagy* „veľký“ zaraďovať k priezviskám podľa vlastnosti, ale podľa významu „starý, starší“ (porov. Hajdú, 2010, s. 345) ho možno zaradiť aj do tejto skupiny, pretože tak mohli pomenovať aj starého, váženého, skúseného človeka, starešinu. Je veľmi frekventované aj na Slovensku, a preto predkovia jeho nositeľov mohli pochádzať z obidvoch území. Ďalšie dve maďarské priezviská slovenských číviských rodín poukazujúce na spoločenské postavenie sú *Nemes* a *Vezér*. Priezvisko *Nemes* vzniklo z maďarského slova *nemes* vo význame „šľachtický“ alebo „ušľachtilý, šľachetný“, resp. „šľachtic, zeman“ (Majtán, 2011, s. 162) a priezvisko *Vezér* z maďarského slova *vezér* s významom „vodca, veliteľ, vojvod-

ca“ (porov. Kázmér, 2001, s. 1141). Ak tak pomenovali niekoho, kto napr. rád rozkazoval druhým, mohlo by ísť aj o priezvisko prezývkového charakteru.

Z nemeckého slova *Schultheiß* s významom „zástupný a dedičný richtár, škultét“ vzniklo aj priezvisko *Soltész*. Do slovenského jazyka sa adaptovalo v podobe *šoltýs* a v staršej slovenčine sa používalo vo význame „osadník, zakladateľ novej osady; dedičný dedinský richtár“. Priezvisko *Šoltés* vzniklo z pomadžarčenej podoby slova *šoltýs* (HSSJ, 5, s. 651; Majtán, 2014, s. 81). Na Slovensku má priezvisko *Šoltés* 1100 rodín, *Šoltes* 111, *Šoltesz* 8 a *Soltész* 93 rodín.

Priezviská podľa príbuzenských vzťahov

Priezviská z pomenovaní rodinných a príbuzenských vzťahov sú v Číve len tri. Možno k nim zaradiť priezvisko *Bratkovics*, ktoré sa utvorilo zo slova *brat*, resp. *bratko* alebo z osobného mena, prímena *Bratko* a prípony *-ovič*, ktorá poukazuje na vzťah k rodine ako celku, ako sme už uviedli v časti o priezviskách z rodných (krstných) mien.

M. Majtán (2014, s. 33) do tejto zaujímavej skupiny priezvisk zaradil aj priezviská *Baba*, *Babka*, *Babečka*, *Babenka*, *Babáč*, *Babák*, *Babiak*, *Babčák*, *Babej*, *Babiar*, *Babic*, *Babík*, *Babiš*, *Babo*, *Baboš*, *Babúch*, *Babula*, *Babuliak*, *Babulík*, *Babulica*, *Babuš*, *Babušek*, *Babušiak*, *Babušík* a ďalšie, ktoré vznikli z apelatíva *baba*. V Číve sa nachádzajú priezviská *Bába* a *Babák*. Tieto priezviská však nemuseli byť motivované len významom „stará mama“, t. j. „matkina alebo otcova mama“. Na základe významov „žena“, „stará žena“ tak mohli napríklad pomenovať niekoho, kto bol rád v spoločnosti dievčat, žien či sukničkára alebo v prenesenom význame nesmelého, bojazlivého, klebetného človeka, t. j. aj muža so ženskými vlastnosťami, takže rovnako by ho bolo možné zaradiť k priezviskám prezývkového charakteru. Na možnosti motivácie vzniku tohto priezviska aj inými významami slovanského apelatíva *baba* upozornil M. Hajdú (2010, s. 40), pričom nevyklučuje ani motiváciu slovom „bába“ s významom „hračka“. Z významu „pôrodná asistentka“ zase vyplýva, že motiváciou tiež mohlo byť zamestnanie. Podľa D. Moldanovej (1983, s. 40) pri priezvisku *Babák* môže ísť o pomenovanie člena rodiny pôrodnej baby, na čo poukazuje prípona *-ák*, keďže táto prípona nebola typická len pre tvorbu priezvisk motivovaných vlastnosťami pomenovanej osoby, ale jej ďalšou funkciou v priezviskách bolo, že sa ňou tvorili priezviská synov (Majtán, 2014, s. 20, 24).

Etnická príslušnosť Čívanov podľa priezvisk

Určite väčšina čívkych rodín so slovenskými koreňmi dnes už má aj rodných príslušníkov iných národností. Hoci začiatkom 18. storočia sa osada osídľovala Slovákami z Horného Uhorska, do dediny prichádzali migranti rôznych národností aj z iných oblastí a dochádzalo k prirodzenej asimilácii. Pôvodnú národnosť obyvateľov Čívu môžu prezrádzať okrem priezvisk, ktoré vznikli z osadných názvov, obyvateľských, krajových či etnických mien aj tie priezviská, ktoré sa utvorili z rôznych tvarov cudzích slov. Cudzím slovom najmä v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska alebo slovom iného ako slovenského pôvodu, ktoré sa adaptovalo do slovenčiny alebo sa používalo aj v slovenských nárečiach, sa však mohol pomenovať aj príslušník slovenskej národnosti, a preto jednoznačne len na základe východiskovej lexémy priezviska, resp. jej pôvodu, nemožno určiť etnickú príslušnosť nositeľov daného priezviska. Okrem Bulharov – záhradníkov, ktorých priezviská sú utvorené prevažne z rodných (krstných) mien, do Čívu v minulosti prichádzali aj migranti z územia Česka, podľa informátorky¹¹ to boli najmä českí majstri. Odkazujú na to aj priezviská ich potomkov, ktoré sa síce nachádzajú aj na slovenskom území, ale vznikli zväčša zo slov, ktoré môžu i nemusia mať praslovanský pôvod a môžu sa vyskytovať aj v západoslovenských nárečiach alebo v staršej slovenskej lexike, ale prioritne sú typické pre český jazyk. Napríklad priezvisko *Cserni* mohlo vzniknúť z českého adjektíva *černý* alebo z nárečovej západoslovenskej podoby *černý* adjektíva *čierny*.

Pravdepodobne český alebo aj český pôvod majú nositelia priezviska *Csáp*. Toto priezvisko prezývkového charakteru vzniklo z českého slova *čáp* s významom „bocian“, hoci sa vyskytovalo aj v staršej slovenskej lexike (HSSJ, 1, s. 200). Len málo pravdepodobné by bolo, keby vzniklo z nárečovej podoby *čáp* slovenského slova *čap*, ktoré má rôzne významy, napr. „výčnelok jednej časti drevenej konštrukcie zapadajúci do výrezu inej časti“, „pri spájaní dvoch častí otáčavého mechanizmu výstupok jednej časti vnikajúci do druhej“, „utesňujúci klin“, „otvor na dne suda“, „výhonok viniča“ a i. (SSN, 1, s. 232; HSSJ, 1, s. 220). Podľa internetového portálu *Kde jsme* (www.kdejsme.cz) malo v r. 2016 v Českej republike priezvisko *Čáp* 1798 výskytov. Na Slovensku ho má približne 93 rodín, zapísané maďarskou grafikou *Csáp* len 1 rodina v Kolárove (okr. Komárno).

K českým priezviskám možno zaradiť aj priezvisko *Poszpisek*. Utvorilo sa z českého slova *pospíchat* s významom „ponáhľať sa, náhliť sa; naliehať na niekoho“. Z tohto slova sa v Česku utvorili aj priezviská ako *Pospíchal*, *Pospischil*, *Pospíš*, *Pospíšil* (dvanásť najčastejšie české priezvisko), *Pospíšilík*, *Pospíšilik* (Moldanová, 2015, s. 146). Aj podľa informátorky otec nositeľa tohto priezviska bol Čech.

¹¹ Za pomoc pri získavaní priezvisk rodín so slovenskými koreňmi ďakujem informátorku Márii Nagyovej a kolegyniam z VÚSM.

Priezvisko *Flekács* sa utvorilo z českého apelatíva *flek* s významami „kus látky“, „záplata“, „nepravidelná malá plocha“ alebo zo slovesa *flekat* s významom „bit“, vo východomoravských nárečiach má aj význam „rozprávať“; slovo *flekana* má na Morave význam „klebetnica“ (Moldanová, 2015, s. 51). Podľa informátorky Flekáčovci prišli do Čívu pravdepodobne z Česka (azda z Moravy), údajne to boli prví remeselníci, ale niektorí si zmenili, pomadárčili priezvisko na podobu *Fenyő*.

Priezvisko *Jelínek* je 15. najčastejšie české priezvisko, ktoré sa utvorilo zo slova *jelen*, *jeleň* podľa domového znamenia (Moldanová, 2015, s. 76). V Číve má pravopisnú podobu *Jelinek*. Prípona *-ek* môže poukazovať na vzťah k otcovi. Mohlo však vzniknúť aj priamo z českého slova *jelínek* s významom „jelenok, jelenie mláďa“ (Majtán, 2011, s. 123).

Priezvisko *Vinklárík* sa pravdepodobne utvorilo z českého priezviska s nemeckým pôvodom *Vinklar*, *Vinklár*, ktoré vzniklo z nemeckého slova *Winkler* s významom „obchodník, ktorý predáva vo výklenku“ alebo „kto býva vo výklenku“ (Moldanová, 2015, s. 209 – 210). Podľa J. Beneša (1998, s. 227) by mohlo ísť aj o priezvisko podľa pôvodu napr. z názvov obcí z území obývanými Nemcami ako *Winkeln*, *Winkler*, *Winkeldorf* a i., alebo v súvislosti s významom „kút, roh, zapadnuté miesto, tiché miesto“ nemeckého slova *Winkel* ako pomenovanie niekoho, kto býva v kúte, na nejakom vzdialenom, zapadnutom, tichom mieste. V slovenskom prostredí sa mohla pridať prípona *-ík/-ik*, ktorá zvykne v priezviskách vyjadrovať vzťah k otcovi. Na Slovensku má priezvisko *Vinklárík* len 7 rodín, priezviská *Vinkler* 66 rodín a *Vinklár* 1 rodina. Podľa českého internetového portálu *Kde jsme* (www.kdejsme.cz/) bolo v r. 2016 v Česku počet výskytov priezviska *Vinklár* 102, *Vinklar* 31 a *Vinklárík* 2.

Nemci prichádzali na územie dnešného Slovenska najmä od 13. storočia, oživovali na území západného Slovenska vinohradníctvo a na strednom a východnom Slovensku baníctvo. Získavali pre svoje osady mestské privilégia a zakladali mestá. Nemecké priezviská Čívanov sa nachádzajú aj na Slovensku, a preto je možné, že predkovia ich nositeľov prišli zo slovenského územia z miest s nemeckou kolonizáciou. Napríklad priezviská *Silling*, *Schilling* (vyslov *Šiling*) sa utvorili z nemeckého substantíva *Schilling* (existuje aj v iných germánskych jazykoch), čo bola menová jednotka a platidlo v Rakúsku i vo viacerých štátoch v minulosti. V adaptovanej podobe *šiling*, *šeling* sa toto z nemčiny prevzaté slovo používalo už v staršej slovenčine s významom „drobný peniaz, minca, halier“ (HSSJ, 5, s. 622). Na Slovensku má priezvisko *Silling* 9 rodín, *Šilling* 27 a *Šeling* 18 rodín. Nemecké priezvisko *Krammer* vzniklo zo stredohornonemeckého slova *krâmaere* s významom „obchodník, resp. malý obchodník“ (Beneš, 1998, s. 275; Moldanová, 2015, s. 94) a tiež sa vyskytuje v rôznych pravopisných podobách aj na Slovensku (*Krammer* 51 rodín, *Kramer* 42, *Krámer* 5, *Kramér* 2, *Krämer* 13).

Niektoré nemecké priezviská sa však na Slovensku nenachádzajú, napr. zložené nemecké priezvisko *Brandhuber*. J. Beneš (1998, s. 92, 232) priezvisko

Brand zaradil k priezviskám, ktoré vznikli z pomenovaní pasienkov a iných lesných porastov (*prant* s významom „vypálené miesto“). Nemecké slovo *Brand* má dnes význam „oheň, požiar“, ale aj „vypaľovanie“ (NSS, s. 131). Mohlo sa však utvoriť aj z druhej časti nemeckého osobného mena *Hildebrand*, resp. z jeho domáckej podoby *Brand*, alebo ako priezvisko podľa pôvodu z osadných názvov *Brand*, *Brandt*, *Brant*, *Brandl*, *Brandlberg* a i. dedín a miest na územiach obývaných Nemcami (Beneš, 1998, s. 160, 170, 209). Druhá časť tohto priezviska, resp. samostatné priezvisko *Huber* podľa J. Beneša (1998, s. 246) vzniklo zo stredohornonemeckého slova *huobe* s významom „lán rozličnej veľkosti“, resp. zo slova *huober* s významom „sedliak, ktorý vlastní pole o rozlohe celého lánu“. Prímenom *Brandhuber* mohli prípadne pomenovať napríklad sedliaka, ktorý mal vypálený, spálený lán, resp. ktorý vyhorel. V nemeckom slovníku *Deutsches Wörterbuch von Jacom Grimm und Wilhelm Grimm* sa uvádza homonymné nemecké slovo *Huber* ako variant slova *Hofer* s významom „hrb“, a preto nemožno vylúčiť možnosť, že išlo napríklad o prezývku hrbatého človeka. V Číve sa vyskytuje napríklad aj nemecké priezvisko *Findt*, ale na Slovenku sa dnes nenachádza. Priezviská *Feind*, *Feindt*, *Find*, *Findt* vznikli z nemeckého slova *feind* s významom „nepriateľ“, ktoré sa utvorilo zo stredohornonemckého slova *vient* s rovnakým významom, v strednej dolnej nemčine *fient* s významom „nepriateľ, protivník“, ako prídavné meno s významom „nepriateľský“ (Kohlheim, R. – Kohlheim V., 2000, s. 235, 241). Ďalšie nemecké priezvisko *Speier* vzniklo buď ako priezvisko podľa pôvodu z osadného názvu *Speyer*, alebo ako priezvisko prezývkového charakteru z nemeckého slova *Spier* (zo stredohornonemeckého slova *spīre*) s významom „vták dážďovník obyčajný“ (Kohlheim, R. – Kohlheim V., 2000, s. 628). Pri týchto alebo ďalších podobných priezviskách je možné, že ich pôvodní nositelia neprišli zo slovenského územia s nemeckým obyvateľstvom, ale priamo z územia nemecky hovoriacich krajín.

Maďarské priezviská, či už išlo o tie, ktoré sa utvorili z názvov maďarských miest a dedín, alebo z maďarských apelatív či rodných (krstných) mien, sú v mnohých prípadoch priezviská Slovienek, ktoré sa vydali z Maďarov, a ich detí. Maďarská podoba nemusí signalizovať maďarský pôvod nositeľa, pretože priezviská vznikali v čase, keď bolo územie Slovenska súčasťou Uhorska (Majtán, 2014, s. 90). Niektorí Slováci si z rozličných dôvodov svoje priezvisko zámerne pomaďarčili, či už iba pravopisne (graficky) alebo ho úplne (lexikálne) zmenili na maďarské.¹² Podľa informátorky si napríklad jeden z nositeľov priezviska *Flekáč* zmenil priezvisko na *Fenyő*, *Hudec* na *Jákfalvi*, *Vojczek* na *Kertészfi*. Pomaďarčovanie priezvisk sa týkalo aj osôb s inými národnosťami, napríklad Srb *Zubovič* si zmenil priezvisko na *Zoltán*, pôvodne nemecká rodina s priezviskom *Schilling* si pomaďarčila meno na *Sarkantyús*.

¹² O dôvodoch pomaďarčovania priezvisk Slovákov v Maďarsku pozri bližšie napr. práce É. Császáriovej (Császári, 2019) a I. Kozmu (2002, 2008).

Záver

Priezviská čívkych slovenských rodín poukazujú nielen na slovenský pôvod prvých osadníkov, ale aj na iné národnostné zloženie týchto rodín. Slovenský pôvod indikujú predovšetkým priezviská Čívanov, ktoré vznikli z prídavných mien utvorených zo slovenských alebo maďarských podôb obcí z územia dnešného Slovenska so slovenskou príponou *-ský/-sky* alebo maďarskou príponou *-i*, napr. *Lipovszky, Litauszki, Szaszovszky; Galgóczi, Závodi, Zsolnay*. Veľká skupina priezvisiek sa utvorila z rozličných podôb rodných (krstných) mien, napr. *Bartek, Bartisek, Bartl, Bartolen, Berka, Boldis, Demeter, Sándor*. Často sa tvorili predovšetkým príponami *-ovič (Balkovics, Jurkovics, Mihalovics)* a *-ič (Ivanics, Simonics, Urbanics)*, ktoré vyjadrujú príslušnosť k rodine ako celku, alebo príponami *-ák/-ak (Jurák, Ondrusák, Rehák)*, *-ek (Bartek, Matusek, Simonek)*, ktoré zase vyjadrujú vzťah k otcovi (tzv. synovské sufixy). Ďalšiu veľkú skupinu tvoria priezviská podľa duševných alebo fyzických vlastností, ktoré sú tvorené apelatívami z rôznych okruhov slovnéj zásoby, napr. *Havrán, Kaluzsa, Siska, Suhaj, Fuzik*. Vznikali ako prezývky z rozličných slovných druhov a z odvodených i neodvodených slov priamo alebo špecifickými antroponymickými príponami. Ucelenejšiu skupinu tvoria aj priezviská podľa zamestnania (*Dudás, Kovács, Szklenár, Minárik*), ktoré sú zaujímavé aj z etnografického a historického hľadiska, keďže odrážajú povolania, remeslá a záujmy Čívanov v minulosti. Malé skupiny z hľadiska motivácie tvoria priezviská podľa spoločenského zaradenia a príbuzenských vzťahov. Mnohé čívske rodiny so slovenskými predkami sú už národnostne zmiešané a ich priezviská môžu poukazovať napríklad na českých predkov (*Csáp, Jelínek, Poszpisek*), ale aj nemeckých (*Brandhuber, Krammer, Schilling*), bulharských (*Mihov, Nedev*), južnoslovenských (*Zorics*) či iných predkov. Početnú skupinu tvoria maďarské priezviská (*Bodor, Gáncs, Péntzes, Ravasz, Szabó*). Môže ísť aj o priezvisko ženy, ktorá sa vydala za Maďara. Maďarská podoba nemusí signalizovať maďarský pôvod nositeľa, pretože priezviská vznikali v čase, keď bolo územie Slovenska súčasťou Uhorska, a niektorí Slováci si svoje priezvisko z rozličných dôvodov zámerne pomadžarčili. Presnejšie je možné určiť pôvod osadníkov práve z priezvisiek, ktoré sa utvorili z názvov obcí alebo vznikli z obyvateľských mien.

Hoci dnešné priezviská obyvateľov Čívu so slovenskými koreňmi naznačujú rôzne národnostné zloženie príslušníkov ich rodín, stále je v obci dosť priezvisiek, ktoré poukazujú na slovenský pôvod prvých osadníkov. V priezviskách Slovákov v Maďarsku možno nájsť archivované poklady, ktoré odrážajú stav slovenčiny v minulosti, nárečové prvky, medzijazykové kontakty a špecifickú slovo tvorbu. Poskytujú cenné informácie zo života Čívanov v minulosti, napríklad aké krstné mená dávali svojim deťom, aké mali vlastnosti, z ktorých obcí a miest sa prisťahovali či akými remeslami sa zaoberali, preto prinášajú zaujímavé poznatky nielen pre jazykovedcov, onomastikov, ale aj pre historikov, etnografov alebo

kulturoológov. Čívanom a ďalším Slovákom zo slovenských jazykových enkláv v Maďarsku budú neustále pripomínať ich pôvod. Výskum a analýza ich priezvisk napomáha pri oživovaní slovenských tradícií a slovenského jazyka.

LITERATÚRA

- BENEŠ, Josef: *Německá příjmení u Čechů. 1. – 2.* (Zrevidovala, upravila a rukopis pripravila k tisku Marie Nováková. Rejstříky vypracovala M. Nováková). Ústí nad Labem: Univezita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 1998. 360 + 242 s.
- BLANÁR, Vincent: *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950. 139 s.
- ČIERNA, Mária – GÉZE, Ernest – JURÍKOVÁ, Marta – MENKE, Elígius: *Nemecoko-slovenský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 968 s. (NSS)
- CSÁSZÁRI, Éva: Pomadžarčovanie priezvisk v troch slovenských obciach v Bukovom pohorí. In: *Konvergenec a divergenec v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica 26. – 28. júna 2017)*. Zborník referátov. Eds. A. Chomová – J. Krško – I. Valentová. Bratislava: Filozofická fakulta UMB – Jazykovedný ústav E. Štúra SAV – Veda 2019, s. 352 – 362.
Dostupný na: <https://www.juls.savba.sk/konvergenec.html>.
- DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – VALENTOVÁ, Iveta: *Komlóšske priezviská*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2017. 183 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: *Čabianske priezviská*. Red. T. Tušková. Békešská Čaba: VÚSM, v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV. 1. vydanie 2015, 2. vydanie 2017. 260 s.
- DUDOK, Daniel: *Priezviská Slovákov v Juhoslávii*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1999. 219 s.
- ĎURČO, Peter a kol.: *Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku*. Podklady k projektu Copernicus Programme, projekt COP-58: Onomastica – Copernicus Database [online]. Paris: ELRA 1998. CD ROM.
Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html.
- FRANČIĆ, Anđela: *Međimurska prezimena*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2002. 560 s.
- HAJDÚ, Mihály: *Családnevek enciklopédiája*. Leggyakoribb mai családneveink. Budapest: Tinta Könyviadó 2010. 552 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7.* Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008. (HSSJ)
- KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí* (Slovensko-český diferenciálny). Banská Bystrica: Vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.
- KÁZMÉR, Miklós: *Régi magyar családnevek szótára. XIV – XVII. század*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság 1993. 1172 s.
Kde jsmé. Dostupné na: <https://www.kdejsme.cz/>.

- KIRÁLY, Péter – GREGOR, Ferenc – FÜGEDI, Elek: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Budapest: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku 1993. 224 s. + 235 máp: mapy: I. – III. (orientačné mapy), 1. – 235. (mapy jazykových javov).
- KISS, Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1. A – K. Budapest: Akadémiai Kiadó 1997. 821 s.
- KOHLHEIM, Rosa – KOHLHEIM, Volker: *Familiennamen*. Herkunft und Bedeutung. Duden. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 2000. 912 s.
- KOTÍK, Antonín: *Naše příjmení*. Praha: Nákladem J. Kotíka 1897. 290 s.
- KOZMA, István: *Névmagyarosítási mozgalom és kisebbségpolitika a koalíciós korszakban (1945 – 1948)*. Tér és terep. Budapest: Akadémiai Kiadó 2002, s. 41 – 73.
- KOZMA, István: Kísérlet a hivatalos családnév-változtatásokban szerepet játszó tényezők modellezésére. In: *Név és valóság*. Red. A. Bölsceki – I. N. Császi. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék 2008, s. 398 – 405.
- KRÁLIK, Lubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- LIPSZKY, Joannes: *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis Mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Joannes Lipszky de Szedlicsna, regiminis caesario regii equestris Hungarici lib:(eri) bar:(onis) Frimont supremus vigiliarum praefectus*. Secundum varias in his Provinciis usu receptas denominationes ab eodem Auctore elaboratum. Budaë: Typis regiae Universitatis Pestanae 1808. 164 s.
- MIHALOVIČ, Alexander: *Zemepisné mená Čívu*. Budapest: Tankönyvkiadó 1987. 146 s.
- MAJTÁN, Milan: Priezviská podľa pôvodu. In: *Kultúra slova*, 2006, roč. 40, č. 2, s. 90 – 97.
- MAJTÁN, Milan: Slovník turzovských priezvisk. In: *Turzovské priezviská*. Zost. I. Gajdičiar. Turzovka: Spolok priateľov Turzovky, občianske združenie 2011, s. 75 – 211.
- MAJTÁN, Milan: *Naše priezviská*. Bratislava: Veda 2014. 196 s.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area 1998. 344 s.
- MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. 4. vyd. Praha: Agentura Pankrác, s. r. o., 2015. 232 s.
- PETROV, Alexej: *Sborník Fr. Pestyho Helység névtára – Seznam osad v Uhrách z r. 1864 – 65 jako pramen historicko-demografických údajů o slovenských a karpato-ruských osadách*. Praha: Nákladem České akademie věd a umění 1927. 160 s.
- Slovník cudzích slov (akademický)*. 2. doplnené a upravené slov. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005. 1054 s. (SCS)
- Słownik prastowiański*. 1. Red. F. Sławski. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1974. 487 s.
- Slovník slovenského jazyka*. 1. – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968. (SSJ)
- Slovník slovenských nárečí*. 1. – 2. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006. (SSN)
- VALENTOVÁ, Iveta: Spoločný seminár o výskume slovenských osobných mien. In: *Slovenská reč*, 2010, roč. 75, č. 6, s. 374 – 377.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Red. M. Kropilák. 2. Bratislava: Veda 1977. 520 s.

ŽILÁKOVÁ, Mária: Bulhari v slovenskej obci Čív (Piliscsév) v Maďarsku. In: *Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie 4. – 7. október 2006. Acta Facultatis Philologicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník 6. Ed. Júlia Dudášová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2007, s. 275 – 290.

Összefoglalás

A piliscsévi vezetéknevek nyelvi formája és motivációja

Piliscsév egyike a magyarországi szlovák nyelvi enklávéknak. A települést szlovákok alapították, miután az oszmán törökök elhagyták a Magyar Királyság területét. A szlovák eredetű piliscsévi vezetéknevek bizonyos sajátosságokkal bírnak. Egyrészt utalnak Piliscsév lakosainak szlovák őseire, ugyanakkor a más nemzetiségekhez tartozókkal fenntartott kapcsolatokra, a magyar környezetbe történő fokozatos asszimilációra, illetve egyéb társadalmi, kulturális, vallási és gazdasági tényezőkre is. A tanulmány a piliscsévi szlovák családok vezetékneveit elemzi az eredettel, a vezetéknevek motivációjával és jelentésével kapcsolatos karakterisztikus jelenségekre koncentrálnál, illetve a nyelvészeti vonatkozásuk leírására, különös tekintettel a szóképzésre az antroponimikus szóképzés szempontjából. A szerző részletesen bemutat származási helyre utaló vezetékneveket, amelyeket városok, települések neveiből képeztek, vezetékneveket, melyek keresztnévek különböző alakjaiból származnak, ragadványnévből képzett vezetékneveket, melyek közvetlenül vagy metaforikusan utaltak eredeti viselőjük mentális vagy fizikai jellemzőire, foglalkozás, szakma, kézművesség vagy hobbi megnevezéseiből eredő vezetékneveket, valamint ritkán előforduló, a társadalmi státusz vagy családi kapcsolat motiválta vezetékneveket is. A vezetéknevek alapján a szerző a piliscsévi etnicitását is részletesebben tanulmányozza. A magyarországi szlovák vezetéknevek vizsgálatának eredményei nemcsak a személynévkutatók, hanem történészek és néprajzkutatók számára is értékesnek bizonyulnak. Továbbá, segítik a magyarországi szlovákokat a szlovák hagyományok és a nyelv újraélesztésében.

Summary

Motivation and Language Form of the Surnames in Piliscsév

Piliscsév is one of the Slovak linguistic enclaves in Hungary. The village was founded by the Slovaks after the Ottoman Turks had left the Kingdom of Hungary. The surnames of families of Slovak origin in Piliscsév have certain specifics. They point to Slovak ancestors of the inhabitants of Piliscsév, but also to relations with people of other nationalities, to gradual assimilation in the Hungarian environment and to other social,

cultural, religious and economic factors. The paper deals with the analysis of surnames of Slovak families in Piliscsév, focusing on characteristic phenomena concerning the origin, motivation and meaning of surnames and on the description of their linguistic, especially word-formational aspect from the point of view of anthroponymic word-formation. The author describes in more detail surnames by origin, which were formed mainly from the names of towns or villages, surnames, which were derived from various forms of first names, surnames originated as nicknames that referred either directly or metaphorically to the mental or physical characteristics of their original bearers, surnames from the designations of occupations, trades, crafts or hobbies, but also rarely occurring surnames motivated by social status or by family relationships. Based on their surnames, the ethnicity of the Piliscsév inhabitants is analyzed in more detail. The results of the analysis of Slovak surnames in Hungary bring valuable findings not only for anthroponomastics, but also for historians or ethnographers. They help the Slovaks in Hungary to revive Slovak traditions and the Slovak language.

Kontakt

Mgr. Iveta Valentová, PhD.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

iveta.valentova@juls.savba.sk

Výrazová kategória koloritu v románe P. Závadu *Jadvigin vankúšik*

Jazykové, štylistické, kultúrne a prekladové aspekty

ANITA HUŤKOVÁ

Dôležitosť interpretácie a analýzy textu z aspektu výrazových kategórií

Na úvod treba zdôrazniť, že za najdôležitejšiu fázu akejkol'vek práce s textom považujeme interpretáciu. Sémantickú, obsahovú, estetickú, lingvo-štylistickú, príp. aj porovnávaciu, prekladovú atď. – podľa charakteru textu. Spoločne s J. Vilikovským (1984) sa prikláňame k názoru, že nemožno oddeliť pochopenie predlohy od interpretácie, a že interpretácia v prekladovom procese predstavuje prvú fázu, predchádzajúc tak koncepcii, ktorá z nej bude vychádzať. Cez interpretáciu možno odhaliť nielen skutočný význam posolstva, ale aj odkryť iróniu, polemizujúci prístup autora k téme a pod.

Celkové vyznenie textu alebo ináč povedané: dominantné výrazové vlastnosti, ktoré si uvedomujeme v podobe čitateľského zážitku, možno transparentne uchopiť cez model výrazových kategórií F. Míku (1970, neskôr rozpracovaný L. Plesníkom a kol. 2011). Zo štylistických teórií a translatologických prístupov, iba tento dokáže (v oblasti umeleckého prekladu) prekročiť hranice nižších úrovní: korešpondencie a ekvivalencie (na jednotlivých rovinách: jazyk, register, význam, komunikačná funkcia a pod.) smerom k adekvátnosti (vyššia úroveň – kondenzácia nižších úrovní v plnohodnotný celok). Ukazuje sa, že iba výrazová kategória môže fungovať ako minimálna prekladová jednotka na úrovni textu, a to práve preto, že sa v nej uplatňuje funkčná jednota obsahu a formy.

Výrazová kategória koloritu

Každý text má z hľadiska prekladu niekoľko oporných konštituentov, ktoré sa v ňom zreteľne projektujú a od ktorých sa odvíja stratégia prekladu. Pri ich identifikácii sú užitočnou oporou aj literárno-historické, vedecké a kritické (sekundárne) texty, ktoré analyzujú, objasňujú, resp. hodnotia východiskový literárny artefakt v širšom kontexte. Všetky uvedené zdroje napomáhajú pri voľbe adekvátnej prekladateľskej stratégie a participujú na vedomých zásahoch (posunoch) v rodacom sa preklade. Iba takéto – argumentačne podložené, opodstatnené a zdôvodniteľné strategické riešenia môžu viesť k ekvivalencii, resp. adekvátnosti.

Jednou z dominantných výrazových kategórií, ktorý vníma tak maďarský, ako aj slovenský čitateľ, je v *Jadviginom vankúšiku* osobitý **kolorit**. Podlieha nadradenej kategórii markantnosti. Výrazová kategória koloritu prispieva k zvýšeniu zážitkovosti a označuje „zafarbenie zobrazenej skutočnosti v doslovnom i prenesenom význame“ (Plesník, 2011, s. 203). V umeleckých textoch aplikujeme prenesený význam, ktorý zahŕňa aj básnické obrazy, špecifický štýl autora, napr. schopnosť „autenticky, vierohodne, ´dokumentárne´, pôsobivo vykresliť charakter opisovaného prostredia, doby, rečových konvencií (slang, nárečové slová, frazeologizmy, zážitkové slová, motívy)“, príp. vyjadriť jeho „emotívnu atmosféru (tzv. *étos diela*)“ (Plesník, 2011, s. 207).

Túto výrazovú kategóriu možno v Závadovom texte uchopiť cez faktor času, priestoru a jazyka, resp. aj štylizácie. Výpovednou hodnotou disponuje aj zvolená žánrová forma (denník), ktorá potláča fikciu a podčiarkuje skutočný rozmer zachyteného príbehu umocnený trojgeneračným „autorským“ rozmerom románu. K podpore koloritu tak prispieva aj zvolený žáner, ktorý sa usiluje o autenticnosť a vierohodnosť.

Časové súradnice

V časovej paradigme uvažujeme o niekoľkých zložkách:

1. čas, v ktorom sa dej odohráva: 1915 – až po 80. roky 20. storočia, čiže obdobie dvoch svetových vojen;
2. uplatnený gramatický čas (ten sa rieši na mikroštylistickej úrovni, nebude sa mu v tejto štúdii venovať);
3. čas, v ktorom sa text píše, resp. dostáva k čitateľovi (rok 1997);
4. čas, v ktorom sa prekladá, resp. vychádza preklad (rok 1999).

Časový odstup medzi východiskovým a prekladovým textom je minimálny (2 roky), nezanecháva napätie, môžeme ho teda ignorovať. Z tohto aspektu sa v časovo väčšom rozpätí medzi originálom a prekladom riešia najmä problémy s historizáciou, resp. potrebou modernizácie – o tom by sme mohli uvažovať napr. pri súčasných prekladoch Mikszátha, Móricza a pod., kde je potrebné vykonať také modernizujúce zásahy, ktoré utlmia komunikačnú priepasť medzi dobovým a súčasným čitateľom. Jazyk zastaráva a modernizácia sa uplatňuje aj pri vnútroliterárnych prekladoch, t. j. prekladoch starších textov domácej proveniencie do súčasného jazyka. Problém nastáva, ak je jazyk relatívne súčasného textu štylizovaný do staršej podoby. V tom prípade ide o funkčnú štylizáciu a aj preklad by mal takúto funkčnosť kopírovať.

Jadvigin vankúšik predstavuje z tohto aspektu zaujímavý prístup.¹ Autor v maďarskom jazyku nepoužíva archaické formy, časovo zastarané elementy sa viažu skôr na priestorovú os (tzv. kulturémy daného obdobia). Preklad preto správne siaha po komunikačne aktuálnej, zrozumiteľnej slovenčine, nie po jej archaických formách. Oblasť jazyka však predstavuje v románe veľmi špecifickú a komplexnú oblasť, ktorej sa budeme podrobnejšie venovať v ďalšej časti štúdie. Na ilustráciu ponúkame niekoľko príkladov a prekladateľských riešení,² napr. dobovo staršie lexémy *bíreš*, *hónapoš*, *kisbirtokos szövetség*, *téeszcsé* a i. Ide teda o (už) neexistujúce odkazy na združstevňovanie, súdruhov, jednotné roľnícke družstvá, malogazdovské spolky a pod., viazané na isté časové obdobie, ktoré bolo prítomné v Maďarsku aj na Slovensku. Pri hľadaní prekladateľských riešení tak môžeme siahnuť po ekvivalentoch.

Elmegyek olykor a Kisbirtokoshoz*82 [...].

*82³ *Kisbirtokos szövetség, mely a demokrácia beköszöntésével 49-ben be lett tiltva. Én is ott voltam, mikor leltározni kellett [...].*

Dakedy zájdem na Kisbirtokos [...].*

**Kisbirtokoš szövetség – Malogazdovský spolok, ktorý bol zakázaný s príchodom demokrácie v 1949. Aj ja som tam bol, keď bolo načim robiť leltár v Divadelnej sále [...]* (s. 117).

*93 *Kivágták a téeszcsé elvtársak. Ezek mindent kivágnak.*

Vyrúbbali ju súdruhovia družstevníci. Tí všetko vykántria (s. 139).

Všimnime si aj nedôsledný, chybný pravopis: nadbytočný dĺžň, ponechanie maďarského slova, ktorému slovenský čitateľ nerozumie (*leltár*), nárečové / substandardné: *načim*.

Priestorová paradigma

Druhým výrazným komponentom kategórie koloritu je priestor. Ako činiteľ pozostáva z viacerých zložiek: *I.* priestor, v ktorom sa dej odohráva, je veľmi špecifický. Ide o konkrétnu obec v Maďarsku, obývanú Slovákami, t. j. multikul-

¹ Na niektoré špecifiká sme upozornili už v publikácii *Štylistické zákutia prekladu a prekladania* (Huťková, 2014).

² V práci čerpáme ukážky iba zo Závadovho *Jadviginho vankúšika*, preto pri príkladoch nebudeme autora a názov opakovane uvádzať. Maďarská verzia je dostupná aj v elektronickej podobe (orientácia cez číslované odkazy), v slovenskej uvádzame číslo strany.

³ Číslované odkazy sú v pôvodnom maďarskom jazyku dostupné v elektronicky archivovanej knihe P. Závadu na stránke https://reader.dia.hu/document/Zavada_Pal-Jadviga_parnaja-2669. Číslovanie dôsledne uvádzame v celej našej štúdii. Číslovanie odkazov sa v tlačenej verzii nenachádza.

túrny priestor (Slováci, Maďari, Nemci, resp. Židia – porov. napr. Žilka, 1999). 2. Priestor, v ktorom dielo vzniká: denník sa rodí priamo v spomínanom priestore, dokonca aj autor pochádza z tejto kultúrnej lokality, nevzniká preto napätie, ktoré by bolo potrebné v preklade zvažovať. V danej položke zvykneme riešiť aj priestor, kde sa pôvodný literárny text ocitá, t. j. cieľovú skupinu, primárnych čitateľov. Ide (vo väčšej časti) o maďarských čitateľov,⁴ ktorí však predsa len s istými ťažkosťami dešifrujú slovenské pomenovania dobových reálií. Daný jav si autor uvedomoval a riešil ho cez postavu, ktorá maďarskému čitateľovi slovo priamo v texte nenásilne vysvetlila alebo „preložila“.⁵ K istej forme potreby prekladu s ohľadom na priestor a jazykovú špecifiku došlo teda už vo východiskovom texte. 3. Priestor, kde sa preklad distribuuje, t. j. cieľové prostredie, ktoré možno opäť zjednodušene pomenovať ako slovenské. Pri priestorovej vzdialenosti zvažuje prekladateľ(ka) mieru ponechávania a nahrádzania, exotizácie a naturalizácie. Ako sme uviedli, už samotný východiskový text pracuje s istou formou riešenia daného napätia, a to kreolizáciou, ktorú A. Popovič (1975) považuje za ideálne vyrovnávanie tenzie medzi cudzím a svojim.

Kreolizácia⁶ predstavuje optimálny stav z hľadiska komunikačných aspirácií k cieľovému čitateľovi. To znamená, že nepreferuje extrémnu exotizáciu, ponechávanie cudzích (príp. nezrozumiteľných) prvkov, pretože by u percipienta viedli k znechuteniu až narušeniu komunikačného záujmu. Na druhej strane však neprednostní ani extrémnu naturalizáciu (nahradzovanie), pretože by takýto preklad viedol k preinterpretácii, účelovému nadbiehaniu čitateľovi a potlačil by osobitosť východiskového textu, ktorý – ako sme naznačili – predstavuje jednu z nosných výrazových kategórií *Vankúšika*. Nezachovanie danej výrazovej vlastnosti by zároveň viedlo k výrazovej nivelizácii až strate. Dôsledkom by bol neadekvátny preklad. Kreolizácia predstavuje zlatú strednú cestu, ktorá sa pokúša zladiť exoticky vzdialené alebo nezrozumiteľné s vysvetlením, priblížením. Kreolizácia sa môže uplatniť pri všetkých operáciách v diapazóne času a priestoru, t. j. môže „sa spojiť“ s historizáciou, naturalizáciou, exotizáciou aj modernizáciou. Treba tiež podčiarknuť fakt, že dané javy nemožno od seba úplne oddeliť. Príklad na ilustráciu:

Cselustja* a gyugó – časti pece (vysvetlené pod textom):

*203 A kemence szájánál az alatta levő rész, ami mindig kormos volt. A „szája” miatt jön talán az a név, hogy *cselusztuja*, ami az áll(kapocs)ból ered. *Gyugov* az

⁴ Pre zjednodušenie nebudeme rozlišovať medzi čitateľmi s materinským jazykom maďarským, biligvistami a pod., pretože tu nejde o tento činiteľ.

⁵ O ťažkostiach s apercepciou sekvencií v slovenčine porov. napr. Neszméri, 2005, a i.

⁶ K pojmom historizácie, modernizácie, exotizácie, naturalizácie a kreolizácie pozri podrobnejšie Popovič, 1975.

pedig egy ilyen félkör ív alakú kemencedugó, ami fűzfavessző vázra, sárból volt szintén tapasztva.

...*vápnom bieli čelust'ja pece a gyugov*****

*****Pri otvore pece tá spodná časť pod ním, ktorá je vždy začadená sadzami, tak tá sa volá cselust'ja. Hádám pre „otvor-ústa“. A „gyugov“ to je zas taký polkruhový d'ugov, ktorým sa pec pritvára, a je z brezového prútu a tiež blatom odlapčený (s. 373).*

Etnografické prvky v službách koloritu

Kolorit je v sledovanom prozaickom útvere výrazne podporovaný etnografickými prvkami: napr. zvyklosťami (opis zabíjačky), sviatkami,⁷ typickými osloveniami (anyus, apus, mamovka, mamicška, apovka, krszní otec, krszná mama, Blahov nyanya – Blahovka, ai.), pozdravmi, jedlom, nápojmi, oblečením (pruszlik, slafrok atď.), ale aj samotnými menami,⁸ či prísloviami, porekadlami, nádvákami a pod. Na ukážku aspoň jedno z viacerých porekadiel a prísloví ako stručných, regionálne ukotvených obrazných vyjadrení životných múdrostí a skúseností predošlých generácií:

*105 akinek a vetések végeztével csizmaszára mögül kizöldült az árpa.

*Ez a zöldülő árpa olyan szólásmondás-féle. Aminek az az értelme, hogy olyan szorgalmas, hogy le se húzza a csizmát, vagyis nem is alszik, amíg a munkálatok be nincsenek végezve. Úgyhogy ami mag beleesik, annak még kihajtani is van ideje a csizma szárából.

...*ktorému sa po skončení sejby v čižme zelená jačmeň**

**Ten zelenajúci sa jačmeň, to je také porekadlo. Značí toľko, že je taký usilovný, že si ani čižmy nestiahne, teda že ani nespí, kým nie je robota ukončená. Takže to semeno, čo mu spadne do čižmy, to má čas tam i vyklíčiť (s. 157).*

Uvedený etnografický rozmer v Závadovej tvorbe nadobúda niekedy primárne postavenie a posúva dielo k dokumentaristike. Vo Vankúšiku má síce výrazné postavenie, ale funkčne náleží k výrazovej kategórii dotvárajúcej dobovú (časovú i priestorovú) atmosféru. Z tohto hľadiska by boli opodstatnené aj iné prekladateľské riešenia (napr. substitúcia). Keďže však ide o jednotky, ktoré sa viažu na slovenskú kultúru, resp. slovenské tradície, preklad ich spravidla zachováva. Exotický charakter, ktorým disponujú vo východiskovom texte sa síce čiastočne oslabuje (napr. tvarožník alebo slivovica nie sú v slovenskom prostredí cudzím ele-

⁷ Spomínajú sa napr. Hromnyice (odkaz *10), sviatok svätenia sviečok a i.

⁸ K téme pozri napr. štúdiu M. Žilákovej: Nomen est omen v románach Pála (Pavla) Závadu. In: Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku. 2004, s. 132 – 142.

mentom), ale ozvlášťňuje sa prepisom evokujúcim maďarský pravopis, príp. čiastočným skomolením slova alebo inou sprievodnou poznámkou.

Napr. *73 tvarozsnyíka a *74 szlyuhovica

*73 Tvarozsnyíka már volt emlegetve a stralsundi résznél is, hogy: túrós lepény. (Különbén sós túró, és rákenve a rásült tojás sárgája!)

Tvarožník je rovnako riešený s vysvetlením o aký koláč ide aj v preklade (viď s. 99).

*74 Ezt magyarok is tudják, hogy szilvapálinka.

Pri slivovici je preklad explikatívnejší: Aj Maďari ju často volajú len sl'uhovica, no akože slivovicu (s. 99).

Podobne pri odkaze *31 „véres leves” – krvavá pol'jovka (s. 44).

A hagymán reszelt vér ízes csemege-ranyajkánk ma is minden zabíjacskán* [...].

*Hogy reggelire minden disznóvágáskor hagymásvér szokott lenni sütve.

*Na cibul'ke restovaná krv je chutnou ranyajkou na každej zabíjačke i podnes***

***Inak aj mojím obľúbeným varivom je zabíjačková pečená svinská krú s cibulou.⁹*

*127 hatalmasat evett, kivált a szár mából.

*Tót hagyományoszerű disznóölési töltött káposzta.

*A kapitán Silágyi si riadne zajedol, obzvlášť zo sarmy.**

**Zabíjačková plnená kapusta podľa slovenskej obyčaje (s. 205).*

*12 ranyajkát: kenyeret pirított a kemencében...

*Reggeli. De mondják frustyiknak is. (Német = Früstök)

V texte: ranyajki, ** v peci upiekla žiarenycu***

***raňajky volajú aj fruštík. (Z nemeckého = Früstök.)*

****Ked' si upiekli krajec chleba na hrianku, tak to sa takto volalo. [Toto vysvetlenie je iba v slovenskej verzii.] (s. 14).*

Mimochodom, práve gastronómia sa javí ako jeden z výrazných symbolov domova. Viaceré vedecké štúdié v kontexte výskumu transkulturalizmu (napr. Roguska,¹⁰ 2018, s. 209 – 220; Németh, 2018, s. 59 – 72. atď.) poukazujú na opakujúce sa gastronomické elementy, ktoré nie sú iba nositeľmi koloritu, ale evokujú aj nostalgiu, spomienku, zážitok, túžbu a pod.

⁹ Následne je v oboch textoch vysvetlenie o výslovnosti krú, hoci v slovníkoch je krv – píše aj Mišo.

¹⁰ Porov. napr. Roguska, ktorá vo svojej v štúdiu analyzuje vzťah medzi jedlom a identitou v dieľach maďarských autorov a autoriek, ktorí píšu v cudzom jazyku. Odkaz na jedlo sa u niektorých vyskytuje dokonca priamo v názve románov. U Krysztofa Vargu v poľštine nájdeme perkelt (Turul pörkölt), mangalicu (Mangalica csárdás), lángoš (Lángos a jurtában).

Jazyk ako prostriedok na zachytenie koloritu

Neposledným faktorom dotvárajúcim výrazovú kategóriu koloritu v Závadovom *Vankúšiku* je **jazyk**. Už Jiří Levý (1963) vo svojich prácach upozorňoval na skutočnosť, že napätie medzi textom vo východiskovom jazyku a v preklade pramení v snahe odovzdať myšlienku, ktorá vznikla v istom jazyku a je s ňou bytostne spätá, v inom jazyku. Preklad zachováva myšlienku, ale zbavuje sa východiskového jazyka. Práve tu sa objavujú aj skeptické úvahy, či je to vôbec možné. Toto prevtelenie do iného jazyka nie je bezbolestné a nemôže byť ani absolútne, a preto pracuje translitológia s pojmom *posun*. Rozdielnosť jazykových systémov, ktorá sa pretavuje do nevyhnutných zmien (napr. vynechávanie členov v preklade z maďarčiny do slovenčiny, pretože slovenčina nimi nedisponuje, vyjadrovanie rodu v slovesných tvaroch minulého času v slovenčine a pod.) zastrešuje tzv. konštitutívny posun. Ako jediný z posunov je nevyhnutný a objektívny. Všetky ostatné posuny (rytmický, druhový, tematický, individuálny, retardačný a negatívny)¹¹ podliehajú stratégií prekladateľa.

Jazyk vo *Vankúšiku* je zo všetkých zmienených činiteľov asi najvýraznejším nositeľom zážitkovosti. Nejde tu o trópy a figúry, ktoré by prispievali k obraznosti, ale o zapojenie ďalšieho jazyka (okrem maďarčiny) do pôvodného románu. Slovenčina má v maďarskom texte istým spôsobom exkluzívne postavenie. Pretkáva zápisky slovami a frázami, ktoré maďarskému čitateľovi znejú exoticky. Príznakové sú aj dialektizmy z okolia Slovenského Komlóša.¹² V preklade sa dané elementy z dôvodu slovenčiny ako cieľového jazyka museli prehodnotiť. J. Görözdi (2007) vyhodnocuje niektoré prekladové riešenia a konštatuje, že preklad slovenských dialektizmov z okolia Komlóša ostáva v prepise, keďže aj v slovenčine si zachovávajú svoj príznakový charakter. Doplňme, že riešenie dialektizmov náhradou konkrétneho dialektu z cieľového prostredia by spôsobilo priestorové napätie. Görözdi ďalej identifikuje miešanie maďarčiny a komlóšskej medzivojnovnej slovenčiny, ktoré prekladateľka rieši miešaním spisovného jazyka a nárečia (s výraznejším zastúpením dialektizmov).

Jazyk prispieva aj k typizácii postáv. V maďarskom románe z troch postáv (Ondriš, Jadviga, Mišo), ktoré autorsky participujú na denníku, zapisuje dvojjazyčne (teda aj v slovenčine) iba Ondriš. Jadviga, napriek vzdelaniu a viacjazyčnej kompetencii, píše len po maďarsky. Výnimkou je iba prepis posledných slov jej manžela a citovanie starého sluhu, Gregora. Mišo, posledný z rodu, už ani nerozumie po slovensky. Najmä Mišo je v origináli výrazne typizovaný cez diletantský jazyk, naznačujúc telesnú aj mentálnu zaostalosť a kultúrnu neduživosť. Nevzdelaný, nemajetný a posledný z rodu reprezentuje tragickosť, kým sluha

¹¹ K výrazovým posunom pozri Popovič (1975).

¹² Román zachytáva jazykovú mnohovrstevnosť a funkčnú diferencovanosť jazykov a nárečových podôb používaných v danom prostredí. K téme podrobnejšie M. Žiláková (2004).

Gregor.¹³ Slovák, zastupuje neskazenosť a čistotu ľudu (porov. Žilka 1999, 36 – 37).

Výrazovo typizované sú v preklade aj repliky evanjelického farára Bacsovského (napr. s. 98), „*ktorý v Závadovom texte štýlovo splýva s jazykom rozprávača Ondriša, ale v cieľovom texte znie v jazyku kralickej Biblie*“ (Görözdí, 2007, s. 389 – 390).

*72, *73 „Hogy az áldozat ne legyen hiábavaló, soha ne felejtünk el, s bizonyskodjunk is meg róla, hogy szlovák szív dobog mibennünk.” [...] „most azonban már a nemzet feltámadásáról és egységéről van szó” [...] De hogy a kudarcot is megelőzzük, s a megtorlásnak is elejét vegyük. Idejében kell cselekednünk, s erre titokban készülünk! [...] S majd mindent a maga idejében.

„*Aby oběť márna nebyla, nikdy nám nesmie z mysle zísť, o čom sa i my presvedčiti musíme, že v našej hrudi srdce slovenské bije*“ [...] „*dnes už reč o národa vzkříšení i jednote jeho jest*“ [...]. (s. 97) „*Nezdar nedopustiti a odvěte předsti. Musíme včas konati, a na čin sa v tajnosti pripravovati.* [...] Všechno svůj čas má“ (s. 99).¹⁴

Pojmoslovím výrazových zmien A. Popoviča (1975) tu hovoríme o výrazovej typizácii. Postavy zdôrazňujú výberom jazykových prostriedkov, (ne)dôslednou štylizáciou, príp. cez chyby vo výslovnosti, prízvukom a pod. aj svoje charakterové črty. Jazyk tak funguje aj ako determinant istého sociálneho postavenia. V preklade hľadáme ekvivalentné prostriedky na vyjadrenie. Národnobuditeľský tón u farára podčiarkuje funkčná archaickosť patetického jazyka kralickej Biblie. Dané prekladateľské riešenie, výrazová typizácia, prispieva k výrazovému zosilneniu v preklade. Z hľadiska konkrétnej voľby bibličtiny ide o cieľavedomé a prostredia znalé rozhodnutie. Ako totiž píše M. Žiláková (2004, s. 77): „*Za najkultivovanejšiu vrstvu jazyka bola pokladaná bibličtina. Možno povedať, že v pomere k bibličtine je slovenský spisovný jazyk [...] dodnes menej prijatý, a to i pre tých, ktorí sa po r. 1945 učili v škole už spisovnú slovenčinu. Kralická biblia sa stala pre dolnozemsých Slovákov symbolom najvyššej kultúrnej hodnoty.*“

Funkcia ostatného zapisovateľa, Miša, sa v preklade mení. Dochádza k tzv. **tematickému posunu**, ktorý je pri súčasných prekladoch prozaických útvarov už pomerne zriedkavý. V rámci tematického posunu môže ísť o zásah do témy v najširšom význame slova. Týka sa makroštylistickej roviny a zasahuje do dejuvej línie, postáv, funkcie, cieľa (adaptácia), priestoru (lokalizácia) alebo času (aktualizácia). V dejinách prekladu evidujeme dokonca zmeny tragických koncov na

¹³ Maruzsová-Šebová (2013, s. 140) vyhodnocuje postavu z aspektu Gadamerovej myšlienky o významnej funkcii autority.

¹⁴ Ide o úryvok z Bacsovského kázne, v ktorej následne spomína ďalšie kulturémy: černovskú tragédiu, Hlinku, Hodžu, Štúra.

happyendy či opačne. Zásah do roviny postáv, ktorý radíme k adaptácii, vznikol s odobrením autora. „*Slovenská verzia románu zlikvidovala prekladovú funkciu tretieho rozprávača Miša; vo východiskovom texte jeho prejavy obsahujú maďarské preklady a výklady slovenských výrazov, čo cieľový text nahradil vysvetlením dialektizmov*“ (Görözdí, 2007, s. 389 – 390). Tematický posun – novú funkciu postavy v cieľovom texte avizujú štylizované poznámky prekladateľky pod textom (ktoré sa v pôvodnom diele nenachádzajú).

Napr. na s. 18 (ale aj na inom mieste opakovane) pod čiarou Mišo vysvetľuje Ondrišov transkripčný zápis:

(Cso kceš? Nyedajú s nyov ňics!) *No tak nad týmto slovenským pravopisom, ako tu píše, že nemala veno, sa asi každý kto vie po slovensky riadne zhrozí. Hát, ibaže on už bol vtedy v čítaní a písaní dosť pomadžarčený (ako aj ja), len domáce slovné zhováranie robilo u neho výnimku (aj u mňa).

Na s. 46 tiež dopisuje poznámku:

Inak som začal rozhutovať, reku či tu mám ohviezdičkovane napísať vysvetlivky iba ku všelijakým slovám (hlavne k tým), ktoré nie sú v týchto denníkových záznamoch po maďarsky, ale po našom, čudne starosvetsky a po slovensky, (ibaže takých je tu iba dosť málo), alebo či aj iné pripomienky neskôr, keď bude miesto kam? Lebo aj doteraz bolo všeličo, čo som mohol opoznámkovať. Ibaže aj na malé písmená je tento spodný okraj dosť tenký!

Lokálne dialektizmy Mišo explikuje tak maďarskému, ako aj slovenskému čitateľovi:

*13 Dobtam két kéve kukurícsa ízike^a a parázsrá...

Kukurica száraz szára. De nem biztos, hogy jól írta, mert a kemencetüzelésbe csak az ment, aminek a tehenek már lerágták a levelét. Annak meg zetke a neve.

Hodil som dva snopi kukurícsa na žeravé uhlíky*

*Suché steblá kukurice. No možnože zle píše, lebo do pece na kúrenie išlo iba to, z čoho už kravy poobhrýzali listy. A to volajú zetke (s. 15).

*22 Azt mondja ezzel, hogy „Hétfő kalapos nap, én dolgozni nem fogok”. Már-mint, hogy faluba menő ruhát kell húzni a piac miatt. Pedig neki mindig kalapos nap volt.

V preklade sa sentencia nachádza priamo v texte, pretože je to pre slovenského percipienta zrozumiteľné (ozvláštnené maďarským pravopisom). Odkaz s istým typom vysvetľovania tam však je:

*„V pongyelok je kalapovszki gyeň, ja robiť nebugyem!”**

*Akože si načim obliecť vychádzkové šaty do dediny, kvôli jarmoku. Hoci pre neho bol každý deň kalapovský (s. 38).

Musel som sa naučiť žat', tlacsjacu masinu etetovaty, kúrity kazán čo mašinu ľahá, pustit' ho, sledovat' prepadávanie zrn zo szjaťovky, lievik na zrno nastavit'.¹⁵*

**Hát, tak tu dobre vidno, že ako sa u nás naším pomiešaným jazykom vravelo, že bolo načim hádzat' snopy do mláťačky, akože ju nimi etetovat' – nachovat', nakrmít'. A nevolali ju „mlát'jacia mašina“ ale „tlač'jacia“, na pamiatku toho, že kedysi zrná z obilia vytlačali medzi dvoma kameňami, okolo ktorých chodili kone a tie ich točili. A parný kotol, v ktorom sa kúrilo slamou, tak tento poháňal túto mašinu, ba ju aj odťahol z jedného sálaša na druhý, keď bolo načim (s. 45).*

Toto je v maďarčine bez príznakovej štylizácie. Prekladateľka opäť využila priestor na evokovanie dobovej atmosféry a osobitého jazykového prostredia. Je zrejmé, že uvedené špecifické pomenovania nástrojov a činností konzultovala, a volila taký spôsob vyjadrenia, ktorý sa v danej oblasti skutočne používa. Nemusela teda siahnuť po umelom dialekte, či pátrať po zastaralých ekvivalentoch. Mohla – keďže ide o preklad do slovenčiny – použiť slovenčinu z Komlóša.

Záver

Štylistické špecifikum *Jadvinho vankúšika* spočíva v miešaní dvoch výrazných kategórií. Umelecký charakter románu podporuje obraznosť/ikonickosť, resp. zážitkovosť. Daný rozmer sa ocitá v popredí vďaka príbehu (Ondriša, Jadviga a ich rodiny). Týmito kategóriami spravidla disponujú všetky umelecké texty. Druhou dominantnou výrazovou kategóriou je kolorit, namiešaný z elementov priestoru, času a jazyka. Výrazné etnografické prvky sú analyzované v texte zreteľné, avšak stále iba „slúžia“ nadradenej zážitkovosti a obraznosti.

Možno povedať, že prvky dokumentárnosti fungujú ako komponenty koloritu – výrazovej kategórie textu (v jednote obsahového, formálneho i jazykového stvárnenia). Ich zachovanie, spracovanie, ponechanie alebo nahradenie patrí vo všeobecnosti k stratégii prekladateľa a deje sa s ohľadom na estetickú (literárnu) kvalitu diela. Chceme tým povedať, že *Jadvin vankúšik* nereprezentuje primárne dokumentárny, vecný žáner, a preto pri ňom nie je potrebné využívať dôsledný dokumentárny typ prekladu. Ide o umelecký text, ktorého interpretačný rozptyl povoľuje kreatívny prístup, najmä s ohľadom na komunikačnú zrozumiteľnosť u cieľového čitateľa. Na druhej strane, práve kategória koloritu je v danom texte príznaková. Jej odovzdanie v celej šírke naznačeného spektra bude kľúčové pri posudzovaní adekvátnosti prekladových riešení. Preklad si uvedomuje dominantné kategórie a štylizuje cieľový text na ploche zážitkovosti umocnenej koloritom.

¹⁵ V origináli: Muszáj volt tudnom aratni, cseplőgép etetni, a magánjáró kazánját tüzelni, indítani, a vetőgép szemáteresztését nézni, a maglevezető tölcserít beállítani.

Podporuje aj etnografický rozmer, t. j. prvky dokumentárnosti, a to zachovaním mien; sviatkov, tradícií, typických jedál a nápojov; využitím konkrétnych lexikálnych, syntaktických a morfológických foriem z komlóšskeho nárečia, resp. miestnej slovenčiny; zapracovaním tematického posunu, t. j. využitím postavy Miša na vysvetľovanie; výrazovou typizáciou postáv, ktorá odzrkadľuje ich skutočné dobové sociálne postavenie (farár Bacovszky, Ondriš, Mišo, Jadviga).

Autorský idiolekt sa v románe *Jadvigin vankúšik* výrazne projektuje cez kategóriu koloritu. K danej kategórii pristupujeme primárne zo štylistického aspektu: ako k výrazovej kategórii textu,¹⁶ ktorú modelujú časové, priestorové a jazykové elementy.

Kolorit ako výrazová kategória umeleckého textu nie je synonymom dokumentárnosti. Pojmy sa neprekrývajú v absolútnej miere, pretože dokumentárnosť je primárne kategóriou vecných textov. Dokumentárnosť sa však podieľa na kategórii koloritu ako estetickej kvalite umeleckého textu. Preto pri preklade *Jadviginho vankúšika* (ako prózy) nie je dôležité zachovať absolútne hodnoty dokumentaristiky, ale je nutné rešpektovať tento rozmer ako koeficient, ktorý sa projektuje v kolorite. Kolorit je jednou z primárnych výrazových kategórií analyzovaného románu. Ide o minimálnu prekladovú jednotku, t. j. jej zachovanie / odovzdanie je nevyhnutné pre posúdenie prekladu ako adekvátneho tvorivého produktu vo vzťahu k východiskovému textu.

Faktom tiež zostáva, že dokumentárnosť je zreteľnou súčasťou autorského idiolektu P. Závalu, realizuje sa naprieč jeho tvorbou (porov. napr. Görözdí, 2019). Daná skutočnosť apeluje na také štylistické riešenia v preklade, ktoré by autorský idiolekt podporili. Renáta Deáková v preklade využila viacero možností, dokonca siahla aj po pomerne zriedkavom zásahu, ktorý radíme k tematickému posunu.

LITERATÚRA

- GÖRÖZDI, Judit: Prekladateľské stratégie v umeleckom preklade postmodernej prózy. In: *Preklad a kultúra 2*. Eds. E. Gromová – D. Müglövä. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2007, s. 386 – 401.
- GÖRÖZDI, Judit: *Dejiny v súčasných maďarských románoch*. Bratislava: Veda SAV 2019.
- HUŤKOVÁ, Anita: *Štylistické zákutia prekladu a prekladania*. Hradec Králové: Gaudamus 2014.
- LEVÝ, Jiří: *Umění překlada*. Praha: Československý spisovatel 1963.
- MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína: *Kontúry prózy Slovákov v Maďarsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2013. 226 s.
- MIKO, František: *Text a štýl*. Bratislava: Smena 1970.

¹⁶ K teórii výraz. kategórií pozri F. Miko: *Text a štýl*, 1970.

- MIKO, František: *Az epikától líráig*. Zeman László fordítása. Dunaszerdahely: Nap Kiadó 2000.
- NÉMETH, Zoltán: Pluricentrikus nyelv és transzkulturalizmus a kortárs határon túli magyar irodalmakban. In: *Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*. Eds. Z. Németh – M. Roguska. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF 2018, s. 59 – 72.
- NESZMÉRI, Tünde: A magyarországi szlovákok Závada Pál regényeiben. In: *Irodalmi Szemle*, 2005, roč. XLVIII (48), č. 2, s. 72 – 82.
- PLESNÍK, Ľubomír a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. 2. vydanie. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2011.
- POPOVIČ, Anton: *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran 1975.
- ROGUSKA, Magdalena: Étel és identitás: identitásépítési stratégiák a magyar származású transzkulturális író(nők) műveiben. In: *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*. Eds. Z. Németh – M. Roguska. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF 2018, s. 209 – 220.
- VILIKOVSKÝ, Ján: *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1984.
- ZÁVADA, Pál: *Jadviga párnája*. Naplő. Budapest: Magvető 1997.
Dostupné aj na: https://reader.dia.hu/document/Zavada_Pal-Jadviga_parnaja-2669 (cit. 31. 01. 2021).
- ZÁVADA, Pál: *Jadvigin vankúšik*. Preklad Renáta Deáková. Bratislava: Kalligram 1999.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. Edícia Opera Slavica Budapestinensia. Budapest: ELTE 2004.
- ŽILKA, Tibor: Maďarské postav v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze. In: *Romboid*, 1999, roč. 34, č. 3, s. 30 – 40.

Összefoglalás

A kolorit kifejező kategória Závada Pál *Jadviga párnája* című regényében

Nyelvi, stilisztikai, kulturális és fordítási aspektusok

A tanulmány a *Jadviga párnája* című magyar regény szlovák fordítására összpontosít. A szöveg stilisztikai sajátossága két domináns kifejező érték kategóriában mutatkozik meg: az ikonításban (illetve élményszerűségben) és a koloritben. A *kolorit*, illetve a *kifejezés felidéző jellege* (Miko fogalma, Zeman mind a két fogalmat használja a magyar fordításában, 2000) stílusminőség exponensei egyaránt térbeli, időbeli és nyelvi természetűek. A kolorit, mint az irodalmi mű kifejező kategóriája, nem azonos a dokumentarisztikával (illetve néprajzzal), de ezek az elemek hozzájárulnak a kolorit kategóriához, mint a művészi szöveg esztétikai minőségéhez. A szlovák fordító (R. Deáková) tisztában van az adott jelenséggel, és támogatja azokat fordítási megoldásaival.

Summary

Color as a Category of Expression in P. Závada's Novel *Jadviġa's Pillow* Verbal, Stylistic, Cultural and Translation Aspects

The study is focused on the Slovak translation of the Hungarian novel *Jadviġa's Pillow* written by Pál Závada. Its stylistic specificity lies in mixing of two categories of expression: iconicity (experienteness) and color. The category of color is shaped by temporal, spatial and verbal elements. In an artistic text, color as a category of expression is not a synonym for documentarity. However, documentarity contributes to the category of color as an aesthetic quality of an artistic text. The translator R. Deáková is aware of these phenomena and enhances them with her translation solutions.

Kontakt

PhDr. Anita Hut'ková, PhD.

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

anita.hutkova@umb.sk

Teoretické a metodologické východiská triedenia a spracovania jednotiek jazykovej krajiny¹

SÁNDOR JÁNOS TÓTH

Úvod

V príspevku sa venujeme teoretickým otázkam výskumu jazykovej krajiny, vymedzujeme výskumnú oblasť a podávame stručný prehľad aktuálnej odbornej literatúry, ako aj výskumov v slovensko-maďarskej relácii. Definujeme pojmy, následne triedime prvky jazykovej krajiny. Metodologická časť štúdie sa zaoberá terénnym výskumom, predstaví stručný návod na dokumentáciu jazykovej krajiny prostredníctvom príkladov z Békešskej Čaby a z Komárna.

Teória a výskum jazykovej krajiny

Výskum jazykovej krajiny je čiastkovou lingvistickou disciplínou, ktorá sa venuje vizuálnemu používaniu jazyka. Ide o vizuálny opis sociolingvistickej skutočnosti. Cieľom projektu *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku z komparatívnej perspektívy* je analýza fotografií jazykovej krajiny, ktorá je zvlášť zaujímavá v bilingválnom prostredí. V tomto kontexte je kľúčovou otázkou, do akej miery je vzťah medzi väčšinovými a menšinovými jazykmi súčasťou verejného jazykového prejavu mocenských vzťahov zo sociologického pohľadu vo všeobecnosti, komparatívne k jazykovej krajine.

Vo výskumnej oblasti jazykovej krajiny je všeobecne uznávaným faktom, že súbor jazykových označení daného regiónu vytvára špecifický aspekt semiotickej krajiny tohto regiónu. Niektorí výskumníci sa usilujú o precíznejšiu klasifikáciu dôležitých údajov. Náš komparatívny výskum multimodálnosti urbánnej jazykovej krajiny teoreticky fundovali Wolfgang a Ilona Schulze (2018).

Prostredníctvom vyhodnotenia počtu jazykov prítomných v jazykovej krajine sa výskumníci pokúšali vyvodit' typy multilingválnosti, vzťah medzi jazykmi

¹ Publikácia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe projektu č. APVV-18-0115 *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku z komparatívnej perspektívy*.

odrážajúci mocenské parametre, ako aj jazykové povedomie zachytené v príslušných štatistikách.

Vzory jazykovej krajiny predstavujú dynamické a plastické „semiotické svetové modely“, ktoré sú zakomponované do príslušných žánrov jazykovej krajiny. Jazyková krajina sa vzťahuje na prítomnosť písaného jazyka vo verejnom priestore, kým semiotická krajina rozširuje koncept jazykovej krajiny, pretože to považuje za dodatočné aspekty, ako farby písma a ďalšie písomné aspekty.

Podrobnejšie o tom, ako sa vyvíjal koncept jazykovej krajiny, pozri štúdiu Čalovkovej (2020, s. 17 – 20).

Doterajšie výskumy na Slovensku a v Maďarsku

Skúmanie jazykovej krajiny na južnom Slovensku

Výskum jazykovej krajiny väčšinou prebieha na takých územiach, ktoré spoločne obývajú rozdielne etnicko-jazykovo-kultúrne spoločenstvá (v tejto práci so zameraním na Komárno a na Békešskú Čabu). Väčšina štúdií súvisiacich s jazykovou krajinou, ktoré sa týkajú maďarských údajov, súvisí so situáciou maďarskej menšiny na južnom Slovensku (pozri napr. Dolník – Pilecky, 2012, s. 3 – 30).

Výskum Szabómihályovej (2013) sa venuje typológii jazykovej krajiny na juhu Slovenska. Skúmané prvky jazykovej krajiny delí na administratívne, samosprávne, komerčné a civilné. Tvrdí, že slovenčina dominuje aj v oblastiach obývaných maďarskou menšinou, hoci v ostatnej dobe rastie počet maďarských prvkov jazykovej krajiny. Miestna administrácia menších obcí je pri zabezpečovaní možnosti používania maďarčiny odvážnejšia. Aktivizuje sa tu iniciatíva označovať po maďarsky inštitúcie, názvy ulíc či autobusových zastávok. Názvy obchodov často obsahujú miešanie jazykov, a to nielen maďarčiny a slovenčiny, ale aj neutrálneho ďalšieho jazyka. Autorka považuje autority a inštitúcie za pasívnejšie ako obchodnú či civilnú sféru. Úrady sa držia jazykového zákona a realizujú len minimum dvojjazyčnosti. Počet maďarských znakov rástol v poslednom období iba v lokalitách južného Slovenska, kde majú Maďari väčšinu, čiže nie je možné hovoriť o jednotnom regionálnom rozšírení dvojjazyčnej jazykovej krajiny. Aktivisti preto upozorňujú na nedostatky vizuálnej prítomnosti maďarčiny na južnom Slovensku.

K podobným záverom prišiel aj Laihonen (2012, s. 45), ktorý skúmal jazykovú krajinu obcí na južnom Slovensku. Zistil, že sa prítomnosť maďarského obyvateľstva vizuálne neodráža primerane k jeho počtu. Uprednostňujú sa predovšetkým slovenské nápisy, dokonca ani úradné tabule často nie sú viditeľné v jazyku národnostnej menšiny. Laihonen v závere konštatuje, že nepocítuje ohrozenie štátneho jazyka na tomto území, naopak, cíti potrebu zákonom zabezpečeného uľahčenia používania nápisov v jazyku menšín.

Obraz jazykovej krajiny zachytila aj Satinská (2013a, s. 89 – 108) v Bratislave. Zistila, že niekdajšia trojjazyčnosť mesta už nie je viditeľná dokonca ani na korze. Maďarčina sa z verejného priestoru úplne vytratila a bola nahradená anglickými nápismi, resp. všeobecne zrozumiteľnými značkami. Satinská (2013b) si ďalej kladie otázku, nakoľko je viditeľná maďarčina v dnešnej Bratislave, kde podľa sčítania z r. 2011 žije 14 119 Maďarov. K tomu počtu je možné pridať denne prichádzajúcich pendlerov maďarskej národnosti zo Žitného ostrova, ktorí zvyšujú nárok na vizualizáciu maďarčiny v meste. Typickými miestami výskytu maďarčiny sú podľa triedenia autorky historicky motivované miesta, sochy, pamätné tabule (podobne ako typické prvky v Békešskej Čabe, pozn. T. S. J.), ďalej sa vyskytujú aj komerčné, kultúrne a turistické prvky jazykovej krajiny v maďarčine. Satinská (2014, s. 157 – 167) sa venovala aj podrobnejšiemu výskumu 390 jednotiek (viac alebo menej komplexných označení) nachádzajúcich sa v jednej z ulíc v širšom centre Bratislavy (ul. Dunajská, dlhá asi 700 m). Autorka primárne sledovala perspektívu od konkrétneho k všeobecnému (82 %) zahŕňajúcu označenia v slovenčine, angličtine a nemčine. Zároveň si všimla dôležitý právny rámec a porovnáva ho s „komunikačnými potrebami občanov“.

K. Misadová (2014) sa venovala vizualizácii maďarčiny v Dunajskej Strede. Zistila, že pre dané okresné mesto je charakteristická pomerne stabilná maďarská väčšina. Výskum tunajšej jazykovej krajiny sa orientoval predovšetkým na výskyt jedno- či dvojjazyčných nápisov, na ich typy a na realizáciu kontaktového variantu maďarčiny. Dôležitým aspektom daného výskumu je i určovanie statusu maďarčiny a jej semiotickej manifestácie, rozloženia. Jazykovo-politická legislatíva platná na Slovensku určuje presne, v akom poradí majú byť uvedené nápisy v štátnom jazyku a v jazyku menšiny. Najmä tieto aspekty určujú jazykovú krajinu Dunajskej Stredy, pričom Misadová sa venovala aj výskumu mienky o jazykových právach obyvateľov skúmanej lokality.

P. Laihonen (2015, s. 280 – 301) približuje hlavné námestie Dunajskej Stredy, obývané predovšetkým maďarskými hovoriacimi. Autor zameriava pozornosť obzvlášť na funkčné a diskurzívne typy konkrétnych označení, ktoré (okrem iného) dáva do súvisu s jazykovým povedomím v kontexte legislatívne záväzného umiestňovania slovenských označení na prvom mieste, ďalej v kontexte modernizácie a západných hodnôt reprezentovaných západnými označeniami a lokalizmom, ktorý zastupuje maďarčina.

Výskum jazykovej krajiny v Komárne sa realizoval na objednávku Inštitútu pre výskum menšín Fórum (Horony – Orosz – Szalay, 2012) a zameriaval sa na 106 obchodov v historickom centre mesta, na ich komunikačný jazyk so zákazníkmi, či je pre nich dôležité používanie maďarského jazyka, a celkovo na názor na dvojjazyčnosť. Z toho dotazníkového výskumu však vyplynulo, že v takmer všetkých obchodoch je možné komunikovať aj v maďarčine (aj predavači s materinským jazykom slovenským rozprávajú po maďarsky), čiže komunikačná dvojjazyčnosť je bežná, kým vizuálna zriedkavejšia. Doterajšie výskumy jazykovej

krajiny miest Komárno a Komárom predstavili podrobnejšie V. Istók a S. Tóth (2020, s. 17 – 24).

Oblasťami výskumu J. Bauka (2015, s. 179 – 194) sú osobné mená (ich personálne používanie aj ich uplatnenie v chrématonymách, resp. logonymách) a názvy miest, resp. ulíc (k tomu pozri aj Tóth, 2017; Molnárová, 2020, s. 61 – 67). Štúdia *Extralingválne znaky semiotickej jazykovej krajiny vo vzťahu k vlastným menám* (Bauko, 2017, s. 13 – 26) má semiotické východisko, skúma vplyv mimojazykovej skutočnosti na používanie osobných mien v jednotkách jazykovej krajiny, akými sú napr. pamätné tabule, nápisy na podstavcoch sôch, volebné plagáty, maturitné tablá ale aj chrématonymá. J. Bauko vo svojom príspevku *Menšinová jazyková politika a jazyková krajina onomastickej semiotiky* (2019, s. 89 – 104) vychádza z jazykovej politiky, zhrnie výskum dvojjazyčnosti na južnom Slovensku a v Komárne s príkladmi jazykovej krajiny z pomenovania obchodov, menoviek notárov a lekárov, pamätných tabúľ, názvov ulíc, inštitúcií aj krčiem z rôznych mestských častí aj častí hradieb mesta.

Z výskumnej sondy J. Laukovej – E. Molnárovej (2020, s. 97 – 111) a Z. Gašovej (2020, s. 69 – 82) je možné postaviť predbežnú hypotézu, podľa ktorej v mestách Slovenska s väčšinovým slovenským obyvateľstvom maďarčina je otázkou diachronie, dominuje v nich opozícia slovenčiny so svetovými jazykmi, kým v Komárne je základnou opozíciou slovensko-maďarská dvojjazyčnosť doplnená internacionalizmami, globalizmami. Ďalšou možnosťou je porovnávací výskum jazykovej krajiny vybraných miest s podobnou jazykovou situáciou a postavením menšinového jazyka (napr. Tóth, 2016, s. 39 – 40).

Jazyková krajina autochtónnych menšín Maďarska s osobitným zreteľom na Slovákov v Maďarsku

Cs. Bartha a kol. (2013, s. 13 – 28) systematizujú všeobecnejšie aspekty jazykovej krajiny v Maďarsku a môžeme menovať napr. porovnávací výskum (Sloboda – Gilinger – Šimičič – Vigers, 2012, s. 263 – 280) skúmajúci vnímanie jazykovej krajiny prostredníctvom rozhovorov s ľuďmi z Békešskej Čaby [spolu s informátormi z Llanelli (Wales), Puly (Chorvátsko) a Českého Těšína (Česká republika)].

Slovenský jazyk je podľa M. Slobodu et al. (2010, s. 98) takmer neviditeľne reprezentovaný v Békešskej Čabe, v dodnes dôležitom centre Slovákov v Maďarsku. V slovenskej jazykovej krajine mesta dominujú top-down signs, čiže dvojjazyčné označenia na hranici mesta, vybrané názvy ulíc a pamätných miest. Škola, slovenská samospráva, Čabianska organizácia Slovákov spolu s Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku sa usilujú o zachovanie používania jazyka (Sloboda et al., 2010, s. 105), odhalenie dvojjazyčných pamätných tabúľ je tiež znakom prítomnosti Slovákov.

Obraz č. 1 a 2: Zviditeľnenie slovenčiny v Békešskej Čabe

Zdroj: autor (ďalšie pamätné tabule z Békešskej Čaby pozri: Tuska – Uhrin, 2020, s. 248)

Napriek tomu, že aj v Békešskej Čabe sa ojedinele vyskytujú komerčné nápisy v slovenčine (napr. Penzión Slovák, Slovenská reštaurácia), typ dvojjazyčnosti, tak ako je prítomný napr. v Komárne, nemá v Maďarsku príslušný ekvivalent (Lőrincz, 2020): Mestá, ktoré by sa vyznačovali prítomnosťou autochtónnej menšiny hovoriacej iným jazykom, ako je maďarčina, sú v skutočnosti takmer jednojazyčné. Békešská Čaba bola vybraná vzhľadom na jej slovenské korene. Napriek tomu, že v dnešnej Békešskej Čabe je len málo členov formálne dominantnej slovenskej komunity, bolo by zaujímavé zistiť, do akej miery je ešte stále možné nájsť zvyšky bývalej slovenskej jazykovej krajiny.

Pripomenieme aj výskumy týkajúce sa jazykovej krajiny iných menších Maďarska, ktoré boli realizované najmä v rurálnom prostredí (Rumuni v Maďarsku: Borbély, 2013, 2019, s. 2 – 8; Chorváti v Maďarsku: Bokovac, 2019, s. 9 – 10, Slováci v Maďarsku, v Číve: Tušková – Uhrinová, 2020, s. 327 – 373). Pri našom výskume ide predovšetkým o sociolingvistickú významnosť písaného jazyka v urbánnom verejnom priestore. „Najčastejšie ide o počítanie výskytu jednotlivých jazykov na nápisochoch na centrálnych, resp. frekventovaných územiach mesta (frekventované ulice, pešie zóny)“ (Győriová Baková, 2017, s. 23).

Väčšina štúdií problematiky jazykovej krajiny menších v Maďarsku sa venuje prejavu viacjazyčnosti v rámci istých tematických oblastí (napr. srbské názvy ulíc v Maďarsku pozri Káplán, 2019, s. 19 – 23; slovenské názvy ulíc v Maďarsku pozri Tušková – Uhrinová, 2020, s. 341 – 345; slovenské náhrobné kamene v Maďarsku pozri Tuska – Uhrin, 2020, s. 246 – 247) či časovo obmedzených udalostí (pozri Tuska – Uhrin, 2019, s. 26 – 28; Tuska – Uhrin, 2020, s. 249 – 259). Naš výskum je orientovaný na časovo i tematicky neobmedzený materiál, čiže nezohľadňujeme volebnú kampaň či vianočné trhy, skôr sa venujeme stálym príznakom jazykovej krajiny. Bilingválna jazyková krajina škôl obsahuje veľa materiálu z interiéru (napr. nástenky, dekorácia tried, porov. Pechné, 2019, s. 28 – 33;

Borbély, 2019, s. 2 – 8; Tušková – Uhrinová, 2020, s. 353 – 357). Ich vnútorný pohľad do nášho exteriérového orientovaného výskumu nepatrí, čiže naši výskumníci zbierajú fotografický materiál iba z verejného priestoru.

Metodológia zbierania a interpretácie materiálu jazykovej krajiny

Výskum jazykovej krajiny je možné realizovať, na rovine diachrónnej (Schulze, 2018, s. 225 – 261) aj na synchrónnej rovine. Diachrónny výskum spracúva fotografie z archívov a napr. aj zmeny názvov ulíc (Dobřík, 2020, s. 127 – 128).

Najdôležitejšími metodologickými postupmi synchrónneho výskumu sú: (a) komplexná prezentácia ťažiskových údajov mapujúcich jazykovú krajinu skúmaných jazykových krajín; (b) anotácia zodpovedajúcich údajov vzťahujúcich sa na vyššie uvedené kategórie (ktoré sa vyznačujú vysokou mierou flexibilitou); (c) rozsiahla kvantitatívna a kvalitatívna analýza výsledkov pomocou databázy.

„Problematickým prvkom kvantitatívne orientovaného výskumu môže byť, že nezohľadní viditeľnosť a výraznosť textov v jednotlivých jazykoch, pričom práve tá by mohla mať rolu pri vnímaní vitality a statusu toho ktorého jazyka“ (Győriová Baková, 2017, s. 23). „Počítanie nápisov podľa jazykov je možné upresniť rozlíšením typov nápisov podľa rôznych kritérií. Pri takomto prístupe by však mal výskumník dbať o to, aby parametrizácia nezostala rudimentárna, t. j. klasické delenie na nápisy, za ktoré je zodpovedná nejaká verejná inštitúcia a nápisy súkromných osôb alebo spoločností, resp. iné podobné delenie“ (Győriová Baková, 2017, s. 23).

Priestor výskumu

Oblasť dokumentácie pozostáva zo všetkých ulíc a úsekov ulíc danej geografickej oblasti. Tomuto kroku predchádza zber údajov a spočíva v určení zemepisnej oblasti pre výskum.

Oblasti relevantné pre lingvistický mapový výskum sú spravidla príliš veľké na komplexný prieskum. Dĺžka ulíc alebo úsek ulice, ktorý je dokumentovaný, musí byť okomentovaný.

Trasa musí byť posudzovaná z jednej strany, ako je ulica dokumentovaná normálne z ľavej a pravej strany. V prípade, že bude zdokumentovaná iba jedna strana ulice, iba tá strana prispieva do zbierania údajov. Na základe predchádzajúcich skúseností je ideálna dĺžka cca 4 km, zaručuje nielen adekvátne množstvo údajov, ale zaisťuje, že tieto údaje môžu byť pozbierané a spracované dostupným počtom členov bez časového rámca projektu. Pre porovnateľnosť akýchkoľvek ďalších údajov musia byť zozbierané vo všetkých oblastiach.

Miesta vyznačené na nasledujúcich mapkách determinujú oblasti, ktoré budú zdokumentované. Ako hlavný indikátor výberu nateraz slúži skutočnosť, že ide

o pešie zóny alebo priestory, kde sa nachádzajú skupiny obchodov. Úskalia terénneho výskumu a možné riešenia problematiky zmapovania dát analyzuje podrobnejšie P. Jesenská (2020, s. 25 – 28).

Obraz č. 3 a 4: Skúmaná oblasť v centrách miest

Zdroj: autor

Dokumentácia prvkov jazykovej krajiny

Zbieranie údajov je možné uskutočniť pomocou fotografií, dotazníkov, rozhovorov, zbierania archívnych materiálov atď., avšak prioritu má fotodokumentácia. Východisková dokumentácia má byť zhotovená predovšetkým za pomoci fotografií. Spravidla stačí kamera mobilného telefónu. Ideálnym začiatkom je od tisíc analytických jednotiek (znakov) na dokumentačný priestor. Menšie mestá nemusia zodpovedať uvedenému množstvu údajov. V takých prípadoch celková hodnota by mohla mierne klesnúť pod hodnotu 1000. Dosiahnutie tisíc záberov však neznamená, že dokumentácia môže byť zastavená. V každom prípade musí byť plne zdokumentovaná celá vymedzená oblasť, zdokumentovaný musí byť každý znak.

Obrazový materiál je štandardne vyhotovený prinajmenšom z dvoch perspektív: (a) celkový pohľad na kľúčovú časť budovy; (b) detailný záber označenia/vývesného štítu zahŕňajúci písmo.

K jednotlivým fotografiám je vždy uvedená informácia o geolokácii a poloha budovy je zaznačená na zodpovedajúcich východiskových mapkách. Okrem obrazového materiálu vzťahujúceho sa na budovy sú rovnakým spôsobom zdokumentované aj všetky typy billboardov, napevno umiestnených označení/nápisov a pod.

Je možné odfoťiť každú väčšiu položku (napr. billboard) a fragmentovať ju počas prenosu údajov. V prípade fotenia jednotlivých fotografií znakov je veľmi dôležité urobiť ďalšiu fotografiu celej plochy, aby neskôr každý znak mohol byť lokalizovateľný. Toto je preventívne opatrenie v prípade, že presná poloha a kontext znaku sa stanú dôležitým. Ďalším bodom vyznačujúcim totálny záber je, že tieto znaky sa môžu vzťahovať na nelingvistické prvky, ktoré sú však dôležité z hľadiska správnej interpretácie znaku.

Prenos dát

Pre ďalšie spracovanie musia byť údaje prenesené do počítača a pomenované tak, aby sme sa vyhli nejasnostiam. Tento krok predchádza zadaniu údajov. Dôležité je starostlivé pomenovanie fotografií, aby sme sa uistili, že každý člen skupiny dokáže spojiť ktorúkoľvek fotografiu/znak s oblasťou zberu. Nasledujúce základné prvky by mali byť súčasťou pomenovaní: (1) skratka názvu mesta (napr. BČ alebo KN); (2) ulica a číslo domu (prípadne súpisné číslo na Slovensku); (3) názov podniku či inštitúcie. Príklad na pomenovanie súboru: KN_Dunajské nábrežie_2_Fax copy.

Problémom pre databázu môžu byť názvy ulíc a námestí začínajúce všeobecnými menami, ako napr. Nám. generála Klapku vs. Štefánikovo nám., resp. Ulica Eötvösa vs. Eötvösova ulica. V týchto prípadoch zmeníme poradie elementov tak, aby sme nenarušili abecedné poradie súborov, čiže odchýlky od oficiálneho pomenovania sú možné v záujme dodržiavania abecedného poradia súborov.

Obraz č. 5: Dvojjazyčná tabuľa ulice v Komárne s maďarským zložkovým pravopisom aj v slovenskom kontexte

Zdroj: autor

Anotácia – zadávanie údajov do knihy kódov

Knihy kódov (Schulze, 2020) obsahujú všetky možné variabilné hodnoty. Tie musia byť spozorované pri zadaní údajov s cieľom zaručiť porovnateľnosť údajov. Kódujúca osoba pri zadávaní údajov musí vybrať správnu hodnotu. Je nevyhnutné zabezpečiť porovnateľnosť dát a spracovať texty spolu s obrazmi. Texty môžu byť označené prípadne aj so súvisiacou odbornou literatúrou. Existuje aj možnosť určenia kľúčových slov pre položku, takže zoskupenia, resp. všetky položky s identickými alebo do značnej miery identickými kľúčovými slovami, sa dajú vyhľadať. Okrem toho môžu byť záznamy spojené navzájom.

Obrazový materiál má byť vložený do dynamického databázového systému, najmä do MySQL, podporeného prostredníctvom BLOB (príp. FileMaker obsahujúci SQL Plugin (napr. FMSQL)). Všetky fotografie musia byť anotované na základe rozsiahleho súboru kategórií zahŕňajúceho všetky parametre, ktoré sú dôležité pre multimodálnu a holistickú interpretáciu. Interpretáčnymi kategóriami v našom projekte sú (Schulze – Schulze, 2018) napr.:

- (1) geolokácia,
- (2) architektonický typ budovy (ak je relevantný),
- (3) typ objektu: súkromný, komerčný či verejný s ďalšou subkategorizáciou,
- (4) počet znakov na objekte,
- (5) spôsob upevnenia znaku (bilbordy, okná, vývesné tabule, pamätné dosky, steny atď.),
- (6) umiestnenie nápisu na objekte,
- (7) stvárnenie jazykových parametrov (najmä prepojenie s obrazovým materiálom a s jeho funkciou),
- (8) grafické stvárnenie písma (vrátane farebnosti, typografie),
- (9) jazyk(y) písanej časti označenia,
- (10) text a spôsob formulácie (najmä dvoj- a trojjazyčné verzie atď. sú spracovávané jednotlivo, ale s poukázaním na ich vzájomné prepojenie),
- (11) sémantické kategórie textov a slov,
- (12) diskurzívne typy (napr. komerčný, verejnoprávny, informačný, prechodný, pamätný),
- (13) spôsob narábania s informáciami (napr. úplná, čiastočná, rozšírená informácia),
- (14) usporiadanie súčastí v dvoj- alebo trojjazyčných textoch,
- (15) korelácie medzi sémantickou stránkou a jazykom.

Uvedené kategórie tvoria východisko pre anotáciu obrazového materiálu (Schulze, 2019). Anotácia tvorí bázu pre porovnávací výskum: na základe anotácie sa ukážu signifikantné súvislosti medzi jednotkami jazykovej krajiny, resp. anotované údaje sú základom komparatívnej interpretácie jazykovej krajiny dvoch či viacerých miest.

Sekundárne údaje sa získajú preskúmaním demografických databáz, jazykových zákonov, informácií o ekonomickej situácii a charaktere urbánneho vývoja, ako aj preskúmaním zodpovedajúcich historických zdrojov (vrátane interview).

Triedenie jednotiek jazykovej krajiny

Vymedzenie jednotiek analýzy

Základným údajom lingvistického mapového výskumu je *sign*, čiže *znak*. Definícia znaku nie je jasne stanovená. V danom prípade by sa dalo vychádzať z definície Backhausa (2006, s. 66): „akýkoľvek napísaný text v rámci priestorovo definovateľného rámca.“

Z tejto definície vyplýva zásadný problém, pretože rozmer základnej jednotky je možné stanoviť rozmanito. Jeden kus údajja buď pozostáva z niekoľkých znakov, alebo plagátov, ktoré sa nachádzajú na spoločnej väčšej ploche (okno obchodu, reklamný stĺpec), alebo z každej jednej položky, takže jeden priestor môže obsahovať rozdielny počet znakov.

Obraz č. 6 a 7: Globálny a detailný pohľad na znaky jazykovej krajiny

Zdroj: autor

Znak je iba jedna jednotka (t. j. jeden plagát, jedna tabuľka, jedna nálepka atď.). Spoločný výskyt viacerých samostatných znakov v tom istom kontexte alebo v priestore sa nazýva *zoskupenie*.

Pokiaľ slovo *znak* používame pre celý predmet, v istých prípadoch je jasnejšie, ak hovoríme o *jednotkách* analýzy. Tento výraz používame vtedy, keď objekt obsahuje niekoľko znakov a tie môžu byť fragmentované. Nasledujúce obrázky sú príkladom globálneho a detailnejšieho pohľadu na *signs*:

Základné typy znakov

A) **Verejné znaky** (alternatívny termín: public signs, top-down signs): Táto skupina zahŕňa všetky znaky inštitúcií. Patria sem všetky orgány, úrady, verejné inštitúcie atď. Preto všetky znaky na alebo v školách, škôlkach, nemocniciach, ako aj pouličné znaky a znaky na vozidlách verejnej dopravy, ako sú autobusy (na autobusoch nie sú žiadne reklamy, ale napríklad konečná zastávka, smer), a cestovné poriadky sa považujú za verejné znaky. Ovpływňujú ich jazykové zákony.

Obraz č. 8 a 9: Verejný znak jazykovej krajiny v Komárne a dvojjazyčnosť komerčnej sféry v Békeškejskej Čabe

Zdroj: autor

B) **Súkromné znaky** (alternatívny termín: private signs, bottom-up signs): Táto skupina znakov zahŕňa všetky znaky na verejných priestranstvách fyzických a právnických osôb. Všetky znaky na a v obchodoch, plagáty o udalostiach a reklamné plagáty, plagáty na stĺpoch a stĺpoch neónov atď. Táto skupina znakov zahŕňa v sebe aj grafity. Tieto sa navyše považujú za transgresívne, pretože sa umiestňujú na steny a predmety bez predbežného povolenia.

Jazykové zákony čiastočne ovplyvňujú aj súkromné znaky. O tomto rozlíšení sa niekedy diskutuje ako o politických zásadách (jazykové zákony), ktoré môžu hlboko ovplyvniť dizajn znaku. Preto súkromný znak by mohol byť považovaný za verejný, ak forma a obsah je tvarovaný pomocou právnych ustanovení, ako je povinnosť alebo zákaz používania určitých jazykov, znakov, farieb alebo ich kombinácie.

Okrem toho by rozlišovanie znakov podľa ich producentov mohlo alebo malo byť klasifikované podľa podôb, ktoré zvyčajne:

1. sú späté s konkrétnymi producentmi. Teda majú rozšírený semiotický význam, čo znamená, že odkazujú na špeciálny typ diskurzov;

2. sa nachádzajú v určitých polohách a teda štrukturalizujú priestor a komunikáciu. To môže byť dôležité pri orientovaní sa a pri konštrukcii priestoru (napr. myšlienkové mapy);

3. môžu mať špecifický obsah a navzájom ich môžeme funkčne rozlíšiť.

Formálne triedenie znakov

Cestné/dopravné značenia: vrátane značiek verejnej dopravy (tabuľky za stávk, cestovné poriadky).

Nástenné značky: obchodov a reštaurácií, ktoré vyčnievajú do prostredia, zvyčajne zobrazujú názov podniku, niekedy spolu s grafickým znázornením.

Štítky: nachádzajú sa nad vstupom alebo nad výkladom obchodov alebo reštaurácií. Medzi ne zaraďujeme aj znaky, ktoré nie sú v klasickom zmysle znakmi, ale pozostávajú z trojrozmerných písmen. Napr. obr. č. 10:

Obraz č. 10: Internacionalizácia v priestore, kde dominuje slovensko-maďarská dvojjazyčnosť

Zdroj: autor

Postery: všetky sú veľké a väčšinou majú obdĺžnikový tvar.

Plagáty o udalostiach: patria k časovo obmedzeným jednotkám jazykovej krajiny.

Materiál: nositeľ znakov (sklo, papier, plast, drevo apod.), v zriedkavých prípadoch sú reklamné jednotky vytlačené na odevoch (napr. tričká).

Nálepky: fungujú ako plagáty, ale sú menšie a zvyčajne ich môžeme nájsť na oknách obchodov a na iných plochách.

Bezznakový nápis: najmä v komerčnom kontexte text a/alebo grafika je umiestnená do výkladov obchodov, sem patrí aj QR kód.

Tabuľky: malé individuálne znaky môžu byť opticky tak zoskupené, aby vytvorili väčší znak s mnohými prvkami.

A-signs: tento typ označenia sa vzťahuje na tabule, nachádzajúce sa v bezprostrednej blízkosti dotyčného podniku alebo sú umiestnené na viditeľnom mieste pre chodcov, napr. obr. č. 11.

Obraz č. 11: Stratégia jazykovo neutrálnej voľby logonyma

Zdroj: autor

Záver

Výskum jazykovej krajiny má príliš široký záber, v každom prípade je potrebné vymedziť určité oblasti priestorovo aj obsahovo. Protiklady, ako napr. verejný vs. súkromný priestor, nie sú celkom ohraničené, treba brať do úvahy aj medzistupne, odtiene.

Prevaha top-down signs v Békešskej Čabe je v súlade s výsledkami výskumu Uhrinovej (2017, s. 27), v ktorom konštatuje vysoký stupeň inštitucionalizácie Slovákov v Maďarsku.

Plošný výskum v Maďarsku nie je praktický, lebo slovenské prvky sú sporadické.

Po kvantitatívnom výskume existuje viac interpretačných možností jazykovej krajiny.

Oplatí sa skúmať terminologické otázky, interferenčné javy, odlišnosť lexikálnej motivácie či konceptualizácie.

Vedecké výsledky bádania jazykovej krajiny slúžia aj na zmapovanie koreňov možných jazykových konfliktov (Lanstyák, 2010, s. 190 – 197; Sebők, 2015, s. 196 – 212) a prispievajú k ich odstráneniu.

Porovnanie jazykových krajín reprezentujúcich Slovensko a Maďarsko umožňuje vyvodit' dôležité závery týkajúce sa lokálnych aspektov danej semiosféry a faktorov kultúrnej semiotiky, ako aj znakov globalizácie a viacjazyčnosti.²

² Jazyková korektúra textu Jaroslav Vluka.

LITERATÚRA

- BACKHAUS, Peter: Multilingualism in Tokyo: A look into the linguistic landscape. In: *International Journal of Multilingualism*, 2006, roč. 3, č. 1, s. 52 – 66.
- BARTHA, Csilla – LAIHONEN, Petteri – SZABÓ, Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben egy újkutatási területről. In: *Pro Minoritate*, 2013, roč. 22, č. 3, s. 13 – 28.
- BAUKO, János: Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép. Kisebbségi névtörvények és vizuális tulajdonnév-használat Szlovákiában. In: *Névtani Értesítő*, 2015, roč. 37, s. 179 – 194.
- BAUKO, János: Tulajdonnevekre utaló extralingvális jelek a névszemiotikai tájképben. In: „A véges végtelen”: Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára. Eds. R. Hajba – P. Tóth. Szombathely: Savaria University Press 2017, s. 13 – 26.
- BAUKO, János: Kisebbségi nyelvpolitika és névszemiotikai tájkép. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben*. Ed. F. Vörös. Szombathely: Savaria University Press 2019, s. 89 – 104.
- BOKOVAC, Tímea: A magyarországi horvátok nyelvi tájkép kutatása. Lehetőségek és kihívások. In: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Magyarországi nemzetiségi körkép. A Barátság melléklete, 2019, s. 9 – 10.
- BORBÉLY, Anna: Társadalmi, kulturális és nyelvi tájkép Kétegyházáról a XXI. század elején. In: *Theory and Practice of Linguistic Landscape* (conference abstract online) 2013. Dostupné na internete: <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/en/abstr-eng.html>
- BORBÉLY, Anna: Nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskolában. In: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Magyarországi nemzetiségi körkép. A Barátság melléklete, 2019, s. 2 – 8.
- ČALOVKOVÁ, Simona: Jazyková krajina. In: *VARIA XXIII*. Zborník príspevkov z XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov. Eds. K. Gajdošová – P. Gregorík. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV – KSJL FF UCM 2020, s. 17 – 23.
- DOBRÍK, Zdenko: Interpretácia vytvárania jazykovej krajiny Banskej Štiavnice z perspektívy sociálneho konštruktivismu. In: *Nová filologická revue*, 2020, roč. 11, č. 2, s. 127 – 138.
- DOLNÍK, Juraj – PILECKY, Marcel: Koexistencia Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku. Sociolingvistický príspevok. In: *Jazykovedný časopis*, 2012, roč. 63, č. 1, s. 3 – 30.
- GAŠOVÁ, Zuzana: Formy inojazyčnosti v jazykovej krajine. Analýza vybraných aspektov na príklade 'Krčmy na Zelenej' v Bratislave. In: *Jazyk a politika*. Na pomedzí lingvistiky a politológie V. Ed. R. Štefančík. Bratislava: Ekonóm 2020, s. 69 – 82.
- GYŐRIOVÁ BAKOVÁ, Eva: Jazyková situácia a jazyková krajina na Slovensku (Komárno). Nепublikovaná dizertačná práca. 2017.
- HORONY, Ákos – OROSZ, Örs – SZALAY, Zoltán: *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2012. 173 s.
- ISTÓK, Vojtech – TÓTH, Sándor János: Výskum jazykovej krajiny v mestách Komárno a Komárom do r. 2019. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť: Linguistic Landscape*. Ed. A. Ďuricová. Praha: JTP 2020, s. 17 – 24.

- JESENSKÁ, Petra: Úvodné poznámky na margo jazykovej krajiny národnej ulice v Banskej Bystrici. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť: Linguistic Landscape*. Ed. A. Ďuricová. Praha: JTP 2020, s. 25 – 29.
- KÁPLÁN, Szófia: Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális hagyományok tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken. In: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Magyarországi nemzetiségi körkép. A Barátság melléklete, 2019, s. 19 – 23.
- LAIHONEN, Petteri: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012, roč. 14, č. 3, s. 27 – 49.
- LAIHONEN, Petteri: Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian town in Slovakia. In: *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Sociolinguistica Slovaca 8. Ed. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 280 – 301.
- LANSTYÁK, István: Typy jazykových problémov v maďarskej jazykovej komunite. In: Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej – Az identitás kontextusai. Köszöntőkönyv Gyivicsán Anna tiszteletére. Eds. E. Krekovičová – A. Uhrinová – M. Žiláková. Békéscsaba: OSZÖ – ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék – Ústav etnológie SAV – VÚSM 2010, s. 190 – 197.
- LAUKOVÁ, Jana – MOLNÁROVÁ, Eva: Viacjazyčnosť niektorých názvov obchodov a prevádzok (zariadení) v Banskej Bystrici. In: *Od textu k prekladu XIII*. Eds. A. Ďuricová – E. Molnárová. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo UMB 2020, s. 97 – 111.
- LŐRINCZ, Gábor: Nyelvi tájkép Egertől Komáromig. In: *Stílus – variativitás – műfordítás*. Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára. Eds. G. Lőrincz – Á. Domonkosi. Komárom: Selye János Egyetem 2020, s. 183 – 194.
- MISAD, Katalin: Mutatvány Dunaszerdahely intézményneveinek vizuális nyelvhasználatából. In: *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején*. Red. Gróf, A. et al. Budapest: Tinta Könyvkiadó 2014, s. 243 – 253.
- MOLNÁROVÁ, Eva: Priezviská v logonymách. Na príklade jazykovej krajiny Banskej Bystrice. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť: Linguistic Landscape*. Ed. A. Ďuricová. Praha: JTP 2020, s.61 – 67.
- PECHNÉ Heltai, Borbála: Nyelvi ideológiák az iskolában: Egy német nemzetiségi iskola példája. In: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Magyarországi nemzetiségi körkép. A Barátság melléklete, 2019, s. 28 – 33.
- SATINSKÁ, Lucia: Bratislícious Prešburg: napjaink Pozsony nyelvi tájképének többnyelvűsége. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2013a, roč. 15, č. 2, s. 89 – 108.
- SATINSKÁ, Lucia: Visibility of Hungarian in today's Bratislava. In: *Theory and Practice of Linguistic Landscape* (conference abstract online) 2013b.
Dostupné na internete: <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/en/abstr-eng.html>
- SATINSKÁ, Lucia: Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 157 – 167.
- SCHULZE, Ilona: Interpretation fremdsprachlicher und internationaler Bezüge in der diachronen Linguistic Landscape Münchens. In: *International Journal of Diachronic Linguistics and Linguistic Reconstruction*. 2018, roč. 18, s. 225 – 260.

- SCHULZE, Ilona: *Dimensionen multimodaler Annotation und Analyse*. Bilingual manual concerning the importance and relationship of annotation and analysis of multimodal data. Banská Bystrica – München: UMB 2019. 51 s.
- SCHULZE, Ilona: *Codebook*. Zweisprachiges Codebuch zur Erfassung multimodaler Daten. Banská Bystrica – München: UMB 2020. 50 s.
- SCHULZE, Wolfgang – SCHULZE, Ilona: *Vecný zámer projektu APVV*. Závazná osnova pre základný výskum. Banská Bystrica: UMB 2018. 20 s.
- SEBŐK, Szilárd: Jazykovo-politické problémy ako záludné problémy In: *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Sociolinguistica Slovaca 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: VEDA 2015, s. 196 – 212.
- SLOBODA, Marián – SZABÓ-GILINGER, Eszter – VIGERS, Dick – ŠIMIČIĆ, Lucija: Carrying out a language policy change: advocacy coalitions and the management of linguistic landscape In: *Current Issues in Language Planning*, 2010, roč. 11, č. 2, s. 95 – 113.
- SLOBODA, Marián – SZABÓ-GILINGER, Eszter – VIGERS, Dick – ŠIMIČIĆ, Lucija: Discourse Coalitions For and Against Minority Language Signs: Linguistic Landscape as a Social Issue. In: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Ed. D. Gorter. Hongkong: Palgrave Macmillan 2012, s. 263 – 280.
- SPOLSKY, Bernard: Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage. In: *Linguistic Landscapes: Expanding the scenery*. Eds. E. Shohamy – D. Gorter. London: Routledge 2009, s. 25 – 39.
- SZABÓMIHÁLY, Gizella: A dél-szlovákiai nyelvi tájkép: a tájképet alakító szereplők és a kétnyelvű feliratok típusai. In: *Theory and Practice of Linguistic Landscape* (conference abstract online) 2013.
Dostupné na internete: <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/en/abstr-eng.html>
- TÓTH, Szilárd Tibor: Между государственным языком и языком меньшинства. Заметки о лингвистическом ландшафте приграничных городов на примере словацкого Комарно и эстонской Нарвы. In: *Folklore and Written Traditions of the Finno-Ugric Peoples*. Abstracts of the Day of Agricola Conference. Ed. Sz. T. Tóth. Narva: University of Tartu Narva College 2016, s. 39 – 40.
- TÓTH, Szilárd Tibor: A nyelvi tájkép kutatása mint a magyar-balti finn összevetések újabb perspektívája. In: *Kaukovertailuja / Kaugvõrdlusi*, Budapest, 26–27. 05. 2017. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem 2017, s. 1 – 2.
- TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet: A 300 éves Békéscsaba kiemelt rendezvényeinek nyelvi tájképe. In: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Magyarországi nemzetiségi körkép. A Barátság melléklete, 2019, s. 26 – 28.
- TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet: Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése – Még egyszer a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképéről. In: *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Red. A. Borbély. Budapest: Nyelvtudományi Intézet 2020, s. 240 – 260. Dostupné na: http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf
- TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta: Vizuálne používanie jazyka u Slovákov žijúcich v Číve (Slováci a slovenský jazyk v Číve) In: *Slovenské inšpirácie z Čívu*. 36. interdisciplinárny výskumný tábor Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.

Eds. T. Tušková – J. Rágyanszki. *Studia interdisciplinaria*. Békešská Čaba: VÚSM 2020, s. 327 – 373.

UHRINOVÁ, Alžbeta: K používaniu slovenského jazyka v Maďarsku. In: *Eruditio – Educatio*, 2017, roč. 12, č. 2, s. 25 – 32.

Összefoglalás

A nyelvi tájképi elemek feldolgozásának és osztályozásának elméleti és módszertani alapjai

A tanulmány a *Nyelv a városban* című, a nyelvi tájképet Szlovákia, Magyarország és Németország kontextusában multimodális összehasonlító módszerrel elemző projekt (APVV-18-0115) elméleti és módszertani alapjait mutatja be egy szlovákiai magyar (Komárom) és egy magyarországi szlovák (Békéscsaba) település példáján. Kitér a nyelvi tájkép elemeinek osztályozási lehetőségeire, amelyet képekkel illusztrál.

Summary

Theoretical and Methodological Basis of the Typology of the Elements of Linguistic Landscapes

This paper presents the theoretical base of the project *Language in the City – Documenting the Multimodal Semiosphere of Linguistic Landscapes in Slovakia and in a Comparative Perspective* supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract № APVV-18-0115. The paper presents various linguistic landscape studies of the recent years, focusing on the methodology of the research. This study discusses the factors of visual language use, which indicate the proportions of the use of Slovak vs. Hungarian language in signage. The exemplification of sign types is chosen from urban environment, from the centre of the towns Békéscsaba, settled by the Slovaks in Hungary, and Komárno in Slovakia, dominantly inhabited by Hungarians.

Kontakt

Doc. hab. Sándor János Tóth, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Pedagogická fakulta

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Komárno

toths@uj.s.sk

Jazyk (dvojjazyčnosť) a (dvojitá) identita v Békešskej a Čongrádskej¹ župe

Slovensko-maďarský kontext

LADISLAV GYÖRGY

Teoreticko-metodologická koncepcia

Reflexie v syntéze

Monografie, príspevky a štúdie v zborníkoch, vedeckých či odborných časopisoch posledných desiatok rokov primerane a s narastajúcim trendom reflektujú jazyk a kultúru národnostných menšín, resp. väčšinového obyvateľstva aj v kontexte dvoj- a viacjazyčnosti. Prevažne interdisciplinárne orientované a komparatívne zacielené výskumy nevynímajú ani priestor slovensko-maďarskej reality, v rámci nej tematické zameranie slovensko-maďarského bilingvizmu. O fungovaní a používaní jazyka v minoritnom prostredí vzniklo mnoho prác, kontinuálne sa riešil / rieši fenomén bilingvity a bikulturalnosti, skúmajú sa postoje k jazyku a k národnej / etnickej identite ako aj ďalšie oblasti. Uvedený okruh sme čiastočne priblížili v monografii *Slovenčina a slovensko-maďarská dvojjazyčnosť* prezentujúcej okrem iného i výber diel a (z)realizovaných výskumných aktivít v Maďarsku (pozri György, 2017, s. 21 – 22).²

Pri výskumoch dvojjazyčnej komunikácie sa stáva neraz problematickým vymedzenie základných pojmov, často spôsobené terminologickou nejednoznačnosťou. Napríklad termíny ako *dvojjazyčnosť* – *dvojjazykovosť* – *dvojvarietnosť* odzrkadľujú (odzrkadľovali v minulosti) rozličnú pojmovú náplň a často nejednotné názory jazykovedcov. Považujeme preto za dôležité definovať, čo je *dvojjazyčnosť* / *bilingvizmus* – *kto je dvojjazyčný hovoriaci / bilingvista*.³ Taktiež môže byť osožné zmieniť sa o *bilingvite* a *bikulturalite*.

Súhlasíme s J. Štefánikom, ktorý uvažuje o bilingvisme ako o schopnosti „alternatívneho používania dvoch (alebo viacerých) jazykov pri komunikácii

¹ Od 4. júna 2020 nesie názov Čongrádsko-čanádska župa (Csongrád-Csanád megye).

² Sumarizujúci prehľad – bibliografiu slovenských a dvojjazyčných publikácií podáva tiež dielo A. Uhrinovej: *Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989* (2017).

³ „Medzi vedcami skúmajúcimi problematiku bilingvizmu často vznikajú nedorozumenia prameniace z odlišného chápania bilingvizmu. Za bilingvistu býva rozličnými autormi označovaný každý, kto sa pohybuje na stupnici, ktorej jeden koniec predstavujú jednotlivci ovládajúci oba jazyky na úrovni monolingvistov a druhý koniec je zastúpený ľuďmi pasívne ovládajúcimi druhý jazyk. Preto konotácie slova „bilingvizmus“ môžu byť u rozličných ľudí rôzne“ (Štefánik, 2000a, s. 9).

s ostatnými v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa táto komunikácia uskutočňuje, charakterizuje jazykové vedomie u individua“ (Štefánik, 2000b, s. 128). Základný rozdiel medzi bilingvizmom a diglosiou vidí v tom, že pri bilingvizme ide o dva rozdielne jazyky a pri diglosii o dve formy toho istého jazyka, pričom výber a použitie jednej z dvoch foriem jazyka je pri diglosii určený funkčným kritériom (Štefánik, 2000a, s. 11). Navrhujeme používať slovenský ekvivalent dvojjazyčnosť (pre bilingvizmus) a dvojvarietnosť (pre diglosiu); k termínu dvojjazykovosť (tzv. bilingvalizmus)⁴ zostávame rezervovanejší, vychádzajúc z jeho variabilnej interpretácie v súčasnej slovenskej jazykovede.

Pokiaľ ide o bietnicitu, podľa S. Ondrejoviča, nadväzujúc na A. Zel'ovú a M. Homišinová, pojem etnickej identity zlučuje v sebe tzv. objektívne zložky etnickej príslušnosti ako aj subjektívnu etnickú sebaidentifikáciu. Autor sa v súvislosti s bietnicitou zmieňuje o tom, že ju možno pozorovať predovšetkým v prostredí etnicky zmiešaných rodín a jej konštrukcia sa chápe ako prelínanie komponentov dvoch identít. V prípade, ak sa uprednostňuje niektorá z etnických zložiek (najčastejšie ide o preferenciu jedného z jazykov, resp. kultúrnych stereotypov), hovoríme o nevyrovnanom/nevyváženom type dvojitej etnickej identity (Ondrejovič, 2008, s. 86).

Vo vzťahu k identifikácii/identifikovaniu, vyjadreniu príslušnosti k určitej kultúre je v závere akiste na mieste uvažovať aj o otázke, či každý bilingvista je zároveň i bikultúrny, resp. nie je. Domnievame sa (vyjadrujúc súhlas s J. Navracsicovou, J. Štefánikom a mnohými ďalšími autormi), že bilingvizmus a bikultúralnosť nevystupujú ako striktné, vzájomne sa podmieňujúce faktory. Je nepopierateľným faktom, že väčšina dvojjazyčných hovoriacich je nositeľom oboch kultúr, či už je úroveň ovládania oboch jazykov vyrovnaná (rovnaká fluentnosť v oboch jazykoch je skôr ideálny než reálny stav) alebo rozdielna, avšak bikultúralným môže byť aj monolingvista, resp. platí tiež opačný prípad, keď bilingvista zostáva monokultúralným, t. j. identifikuje sa s jedným kultúrnym spoločenstvom (porov. Navracsics, 2015, s. 12; Štefánik, 2004, s. 97 – 98).⁵

Metodické otázky

Štúdia podáva čiastkovú analýzu výskumného materiálu – enumeratívne a explikatívne vyhodnotenie dotazníkových tlačív, je výstupom katedrového

⁴ Opirajúc sa o analýzu J. Pallaya (2005, s. 73 – 76), kým J. Horecký a V. Budovičová chápu dvojjazykovosť ako stav vedomia v istej spoločnosti (u Budovičovej ide navyše o striedanie dvoch geneticky príbuzných, zrozumiteľných, národných jazykov), J. Dolník ako individuálnu kompetenciu jedinca v medziach blízkopríbuzných jazykov, resp. v kontexte pasívneho/receptívneho bilingvizmu. V súlade s navrhovaným pojmoslovným riešením J. Pallaya uprednostňujeme používanie termínov individuálna a spoločenská dvojjazyčnosť namiesto dvojjazyčnosť a dvojjazykovosť.

⁵ K problematike pozri bližšie György, 2017, s. 10 – 17.

projektu *Jazyk (dvojjazyčnosť) a (dvojitá) identita Slovákov v Maďarsku* realizovaného na Pedagogickej fakulte Gyulu Juhásza Segedínskej univerzity. Projekt sa svojou koncepciou i metodologickým zázemím opiera o výskumnú aktivitu *Slovenčina a slovensko-maďarská dvojjazyčnosť*;⁶ predkladaný príspevok odráža výsledky sociolingvistického dotazníka zameraného na problematiku používania jedného/dvoch jazykov – ich výber a úroveň ovládania (t. j. ktorý jazyk používajú komunikanti častejšie, radšej a s kým; v ktorom jazyku sa im vyjadruje jednoduchošie; ktorý jazyk považujú za svoj materinský, resp. čo chápú pod materinským jazykom; ako vnímajú vzťah medzi jazykom a národnou identitou; kedy, prečo a s kým prepínajú z jedného do druhého jazyka a pod.) [porov. György, 2017].

Sociolingvistický výskum realizujeme kontinuálne od roku 2018. V súčasnosti máme vyplnených 100 dotazníkových tlačív (z toho je pre nás relevantných 91). Tematicky pozostávajú z 2 celkov. Prvý blok je zameraný na zistenie sociodemografických údajov o respondentoch. Výskumnú vzorku tvoria komunikanti rôznych vekových, vzdelanostných či sociálnych štruktúr pochádzajúci z Békešskej a Čongrádskej župy v Maďarsku (pre zachovanie anonymity používame na ich označenie číselné kódy). Ide o 4 alternatívne otázky s ponukou výberu z daných možností. Pre zaradenie dotazníka do výskumu bolo a je stále rozhodujúce, aby boli informátori bilingválni/bikulturálni, resp. nejakým spôsobom boli v kontakte so slovenským jazykom, slovenskou kultúrou, slovenskou identitou a pod. Je tiež dôležité, aby žili v Békešskej / Čongrádskej župe minimálne 20 rokov (aspoň 10 rokov v prípade najmladšej generácie).⁷

V druhom bloku získavame informácie ohľadom používania jazyka, jazykových znalostí, vzťahu medzi jazykom a identitou, jazykových postojov. Obsahuje 20 alternatívnych otázok, z ktorých časť je predmetom prezentovanej analýzy, a 1 otvorenú výzvu,⁸ na ktorú respondenti odpovedajú písomne vlastnými slovami podľa vlastného uváženia.

⁶ Projekt sa realizoval na platforme interdisciplinárnych súvislostí, uplatňujúc sociolingvistický prístup. Bol orientovaný na prieskum nepripraveného, spontánneho hovoreného prejavu usku-točňovaného v komunikačnej sfére bežného dorozumievacieho styku. Cieľom bolo zachytiť súčasnú jazykovú situáciu, zmapovať a skonštatovať, akú slovenčinu používajú v polo / neoficiálnych ústnych komunikátoch monolingválni a bilingválni (slovensko-maďarskí) obyvatelia okresu Veľký Krtíš. Okrem štruktúrno-systémovej a komunikačno-funkčnej analýzy sa výskum venoval aj etnickým a jazykovo-komunikačným aspektom, vymedzeniu vzťahu medzi jazykom a identitou v širšom kontexte (pozri György, 2017).

⁷ S podobnou tematikou pozri tiež publikáciu *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe* (2005).

⁸ Znenie: *Na záver 2 – 3 vetami napíšte, kde a kedy (resp. s kým a ako často) máte možnosť stretnúť sa so slovenčinou (počuť ju, hovoriť po slovensky, používať slovenčinu).*

Sme vďační všetkým tým, ktorí dotazník vyplnili a ktorí sa pričínili o jeho distribúciu. Pri zbere a triedení už skompletizovaného materiálu nám boli nápomocní vopred zaškolení študenti slovakistiky zo Segedínskej univerzity, ktorých prácu si tiež veľmi ceníme.⁹

Parciálna analýza výskumu

V príspevku (pre jeho limitovaný rozsah) sprostredkujeme vyhodnotenie len niektorých vybratých otázok z dotazníkového materiálu. Zostávajúce časti budú predmetom ďalšej štúdie.

Vychádzajúc z výskumov realizovaných v minulosti (porov. György, 2017), aj tentokrát sme sa v úvode dotazníka pýtali na znalosť slovenského a maďarského jazyka a tiež na to, koľkí z výskumnej vzorky sa považujú za bilingvistov, resp. koľkí za monolingvistov. Ako uvádza tabuľka č. 1, viac ako polovica respondentov (56 %) označila, že používa obidva jazyky. 40 komunikantov (43 %) sa priklonilo k pasívnej dvojjazyčnosti, t. j. hovoria síce iba jedným z dvoch jazykov, ale rozumejú aj tomu druhému. Pri výbere z jednotlivých možností 9 informátorov uviedlo, že ovláda len maďarský jazyk. Ich sme ďalej neanketovali,¹⁰ avšak požiadali sme ich, aby reagovali (v maďarčine) na otvorenú výzvu (pozri poznámku 7). Zaujímal nás práve segment, či sa vôbec dostávajú do kontaktu so slovenčinou v skúmanom prostredí aspoň v medziach počutia jazyka / registrovania jeho existencie.

Tabuľka č. 1: Ovládate slovenský, resp. maďarský jazyk?

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Hovorím a rozumiem len po slovensky	0	0 %
Hovorím a rozumiem po sloven. aj po maď.	51	56 %
Hovorím len po maďarsky, ale rozumiem aj po slovensky	39	43 %
Hovorím len po slovensky, ale rozumiem aj po maďarsky	1	1 %
Hovorím a rozumiem len po maďarsky	9	nerelevantné

⁹ Menovite: Alexandra Hámos, Gábor Hortobágyi, Katalin Szilvia Lestyán, Anett Judit Lipták, Diána Balás-Kota.

¹⁰ Namiesto 100 dotazníkových tlačív sme potom pracovali s relevantnou absolútnou hodnotou 91, ktorá predstavovala 100 %.

Napriek tomu, že všetci opýtaní deklarujú kontakt (i keď na rozličnej úrovni) s obidvoma jazykmi, iba 49 % z nich sa považuje za dvojjazyčne hovoriacich (tabuľka č. 2). Aj v tomto prípade sa potvrdzuje fakt, že mnohí bilingvisti inklinujú k zaradeniu medzi jednojazyčných hovoriacich práve z toho dôvodu, že dokonale poznajú iba jeden jazyk. Pozerajúc sa na to predovšetkým z lingvistickej stránky, označenie za monolingvistov z dôvodu „nedokonalého“ ovládania jazyka / jazykov je pre nás neakceptovateľné, tobôž ak berieme do úvahy funkčné hľadisko. Opierame sa pritom o definíciu Cs. Bartha, ktorá píše nasledovne: „... bilingvistom je osoba, ktorá počas každodenných interakcií pravidelne používa (slovom a / alebo písmom, resp. posunkovaním) dva jazyky alebo viac jazykov, a to v súlade so svojimi komunikatívnymi, spoločensko-kultúrnymi potrebami, resp. disponuje schopnosťou takto používať dva jazyky alebo viac jazykov“ (Bartha, 2008, s. 42 a s. 60, preklad: G. Szabómihályová).¹¹

Tabuľka č. 2: **Považujem sa za**

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Bilingvistu (dvojjazyčného hovoriaceho)	44	49 %
Monolingvistu (jednojazyčného hovoriaceho)	47	51 %

Z uvedeného napokon vyplýva, že aj tzv. sami seba „monolingvistami“ označujúci hovoriaci sú v skutočnosti bilingválni a je pre nich charakteristická kolektívna dvojjazyčnosť, keďže „dvojjazyčným je každý hovoriaci, ktorý vo svojej každodennej jazykovej praxi používa dva jazyky, a to nezávisle od stupňa ich ovládania“ (Lanstyák, 1996, s. 148). Je síce pravda, že spoločenský bilingvizmus – ako dodáva Cs. Bartha (2008, s. 43 a s. 60, preklad: G. Szabómihályová): „...sa najčastejšie prejavuje vo forme asymetrickej (ak berieme do úvahy stupeň ovládania jazyka, väčšina slovensko-maďarských bilingvistov v Maďarsku neovláda dokonale a na rovnakej úrovni obidva jazyky – poznámka L. G.), nútenej menšinovej dvojjazyčnosti“, avšak alternatívne používanie oboch jazykov sa stále uplatňuje. I keď môžeme hovoriť skôr o glottizme,¹² skôr o kultúrnej (školskej) než prirodzenej dvojjazyčnosti (pre veľkú väčšinu dnešných slovensko-maďarských bilingvistov v Maďarsku slovenčina nevystupuje v pozícii materinského jazyka, ktorým by s nimi hovorili ich rodičia v ranom detstve); i keď prevažuje pasívny, receptívny bilingvizmus (máme na mysli predovšetkým strednú generá-

¹¹ Podľa Grosjeana (2004, s. 39) si veľká časť dvojjazyčných hovoriacich osvojuje obidva jazyky v rozličných fázach svojho života a nie všetci bilingvisti sú rovnako fluentní v každom zo svojich jazykoch – v hovorení, počúvaní s porozumením, písaní a pod.

¹² Bilingvisti si osvojujú obidva jazyky buď súčasne (simultánny bilingvizmus, t. j. lingvizmus), alebo postupne (sukcesívny bilingvizmus, t. j. glottizmus).

ciu a mladšie vekové štruktúry) a úroveň asimilácie s majoritným jazykom je vysoká (dominancia maďarčiny je nespochybniteľná, ba možno dochádza i k posunu od stabilného k nestabilnému bilingvizmu); napriek tomu môžeme skonštatovať i to, že dvojjazyčnosť ešte pretrváva a je živým fenoménom.¹³

Výsledné hodnoty v *tabuľke* č. 3 ukazujú, že alternatívne používanie dvoch jazykov (bilingvizmus), resp. používanie dvoch alebo viacerých variet toho istého jazyka (diglosia) patrí k prirodzenému a každodennému javu. Prestížnu a najsilnejšiu pozíciu (45 % anketovaných) má kodifikovaná, resp. štandardná varieta. Kombináciu spisovná (hovorová) maďarčina – slovenské nárečie určilo 27 respondentov (30 %) a bola príznačná pre staršiu vekovú skupinu. Obidve nárečové variety preferuje staršia stredná a najstaršia generácia a účastníci výskumu s nižším dosiahnutým vzdelaním. Až 14 ľudí si vybralo druhú možnosť (spisovná slovenčina – maďarský dialekt), čo je dosť netypické pre minoritné prostredie (zvyčajne je to opačne, prevláda spisovná/hovorová podoba väčšinového jazyka).

Tabuľka č. 3: **Používam**

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Spisovnú (hovorovú) slovenčinu a maďarčinu	41	45 %
Spisovnú (hovorovú) slovenčinu a maďarské nárečie	14	15 %
Spisovnú (hovorovú) maďarčinu a slovenské nárečie	27	30 %
Slovenské nárečie a maďarské nárečie	9	10 %

O dominantnom postavení maďarčiny jednoznačne svedčia výsledky v *tabuľkách* 4 – 6. Pri všetkých otázkach vidíme pomerne rovnaké údaje. O čosi vyššie percento v prospech slovenčiny zaznamenávame v emotívnejšie ladenej 5. otázke, avšak rozdiel je i v tomto prípade zanedbateľný. V radoch mnohých bilingvistov (konštatujeme, že u väčšiny) z Békešskej i Čongrádskej župy (resp.

Tabuľka č. 4: **Ktorý jazyk používate v neformálnych prejavoch častejšie?**

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Slovenčinu	3	3 %
Maďarčinu	65	72 %
Obidva jazyky rovnako často	23	25 %

¹³ „Dvojjazyčnosť nikdy nie je statická, stále sa mení v zhode s historickými, kultúrnymi a politickými faktormi“ (Tušková, 2016, s. 108).

Tabuľka č. 5: Ktorý jazyk používate v neformálnych prejavoch radšej?

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Slovenčinu	7	8 %
Maďarčinu	60	65 %
Rovnako rád/rada používam oba jazyky	24	27 %

Tabuľka č. 6: V ktorom jazyku sa Vám ľahšie vyjadruje?

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
V slovenčine	3	3 %
V maďarčine	75	83 %
V oboch jazykoch	13	14 %

i z ostatných oblastí Maďarska) plní maďarčina funkciu prvého jazyka a slovenčina je prítomná ako druhý, čiže slabší jazyk. Táto skutočnosť, pravdaže, ovplyvňuje aj pozíciu maďarského jazyka, pokiaľ ide o pragmatické aspekty.

Zaujímavé pohľady na jestvovanie / používanie / fungovanie slovenčiny sme dostali od respondentov (R) v otvorenej otázke / výzve na konci dotazníka. Uvádzame z nich nasledovný výber (ich jazykovú stránku – tak pravopisnú, ako i štylistickú – ponechávame v pôvodnom stave; dopĺňame nanajvýš slovenský preklad):

R1 (veková skupina: 13 – 23 rokov, muž, vzdelanie: základná škola, študent)
„Ten človek, ktorý má slovenskí príbuzní, je veľmi šťastný, lebo myslím, že ľudia najčastejšie používajú slovenský jazyk príbuzným, alebo inou členou z rodiny.“

R2 (veková skupina: 41 – 60 rokov, žena, vzdelanie: vysoká škola, pracujúca)
„Teraz už nepoužívam slovenčina. Zabudla som všetko. Používam jazyk iba starou mamou.“

R3 (veková skupina: 61 a viac rokov, žena, vzdelanie: základná škola, dôchodkyňa)

„S mužom len po slovensky zhovárame. S deťom málokedy rozprávame po slovensky.“

R4 (veková skupina: 41 – 60 rokov, žena, vzdelanie: stredná škola s maturitou, dôchodkyňa)

„Ja rada pocsuвам i hovorim po slovensky. Pevacky kruzski mi szpevame po szlovenszki, igyeme visztupity tu v zsupe...“

R5 (veková skupina: 24 – 40 rokov, žena, vzdelanie: stredná škola s maturitou, pracujúca)

„Habár édesapám tudott szlovákul (tótul), ragaszkodott ahhoz, hogy magyarul beszéljünk otthon vagy bárhol a faluban. Azt mondta, mi magyarok vagyunk,

ezért magyarul kell beszélünk.” [Síce otec vedel po slovensky (tótsky), lipol na tom, aby sme doma hovorili po maďarsky, resp. kdekol'vek v dedine. Vravieval, že sme Maďari, a preto sa musíme rozprávať po maďarsky.]

V príspevku sa spomínaná dominancia maďarčiny v radoch skúmaného bilingválneho etnika Čongrádskej a Békešskej župy prejavuje aj v kontexte etnoidentifikačných parametrov materinský jazyk – národnosť.¹⁴ Avšak ako sme to už dávnejšie načrtli: „Analyzovať otázku deklarácie príslušnosti k nejakej minorite a identifikácie, resp. postavenia materinského jazyka podľa ideálneho vzorca materinský jazyk + národnosť = národná/menšinová (etnická) identita¹⁵ nie je celkom jednoduché a ani úplne presné či jednoznačné. Je veľmi problematické definovať samotný pojem materinský jazyk...“ (György, 2017, s. 22 – 23).

Tabuľka č. 7: Za svoj materinský jazyk považujem

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Jazyk, ktorý som sa naučil/a ako prvý	59	64 %
Jazyk, ktorý ovládam najlepšie	16	18 %
Jazyk, ktorý najčastejšie používam	16	18 %

Keď sme od našich informátorov chceli vedieť, čo považujú za materinský jazyk (*tabuľka č. 7*), až 64 % si vybralo kritérium pôvodu. Očakávali sme takúto odpoveď, keďže väčšina ľudí si s materčinou spája jazyk, ktorý sa naučila v ranom detstve od matky a ako prvý. Funkčné kritérium a kritérium kompetencie malo rovnaké zastúpenie (18 %). Možno by nebolo na škodu veci dať na výber aj kritérium vonkajšej/vnútornej identifikácie, resp. povoliť vybrať si viac možností, keďže i materinský jazyk je dynamickým činiteľom a môže podliehať zmene.

Taktiež sa potvrdzuje, že nie je vždy všetko „ideálne“ a priamočiare. Tak ako nie každý bilingvista, ktorý ovláda obidva jazyky, musí rigorózne patriť k nejakej minorite, platí aj opačná tendencia, t. j. že k príslušnej menšine sa môže hlásiť aj hovoriaci, ktorý neovláda jazyk menšiny, resp. ho nepovažuje za svoj materinský. Dokazujú to údaje z *tabuliek 8 a 9*:

¹⁴ Podľa M. Homišinovej (2009, s. 4) je dôležité všímať si práve etnické faktory, t. j. stav etnického povedomia, charakter etnickej identity – bietnicitu, etnoidentifikačnú funkciu jazyka - dvoj-jazyčnosť a pod.

¹⁵ A. Huťková (2016, s. 88 – 90) poznamenáva, že: „Práve vzťah jazyka k vymedzeniu národnej identity sa ukazuje ako základný komponent (auto)identifikácie v širšom diapazóne identít jednotlivca, t. j. stáva sa kľúčovým pre posúdenie a osvojenie si ďalších identít,“ avšak ďalej tiež píše, že v dôsledku oslabenej jazykovej kompetencie ako primárneho faktora etnickej identity nastupujú u človeka niektoré z iných faktorov sebadefinovania, tzv. vnútorné aspekty autoidentifikácie ako napríklad racionálne, ale najmä morálne a emocionálne faktory.

Tabuľka č. 8: Za svoj materinský jazyk považujem

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Slovenčinu	8	9 %
Maďarčinu	67	73 %
Slovenčinu i maďarčinu	16	18 %

Tabuľka č. 9: Považujem sa za

Odpovede	Absolútne hodnoty	Percentá
Slováka/Slovenku	6	7 %
Maďara/Maďarku	47	51 %
Slováka/Slovenku i Maďara/Maďarku	38	42 %

K jednoznačne maďarskej národnosti sa prihlásilo 51 % bilingválnych respondentov, pričom ako materinský jazyk uviedlo maďarčinu až 73 % z nich. Na osi slovenský materinský jazyk – slovenská národnosť sú čísla takmer vyrovnané (túto voľbu preferovali príslušníci staršej generačnej vrstvy). Keď sa však pozrieme na údaje o dvojakej materčine, resp. dvojitej národnej identite, badáme pozoruhodný rozdiel. Výsledky signalizujú oproti dvom materinským jazykom vyššiu identifikáciu s biethnicitou, keďže mnohí bilingvisti v Békešskej i Čongrádskej župe sa (pod vplyvom silnej zviazanosti s Maďarskom a s maďarským národom – historicky podloženej) hlásia práve k dvojitej identite.¹⁶ Z hľadiska formovania minority ide síce o negatívny jav, avšak stále je to tzv. „menšie zlo“ – stále je to lepšie ako sa za Slováka/Slovenku nehlásiť vôbec.¹⁷ Jednotlivci sa v takýchto prípadoch často stotožňujú s určitým národom nie práve pod vplyvom jazykového činiteľa, ale širšieho kultúrno–spoločenského aspektu (György, 2017, s. 113), resp. dôležitejšou konštantnou premennou než pôvod či znalosť jazyka sa rysuje kolektív a spoločenská príslušnosť (Tušková, 2016, s. 58).

¹⁶ Aj údaje zo sčítania obyvateľstva v Maďarsku z roku 2011 hovoria o podobných pomeroch (uvedomujúc si, samozrejme, možnosť vysokej miery skreslenia reálneho stavu – poznámka L. G.). Na základe sčítania malo Maďarsko 9 937 628 obyvateľov (100 %), z ktorých sa k slovenskej národnosti prihlásilo 35 208 (0,35 %) a slovenský materinský jazyk si vybralo 9 888 (0,10 %). V Békešskej župe sa za Slovákov hlásilo 7 267 ľudí, slovenčinu ako materinský jazyk označilo 2 746 obyvateľov. V Čongrádskej župe sa za Slovákov považuje 551 občanov a slovenský materinský jazyk uviedlo 263 [Online zdroj: www.ksh.hu].

¹⁷ K destabilizujúcim javom identity slovenskej menšiny v Maďarsku (a tým aj slovenského jazyka) patrí taktiež etnická heterogamia, zemepisné rozloženie minority žijúcej na viacerých jazykových ostrovoch už niekoľko storočí [...] a v neposlednej miere vysoký počet zmiešaných manželstiev a zmiešaných rodín... (György, 2017, s. 28).

Predmetom ďalšej štúdie bude problematika alternácie kódov (kedy, prečo a s kým prepínajú bilingvisti z jedného do druhého jazyka; za akých okolností a v akej miere dochádza k miešaniu jazykov). Pokúsime sa zodpovedať, prečo je podľa respondentov dobré vedieť aj po slovensky (aké sú hlavné motívy), resp. ako hodnotia svoje poznatky zo slovenčiny (akú úroveň ovládania jazyka deklarujú, ako sú s ňou spokojní) a pod.

LITERATÚRA

- BARTHA, Csilla: Od mýtov o monolingvizme k výmene jazyka – niektoré zistenia výskumu z prostredia menšín v Maďarsku. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská čaba, 17. – 18. októbra 2007.* Eds. A. Uhrinová – A. J. Tóth. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2008, s. 38 – 70.
- GROSJEAN, François: Individuálny bilingvizmus. In: *Antológia bilingvizmu.* Ed. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2004, s. 39 – 50.
- GYÖRGY, Ladislav: *Slovenčina a slovensko-maďarská dvojjazyčnosť.* Banská Bystrica: Vydavateľstvo UMB – Belianum 2017. 210 s.
- HOMIŠINOVÁ, Mária: Slováci v Maďarsku a Maďari na Slovensku (empirická analýza konštrukcie etnickej identity). In: *Človek a spoločnosť.* Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2009, roč. 12, č. 1, s. 1 – 22.
- HUŤKOVÁ, Anita: Jazyk ako prostriedok na vyjadrenie a formovanie identity. In: *Jazyky krajín V4 v súčasnej Európe: jazyk ako prostriedok na vyjadrenie a formovanie identity.* Eds. A. Huťková – I. Šuša. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum 2016, s. 86 – 95.
- LANSTYÁK, István: K niektorým otázkam slovensko-maďarského bilingvizmu. In: *Sociolingvistika a areálová lingvistika.* Sociolinguistica Slovaca 2. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1996, s. 147 – 157.
- NAVRACSICS, Judit: A kétnyelvűség fogalma, vizsgálatai szempontok. In: *Kétnyelvűség szövegnyűjtemény.* Ed. I. Kozmács. Nitra: Fakulta stredourópskych štúdií UKF 2015. 280 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Jazyk, veda o jazyku, societa.* Sociolingvistické etudy. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2008. 304 s.
- PALLAY, Jozef: K terminológii bilingvizmu: dvojjazykovosť v slovenskej jazykovede. In: *Individuálny a spoločenský bilingvizmus.* Ed. J. Štefánik. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského 2005, s. 73 – 76.
- ŠTEFÁNIK, Jozef: *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológicky odlišných typov jazykov* (Intenčný bilingvizmus u detí). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2000a. 115 s.
- ŠTEFÁNIK, Jozef: *Jeden človek, dva jazyky.* Bratislava: Academic Electronic Press 2000b. 146 s.
- ŠTEFÁNIK, Jozef: *Antológia bilingvizmu.* Bratislava: Academic Electronic Press 2004. 296 s.

- TUŠKOVÁ, Tünde: *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí*. Békešká Čaba – Segedín: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Katedra slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity 2016. 176 s.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: *Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989* (Bibliografia slovenských a dvojjazyčných publikácií). Békešká Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2017. 430 s.
- UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária (eds.): *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Békešká Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2005. 487 s.

Internetové zdroje

- (online) 2011. Évi népszámlálás 3. Területi adatok. 3.4. Békés megye. Dostupné na: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_04_2011.pdf (cit. 31.01. 2021)
- (online) 2011. Évi népszámlálás 3. Területi adatok. 3.6. Csongrád megye. Dostupné na: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_06_2011.pdf (cit. 31.01. 2021)
- (online) 2011. Évi népszámlálás 9. Nemzetiségi adatok. Dostupné na: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (cit. 31.01. 2021)

Összefoglalás

Nyelv (kétnyelvűség) és (kettős) identitás Békés és Csongrád megyében Szlovák–magyar kontextus

A jelen cikk egy interdiszciplináris kutatás részeredményeinek bemutatását szolgálja. A szociolingvisztikai kérdőívben az egy/két nyelv tudásának problematikájára összpontosítottunk (a nyelv/ek/ kiválasztása és szintje; melyik nyelvet használják a beszélők gyakrabban, szívesebben és kivel; melyik nyelven fejezik ki magukat könnyebben; melyik nyelvet tekintik anyanyelvüknek, illetve, hogy mit értenek az anyanyelvük alatt; hogyan érzékelik a nyelv és a nemzeti identitás közötti kapcsolatot stb.). A kutatási mintát a Békés és Csongrád megyei, különböző korosztályhoz tartozó és különböző végzettségű, illetve foglalkozású személyek alkották.

Summary

Language (Bilingualism) and (Dual) Identity in Békés and Csongrád Counties

The Slovak–Hungarian Context

This paper aims at illustrating one part of an interdisciplinary research. In the sociolinguistic questionnaire, we focus on the issue of speaking one/two language(s): the selection and level of languages; which language is used with whom by the speakers more willingly and often; in which language they can express themselves more easily; which language they think their mother tongue is and what they mean by their mother tongue; how speakers perceive the relationship between language and national identity, etc. The research sample consisted of informants from various age groups, with different qualifications and occupations, coming from Békés and Csongrád counties.

Kontakt

Dr. Ladislav György, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Pedagogická fakulta Gyulu Juhásza

Segedínska univerzita

ladislav.gyorgy@szte.hu

Vlakom do jazykovej asimilácie

Slávnostné odovzdanie sarvašskej železničnej trate v kontexte
maďarizačných zámerov

JURAJ RÁGYANSZKI

Úvod

Mesto Sarvaš (Szarvas), ktoré bolo znova založené v roku 1722, patrí do siete dolnozemskej lokalít s charakterom poľnohospodárskeho mesta. Na konci 18. storočia sa Sarvaš spolu s Poľným Berinčokom (Mezőberény) stali prvými významnými kultúrnymi centrami Dolnej zeme (Žiláková, 2001, s. 103 – 104), ale od druhej polovice 19. storočia sa podľa charakteristiky A. Divičanovej kultúrny rozvoj mesta líšil od ostatných slovenských poľnohospodárskych miest: „*Sarvašská inteligencia – vo väčšine slovenského pôvodu – si volila cestu budovania a prijímania inštitúcií s obsahom maďarskej kultúry, kde sprostredkujúcim jazykom sa stala maďarčina*“ (Divičanová, 2001, s. 23).

Mesto sa relatívne rýchlo stalo dvojjazyčným, čo môžeme vysvetliť presídlením hlavného evanjelického gymnázia z Poľného Berinčoka do Sarvaša v roku 1834. Gymnázium malo nielen slovenských študentov z Dolnej zeme, ale navštevovali ho aj študenti maďarskej, nemeckej a srbskej národnosti. Učiteľský zbor bol tiež vo väčšej miere maďarskej národnosti a väčšina profesorov bola nadšeným stúpencom a predstaviteľom maďarského národného prebudenia. Kvôli maďarským študentom a profesorom boli zavedené pravidelné maďarské bohoslužby už v roku 1845 (ÓEEL, Protokoly cirkevného zboru 1842 – 1855).

Podľa monografie M. Žilinského môžeme konštatovať, že dvojjazyčný charakter osady sa posilnil v druhej polovici 19. storočia: „*Jazyk geho fice gest slowenský, ale ani z ohledu mlawnjcy, ani z ohledu výrazu na fkrze neni podobny spijowateljské řeči slowenské. Gest on cele různý, můžeme řjci, že gest slowenské nářečj s prwkámi gazyka maďarského smýšfené*“ (Žilinský, 1872, s. 133 – 134). Maďarčina sa stala čoraz dominantnejším jazykom v dvojjazyčnosti komunity. Dobrým príkladom na prezentáciu tejto problematiky je slávnostné odovzdanie mezótúrsko-sarvašskej železničnej trate v roku 1880. Súčasné články mestských novín dokumentujú skorú etapu straty funkčného jazyka v Sarvaši, ktorá znamená, že počet komunikačných situácií, v ktorých sa môže vyskytnúť prvý jazyk, radikálne klesá (Borbély, 2014, s. 47 – 48). Príspevok predstavuje proces straty funkčného jazyka na verejných oslavách v Sarvaši. Odovzdanie železničnej trate bolo dôležitou udalosťou lokality v 19. storočí. Rozvoj dopravnej infraštruktúry

výrazne ovplyvnil hospodárstvo lokality, ale prípadová štúdia o sarvašskej železnici ukazuje na to, že výstavba železnice v národnostných lokalitách mohla mať vplyv na etnický charakter komunity (porov. Tóth, 2009a, s. 171 – 175; Tóth, 2009b, s. 670 – 675).

Rozvoj dopravy v Sarvaši až do výstavby železnice

V historickej jazykovede a dialektológii je takmer základným princípom, že geografická izolácia má pozitívny vplyv na zachovanie jazyka, pretože homogénna skupina používateľov jazyka je izolovaná od cudzích jazykových elementov. Tento princíp sa objavuje najmä pri charakteristike jazykových komunít žijúcich v horských lokalitách, ale v menšej miere to platí pre dolnozemske lokality. V dôsledku povodní a blatistých ciest bola geografická izolácia živým problémom na Dolnej zemi až do vybudovania železnice.

Vzhľadom na to nie je náhoda, že miestne historické zdroje o dejinách dopravy spomínajú na prvom mieste vodnú dopravu. Sarvašský evanjelický farár Samuel Tešedík v roku 1791 vybudoval poľnohospodársku školu. Drevo, ktoré potrebovali na stavbu, splavovali po rieke Tise a potom ho po Kereši plťami spúšťali dolu vodou. Sarvašská riečna nákladná doprava je spomínaná aj v správach Aradskej obchodnej priemyselnej komory z roku 1878. V tejto sa uvádza, že medzi Sarvašom a Gyomou bola na Kereši rušná riečna doprava, ktorá vyústila na riekou Tisu (AKI, 1879, s. 189).

Okrem riečnej dopravy musíme pripomenúť, že v Sarvaši fungovala aj zastávka dostavníka pri hoteli Bárány, v budove súčasnej polikliniky, kde sa ubytoval aj známy maďarský básnik Sándor Petőfi. V správach Aradskej obchodnej priemyselnej komory sa píše i o cestnej sieti. Cesta medzi Sarvašom a Gyomou nebola udržiavaná. Na sarvaško-mezőtúrskej ceste bola veľká premávka, ale cesta z mezőtúrskej strany bola v daždivom počasí a počas povodní obvykle nezjazdná. Kvalita cesty závisela od pôdy. Z Orosházy do Nagyszénása bola pôda zemitá a vlhká. V chotári Sarvaša bola pôda zase alkalická a hlinitá (AKI, 1879, s. 186). Kvalita cestnej siete je spomenutá aj v archívnych prameňoch. V Evanjelickom celoštátnom archíve (Evangélikus Országos Levéltár) sa nachádza fond Evanjelického seniorátu v Békešskej stolici, v ktorom je zachovaná korešpondencia duchovných so seniorom. Farári sa často sťažovali, že pre zlý stav komunikácií sa nemôžu zúčastniť na seniorálnych konventoch.

Výstavba sarvašskej železničnej trate

Integrácia Sarvaša do železničnej siete Uhorska bola plánovaná od prvej polovice 19. storočia. V roku 1837 firma Centrálna kráľovská železničná spoločnosť v Uhorsku (Magyar Központi Királyi Vasúttársaság) požiadala o povolenie na prípravné práce pre stavbu železničnej trate, ktoré aj dostala. Táto firma chcela vystavať železničnú trať medzi Pešťou (Pest) a Debrecínom (Debrecen). Okrem toho aj druhú trať medzi Törökszentmiklósom a Aradom, trasa mala byť vedená cez mestá: Mezőtúr, Sarvaš, Poľný Berinčok, Békés, Gyula a Kétegyháza. Sarvašskí a békešskí furmani protestovali proti tomuto plánu a železničná firma navrhla nový plán, zmenila trasu. Hlavnú železničnú trať vystavali cez mestá Mezőtúr, Gyoma, Poľný Berinčok, Békešská Čaba (Békéscsaba) a Kétegyháza. Sajolsko-aradská trať bola realizovaná železničnou firmou Tiszavidék (Tiszavidéki Vasúttársaság). Železničná trať bola odovzdaná 25. októbra v roku 1858.

Po vystavaní hlavnej železničnej trate Sarvašania spoznali, že zaostali vo vývoji. V roku 1869 sa Sarvaš rozhodol vybudovať sarvaško-mezőtúrsku železničnú trať. Sarvašania chceli realizovať jednokoľajovú železnicu, ktorá bola v tom čase veľmi obľúbená. Dlhو diskutovali o tom, v akej podobe treba projekt uskutočniť. Zazneli návrhy jednokoľajovej, dvojkolajovej, ale aj konskej železnice. Vedenie mesta začalov roku 1877 rokovať so železničnou firmou Tiszavidék. Ponuka sa zrealizovala v roku 1878.

O príprave a realizácii projektu železnice podrobne informovali miestne noviny. Prvé noviny v Sarvaši s názvom *Szarvasi Ujság* (Sarvašské noviny) uzreli svetlo sveta v roku 1877 a boli písané len po maďarsky. Sarvašskí novinári v dlhých článkoch urgovali vystavanie železnice. V novinách často písali o výhodách železnice. Doprava obilia vlakom bola lacnejšia, v Sarvaši bol nedostatok paliva a vlaky mohli dovážať uhlie.

Mezőtúrsko-sarvašská železničná trať bola odovzdaná 01. 05. 1880. Sarvašania sa pripravovali na veľkú slávnosť. Obchodníci zavreli obchody, sediaci si obliekli sviatočné šaty, ženy pripravili vence a na stanici čakali na vyzdobený vlak. Vlak prišlo tretej popoludní. Prvý spoj neprichádzal bez cestujúcich. Vlakom cestovali členovia skúšobnej komisie. Členov skúšobnej komisie pozdravil Lajos Baltazár, sarvašský sudca. Komisia skontrolovala staničné budovy a potom odišla obedovať do obilného sila, kde okrem komisie bolo 500 hostí. Denný program sa skončil v hoteli Bárány, kde bol zorganizovaný ples. Verejné oslavy v Sarvaši oživili rivalitu medzi Sarvašom a Békešskou Čabou. Čabania sa posmievali Sarvašanom, lebo Sarvašania mohli cestovať bez prestupu len do Mezőtúra, napísali o tom aj maďarskú posmešnú báseň (Árvai – Földesi, 1990, s. 76):

*Megesett a nagycsoda
Szarvasnak van vasútja
a kis gőzös egy szuszra*

*elme gy Túrra meg vissza
már ez aztán nem tréfa
nem messze van ide Túr;
Hova utazik az úr?
Nem messzire csak Túrra
Onnan aztán meg vissza
Már ez osztán nem tréfa!¹*

Sarvašania chceli rozvinúť lokálnu železnicu. Plánovali vystavať železničné trate medzi Tiszaugom a Sarvašom, medzi Sarvašom a Hódmezővásárhelyom, Kunszentmártonom a Gyomou. Tieto plány sa neuskutočnili. V roku 1893 výstavba železničnej trate dosiahla dnešnú podobu. Od tohto roku chodia vlaky zo Sarvaša do Mezőhegyesa (Árvai – Földesi, 1990, s. 76). Celá mezőtúrsko-mezőhegyesská železničná trať má dĺžku 97 km a osobné vlaky chodia rýchlosťou 60 kilometrov za hodinu. Vlaky premávajúce po železničnej trati v minulosti zastavovali na nasledujúcich staniách a zastávkach: Mezőtúr, Pusztabánréve, Halásztelek, Sarvaš, Sirató, Horný Čabačúd (Csabacsúd felső), Čabačúd (Csabacsúd), *Nagyret, Kisszénás, Kiscsákó, *Pálmater, Nagyszénás, *Székácmajor, *Mária kitérő, *Pusztaszentetornya, Orosháza-Üveggyár, Orosháza, Orosházafelső, *Bogárzó, Kardoskút, *Gyulamező, *Melindamajor, Slovenský Komlós (Tótkomlós), Nagyér, Ambróz (Ambrózfalva), Pitvaroš (Pitvaros) a Mezőhegyes. Postupné spustnutie salašov a pokles poľnohospodárskej výroby sa dotkli aj železnice, zredukoval sa počet zastávok (zaniknuté stanice sú označené hviezdíčkou).

Zmeny v používaní jazyka na verejných oslavách

Po krátkom preštudovaní vývinu mezőtúrsko-mezőhegyesskej železničnej trate sa chcem vrátiť k udalostiam verejných osláv odovzdania sarvašskej stanice v roku 1880. Podľa historičky A. Kurhajcovej (2018, s. 19) verejné oslavy, ako nástroje sebareprezentácie, umožnili identifikáciu národných komunit, ktoré boli sformované v tomto období a v šťastnom prípade mohli získať verejný priestor na svoju sebarealizáciu. Za takúto udalosť sa považovali aj verejné oslavy mezőtúrsko-mezőhegyesskej železničnej trate, ktoré môžu byť interpretované aj ako pramene historickej sociolingvistiky.

Pri príležitosti otvorenia mezőtúrsko-sarvašskej trate uverejnili v sarvašských novinách dva články o oslavách (Szarvasi Ujság, 1880, s. 146 – 149).

¹ Posmešná báseň v slovenskom preklade: Stal sa veľký zázrak, Sarvaš má železnicu. Malý rušeň sa na jeden nádych dostane do Mezőtúra a späť. No, to už nie je vtip. Odtiaľto nie je ďaleko Mezőtúr. Kam cestujete, pane? Neďaleko, iba do Mezőtúra a odtiaľ späť. No, to už nie je vtip!

Neznámy autor úvodníka píše o priaznivom vplyve železnice na maďarizáciu: „*Nesmieme zabudnúť, že aj Békešská stolica má približne 60 000 slovensky hovoriacich obyvateľov, ale takých Slovákov by mal dať pán Boh maďarskej domovine. Už sú Maďarmi v ich srdci a jazyku. Sú obklopení maďarskými prvkami a ochotne prijímajú jazyk a zvyky Maďarov*“ (Szarvasi Ujság, 1880, s. 147). Podľa autora dolnozemskí Slováci žijúci v maďarskom prostredí ľahko podliehajú maďarizácii. Novinár s radosťou informuje, že postavenie novej železničnej trate umožnilo rozvoj novej formy maďarizácie, lebo Sarvašania vďaka železnici nebudú žiť izolovane: „*aj v súčasnej situácii naši ľudia ochotne prijímajú akýkoľvek prostriedok, ktorý ich môže viesť k tej hrdosti, že môžu považovať seba za Maďarov. Ako je známe, železnica môže propagovať pokojné sociálne kontakty so susednými Maďarmi; teda železnica je dobrým prostriedkom maďarizácie. My veselo vítame, čo je vhodným nástrojom posvätného cieľa Maďarov*“ (Szarvasi Ujság, 1880, s. 147).

Záver úvodníka mal veľký ohlas: „*na hostine sme mohli počuť s výnimkou jedného iba maďarské rečnícke prejavy a ľudia veselo kričali po tých prejavoch maďarský éljen (nech žije). Je to krásny a slávny fenomén, páni. Zjavne naznačuje, že naši ľudia rozumejú maďarským slovám a duchu a hlboko ich prežívajú*“ (Szarvasi Ujság, 1880, s. 147). V nasledujúcom čísle novín sa uvádza, že sarvašský lekár Ármin Glasner poprosil redakciu sarvašských novín, aby publikovali, že „*vôbec nechcel rozprávať po slovensky zo slovenských tendencií,² len to chcel, aby mu ľudia lepšie rozumeli. Vo svojom prejave zdôraznil, že sarvašskí obyvatelia, ktorí sú väčšinou slovensky hovoriacimi obyvateľmi, už prejavili veľký záujem o maďarizáciu a sú vo všetkom vlasteneckí. Dúfa, že naďalej budú pracovať v plnej sile pre záležitosť maďarizácie, čo by sa dalo dosiahnuť prostredníctvom školstva*“ (Szarvasi Ujság, 1880, s. 154).

Vyššie citované články musíme interpretovať kriticky. Nemôže byť reálnym faktom, že celá slovenská komunita v Sarvaši už dobre ovládala maďarčinu. To potvrdzuje aj Glasnerovo vyjadrenie. Môžeme konštatovať, že podľa jazykovej atitúdy maďarskej občianskej vrstvy Sarvaša vytvorenie trvalého bilingvizmu Slovákov v meste nebolo žiaduce, toto obdobie charakterizuje agresívna jazyková rivalita, v rámci ktorej chceli vytlačiť používanie slovenského jazyka z verejných príležitostí a osláv mesta. Na základe článkov mestských novín nevieme, do akej miery sa to dosiahlo. Podľa A. Kurhajcovej môžu mať obrady dvojakú povahu, jednak sú dobre organizované a majú vážny charakter, ako napríklad rečnícke prejavy na odovzdaní železničnej stanice, ale na druhej strane obrady môžu byť charakterizované spontánnosťou, v sarvašskom prípade ide o večerný ples, ktorý mohol mať aj slovenské elementy. Na organizovaných podujatiach ľudia konajú racionálne (možno podľa očakávaní mestskej elity), ale na spontánných obradoch už majú afektívne prejavy (Kurhajcová, 2018, s. 20).

² Maďarský originál: *ő egyáltalában nem szláv hajlamból beszélt tótul.*

Záver

Prípadová štúdia o slávnostnom odovzdaní mezőtúrsko-sarvašskej železničnej trate potvrdzuje, že Sarvaš bol v druhej polovici 19. storočia dvojjazyčným mestom. Dominantným jazykom obyvateľov bola slovenčina, ale príklad verejných osláv ukazuje, že v tomto období bola strata funkcionálneho jazyka už živým problémom. Maďarizáciu mesta Sarvaš nemožno vysvetliť výstavbou železnice, pravdepodobne ju ovplyvnila, ale nebola rozhodujúcim faktorom. To dokazuje aj skutočnosť, že Slovenský Komlós, ktorý sa nachádza na tej istej železničnej trati, reprezentuje ďalší kultúrny model Slovákov na Dolnej zemi (porov. Divičanová, 2002, s. 360 – 378).

Mezőtúrsko-sarvašská železničná trať v roku 2020 oslávila 140. výročie svojho založenia. V súčasnosti ju už nemôžeme vnímať ako nástroj jazykovej asimilácie. Zánikom poľnohospodárskeho spôsobu života Slovákov na Dolnej zemi sa slovenská komunita stala mobilnejšou a práve vybudovanie modernej komunikačnej siete môže zabezpečiť, aby sa neodšťahovala z tohto regiónu.

LITERATÚRA

Zdroje

- A szarvas-mezőtúri szárnyvasút megnyitási ünnepélye. In: *Szarvasi Ujság*, 1880, roč. 4, č. 18, s. 147 – 149.
- Az Aradi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerületét képező Arad-, Békés-, Csánád- és Hunyadmegyének, továbbá Arad sz. királyi városnak általános gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1878-ban. Arad: Ungerleider és Hatos Nyomdája 1879. 206 s. (AKI)
- Hirek. In: *Szarvasi Ujság*, 1880, roč. 4, č. 19, s. 154.
- Szarvas 1880. apr. 29-én. In: *Szarvasi Ujság*, 1880, roč. 4, č. 18, s. 146 – 147.
- ÓEEL, Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára, Jegyzőkönyv a Szarvasi ev. Egyházugyűléseinek 1842–55 éveiben / Protocoll Cyrkwi Ewangelické Szarvasfke 1842 – 1855. Signatúra: 1b/9
- ÁRVAI, Pál – FÖLDESI, Lajos: 110 éves a szarvasi szárnyvasút. In: *Szarvasi Krónika*, 1990, č. 4, s. 75 – 81.
- BORBÉLY, Anna: *Kétnyelvűség. Varibilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L' Harmattan Kiadó 2014. 333 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Úvod k etnickému charakteru Sarvaša. (Mozaika etnických premien). In: *275 rokov v Sarvaši. Sympóziium o Slovákoch v Maďarsku*. Sarvaš, 1997. Red. J. Chlebnický. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav v Békésskej Čabe 2001, s. 20 – 28.
- DIVIČANOVÁ, Anna: *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békésska Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2002, 533 s.

- KURHAJCOVÁ, Alica: *Nyilvános ünnepségek és történelmi emlékezet Magyarországon (1867 – 1914). Besztercebánya, Zólyom, Losonc és Rimaszombat példáján.* Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2018. 351 s.
- TÓTH, Sándor János: Vplyv zmien hraníc Slovenska na železničnú sieť. In: *Z dejín vedy a techniky stredoslovenského regiónu.* Eds. F. P. Hronček – R. Kazanský – P. Maliniak – P. Mičko. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2009a, s. 171 – 175.
- TÓTH, Sándor János: Železničná terminológia a názvy staníc pri vzniku ČSD. In: *Varia XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008).* Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2009b, s. 670 – 675.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Sarvašania a slovenský jazyk. In: *275 rokov v Sarvaši. Sympózium o Slovákoch v Maďarsku. Sarvaš, 1997.* Red. J. Chlebnický. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav v Békésskej Čabe 2001, s. 103 – 110.
- ŽILINSKÝ, Michal: *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějšfích jeho poměru skrze Michala Žilinskyho, učbáře a knihovníka na vysoké šfkole jen. sarvašské.* W Peffti, Tifkem Wiktora Horňanfkyho 1872. 155 s.

Összefoglalás

Vonattal a nyelvi asszimilációba

A szarvasi vasútvonal ünnepélyes átadása a magyarosító célkitűzések kontextusában

A Békés megyében található Szarvast 1722-ben alapították újra a szlovák telepesek. A város a 19. század közepéig az alföldi szlovákság első kulturális központjának számított, azonban a magyar nemzeti ébredést követően megváltozott a település kulturális jellege. A 19. század közepétől alapított szarvasi intézmények, kulturális egyesületek jellemzően a magyar nemzeteszmét képviselték, a helyi újságok is magyar nyelvűek voltak. A szarvasi szlovákság körében már a 19. század közepétől megfigyelhetőek a közösségi többnyelvűség jegyei, azonban mai ismereteink szerint megállapítható, hogy nem sikerült megőrizni a nemzetiségi nyelvi dominanciájú magyar–szlovák kétnyelvűséget. A szarvasi vasútvonal 1880-as ünnepélyes átadásáról készített esettanulmány is a fent ismertetett jelenséget mutatja be. A *Szarvasi Újság* beszámolója szerint a vasútvonal átadása a funkcionális nyelvvesztés korai előfordulására utal, hiszen a források szerint a helyi nyilvános városi ünnepségeken már a 19. század végén kizorul a nemzetiségi nyelv használata, és a magyar válik dominánssá.

Summary

Railways to Linguistic Assimilation

The Inauguration of the Szarvas Railway Line in the Context of the Hungarianization Intentions

Szarvas, located in Békés county, was refounded by Slovak settlers in 1722. The town was considered to be the first cultural centre of Slovaks of the Great Hungarian Plain. The cultural character of Szarvas changed after the Hungarian national awakening. Institutions and cultural associations founded from the middle of the 19th century in Szarvas mainly represented Hungarian nationalism, local newspapers were also written in Hungarian. Signs of the fact that multilingualism was common in the Slovak community of Szarvas can be observed from the middle of the 19th century, however, based on our current knowledge, it can be stated that preserving Hungarian-Slovak bilingualism with the dominance of the ethnic minority's mother tongue was not successful. The case study of the inauguration of the Szarvas railway line in 1880 also illustrates this phenomenon. The account of the event in *Szarvasi Ujság* implies that the inauguration of the railway line is an early example for change of functional language change, since sources suggest that using the language of the ethnic minority in local public ceremonies had been pushed out by the end of the 19th century by the more and more dominant Hungarian language.

Kontakt

Juraj Rágyanszki

Katedra slovanských filológií FF Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

ragyanszki.gyorgy@btk.elte.hu

ŠTÚDIE
TANULMÁNYOK
STUDIES

B

Aktuálne otázky národnostného
školstva

•

A nemzetiségi oktatás kihívásai
napjainkban

•

Current Issues in Minority
Education

Vnímaný status učiteľa slovenského jazyka na národnostných školách v Maďarsku a pracovná spokojnosť: sonda do údajov z empirického výskumu¹

JOZEF VÝROST

*„Teoretické prístupy i skúsenosti
nadobudnuté v praxi dokazujú,
akú dôležitú úlohu zohrávala
a má národnostná škola
v pestovaní a rozvíjaní kultúry
každej národnostnej menšiny.“*

(A. Divičanová, 2000 s. 101.)

Teoretické a metodické východiská

Empirické údaje potvrdzujú, že učiteľská profesia v očiach verejnosti patrí k tým najdôveryhodnejším: agentúra pre výskum trhu GfK zisťovala dôveru verejnosti k 32 profesiám na vzorke 23 519 osôb v 28 krajinách sveta: v roku 2016 bolo poradie prvých piatich najdôveryhodnejších profesií – hasiči, zdravotné sestry, učitelia, lekári, lekárnici; v roku 2018 – hasiči, lekári, záchranári, zdravotné sestry, učitelia (Frank, s. 2018, 14).

Z uvedeného však automaticky nevyplýva, že rovnako vysoko je zaradované aj spoločenské postavenie učiteľa. Sociálny status učiteľov ovplyvňujú rozmanité kultúrne, politické i ekonomické faktory a v dôsledku toho sa v rôznych krajinách sveta líši.

V roku 2013 britská nadácia Varkey v spolupráci so Sussex University uskutočnila prvý (v 21 krajinách) a v roku 2018 druhý (v 35 krajinách) prieskum sociálneho statusu učiteľov. Global Teacher Status Index (GTSI, 2018) vznikol porovnaním ratingov postavenia 14 profesií vyžadujúcich vysokoškolskú prípravu – 3 učiteľských t. j. učiteľ na základnej, strednej škole, riaditeľ školy a 11 ďalších, napr. právnik, lekár, či sociálny pracovník. Hodnoty GTSI 2018 sa pohybujú na štandardizovanej percentilovej škále od 1 do 100 a empirické dáta boli získavané kvótnym výberom na vzorkách cca 1000 osôb vo veku od 16 do 64 rokov plus na doplnkovej komparatívnej vzorke cca 200 učiteľov. Výskumu sa zúčastnili 2 krajiny zo Strednej Európy, Česká republika a Maďarsko. Skóre GTSI ich zaradilo

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA „Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania“, na základe zmluvy č. 2/0012/19 a v rámci riešenia medzinárodného bilaterálneho projektu „Súčasný stav a fungovanie slovenského národnostného školstva – reflexia pedagógov, reflexia študentov a reflexia rodičov“.

do spodnej päťtiny krajín s najnižším vnímaným statusom učiteľskej profesie (29. – 30. miesto s GTSI 22b.), pričom vnímanie vlastného statusu učiteľmi v oboch krajinách bolo ešte nižšie ako verejnosti (v Maďarsku o mínus 11b. a v Česku o 8b).

Historicky povolanie učiteľa patrilo v Strednej Európe do skupiny najprestížnejších (vidiecku honoráciu tradične predstavovali richtár, notár, lekár, farár a učiteľ), zároveň ale aj najslabšie finančne ohodnotených. Táto tradícia, zdá sa, pretrváva dodnes. Štúdia organizácie Education International dokumentuje, že významným determinantom sociálneho statusu učiteľov prakticky v celom svete je ich plat (Stromquist, 2018).

Analýza, ktorú pre Európsku komisiu realizovala EACEA (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency) v roku 2017/2018 (Euridyce, 2019), poukázala na markantné rozdiely medzi krajinami v platových pomeroch učiteľov. Uvedené rozdiely je korektné vnímať cez priemery v jednotlivých krajinách: v Luxembursku, Holandsku, Španielsku i Portugalsku sú už nástupné platy učiteľov vyššie ako priemer; vo väčšine krajín najvyššie platy učiteľov prevyšujú priemer, v Maďarsku ho prevyšujú iba mierne; na Slovensku i v Česku, v Bulharsku, Rumunsku, Poľsku, Lotyšsku či Estónsku sú platy aj najvyššie platených učiteľov nižšie ako priemer; len v šiestich štátoch z EU 26 (kompletné údaje z Malty a Cypru neboli získané) sú nástupné platy učiteľov vyššie ako priemer. Zjavné nie je náhodou, že vo viacerých štátoch Európy došlo v minulých rokoch k rozsiahlym štrajkovým aktivitám požadujúcim riešenie platových otázok: napr. v Holandsku (november 2019), v Poľsku (apríl 2019), v Chorvátsku (november 2019), ale i v Česku (november 2019), na Slovensku (september 2016) či v Maďarsku (november 2019).

Doterajšie výsledky empirického výskumu overujúce vzťah medzi zamestnaneckým statusom pracovníkov a pracovnou spokojnosťou nepriniesli jednoznačné výsledky: časť z nich potvrdzuje priamo úmerný vzťah (napr. Robertson – Kee, 2017; Sutherland, 2013) iné nezistili medzi nimi súvislosť (napr. Kandhro – Chandio, 2014). Pracovnej spokojnosti sa však stále venuje pozornosť kvôli očakávaniu, že spokojnosť má priamy dopad na pracovný výkon – v prehľadovej (metaanalýza 312 výskumných vzoriek zahrnujúcich 54 417 osôb) štúdií T. A. Judge et al. (2001) tento vzťah, aj keď nie taký výrazný ako sa očakávalo (celkový koeficient korelácie sa pohyboval na úrovni 0,3), napokon potvrdili. V prípade pracovnej spokojnosti učiteľov výskum reportuje jej relatívne vyššiu úroveň v porovnaní s inými profesiami (Bota, 2013; Travers – Cooper, 1996). Aj na pracovnú spokojnosť učiteľov má, ako sa ukázalo, vplyv mnoho faktorov, napr. rod, vek, počet rokov pedagogickej praxe, pracovné podmienky, administratívne zaťaženie a kontrola (Ma, MacMillan, 1999).

Z výsledkov spoločného projektu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV

Projekt *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku z pohľadu pedagógov* spoločne realizujú Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku a Spoločenskovedný ústav CSPV SAV. V jeho rámci sa v roku 2019 uskutočnil dotazníkový terénny výskum za účasti 139 pedagógov, pôsobiacich na slovenských národnostných školách v Maďarsku. Aplikovaná metodika sa zameriavala na 10 oblastí: vnímanie statusu slovenského národnostného školstva; vnímanie statusu učiteľa v slovenskom národnostnom školstve; spolupráca so žiakmi a rodičmi; komunikácia v slovenskom jazyku; vzťah k slovenskému jazyku; postoj k dvojjazyčnosti; orientácia na slovenskú kultúru, identita; pedagogické štandardy; spokojnosť s prácou; hodnotové preferencie učiteľov.

V príspevku sa budeme venovať súvislostiam vnímaného statusu učiteľov slovenského jazyka na národnostných školách a ich pracovnej spokojnosti. Na celoštátnej úrovni sme tento vzťah overovali v dátach projektu OECD – TALIS 2018 (Teaching and Learning International Survey), ktorý obsahuje dáta od učiteľov (*alapfokú oktatás második szintje – ISCED 2*) zo 48 krajín. Do výskumu bolo v Maďarsku zapojených 3 245 učiteľov zo 189 škôl. Tento súbor učiteľov sme rozdelili na 2 skupiny: respondentov s názorom, že spoločnosť učiteľskú profesiu nedoceňuje dostatočne a respondentov s názorom opačným a porovnali sme ich odpovede týkajúce sa pracovnej spokojnosti (na 4-bodovej škále). Preukázal sa štatisticky vysoko signifikantný rozdiel medzi skupinami ($p < 0,001$), čo potvrdzuje existujúcu súvislosť medzi vnímaným statusom učiteľskej profesie a pracovnou spokojnosťou.

Na overenie tohto vzťahu v našej vzorke učiteľov slovenčiny sme z položiek aplikovaného dotazníka vytvorili dva nástroje: Škálu vnímaného statusu učiteľa (5 položiek posudzovaných na 7-bodovej škále kde 1 = *rozhodne nesúhlasím* a 7 = *rozhodne súhlasím* napr. *Povolanie učiteľa slovenského jazyka je spoločensky významné*; koeficient reliability dosiahol plauzibilnú hodnotu $C_\alpha = 0,74$) a Škálu pracovnej spokojnosti (10 položiek posudzovaných na 7-bodovej škále kde 1 = *rozhodne nesúhlasím* a 7 = *rozhodne súhlasím* napr. *Obsah mojej práce ma naplňuje spokojnosťou*; koeficient reliability $C_\alpha = 0,91$). Na základe skóre vnímaného statusu boli vytvorené 3 skupiny respondentov: status učiteľa nízky STAT(-), status učiteľa vysoký STAT(+) a STRED.

Tabuľka č. 1: Priemery skupín v Škále pracovnej spokojnosti

Pracovná spokojnosť – položky a celkové skóre	STAT(-)	STRED	STAT(+)	Význ. P
Obsah mojej práce ma naplňa spokojnosťou.	5,4 6,1 6,3	6,1	6,3	0,001
Cítim sa byť súčasťou našej školskej komunity.	5,9	6,4	6,7	0,001
Som na prácu učiteľa hrdá(ý).	6,1	6,5	6,7	0,001
Viem, ako mám konkrétne prispieť k cieľom našej školy.	6,0	6,3	6,7	0,001
Vnímam podporu zo strany vedenia školy.	5,8	6,2	6,6	0,003
Cítim sa v škole bezpečne.	5,7	6,2	6,6	0,001
U rodičoch svojich žiakov mám oporu.	5,1	5,9	6,2	0,001
Materiálne zabezpečenie mojej práce (technika, učebné pomôcky) považujem za primerané.	5,2	5,9	6,2	0,001
S kolektívom spolupracovníkov vychádzam dobre.	6,2	6,5	6,9	0,302
Mám záujem pôsobiť v tejto škole aj naďalej.	6,2	6,5	6,9	0,337
CELÁ ŠKÁLA	5,8	6,2	6,5	0,001

Legenda: p = výsledok analýzy rozptylu a post-hoc vzájomného porovnania (Tukey test) skupín STAT(-) a STAT(+)

Štatistická analýza potvrdila signifikantné rozdiely ($p < 0,01$) v ôsmich z desiatich položiek Škály pracovnej spokojnosti medzi skupinami STAT(-) a STAT(+), ako aj v celkovom skóre škály, čo jednoznačne potvrdzuje predpoklad existencie priamo úmerného vzťahu medzi vnímaným statusom profesie a pracovnou spokojnosťou.

Záver

Vplyv učiteľov materinského jazyka na formovanie etnickej identity detí a mládeže je nezastupiteľný. Osobitne to platí v prípadoch, keď objektom aktivít pedagógov sú príslušníci etnickej minority. Významnou „pridanou hodnotou“ autentického pedagogického pôsobenia učiteľa je stav, keď sa stotožňuje so svojou úlohou a svoju profesiu zaraďuje na horné priečky osobnej hierarchie hodnôt.

Aj keď prezentované výsledky nášho výskumu asi nemožno vnímať ako pre-vratný vedecký objav, potvrdzujú, že aj u učiteľov slovenského jazyka na národ-nostných školách v Maďarsku identifikácia s profesiou, pozitívne vnímanie vlast-

ného postavenia v škole a v spoločnosti, významne ovplyvňuje ich celkovú pracovnú spokojnosť (t. j. spolupatričnosť so školskou komunitou; hrdosť na prácu učiteľa; vnímanú podporu vedenia, spolupracovníkov i rodičov; pocit bezpečia).

LITERATÚRA

- BOTA, Oana: Job Satisfaction of teachers. In: *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2013, roč. 83, s. 634 – 638.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Sociologické a kultúrne zázemie národnostnej školy v Maďarsku po roku 1948. In: *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č. 1, s. 101 – 104.
- FRANK, Ronald: *Trust in professions – a GfK Verein study*. Nuremberg: GfK 2018. 93 s. Dostupné na: https://www.nim.org/sites/default/files/medien/135/dokumente/2018_-_trust_in_professions-englisch.pdf (cit. 31. 01. 2021).
- JUDGE, Timothy – THORESEN, Carl – BONO, Joyce – PATTON, Gregory: The job-satisfaction job-performance relationship: A qualitative and quantitative review. In: *Psychological Bulletin*, 2001, roč. 127, č. 3, s. 376 – 407.
- KANDHRO, Sirajul – CHANDIO, Javed: Employees job satisfaction: Analyzing the satisfaction by length of service and employment status. In: *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 16 – 24.
- MA, Xin – MACMILLAN, Robert: Influences of workplace conditions on teacher's job satisfaction. In: *The Journal of Educational Research*, 1999, roč. 93, č. 1, s. 39 – 47.
- ROBERTSON, Brett – KEE, Kerk: Social media at work: The roles of job satisfaction, employment status, and Facebook use with co-workers. In: *Computers in Human Behavior*, 2017, roč. 70, č. 6, s. 191 – 196.
- SUTHERLAND, John: Employment status and job satisfaction. In: *Evidence-based HRM: A Global Forum for Empirical Scholarship*, 2013, roč. 1, č. 2, s. 187 – 216.
- STROMQUIST, Nelly: *The global status of teachers and the teaching profession*. Brussels: Education International Research 2018. 114 s.
- TRAVERS, Cheryl – COOPER, Cary: *Teachers under pressure. Stress in the teaching profession*. London: Routledge 1996. 248 s.
- European Commission / EACEA / Eurydice: *Teachers' and School Heads' Salaries and Allowances in Europe – 2017/18*. Eurydice Facts and Figures. Luxembourg: Publications Office of the European Union 2019. 133 s.
- GTSI – *Global Teachers Status Index 2018*. London: The Varkey Foundation 2018. 206 s. Dostupné na: <https://www.varkeyfoundation.org/media/4790/gts-index-9-11-2018.pdf> (cit. 31. 01. 2021).
- OECD TALIS 2018 Results (Volume I): *Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*. Paris: TALIS, OECD Publishing 2019. 218 s. Dostupné na: <https://doi.org/10.1787/1d0bc92a-en> (cit. 31. 01. 2021).

Összefoglalás

A magyarországi közoktatásban dolgozó szlovák nyelvtanárok státusza és a munkával való elégedettsége: az empirikus kutatási adatok szondája

A kutatási eredmények, valamint a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy egy foglalkozás dolgozók által megtapasztalt státusza a munkával való elégedettség egyik fontos tényezőjévé válhat. Azt szeretnénk megtudni, hogy ezt a kapcsolatot igazolják-e a magyarországi közoktatási intézményekben tanító szlovák nyelvtanárok reprezentatív mintáján 2019-ben végzett kutatás adatai. A felhasznált kérdőív elemeiből két eszközt állítottunk össze – az érzékelt tanári státusz skálát (5 elem; reliabilitási együttható $C_\alpha = 0,74$), valamint a munkával való elégedettségi skálát (10 elem; reliabilitási együttható $C_\alpha = 0,91$). A vizsgálati eredmények statisztikailag számottevő kapcsolatot igazoltak a foglalkozás érzékelt státusza, valamint a munkával való elégedettség között mind a teljes skálán, mind pedig az egyes elemek szintjén (pl. önértékelés a munkában, az iskolai közösségbe történő befogadás, hozzájárulás az iskolai tantervhez, érzékelt támogatás az iskolavezetés, a szülők, valamint a tanulók részéről).

Summary

The Perceived Status and Work Satisfaction of Slovak Language Teachers in Minority Schools in Hungary: Data from Empirical Research

Research results and practical experiences indicate that the perceived status of profession could become an important factor of work satisfaction. We studied if this relation can be confirmed in the data of the research carried out in 2019, on a representative sample of Slovak language teachers in Slovak minority schools in Hungary. From the items of the administered questionnaire 2 instruments were created – the Perceived Teacher's Status Scale (5 items; reliability coefficient $C_\alpha = 0.74$) and the Work Satisfaction Scale (10 items; reliability coefficient $C_\alpha = 0.91$). Results of the analysis confirmed statistically significant relation of the perceived status of profession to work satisfaction on the level of total scale score, and on the level of most scale items too (e.g. self-assessment in work; inclusion into the school community; perceived contribution to the school curriculum; perceived support from the side of school management, parents and pupils).

Kontakt

Prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc.

Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV, Košice
vyrost@saske.sk

Interakcia pedagóg – žiak – rodič na slovenských školách v Maďarsku¹

MÁRIA ĎURKOVSKÁ

„Skúšať vychovávať mládež
bez pomoci a podpory z rodiny
je ako skúšať zametať lístie vo vetre.“

(Pauline Gough, 1991)

Teoretické východiská

Na výchove a vzdelávaní sa zúčastňuje rodina, škola aj spoločnosť a výsledok tohto procesu je podmienený súčinnosťou týchto troch činiteľov. Efektívnosť výchovy a vzdelávania mladej generácie nepochybne závisí od kvality spolupráce školy s rodinou. Citát Pauline Goughovej potvrdzuje, že zapojenie rodičov do spolupráce so školou v akejkoľvek forme, je vždy prínosom.

V prvých rokoch je to predovšetkým rodina, ktorá kladie základy osobnosti dieťaťa. Podľa Průchu, Walterovej a Mareša (2003) je rodina je najstaršia spoločenská inštitúcia. Plní socializačné, ekonomické, sexuálno-regulačné, reprodukčné a ďalšie funkcie. Vytvára určitú emocionálnu klímu, formuje interpersonálne vzťahy, hodnoty a postoje, základy etiky a životného štýlu. I. Sobotková (2001) vymedzuje rodinu ako skupinu ľudí so spoločnou históriou, súčasnou realitou aj budúcim očakávaním vzájomne prepojených transakčných vzťahov.

Výhody úzkych vzťahov školy a rodiny sa sústreďujú okolo všetkých zúčastnených aktérov. U *detí – žiakov* sa môže efektívna spolupráca odraziť v ich školskej úspešnosti, môže mať podiel na zvyšovaní ich školských aspirácií a pôsobiť ako preventívny faktor ich problémov spojených so školou. *Škola a učitelia* môžu pri efektívnej spolupráci využívať rodičovské zdroje, ich profesijné alebo finančné kapacity, môžu tiež zosúladať tie vzdelávacie obsahy, ktoré kontroverzne vstupujú medzi obe inštitúcie, učitelia môžu pomôcť riešiť problémy v rodine tak, aby si uľahčili vlastné výchovno-vzdelávacie pôsobenie. Na *strane rodičov* je to pri dobrej spolupráci príležitosť porozumieť daniu v škole, hlbšie poznať a lepšie chápať osobnosť dieťaťa, efektívnejšie s ním o škole komunikovať. Nezanedbateľný je i fakt, že rodičia môžu vytvoriť sieť a rozvíjať medzi sebou také podporné vzťahy, ktoré umožňujú intenzívne kontakty a výmenu skúseností pri výkone rodičovstva (Majerčíková, 2015, s. 29 – 44).

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA „*Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania*“, na základe zmluvy č. 2/0012/19 a v rámci riešenia medzinárodného bilaterálneho projektu „*Súčasný stav a fungovanie slovenského národnostného školstva – reflexia pedagógov, reflexia študentov a reflexia rodičov*.“

Vzťah rodič – učiteľ

Spolupráca školy a rodičov je široká a mimoriadne významná súčasť života školy. Ide nielen o zapájanie rodičov do života školy prostredníctvom účasti rodičov na pravidelných informačných stretnutiach s učiteľmi v triedach. Snahou školy je vtiahnuť rodičov priamo do diania v škole, do zdieľania spoločných radosť, do riešenia spoločných problémov vo výchove a vzdelávaní ich detí, do ozajstnej spolupráce v prospech detí. Tento proces uľahčujú osobné kontakty s rodičmi, hlbšie vzájomné sa poznanie rodičov a učiteľov, možnosti spoločných zážitkov priamo s deťmi a učiteľmi (Maľáková, 2008).

Vzťah rodičov a školy sa primárne odvíja od spolupráce každého učiteľa s konkrétnym rodičom. Prvým krokom k tomu, aby bola efektívnejšia, je vzájomná komunikácia. Komunikačné a sociálne zručnosti sú pre učiteľa aj na tomto mieste nevyhnutné. Každý, kto absolvoval rozhovor učiteľ – rodič, vie, že je to istým spôsobom neštandardná situácia, ktorej bezproblémové zvládnutie spočíva predovšetkým v kompetencii učiteľa. Učiteľ by mal voliť vhodné výrazové prostriedky (iné ako v komunikácii so svojimi žiakmi) nielen v prípade, že sa vyjadruje k výkonom a správaniu žiaka, ale aj ak chce rodiča motivovať k nejakej aktivite či pomoci smerom k škole. V profesionálnej vybavenosti učiteľa by mala byť aj schopnosť predchádzať situáciám, ktorých dôsledkom môže byť konflikt a nedorozumenie (Majerčíková, 2011, s. 9 – 27).

Vzťah žiak – učiteľ

Vzájomná interakcia medzi učiteľom a žiakom (žiakmi) je determinujúcim prostriedkom výchovno-vzdelávacieho procesu, kvalita tejto interakcie bezprostredne vplýva na jeho úspešnosť. Kvalita vzťahu medzi učiteľom a žiakom ovplyvňuje: šírku a hĺbku výchovného pôsobenia, vzťah žiaka k učebnému predmetu, vzťah žiaka k učeniu sa, sociálnu klímu a priebeh vyučovania, vzťah žiaka ku škole ako takej, vzájomné vzťahy a správanie sa žiakov navzájom, ako aj duševné zdravie učiteľa a žiakov (predovšetkým žiaka, pretože jeho psychika je ešte neustálená, stále sa vyvíjajúca).

Podľa Correla (In: Vašíčková, 2013) je vzťah učiteľa k žiakovi funkciou jeho postoja k sebe samému. Učiteľ si väčšinou cení a váži u žiaka to, čo si váži aj u seba. Učiteľova činnosť nemôže byť orientovaná len na odovzdávanie vedomostí (čítať, písať, počítať, poznávať prírodu...). Samotná úroveň vzdelanosti žiakov nadobudnutá vo výchovnovzdelávacom procese ešte nezaručuje dostatočné predpoklady pre úspešné zamestnanie. Opodstatnenosť učiteľského povolania vyplýva najmä z funkcií: rozvíjať záujem žiakov o učenie, formovať návyky žiakov samostatne pracovať, rozvíjať city detí, ich motiváciu a aktivitu, ich socializáciu, komunikáciu a hodnotový systém (Obdržálek, 2004).

Cieľ príspevku

Cieľom príspevku je analýza vzťahov a foriem komunikácie pedagógov s rodičmi a žiakmi na slovenských školách v Maďarsku na základe dát z dotazníkového výskumu. Parciálnym cieľom bolo aj zistiť mieru pocitu opory pedagóga u rodičov svojich študentov. Dáta pochádzajú z dotazníkového výskumu uskutočneného v desiatich maďarských župách v roku 2019 na vzorke 139 učiteľov slovenských národnostných škôl.

Metodika výskumu

Výskumný súbor

Výber respondentov bol realizovaný na školách všetkých troch typov v mestách a obciach, v ktorých prebieha výučba slovenského jazyka (ďalej SJ). Kritériom výberu bolo zamestnanie (pôsobenie ako pedagóga vyučujúceho SJ alebo v slovenskom jazyku) a dostupnosť respondenta bez ohľadu na identifikačné kritériá (vek, lokalita, pohlavie). Výskumný súbor tvorilo 11,7 % mužov a 88,3 % žien. Ich priemerný vek bol 48,7 rokov (SD=10,017), najmenej 24 a najviac 68. U žien bol priemerný vek 49,49 a u mužov 43,44. 7,3 % vyučovalo na jednojazyčnej škole, 48,2 % na dvojjazyčnej a 43,1 % na škole, kde sa SJ vyučuje ako predmet. Slovenskú národnosť deklarovalo 54 %, maďarskú 18,2 % a slovenskú aj maďarskú 27,7 % opýtaných. Najviac pedagógov (22 %) má vyštudované učiteľstvo nižšieho stupňa (1. – 4. ročník) a potom jednodborový slovenský jazyk (17,4 %). V prípade učiteľstva slovenského jazyka v kombinácii nasledujú učitelia s maďarčinou (9,1 %) a históriou (9,1 %). Pomerne vysoké percento tvoria aj vychovávatelia v internáte alebo školskej družine (10,6 %) a učitelia, ktorí nemajú vyštudovaný slovenský jazyk, ale napr. matematiku a fyziku, ale slovenský jazyk ovládajú (9,1 %).

1. Pre účel analýz medzi vzťahom učiteľov, žiakov a rodičov boli použité položky:

Ak by ste mali celkovo charakterizovať Váš vzťah s rodičmi žiakov / študentov, povedali by ste, že je...

Ak by ste mali celkovo charakterizovať Váš vzťah so žiakmi / študentmi, povedali by ste, že je...

Respondenti mali zvoliť príslušnú možnosť na škále, pričom skóre bolo vypočítané zo 7-bodovej škály, kde 1 = veľmi negatívny a 7 = vysoko pozitívny.

2. Miera pocitu opory pedagóga u rodičov bola skúmaná nasledujúcou položkou:

Vyjadrite mieru Vašej osobnej spokojnosti s nasledujúcim výrokom: U rodičov svojich žiakov mám oporu.

Respondenti mali opäť zvoliť príslušnú možnosť na 7-bodovej škále, kde 1 = rozhodne nesúhlasím a 7 = rozhodne súhlasím.

3. Formy komunikácie s rodičmi boli skúmané nasledujúcimi položkami.

V komunikácii s rodičmi sa mi osvedčili: písomné odkazy, telefonáty, stretnutia s kolektívom rodičov, individuálne stretnutia s rodičmi, systém „otvorených dverí“, spoločné voľnočasové aktivity.

4. Formy komunikácie so žiakmi boli skúmané nasledujúcimi položkami.

V komunikácii so žiakmi/štvudentmi sa mi osvedčili: stretnutia s kolektívom žiakov / študentov, individuálne stretnutia so žiakmi/štvudentmi, poverovanie žiakov / študentov úlohami, návštevy kultúrnych podujatí, spoločné voľnočasové aktivity.

Respondenti mali pri komunikácii s rodičmi a žiakmi zvoliť príslušnú možnosť na 7-bodovej škále, kde 1 = rozhodne nie a 7 = rozhodne áno.

Pre účel analýz boli pedagógovia rozdelení podľa veku do troch skupín (mladšej, strednej a staršej), viď *tabuľka č. 1*.

Tabuľka č. 1: Vekové kategórie učiteľov v absolútnych a relatívnych číslach

Vek	Kategória	Počet	Percentá
24 – 35 rokov	mladšia	18	12,9%
36 – 50 rokov	stredná	55	39,6%
51 – 68 rokov	staršia	66	47,5%

Zdroj: Dotazníkový výskum autorky.

Získané výsledky výskumu sme spracovali prostredníctvom metód deskriptívnej štatistiky v programe IBM SPSS, verzia 21.

Výsledky výskumu

Keďže vo výskume slovenského národnostného školstva v Maďarsku absentuje obraz postojov k stále aktuálnym otázkam týkajúcich sa menšinového školstva v nasledujúcej časti príspevku sme analyzovali štyri (už vyššie spomenuté) okruhy problémov: vzťah učiteľov s rodičmi a žiakmi; miera pocitu opory pedagóga u rodičov; formy komunikácie učiteľa s rodičmi; formy komunikácie učiteľa so žiakmi.

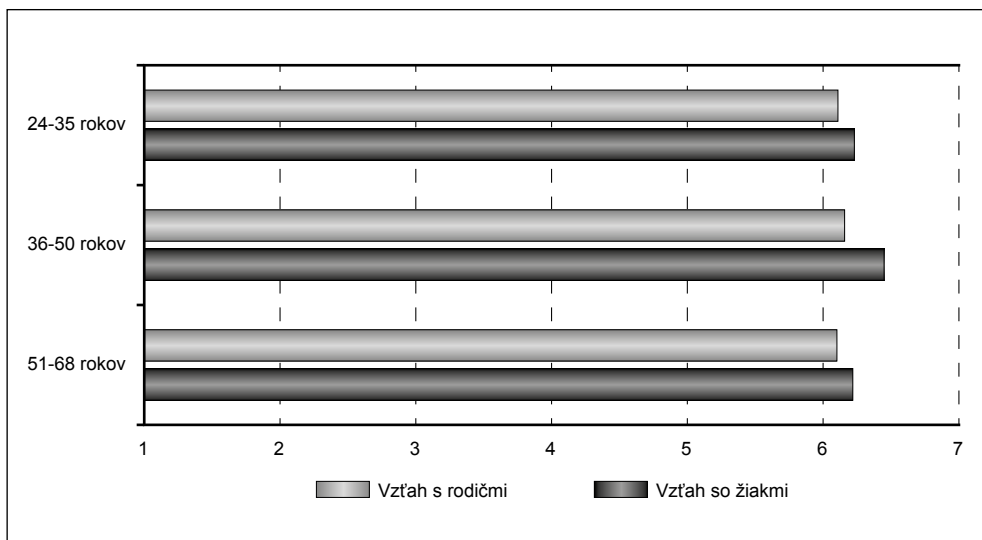

Diagram č. 1: Vzťah učiteľov s rodičmi a žiakmi

Zdroj: Dotazníkový výskum autorky

Vzťah s rodičmi a žiakmi vnímajú pedagógovia všetkých kategórií veľmi pozitívne a pedagógovia všetkých troch vekových kategórií ho hodnotia nad bodom 6 škály. Najpozitívnejšie ho však vnímajú učitelia strednej generácie vo veku 36 – 50 rokov, pri ktorých priemerná hodnota vzťahu so žiakmi bola 6,45 bodu a s rodičmi 6,16 bodu.

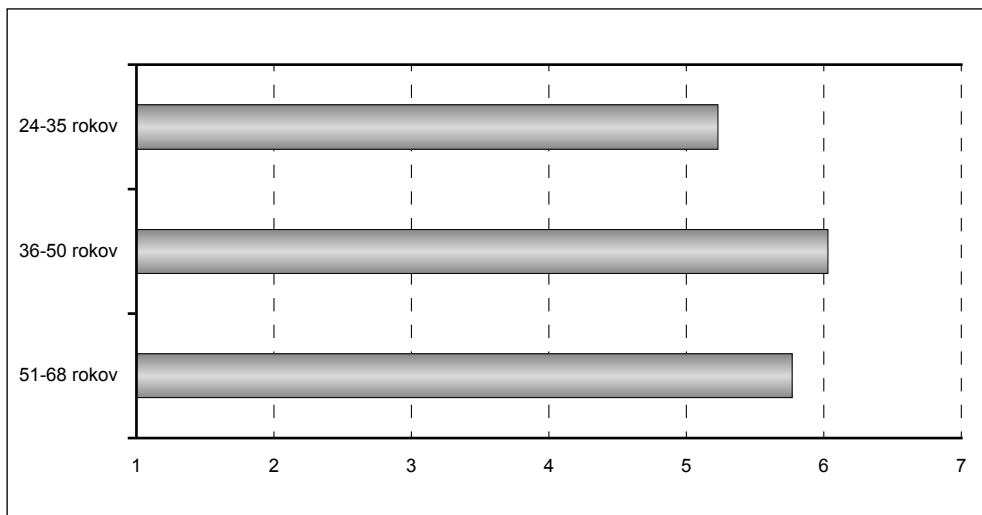

Diagram č. 2: Miera pocitu opory pedagóga u rodičov svojich žiakov

Zdroj: Dotazníkový výskum autorky

Oporu u rodičov svojich žiakov pociťujú opäť najviac učitelia vo veku 35 – 50 rokov (6,03). Najmenej ju vnímajú pedagógovia vo veku 24 – 35 rokov (5,23). Odpovede sa však aj v tomto prípade pohybujú len v pozitívnom poli školy.

Formy komunikácie učiteľa s rodičmi

Základom každého kvalitného vzťahu je vzájomná komunikácia. Komunikácia školy s rodinou je teda jeden z predpokladov školskej úspešnosti. Rodičia by mali so školou aktívne spolupracovať, nakoľko sú aktérmi výchovy a nielen účastníkmi rodičovských združení. Komunikáciu učiteľa s rodičmi sme v príspevku rozdelili do piatich oblastí.

– **Písomné odkazy.** Zahŕňajú písomnú formu prostredníctvom listov, elektronickej pošty, web-stránky školy, triedy, odkazové zošitky, ...ich variabilita je pomerne široká. Cieľom písomných odkazov je udržať optimálnu hladinu informovanosti, ktorá pomáha zvyšovať úspešnosť detí v škole a udržiavať záujem rodičov o dianie v škole, triede. Mali mať skôr informačný charakter, nemali by byť príliš diskutabilné.

– **Telefonáty.** Cieľom je informovať o mimoriadnych situáciách týkajúcich sa študijných výsledkov, príp. správania. Pri telefonovaní zväčša neviete, v akej situácii ste zastihli rodiča (môže šoférovať, byť na porade, alebo sa sústrediť na niečo iné), jeho strohé informovanie by mohlo zmarit' celkový cieľ rozhovoru.

– **Stretnutia s kolektívom.** Konajú sa v presne určený deň, s presným určením času a na presne dohodnutom mieste. Informácia o stretnutí musí byť odovzdaná rodičovi v primeranom predstihu, t. j. nie príliš zavčasu, ale ani neskoro. Optimálny čas oznámenia je približne 1 týždeň pred plánovaným stretnutím písomnou formou. Keďže ide o stretnutie „jedného s mnohými“, platí bez výnimky, že rodič meškať môže, učiteľ nesmie. Stotožňujeme sa s Búgelovou (2005, s. 65), že učiteľ zastáva centrálnu pozíciu na stretnutí, je stredobodom pozornosti a zastáva úlohu reprezentanta školy, prostredníctvom čoho vytvára prvý a obvykle veľmi silný dojem o sebe a o obraze svojho pracoviska. Cieľom je informovať rodičov o výsledkoch práce žiakov, ako aj vytváranie atmosféry dôvery a spolupatričnosti medzi rodičmi a učiteľmi.

– **Individuálne stretnutia s rodičmi.** V súvislosti s komunikáciou školy s rodičmi je dôležité aj prostredie a proces osobných pohovorov. Netreba zabúdať, že osobný pohovor začína už pozvánkou rodiča na pohovor. Učiteľ by sa nemal dať zatahnuť do vybavovania časti už cez telefón, mal by si nechať celý rozhovor na osobné stretnutie. Pri osobnom kontakte sú dôležité podmienky. Ak má škola miestnosť, v ktorej sa môže rodič nerušene rozprávať s učiteľom, je to pozitívny krok. Pociť rodiča, že je v partnerskej komunikácii, je veľmi dôležitý. Pri skvalitňovaní práce pedagógov treba z pozície vedenia dbať na vzdelávanie aj

v tejto oblasti. Cieľom týchto stretnutí je individuálne informovať rodičov o výsledkoch práce žiakov a o ich správaní. Spoločne hľadať formy, ako podporiť výkony dieťaťa.

– **Systém „otvorených dverí“.** Rodičia sa stretávajú s triednym učiteľom alebo aj s ostatnými učiteľmi a neformálne sa rozprávajú o úspechoch a problémoch dieťaťa. Je veľmi vhodné, ak môžu rodičia navštíviť vyučovaciu hodinu, a tak sa zúčastniť na vyučovaní. Cieľ: Poskytnúť rodičom prehľad o metódach a formách vyučovania v triede. Zdieľanie nápadov, techník, metodických postupov medzi pedagógmi v škole a záujemcami z odbornej verejnosti.

– **Spoločné voľnočasové aktivity** (napr. tvorivé dielne). Neformálne stretnutia priblížia deti, rodičov a učiteľov k spoločnému cieľu, ktorým sú spokojné, vyrovnané, vzdelané, sebavedomé a úspešné deti. Rodičia majú dôveru ku škole a učiteľia spoznávajú dieťa aj z inej stránky. Cieľ: Podnieť spoločné aktívne trávenie času detí s rodičmi. Vytvoriť priestor pre spoločné činnosti, aktivity, detí a rodičov.

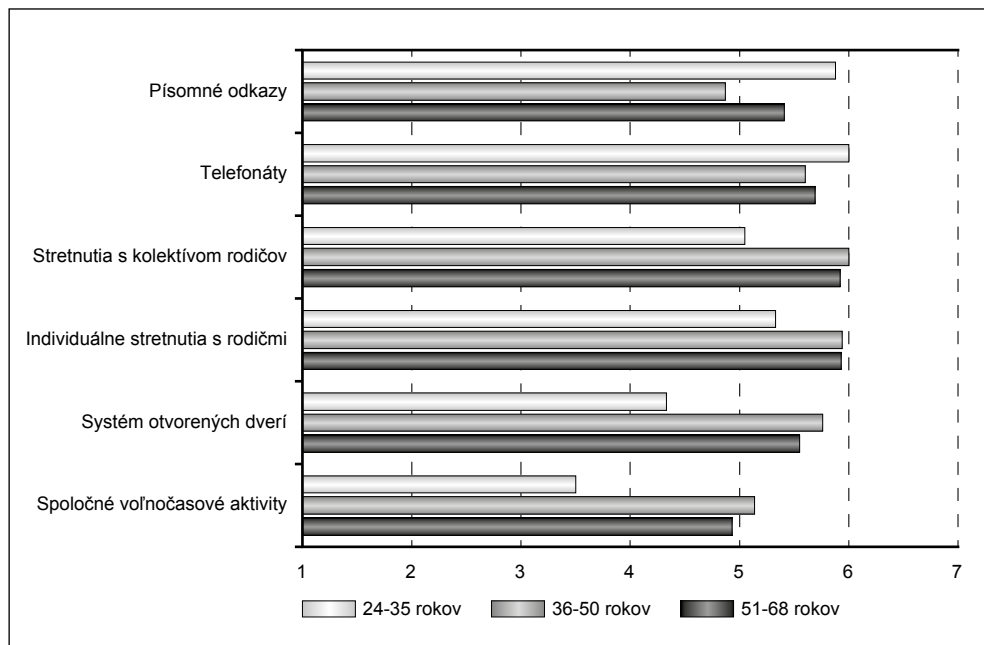

Diagram č. 3: V komunikácii s rodičmi sa mi osvedčili

Zdroj: Dotazníkový výskum autorky

Z prezentovaných výsledkov vyplýva, že učitelia najmladšej vekovej kategórie jednoznačne uprednostňujú v komunikácii s rodičmi písomné odkazy a telefonáty. O niečo menej využívajú stretnutia s rodičmi, či už skupinové alebo

individuálne. Najmenej využívané u učiteľov vo veku 24 – 35 rokov sú systém otvorených dverí a spoločné voľnočasové aktivity.

Pedagógovia strednej generácie dávajú v komunikácii prednosť stretnutiam s rodičmi, či už individuálne, alebo s kolektívom. O niečo zriedkavejšie využívajú telefonáty s rodičmi, systém otvorených dverí a spoločné voľnočasové aktivity. Najmenej osvedčenou formou komunikácie sú u nich písomné odkazy.

Čo sa týka najstaršej generácie, tí tiež najviac používajú (podobne ako stredná generácia) stretnutia s rodičmi. V tesnom závese nasledujú telefonáty, písomné odkazy a systém otvorených dverí. Najmenej sa im osvedčili spoločné voľnočasové aktivity.

Formy komunikácie učiteľa so žiakmi

Komunikácia učiteľa so žiakmi bola rozdelená do piatich oblastí, z ktorých všetky majú vzdelávací, ale predovšetkým výchovný cieľ. Formujú osobnosť žiaka, jeho správanie sa na verejnosti aj vo vzťahu k spolužiakom v pozícii budúcich kolegov na pracovisku a zároveň k učiteľovi ako svojmu nadriadenému. Nejde len o získavanie nových vedomostí, ale predovšetkým o uvedomenie si svojej pozície žiaka v kolektíve, o schopnosť komunikácie ako s učiteľom, tak aj so svojimi rovesníkmi pri zábave aj v prípade riešenia problémov, o uvedomenie si svojej hodnoty a hodnoty svojej práce a v nemalej miere porovnávaním sa s ostatnými spolužiakmi aj o schopnosť sebareflexie.

– **Stretnutia s kolektívom žiakov.** Tieto stretnutia môžeme rozdeliť do dvoch skupín: stretnutia v rámci povinných školských aktivít a stretnutia na báze dobrovoľnosti. Obidva typy stretnutí majú pre kolektív žiakov význam, pretože veľkou mierou prispievajú k stmeleniu kolektívu a vzájomnému spoznávaniu sa, najmä ak ide o nový žiacky kolektív. Rozdiel je však v prístupe učiteľa k aktivitám vykonávaným počas stretnutia a ich hodnotení. Ak ide o povinnú školskú akciu, napríklad triednická hodina, alebo účelové cvičenie, je nevyhnutné vyžadovať od žiakov dochvilne a presné plnenie zadaných úloh. Ak sa učiteľ stretne so žiakmi na dobrovoľnej akcii, napríklad prechádzke do prírody, a dovoľí im viac ako pri povinných podujatiach, je nevyhnutné z jeho strany určiť vopred hranice správania sa žiakov. Špecifickú skupinu stretnutí tvoria školské výlety, či už ide o poznávacie zájazdy alebo výlety do prírody. Tu je potrebné veľmi citlivo zvážiť hranice povinností žiakov a ústupkov od striktnnej disciplíny. Cieľom týchto stretnutí je vytvorenie priestoru pre vzájomné spoznávanie sa a nabádanie žiakov k rešpektovaniu rozhodnutia kolektívu a jeho stmelovanie.

– **Individuálne stretnutia so žiakmi.** K týmto stretnutiam dochádza obyčajne v prípadoch, ak učiteľ potrebuje udeliť žiakovi výchovné opatrenie alebo motivovať ho k lepším študijným výsledkom. K týmto stretnutiam dochádza v priestoroch školy a slúžia aj na to, aby učiteľ medzi štyrmi očami zistil dôvody

nevhodného správania sa žiaka alebo jeho zhoršeného prospechu. Rozhovor učiteľa so žiakom má vždy podľa možnosti dôverný charakter. Musí byť vedený veľmi citlivo zo strany učiteľa, aby nestratil dôveru žiaka. Ak žiak učiteľovi nedôveruje, rozhovor sa minie účinkom. Cieľom individuálneho stretnutia so žiakom je zistiť dôvody vzniknutých problémov v jeho prospechu, správaní a dochádzke a snaha prekonať tieto problémy, ako aj vytvorenie si obrazu o živote a fungovaní žiaka v rodine.

– **Poverovanie žiakov úlohami.** Je to veľmi dôležitá súčasť výchovného procesu. Nejde o to, aby si učiteľ zjednodušil prácu, ale aby v žiakovi upevňoval pocit zodpovednosti. Výber úlohy pre žiaka musí byť primeraný jeho fyzickým aj mentálnym schopnostiam. Splnenie zadanej úlohy vedie k zvýšenej sebadôvere žiaka a k zlepšeniu vzťahu a dôvery medzi ním a učiteľom. Významnú úlohu zohráva aj slovné ohodnotenie vykonanej práce učiteľom. Dôležitá je kladná motivácia a pochvala za splnenie úlohy. Aj keď sa žiakovi nepodarí úlohu celkom splniť, je potrebné vyzdvihnúť kladný prínos pri jej plnení a vyjadriť presvedčenie o budúcej úspešnosti. Pochvala pred kolektívom ešte znásobí motivačný účinok. Žiak však musí dopredu vedieť dôvod, prečo práve on je danou úlohou poverený a čo sa od neho očakáva. Cieľom poverovania žiakov úlohami je zvyšovanie ich dôvery vo vlastné schopnosti, vedenie k zodpovednosti a cieľavedomosti.

– **Návštevy kultúrnych podujatí.** Návšteva kultúrneho podujatia plní svoj účel vtedy, keď je spojená s rozhovorom so žiakmi pred a po akcii. Veľmi dôležitý je výber kultúrneho podujatia, zlý výber môže totiž mladých ľudí odradiť od záujmu o kultúru. Je potrebné, aby žiaci vedeli dopredu, prečo práve to kultúrne podujatie navštívia a dostanú o ňom primerané informácie. Ak sa jedná napr. o návštevu divadla alebo koncertu, treba sa v rozhovore pred akciou zamerať na potrebu spoločenského oblečenia a správania sa na verejnosti a vyžadovať od žiakov primerané správanie. Po skončení podujatia je dôležité zistiť názor účastníkov na akciu a prípadne vysvetliť a upraviť ich mylné hodnotenie, prípadne predsudky. Návštevy kultúrnych podujatí majú za cieľ nielen priblížiť žiakom kultúrne a umelecké diela a získať o nich nové vedomosti, ale aj naučiť ich správať sa na verejnosti a v spoločnosti.

– **Spoločné voľnočasové aktivity.** Spoločné voľnočasové aktivity veľmi úzko súvisia so stretnutím učiteľa s kolektívom žiakov. Je vhodné, ak učiteľ tieto aktivity plánuje na základe záujmu žiakov o určité činnosti. Tieto aktivity sa môžu týkať športu, kultúry, pobytu v prírode, práce v poľnohospodárstve, pomoci v útulku pre opustené zvieratá, remeselných prác atď. Mali by byť organizované na báze dobrovoľnosti so súhlasom rodičov a ich priamou účasťou na týchto aktivitách. Je potrebné, aby takejto aktivite predchádzalo oznámenie o plánovanom termíne a priebehu akcie v dostatočnom časovom predstihu a následné

stretnutie s rodičmi, ktorí o aktivitu prejavili záujem. Cieľom týchto akcií je vzájomné spoznávanie sa, spoločné aktivity a spoločné úsilie o výchovu úspešných a spokojných detí.

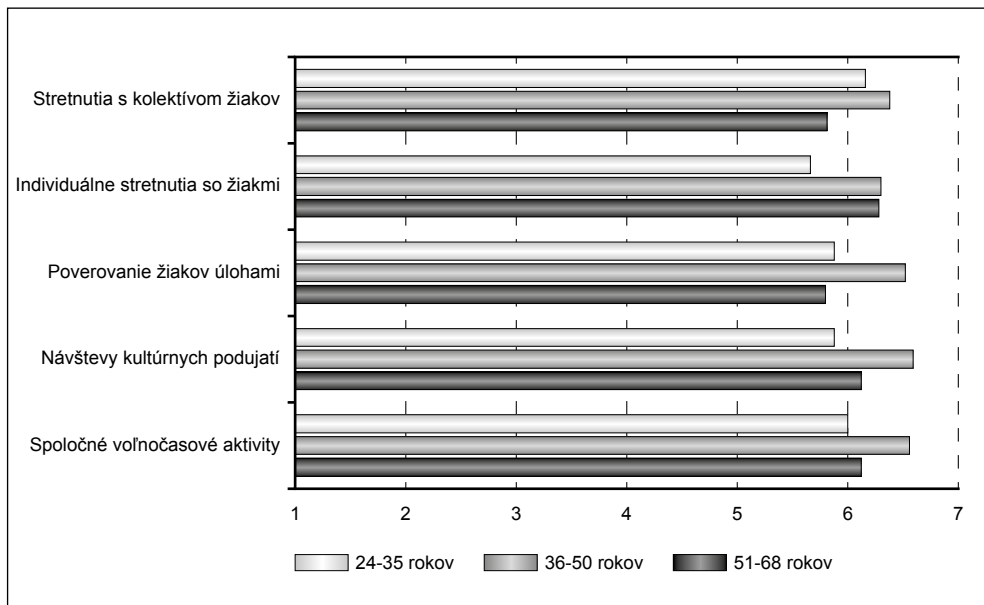

Diagram č. 4: V komunikácii so žiakmi sa mi osvedčili

Zdroj: Dotazníkový výskum autorky

Z výsledkov výskumu vyplýva, že pedagógom najmladšej vekovej kategórie sa v komunikácii so žiakmi najviac osvedčili stretnutia s kolektívom žiakov a spoločné voľnočasové aktivity, najmenej individuálne stretnutia so žiakmi.

U učiteľov v strednom veku sú rozdiely medzi jednotlivými formami komunikácie minimálne, najvyššie škálové skóre však dosiahli spoločné voľnočasové aktivity a návštevy kultúrnych podujatí.

Najstaršia veková kategória uprednostňuje individuálne stretnutia so žiakmi, najmenej ich oslovili stretnutia s kolektívom žiakov a poverovanie žiakov úlohami.

Záver

Vzťah s rodinami a rodičmi žiakov je dôležitou sférou života každej školy. Prevláda v ňom konsenzus, že budovanie a posilňovanie spolupráce oboch strán je potrebné a pre žiaka prospešné. Takýto prístup je založený na presvedčení, že integrovaný postup školy a rodiny je efektívny pre samotnú školu, rodičov a predovšetkým podporuje úspech jej detí – žiakov.

Vzťah s rodičmi a žiakmi vnímajú pedagógovia všetkých kategórií veľmi pozitívne. Oporu u rodičov svojich žiakov pocitujú najviac učitelia vo veku 35 – 50 rokov, najmenej pedagógovia vo veku 24 – 35 rokov.

Učitelia najmladšej vekovej kategórie jednoznačne uprednostňujú v komunikácii s rodičmi písomné odkazy a telefonáty. V komunikácii so žiakmi najviac osvedčili stretnutia s kolektívom žiakov a spoločné voľnočasové aktivity.

Pedagógovia strednej generácie dávajú v komunikácii s rodičmi prednosť stretnutiam s rodičmi, či už individuálne, alebo s kolektívom. Pri komunikácii so žiakmi sú rozdiely medzi jednotlivými formami minimálne, najvyššie škálové skóre dosiahli spoločné voľnočasové aktivity a návštevy kultúrnych podujatí.

Učitelia vo veku 51 – 68 rokov v komunikácii s rodičmi tiež najviac využívajú (podobne ako stredná generácia) stretnutia s rodičmi. Pri komunikácii so študentami uprednostňujú individuálne stretnutia.

LITERATÚRA

- BÚGELOVÁ, Tatiana: *Riaditeľ, učiteľ, rodič a ako si spríjemniť komunikáciu*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove 2005, s. 65.
- ĎURKOVSKÁ, Mária – TUŠKOVÁ, Tünde: Téma slovenského národnostného školstva v Maďarsku v projektoch Slovenskej akadémie vied a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In: *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania*. Eds. M. Ďurková, T. Tušková. Košice; Békešská Čaba: SvÚ CSPV SAV; VÚSM 2019 (e-kniha), 2020 (tlačaná verzia), s. 6 – 18.
- Dostupné aj na: https://www.svusav.sk/wp-content/uploads/2019/12/Reflexia_slovenskeho_narodnostneho_skolstva_v_Madarsku.pdf a na: <http://vusm.slovaci.hu/images/fileadmin/kutato/ekonyv/0086.pdf> (cit. 31. 01. 2021).
- MAJERCÍKOVÁ, Jana: Rodina a jej dôvera k škole. In: *Pedagogika.sk* [Slovak Journal for Educational Sciences / Slovenský časopis pre pedagogické vedy], 2011, ročník 2, č. 1, s. 9 – 27. Dostupné na: <http://www.casopispedagogika.sk/rocnik-2/cislo-1/Majercikova.pdf> (cit. 31.01. 2021).
- MAJERCÍKOVÁ, Jana: Sporné aspekty úzkych vzťahov rodiny a školy na začiatku vzdelávania. In: *Studia paedagogica*, 2015, ročník 20, č. 1, s. 29 – 44. Dostupné na: <https://www.phil.muni.cz/journals/index.php/studia-paedagogica/article/view/1110/1366> (cit. 31. 01. 2021).
- MALÁKOVÁ, Jarmila: Interné materiály Tatranskej alternatívnej školy – oslavy učenia s rodičmi. 2008. *Interné materiály*.
- OBDRŽÁLEK, Zdeněk a kol.: *Organizácia a manažment školstva*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2004.
- PRŮCHA, Jan – WALTEROVÁ, Eliška – MAREŠ, Jiří: *Pedagogický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál 2009. 400 s.
- SOBOTKOVÁ, Irena: *Psychologie rodiny*. Praha: Portál 2001. 176 s.
- VAŠIČKOVÁ, Soňa: *Správa z merania interakcie učiteľ – žiak*. Bratislava: NÚCEM 2013.

Összefoglalás

Tanár–diák–szülő interakció a magyarországi szlovák iskolákban

A tanulmány célja, hogy egy kérdőíves felmérés eredményei alapján vizsgálja a magyarországi szlovák iskolák tanárai, tanulói, valamint azok szülei közötti kapcsolatot és kommunikációs formákat. Részleges cél volt az is, hogy megtudjuk, mekkora a pedagógus támogatottsága a tanulók szüleinek körében. Az adatokat a magyarországi megyékben, 2019-ben, 139 szlovák nemzetiségi iskolában tanító pedagógus mintáján végzett kérdőíves kutatás szolgáltatta. A szülőkkel és tanulókkal kiépített kapcsolatot a tanárok minden csoportja nagyon pozitívan értékelte. A 35 és 50 év közötti korcsoportba tartozó tanárok érezték a legnagyobb támogatást a tanulók szülei részéről, míg a 24 és 35 év közöttibe tartozók a legkisebbet. A legfiatalabb korcsoportba tartozó pedagógusok egyértelműen az írott üzeneteket, valamint a telefonhívásokat részesítik előnyben a szülőkkel folytatott kommunikáció során. A tanulókkal folytatott kommunikáció legjobb formájának a tanulócsoportokkal történő találkozás, valamint a közös szabadidős tevékenységek bizonyultak. A középkorú oktatók a személyes, egyéni vagy csoportos találkozást preferálják a szülőkkel folytatott kommunikáció során. A tanulókkal folytatott kommunikáció esetében a különböző formák közötti különbségek minimálisak, a legtöbb pontszámot a közös szabadidős tevékenységek, valamint a kulturális eseményeken történő részvétel kapta. Az 51 és 68 év közötti korcsoportba tartozó tanárok (a középkorúakhoz hasonlóan) szintén a szülőkkel történő személyes találkozást tartják a leghasznosabbnak. Ők a tanulókkal folytatott kommunikáció során is az egyéni találkozásokat részesítik előnyben.

Summary

Teacher–Student–Parent Interactions in Slovak Minority Schools in Hungary

The aim of the paper is to analyse the relationships and forms of communication of teachers with parents and students in Slovak schools in Hungary based on data from a questionnaire survey. The partial goal is also to find out the degree of support of the pedagogue among the parents of their students. The data come from a questionnaire survey conducted in Hungarian counties in 2019 on a sample of 139 teachers of Slovak ethnic schools. The relationship with parents and students is perceived very positively by teachers of all categories. Teachers aged 35–50 feel the most support for their students' parents, while teachers aged 24–35 feel the least. Teachers of the youngest age category clearly prefer written messages and telephone calls in communication with parents. Meetings with the team of students and joint leisure activities proved to be the best in communication with students. In communication with parents, middle-generation educators prefer meetings with parents, either individually or with the collective. In communication with students, the differences between the various forms are mini-

mal, the highest scale scores were achieved by joint leisure activities and visits to cultural events. Teachers aged 51–68 (like the middle generation) also consider personal meetings with parents the most effective. When they are communicating.

Kontakt

Mgr. Mária Ďurková, PhD.

Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV, Košice
durkovska@saske.sk

Výučba občianskej výchovy u Slovákov v Maďarsku na príklade Slovenského gymnázia a základnej školy v Békešskej Čabe¹

MARCEL LINCÉNYI

Úvod

Napriek aktívnej výchove k občianstvu a k demokratickým hodnotám v posledných rokoch narastajú nenávisťné prejavy v spoločnosti, pričom zároveň pribúdajú názory, ktoré spochybňujú holokaust, či dokonca prezentujú obdiv k totalitným režimom a ich predstaviteľom. V Slovenskej republike sa v poslednom období z vyššie uvedeného diskutuje o potrebe inovácie výučby občianskej náuky v školskom systéme so zámerom prevencie prejavov extrémizmu a výchovy k demokratickému občianstvu. Moderná výchova k občianstvu by mala zjednocovať viaceré spoločenskovedné odbory a disciplíny od globálnej, mediálnej, multikultúrnej, osobnostnej a sociálnej výchovy či výchove k demokracie a ústavnosti.

Zámerom výchovy k občianstvu je prispievať k občianskemu vzdelávaniu mládeže, posilňovať u nich rešpekt k základným princípom demokracie a pripravovať ich na zodpovedný občiansky život v demokratickej spoločnosti (Staněk, 2009, s. 11 – 13). Ako uvádza Kredátus (2013, s. 5), úlohou občianskej náuky je formovanie mladých ľudí so snahou uchovať kontinuitu tradičných hodnôt našej spoločnosti a zároveň v súlade s aktuálnymi integračnými procesmi v Európe a vo svete.

„S príchodom nových spoločenských trendov a zmien na miestnej a globálnej úrovni sa vyvíja taktiež úloha vzdelávania, ktorá musí plniť potreby dnešných študentov. Výchova k demokratickému občianstvu a výchova k ľudským právam sú základom a spojivom mieru a dialógu v Európe a vo svete zajtrajška. Problematika riadenia konfliktov, rešpektovanie rozmanitosti, medzikultúrneho uvedomenia a pochopenia práv a povinností občanov sú základnými témami školských zariadení“ (Brett et al., 2012, s. 75).

¹ Príspevok je výstupom projektu KEGA 003TnUAD-4/2018: Inovácia metodických listov pre učiteľov občianskej náuky z pohľadu potreby prevencie prejavov extrémizmu a výchovy k demokratickému občianstvu.

Metodika príspevku

Hlavným cieľom predkladaného príspevku je analýza občianskej výchovy u Slovákov v Maďarsku.

Výskum sme realizovali na Slovenskom gymnáziu, základnej škole, materskej škole a internáte v Békešskej Čabe, kde sme v roku 2020 realizovali výskumný pobyt.

Pre Slovenské gymnázium a základnú školu v Békešskej Čabe sme sa rozhodli aj preto, že na tejto škole prebieha výučba v slovenskom jazyku, čo nám umožní porovnávať výsledky z výskumu výučby občianskej výchovy v Slovenskej republike, ale aj s výsledkami výučby vo Vojvodine, kde tiež prebieha výučba v slovenskom jazyku.

Zber dát sme zisťovali formou metódy štruktúrovaného rozhovoru so zástupcom pre gymnázium v Békešskej Čabe pánom Michalom Lásikom.

V prípade ďalšieho plánovania a návrhu výskumu sme uprednostnili koncept výskumných otázok pred stanovením výskumných problémov. Identifikovali sme dve výskumné otázky (VO):

VO1: Aký je aktuálny stav výchovy a vzdelávania vo vzťahu k občianstvu na slovenských základných a stredných školách v Maďarsku?

VO2: Aké sú hlavné podobnosti a odlišnosti vo vzdelávaní a výchove vo vzťahu k občianstvu na primárnom a sekundárnom vzdelávaní v Slovenskej republike a na slovenských školách v Maďarsku?

Výchova k občianstvu v Slovenskej republike

Po roku 1989 sa na Slovensku uskutočňuje komplikovaný zápas politických síl o podobu participácie mládeže na občianskom a politickom živote a o podobu výchovy mládeže v škole.

Nakoľko bola celá oblasť výchovy zaťažená komunistickými ideologickými hodnotami, v prvom období (do 1. 9. 1993) sa tento predmet vyučoval v obmedzenej miere, s minimálnym množstvom učebných pomôcok a prakticky bez učebníc. Mnohí učitelia si sami vytvárali učebné materiály, ktoré im nahrádzali učebnice i učebné pomôcky nevyhnutné pre vyučovanie. Niektorí učitelia z vyučovacích hodín občianskej výchovy utvorili diskusné kluby, v ktorých sa venovali spoločným problémom, o ktoré mali žiaci záujem. (Macháček – Šťava, 2012, s. 24).

V roku 1991 vznikla pri Ministerstve školstva, mládeže a športu SR expertná komisia poverená tvorbou novej koncepcie predmetu a nových osnov pre základné a stredné školy. Práca na novej koncepcii vyučovania predmetu občianska výchova sa skončila v roku 1993 a učebné osnovy novo skoncipovanej občianskej výchovy (na základných školách) a náuky o spoločnosti a občianskej náuky (na

stredných školách) boli schválené výnosom Ministerstva školstva a vedy Slovenskej republiky 14. apríla 1993 pod číslom 2166/1993 – 31, s platnosťou od 1. septembra 1993. K analogickému procesu transformácie dochádzalo taktiež v Českej republike (podrobne pozri Hubálek a kol., 2017, s. 48 – 84).

Rozhodnutím MŠaV SR zo dňa 19. 8. 1993 sa výučba predmetu občianska výchova v 6. a 7. ročníku ZŠ zrušila v súvislosti so zavedením povinne voliteľného predmetu etická výchova v alternatíve s náboženskou výchovou na 2. stupni ZŠ. V nasledujúcich štyroch rokoch sa občianska výchova vyučovala len v 8. ročníku a v niekoľkých triedach 9. ročníka ZŠ. Expertná komisia MŠaV SR pre tvorbu novej koncepcie občianskej výchovy a ŠPÚ (Štátny pedagogický ústav) na základe vyjadrenia odbornej pedagogickej obce požiadali MŠaV SR o možnosť znovu zaradenia povinného vyučovacieho predmetu občianska výchova do učebného plánu v 6. až 9. ročníku základnej školy. MŠaV SR po zvážení všetkých skutočností a po predložení návrhu učebných osnov predmetu občianska výchova pre 6. až 9. ročník ZŠ znovu zaradilo tento predmet do učebného plánu základných škôl v 6. až 9. ročníku a dňa 3. apríla 1997 výmerom číslo 1640/1997 – 151 schválilo návrh nových učebných osnov s platnosťou od 1. septembra 1997. (Macháček – Štáva, 2012, s. 24 – 25).

Vyučovanie občianskej náuky v slovenských školách prebieha v súlade s koncepciou reformy školstva po roku 2008, ktorej cieľom bola aktivizácia žiakov na vyučovacích hodinách, zavedenie inovatívnych metód do vyučovania, vyučovanie a vzdelávanie pre praktický život. Vyučovanie občianskej náuky je formované viacerými všeobecne záväznými právnymi normami v rezorte školstva. Základnou normou je zákon č. 245/2008 Z. z. (zákon o výchove a vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov – školský zákon), ktorý definuje viaceré princípy, z ktorých vychádza vzdelávanie a výchova v Slovenskej republike. Ďalšou normou, resp. záväzným predpisom, ktorý reguluje vyučovanie občianskej náuky, je Štátny vzdelávací program (Kredátus, 2013, s. 6).

V Slovenskej republike je občianska náuka povinný samostatný vyučovací predmet, ktorý je zameraný na prvky výchovy k občianstvu podľa národného kurikula (ISCED 1, 2 a 3) na primárnej úrovni, ako aj stredoškolskej úrovni (European Commission, 2012, s. 19).

Občianska výchova na základných školách v Slovenskej republike sa vyučuje v súlade so Štátnym vzdelávacím programom pre druhý stupeň základnej školy v Slovenskej republike (ISCED 2 – nižšie sekundárne vzdelávanie) podľa vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť ako samostatný predmet občianska náuka. Podľa tohto dokumentu sa taktiež vzdelávajú aj žiaci 1. až 4. ročníka gymnázia s osemročným štúdiom.²

² Štátny pedagogický ústav. Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň základnej školy v Slovenskej republike. ISCED 2 – nižšie sekundárne vzdelávanie. Dostupné na: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/> (cit. 11. 02. 2020).

Predmet občianska náuka sa na základných školách s vyučovacím jazykom slovenským vyučuje v 5. – 9. ročníku, pričom v rámcovom učebnom pláne má dotáciu 4 hodín do mesiaca, respektíve 12 hodín do mesiaca pri alternatívnom učebnom pláne pre základné školy s vyučovacím jazykom slovenským s posilným spoločenskovedného vzdelávania.³

Rámcový učebný plán pre gymnázia s osemročným štúdiom s vyučovacím jazykom slovenským počíta s 3 hodinovou dotáciou do mesiaca pre 1. – 4. ročník.⁴

Občianska výchova na gymnáziách so štvorročným štúdiom a gymnáziách s osemročným štúdiom sa v Slovenskej republike vyučuje v súlade so Štátnym vzdelávacím programom pre Štátny vzdelávací program pre gymnáziá v Slovenskej republike ISCED 3A – Vyššie sekundárne vzdelávanie podľa vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť ako samostatný predmet občianska náuka.⁵ Predmet občianska náuka má v rámcovom učebnom pláne pre gymnáziá so štvorročným a osemročným štúdiom s vyučovacím jazykom slovenským (rovnako s vyučovacím jazykom národnostných menšín, bilingválnymi gymnáziami) časovú dotáciu 3 hodín do mesiaca.⁶

V rámci predmetu občianska náuka a náuka o spoločnosti na stredných školách sa podľa metodického pokynu MŠVVaŠ výchovno-vzdelávacie výsledky žiaka klasifikujú stupňami: výborný, chválitebný, dobrý, dostatočný, nedostatočný.⁷

Výchova k občianstvu v Maďarsku

V Maďarsku sa občianska výchova na základných a stredných školách nevyučuje ako samostatný predmet, ale občianske vzdelávanie je od roku 2013 prierezovo súčasťou nových učebných plánov u viacerých predmetov.

³ Štátny pedagogický ústav. Rámcové učebné plány pre základné školy s vyučovacím jazykom slovenským. Dostupné na: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/> (cit. 11. 02. 2020).

⁴ Štátny pedagogický ústav. Rámcové učebné plány pre gymnáziá s osemročným štúdiom s vyučovacím jazykom slovenským. Dostupné na: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/> (cit. 11. 02. 2020).

⁵ Štátny pedagogický ústav. Štátny vzdelávací program pre gymnázia v Slovenskej republike ISCED 3A – Vyššie sekundárne vzdelávanie. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/isced3_spu_uprava.pdf (cit. 11. 02. 2020).

⁶ Štátny pedagogický ústav. Rámcový učebný plán pre gymnáziá so štvorročným a osemročným štúdiom s vyučovacím jazykom slovenským. Dostupné na: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/> (cit. 11. 02. 2020).

⁷ Metodický pokyn č. 21/2011 na hodnotenie a klasifikáciu žiakov stredných škôl. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Na základných školách sa výchova k občianstvu vyučuje integrovane v rámci predmetov etiky a náboženstva, či vlastivedy a národopisu. „V 5. a 6. triede na základnej škole je občianske vzdelávanie súčasťou predmetu vlastiveda a národopis (*Hon és népismeret*), ale u nás sa vyučuje predmet *slovenská vzdelanosť (slovenské reálie)* týždenne po jednej hodine, na nižšom stupni integrovane,“ informoval nás zástupca pre gymnázium v Békešskej Čabe pán Michal Lásik, podľa ktorého sú dejepis a občianske poznatky v Maďarsku klasifikované známkami.

V rámci strednej školy sa výchova k občianstvu vyučuje integrovane v rámci predmetu dejepis a občianske poznatky. Osobitný rámec pre výučbu pre občianskej náuky je podľa M. Lásika vymedzený iba v 8. ročníku (4 hodiny) a v 12. ročníku (6 hodín).

Ako sa uvádza v rámcových učebných osnovách pre základnú školu 5. – 8. ročník: „*Sociálne, občianske a hospodárske kompetencie, ktoré vstupujú do tejto fázy odbornej prípravy, spolu s históriou, ponúkajú väčšie príležitosti pre občianstvo a vzdelávanie v demokracii. Kľúčovými kompetenciami je sociálna a občianska kompetencia, ktorá pripravuje našich študentov na účasť na verejných záležitostiach. To sa deje predovšetkým prostredníctvom sociálnych, občianskych a ekonomických poznatkov.*“ Podľa rámcových učebných osnov je prinajmenšom rovnako dôležité vybaviť žiakov hodnotami demokracie, aby sa pripravili na zodpovedné občianstvo a vedomú účasť na demokratickom verejnom živote. Sociálne, občianske a ekonomické vedomosti ako oblasť obsahu pokrývajúca témy s dopadom socializácie sú prirodzene spojené so všetkými všeobecnými rozvojovými úlohami.⁸

Na stredných školách sa občianske vzdelávanie vyučuje v rámci predmetov ako je história a náuka o spoločnosti. Existujú aj tzv. služby pre komunitu pre študentov, ktoré im pomáhajú rozvíjať kompetencie v oblasti aktívneho občianstva. Je to pre študentov stredných škôl, ktorí pracujú 50 hodín ročne v službách pre komunitu a na výber majú z viacerých možností poskytovania služieb, ako napríklad starostlivosť o starších ľudí, starostlivosť o deti, ochrana životného prostredia atď. Táto služba je realizovaná v spolupráci s mimovládnyimi organizáciami (Auxtová – Lehocká, 2016).

Predmety spoločenských vied majú podľa rámcových učebných osnov pre 9. – 12. ročník na stredných školách okrem iného učiť k demokratickému mysleniu a správaniu, príprave na občiansku zodpovednosť a vedomú účasť na verejnom živote, k poznaniu a rešpektovaniu základných osobností a ľudských práv a morálnych noriem. Sociálne, občianske a ekonomické vedomosti sú obsahovo orientované obsahové jednotky, ktoré sa snažia komplexne reagovať na spoloč-

⁸ Vzdelávacie inštitút pre výskum a vývoj. príloha 2: rámcové učebné osnovy pre základnú školu 5. – 8. stupeň. Dostupné na: https://kerettanternv.oh.gov.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html (cit. 11. 02. 2020).

ské javy, ktoré priamo ovplyvňujú študentov. Ich riešenie problémov a slovná zásoba je založená na disciplínach ako sú sociológia, sociálna psychológia, politológia, právo, ekonómia a médiá. Znalosti v týchto oblastiach poskytujú tiež základ pre pochopenie toho, ako spoločnosť, štát a hospodárstvo fungujú, v ktorých žiaci žijú. Preto je dôležité, aby sa mladí ľudia stretávali s týmito témami v záverečných fázach všeobecného vzdelávania a aby mali základné vedomosti a podnety v dospelosti, aby sa stali aktívnymi občanmi tak v miestnych komunitách, ako aj v celej krajine.⁹

Dôraz na občianske vzdelávanie sa kladie v 11. a 12. ročníku na strednej škole, keď je vzdelávanie zamerané na rozvoj národnej identity a vlasteneckého vzdelávania, ako aj výchovu k aktívnemu občianstvu a demokracii. „*Je dôležité, aby sa naši študenti stali občanmi, ktorí sú lojálni k svojej domovskej krajine. Aby si boli vedomí a uznávali hodnoty našej národnej kultúry, boli odhodlaní demokratickému štátu v rámci právneho štátu, aktívne sa podieľali na verejných záležitostiach, rešpektovali sociálnu a etnickú rozmanitosť,*“ uvádza sa v Rámcových učebných osnovách pre stredné školy 9. – 12. ročník s tým, že spomedzi kľúčových kompetencií zohrávajú spoločenské a občianske kompetencie úlohu v konečnom záväzku k demokracii a okrem národných hodnôt v jasnom vyjadrení spoločnej európskej myšlienky.

Ako sa ďalej uvádza v dokumente, spracovanie tém zo sociálnych, občianskych a ekonomických vedomostí priamo prispieva k rozvoju spoločenských a občianskych kompetencií, ako aj iniciatívnych a podnikateľských schopností. Spomedzi týchto všeobecných cieľov významne prispieva k výchove k občianstvu a demokracii, k prehĺbovaniu zmyslu pre zodpovednosť a dobrovoľnícku činnosť u mladých ľudí, k hospodárskemu a finančnému vzdelávaniu a v menšej miere k kariérenému poradenstvu. „*Spracovanie sociálnych, občianskych a ekonomických otázok zohráva dôležitú úlohu pri rozvoji nezávislého a kritického myslenia a mediálneho povedomia, ktoré môže byť založené na strednej škole na nezávislom zbere, ústnom alebo písomnom spracovaní a vedomom a kritickým spracovaní písaných a audiovizuálnych textov. Témy sociálneho, občianskeho a ekonomického vzdelávania, ktoré sa objavujú v poslednom ročníku vysokej školy, syntetizujú vedomosti študentov o spoločenských vedách v kontexte histórie. Keďže ide o postgraduálnych študentov, je dôležité, aby ich škola pripravovala priamo na skutočné ekonomické a politické zapojenie: zodpovedné uplatňovanie práv a povinností občanov a úlohu zamestnancov a podnikateľov,*“ uvádza sa taktiež v rámcových učebných osnovách pre stredné školy 9. – 12. ročník.

⁹ Vzdelávacie inštitúty pre výskum a vývoj. príloha 2: Rámcové učebné osnovy pre stredné školy 9. – 12. stupeň. Dostupné na: https://kerettanternv.oh.gov.hu/03_melleklet_9-12/index_4_gimn.html (cit. 11. 02. 2020).

Záver

Z realizovanej analýzy vyplynulo, že výchova a vzdelávanie k občianstvu na primárnom a sekundárnom vzdelávaní v Maďarsku je odlišné s občianskou výchovou v Slovenskej republike či už z hľadiska formy, ako aj intenzity.

V Maďarsku sa občianska výchova na základných a stredných školách nevyučuje ako samostatný predmet ako v Slovenskej republike, respektíve vo Vojvodine v Srbsku, ale prierezovo v rámci učebných plánov viacerých predmetov. Rozdiely sú aj v rámci časovej dotácii v oboch krajinách. Zatiaľ, čo na Slovensku je pri výchove k občianstvu v rámci samostatného predmetu venovaná časová dotácia jedna hodina do týždňa od druhého stupňa na základných školách (5. – 9. ročník) a taktiež na stredných školách a gymnáziách, v Maďarsku je osobitný rámec pre výučbu občianskej výchovy vymedzený iba v 8. ročníku (4 hodiny) a v 12. ročníku (6 hodín).

Hodnotenie prebieha zhodne v oboch krajinách známku. Slovenskí učitelia sa môžu pri výučbe občianskej výchovy oprieť o rámcové učebné plány. Podobné rámcové učebné osnovy majú aj slovenskí učitelia v Maďarsku, avšak len v maďarskom jazyku.

Na základe zistených odlišností vo výchove k občianstvu v Maďarsku a Slovenskej republike nie je možné konštatovať, že by jedna krajina robila občianske vzdelávanie nedostatočne. V členských krajinách Európskej únie prebieha občianske vzdelávanie jednak v rámci samostatného predmetu, ako aj prierezovo. Otázna je intenzita vzdelávania, ako aj samotný obsah vzdelávania s ohľadom na potrebu súčasnosti.

Je zrejmé, že Maďarsko uvažuje o aktualizácii výučby občianskeho vzdelávania, o čom svedčí aj fakt, že Koncepcia výchovy k aktívnemu občianstvu bola hlavnou témou neformálnej schôdzky ministrov školstva členských krajín Európskej únie v rámci maďarského predsedníctva v EÚ, ktorá sa uskutočnila v maďarskom Gödöllő v roku 2011.¹⁰

Záverom môžeme konštatovať, že poznatky získané komparáciou občianskej výchovy v Slovenskej republike a v Maďarsku môžu byť inšpiratívne nielen pre učiteľov, samotných tvorcov legislatívy, ale taktiež skvalitniť občiansku výchovu v oboch krajinách.

¹⁰ VALLACH, Ladislav. Maďarsko: Ministri školstva EÚ prerokujú možnosti výchovy k aktívnemu občianstvu. Dostupné na: <https://euractiv.sk/section/all/news/maďarsko-ministri-skolstva-eu-prerokuju-moznosti-vychovy-k-aktivnemu-obcianstvu> / (cit. 11. 02. 2020).

LITERATÚRA

- BRETT, Peter – MOMPOINT-GAILLARDOVÁ, Pascale – SALEMOVÁ, Mária Helena: *Jak mohou všichni učitelé podpořit výchovu k občanství a lidským právům. Rámec pro rozvoj kompetencí*. Brno: Masarykova univerzita 2012. 92 s.
- HUBÁLEK, Tomáš – KOPEČEK, Pavel – KRÁKORA, Pavel – CINGELOVÁ, Gabriela – STANĚK, Antonín a kol.: *Vývoj občanského vzdělávání a etické výchovy v českých zemích*. Praha: Epoque 2017, 112 s.
- KREDÁTUS, Juraj: *Občianska náuka v školskom vzdelávacom programe ISCED 2*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave, 2013. 56 s.
- MACHÁČEK, Ladislav – ŠTAVA, Ervin: *Občianske vzdelávanie a výchova mládeže k občianstvu. Národná správa z medzinárodného výskumu občianskeho vzdelávania ICCS 2009*. Bratislava: Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania 2009. 107 s.
- STANĚK, Antonín: *Výchova k občanství v současné škole: Profesní identita učitele výchovy k občanství*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2009. 131 s.

Internetové pramene

- AUXTOVÁ, Lucia – LEHOCKÁ, Daniela: *Správa zo zahraničnej pracovnej cesty v Prahe zo dňa 10. – 11. marca 2016 ohľadom rokovania zástupcov multilaterálnej platformy Stredoeurópskej spolupráce vo vzdelávaní CECE*. 6. Prehľad prinesenej dokumentácie – Ministerstvo školstva. Dostupné na: [www.minedu.sk > data > files > 6033_](http://www.minedu.sk/data/files/6033_) (cit. 24. 07. 2019).
- EUROPEAN COMMISSION. 2012. *Citizenship Education in Europe*. [online]. Brussel: EURYDICE 2012, Dostupné na : <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice> (cit. 24. 07. 2019).
- Metodický pokyn č. 21/2011 na hodnotenie a klasifikáciu žiakov stredných škôl. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.
- Štátny pedagogický ústav. Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň základnej školy v Slovenskej republike. ISCED 2 – nižšie sekundárne vzdelávanie. Dostupné na: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/> (cit. 24. 07. 2019).
- Štátny pedagogický ústav. Rámcové učebné plány pre základné školy s vyučovacím jazykom slovenským. Dostupné na: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/> (cit. 24. 07. 2019).
- Štátny pedagogický ústav. Rámcové učebné plány pre gymnáziá s osemročným štúdiom s vyučovacím jazykom slovenským. Dostupné na: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/> (cit. 24. 07. 2019).
- Štátny pedagogický ústav. Štátny vzdelávací program pre gymnáziá v Slovenskej republike ISCED 3A – Vyššie sekundárne vzdelávanie Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/isced3_spu_uprava.pdf (cit. 11. 02. 2020).
- Štátny pedagogický ústav. Rámcový učebný plán pre gymnáziá so štvorročným a osemročným štúdiom s vyučovacím jazykom slovenským. Dostupné na:

<http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs> / (cit. 24. 07. 2019)

VALLACH, Ladislav: Maďarsko: Ministri školstva EÚ prerokujú možnosti výchovy k aktívnemu občianstvu. Dostupné na:

<https://euractiv.sk/section/all/news/madarsko-ministri-skolstva-eu-prerokuju-moznosti-vychovy-k-aktivnemu-obcianstvu> / (cit. 11. 02. 2020).

Vzdelávacie inštitút pre výskum a vývoj. príloha 2: rámcové učebné osnovy pre základnú školu 5. – 8. stupeň. Dostupné na:

https://kerettanterv.oh.gov.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html (cit. 11. 02. 2020).

Vzdelávacie inštitút pre výskum a vývoj. príloha 2: rámcové učebné osnovy pre stredné školy 9. – 2. stupeň. Dostupné na:

https://kerettanterv.oh.gov.hu/03_melleklet_9-12/index_4_gimn.html (cit. 11. 02. 2020).

Ďalšie zdroje

Štruktúrovaný rozhovor so zástupcom gymnázia v Békešskej Čabe pánom Michalom Lásikom formou emailovej komunikácie zo dňa 10. februára 2020.

Emailová komunikácia s Vlastou Werleovou, riaditeľkou základnej školy Jána Čajaka v Báčskom Petrovci zo dňa 19. júla 2019.

Összefoglalás

Az állampolgári ismeretek oktatása a magyarországi szlovákok számára a békéscsabai szlovák gimnázium és általános iskola példáján

Az Európai Unió országain belül egyre erősödik a polgárok frusztrációja és bizalmatlansága az európai intézmények iránt, amelyet a szélsőséges politikai pártok és mozgalmak gyakran kihasználnak. A fentiekből következik, hogy az állampolgári ismeretek fontosságáról és azoknak a jelenkor igényei fényében történő aktualizálásáról egyre intenzívebb a párbeszéd. Jelen tanulmányában a szerző a magyarországi általános és középiskolában tanuló szlovákoknak szóló állampolgári ismeretek oktatási rendszerének vizsgálatára koncentrál, amelyet összehasonlít a Szlovák Köztársaság általános és középiskolai állampolgári ismeretek oktatásával.

Summary

The Civic Education of the Slovaks in Hungary on the Example of the Slovak High School and Primary School in Békéscsaba

In the countries of the European Union, the frustration of citizens and their distrust of the European institutions is growing, which is often used by extremist political parties and movements. From the above, the importance of civic education and its updating in the light of current needs is increasingly being discussed. In the presented paper, the author focuses on the analysis of the system of teaching civic education of Slovaks in primary and secondary schools in Hungary, which is then compared with civic education in primary and secondary schools in the Slovak Republic.

Kontakt

doc. PaedDr. PhDr. Marcel Lincényi, PhD.

Trenčianska Univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Celouniverzitné pracovisko Katedra politológie

marcel.lincenyi@tnuni.sk

Slovenčina na Univerzite ELTE – Centrum slovanskej metodiky

ANNA ISTVÁNOVÁ

Portfólio vzdelávania učiteľov na Univerzite Eötvösa Loránda

V príspevku sa snažím predstaviť Centrum slovanskej metodológie zriadené pri Ústave slovanskej a baltskej filológie na Univerzite Eötvösa Loránda.

Univerzita Eötvösa Loránda kladie veľký dôraz na rozšírenie portfólia vzdelávania učiteľov. V zásade ponúka 11- a 12-semesterálne štúdium nerozdeleného vzdelávania učiteľov, ale uchádzači si môžu vybrať aj 2-, 4- a 5-semesterálne vzdelávanie učiteľov v tzv. skrátenom cykle (rövid ciklusú tanárképzés), ktoré je vlastne druhom postgraduálneho vzdelávania.

Na Filozofickej fakulte je niekoľko metodických centier. Centrum odbornej metodiky (ELTE BTK Szakmódszertani Központ, <https://metodika.btk.elte.hu/>) organizuje metodické akcie, fóra, doškoľovanie (Ms Teams, Canvas, Moodle) a workshopy filozofickej fakulty. Niekoľko ústavov popritom akreditovalo vlastné metodické centrum, napríklad Nemecké národné metodické centrum alebo Metodické centrum pre výučbu anglickej literatúry a jazyka. Univerzita Eötvösa Loránda navyše zriadila špeciálnu fakultu pod názvom Stredisko odbornej prípravy, ktorá má na starosti celkovú prípravu poslucháčov učiteľského smeru (ELTE Tanárképző Központ, <https://tkk.elte.hu/>). Externé alebo večerné štúdium nie je súčasťou portfólia univerzitého vzdelávania učiteľov.

Ústav slovanskej a baltskej filológie v Budapešti vyučuje 13 jazykov na štyroch katedrách. Ústav združuje nasledujúce katedry: Katedra poľskej filológie, Katedra ruského jazyka a literatúry, Katedra ukrajinskej filológie a Katedra slovanskej filológie. K poľskej, ruskej a ukrajinskej filológii patria poľský, ruský, ukrajinský, bieloruský, lotyšský a litovský jazyk. Katedra slovanskej filológie má šesť odborov: bulharský jazyk a literatúra, český jazyk a literatúra, chorvátsky jazyk a literatúra, slovenský jazyk a literatúra, slovinský jazyk a literatúra, a patrí sem ešte odbor srbský jazyk a literatúra, ku katedre je pripojený macedónsky jazyk na úrovni lektorátu.

Filozofická fakulta zaviedla v roku 2006 bolonský systém. Bolonský systém vytvoril príležitosť k zmodernizovaniu spoločného základu slavistiky, vypracoval sa jednotnejší základ výučby jednotlivých odborov slovanských jazykov, pri tom nový systém zabezpečil špecializácie. Nový systém tiež poskytol príležitosť

na akreditáciu nového odboru, odbor slovinčiny odštartoval v roku 2006 – 2007 s tromi študentmi (Dudás, 2018, s. 31 – 32).

V akademickom roku 2013 – 2014 bolo zavedené nerozdelené pedagogické štúdium. Nerozdelené pedagogické štúdium môže trvať 11 a 12 semestrov, v každom prípade je príprava dvojdielna, okrem odbornej prípravy (ktorá nadväzuje na volený slovanský jazyk ju tvoria moduly z pedagogiky a psychológie). V roku 2017 bola akreditovaná forma tzv. skráteného cyklu prípravy učiteľov. Primárnym účelom školenia bolo poskytnúť odpoveď na rastúci nedostatok učiteľov. Táto forma školenia je 2-, 3- a 5-semestrálna a dáva možnosť praktizujúcim učiteľom rekvalifikovať sa na učiteľa iného (ďalšieho) odboru alebo dáva učiteľom základných škôl možnosť doplniť si kvalifikáciu, a získať tak diplom stredoškolského učiteľa. Nariadenie maďarskej vlády 283/2012. (X. 4.) § 2 bod dáva tiež možnosť získať pedagogické vzdelanie tým, ktorí získali diplom z filozofického smeru daného odboru a dodatočne sa rozhodli pre pedagogickú dráhu.

Nie všetky odbory nášho ústavu majú akreditovaný pedagogický smer. Tradične sa na slavistike neštudovala čeština ako pedagogický smer; jazyky, ktoré sú reprezentované na úrovni lektorátu, tiež nemajú pedagogický študijný program. Bulharský, chorvátsky, poľský, srbský, slovenský, slovinský, ukrajinský jazyk a literatúra vzdelávajú aj učiteľov pre domáce menšiny, ich študijný program obsahuje špecifické predmety.

Ústav má viac ako 50 kvalifikovaných vysokoškolských pedagógov, ktorí prednášajú literatúru, jazyk a kultúru daného jazyka a každý jazyk má svojho lektora. V odboroch, ktoré majú akreditovaný pedagogický smer, sa poskytuje aj metodické školenie.

Katedra ruského jazyka a literatúry má vysoký počet študentov. Počet študentov každoročne stúpa aj na pedagogickom smere. Na menších odboroch je počet študentov nízky (tradične je to tak). V súčasnosti študuje celkovo osem študentov na poľštine, slovenčine, ukrajinčine a chorvátčine, čo sa týka pedagogického smeru: na odbore slovenčiny 3, na ukrajinčine 1, na odbore poľského jazyka 2 a na chorvátčine 2. Počet študentov na malých odboroch, tak aj na slovakistike, je nízky, tradície v tomto zmysle nezmenil ani bolonský systém. T. Tušková o tomto jave (v súvislosti s Katedrou slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity) uvažuje takto: „...nový dvojstupňový systém vo vyučovaní a nový prijímací systém neboli pre náš odbor priaznivé. Počet študentov na katedrách slovakistiky začal rapídne klesať. Dôvody tohto zníženia počtu študentov boli / sú rôzne. Na začiatku to súviselo s neúspešnými prijímacími konaniami zo strany študentov, s ťažkosťami prestupu poslucháčov do druhého, magisterského stupňa, ktorý bol podmienený ďalšími, niekedy až nereálnymi požiadavkami (napr. vyšší stupeň jazykovej skúšky – C1, určenie minimálneho počtu študentov (pre malé katedry ide o príliš vysoký počet) potrebného na otvorenie odboru). Počet študentov je na katedrách slovakistiky v súčasnosti naďalej nízky aj preto, lebo pokračuje reforma učebných osnov a modifikácia vysokoškolského systému“

(Tušková, 2016, s. 48). Študenti prichádzajú na univerzitu bez jazykových znalostí. V rámci predbolonského vzdelávania sa študenti učia jazyk 20 hodín týždenne v porovnaní so 4, 6 alebo 8 hodinami týždenne. Jazykové knihy pre nový systém však ešte neboli napísané (Dudás, 2003, s. 78).

Od roku 2019 študenti, ktorí si volia pedagogický smer a špecifický národnostný vzdelávací program, majú možnosť uchádzať sa o mimoriadne štipendium. Štipendium je vysoké, ale zatiaľ nevidíme nárast počtu študentov. Podľa opýtaných študentov je ťažké zaviazat' sa k tejto profesii na niekoľko rokov vopred. Podmienkou na priznanie štipendia je, že po absolvovaní štúdia musí štipendista istý čas odpracovať v škole, konkrétne toľko mesiacov, koľko poberal štipendium.

Centrum slovanskej metodiky

Myšlienka vytvoriť Centrum slovanskej metodiky na univerzitnej pôde sa nadhodila v roku 2015, keď sme si uvedomili, že vzdelávanie učiteľov slovanských jazykov nemá na našej univerzite pevné inštitucionálne pozadie, ako ním disponujú napríklad odbory angličtina, história, maďarčina. Centrum bolo zriadené teda s cieľom, aby tvorilo bázu výchovy pedagógov pre domáce potreby.

Centrum si vytýčilo za cieľ poskytnúť príležitosti k získaniu špecifických poznatkov, interoperabilitu a platformu pre inštitúcie vyučujúce slovanské jazyky. Okrem existujúcich odborných vzťahov sa snažilo vybudovať nové. Pri nadväzovaní užšej spolupráce medzi inštitúciami sa dával dôraz na kvalitatívne vzťahy, na druh spolupráce, ktorá nevedie, ale podporuje a pomáha.

Prvým krokom v tomto smere bolo usporiadanie konferencie s cieľom zistiť rozsah záujmu. Pracovným jazykom bolo maďarčina, keďže „všeslovansky“ jazyk neexistuje. Účasť na konferencii bola bezplatná. Zistili sme, že záujem o naše plány je veľký, takže sme urobili ďalšie organizačné kroky, smerujúce k zriadeniu slovanskeho metodického centra.

Po jeho vzniku v marci 2018 sme usporiadali už v inštitucionálnom rámci našu prvú konferenciu. Vedecká konferencia a workshop Centra slovanskej metodiky boli usporiadané pod názvom *Otázky identity a vízie o budúcnosti v domácej výučbe cudzích jazykov a v jazykoch a kultúrach domácich národnostných menšín*. Konferencie sa zúčastnilo 80 účastníkov, počas dvoch dní boli zastúpené všetky jazyky, ktoré sa vyučujú v Inštitúte slovanskej a baltskej filológie Univerzity Eötvösa Loránda. Cieľom konferencie bolo poskytnúť na celoštátnej úrovni príležitosť inštitúciám, ktoré vyučujú slovanské jazyky, interoperabilitu a platformu. Ambíciou novovzniknutého centra bolo aj rozširovať kontakty medzi odborníkmi, ktorí sú aktívne zainteresovaní na výchove pedagógov alebo pôsobia ako pedagógovia vo verejnom školstve alebo v jazykových školách. Pozvali sme aj expertov, ktorí pracujú v orgánoch, ktoré riadia celoštátne školstvo. Naším mot-

tom bolo: „*Spolupráca, ktorá sa vyvinie s cieľom dosiahnuť dobré výsledky dlhodobo, môže vzniknúť iba na základe vzájomnej podpory, ktorá predsavzatia a úmysly napomáha plniť miesto toho, aby diktovala a usmerňovala, lebo problémy sa dajú riešiť, len ak sa spojíme a navzájom si pomáhamo...*“ (István, 2018, s. 7).

Snažili sme sa o to, aby príspevky konferencie neboli zamerané na teoretické otázky, požiadali sme účastníkov, aby vychádzali z praxe. Túto podmienku sme považovali za veľmi dôležitú z toho dôvodu, aby sa účastníci mohli navzájom inšpirovať a získavať nové nápady k svojim vyučovacím hodinám. Snažili sme sa dať priestor na diskusiu, aby účastníci mohli prediskutovať problémy, s ktorými sa stretávajú v svojej každodennej práci.

Prednášky sme preto ani netematizovali. Všetky prednášky súvisia s ktorýmkoľvek z uvedených jazykov, s literárnymi a jazykovými predmetmi alebo predmetmi etnografického rázu, ktoré sú zakotvené v maďarskom školstve počnúc predškolskou výchovou po vysokoškolské vzdelávanie. Ako výnimku sme dali priestor niekoľkým prednáškam o výučbe angličtiny, lebo, ako je známe, metodika angličtiny ako cudzieho jazyka je veľmi dôkladne vypracovaná. Predpokladali sme, že účastníci môžu z týchto prednášok vyťažiť zaujímavé poučenia. Na workshope kolegyňa, ktorá je pôvodom Slovenka, ale vyučuje angličtinu na základnej škole, priniesla množstvo adaptabilných nápadov. Medzi inými i také, ktoré sa týkajú detí základnej školy s poruchami učenia. Budovanie kontaktov sa samozrejme nedalo rýchlo riešiť a možno sme stále v základoch, ale snažíme sa urobiť všetko preto, aby sme mali v Maďarsku moderné profesionálne metodologické centrum pre slovanské jazyky.

Druhá konferencia mala názov *Slovanská metodika II. – Teória v praxi*. Názov sa určoval na podklade výsledkov prvej konferencie a naša druhá konferencia bola usporiadaná v marci 2019. Druhá konferencia zahŕňala prednášky, ktoré sa zaoberali mikroproblémami a boli tiež založené na praktickej stránke pedagogiky.

Na tejto konferencii sme očakávali účasť kolegov z radov praktizujúcich pedagógov zo základného školstva, ďalej profesionálov, mentorov, teoretikov a kandidátov na učiteľské povolanie, ktorí sú schopní konfrontovať svoje skúsenosti v neformálnom kontexte vo viacerých jazykoch.

Tretia konferencia, plánovaná na rok 2021, bude mať podobnú koncepciu. Na názve sme sa ešte nedohodli. Témou naďalej zostáva výučba slovanského jazyka ako cudzieho jazyka, pravdepodobne by mala súvisieť s online vzdelávaním. Ďalšou závažnou otázkou je internacionalizácia podujatia, ktorá sa má odzrkadľovať na poli rokovacieho jazyka, okrem maďarčiny by mali dostať priestor aj cudzie jazyky. V každom prípade budeme očakávať prednášky domácich i zahraničných expertov, ktoré budú venované výučbe cudzích jazykov v praxi. Mali by mať prednosť prednášky o využívaní rôznych metód digitálnej výučby, zaoberajúce sa problémami, ktoré uľahčujú výučbu, napr. ako sa môže tvorivo

pristupovať k uplatneniu modernej techniky, ktorú súčasná mladá generácia uprednostňuje vo výučbe takých tém, ako sú napr. vybrané slová. Podobne i používanie mémov vo výučbe dospelých. Situácia spôsobená pandemiou upriamila pozornosť na to, ako sa môže online priestor stať dejiskom vzdelávania. Pedagógovia musia v tomto priestore nájsť príležitosti, ktoré sú vhodné pre dnešok. Študenti sa musia vyrovnat' tiež so situáciami, ktoré takáto udalosť spôsobí. Konferencia sa uskutoční – podľa našich plánov – online, pomocou programu Microsoft Teams, ktorého sa môže súčasne zúčastniť 200 účastníkov. Cieľom tejto konferencie je zhrnúť skúsenosti, ktoré do vzdelávania priniesol rok 2020.

Problematika prípravy učiteľov na odbore slovenský jazyk a literatúra

Výchova pedagógov v našom inštitúte je mojou pracovnou náplňou päť rokov, čo nie je dlhý čas. Počas tejto doby som sa mohla intenzívne sústrediť na problematiku odbornej prípravy učiteľov na Univerzite ELTE vďaka Centru odbornej metodiky a Stredisku odbornej prípravy učiteľov ELTE. Kontakt verejného školstva s vysokoškolským prostredím udržiavam ako poverená prípravou písomných úloh na maturity zo slovenčiny a ako členka komisie skúšok schopností kandidátov na pedagogický smer našej univerzity.

Problémy, ktoré súvisia s výchovou, respektíve s prípravou budúcich učiteľov na ELTE, môžem zosumarizovať takto.

Jedným z najväčších problémov odbornej prípravy učiteľov je rozvoj jazykových zručností uchádzačov. Tento problém by sa mal zvládnuť v spolupráci so školeniami v materskej krajine, k tomu by bolo potrebné vyriešiť napr. dohody o spolupráci medzi rozličnými krajinami. Výchova pedagógov prebieha v časovom rozpätí 11 – 12 semestrov, a v každom prípade sú to aprobácie. Vyučovacie programy aprobácií v cudzine nie sú kompatibilné s našim programom, preto je ťažko zlučiteľné externé štúdium v materskej krajine. Ako píšam vo svojej štúdií E. Császáriová a M. Imrichová, vznikla potreba vydania jazykovej knihy, učebnice slovenského jazyka, prispôbenej špecifikám osôb hovoriacich po slovensky v Maďarsku a jazykovému prostrediu, v ktorom študenti existujú (Császári – Imrichová, 2018, s. 23 – 24). Veľmi dobrou iniciatívou je jednoročné štúdium jazykovej prípravy zavedené pred štyrmi rokmi na strednej škole, o ktorom píše J. Sz. Marloková vo svojej štúdií (Szabóné Marlok, 2018, s. 135 – 155). Jazyková príprava môže pomôcť študentom a učiteľom uviesť svoje jazykové znalosti na adekvátnu úroveň.

Súčasnne prebieha organizácia kurzu jazykových znalostí rezidenčného jazyka pre učiteľov a praktických učiteľov s rodenými hovorcami, toto podujatie bolo naplánované na jún 2020, ale epidémia zabránila uskutočneniu kurzu. Bolo by potrebné permanentné doškoloňovanie pedagógov, o ktoré by aj bol záujem, keby

sa podarilo jednotlivým národnostným menšinovým inštitúciám vytvoriť pre tento účel finančné podmienky. V súčasnosti sa pracuje na pláne riešenia tejto otázky.

Dôležitá je výchova mentorov. Riešenie tejto potreby si vyžiadalo – ako prvý krok – akreditovať v súvislosti so slovanskými jazykmi takéto programy, keďže sa o ne ukazuje zvýšený záujem. Bolo by tiež potrebné rozširovať inšpektorskú sieť, ktorá by poskytovala rady pedagógom.

Medzi dôležité zaraďujeme mimoškolské aktivity, ktoré by poskytli príležitosť rovnako žiakom a učiteľom používať daný slovanský jazyk, v menších lokalitách totiž nie je takmer možnosť používať slovanské jazyky v rámci rodiny.

Možno sa zdá jednoduchým a málo pochopiteľným nasledujúci návrh: je veľmi dôležité vytvárať pre mladých, ktorí sa učia slovanské jazyky, čo najviac príležitostí na pozitívne zážitky, je to veľmi dôležité aj z toho hľadiska, aby sa kandidát na pedagóga nevzdal svojho povolania predčasne. Aj na tento účel sa už vytvoril štipendijný program. Otázkou je, aký bude mať efekt. Podľa metódy, známej na mnohých miestach v zahraničí, by bolo žiadateľné udomáčniť aj u nás nasledujúci systém: študent, ktorý si volí pedagogický smer, by mal mať živé kontakty so školou už od prvého ročníka, aby mal možnosť osvojiť si pedagogické metódy učiteľa, a nie, ako to bývalo, že v poslednom semestri svojho štúdia išiel na prax. Vzhľadom na to, že študentov, ktorí si volia pedagogický smer, nie je veľký počet, nespôsobiloby ich prijímanie v škole rozruch. Nemôže sa zanedbávať ani motivácia študenta, štúdium spojené s praxou by pomohlo pedagógom – metodikom vysokých škôl v tom, že by sa študent stretol v škole so skutočnosťou, kým v rámci univerzity aj rozbor praktických problémov zostáva iba na úrovni virtuálnej reality. V tejto otázke by bol dôležitý aj prístup pedagógov z verejného školstva, mali by vidieť v mladých študentoch partnerov a svojich budúcich nasledníkov.

Všetky tieto plány a skúsenosti by pomohli študentom úspešne sa učiť jazyk a zároveň posilňovať ich národnú/národnostnú identitu. Je veľmi dôležité poznamenať, že možnosti, ktoré uvádzam, je možné premietnuť nielen do prostredia slovenského jazyka, ale aj do výučby všetkých slovanských národnostných jazykov v ústave.

Najviditeľnejším praktickým prínosom úspešnej výučby jazykov je jazyková skúška. J. Rágyanszki zhrnul tento aspekt výučby jazykov vo svojej štúdií: „*Pre učiteľov slovenskej národnosti je príprava na jazykovú skúšku čoraz vážnejšou metodickou výzvou. Musia súčasne splňať požiadavky maďarského národného vzdelávacieho systému a modernej výučby cudzích jazykov a musia sledovať neustále zmeny v systéme skúšok jazyka Origo...*“. Dodáva ešte, že jazyková skúška vykonaná vo veku 14 rokov neurobí z nikoho dvojazyčného človeka, stále si vyžaduje živé spojenie medzi jazykom a jeho hovorcom (Rágyanszki, 2018, s. 102).

Tiež sa patrí spomenúť, že veľmi nápomocné je Pedagogické stredisko, veď 11- a 12-semestrálne štúdium budúcich pedagógov a dlhá, ročná, teda dvojse-

mestrálna, prax prináša kopu problémov. V prípade tzv. veľkých odborov nie sú problémy s prijímaním praktikantov, ale v našom prípade je málo škôl, kde by mohli nastávajúci učitelia slovanských jazykov vykonávať svoju praktickú prípravu – myslím napr. na ukrajinčinu, keďže ukrajinská menšina nemá vybudovanú školskú sieť.

Plány do budúcnosti

Okrem konferencií plánujeme vydávať metodický online časopis, ktorý by mal funkciu fóra pre expertov, ktorí sa venujú špeciálne výchove nastávajúcich pedagógov. Plánujeme zorganizovať metodické workshopy. Chceli by sme zorganizovať špecifický program pre mentorov workshopu, vytvoriť a akreditovať vzdelávací, prípadne doškoloňovací program pre mentorov, zameraný na problematiku národnostného školstva.

Slovanské metodické centrum sa usiluje poskytovať pomoc učiteľom a kandidátom na učiteľov, ktorí učia slovanské a baltské jazyky v Maďarsku, a usiluje sa tiež splniť očakávania doby. Snaží sa rozvíjať vzťahy, ktoré už existujú a sú živé a neustále budovať nové.

LITERATÚRA

- CSÁSZÁRI, Éva – IMRICHOVÁ, Mária: Szlovák leíró nyelvtan – egy tudományos ismeretterjesztő egyetemi tankönyv nem csak szlovák szakos hallgatóknak. In: Szláv Metodika I. *Identitás és jövőkép a hazai nyelvoktatásban, a nemzetiségi nyelvoktatásban és a kultúrában*. Red. A. István. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2018, s. 23 – 29.
- DUDÁS, Előd: A horvát nyelv oktatása a bolognai szlavisztikai képzésben. In: Szláv Metodika I. *Identitás és jövőkép a hazai nyelvoktatásban, a nemzetiségi nyelvoktatásban és a kultúrában*. Red. A. István. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2018, s. 31 – 42.
- DUDÁS, Mária: A bolgár nyelv oktatásához használt magyar nyelvű bolgár nyelvkönyvek. In: *Nyelv és Identitás*. Gondolatok a bolgár önismeretről. Veliko Tarnovo: Faber 2003, s. 78 – 81.
- ISTVÁN, Anna (red.): Szláv Metodika I. *Identitás és jövőkép a hazai nyelvoktatásban, a nemzetiségi nyelvoktatásban és a kultúrában*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2018. 176 s.
- RÁGYANSZKI, György: A középfokú nyelvvizsgára való felkészítés módszertani nehézségei a szlovák nemzetiségi általános iskolában. In: Szláv Metodika I. *Identitás és jövőkép a hazai nyelvoktatásban, a nemzetiségi nyelvoktatásban és a kultúrában*. Red. A. István. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2018, s. 93 – 103.

- SZABÓNÉ MARLOK, Júlia: A szlovák nemzetiségi nevelés-oktatás eredményessége a Szlovák Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium nemzetiségi nyelvi előkészítő évfolyamában. In: Szláv Metodika I. *Identitás és jövőkép a hazai nyelvoktatásban, a nemzetiségi nyelvoktatásban és a kultúrában*. Red. A. István. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2018, s. 135 – 154.
- TUŠKOVÁ, Tünde: *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2016, s. 48.

Összefoglalás

Szlovák nyelv az ELTE BTK-n – Szláv Metodika Központ

A Szláv Metodika Központ gondolata 2015-ben fogalmazódott meg. Az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézetben 13 nyelv (bolgár, horvát, cseh, lengyel, szlovák, szlovén, szerb, ukrán, orosz, lett, litván, belorusz és macedón) tanulására van lehetőség, ebből 7 szakon van akkreditálva tanárképzés. A 7 tanárképzési szakból 6 nemzetiségi tanárképzés. A Központ azért jött létre, hogy az intézetben oktatott nyelvek, kultúrák és irodalmak szakmódszertanának legyen egy bázisa. Továbbá, hogy az országban lévő oktatási intézmények, amelyek a fent említett nyelvek valamelyikét oktatja, tudjanak hová fordulni szakmódszertanos problémáikkal, tapasztalataikkal és ötleteikkel.

Summary

Slovak Language Teaching at ELTE – Slavonic Methodology Centre

The idea of a Centre of Slavonic Methodology was first conceived in 2015. The Institute of Slavonic and Baltic Philology at the Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University offers courses in 13 languages (Bulgarian, Croatian, Czech, Polish, Slovak, Slovenian, Serbian, Ukrainian, Russian, Latvian, Lithuanian, Belorussian and Macedonian), 7 programmes offer accredited teacher training programmes; 6 of which are minority teacher training programmes. The main objective of the Centre is to develop a methodology hub for the languages, cultures and literatures covered by the Institute. Its further aim is to provide a professional platform where teachers can share their methodology questions, experiences, and ideas about teaching the above-mentioned Slavonic and Baltic languages.

Kontakt

Dr. Anna Istvánová, PhD.

Ústav baltských a slovanských filológií, Univerzita Eötvösa Loránda, Budapest'
istvan.anna@btk.elte.hu

Hrové metódy osvojovania si slovenského jazyka v materských školách

EVA HORVÁTHOVÁ FARKASOVÁ

Vyučovanie druhého jazyka v ranom veku

Vyučovanie cudzích jazykov žiakov nad desať rokov a dospelých má bohatú odbornú literatúru, učiteľ má k dispozícii širokú ponuku učebníc a môže si vybrať z pestrej škály vyučovacích metód. Inštitucionálna výučba cudzích jazykov v ranom veku, hlavne pre deti v predškolskom veku, je ale relatívne nová oblasť metodiky, a preto je tu viac nevyriešených otázok. Vo väčšine európskych krajín – aspoň v masovej miere – sa táto veková kategória detí objavila ako adresát vyučovania cudzieho jazyka až v posledných desaťročiach 20. storočia. V súčasnosti však aj v Maďarsku – podobne ako v iných európskych štátoch – stále viac jazykových škôl ponúka kurzy pre deti v predškolskom veku a počet materských škôl, v ktorých sa vyučuje nejaký cudzí jazyk, takisto rastie.

Argumenty proti vyučovaniu cudzích jazykov (druhého jazyka) v predškolskom veku

Napriek zvýšenému záujmu a dopytu po výučbe cudzích jazykov existujú však aj obavy z vyučovania cudzieho jazyka v ranom veku. Svoj nesúhlas, výhrady, negatívnu kritiku sformulovali nielen rodičia detí, ale aj niektorí odborníci.

Obyčajne sa citujú nasledujúce argumenty proti vyučovaniu cudzieho jazyka v ranom veku (Kovács, 2013):

- dieťa v predškolskom veku nie je ešte pripravené na túto duševnú záťaž;
- dieťa si neosvojilo dokonale ani svoj materinský jazyk;
- rané jazykové vzdelávanie nemá výrazný jazykový prínos;
- odoberie čas na hru;
- nedostatok odborníkov.

Argumenty za vyučovanie cudzích jazykov (druhého jazyka)

Uznávaná maďarská odborníčka ranej dvojazyčnej výchovy Judit Kovács vo svojich štúdiách zdôrazňuje pozitívnu stránku osvojovania si druhého jazyka v ranom detstve (Kovács, 2009, s. 29). Predstava, že dva jazyky získané v predškolskom veku môžu zapríčiniť mentálne postihnutie alebo nedostatočné rozvinutie dieťaťa, je podľa nej nesprávna. Práve naopak, dvojazyčné deti budú mať lepšie jazykové zručnosti ako ich jednojazyční rovesníci. V komunikácii budú bystrejšie a otvorenejšie, ich jazykové zručnosti budú abstraktnejšie a pružnejšie, viacjazyčnosť totiž ovplyvňuje v pozitívnom smere aj jazykový cit detí.

Osojovanie si cudzieho jazyka v rámci predškolského vzdelávania

Nezodpovedá skutočnosti, že dieťa v tomto veku nie je zrelé na osvojenie si cudzieho jazyka, pretože dieťa si osvojuje druhý jazyk podobným spôsobom ako svoj materinský jazyk. Počas osvojovania si materinského jazyka sa deti učia intuitívne vycítiť správne používanie slov a pravidiel fungovania jazyka na základe sledovania reči jednotlivcov vo svojom prostredí. Vyučovanie druhého jazyka v ranom veku disponuje špeciálnou metodikou, ktorá sa snaží odzrkadľovať kroky osvojovania si prvého, t. j. materinského jazyka. V ideálnom prípade sa deti v tomto veku nenaučia cudzie jazyky v takej forme ako iné vekové kategórie. Nebifľujú sa slová a gramatické pravidlá, ale pomocou napodobňovania, experimentovania si osvojujú cieľový jazyk podľa vzoru osvojovania si svojej materčiny. Proces vyučovania cudzieho jazyka prežívajú ako hru. Hra predstavuje v tomto veku najprirodzenejší a najvýznamnejší výchovný prostriedok, vedie deti k získavaniu poznatkov, schopností a nových skúseností. Hra je alfou a omegou celého vyučovacieho procesu a cudzojazyčnej výchovy. V deťoch sa nevytvárajú jazykové zábrany, nemajú strach zo zlyhania.

Materinský jazyk verzus cudzí jazyk

Tvrdenie, že deti v predškolskom veku neovládajú dokonale ani svoj materinský jazyk, v podstate zodpovedá skutočnosti. V týchto rokoch sme však svedkami prudkého vývinu ich rečových schopností. Skreslenie slov a hláskové náhrady sú už zriedkavejšie, gramatické a syntaktické formy sú presnejšie. Druhý jazyk neovplyvňuje nepriaznivo vývin materinského jazyka dieťaťa, zručnosti sa totiž rozvíjajú paralelne v oboch jazykoch, v dvoch jazykových systémoch. Priemerný zdravý človek je z jazykového hľadiska multikomponentný. Navyše človek, ktorý ovláda viac jazykov, hovorí aj svojím materinským jazykom lepšie, v prípade bilingvistov sú všeobecné jazykové schopnosti vyspelejšie ako u tých,

ktorí hovoria len jedným jazykom. Veľká výhoda raného vyučovania jazyka je v tom, že správnu výslovnosť cudzieho jazyka si môžeme osvojiť len zhruba v prvých ôsmich rokoch nášho života. Deti v tomto veku sú schopné, aby sa naučili hovoriť cudzím jazykom bez akcentu.

Prínos vyučovania jazyka v ranom veku

Je tiež možné vyvrátiť tvrdenie, že jazykové vzdelávanie v ranom veku nemá žiadny významný jazykový prínos. Je pravda, že dieťa v predškolskom veku nezískava jazykové znalosti rovnako rýchlym tempom ako v neskoršom veku, platí to však aj pre všetky ostatné oblasti výchovno-vzdelávacej činnosti materských škôl. V predškolských rokoch je tempo získavania nových poznatkov v dôsledku vekových osobitostí detí pomalšie ako v nasledujúcich rokoch v škole. Primárnou úlohou materskej školy je výchova a príprava detí na úspešné školské vzdelávanie.

Čas strávený učením sa cudzieho jazyka

Medzi protiargumentmi sme spomínali aj to, že cudzí jazyk uberie deťom čas na hru. V skutočnosti, ak sú vyučovacie metódy zvolené správne, ak vyhovujú vekovým osobitostiam detí, to nie je pravda. Najdôležitejšou črtou skorého vyučovania cudzieho jazyka je to, že sa odohráva v rámci rôznych aktivít, v hrových situáciách. Hra je však hlavnou prirodzenou činnosťou detí v tomto veku, takže jazykové vzdelávanie hrovou formou zodpovedá ich očakávaniam a potrebám. Je dôležité, aby sa učiteľka rozhodla pre také jazykové hry, v ktorých deti môžu využiť svoju fantáziu, aby mohli objavovať nové veci a dosiahnuť úspech uspokojujúci detskú dušu. Popri usmerňovaných hrách majú aj voľné hry svoju funkciu.

Odborníci

Odborníci a kvalifikované učiteľky sú samozrejme predpokladom úspešného osvojenia si jazyka v materských školách. Dokonca ani dokonalé jazykové znalosti učiteľa bez znalosti špeciálnych metodických prístupov nemusia viesť k uspokojujúcim výsledkom. Potrebné zručnosti je však možné získať na univerzitách, na pedagogických fakultách v Maďarsku v rámci odboru národnostný učiteľ pre materské školy. Aby sa dieťa naučilo cudzí jazyk na uspokojivej úrovni, musí s ním byť v kontakte každý deň minimálne 20 minút. Samozrejme, čím je kontakt intenzívnejší, tým efektívnejšie výsledky sa u dieťaťa dosiahnu (Hromadová – Slobodová, 2012, s. 155).

Národnostné materské školy

V národnostných obciach v Maďarsku majú rodičia možnosť a právo, aby v materských školách bola zabezpečená pre ich deti aj národnostná výchova. V súčasnosti existujú dva typy národnostných materských škôl: materská škola s výchovným jazykom národnostnej menšiny a dvojjazyčná materská škola s výchovným jazykom maďarským a národnostným jazykom. Materská škola s národnostným výchovným jazykom musí zabezpečiť, aby sa deti oboznámili aj s hodnotami maďarského jazyka, maďarskej literárnej a hudobnej kultúry, ale v každodennej činnosti prevláda jazyk národnosti. V dvojjazyčných materských školách sú prítomné dva výchovné jazyky. Pomer maďarského a národnostného, teda slovenského jazyka, musí materská škola určiť vo svojom pedagogickom programe [17/2013. (III. 1.) EMMI 4. §].

Pred dvoma-troma desaťročiami mnohí rodičia, najmä však starí rodičia, ovládali jazyk danej národnosti na dobrej úrovni, respektíve národnostný jazyk bol súčasne aj materinským jazykom rodiny a deti vyrastali v bilingválnom prostredí. V súčasnosti v dôsledku jazykovej asimilácie vstupujú deti do materských škôl bez znalosti národnostného jazyka. Z toho vyplýva, že predovšetkým položenie základov jazyka, ale i pestovanie národnostnej kultúry a tradícií pripadá na materskú školu. V takejto situácii pracujú pri jazykovej výchove učitelia metódami vyučovania cudzích jazykov, samozrejme využívaním hodnôt národnostnej kultúry a miestnych tradícií.

Metodický prístup k osvojeniu si druhého jazyka v predprimárnom vzdelaní

Indirektný spôsob osvojovania si jazyka

Učitelia materských škôl si musia uvedomiť, že jazykové vzdelávanie má prebiehať indirektne a najlepšie výsledky je možné dosiahnuť jazykovou výchovou založenou na činnostiach. To znamená, že nenásilne, predovšetkým hravo, a to na zamestnaniach, ako aj v rámci všetkých denných aktivít. V predškolskom veku sa pri osvojovaní jazyka javí žiaduce – rovnako ako i v iných oblastiach – vhodným spôsobom využívať zážitkové a viacmyslové učenie. Dieťa v predškolskom veku si nové poznatky osvojuje, resp. sa učí, využívaním rôznych kanálov. Ak sa mu cudzí jazyk približuje spôsobom, pri ktorom sú zapájané viaceré zmysly, je pravdepodobné, že si jazyk osvojí ľahšie a efektívnejšie. Viacmyslové učenie, najčastejšie zapájanie sluchového, zrakového a hmatového vnemu, je vhodné dopĺňať pohybom, dramatizáciou alebo inou činnosťou, napríklad hudobným a výtvarným prejavom. Napr. pojem „jablko“ v slovenskom jazyku a zmysluplné vety o jablku sa deti naučia tak, že si jablko prežrú, ohmatajú,

ovoňajú, ochutnajú, naučia sa o ňom pieseň, hudobno-pohybovú, hru, nakreslia si ho, vystrihnú ho a nalepia a pod. Pri týchto činnostiach zároveň odpovedajú na otázky učiteľa buď jednoslovné, alebo jednoduchými holými a jednoduchými rozvitými vetami v závislosti od individuálnej úrovne znalostí slovenského jazyka a komunikatívnych schopností v ňom.

Motivácia

Pre deti je prameňom motivácie predovšetkým radosť, dobrá nálada a nielen získavanie nových vedomostí a zručností. V predškolskom veku sa jazyková výchova detí deje nevedome, na základe vzoru osvojovania si materinského jazyka. Je to hrový proces organizovaný v priebehu rôznych detských aktivít. Malým deťom prináša aktívna činnosť, t. j. hra, rozcvička, tancovanie, kreslenie a kombinácia týchto aktivít, radosť. Potešenie zo zážitku však nie je samoučelné, dieťa sa v priebehu rôznych aktivít učí, rozvíja sa rozumovo, mentálne aj emocionálne. V hrách dieťa využíva operácie myslenia – analyzuje, syntetizuje, abstrahuje, zovšeobecňuje, získava a spracúva množstvo vedomostí. Pri absencii uvedených operácií myslenia nemôže byť proces osvojovania jazyka úspešný. Dieťa vykonáva tieto kroky aj vo svojom materinskom jazyku, lenže v materčine napreduje rýchlejším tempom, pretože čas, ktorý je k dispozícii, je neobmedzený a v dôsledku toho je rozvoj reči výraznejší.

Prostredie, jazykové situácie

Deti sa cítia v bezpečí iba v láskyplnom prostredí. Vytvorenie rodinnej atmosféry v materskej škole je základnou podmienkou úspešnej sebarealizácie detí. Pre úspešnú jazykovú výchovu je dôležité i zabezpečenie spontánneho jazykového prostredia. Pre deti vyrastajúce v bilingválnej rodine je spontánne jazykové prostredie dané, pretože ho poskytujú rodičia. Jazyková výchova v materskej škole bude skutočne úspešná, ak sa vytvára podobné jazykové prostredie ako v dvojjazyčných rodinách. Dieťa si, rovnako ako všetky ostatné činnosti, i jazyk osvojuje napodobňovaním. Nie je žiadny problém, ak niektoré slová opakuje v skomolenej forme. Suprasegmentálne javy i výslovnosť hlások druhého jazyka si osvojuje aj napriek tomu. V jazykovej výchove v tomto veku by bolo ideálne zabezpečiť dôsledné uplatňovanie princípu „jedna osoba – jeden jazyk“. To znamená, že ľudia, ktorí sú v kontakte s dieťaťom, by mali používať vždy ten istý jazyk, striedanie jazykov u jednotlivca nie je správne, nie je to pre deti prirodzená situácia. Pretože vo väčšine materských škôl nie je možné zabezpečiť učiteľa, ktorý by komunikoval s deťmi výlučne v cieľovom jazyku, riešením môže byť stála aktívna prítomnosť nejakej postavičky, ktorej materinským jazykom je cieľový jazyk a maďarčinu neovláda. Môže to byť nejaká obľúbená bábika alebo milá plyšová hračka. Učiteľ v mene figúrky nevyslovuje žiadne maďarské slovo.

V prípade nedorozumenia či poruchy v komunikácii môže učiteľ zahrať úlohu tlmočníka medzi deťmi a ich plyšovým kamarátom. Vytvorenie spontánneho jazykového prostredia a zabezpečenie princípu jedna osoba – jeden jazyk je pre deti vhodnou motiváciou, vedie k zvýšeniu záujmu o cieľový jazyk. Učiteľ ich hravo prinúti, aby sa usilovali komunikovať v cieľovom jazyku, v prípade potreby aj pomocou neverbálnych jazykových prostriedkov.

Typy hier v materskej škole

Výchova hrou je pre dieťa veľmi účinná, nakoľko je pre neho prirodzená. A účinná je najmä v predškolskom veku, pretože predškolský vek dieťaťa je aj zlatým vekom hry. Učiteľ by mal organizovať zábavné a efektívne hrové činnosti pre deti striedaním rôznych typov hier. „Významným prostriedkom predprimárneho vzdelávania sú rôzne formy učenia sa dieťaťa. Učenie ako edukačný prostriedok má veľký vplyv na dieťa predškolského veku a nemožno ho chápať izolovane od hry, ale vo vzájomnej synergii“ (Kolektív autorov, 2011, s. 46).

Rytmické veršovačky, pohyb

V počiatočnej fáze jazykovej výchovy majú rytmické veršovačky – vyčítanky, rečňovanky, uspávanky a iné básničky svoje významné miesto. Hoci deti nerozumejú celému textu, ale to nie je pre ne rušivé, veď aj maďarské veršovačky obsahujú neznáme výrazy pre deti. Prvotným zážitkom nie je text, ale rytmus. Rytmické pulzovanie básničiek a rýmy podporujú deti v osvojovaní si rytmu a správnej výslovnosti v cieľovom jazyku. Počas rokov trávených v materskej škole deti počujú a naučia sa bohatý repertoár veršovačiek, ktoré zábavnou formou prispievajú k ich rečovému vývinu. Obohacujú slovnú zásobu detí a poskytujú možnosť na hravé precvičovanie jazykových štruktúr. Prednes básničiek kombinovaný s pohybom napomáha porozumeniu textu a rozvíja pamäť.

Piesne, hudba, tanec

Hudba, spev a tanec sú silné a účinné nástroje výučby jazyka. Pre každú pieseň je možné vytvoriť špecifické rytmičné pohyby, aby si deti ľahšie zapamätali slová. Hudba dáva slovám prirodzený rytmus, čo vedie deti k správnej výslovnosti. Prostredníctvom piesní sa rozširuje slovná zásoba, deti sa naučia nové slovenské slová, ako napríklad časti tela, profesie, rôzne činnosti a pod. Melódia, spev a piesne pomáhajú zapamätať si slovíčka a gramatické formy. V národnostných materských školách je obzvlášť dôležité, aby sa deti zoznámili s detským folklórom, aby sa naučili tradičné ľudové hry, napríklad kolové hry. Ich pravidelný prednes podporuje rozvíjanie národnostnej identity detí.

Rozprávky

Je dobré, ak sa učiteľ vracia k rozprávke, ktorá je v maďarskom znení pre deti už známa. Odporúča sa aj nejaká estetická forma vizuálneho znázornenia, aby bol pre ne text viac prístupný. V prednese by mali dominovať dialógy medzi postavami rozprávky, vítané sú i hudobné vložky. Je dôležité, aby sa učiteľ hral so svojím hlasom, aby tak napodobňoval a charakterizoval rozprávkové postavy. Dôraznejšie využívanie neverbálnych jazykových prostriedkov (napr. pohľady, mimika, gestikulácia, pantomimika) je taktiež potrebné. Rozprávkové príbehy sú vhodné aj na dramatizáciu. Tvorivá dramatika prispieva k rečovému vývinu, pomáha deťom pri nadobúdaní sebavedomia.

Komunikačné hry s pravidlami, rolové hry

V rolových hrách dieťa používa hotové stereotypy, ktoré reprezentuje zjednodušene. Rolové hry majú dôležitú úlohu pri vytváraní a rozvoji sociálnych vzťahov. V dialógoch si deti precvičujú rôzne frázy, zdvorilostné formuly, kontaktné slová. Osobitým prostriedkom výchovy a vzdelávania je aj dramatická hra a tvorivá dramatika vôbec. Tvorivá dramatika umožňuje formovať osobnosť dieťaťa cez vlastnú skúsenosť a zážitok, odbúrava memorovanie a odovzdávanie hotových poznatkov, vzorov, schém správania. Umožňuje hlbšie vniknutie do podstaty problému, poznatku. Vedomosti či zručnosti takto nadobudnuté si dieťa zapamätá skôr a na dlhšiu dobu (Kavaschová, 2012, s. 5).

Záver

V priebehu všetkých aktivít je dôležité, aby dieťa zažilo úspech, aby proces osvojenia si jazyka mu prinášal radosť a zážitok, veď pútavé zážitky sú najlepším darom pre dieťa. Náročnou úlohou učiteliek je motivovať deti, aby sa zapojili do hier, aby sa zaujímali o jazykové aktivity, bez navodenia správnej motivácie je totiž dosiahnutie pozitívneho výsledku takmer alebo úplne nemožné. Ak sú deti motivované, ak v nich hra vyvoláva radosť a nadšenie, môžu v materskej škole získať také pevné jazykové základy, ktoré sú zárukou úspešného vyučovania slovenského jazyka v počiatočných ročníkoch základnej školy.

LITERATÚRA

- 17/2013. (III. 1.) *EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról*. Dostupné na: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300017.EMM×hift=20170831&txtreferer=00000003.TXT> (cit. 31. 01. 2021).
- HROMADOVÁ, Katarína – SLOBODOVÁ, Gabriela: Pozícia nemeckého jazyka v súčasnom kontexte cudzojazyčného vyučovania. In: *PHILOLOGIA*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2012, roč. XXII, č. 1 – 2, s. 149 – 165. Dostupné na: https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Ustavy/Ustav_filologickych_studii/Philologia/Philologia_2012-1-2/XXII_Hromadova_Slobodova.pdf (cit. 31. 01. 2021).
- KAVASCHOVÁ, Jana: *Námety na tvorivú dramatikú v materskej škole*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum 2012. 75 s. Dostupné na: <https://mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/kavaschova.pdf> (cit. 31. 01. 2021).
- Kolektív autorov: *Metodika predprimárneho vzdelávania*. Štátny pedagogický ústav 2011. 352 s.
- KOVÁCS, Judit: Tévhitek a gyerekek korai nyelvtanulásával kapcsolatban. Angol más-képp. In: *America The Beautiful*, 2013. Dostupné na: <http://angolmaskepp.hu/gyerek-angol/tevhitek-a-gyerekek-korai-nyelvtanulasaval-kapcsolatban> (cit. 31. 01. 2021).
- KOVÁCS, Judit: *A gyermek és az idegen nyelv*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó 2009. 178 s.

Összefoglalás

A szlovák nyelv játékos nyelvelsajátítási módszerei az óvodákban

Az óvodák elsődleges feladata a gyermekek érzelmi és értelmi nevelése, illetve az iskolára való felkészítés. A magyarországi szlovák nemzetiségi óvodákban az alapfeladatok mellett fontos szerepet kap a nemzetiségi hagyományok ápolása s ezzel a szlovák nemzetiségi identitás megalapozása, valamint a szlovák nyelvhasználat alapjainak az elsajátíttatása. A nyelvtanítási módszereknél figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az óvodáskorú gyermekek sajátos tanulási formákon keresztül szerzik meg a kommunikatív kompetenciát a második nyelvben. A siker kulcsa a megfelelő motiváció, a célnyelv iránti érdeklődés felkeltése. A fő gyermeki tevékenység ebben az életkorban a játék. A játék nem céltalan időtöltés, hiszen a játék folyamán a gyerek folyamatosan okosodik, új ismereteket szerez, megismeri a környezetét, egyre távol számára a világ. A második nyelv elsajátításának az anyanyelv elsajátításához hasonlóan kell történnie. Olyan nyelvi szituációkat kell teremteni az óvodában, amelyekben a gyermeknek lehetősége van a felnőtt nyelv viselkedésének a megfigyelésére, a beszéd és a nonverbális nyelvi kommunikáció utánzására. A tanulmány a lehetséges óvodáskorú nyelvelsajátítási formákat tekinteti át.

Summary

Playful Language Acquisition Methods of the Slovak Language in Kindergartens

The main task of kindergartens is to educate children emotionally and intellectually and to prepare them for school. In addition to the basic tasks, the strengthening of national identity and the acquisition of the basics of the Slovak language by cultivating traditional culture, play an important role in Slovak minority kindergartens in Hungary. Language teaching methods must take into account the fact that preschool children acquire communicative competence in the second language through specific forms of learning. The key to success is the right motivation, raising interest in the target language. Playing is the main activity at this age. The game is not a pointless pastime, as during the game the child is constantly getting smarter, gaining new knowledge, getting to know his environment, the world is expanding for him. Learning a second language should be similar to learning a mother tongue. Language situations should be created in kindergarten in which the child has the opportunity to observe the language behaviour of adults, to mimic speech and nonverbal language communication. The study reviews possible forms of language acquisition in preschool.

Kontakt

Dr. Eva Horváthová Farkasová, PhD.

PPKE BTK, Pedagógický inštitút Jána Vitéza, Ostrihom
farkas.eva@btk.ppke.hu

Očakávania a skúsenosti štípendistov z Maďarska študujúcich na Slovensku

Z výsledkov empirického výskumu

RITA HORNOKOVÁ

Úvod

Slovenské školstvo v Maďarsku sa považuje za dobre vybudované. Mnoho príslušníkov slovenskej národnosti, aj niektorí učitelia a žiaci však tvrdia, že obmedzené možnosti používania jazyka a zastarané učebné zdroje, ako napríklad nemoderné učebnice a učebné pomôcky, vedú k nedostatočnej znalosti slovenčiny v kruhu mládeže, čo v nich vyvoláva úzkosť pri používaní slovenského jazyka. Pre mladšie generácie Slovákov v Maďarsku je všeobecne charakteristická rýchlo sa znižujúca väzba so slovenskou tradičnou kultúrou, hovoria medzi sebou takmer výlučne po maďarsky (Divičanová – Krupa, 1999; Homišinová, 2006; Tušková, 2016; Uhrinová, 2017) a – keďže v ich rodinnom prostredí už nie je zabezpečený prenos slovenskej identity a jazyka – slovenská národnosť v Maďarsku čelí podľa posledných údajov sčítania ľudu výzve úplnej asimilácie v kruhu mládeže (Census, 2011).

V reflexii na tieto výzvy vytvorila Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku *Koncepciu rozvoja slovenského výchovno-vzdelávacieho systému v Maďarsku* (2016). V tomto dokumente sú študenti slovenských škôl v súvislosti so zlepšením svojich jazykových schopností vyzvaní absolvovať intenzívne jazykové kurzy na Slovensku ešte počas štúdia alebo absolvovať celé vysokoškolské vzdelávanie v materskom štáte.

Koncepcia vyjadruje, že cieľom slovenskej samosprávy je (medzi inými) vytvoriť podmienky, aby sa žiaci zo slovenských gymnázií vo väčšom počte rozhodli pre povolanie slovenského učiteľa, a vypracovať účinné formy propagácie vysokoškolského štúdia na Slovensku.

Slovenská republika prostredníctvom Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR ponúka slovenským menšinám žijúcim v zahraničí pomoc v oblasti vysokoškolského vzdelávania formou reformovaného štípendijného programu. Program je súčasťou *Koncepcie štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí* na obdobie rokov 2016 – 2020. Štípendium na bakalárskej, magisterskej a doktorandskej úrovni sa počas celého študijného programu poskytuje študentom, ktorí sú príslušníkmi slovenských autochtónnych

menšín alebo diaspór a uchádzajú sa o štúdium v slovenskom jazyku na verejnej vysokej škole na Slovensku (okrem niektorých odborov práva a medicíny).¹

Cieľom príspevku je analýza očakávaní a skúseností študentov z Maďarska na Slovensku. Bádať túto tému je dôležité po prvé preto, lebo pomoc v oblasti vzdelávania a školstva považuje Slovensko za jednu z najvýznamnejších úloh materskej krajiny. Po druhé sa slovenská komunita v Maďarsku vo veľkej miere spolieha na úspech programu štúdia na Slovensku pri rozvíjaní nielen jazykových a odborných zručností študentov, ale tiež pri posilnení slovenskej identity, v dôsledku čoho by následne študenti prejavili väčší záujem, odhodlanie a angažovanosť zúčastniť sa na živote Slovákov v Maďarsku.

Teoretické východiská

Zachovanie a rozvoj národnej a kultúrnej identity etnických menšín a prenos jej špecifických prvkov (ako je jazyk, tradície, spoločné emócie a vedomosti špecifické pre skupinu) nasledujúcim generáciám vo väčšinovom prostredí závisí od niekoľkých vonkajších a vnútorných faktorov. Najrozhodujúcejšími sú hospodárske, politické a spoločensko-historické aspekty, na zachovanie minoritnej identity však majú výrazný vplyv aj takzvané faktory na úrovni skupiny: demografické znaky menšiny, územné rozloženie (žijúce v bloku alebo rozptýlene), homogenita / heterogenita skupiny a úroveň organizácie samotnej menšinovej komunity (Divičanová – Krupa, 1999). Ďalej je tento proces ovplyvnený na individuálnej úrovni: rodina, vzdelanie, miesto narodenia a bydlisko patria k najvýznamnejším aspektom. Okrem vonkajších faktorov je potrebné tiež preskúmať úlohu samotnej menšiny pri zachovávaní a rozvoji jej národnej identity, kultúry a jazyka (Gyivicsán, 2001; Homišinová, 2003; Homišinová – Ondrejovič – Uhrinová, 2013).

R. Brubaker a kol. (2006) tvrdia, že národnosť (vedome alebo podvedome) formuje rozhodnutia, ktoré robia ľudia každý deň, voľbu vzdelávania a kariéry, vzťahov a socializácie, spotrebného výrobku, intelektuálnych produktov, miesta bydliska atď. Zdôrazňujú význam vládnych, vzdelávacích, kultúrnych, náboženských a iných inštitúcií, tiež médií, ktoré často šíria národnú/národnostnú logiku, ideológiu. Ďalej poukážu na to, že tieto inštitúcie často vytvárajú sociálne prostredie (rovesnícke skupiny), ktoré sa formuje pozdĺž etnických línií.

Ako je vedcami spoločenských vied všeobecne uznávané, vzdelávanie / školstvo hrá jednu z najdôležitejších úloh pri rozvoji a zachovávaní národnej / národnostnej identity (napr. Divičanová – Krupa, 1999; Uhrinová, 2008). Výber menšinovej školy pre vzdelávanie sa často považuje za formu poistenia proti asimilácii (Brubaker a kol., 2006). Na druhej strane, ako zdôrazňuje A. Kolláthová (2003), národnostné vzdelávanie by malo študentom poskytnúť dostatočné všeobecné

¹ Viac informácií: linky v bibliografii.

a špecifické (minoritné) vedomosti, aby študenti boli úspešní vo všetkých oblastiach života, poskytnúť príležitosť na zachovanie a rozvoj menšinového jazyka a kultúry a presadzovať hodnoty tolerancie a rozmanitosti – na základe ktorej sa jednotlivci môžu sami rozhodnúť, či si želajú zapojiť sa alebo nezapojiť (aj) do národnostnej komunity, alebo inej skupiny/iných skupín.

Národnostné vzdelávanie/školenie úzko súvisí s jazykovými znalosťami príslušníkov menšín. Mnoho výskumníkov v oblasti sociolingvistiky (okrem iných Borbély, 2014; Divičanová, 2004; Skutnaab-Kangas, 2006; Žiláková, 2004), považujú jazyk za jeden z najdôležitejších nástrojov zachovania národného povedomia v prípade etnických menšín. Používanie národného jazyka menšín možno považovať aj za jeden z indikátorov ich akulturácie a asimilácie (Bartha, 1999). Gy. Bindorfferová (1998) však zdôrazňuje, že v prípade etnických menšín sa strata jazyka nerovná strate etnickej identity.

Materský štát a národ (spolu s postavením väčšinového národa v novej domovine a prostriedkami samotnej menšinovej skupiny) zohráva osobitnú úlohu pri zachovávaní a rozvoji národnej identity v prípade etnických menšín (Bubaker, 1995; Öllös, 2008). Obzvlášť dôležitými oblasťami podpory sú vzdelávanie a veda, ako aj poskytovanie prístupu k modernej populárnej a elitnej kultúre a médiám. L. Öllös (2008) tvrdí, že len z vlastných zdrojov menšiny často nie sú schopné zabezpečiť podmienky na pokračovanie a moderný rozvoj svojich komunít. Tu prichádza zodpovednosť materskej krajiny, ktorá by mala svojich krajanov podporovať morálne aj finančne. V prípade slovenskej národnosti v Maďarsku sa táto podpora zameriava na aktivity smerujúce k posilneniu slovenskej identity a podpore používania slovenského jazyka. V oblasti vzdelávania to znamená výmenné a štipendijné programy pre študentov a učiteľov, exkurzie na Slovensko, jazykové kurzy financované slovenskou vládou, vydávanie učebných materiálov a učebníc, školenia pre učiteľov, a tiež finančnú podporu slovenských publikácií v Maďarsku. Úlohou príbuzného štátu je podporovať živý kontakt medzi menšinami v zahraničí a Slováckmi zo Slovenska (*Koncepcia štátnej politiky SR*, 2016). Navyše, prístup materskej krajiny môže mať vplyv na sebaidentifikáciu príslušníkov menšín (Csepeli – Örkény – Székelyi, 2000; Pogonyi, 2017).

Výskumníci 30-ročného Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a jeho partnerských inštitúcií sa priebežne venovali/venujú problematike školstva a mládeže Slovákov v Maďarsku (napr. Divičanová, 2002a, 2002b.; Homišinová, 2013; Ďurková – Tušková, 2019; Šenkár, 2019; Tóth, 2008; Tušková, 2016, 2017; Uhrinová, 2016, 2017), ale problematika študovania v materskej krajine vo výskumoch je zastúpená len občas (napr. Lenovský, 2008). V zrkadle týchto teoretických východísk mapujem očakávania a skúsenosti štipendistov z Maďarska na Slovensku.

Metodológia empirického výskumu

Empirický výskum² vychádza z 11 pološtruktúrovaných interview so študentmi, ktorí navštevovali slovenské národnostné gymnáziá v Maďarsku a pokračovali vo vysokoškolskom štúdiu na Slovensku. Výskum vychádza z rozhovorov s poslucháčmi, ktorí v roku 2019 (kedy výskum bol vykonaný) študovali na Slovensku, pretože si najpresnejšie pamätali na svoje každodenné skúsenosti a mohli ich čo najpodrobnejšie opísať. Realizovala som rozhovory so študentmi, ktorí na Slovensku strávili najmenej 6 mesiacov, aby som mohla analyzovať ich pevnejšie postavenie a komplexnejšie skúsenosti. Podľa informácií získaných od koordinátorky projektu v Celoštátnej slovenskej samospráve v Maďarsku Eriky Lázárovej bolo na štúdiu na Slovensku v rámci vládneho štipendijného programu na bakalárskom, magisterskom a doktorandskom stupni v období rokov 2016 – 2019 zaregistrovaných celkovo 15 študentov. Vzorka obsahuje 10 študentov bakalárskeho štúdia a 1 študenta doktorandského štúdia (v skúmanom období štipendium nepoberali poslucháči magisterského štúdia). Študenti, ktorí sa zúčastňujú na štipendijnom programe, sú absolventi jednej z dvoch slovenských stredných škôl v Maďarsku (Budapešť alebo Békešská Čaba) a študujú na univerzitách v Bratislave (1), Nitre (9) a Košiciach (1). Vzhľadom na to, že v skúmanom období študovalo v rámci vládneho štipendia 15 národnostných študentov z Maďarska, je výskumná vzorka (11) pre obdobie 2016 – 2019 takmer reprezentatívna.

Keďže všetci respondenti, ktorí sa zúčastnili na výskume, zdôraznili, že pri ich rozhodnutí študovať na Slovensku zohrala významnú úlohu podpora zo strany slovenských stredných škôl, rozhodla som sa urobiť rozhovor aj s riaditeľmi slovenských stredných škôl v Budapešti a Békešskej Čabe. Skúmala som, prečo považujú štúdiu na Slovensku pre študentov a pre slovenskú národnosť v Maďarsku za dôležité, a aké očakávania má od študijného programu na Slovensku Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku ako nominujúca organizácia.³ Porovnanie očakávaní úspechu štipendijného programu zo strany študentov a zástupcov menšín dodáva analýze zaujímavú vrstvu, ktorá ukazuje možný súlad alebo rozpor medzi agendou slovenskej národnostnej komunity v Maďarsku a skúsenosťami jednotlivcov.

² Príspevok nadväzuje na časti výskumu, ktorý bol realizovaný pre moju diplomovú prácu *Trans-Border Nation-Building or Trans-Border Nation-Deconstruction? The Experience of Slovak Minority Youth from Hungary Studying in Slovakia*, obhájenú v roku 2019 na Central European University (CEU) pod vedením Dr. Luce Váradiovej, a moju štúdiu (Hornok, 2020).

³ Proces nominácie vedie Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku s prihliadnutím na etnický pôvod študentov (príslušník slovenskej menšiny v Maďarsku), akademické výsledky a mimoškolské aktivity, kompetencie v slovenskom jazyku a relevantnosť zvoleného odboru pre slovenskú komunitu v Maďarsku z hľadiska zamestnanosti. Konečný výber urobí Ministerstvo SR na základe 1) nominácií slovenských menšinových organizácií, 2) akademických záznamov študentov a 3) zvoleného študijného odboru.

Výskumným obdobím bol apríl – máj 2019. 10 osobných pohovorov (7 študentov a 3 zástupcov menšín) sa uskutočnilo v Budapešti a Békešskej Čabe, kým 4 sa uskutočnili prostredníctvom programu Skype. Všetky údaje boli získané a použité po informovanom a jasnom súhlase účastníkov výskumu s účelom štúdie. Analýza údajov je založená na dvoch metodických prístupoch: na tematickej analýze obsahu a analýze naratív. Z údajov získaných pri osobných rozhovoroch uskutočňujem induktívnu analýzu: skúmaním konkrétnych postojov a autopsie (vlastných skúseností) identifikujem širšie vzorce skúseností slovenskej menšinovej mládeže z Maďarska a analyzujem, ako interpretujú a vysvetľujú prežívané skúsenosti a spoločenské javy pomocou emickej perspektívy.

Výskumné otázky

– Aká je motivácia štipendistov študovať na Slovensku? Aké sú ich očakávania od študijného programu?

– Vidia slovenské menšinové organizácie, slovenské školy a Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku štipendijný program v materskom štáte ako nástroj budovania národnosti? Aké sú ich očakávania od tejto spolupráce?

– Aké sú skutočné skúsenosti štipendistov študujúcich na Slovensko? Aké sú výsledky programu so zvláštnym zreteľom na formovania národnej identity študentov?

Výsledky empirického výskumu

Motivácia žiakov študovať na Slovensku

V súčasnosti (po roku 2010) v priemere 10 – 20 % študentov z každej triedy, ktorí maturujú v slovenských stredných školách v Budapešti a Békešskej Čabe, sa rozhodne pre absolvovanie univerzity na Slovensku. Študujú predovšetkým v hlavnom meste Bratislave, v Nitre a Košiciach. V prvej časti empirického výskumu študujem motiváciu národnostných študentov, ktorá stojí za výberom štúdia v materskej krajine: osobitnú pozornosť som venovala skúmaniu, či ich rozhodnutie študovať na Slovensku bolo primárne ovplyvnené národným cítením alebo inými dôvodmi, napríklad ekonomickými alebo sociálnymi faktormi.

Ako predmetný výskum poukázal, mládež slovenskej národnosti v Maďarsku, ktorá sa rozhodne študovať na Slovensku, prikladá svojmu menšinovému pôvodu veľký význam a jej slovenčina je minimálne na mierne pokročilej úrovni. Podľa popisu účastníkov výskumu výber menšinového vzdelávania na základnej úrovni bolo voľbou ich rodičov alebo rodinnou tradíciou. Ich rozhodnutie navštevovať národnostnú strednú školu bolo buď automatickou voľbou, ako pokračova-

nie predchádzajúceho vzdelávania v tej istej inštitúcii, alebo ako výsledok vplyvu rovesníckej skupiny, priateľov. Povedali, že uvažovali aj o výmene minoritného vzdelávania, pretože sa cítili pod tlakom praktizovať a prejavovať slovenskú identitu v čase, keď pre nich otázka etnicity a kultúrnych tradícií nebola dôležitá. Všetci účastníci výskumu však považovali národnostné školstvo za jeden z najdôležitejších faktorov rozvoja etnickej identity.

Pri výbere vysokoškolského vzdelávania na Slovensku môžeme vidieť jasné znaky toho, že pri rozhodovaní zohrali úlohu etnický pôvod a národné povedomie. V prvom rade sú vyberané hlavne odbory spojené so slovenskou menšinou: slovenský jazyk a literatúra, história, medzinárodné vzťahy, žurnalistika, štúdium kultúry. Študenti uviedli aj to, že po svojom štúdiu plánujú pracovať v menšinových inštitúciách, ako sú národnostné školy, médiá alebo kultúrne organizácie.

V prípade cestovania príslušníkov minorít do ich materských krajín prevláda často ako hlavný zdroj motivácie rodinný faktor, pretože účastníci by chceli vedieť, odkiaľ ich predkovia pochádzajú (Herner – Kovács, 2015). V prípade slovenskej mládeže v Maďarsku je motivácia rozhodnúť sa študovať na Slovensku ako spôsob pripojenia sa k rodinnému dedičstvu takmer zanedbateľná. Spôsobe- né je to predovšetkým 300-ročnou históriou Slovákov v Maďarsku. Slováci migrovali na územie dnešného Maďarska pred vznikom Slovenského štátu a za svoju vlasť považovali Uhorsko (viac k tomu Kugler – Gomboš, 2008; Kmet', 2012).

Študenti jednomyselne a jednoznačne uviedli, že vôľa zlepšiť si jazykové kompetencie v slovenčine bola hlavnou motiváciou ich rozhodnutia študovať na Slovensku. Tu môžeme vystopovať vplyv národného povedomia / etnického pôvodu: slovenský jazyk bol menšinovou mládežou vnímaný ako nástroj prepojenia s ich etnickým pôvodom a kultúrou, ako aj s rodinným dedičstvom a hodnotami:

„Moji starí rodičia boli skutočne šťastní a hrdí na to, že som študoval slovenský jazyk“ M. 2000.

„Chcela som sa naučiť jazyk svojich predkov“ Ž. 1998.

Jedna študentka zdieľala emotívny účel, ktorý poukázal na jej vzťah k slovenskosti prostredníctvom jazykových znalostí:

„Keď hovorím po slovensky, spojím sa s dedkom. Teraz má 90 rokov. Z celej rodiny som jediná, ktorá sa naučila po slovensky, a viem, že je to pre neho dôležité. Vždy mi povie, aký je hrdý a šťastný. Zakaždým, keď bola univerzita ťažká, pomyslela som si, že musím pokračovať a naučiť sa pre neho a kvôli nemu slovenčinu. A jedného dňa, keď bude preč, slovenský jazyk vždy zostane so mnou ako jeho súčasť“ Ž. 1997.

Okrem toho považovali účastníci za dôležité ekonomické a praktické výhody znalosti slovenského jazyka, ako napríklad výhody na trhu práce a pri cestovaní. Ako prízvukujú J. Fox a C. Miller-Idriss (2008), materiálne odmeny môžu byť

dôležitým stimulom pre „národné voľby“. Ako výskumné zistenia dokazujú, finančné incentívy tiež zohrávali významnú úlohu v rozhodovaní študentov:

„Hlavným dôvodom môjho rozhodnutia študovať na Slovensku bolo, že to bolo zadarmo. Navyše som dokonca dostala štipendium, dosť vysokú sumu. S peniazmi, ktoré som dostala, som si vedela veľmi dobre poradiť. Počula som aj o iných, ktorí si zakladali sporiace účty. Išla som na Slovensko, pretože to bolo z finančného hľadiska veľmi výhodné“ Ž. 1997.

Táto úvaha sa odrážala na rôznej úrovni u drvivej väčšiny účastníkov, z ktorých sa mnohí ďalej vyjadrili, že štúdiom v zahraničí so štipendiom chceli odbremeniť svoje rodiny. Na druhej strane nájdeme aj príklady, kde finančné výhody nehrali pri rozhodovaní významnú úlohu:

„Na rozdiel od ostatných pre mňa peniaze nehrali vôbec žiadnu úlohu. Odmatička som vedel, že chcem absolvovať univerzitu na Slovensku. Bol to vnútorný záväzok“ M. 1996.

„Samozrejme, peniaze sú pekné, ale urobila by som to aj bez nich. Myslím si, že stojí zato urobiť to aj bez akejkoľvek finančnej podpory. Môžete študovať jazyk, spoznávať inú krajinu a kultúru. Tieto faktory boli pre mňa oveľa dôležitejšie“ Ž. 1997.

Ako naznačujú poskytnuté odpovede, motivácia sa pri rozhodovaní o štúdiu v materskej krajine môže na individuálnej úrovni veľmi líšiť. Z faktorov motivácie študentov študovať na Slovensku je dôležité spomenúť nielen úlohu pull faktorov, ale aj push faktory⁴: takmer všetci respondenti zdôraznili, že v procese rozhodovania sa pre štúdiu na Slovensku hrala dôležitú úlohu finančná záťaž, ktorá je charakteristická pre vysokoškolské vzdelávanie v Maďarsku. Väčšina respondentov tiež vyzdvihla, že sa rozhodli študovať v zahraničí aj preto, aby sa cítili viac nezávislí od svojich rodičov. Niektorí z nich spomenuli i súčasnú politickú klímu v Maďarsku ako faktor tlaku.

Očakávania národnostných študentov študujúcich v materskej krajine

Najväčším očakávaním od štipendijného programu, ktoré jednohlasne vyhlásili všetci respondenti, bolo dokonalé osvojenie slovenského jazyka. Študenti slovenskej strednej školy v Budapešti hodnotili svoje jazykové kompetencie silnejšie („plynulé/vyššie mierne pokročilí“) ako študenti z Békešskej Čabe („dostatočné /

⁴ Pull faktor: lákajúca, priťahujúca, pozitívna motivácia; push faktor: negatívna motivácia, ktorá tlačí študentov odísť z domu / z krajiny.

priemerné“), všetci účastníci však považujú za cieľ zdokonaľiť sa v slovenčine a priblížiť sa úrovni materinského jazyka.⁵

Je zaujímavé, že druhým najviac vyjadreným očakávaním bolo „nestretnúť sa s predsudkami“:

„Ked' som sa dostal do Nitry, nemal som nijaké počiatočné očakávania. Prirodzene som si iba pohodlnú posteľ [smiech]... a samozrejme, aby so mnou nezaobchádzali inak, teda negatívne“ M. 2000.

„Čakala som, že nás budú nenávidieť, po tom všetkom, čo počuješ...“ Ž/2. 1997.

Napriek svojim predchádzajúcim obavám sa opýtaní poslucháči cítili počas štúdia veľmi zriedka etnicky diskriminovaní. Z výskumu je zrejmé, že etnické a politické konflikty dodnes zatieňujú vzťahy medzi Slovenskom a Maďarskom. Možným vysvetlením predsudkov, na ktoré sa študenti odvolávali, boli historické konflikty a nedávne politické napätie, radikálne prejavy. Ďalšie očakávania týkajúce sa programu zahraničného štipendijného štúdia neodzrkadľovali etnické / národné referencie: týkali sa hlavne kvality vzdelávania a života študentov.

Očakávania učiteľov a menšinových organizácií

Angažovanosť a podporu Slovenska voči svojim zahraničným menšinám vnímajú reprezentanti slovenskej menšiny v Maďarsku iba čiastočne uspokojivo. V *Koncepcii rozvoja slovenského vzdelávacieho systému v Maďarsku* (2016) formuluje Celoštátna slovenská samospráva svoje očakávania silnejšej podpory Slovenska vo viacerých oblastiach:

„Pretože naša národnosť je súčasťou slovenského národa, pri riešení problémov v oblasti vzdelávania slovenských menšín očakávame efektívnu a systémovú podporu Slovenskej republiky [...] Za súčasných podmienok straty jazyka na vyššej úrovni potrebujeme pomoc pri vytváraní prostredia slovenského jazyka pre deti a učiteľov vo forme študijných programov, pobytov, táborov a školení na Slovensku, ako aj nábore hosťujúcich učiteľov zo Slovenska do našich škôl“ (viac: *Koncepcia...*, 2016).

Považovala som za dôležité zhrnúť očakávania týkajúce sa štipendijného programu z pohľadu slovenskej menšinovej komunity, ktoré som získala prostredníctvom pohovorov s riaditeľmi slovenských stredných škôl v Budapešti a Békešskej Čabe, s Júliou Szabóovou Marlokovou a Editou Pečeňovou, a s koordinátorkou štipendijného programu v Celoštátnej slovenskej samospráve Erikou

⁵ Príčiny rozdielov v skutočných alebo vnímaných jazykových kompetenciách medzi oboma skupinami sa v tejto práci neskúmali, študenti budapeštianskeho gymnázia však často pripisovali svoje dobré jazykové schopnosti vysokému počtu učiteľov (a dokonca aj študentov) so slovenským materinským jazykom zo Slovenska v ich škole.

Lázárovou. Obe riaditeľky zdôrazňujú, že slovenská komunita v Maďarsku je starnúca populácia, ktorá potrebuje mladých odborníkov s pokročilou znalosťou slovenského jazyka a angažovanosťou za slovenskú menšinu v Maďarsku – osobitne zdôrazňujú nedostatok učiteľov hovoriacich po slovensky (viac Tušková, 2016). Ich hlavným očakávaním od štipendijného programu (vyjadreným tiež Erikou Lázárovou) je výchova vysoko kvalifikovaných mladých odborníkov, ktorí môžu prevziať vedenie slovenskej menšiny v Maďarsku.

Všetci opýtaní predstavitelia slovenskej menšiny uznali, že samotné vzdelávanie na Slovensku nemôže budovať národnú identitu študentov: má sa stavať na tradíciách a hodnotách prenášaných rodinou a motivácia študentov hlásiť sa k slovenskej národnosti má byť vnútorná. Okrem toho, ako podčiarkla Edita Pečeňová, v prostredí, kde väčšinový štát neustále šíri (maďarskú) národnú identitu rôznymi spôsobmi, menšinové inštitúcie nemajú nástroje s tým súťažiť, a minoritná etnická príslušnosť je pre mládež menej atraktívnou alternatívou.

Na základe rozhovorov môžeme dospieť k záveru, že hlavným očakávaním predstaviteľov menšín od štipendijného programu na Slovensku je posilnenie jazykových a odborných schopností i slovenskej identity študentov, a tým zvýšenie ich záujmu a angažovanosti za život slovenskej menšiny v Maďarsku.

Skúsenosti štipendistov na Slovensku

Všetci účastníci výskumu jednohlasne uviedli, že prvá reakcia, ktorú zažijú v novom prostredí, je prekvapenie:

„Eudia, s ktorými sa stretávam prvýkrát, sú veľmi zmätení, odkiaľ som, pretože hovorím inak po slovensky a inak po maďarsky ako oni. Potom sa začína dlhé vysvetľovanie. Väčšinou sú prekvapení a hovoria, že vôbec netušili, že také niečo existuje“ Ž/2. 1997.

Skoro všetci respondenti povedali, že sú považovaní za Maďarov takmer pri všetkých spoločenských stretnutiach, tak Slováckmi, ako aj Maďarmi zo Slovenska. Všetci študenti výslovne zdôraznili, že ich vnímajú cez optiku maďarskej menšiny na Slovensku.

Veľký počet opýtaných vyjadrilo svoje postoje a opísalo také správanie, z ktorého môžeme vyvodiť záver, že hlavnou hranicou, ktorá podľa nich stojí medzi Slováckmi z Maďarska a Slováckmi zo Slovenska, je jazyk. A nejde o rozdiel v jazyku ako takom (slovenský alebo maďarský), ale o rozdiel v jazykových kompetenciách. Asi polovica respondentov uviedla, že nedôveruje svojim jazykovým znalostiam, čo ovplyvňuje ich sociálne interakcie:

„Nemyslím si, že moja slovenčina je dosť dobrá. ... Nevieam, ako sa správne vyjadriť alebo skloňovať slová. Preto som spočiatku na Slovensku sotva hovoril, bál som sa hovoriť...“ viac respondentov.

Drvivá väčšina študentov však uviedla, že Slováci, s ktorými sa stretli (spolužiaci, spolubývajúci, učitelia, neznámi), boli veľmi trpezliví a nápomocní pri prekonávaní ich jazykových bariér – keď zistili, že pochádzajú z Maďarska a nie zo Slovenska. Na druhej strane je jazyk vnímaný nielen ako deliaca čiara, ale často aj ako presný opak, ako zdroj spojenia a prístupu k slovenskému národu a kultúre, kde vyššia jazyková kompetencia umožňovala užšie skupinové spojenie.

V prípade Slovákov z Maďarska sa spojovacie body so Slovákmi z materskej krajiny nenachádzajú v súčasnej slovenskej kultúre, ale v atribútoch, ktoré zažili ako súčasť slovenskej kultúry už v Maďarsku:

„Necítila som nič spoločné so Slovákmi. Nemohla som získať žiadny z ich odkazov na hudbu alebo filmy. Cítila som sa ako cudzinec“ Ž. 1998.

„Počas jednej hodiny sme sa učili o kultúrnych tradíciách náboženských sviatkov a bol dobrý pocit vidieť, že (u Slovákov na Slovensku – pozn. aut.) majú to vlastne rovnako, ako sme sa o tom učili doma“ Ž/2. 1997.

K hlbšiemu analyzovaniu možných účinkov štúdia v materskom štáte na národnostnú identifikáciu slovenskej menšinovej mládeže by bolo potrebné študovať väčšiu výskumnú vzorku v širšom časovom rámci. Avšak aj táto jednorazová výskumná vzorka poskytuje zaujímavé informácie, ktoré nám môžu pomôcť vystopovať niektoré identifikačné vzorce vyjadrené slovenskou národnostnou mládežou. Na základe výsledkov výskumu môžeme slovenských študentov menších z Maďarska rozdeliť do dvoch skupín: skupina, v ktorej prevláda identifikácia s maďarskou národnosťou, a skupina, kde prevláda identifikácia so slovenskou národnosťou. Tento rozdiel v národnom sebaepochopení formuje celú skúsenosť študenta v materskej krajine: tí, ktorí vyjadrili výraznejšiu maďarskú príslušnosť, uviedli, že majú väčšinou pozitívne výsledky v rámci štipendijného programu, pokiaľ ide o ich národné sebaopínanie: cítili sa viac spojení so Slovenskom, slovenskou kultúrou a Slovákmi, u ktorých zaznamenali pozitívne prijatie:

„Veľmi si vážili, že ako Maďari prejavujeme záujem o ich kultúru a jazyk. Moji priatelia sa často vyjadrili, aký dobrý dojem to na nich urobí“ Ž. 1998.

„Mala som pocit, že sú trochu prekvapení, ale napriek tomu hrdí na to, že tam chodia Maďari študovať slovenčinu“ Ž/3. 1997.

Na druhej strane tí, ktorí uvádzali silnejšiu slovenskú národnú identifikáciu, vyjadrili aj niektoré negatívne pocity zo svojej skúsenosti, vrátane sklamaní a frustrácií:

„Darmo som hovoril, že Békešská Čaba bola centrom dolnozemskej Slovákov, márne som im hovoril 1000 dôvodov, prečo sme my Slováci, ale vždy ma budú považovať za Maďara“ M. 1992.

„Bol som sklamaný, že o nás nič nevedeli, pretože my sme sa o nich toľko učili“ M. 2000.

Tento vnímaný nedostatok poznania zo strany Slovákov však nemal za následok devalváciu menšinovej identity študentov, ale naopak, posilnenie ocenenia rozlišovacej spôsobilosti jej znakov:

„Ked' som začal študovať na Slovensku, zrazu som si uvedomil, aká rozdielna je naša identita s prvkami tradičnej slovenskej aj maďarskej kultúry. Začal som si to viac vážiť a pripadalo mi to bližšie, ako tá „čistá“ slovenská verzia“ M. 1992.

Na druhej strane sú pozoruhodné niektoré účinky/výsledky štipendijného programu, ktoré posilnili pocit slovenskej národnostnej príslušnosti, bez ohľadu na počiatočnú národnú identifikáciu študentov:⁶

„Pred rokom by som určite povedal, že som Maďar. Ale teraz sa cítim ako v procese zmien, cítim sa stále viac a viac ako Slovák“ M. 2000.

„Teraz viem oveľa viac o slovenskej kultúre a cítim sa viac prepojená s ňou“ Ž. 1997.

„Som hrdá na svoj pôvod a na to, že študujem na Slovensku. Aj moja rodina je na mňa hrdá“ Ž/2. 1997.

Ďalší významný výsledok štipendijného programu, zdôrazňovaný všetkými respondentmi, ktorý môže mať významný vplyv na národnú identifikáciu, je posilnená jazyková kompetencia, ktorá uľahčuje ich zapojenie do života slovenskej národnosti v Maďarsku, a spojenie so slovenským národom a kultúrou v materskom štáte.

Záver

Z pohľadu slovenskej menšiny v Maďarsku je štúdium v materskej krajine považované za jeden z najefektívnejších nástrojov zlepšenia jazykových a odborných kompetencií národnostnej mládeže, priblíženia sa k slovenskému národu a kultúre a posilnenia slovenskej identity. To všetko by malo viesť k tomu, aby sa absolventi po návrate zapojili do života slovenskej národnosti v Maďarsku. Skúsenosti však ukazujú, že realita je čiastočne odlišná: zo študentov, ktorí študovali na Slovensku, niektorí zostávajú natrvalo v zahraničí a iba časť tých, ktorí sa vrátia, si zvolí prácu v menšinovom odbore.

Hoci cieľ cezhraničného budovania národa je obsiahnutý v oficiálnej slovenskej rétorike a odráža sa v súčasnej legislatíve a inštitucionálnom rámci, v prípade vládneho štipendijného programu pre slovenské menšiny v zahraničí je aspekt

⁶ Je dôležité poznamenať, že vzhľadom na zložitú tému etnickej identifikácie je treba dávať pozor, aby sme sa vyhli pascám zjednodušujúceho induktivismu v kvalitatívnom výskume: keďže (národná) identita je zložitá a viacvrstvová, pripisovať iba akékoľvek zmeny alebo dopady faktoru štúdia v materskej krajine by bol zavádzajúci.

budovania národa doteraz nedostatočne rozvinutý, program nesie nevyužitý potenciál, najmä v oblastiach budovania kontaktov medzi príslušníkmi slovenských menšín a Slovákmi zo Slovenska. Dĺžka štúdia na Slovensku by poskytovala priestor na začlenenie rôznych praktík budovania národa a budovania komunity a kontaktov. Štipendijný program nezahŕňa žiadne organizované aktivity alebo mimoškolské aktivity, okrem jedného úvodného orientačného stretnutia. V kontexte štipendijného programu by sa mohlo rozvíjať organizovanie spoločenských a vzdelávacích podujatí, kde by sa príslušníci slovenských menšín a Slováci zo Slovenska mohli navzájom spoznávať.

Štipendijný program mal určite pozitívne výsledky, týkajúce sa prepojenia medzi Slovákmi z Maďarska a Slovákmi zo Slovenska na individuálnej úrovni, a prispel k prehĺbeniu vedomostí o Slovensku a o slovenskej (modernej) kultúre, ako aj k výraznému zlepšeniu jazykových schopností. Slovenská menšina v Maďarsku ako skupina nie je však podľa štipendistov medzi slovenskými rovesníkmi všeobecne známa. Túto problematiku je podľa nich (aj podľa autorky príspevku) možné všeobecne zlepšiť napríklad začlenením témy slovenských zahraničných menšín do slovenského verejného a politického diskurzu, do učebného kurikula národných škôl, ako aj do slovenských kultúrnych programov a mediálnych výstupov. Účastníci výskumu zdôraznili, že vyššia počiatočná kompetencia v slovenskom jazyku, lepšie oboznámenie sa so súčasnou slovenskou kultúrou, politikou a umením pred nástupom, pred začiatkom štúdia, a poznatky o situácii a histórii slovenskej menšiny v Maďarsku medzi Slovákmi na Slovensku by vo veľkej miere prispeli k ich vzájomnému poznaniu, tým i k zblíženiu a pozitívnym skúsenostiam. Budovanie pevnejších väzieb však nie je zodpovednosťou iba oboch skupín mladých, ale aj politických aktérov, médií a školstva v oboch štátoch, najmä pokiaľ ide o zvyšovanie znalosti o slovenských menšinách v zahraničí a o boj proti etnickým predsudkom.

LITERATÚRA

- BARTHA, Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1999. 268 s.
- BINDORFFER, Györgyi: No language, no ethnicity? Ethnic Identity, Language and Cultural Representation among Hungarian Germans. In: *Review of Sociology*, 1998, s. 143 – 158.
- BORBÉLY, Anna: *Kétnyelvűség*. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest: L'Harmattan 2004. 334 s.
- BRUBAKER, Rogers: National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe. In: *Daedalus*, 1995, roč. 124, č. 2, s. 107 – 132.
- BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT, Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton, NJ: Princeton University Press 2006. 504 s.

- CENSUS – Nemzetiségi adatok. 2011. Appendix of *Barátság, roč. XX, č. 3*.
- CSEPELI, György – ÖRKÉNY, Antal – SZÉKELYI, Mária: *Grappling with National Identity: How Nations See Each Other in Central Europe*. Budapest: Akadémia Kiadó 2000. 197 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, András: *Slováci v Maďarsku*. Budapest: Press Publica 1999. 128 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Slovenské národnostné školstvo v Maďarsku z historického a sociologického aspektu. In: A. Divičanová: *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békešská Čaba: VÚSM 2002a, s. 404 – 408.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Sociologické a kultúrne zázemie národnostnej školy v Maďarsku po roku 1948. In: A. Divičanová: *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békešská Čaba: VÚSM 2002b, s. 423 – 428.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredo európskom kontexte. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 16. – 17. októbra 2003. Eds. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 21 – 31.
- ĎURKOVSKÁ, Mária – TUŠKOVÁ, Tünde: Téma slovenského národnostného školstva v Maďarsku v projektoch Slovenskej akadémie vied a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In: *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania: Zborník príspevkov z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 15. októbra 2019 v Košiciach*. Eds. T. Tušková – M. Ďurková. Košice: CSPV SAV – Békešská Čaba: VÚSM 2019 (e-kniha), 2020 (tlačaná verzia), s. 6 – 18.
- FOX, Jon – MILLER-IDRISS, Cynthia: *Everyday Nationhood*. In: *Ethnicities – SAGE Publications*, 2008, roč. 8, č. 4, s. 536 – 563.
- GYIVICSÁN, Anna: Cultural autonomy of nationalities and the common Europe. In: *The minorities at the turn of millennium (Chances, possibilities, challenges)*. Ed. I. Gráfik. Budapest: Hungarian Ethnographic Society 2001, s. 47 – 53.
- HERNER-KOVÁCS, Eszter: *Diaspora Engagement through the BirthRight Programme: Hungarian Americans Encountering the Homeland*. Budapest: Central European University [Master Thesis] 2015. 63 s.
- HOMIŠINOVÁ, Mária: *Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu*. Vybrané výsledky skúmania stavu etnickej identity. Békešská Čaba: VÚSM 2003. 301 s.
- HOMIŠINOVÁ, Mária: *Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku*. Teoretická a empirická komparatívna analýza skúmania etnických procesov slovanských minorít (Upravená verzia dizertačnej práce). Békešská Čaba: VÚSM 2006. 350 s.
- HOMIŠINOVÁ, Mária: Súčasná jazyková situácia slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku – empirický kontext. In: *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. Eds. A. Kováčová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav CSSM 2013, s. 53 – 63.
- HOMIŠINOVÁ, Mária – ONDREJOVIČ, Slavomír – UHRINOVÁ, Alžbeta: *Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistikého*

- výskumu (výsledky dvoch volebných období 2002 – 2010). Békešská Čaba: Výskumný ústav CSSM 2013. 162 s.
- HORNOK, Rita: *Trans-Border Nation-Building or Trans-Border Nation-Deconstruction? The Experience of Slovak Minority Youth from Hungary Studying in Slovakia*. Budapest: Central European University [Diplomová práca] 2019. 75 s. Vedúca: Luca Váradi.
- HORNOK, Rita: “We are Slovaks too, just not in that way.” The experience of the Slovak minority youth from Hungary studying in the kin-state. In: *Človek a spoločnosť*, 2020, roč. 23, č. 4, s. 57–73.
- KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov I*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2012. 383 s.
- KOLLÁTH, Anna: *A szlovéniai kisebbségek nyelvi jogai a törvények és a rendeletek tükrében*. Budapest: MTA Online Library 2003. 16 s.
- KUGLER, József – GOMBOŠ, Ján: State z tristoročnej histórie Slovákov v Maďarsku – so zvláštnym zreteľom na udalosti 20. storočia – Fejezetek a magyarországi szlovákok 300 éves történetéből – különös tekintettel a 20. századi történésekre. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Bibliografia a štúdie II. Eds. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2008, s. 315 – 365.
- LENOVSKÝ, Ladislav: Študenti z prostredia etnických minorít na UKF v Nitre v kontexte zachovávaní identity a slovenčiny ako menšinového jazyka. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Eds. A. J. Tóth – A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2008, s. 588 – 595.
- ÖLLÖS, Lajos: A kisebbségi jogok érdemi tételezése. In: *Slováci v Maďarsku. Zborník z medzinárodnej konferencie*. Ed. K. Petőcz. Šamorín: Fórum Inštitút 2008, s. 42 – 45.
- POGONYI, Szabolcs: *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identity in Hungary*. Palgrave Studies in Citizenship Transitions. Cham: Springer International 2017. 200 s.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove: Linguistic Human Rights. In: *Sociolinguistics/ Szociolinguistik: An International Handbook of the Science of Language and Society*, 2006, roč. 3, s. 2575 – 2584.
- ŠENKÁR, Patrik. Lowland Slovak Youth Literature and its Interpretational and Educational Aspects (Within and Outside the School). In: *Journal of Language and Cultural Education*, 2019, roč. 7, č. 3, s. 97–114.
- TÓTH, Alexander: Používanie slovenského jazyka v školách – Szlovák nyelvhasználat az iskolákban. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Bibliografia a štúdie I. Eds. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2008, s. 224 – 263.
- TUŠKOVÁ, Tünde: *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí*. Békešská Čaba: VÚSM 2016. 176 s.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Závěry k výskumu v kruhu študentov slovakistiky v Maďarsku. In: *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Red. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múscová – K. Popovičová – Z. Sedláková. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2017, s. 629 – 635.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: Najdôležitejšie faktory zachovania slovenského jazyka v Maďarsku. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej

- konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. 17. – 18. okt. 2007. Eds. A. Tóth – A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2008, s. 71 – 88.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: O slovenskom školskom systéme v Maďarsku. In: *Slováci v zahraničí*. Ed. Z. Pavelcová. 2016, č. 33, s. 43 – 56.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: Z jazykových autobiografií Slovákov v Maďarsku. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe II*. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Eds. B. Chocholová – L. Molnár Satinská – G. Múcsková. Zborník z medzinárodnej konferencie (*Socio*) *lingvistika – perspektívy, limity a mýty*. Smolenice 11. – 13. 4. 2016. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV 2017, s. 278 – 291.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 16. – 17. októbra 2003. Eds. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 433 – 444.

Internetové zdroje

- 474 ZÁKON z 23. Septembra 2005 o Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Dostupné na:
http://uszz.sk/data/2016/ZZ_2005_474_20160101.pdf (cit. 31. 01. 2021).
- Celoštátna slovenská samospráva. Náš kompas. Konceptia rozvoja slovenského výchovno-vzdelávacieho systému v Maďarsku.
Dostupné na: <http://www.slovaci.hu/index.php/sk/kolstvo/534-konceptia-na-kompas> (cit. 31. 01. 2021).
- Konceptia štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na obdobie 2016 – 2020. Dostupné na:
https://www.uszz.sk/data/2017/KONCEPCIA_2016-2020_final.pdf (cit. 31. 01. 2021).
- Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR. Vládne štipendia Slovenskej republiky [Website] Dostupné na:
<https://www.minedu.sk/vladne-stipendia-slovenskej-republiky/> (cit. 31. 01. 2021).

Összefoglalás

A magyarországi szlovák származású hallgatók elvárásai és tapasztalatai a szlovák állami ösztöndíjprogrammal kapcsolatban Egy empirikus kutatás eredményeiből

A kutatás a szlovák állami ösztöndíjprogram keretében Szlovákiában tanuló magyarországi szlovák származású hallgatók elvárásainak és tapasztalatainak tanulmányozására irányul. A tanulmány célja bemutatni a hallgatók szlovákiai tanulásának motivációját, a tanulmányaikkal és az anyaországban való tartózkodásukkal kapcsolatos elvárásaikat, valamint a tényleges tapasztalataikat, különös tekintettel a nemzeti identitásuk alakulására. A kutatás 11, 2016 és 2019 között Szlovákiában tanuló ösztöndíjassal készített mélyinterjúra, valamint 3, a nemzetiség képviselőivel és iskolaigazgatókkal készített szakértői interjúra épül. A kutatási eredményeik alapján megállapíthatjuk, hogy

az ösztöndíjprogramnak pozitív következményei vannak a szlovák identitás és a szlovák nyelvtudás erősítésében, a magyarországi és szlovákiai hallgatók közötti kapcsolatok építésében, és hozzájárult Szlovákia és a szlovák (modern) kultúra mélyebb megismeréséhez. A magyarországi szlovák kisebbség azonban mint csoport általánosan ismeretlen a szlovák társaik körében. Bár az ösztöndíjprogram időtartama teret engedne a különböző nemzet- és közösségépítő gyakorlatok beépítésére, a program ezen aspektusai ez idáig nagyrészt kihasználatlanok. Amint arról a kutatás résztvevői beszámoltak, a nemzeti-ségi hallgatók magasabb kezdeti szlovák nyelvtudása, a kortárs szlovák kultúra, politika és művészet ismerete a nemzetiségi tanulók körében, valamint a magyarországi szlovák kisebbség helyzetének és történetének mélyebb ismerete Szlovákiában jelentős mértékben hozzájárulna a program sikeréhez.

Summary

Students' Expectations and Experiences about Slovakia's Minority Scholarship Programme

From the Results of Empirical Research

The research is devoted to the study of the expectations and experiences of Slovak minority students from Hungary, studying in Slovakia within the framework of the government-funded scholarship programme for Slovak autochthonous minorities and diasporas. The study aims to present the students' motivations to study in the kin-state, and their expectations about their studies and stay compared to their actual experience, with a special focus on reflections on their national identity. The research builds on 11 in-depth interviews with the scholarship recipients studying in Slovakia during the period of 2016 – 2019, as well as 3 expert interviews with minority representatives and school directors. Research results show that the scholarship programme had positive outcomes on the individual level, concerning the strengthening of the students' Slovak identity and Slovak language skills. It also enhanced connectedness between students from Hungary and students from Slovakia, and it contributed to a deeper knowledge about Slovakia and the Slovak (modern) culture. Yet, as a group, the Slovak minority in Hungary generally remains unknown among Slovaks peers. Although the length of the scholarship programme would provide space for the incorporation of various nation-building and community-building practices, these aspects of the programme until now are underdeveloped and carry untapped potential. As reported by the research participants, higher initial Slovak language competency, more familiarity with contemporary Slovak culture, politics, and art among minority students, and higher awareness about the situation and history of the Slovak minority in Hungary among kin-national peers would improve their experience.

Kontakt

Rita Hornoková

Instytut Studiów Europejskich Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych UJ, Kraków

rita.hornok@uj.edu.pl

PRÍLOHA KU KAPITOLE

Študentsko-vedecké aktivity Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pre slovenskú mládež

RENÁTA ONDREJKOVÁ

V dnešnom uponáhľanom svete pomaly zabúdame dbať na hodnoty dedičstva našich predkov. Slováci žijúci na území Maďarska ale nezabúdajú a usilujú sa odovzdať svoje jazykové, kultúrne a spoločenské dejiny ďalším generáciám mladých Slovákov. Slováci v Maďarsku si možno lepšie zachovali vo svojom uzavretom prostredí tradície a zvyklosti ľudovej kultúry, lebo berú tento poklad ako jedinú sponu so svojou minulosťou. Ale ich úloha je z roka na rok ťažšia. Preto ich predstavitelia a nadšenci z ich radov neustále hľadajú možnosti, ako priblížiť mladej generácii život predkov, ich jazyk, zvyklosti a tradície. Jednou z mnohých akcií je aj súťaž Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pre žiakov a študentov slovenských škôl v Maďarsku.

Študentské súťaže Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku sú veľmi populárne medzi žiakmi slovenských základných a stredných škôl v Maďarsku. Svedčí o tom dlhoročná aktívna účasť žiakov a aj záujem vysokoškolských študentov študujúcich slovenčinu v priebehu existencie tejto súťaže.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (VÚSM) od roku 2002 pravidelne vypisuje výskumné súťaže pre žiakov a študentov škôl. Cieľom študentsko-vedeckej súťaže je vzbudiť záujem žiakov a študentov nielen o výskum jazyka v kruhu mladých ľudí, ale aj spoznávať históriu, dejiny, zvyklosti a tradície Slovákov v Maďarsku. VÚSM dal v tejto súťaži priestor nadaným žiakom a študentom na vyskúšanie ich schopností a zručností, na samostatné riešenie vypísaných úloh, ktoré obohacujú ich vedomosti a slúžia aj k lepšiemu poznaniu slovenskej menšiny v Maďarsku a aj ich samých. Súťažné práce sa odovzdávajú v slovenskom jazyku. Súťaž je organizovaná od roku 2002, v rokoch 2003 – 2014 každý rok, od roku 2016 raz za dva roky. Doteraz sa uskutočnilo 14 ročníkov súťaže, tento rok, 2020, nás čaká už 15. ročník tejto výnimočnej aktivity VÚSM.

Študentsko-vedecká súťaž sa vyhlasuje na jeseň príslušného školského roku, celoštátne kolo sa koná na slovenských školách v Maďarsku v apríli – máji. Súťažiaci posielajú svoje práce na adresu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku na prelome februára a marca. Súťaž prebieha v troch vekových kategóriách: 1. kategória pre žiakov 7. a 8. ročníka základných škôl, 2. kategória pre žiakov

stredných škôl, 3. kategória pre študentov vysokých škôl a univerzít, pre pracujúcu mládež do 30 rokov. Rozsah prác je určená pre jednotlivé kategórie: 1. kategória 3 – 5 strán, 2. kategória 5 – 10 strán, 3. kategória 8 – max. 12 strán.

Témy súťažných prác na začiatku sa dali rozdeliť do troch veľkých základných skupín:

- I. Zo školských lavíc do života.
- II. Ja a moji predkovia.
- III. Živý odkaz osobností zašlých čias.

Od roku 2012 pribudli nové tematické okruhy, ktoré sa tematicky prelínali s predošlými rokmi: *Spoločenský život Slovákov v Maďarsku, Pátranie po predkoch – dejiny mojej rodiny, Slovenské samosprávy a ich aktivity* (súťaž vypísaná k 20. výročiu založenia národnostných samospráv v Maďarsku), *Významné historické udalosti 20. storočia v mojej rodine – Subjektívna história, Kapitoly zo života Slovákov v Maďarsku*.

Cieľom súťažnej témy *Zo školských lavíc do života* je zachytiť vplyv slovenskej školy na život žiaka a jeho rodiny. Súťažiaci majú vyhľadať a napísať o významnom absolventovi, spolužiakovi svojej školy, kam sa dostali a či používajú slovenčinu aj v ďalšom živote. Touto témou sa Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku snažil aj motivovať a inšpirovať školy, aby sledovali a udržiavali kontakty so svojimi žiakmi.

Súťažné práce na tému *Ja a moji predkovia* sú zamerané na genealogický výskum a spracovanie výsledkov výskumu histórie svojej rodiny. Účastník si mohol vybrať z navrhovaných tematických okruhov: *Rodokmeň; Kto sú moji najbližší; Kde žijem; Príbehy a povesti v mojej rodine; Významné osobnosti nášho rodu; Povolania v našej rodine; Jazyky v našej rodine; Záujmy a záľuby členov našej rodiny; Zvyky a tradície v našej rodine; Ako bývali a bývajú členovia našej rodiny*.

Tretí tematický okruh nesie názov *Živý odkaz osobností zašlých čias*. Úlohou súťažiacich je výskum a spracovanie života a diela významných osobností, ktorí žili a pôsobili v Slováckmi obývaných osadách v Maďarsku. Autor, žiak, musel naštudovať literatúru o danej osobnosti, navštíviť archívy, spracovať spomienky ešte žijúcich svedkov. V roku 2011 bola ešte ďalšou témou *Staviteľské pamätihodnosti Slovákov v Maďarsku*. Úlohou bola vybrať si jednu z tém, prípadne ich vhodne skombinovať. Navštíviť, zdokumentovať, opísať, resp. nakresliť a predstaviť vybraný staviteľský objekt, ktorým mohli byť ľudové pamätné domy, národopisné zbierky, kostoly, sálaše, staré rodinné domy, objekty na cintoríne.

V roku 2014 pri príležitosti 20. výročia založenia slovenských národnostných škôl bola vypísaná téma s názvom *Slovenské samosprávy a ich aktivity*. Témy do súťaže poslali súťažiaci v I. a II. kategórii.

Štatistika

V rokoch 2003 – 2008 sa do súťaže prihlásilo 154 účastníkov so 139 súťažnými prácami. Práce posielali aj dvojice, príp. aj trojica súťažiacich (Uhrinová – Tóth eds., 2009, s. 480). Niektorí aktívni žiaci sa súťaže zúčastnili viackrát, napr. Juraj Rágyanszki, Kristína Szudová, Peter Pečeňa (Pecsenya), Beatrix Hrušková, Andrea Kissová, Csilla Bajczzerová, Miriam Bukranová, Richárd Rivnyák, Nata-nael Bukran.

Za 14 ročníkov študentsko-vedeckej súťaže (roky 2003 – 2018) bolo odovzdaných od 405 žiakov spolu 384 prác *slovenských* škôl. V I. kategórii prišlo spolu 219 prác, v II. kategórii 145 prác a v III. kategórii sa odovzdalo 20 študentských prác. Žiakom a študentom pomáhalo 86 učiteľov zo 17 škôl. Najaktívnejšia škola bola a ešte je slovenská škola v Békešskej Čabe, ktorej žiaci poslali do súťaže spolu 138 prác od 149 žiakov. V tabuľke č. 1 nájdeme prehľad škôl, ktoré sa zúčastnili súťaže. Dvojazyčné slovenské základné školy prejavili doteraz najväčší záujem o študentsko-vedecké konferencie a súťaže. Školy, kde sa vyučuje slovenský jazyk ako predmet, považujú požiadavky súťaže za ťažké, preto z týchto škôl prichádza menej súťažných prác. Do študentsko-vedeckej súťaže sa prihlásili aj žiaci zo slovenských škôl v zahraničí, ako Nadlak a Báčsky Petrovec, Nitra (vysokoškolák z Maďarska). Medzi najaktívnejších učiteľov, ktorí pripravovali svojich žiakov a študentov viac rokov po sebe môžeme zaradiť p. Dagmar Kötelesovú (SK), Juditu Kuczikovú (NMpŠ), Máriu Istvánovú (BČ), Zlaticu Liškovú (S), Zuzanu Benkovú (BČ), Katarínu Krafcsenkovú (NMpŠ), Zuzanu Csicselyovú (S), Margitu Zatykovú (Bp), L. Rollovú (SK), Katarínu Kollárovú (Bp), Editu Pečeňovú (BČ), Annu Kondačovú (S).

Porota

Pri zostavovaní komisií a poroty pre jednotlivé kategórie sa Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku snažil zabezpečiť najdôležitejšie kritériá, ako je odbornosť a nezáujatosť. Medzi nezávislými členmi porôt boli vždy zastúpení aj odborníci a kolegovia z praxe aj zo Slovenska. Vedenie VÚSM sa snažilo vybrať jedného porotcu zo Slovenska, jedného skúsenejšieho, ktorý už pracoval v porote v minulých rokoch, oslovoval aj bývalých spolupracovníkov ústavu a aj nových skúsených slovenčinárov, odborníkov z kultúry. sa Posudky od členov porôt sa odovzdávajú súťažiacim, aby sa poučili a použili aj pri príprave na prezentáciu svojich prác pred porotou. Menný zoznam členov porôt za jednotlivé roky nájdete v prílohe č. 2.

Tabuľka č. 1: Školy zapojené do súťaže r. 2003 – 2018

ŠKOLA	POČET ŽIAKOV	POČET PRÁC
Békešská Čaba	149	138
Sarvaš	95	91
Nové Mesto pod Šiatrom	43	41
Budapešť	45	41
Slovenský Komlóš	40	40
Nadlak	8	8
Báčsky Petrovec	5	5
Budapešť ELTE	4	4
Kétšoproň	4	4
Dabas-Šári	3	3
Segedín	3	3
Čív	1	1
Bodonoš	1	1
Kecskemét	1	1
Kestúc	1	1
Guta (Galgaguta)	1	1
Nitra	1	1
SPOLU	405	384

Zdroj: Vlastný výskum.

Súťažné práce

Najviac prác poslali súťažiaci do I. kategórie, spolu 219 prác, do II. kategórie prišlo 145 prác a do III. kategórie prišlo najmenej prác – 20. Prevažná väčšina prác vyhovuje stanoveným obsahovým a formálnym požiadavkám súťaže (Uhrinová – Tóth eds., 2009, s. 481). Súťažné práce s tematikou *Zo školských lavíc do života* a *Živý odkaz osobností zašlých čias* výstižne zachytávajú a približujú život a dielo vybraných osobností. Autori sa vo svojich prácach venujú predstaviteľom kultúrneho a spoločenského života Slovákov na Dolnej zemi, hlavne učiteľom, farárom, osvetovým pracovníkom, ale sú medzi nimi básnici, maliari, verejní činitelia. Skrze nich predstavujú nielen život vybraných osobností, ale aj historické pozadie obdobia, v ktorom žili. V prácach na tému *Ja a moji predkovia* podávajú

cez rodinné histórie príbehy, každodenný život, kultúru, zvyky a jazyk dolnozemských Slovákov. Autori prebádali a našli často skryté poklady dejín svojich, príp. známych rodín. Použili vo svojich prácach staré rodinné albumy, denníky, kalendáre, do ktorých predkovia zapisovali najvýznamnejšie udalosti v rodine. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že práce sú veľmi inšpiratívne, odzrkadľujú tvorivosť a zvedavosť autorov. Mnohí z nich napísali práce vysokej kvality, ktorá si vyžadovala precízny výskum a dôkladnú prácu s bohatým materiálom.

Autori pracujú s informátormi, či už z vlastnej rodiny, alebo z okolia predstavovanej osobnosti. Práce v II. a III. kategórii často čerpajú informácie z odbornej literatúry, z časopisov, aj každodennej tlače. Ibaže nie vždy sa zdroje uvádzajú podľa bibliografickej normy. Napriek tomu sú práce vynikajúcim zdrojom pre ďalší výskum. Súčasťou prác sú aj fotografie zo starých rodinných albumov, fotokópie dobových dokumentov a tlače, rukopisy a ukážky z básnickej tvorby.

Štýl a jazyková úroveň prác sú väčšinou vyhovujúce, v niektorých prípadoch vyslovene dobré, ale sú aj práce s pravopisnými chybami, preklepmi. Často sa mená používajú v oficiálnom maďarskom tvare, chýbajú dievčenské mená vydatých žien. Chyby sa nájdu aj v používaní názvov slovenských lokalít, často je názov len v maďarskej podobe. Kompozícia je obyčajne funkčná, logická, úprava na dobrej úrovni. Práce majú rozličné štýly, autori používajú viaceré metodické postupy. Veľmi často autori používajú formu riadeného rozhovoru, intewiev, oral history, rozprávanie a opis. Na prácach žiakov, ktorí sa zúčastnili súťaže už viackrát vidieť pozitívny vývin v písaní odborných referátov z formálneho aj obsahového hľadiska.

Podrobnejšie sa budeme venovať 14. a 15. ročníku súťaže, nakoľko sme mali možnosť aj osobne sa zúčastniť a byť členom poroty pre I. kategóriu.

14. ročník študentsko-vedeckej súťaže v roku 2018

Názov témy 14. ročníka súťaže bola: „*Významné historické udalosti 20. storočia v mojej rodine – Subjektívna história. Kapitoly zo života Slovákov v Maďarsku.*“

Cieľom tohto ročníka okrem zvyšovania záujmu mladej generácie Slovákov v Maďarsku o vedeckovýskumnú činnosť bolo aj spoznanie a predstavenie nedávnej histórie slovenských rodín a jednotlivcov. Členmi poroty pre I. kategóriu boli: predsedníčka *Orsolya Szabó*, (Kancelária verejného ochrancu práv, Budapešť), členovia: *Renáta Ondrejková* (JÚLŠ SAV, Bratislava) a *Juraj Rágyanszki* (Univerzita ELTE, Budapešť). Členmi poroty pre II. kategóriu boli: predsedníčka *PhDr. Mária Žiláková*, *PhD.* (externá pracovníčka VÚSM, Békešská Čaba); členovia: *PhDr. Ladislav György*, *PhD.* (Segedínska univerzita) a *Mgr. Rozália Kuštárová* (etnológ, archeológ).

V prvej kategórii súťažilo 21 žiakov zo slovenských základných škôl: najviac prihlásených bolo zo Slovenského Komlóša (9), zo Sarvaša (6), z Nového Mesta pod Šiatrom (5) a z Békešskej Čaby (1). V druhej kategórii bolo prihlásených 11 prác z troch škôl: Slovenské gymnázium, základná škola, materská škola a kolégium v Békešskej Čabe (7 prác), Materská škola, všeobecná škola, gymnázium a kolégium s vyučovacím jazykom slovenským v Budapešti (3 práce) a Evanjelické gymnázium Petra Vajdu v Sarvaši (1 práca).

Práce všetkých súťažiacich poroty hodnotili vysoko pozitívne, čo sa prejavilo aj v umiestnení výhercov a pridelení osobitných cien. Vypracovať prácu na danú tému bolo náročnou úlohou pre každého žiaka a študenta, avšak žiaci zadanie zvládli výborne. Väčšina prác sa sústredila na prezentáciu života svojich predkov, svojej rodiny, ale vznikli zaujímavé práce aj o životnej dráhe učiteliek alebo slávnych osobností (maliarka Judita Tomková, spevák Juraj Meliš, spevácky súbor Rozmarín).

Témy prác korešpondovali s vypísanou súťažnou témou. V prácach dominovali udalosti druhej svetovej vojny, jej vplyv na rodinu; výmena obyvateľstva očami starých rodičov; život v rodine – jej zvyky pri významných rodinných udalostiach ako je svadba; viera v živote členov rodín. Zaujímavé boli práce o živote významných predstaviteľov kultúrneho a hudobného života Slovákov – Ján Šutinský (hudobný skladateľ, zborista, učiteľ), o Judite Tomkovej (divadelníčke a maliarke zo Slovenského Komlóša). Práce zachytili pre dnešnú generáciu mladých ľudí dnes už málo známe remeslá našich predkov – kováčstvo, tkáčske remeslo, textil a jej spracovanie, poľnohospodárske práce na poli a okolo domu. Autori nemali jednoduchú úlohu, museli si osvojiť aj odbornú terminológiu týchto remesiel, a túto snahu treba vyzdvihnúť a pochváliť. Práca o názvoch ulíc v Slovenskom Komlóši je z pohľadu odbornosti na veľmi dobrej úrovni (L. Baloghová, SK). Žiačka tu použila metodológiu dvoch vedeckých disciplín, a to metodológiu tzv. rurálnej geografie, ktorou rekonštruovala štruktúru mesta pomocou starých máp, a metódu sociolingvistiky, ktorá zachytáva jazykovú krajinu mesta. Práce okrem zachytenia individuálnych zážitkov a skúseností, spomienky konfrontujú s písaným materiálom z rôznych archívov, či už rodinných (kalendáre, zápisníky, dokumenty), alebo z úradných záznamov. Niektoré práce sú fascinujúcim čítaním o minulých časoch. Autori v druhej kategórii veľmi výstižne kombinujú údaje zachytené vo viacerých vedeckých prácach. Autenticnosť materiálu potvrdzuje aj pôvodná podoba jazyka respondentov, niektoré sú zaznamenané a zapísané zjednodušenou fonetickou transkripciou (Bence Püski, II. kategória).

Štýl a jazyková úroveň súťažných prác sú na veľmi dobrej až výbornej úrovni. Ako sa už spomínalo pri predchádzajúcich ročníkoch, kompozícia je funkčná, logická. Autori používajú rozličné štýly a slohové postupy. Nakoľko väčšina prác zachytáva spomienky a výpovede starých rodičov alebo iných príbuzných, prevažujú prvky oral history, interview alebo rozprávanie, ktoré dopĺňa opis udalostí. Metóda oral history, metóda ústnej tradície, dáva možnosť na konfrontáciu fak-

tov a udalostí, za ktorými sa skrývajú rôzne motivácie a hodnotenia. Súčasťou prác je aj množstvo príloh, fotokópie dokumentov, obrazový materiál, fotografie zachytávajúce život Slovákov.

Rozhodovanie poroty bolo aj v roku 2018 veľmi ťažké. Okrem prvých troch miest v oboch kategóriách porota udelila aj osobitné ceny.

15. ročník študentsko-vedeckej súťaže v roku 2020

Začiatkom roka 2020 prebehol 15. ročník tejto súťaže, ktorú v rozbiehajúcich sa začiatkoch zastavila pandémia koronavírusu. Preto súťaž tento rok prebehla len v písomnej forme. Úlohou účastníkov bola samostatná výskumná práca na tému „*Môj slovenský svet*“ a spracovanie jeho výsledkov v slovenskom jazyku. Súťaž bola vypísaná pre I. a II. kategóriu.

Členmi poroty boli pre I. kategóriu *Orsolya Szabó*, predsedníčka (vedúca kabinetu CSSM), členovia *Mgr. Renáta Ondrejková* (JÚLS SAV Bratislava), *Juraj Rágyanszki* (doktorand ELTE, odborný spolupracovník VÚSM). Predsedníčkou poroty pre II. kategóriu bola *doc. PhDr. Mária Žiláková, PhD.* (ELTE Budapešť), členmi *Anna Istvánová* (odborná asistentka ELTE Budapešť) a *PhDr. Ladislav György, PhD.* (lektor, Segedínska univerzita).

Do súťaže sa prihlásilo 31 prác, z toho 22 prác do I. kategórie a 9 prác do II. kategórie. V I. kategórii po 6 prác prišlo zo slovenských škôl z Nového Mesta pod Šiatrom, Slovenského Komlóša a Békešskej Čaby a 4 práce zo Sarvaša. V II. kategórii prišlo 5 prác zo slovenskej školy a gymnázia v Békešskej Čabe, 3 práce zo slovenskej školy a gymnázia v Budapešti a 1 práca zo Sarvaša.

Vo svojich prácach žiaci/žiačky spracúvali témy a tematické okruhy, ako *Moja škola, minulosť i prítomnosť; Významní učitelia; Žiaci/študentský život (tábory, výlety, školy v prírode, súťaže, zážitky...); Môj slovenský svet v rodine, v obci, či meste*. Väčšina autorov pracovala s metódou oral history. Povzbudzujeme autorov, aby pracovali s takou odbornou literatúrou, ktorá zodpovedá ich jazykovým schopnostiam (čítanky VÚSM, vedecko-populárne články).

Naša porota (pre I. kategóriu) bola veľmi spokojná so súťažiacimi a ich prácami, vznikli veľmi kvalitné a zaujímavé príspevky. Môžeme konštatovať, že slovenský jazyk a kultúra sú prítomné v živote súťažiacich, hlavne v školskom prostredí, ale aj v živote ich rodín a okolia.

Záver

Jazyková znalosť súťažiacich dáva nádej, že slovenčina bude naďalej výskumným jazykom ďalšej generácie Slovákov v Maďarsku. Žiaci sa naučili pracovať s historickými prameňmi, vyhľadávať potrebné informácie z odbornej

literatúry a úspešne zvládli niekedy naozaj ťažkú metodiku práce. V niektorých momentoch sa mladí výskumníci zmenili na novinárov, detektívov a zaznamenávali vzácne spomienky svojich predkov na diktafón s mikrofónom v ruke. Aj v tomto ročníku vznikli vzácne záznamy, aj zvukové, ktoré sa stanú písomnými dejinami nielen samotných žiakov a ich rodín, ale aj dobrým pramenným základom pre ďalší výskum.

Súťažné práce boli napísané vo viacerých žánroch (esej, komparácia, portrét, cestopis, interview, atď.). Porota nedáva prednosť žiadnemu žánru, predovšetkým hodnotí jazykovú a obsahovú stránku súťažných prác. Práca pripravujúcich učiteľiek a učiteľov na slovenských školách v Maďarsku prináša vynikajúce výsledky. Je veľmi dôležité, aby takáto súťaž prebiehala a bola podporovaná aj v nasledujúcich rokoch.

Táto študentsko-vedecká súťaž je dobrou príležitosťou na nadviazanie nových kontaktov, na vzájomné spoznávanie a zblížovanie slovenských škôl a iných inštitúcií v Maďarsku a na Slovensku. Pre Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku sa súťaž stáva námetom pre ďalší výskum a v neposlednom rade už aj zdrojom ďalších spolupracovníkov na poli rozširovania a zviditeľňovania slovenského jazyka. Krásnym príkladom je kolega Juraj Rágyanszki a Kristína E. Szudová, ktorí ešte pred pár rokmi boli súťažiacimi a dnes už pôsobia aj v ústave, aj v porote súťaže. Dúfame, že do ústavu prídu ďalší šikovní mladí adepti. A nielen tam, ale aj do ďalších významných a dôležitých inštitúcií Slovákov v Maďarsku. Veľmi dôležitým prínosom týchto študentsko-vedeckých podujatí je nahromadený a cenný materiál, ktoré sa dajú použiť ako podklady alebo východiskový materiál pri realizovaní jednotlivých vedeckých úloh Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.

Miesto záveru: „*Ak padli kultúry, spoločnosti či civilizácie, vždy to malo spoločný znak. Zabudli, odkiaľ prišli*“ (Carl Sandburg).

SKRATKY

B. P. – Báčsky Petrovec

BČ – Békešská Čaba

Bp ELTE – Budapešť Univerzita Eötvösa Loránda

Bp – Budapešť

Č – Čív

Dabas-Š – Dabas-Šári

Kecsk. – Kečkemét

Kétš. – Kétšoproň

Ni – Nitra

NMpŠ – Nové Mesto pod Šiatrom

S – Sarvaš – Slovenská základná škola

Gymn. Vajda P. – Evanjelické gymnázium Petra Vajdu

S – Vysoká škola na Sarvaši

Seg. – Segedín
SK – Slovenský Komlóš

c. – cena

c. veľv. SR – cena veľvyslanca Slovenskej republiky

CSS do r. 2012 a CSSM od r. 2013 – Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku

D. c. CSSM – Dokumentačné centrum Celoštátnej slovenskej samosprávy

DSK – Dom slovenskej kultúry

KSJL SU – Katedra slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity

MPC CSSM – Metodicko-pedagogické centrum Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku

o. z. – občianske združenie

OSM v M – Organizácia slovenskej mládeže v Maďarsku – MASZFISZ

PPKE BTK – Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Katolícka univerzita

P. Pázmánya)

SI – Slovenský inštitút

SS BŽ – Slovenská samospráva Békešskej župy

UMB – Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica

v. sp. – verejnoprospešná spoločnosť

VŠ – Vysoká škola

VÚSM – Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

ZSM – Zväz Slovákov v Maďarsku

ZŠ – Základná škola

Umiestnenia súťažiacich a ceny za jednotlivé roky

2003

I. kategória: 1. miesto – Štefan Szilágyi: Gábor Hattinger (NMpŠ); 2. miesto – Juraj Rágyanszki: Už v detstve som vyučovala (S); 3. miesto – Veronika Póšová, Krnácsová Kitti: Tam niekde vysoko medzi hviezdami sa hovorí jazykom mojej mamy (S)

II. kategória: 1. miesto – Ladislav Ungi: Z Kardoškého hniezda (BČ); 2. miesto – Edita Péterová: Anna Istvánová (BČ); 3. miesto – Edita Sutová: Ján Chlebnický (BČ)

III. kategória: Osobitná cena – Anikó Podaniová: Slovenské korene (S)

2004

I. kategória: 1. miesto – Šára Krivjanská: Som prvé dievča ... (S); 2. miesto – Katarína Mohayová: Kto sú moji najbližší (NMpŠ); 3. miesto – Anita Petrovská: Naša rodina (Kétš.); Kristína Szudová: Ja a moji najbližší (SK)

II. kategória: 1. miesto – Peter Pecseňa: Pečeňovci na Dolnej zemi (BČ); 2. miesto – Helena Petrovská: Moja veľká rodina (BČ); 3. miesto – Anita Onáková: Rodostrom (BČ), Pavle Kunovac: Moji predkovia a ja (BČ)

III. kategória: Osobitné ceny – Mária Jurkovičová: Pohľad do minulosti (Č); Mária Klimajová: Ja a moji predkovia (S); Hajnalka Grúberová: Rodinné ozveny času (S)

2005

I. kategória: 1. miesto – Beatrix Hrušková, Andrea Kiššová: Vo svetle petrolojovej lampe – Samuel Tešedík (S); 2. miesto – Kristína Szudová: Život a dielo Judity Tomkovej (SK)

II. kategória: 1. miesto – Peter Pečeňa: Po stopách Dedinského (BČ); 2. miesto – Zsolt Bereczky: Rodinný výskum po stopách Haanovcov (BČ); 3. miesto – Juraj Rágyanszki: Odkaz nevädnucci – Samuel Tešedík (S, Gymn. P. Vajdu)

III. kategória: Osobitná cena – Anikó Podaniová: Ulica na Sarvaši – Ján Melich (S)

2006

I. kategória: 1. miesto – Géza Gallyas: „Rudi bácsi“ (NMpŠ); 2. miesto – Beatrix Hrušková: ... voľakto, kto ešte drží slovenstvo, ... prababka (S); 3. miesto – Anett Lovászová, Zita Škorková: Jednoduchá, skromná učiteľka, teta Ancika (S); Katarína Karkušová: Životná púť O. Lopusného (SK); Daniel Fuhl: Básnik, novinár ... pre mňa otec (Bp)

II. kategória: 1. miesto – Katarína Mohayová: „Iba taký obyčajný otec“ (NMpŠ), Nataša Kókaiová: Zuzana Rosziková (BČ); 2. miesto – Robert Galát: Život Michala Lásika (BČ); 3. miesto – Juraj Rágyanszki: Reč hudby (S, Gymn. P. Vajdu)

III. kategória: 2. miesto – Anikó Laurinecová: Nezabudnuteľný úsmev (S), Edita Srnková: Prirodzené prostredie (S); 3. miesto – Mária Klimajová: Korene musíme chrániť (S)

2007

I. kategória: 1. miesto – Estera Drengubáková: Krásy Medzihoria (NMpŠ); 2. miesto – Anetta Lovászová: Ako bývali naši (S); 3. miesto – Zita Škorková: Rodinný život v našej dedine (S)

Osobitná cena: Máté Suta: Ja a moji predkovia (SK); Enikő Galátová: Čarovná muzika (S)

II. kategória: 1. miesto – Kristína Szudová: Zázračný svet na salaši (BČ), Róbert Galát: Genealogický výskum po stopách Galátovcov (BČ); 2. miesto – Juraj Rágyanszki: Na kol'aji prvej pozor (S, Gymn. P. Vajdu), Dušan Kunovac: Vypustený roj (BČ); 3. miesto – Adrien Rádai: Deti vetra a slnka (BČ) a Cena Dokumentačného centra CSS – Katarína Karkušová: Život na salaši; Ajjül Zelmanová: Spod Uralu

III. kategória:

Osobitná cena – Pavol Maruzs: K dejinám Slovenského Komlóšu v osudoch jednej rodiny (Segedín)

2008

I. kategória: 1. miesto – Ágnesa Lestyanová: Tajomstvo z herbára (Štefan Koreň) (S); 2. miesto + cena CSS – Berta Körösiová, Nóra Kozmová: 70 rokov v službách ľudí (Kitova škola) (S); 3. miesto + cena CSS – Zsanett Szószkiová, Natanael Bukran: „Hľadanie pravdy, lásky a krásy“ (Ján Gerči) (BČ)

Osobitné ceny: c. Dokumentačného centra – Dominika Szabadosová: Juraj Blaško – učiteľ matranských Slovákov (Bp), Matúš Suta: Život a dielo Kolomana Szokolaya zo Slovenského Komlóša (SK); c. DSK – Róbert Priskin: Rodinná tradícia v békešchabianskej slovenskej škole (BČ)

II. kategória: 1. miesto – Juraj Rágyanszki: Kto seje lásku a porozumenie, žne dobro a uznanie (S, Gymn. P. Vajdu); 2. miesto – Adriena Rádaiová: Michal Lehoczky – statný a výbojný Komlóšan (BČ); 3. miesto – Ajjül Zelmanová: Pavol Lauko – komlóšsky učiteľ a ochotník (BČ)

Osobitné ceny: c. CSS – Pepik Korytár a Monika Motyčáková: Ondrej Seberíni a jeho pôsobenie v Nadlaku (Nadlak); c. Dokumentačného centra – Andrea Kiššová: „Chcime to najkrajšie a odvážme sa na to najväčšie“ (BČ); c. DSK – Beatrix Hrušková: Duchovná cesta Karola Demeho (BČ); c. KSJL SU – Nikoleta Juráková: Cesta za poznaním ... (BČ)

III. kategória:

Osobitné ceny: Peter Pečeňa: Ondrej Klimaj, univerzálny osvetár najveselšieho baraku (Segedín); Pavle Kunovac: Kutlíkovci na Dolniakoch (Segedín)

2009

I. kategória: 1. miesto – Adela Csikaiová, Natália Csabaiová, Renáta Józsová: História a súčasnosť školského súboru Harmónia pri Slovenskej základnej škole v Slovenskom Komlóši (SK); 2. miesto – Ervin Schäfer: Učiteľ Ján Plech a jeho pôsobenie na Butíne (Nadlak); 3. miesto – Marcel Kuczík: Styky novomestskej slovenskej školy (NMpŠ)

Osobitné ceny: c. CSS – Szabina Kádárová: Cesta zo školského súboru Harmónia do Komlóša (SK); c. Metodického centra – Dávid Janský: Pohybová aktivita v našej škole (S); c. Dokumentačného centra – Zsanett Szószki, Natanael Bukran: Tvorba a život Daniely Horváthovej učiteľky slovenskej školy (BČ); c. ZSM – Gerda Bettina Szajková: Študentský časopis novomestskej slovenskej školy (NMpŠ)

II. kategória: 1. miesto – Janka Lasak: Svadobný obrad v Bodonoši (Bodonoš); 2. miesto – Sára Hajtmanová: Sága rodiny Ocsoszkých (BČ); 3. miesto – Hana Slavková: Časopis Sládkovič (B. P.)

Osobitné ceny: c. CSS I. – Adrien Rádaiová: Pusztaszőlősska sálašská škola (BČ); c. CSS II. – Agneša Lestyanová: Slovenský jazyk v Čabačúde (BČ); c. Metodického centra – Patrik Kizsel: Sálaše a sálašské školy (Nadlak); c. Dokumentačného centra – Sára Krivjánszka (S/Kecsk.); c. ZSM I., II. – Rita Hornoková, Mimi Mokranová: Čabianska slovenská škola dávno a dnes (BČ)

III. kategória: 1. miesto – Anikó Laurinecová: Moja škola v Kétšoproni (S); 2. miesto – Csilla Lisztmajerová: Dvakrát dvaja výborní vychovávateľia za môjho vzdelávania ... (Dunaedház, ELTE)

Osobitné ceny: Judita Szudová: Slovenská škola v Komlóši (S); Kristína Kmetyová: Nadlackské školy a ich vývoj ... (Nadlak)

2010

I. kategória: 1. miesto – David Janšík: Život mojich predkov (S); 2. miesto – Anna Eszesová: Minulosť a prítomnosť jednej rodiny (Bp); 3. miesto – Szabina Kádárová: Obuvníčka babka Brečková (SK)

Osobitné ceny: c. Segedínskej univerzity – Erika Árszintyeová: Dôvera, nádej a láska (Kétš.); c. CSS – Vivien Vargová: Životopis mamy (BČ); c. Dokumentačného centra – Ármin Hruška: Najvýznamnejšie osobnosti v rodine Hruškovcov (S); c. DSK – Csaba Kővári: Rodáci z Repášskej Huty (NMPŠ)

II. a III. kategória: 1. miesto – Gábor Laczkó: Od priezviska k mojím predkom (BČ); 2. miesto – Viera Anna Vahulová: Moja rodina v relácii Pivnica – Petrovec (B. P.); 3. miesto – Rita Hornoková: Historiky a história (BČ)

Osobitné ceny: c. Segedínskej univerzity – Ervin Schäfer: Ján Ambruš, kráľ oblohy (Nadlak); c. CSS – Tomáš Pluhár: Subjektívne o výmene obyvateľstva (BČ); c. Dokumentačného centra – Marek Krajčík: Moja rodina a osada sú nevyčerpačím žriedlom výskumu pre mňa (Bp); c. Csaba Center Mozi – Natanael Bukran: Život môjho prastarého otca (BČ); c. DSK – Agneša Lestyanová: Ja a moji predkovia (BČ); osobitná cena III. kategória – Juraj Rágyanszki: Endre a Milán – Dodatky k rodinnej relikvii (S, Bp, ELTE)

2011

I. kategória: 1. miesto – Ármin Hruška: Žiak Milan Rastislav Štefánik (S); 2. miesto – Peter Bobor: Evanjelický kostol v Slovenskom Komlóši (SK); 3. miesto – Michaela Gálová: Oblastný dom zemplínskych Slovákov v Baňačke (NMPŠ);

Osobitné ceny: c. CSS – Anna Eszesová: Štefan Lami, zberateľ slovenských ľudových rozprávok (Bp); c. SS BŽ – Bernadett Andrejová: Malý evanjelický kostol (BČ); c. Dokumentačného centra – Edina Zimová: Sarvašský slovenský dom (S); c. v. sp. Legatum – Milan Lászik: Cintorínske brány a hroby významných osobností v Slovenskom Komlóši (SK)

II. kategória: 1. miesto – Rita Hornoková: Prvá tehelná budova v Békešskej Čabe a jej stavebník (BČ); 2. miesto – Katarína Szpisiaková: Ján Valaštan Dolinský (BČ); 3. miesto – Kitti Chmelíková: Dedinské múzeum Kestúc (Bp)

Osobitné ceny: c. CSS – Dominika Szabadová: Staviteľské pamätihodnosti v Alkáre očami mojej starej mamy (Bp); c. SS BŽ – Agnesa Lestyanová: Tešedíkov sálaš (BČ); c. Dokumentačného centra – Natanael Bukran: O Sándorovi Petőfim (BČ); c. v. sp. Legatum – Judita Remešová: Živý odkaz staviteľských pamätihodností v Mlynkoch (Bp); c. OSM v M – Szabina Kádárová: Ondrej Lopusni (BČ)

2012

I. kategória: 1. miesto – Vivien Bodrogiová: Zemplínčatá 2002 – 2012 (NMpŠ); 2. miesto – Kamilla Zolvánová: Cirkevné zbory v Sarvaši (S); 3. miesto – Csilla Bajczerová: O čom rozpráva kronika (SK)

II. kategória: 1. miesto – Réka Kovácsová: Ako nás informuje Čabän o spolkovej činnosti Slovákov v Békešskej Čabe (BČ); 2. miesto – Miriam Bukranová: Evanjelický zbor v Békešskej Čabe (BČ); 3. miesto – Richard Rivnyák: Život v Santovskom pávom krúžku (Bp)

III. kategória: Mimoriadna cena VÚSM – Dušan Kunovac: Poctiví hrobári (Ni – UKF)

2013

I. kategória: 1. miesto – Ondrej Valjer: Ja a moja rodina (SK); 2. miesto – Norbert Oroszki: Moji predkovia (S); 3. miesto – Csilla Bajczerová: Na pamiatku mamouky Bugyinszkej (SK)

Osobitné ceny: c. CSSM – Michal Tamáš Tatai: Takto žili naši (Bp); c. Dokumentačného centra – Dóra Acsaiová: Spod Tatier na Dolnú zem (S); c. v. sp. Legatum – Adam Tuska: Tradičné slovenské jedlá v rodine Tuškovej (BČ)

II. kategória: 1. miesto – Kitti Liptáková: Pohyb, pôda a tradícia (BČ); 2. miesto – Antonella Jana Morongová: Pátranie po predkoch (Bp); 3. miesto – Viktória Nagyová: Ako uchovávame pamiatku predkov? (BČ)

Osobitné ceny: c. CSSM – Barbara Boldogová: Dejiny mojej rodiny (Bp); c. Dokumentačného centra – Miriam Bukranová: Tri dievky z Dolnej zeme (BČ); c. v. sp. Legatum – Elizabeth Kollárová: Dejiny mojej rodiny (Bp); c. OSM v M – Peter Kollár: Moja rodina a santovské kalendárne obyčaje (Bp)

2014

I. kategória: 1. miesto – Zalán Laurinecz: Spolupráca s Malackami a Popradom (S); 2. miesto – Daniella Kešjarová: Kontakty slovenskej samosprávy v Čabasady (BČ); 3. miesto – András Gábor Nagy: Anna Bacskaiová (NMpŠ)

Osobitné ceny: c. Dokumentačného centra CSSM – Laura Glücková: Tradičné programy samosprávy (Bp); c. o. z. Dotyk ľudskosti – Rebeka Boborová: Ako

pracuje slovenská samospráva v Komlóši (SK); c. SI v Budapešti – Dóra Acsaiová: „Cítim povinnosť to naďalej zachraňovať“ (S); Enikő Czinkoczká: Aktívny život v pamiatkovom dome (S); Vivien Dénešová: Ako pracuje slovenská samospráva v Pitvaroši (SK); Zóra Prasz: Členka samosprávy A. Franková (S); Noémi Dóra Tóth: Siedmi rok činnosti (NMPŠ)

II. kategória: 1. miesto – Estera Brhlíková: Program pre nadaných (BČ); 2. miesto – Barbara Boldogová: Založenie a činnosť slovenskej samosprávy VIII. obvodu Budapešti (Bp); 3. miesto – Katinka Suhajová: Slovenské materské školy pod krídlami CSSM (BČ)

Osobitné ceny: c. SI – Katarína Somogyiová: Činnosť Črvskej samosprávy (Bp); c. Dokumentačného centra CSSM – Csilla Bajczerová: Dejiny a činnosť slovenskej samosprávy v Slovenskom Komlóši (BČ); c. Divadla Vertigo – Kamila Zolvánová: Divadelné tábory pre mládež a CSSM (BČ); c. OSM v M – Szilvia Petőczová: Výchovno-vzdelávací výbor CSSM (BČ)

2016

I. kategória: 1. miesto – Stella Czirle: Spomínanie mojej prababky (SK); 2. miesto – Jonathan Pribék: Zvyky a tradície v našej rodine (NMPŠ); 3. miesto – Lea Szarvaš: Možnosti používania slovenského jazyka v mojom okolí (BČ)

Osobitné ceny: c. MPC CSSM – Aida Edina Pereiová: Historka z rodinného albumu (NMPŠ); c. Dokumentačného centra – Szabina Arnóczki: Fotodokumenty – perly z rodinného albumu (S); c. SI – Alexandra Papp: Čo prezrádzajú rodinné albumy (S)

II. kategória: 1. miesto – Csilla Bajczerová: Sálaše ako míľniky života mojej babky (BČ); 2. miesto – Bence Zsolt Püski: Čo prezrádzajú rodinné albumy (BČ); 3. miesto – Vivien Orsós: Okolnosti, ktoré ma inšpirujú hovoriť po slovensky (Bp)

Mimoriadne ceny: c. MPC CSSM – Barbara Lezsáková: Dôležité momenty zo života mojej rodiny (Bp); c. Dokumentačného centra – Brigitta Horváthová: Možnosti používania slovenského jazyka v mojom okolí (Bp); c. SI – Zoltán Havas: Slovenčina je náš jazyk (Bp)

III. kategória: Kristína Estera Szudová: Život na salaši v Slovenskom Komlóši v 20. storočí (ELTE doktorská škola)

2018

I. kategória: 1. miesto – Máté Balogh: Hollóháza – Miesto plné príbehov (NMPŠ); 2. miesto – Lívia Baloghová: Názvy ulíc v Slovenskom Komlóši (SK); 3. miesto – Alexandra Csákyová: Zaujímavý príbeh (NMPŠ)

Osobitné ceny: 1. Juraj Szuda: Priateľstvo poľovníkov cez hranice (SK); 2. Lili Dunyáková: 20-ročná aktívna činnosť ženskej speváckej skupiny Rozmarín z Baňacky (NMPŠ); 3. Júlia Dzurišová: Moja pani učiteľka Alžbeta Kazupová (NMPŠ); 4. Eszter Nagyová: „Rozprávaj mi dedko!“ (SK)

II. kategória: 1. miesto – Zsolt Bence Püski: Výmena obyvateľstva očami mojej starej mamy (BČ); 2. miesto – Lea Szarvasová: Jutka a Jolka – zasnúbenie dvoch duší (BČ); 3. miesto – Alžbeta Daniela Kešjárová: Život mojej babky počas 20. storočia (BČ)

Osobitné ceny: 1. Dóra Dunai: História, viera dedená v našej evanjelickej rodine z generácie na generáciu (BČ); 2. Zuzana Dóra Kuklová: Reč má veľkú silu (BČ)

2020

I. kategória: 1. miesto – Pál Vidovenc: Môj život na gazdovstve slovom a obrazom (BČ); 2. miesto – Dániel Hajdú: Môj slovenský príbeh (S); 3. miesto – Angéla Dienes: Po Zemplíne pešky, bicyklom, autobusom a vlakom (NMPŠ)

Osobitné ceny: Hanna Detti Klementová: Slovenský svet v našom meste: Ochotnícke divadlo v Slovenskom Komlóši (SK); Kata Chrappán: Škôlka generácií (BČ); Krisztina Jáhnová: „Antalove deti“: Babka a jej súrodenci (SK)

II. kategória: 1. miesto – Alexandra Pappová: Minulosť a súčasnosť Evanjelickeho gymnázia Petra Vajdu v Sarvaši (S); 2. miesto – Bálint Török: Môj slovenský svet vo Veňarci (Bp); 3. miesto – Hanna Sára Kolysza: Môj slovenský svet (BČ)

Členovia poroty v jednotlivých rokoch a kategóriách

2003

Predsedníčka komisie: prof. PhDr. Brigita Šimonová, CSc. (UMB, Banská Bystrica)

I. kategória: Katarína Kormošová (učiteľka ZŠ Pilisszántó), Mgr. Mária Matejdeszová (CSS)

II. kategória: † Jozefína Hontiová (gymn. profesorka, diplomatka), Júlia Marloková (Budapešť)

2004

Predseda komisie: PhDr. Ján Žilák, PhD. (Archivár, Banská Bystrica)

I. kategória: Štefan Kraslán (Ministerstvo školstva MR), Mária Matejdesová (CSS)

II. a III. kategória: Anton Paulík (Úrad pre národné a etnické menšiny), Dr. Judita Hambergerová, CSc. (Ústav Telekiho)

2005

Členovia komisie:

I. – II. – III. kategória: PhDr. Miroslav Kmeť, predseda (UMB, Banská Bystrica), PhDr. Katarína Šebová-Maruzsová, PhD. (Segedínska univerzita), Pavel Kováč (evanj. duchovný na dôchodku, Békešská Čaba)

2006

I. kategória: Mgr. Ján Chlebnický, predseda (vedecký tajomník VÚSM), Márta Papučeková-Glucková (ZŠ Mlynky), Mgr. Mária Matejdesová (referentka pre školy, CSS)

I. a III. kategória: prof. PhDr. Brigita Šimonová, CSc., predsedníčka (UMB Banská Bystrica), PhDr. Mária Fazekašová, CSc. (Pedagogická vysoká škola, Ostrihom), Miloslava Némethová (Ústav pre výskum a rozvoj školstva – OFI, Budapešť), Anna Kováčová, PhD. (VÚSM)

2007

I. kategória: Anton Paulík, predseda (Odbor pre národné a etnické menšiny Úradu premiéra MR), Mgr. Ján Chlebnický (vedecký tajomník VÚSM), Anna Szabadošová (riaditeľka Dokumentačného centra CSS)

II. a III. kategória: PhDr. Ján Žilák, PhD., predseda (archivár, Banská Bystrica), Štefan Kraslán (Ministerstvo školstva MR), doc. PhDr. Mária Žiláková, PhD. (Univerzita ELTE)

2008

I. kategória: Mária Katarína Hrkľová, predsedníčka (Dotyk ľudskosti, o. z.), Mgr. Ján Chlebnický (VÚSM), Anna Szabadošová (riaditeľka Dokumentačného centra CSS)

II. a III. kategória: doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD. (UMB Banská Bystrica), prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., Pedagogická fakulta UMB B. Bystrica, doc. PhDr. Mária Žiláková, PhD. (ELTE Budapešť)

2009

I. a III. kategória: Mária Katarína Hrkľová, predsedníčka (Dotyk ľudskosti, o. z.), Mgr. Ján Chlebnický (VÚSM), Dr. Anna Kováčová (VÚSM)

II. kategória: predseda prof. PhDr. Brigita Šimonová, CSc. (UMB Banská Bystrica), Anton Paulík (Menšinové oddelenie Úradu vlády MR), Monika Szabóová (Rímskokatolícka vysoká škola J. Vitéza, Ostrihom)

2010

I. kategória: Mgr. Ján Chlebnický (ved. tajomník VÚSM), Mária K. Hrkľová (Dotyk ľudskosti, o. z.), Anton Paulík (Úrad vlády MR)

II. kategória: PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD. (UMB Banská Bystrica), Mgr. Zuzana Benková (Gymnázium Prešov), Eva Horváthová Farkašová (Rímskokatolícka vysoká škola J. Vitéza Ostrihom)

2011

I. kategória: Mgr. Mária Katarína Hrkľová, predsedníčka (Dotyk ľudskosti, o. z.), Mgr. Mária Matejdesová (CSS, Budapešť), Mgr. Juraj Ando, (etnograf Múzeum M. Munkácsyho, Békešská Čaba)

II. kategória: doc. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD., predseda (UMB Banská Bystrica), Mgr. Rozália Kuštárová, etnologička (Múzeum K. Viskiho, Kalocsa), Mgr. Ján Chlebnický (VÚSM)

2012

I. kategória: PhDr. Eva Farkašová, PhD. (Rímskokatolícka vysoká škola J. Vitéza, Ostrihom), Mgr. Mária Matejdesová (školská referentka CSS, Budapešť), Mgr. Katarína Királyová, PhD. (Slovenské osvetové centrum CSS)

II. kategória: doc. PhDr. Mária Žiláková, PhD. (ELTE Budapešť), Mária Pintér-Jurkovičová, PhD. (Črv), Mgr. Ján Benčík (Slovenské vysielanie Maďarského rozhlasu, Segedín)

2013

I. kategória: Miloslava Némethová (OFI, Budapešť), Mgr. Mária Matejdesová (školská referentka CSSM), Mgr. Ján Chlebnický (bývalý vedecký tajomník VÚSM, Békešská Čaba)

II. kategória: doc. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD. (UMB Banská Bystrica), Mgr. Etelka Rybová (bývalá podpredsedníčka CSSM, Budapešť), Judita Hambergerová, CSc. (Ústav medzinárodných vzťahov, Budapešť)

2014

I. kategória: Mária Katarína Hrkľová (Komárno), Zuzana Hollósyová (Budapešť), Alžbeta Árgyelánová (Národná cudzojazyčná knižnica, Budapešť)

II. kategória: PhDr. Mária Homišinová, PhD. (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice), Orsolya Szabó (Budapešť), Daniela Onódiová (CSSM, Budapešť)

2016

I. kategória: predsedníčka Mgr. Mária Matejdesová (školská referentka CSSM, Budapešť), Dr. Eva Császáriová, PhD. (Univerzita ELTE, Budapešť), Dr. Anna Istvánová (Univerzita ELTE, Budapešť)

II. a III. kategória: predsedníčka PhDr. Eva Farkašová, PhD. (PPKE BTK Vysoká škola J. Vitéza, Ostrihom), Dr. Sándor János Tóth (Univerzita Selyeho, Komárno), Mgr. Stanislava Zajacová, PhD. (Segedínska univerzita).

2018

I. kategória: Orsolya Szabó, PhD. (Kancelária verejného ochrancu práv, Budapešť), Juraj Rágyanszki (Univerzita ELTE), Mgr. Renáta Ondrejková (Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, tajomníčka Rady SAUS)

II. kategória: doc. PhDr. Mária Žiláková, PhD. (ELTE Budapešť), PhDr. Ladislav György, PhD. (Segedínska univerzita), Mgr. Rozália Kuštárová (etnologička, archeologička)

2020

I. kategória: Orsolya Szabó (vedúca kabinetu CSSM), Renáta Ondrejková (Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, tajomníčka Rady SAUS), Juraj Rágyanszki (doktorand, Univerzita ELTE, odborný spolupracovník VÚSM)

II. kategóriu boli: PhDr. Mária Žiláková, PhD. (jazykovedkyňa, externá pracovníčka VÚSM), Dr. Anna Istvánová (Univerzita ELTE, Budapešť)

2003 – 2018 Študentsko-vedecké aktivity VÚSM

I. kategória Výhercovia – 1. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Balogh Máté	NMpŠ	2018	I. kat. – 1. m.
Bodrogiová Vivien	NMpŠ	2012	I. kat. – 1. m.
Csikaová Adela	SK	2009	I. kat. – 1. m.
Czirle Stella	SK	2016	I. kat. – 1. m.
Drengubáková Estera	NMpŠ	2007	I. kat. – 1. m.
Gallyas Géza	NMpŠ	2006	I. kat. – 1. m.
Hrušková Beatrix	S	2005, 2006, 2008	I. kat. – 1. m., 2. m., II. kat. – o. c.
Józsová Renáta	SK	2009	I. kat. – 1. m.
Kiššová Andrea	S	2005, 2008	I. kat. – 1. m., II. kat. – o. c.
Krivjanská Šára	S	2004, 2009	I. kat. – 1. m., II. kat. – o. c.
Laurinecz Zalán	S	2014	I. kat. – 1. m.
Lestyanová Agneša	S; BČ, S	2008, 2009, 2010, 2011	I. kat. – 1. m., II. kat. – o. c., III. kat. – o. c.
Szilágyi Štefan	NMpŠ	2003	I. kat. – 1. m.
Valjer Ondrej	SK	2013	I. kat. – 1. m.

I. kategória Výhercovia – 2. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Baloghová Lívia	SK	2018	I. kat. – 2. m.
Bobor Peter	SK	2011	I. kat. – 2. m.
Eszesová Anna	Bp	2010 , 2011	I. kat. – 2. m. , II. kat. – o. c.
Kešjarová Daniela	BČ	2014 , 2018	I. kat. – 2. m. , II. kat. – 3. m.
Kozmová Nóra	S	2008	I. kat. – 2. m.
Lovászová Anetta	S	2006, 2007	I. kat. – 3. m., I. kat. – 2. m.
Mohayová Katarína	NMpŠ	2004, 2006	I. kat. – 2. m. , II. kat. – 1. m.
Oroszki Norbert	S	2013	I. kat. – 2. m.
Pribék Jonathan	NMpŠ	2016	I. kat. – 2. m.
Rágyanszki Juraj	S, Gym. P. Vajdu, ELTE	2003 , 2005, 2006, 2007, 2008, 2010	I. kat. – 2. m. , II. kat. – 3. m., II. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.
Schäfer Ervin	Nadlak	2009 , 2010	I. kat. – 2. m. , II. kat. – o. c.
Szudová Kristína	SK, BČ, Bp	2004, 2005 , 2007, 2016	I. kat. – 3. m., I. kat. – 2. m. , II. kat. – 2. m. III. kat. – o. c.
Zolvánová Kamila	S	2012 , 2014	I. kat. – 2. m. , II. kat. – o. c.

I. kategória Výhercovia – 3. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Bajczerová Csilla	SK	2012 , 2013, 2014, 2016	I. kat. – 3. m. , II. kat. – o. c., II. kat. – 1. m.
Bukran Nathanael	BČ	2008 , 2009, 2010, 2011	I. kat. – 3. m. , o. c., II. kat. – o. c., II. kat. – o. c.
Csáky Alexandra	NMpŠ	2018	I. kat. – 3. m.
Fuhl Daniel	Bp	2006	I. kat. – 3. m.
Gálová Michaela	NMpŠ	2011	I. kat. – 3. m.
Karkušová Katarína	SK	2006 , 2007	I. kat. – 3. m. , II. kat. – o. c.
Krnácsová Kitti	S	2003	I. kat. – 3. m.
Kuczík Marcel	NMpŠ	2009	I. kat. – 3. m.
Lovászová Anetta	S	2006 , 2007	I. kat. – 3. m. , I. kat. – 2. m.
Nagy András Gábor	NMpŠ	2014	I. kat. – 3. m.

I. kategória Výhercovia – 3. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Petrovská Anita	Kétš.	2004	I. kat. – 3. m.
Póšová Veronika	S	2003	I. kat. – 3. m.
Szudová Kristína	SK, BČ, Bp	2004, 2005, 2007, 2016	I. kat. – 3. m., I. kat. – 2. m., II. kat. – 2. m. III. kat. – o. c.
Szarvasová Lea	BČ	2016, 2018	I. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m.
Szószi Zsanet	BČ	2008, 2009	I. kat. – 3. m., I. kat. – o. c.
Škorková Zita	S	2006, 2007	I. kat. – 3. m., I. kat. – 3. m.

II. kategória Výhercovia – 1. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Bajczarová Csilla	SK	2012, 2013, 2014, 2016	I. kat. – 3. m., 3. m., II. k. – o. c., II. kat. – 1. m.
Brhlíková Estera	BČ	2014	II. kat. – 1. m.
Galát Róbert	BČ	2006, 2007	II. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m.
Hornoková Rita	BČ	2009, 2010, 2011	II. kat. – o. c., II. kat. – 3. m., II. kat. – 1. m.
Kókaiová Nataša	BČ	2006	II. kat. – 1. m.
Kováčsová Réka	BČ	2012	II. kat. – 1. m.
Laczkó Gábor	BČ	2010	II. kat. – 1. m.
Lasak Janka	Bodonoš	2009	II. kat. – 1. m.
Liptáková Kitti	BČ	2013	II. kat. – 1. m.
Mohayová Katarína	NMpŠ	2004, 2006	I. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m.
Pečeňa Peter	BČ	2004, 2005, 2008	II. kat. – 1. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.
Püski Bence Zsolt	BČ	2016, 2018	II. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m.
Rágyanszki Juraj	S, Gym. P. Vajdu, ELTE	2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010	I. kat. – 2. m., II. kat. – 3. m., II. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.
Szudová Kristína	SK, BČ, Bp	2004, 2005, 2007, 2016	I. kat. – 3. m., I. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.
Ungi Ladislav	BČ	2003	II. kat. – 1. m.

II. kategória Výhercovia – 2. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Berecky Zsolt	BČ	2005	II. kat. – 2. m.
Boldogová Barbara	Bp	2013, 2014	II. kat. – o. c., II. kat. – 2. m.
Bukranová Miriam	BČ	2012 , 2013	II. kat. – 2. m. , II. kat. – o. c.
Galát Róbert	BČ	2006 , 2007	II. kat. – 2. m. , II. kat. – 1. m.
Hajtmanová Sára	BČ	2009	II. kat. – 2. m.
Kunovac Dušan	BČ, Nitra	2007 , 2012	II. kat. – 2. m. , III. kat. – o. c.
Morongová Antonella Jana	Bp	2013	II. kat. – 2. m.
Péterová Edita	BČ	2003	II. kat. – 2. m.
Petrovská Helena	BČ	2004	II. kat. – 2. m.
Püski Bence Zsolt	BČ	2016 , 2018	II. kat. – 2. m. , II. kat. – 1. m.
Rádai Adrien	BČ	2007, 2008 , 2009	II. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m. , II. kat. – o. c.
Rágyanszki Juraj	S, Gym. P. Vajdu, ELTE	2003, 2005, 2006, 2007 , 2008, 2010	I. kat. – 2. m., II. kat. – 3. m., II. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m. , II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.
Srnková Edita	S	2006	II. kat. – 2. m.
Szarvašová Lea	BČ	2016, 2018	I. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m.
Szpisiaková Katarína	BČ	2011	II. kat. – 2. m.
Vahulová Viera Anna	B. P.	2010	II. kat. – 2. m.

II. kategória Výhercovia – 3. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Hornoková Rita	BČ	2009, 2010 , 2011	II. kat. – o. c., II. kat. – 3. m. , II. kat. – 1. m.
Chmelíková Kitti	Bp	2011	II. kat. – 3. m.
Kešjarová Daniela	BČ	2014, 2018	I. kat. – 2. m., II. kat. – 3. m.
Kunovac Pavle	BČ, Segedín	2004 , 2008	II. kat. – 3. m. , III. kat. – o. c.
Nagyová Viktória	BČ	2013	II. kat. – 3. m.
Onáková Anita	BČ	2004	II. kat. – 3. m.

II. kategória Výhercovia – 3. miesto

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Orsós Vivien	Bp	2016	II. kat. – 3. m.
Rádai Adrien	BČ	2007, 2008, 2009	II. kat. – 3. m. , II. kat. – 2. m., II. kat. – o. c.
Rágyanszki Juraj	S, Gym. P. Vajdu, ELTE	2003, 2005 , 2006 , 2007, 2008, 2010	I. kat. – 2. m., II. kat. – 3. m. , II. kat. – 3. m. , II. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.
Rivnyák Richard	Bp	2012	II. kat. – 3. m.
Slavková Hana	B. P.	2009	II. kat. – 3. m.
Suhajová Katinka	BČ	2014	II. kat. – 3. m.
Sutová Edita	BČ	2003	II. kat. – 3. m.
Zelmanová Ajgül	BČ	2007, 2008	II. kat. – o. c., II. kat. – 3. m.

III. kategória – výhercovia

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie
Lisztmajerová Csilla	Duna- ed'ház	2009	III. kat. – 2. m.
Klimajová Mária	S	2006	III. kat. – 3. m.
Kmetyová Krisztina	Nadlak	2009	III. kat. – o. c.
Kunovac Dušan	BČ, Nitra	2007, 2012	II. kat. – 2. m., III. kat. – o. c.
Kunovac Pavle	BČ, Segedín	2004, 2008	II. kat. – 3. m., III. kat. – o. c.
Laurinecová Anikó	S	2006, 2009	III. kat. – 2. m. , III. kat. – 1. m.
Maruzs Pavol	Seg.	2007	III. kat. – o. c.
Pečeňa Peter	BČ, Segedín	2004, 2005, 2008	II. kat. – 1. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.
Podaniová Anikó	Nitra – S	2003, 2005	III. kat. – o. c. , III. kat. – o. c.
Szudová Judita	S	2009	III. kat. – o. c.

Súťažiaci s najlepším umiestnením

Meno	Škola	Roky	Umiestnenie	Počet
Rágyanszki Juraj	S, Gym. P. Vajdu, ELTE	2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010	I. kat. – 2. m., II. kat. – 3. m., II. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.	6×
Szudová Kristína Esterá	SK, BČ, Bp	2004, 2005, 2007, 2016	I. kat. – 3. m., I. kat. – 2. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.	4×
Bajczzerová Csilla	SK, BČ	2012, 2013, 2014, 2016	I. kat. – 3. m., I. kat. – 3. m., II. kat. – o. c., II. kat. – 1. m.	
Bukran Natanael	BČ	2008, 2009, 2010, 2011	I. kat. – o. c., I. kat. – o. c., II. kat. – o. c., II. kat. – o. c.	
Lestyánová Ágnesá	S, BČ	2008, 2009, 2010, 2011	I. kat. – 1. m., II. kat. – o. c., II. kat. – o. c., II. kat. – o. c.	
Hornoková Rita	BČ	2009, 2010, 2011	II. kat. – o. c., II. kat. – 3. m., II. kat. – 1. m.	3×
Hrušková Beatrix	S	2005, 2006, 2008	I. kat. – 1. m., I. kat. – 2. m., II. kat. – o. c.	
Kádárová Szabina	SK, BČ	2009, 2010, 2011	I. kat. – o. c., I. kat. – 3. m., II. kat. – o. c.	
Pečeňa Peter	BČ, Segedín	2004, 2005, 2008	II. kat. – 1. m., II. kat. – 1. m., III. kat. – o. c.	
Rádai Adrien	BČ	2007, 2008, 2009	II. kat. – 3. m., II. kat. – 2. m., II. kat. – o. c.	

LITERATÚRA A PRAMENE

UHRINOVÁ, Alžbeta – TÓTH, Alexander Ján (eds.): *Ukážky zo súťažných prác*. Békešká Čaba: VÚSM 2009. 501 s.

Súťažné práce z archívu VÚSM a materiál zo súťaží (roky 2006 – 2018)

Posudky členov komisí (archív VÚSM)

Összefoglalás

A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének a szlovák fiatalok számára szervezett tudományos diáktevékenységei

A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI) 2002 óta szervez diákkutató versenyeket a magyarországi szlovák nemzetiségű általános és középiskolai tanulók, valamint egyetemi hallgatók számára. Az MSZKI és a verseny célja az, hogy a diákokat bevonja a magyarországi szlovákok történetének kutatásába és a kutatási eredmények szlovák nyelven történő feldolgozásába. A pályamunkák szlovák nyelven készülnek, amely elősegíti a nyelvismeret fejlődését a szlovák diákok körében, egyúttal a hallgatók és a tanulók mélyebben megismerkedhetnek családjuk történetével, a szlovák településekkel, valamint kiemelkedő személyiségek szlovákok életében betöltött szerepével. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete már 14 éve szervezi ezt a versenyt, mely 2020-ban, az intézet számára fontos évfordulón, már a 15. alkalommal került megrendezésre. A kiválasztott munkákat olvasva figyelemmel kísérhetjük a szlovák iskolák volt diákjainak előmenetelét, szlovák személyiségek magyarországi életútját és egyes családok történetét. A pályamunkák különböző, élő vagy múltbeli személyekről készülnek, ezért a szerzők gyakran választják az interjú, életrajz vagy elbeszélés műfaját. A zsűri nyelvi és tartalmi szempontból értékeli a pályamunkákat. Fontos a pályázók azon képessége is, hogy következtetéseket tudjanak levonni. A pályamunkák helyezését a bizottság nemcsak az írott beadvány, hanem a szóbeli fordulón történő előadás alapján is határozza meg. A szlovák iskolák felkészítő tanárai kiváló eredményeket szoktak elérni. A verseny támogatása az elkövetkező években is nagyon fontos feladat. Gratulálunk mindenkinek és további sok sikert kívánunk!

Summary

Student Scientific Activities of the Research Institute of Slovaks in Hungary for the Slovak Youth

Since 2002, the Research Institute of Slovaks in Hungary has been organizing research competitions for primary and secondary high schools in Hungary (with Slovak language teaching), and also for undergraduates. The aim of the Research Institute of Slovaks in Hungary and the competition is to get students to be interested in the research of the history of the Slovaks in Hungary, and to process research results in Slovak language. The competition works are submitted in Slovak language, which leads to language competence improvement among Slovak students, and at the same time, students and schoolchildren become more deeply acquainted with the history of their families, places, and the role of significant personalities in the life of Slovaks. The Research Institute of Slovaks in Hungary has already organized this competition for 14 years, and in 2020 the year of the significant anniversary of the Research Institute will mark the 15th year of the competition.

When reading selected works, we can follow the development of former students of Slovak schools, the career of Slovak personalities in Hungary, the history of families. The competition works are based on personalities, whether alive or from the past, and therefore the authors often chose the genre of interview, biography or oral history. The jury evaluated the language and content of the submitted works. The authors' abilities to deduce conclusions were also important criteria. The position of the works was determined by the commission not only according to the written work, but also according to the oral presentation at the ceremonial evaluation. Preparing teachers in Slovak schools brings excellent results. It is very important to support this competition in future years. Congratulations to all participants and we wish you a lot of success in the future!

Kontakt

Mgr. Renáta Ondřejková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava
renata.ondrejкова@juls.savba.sk

**PRÍLOHY
MELLÉKLETEK
APPENDICES**

C

**Fotografická príloha
Z histórie ústavu**

•

**Fényképmelléklet
Az intézet történetéből**

•

**Photographic Appendix
From the History of the Institute**

Bývalý a súčasný kolektív VÚSM*

Obrázok č. 1: Najpočetnejší kolektív VÚSM so zakladateľmi a riaditeľkou Alžbetou Uhrinovou-Hornokovou v r. 2005

Obrázok č. 2: Kolektív VÚSM s riaditeľkou Annou Kováčovou v r. 2011

* Zdroj fotografií: VÚSM.

Obrázok č. 3: Pracovníci VÚSM s riaditeľkou Tünde Tuškovou v r. 2018

Obrázok č. 4: Odovzdanie ceny Pro Cultura Slovaca v r. 2020 pre VÚSM, v roku svetovej pandémie COVID 19.

Zo zasadnutí Vedeckej rady

Obrázok č. 5: Matej Šipický, predseda Vedeckej rady Výskumného ústavu Slovákov Maďarsku – Zasadnutie VR 2011

Obrázok č. 6: Predseda VR Matej Šipický, riaditeľka VÚSM Anna Kováčová a predseda CSS Ján Fuzik, sprevádzkovateľ ústavu – Zasadnutie VR 2011

Obrázok č. 7: Predsedníčka CSSM Alžbeta Hollerová Račková s riaditeľkou Tünde Tuškovou a predsedom VR Matejom Šipickým – Zasadnutie VR 2019

Významné udalosti zo spolupráce partnermi VÚSM

Obrázok č. 8: Podpísanie dohody medzi Slovenskou akadémiou vied a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku – vedecký sekretár SAV Ľubomír Falťan a riaditeľka Alžbeta Uhrinová-Hornoková – Békešská Čaba 2006

Obrázok č. 9: Seminár k spoločnému projektu *Priezviská...* – Milan Majtán, Iveta Valentová, Tünde Tušková, Ján Chlebnický – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra – Bratislava 2010

Obrázok č. 10: Podpísanie dohody medzi Centrom spoločných a psychologických vied SAV, Spoločenskovedným ústavom, Košice a VÚSM – riaditeľ Štefan Šutaj a riaditeľka Tünde Tušková – Békešská Čaba 2019

Obrázok č. 11: Najnovšia partnerská inštitúcia VÚSM: Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemskej Slovákov – vedúci Miroslav Kmet' a riaditeľka Tünde Tušková s vedeckou tajomníčkou Magdalénou Laczovou – Banská Bystrica 2019

Prezentácia činnosti a publikácií VÚSM

Obrázok č. 12: 20. výročie VÚSM – Prezentácia ústavu s výstavou
v Slovenskej národnej knižnici – Martin 2010

Obrázok č. 13: 20. výročie VÚSM – Prezentácia ústavu s výstavou
v Pedagogickej knižnici – Bratislava-Petržalka 2010

Obrázok č. 14: Prezentácia publikácií VÚSM na Bibliotéke – Bratislava 2017

Obrázok č. 15: Prezentácia dvojzväzkového (slovensko-maďarského) zborníka vydaného k 300. výročiu znovuzaloženia Békešskej Čaby – Slávnostná sála úradu primátora Békešská Čaba 2018

Z konferencií VÚSM

Obrázok č. 16: Konferencia k 15. výročiu VÚSM Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku – Budapešť 2005

Obrázok č. 17: Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Medzinárodná vedecká konferencia venovaná životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu v Csabagyöngye – Békešská Čaba 2014

Obrázok č. 18: 25. výročie VÚSM a prezentácia zborníka vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu v Áchimovej sieni – Békešská Čaba 2015

Obrázok č. 19: Konferencia 'Mat' volá? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948. v Župnej knižnici – Békešská Čaba 2017

Fotografie z interdisciplinárnych výskumných táborov

Obrázok č. 20: Výskumníci Ondrej Krupa, Mária Žiláková a Štefan Tóth vo Veľkom Bánhedeši – Nagybánhegyes 2006

Obrázok č. 21: Otvorenie 32. interdisciplinárneho terénneho výskumu v Dabaši-Šáre – Dabas-Sári 2011

Obrázok č. 22: Kolektív účastníkov tábora vo Veňarci – Vanyarc 2013

Obrázok č. 23: Výskumníci Juraj Majo, Katarína Király v Pamätnom dome v Ed'háze – Dunaegyháza 2015

Zo študentsko-vedeckých súťaží

Obrázok č. 24: Súťažiaci a obecenstvo na súťaži v Budapešti i porota I. kategórie: Mária Katarína Hrkľová (Komárno), Zuzana Hollósyová (Budapešť) – Budapešť 2014

Obrázok č. 25: Porota II. a III. kategórie: predsedníčka Eva Horváthová Farkašová, (PPKE BTK Vysoká škola J. Vitéza, Ostrihom), Sándor János Tóth (Univerzita Selyeho, Komárno), Stanislava Zajacová (Segedínska univerzita) – Nové Mesto pod Šiatrom 2016

Obrázok č. 26: Súťažiaci a obecenstvo na súťaži v Slovenskom Komlóši – Slovenský Komlôš 2018

Obrázok č. 27: Dóra Dunaiová stredoškolačka (Békešská Čaba) – Slovenský Komlôš 2018

Z vedecko-popularizačných prednášok *Z pohľadu vedy*

Obrázok č. 28: Anna Ištvánová prednáša pri príležitosti 30. výročia výskumných táborov v Áchimovej sieni – Békešská Čaba 2008

Obrázok č. 29: Prednáška Jána Jančoviča o Szeberíniovcoch – Konferenčná sála Dolnozemskeho strediska MAV – Békešská Čaba 2009

Obrázok č. 30: Prednáška Józsefa Demmela o Ondrejovi Likerovi Áchimovi v Áchimovej sieni – Békešská Čaba 2013

Obrázok č. 31: Knihy VÚSM v rokoch 2015 – 2020
Zdroj: VÚSM

**PRÍLOHY
MELLÉKLETEK
APPENDICES**

C

**Fotografická príloha
Jubilejná konferencia**

•

**Fényképmelléklet
Jubileumi konferencia**

•

**Photographic Appendix
Jubilee Conference**

Slávnostné príhovory*

Obrázok č. 1: Jubilantka
Anna Divičanová

Obrázok č. 2: Predsedníčka CSSM
Alžbeta Hollerová Račková

Obrázok č. 3: Predseda Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Ján Varšo

*Zdroj fotografií: Zuzana Kunovacová Gulyášová a Kristína Estera Szudová.

Obrázok č. 4: Viceprimátor mesta Békešská Čaba Tamás Varga a Hajnalka Avarová

Obrázok č. 5: Generálny konzul SR v Maďarsku Emil Kuchár, Ján Varšo, Róbert Maxián a Alžbeta Hollerová Račková

Obrázok č. 6: Anna Divičanová s manželom

Obrázok č. 7: Ján Chlebnický, bývalý vedecký tajomník VÚSM na konferencii

Plenárna prednáška riaditeľiek VÚSM

Obrázok č. 8: Prednáša riaditeľka VÚSM Tünde Tušková

Obrázok č. 9: Prednáša bývalá riaditeľka VÚSM Alžbeta Uhrinová

Zábery z kultúrneho programu konferencie a z Výstavy k 30. výročiu VÚSM

*Obrázok č. 10: Kultúrny program
v podaní Alíz Agodovej*

*Obrázok č. 11:
Matej Šipický otvára výstavu*

Obrázok č. 12: Výstava k 30. výročiu založenia VÚSM

Obrázok č. 13: Účastníci výstavy

Obrázok č. 14: Anna Divičanová a Tünde Tušková s parlamentným hovorcom Slovákov v Maďarsku Antonom Paulikom na slávnostnej recepcii

Prednášky sekcie jazykovedy a národnostného školstva

Obrázok č. 15: Prednáša Pavol Žigo

Obrázok č. 16: Prednáša Jozef Výrost

Obrázok č. 17: Prednáša Iveta Valentová

Obrázok č. 18:
Prednáša Peter Chrastina

Obrázok č. 19:
Prednáša Júlia Szabóová Marloková

Obrázok č. 20: Prednáša bývalý vedecký
tajomník VÚSM Alexander Ján Tóth /
Sándor János Tóth

Obrázok č. 21:
Prednáša Mária Ďurkovská

Obrázok č. 22: Obecenstvo konferencie

**Fotografie z prednášok z oblasti histórie,
kultúrnej histórie, národopisu a literatúry**

Obrázok č. 23: Erika Brtáňová a Dagmar Mária Anoca

Obrázok č. 24: Prednáša Katarína Maruzsová Šebová

Obrázok č. 25: Magdaléna Paríková a Katarína Király

Obrázok č. 26:
Prednáša Štefan Šutaj

Obrázok č. 27: Prednáša bývalá riaditeľka
VÚSM Anna Kováčová

Obrázok č. 28:
Prednáša Kristína E. Szudová

Obrázok č. 29:
Prednáša József Demmel

Obrázok č. 30: Diskusia v druhej sekcii

PodĎakovanie a edičné poznámky

Ďakujeme všetkým spolupracovníkom, ktorí prispeli k vydaniu jubilejného zborníka, v prvom rade autorom príspevkov za ich zaujímavé a podnetné štúdie.

PodĎakovanie patrí recenzentom publikácie, prof. PhDr. Miroslavovi Dudkovi, DrSc. (Univerzita Komenského v Bratislave), doc. habil. Róbertovi Kiss Szemánovi, PhD. (Univerzita Loránda Eötvösa v Budapešti) a Dr. habil. Lászlóvi Szarkovi, CSc. (Univerzita J. Selyeho v Komárne), za ich cenné pripomienky a návrhy.

Svoju vĎaku vyjadrujeme Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí a Úradu vlády Maďarska, ktoré finančne podporili vydanie tejto knihy a prispeli k tomu, aby jubilejná publikácia uzrela svetlo sveta.

Za precízne a dôsledné jazykové lektorovanie vyslovujeme vĎaku host'ujúcej učiteľke Slovenskej školy v Békešskej Čabe Zuzane Benkovej.

Zároveň poznamenávame, že práce autorov zo Slovenska neprešli jazykovou korektúrou.

V kontaktoch v prípade autorov dôchodcov uvádzame ich posledné pracovisko.

Editori

Croatica Nonprofit Kft., 2021
Felelős vezető: Horváth Csaba

